

A GAITA GALLEGA.

REPINICA MUÑEIRAS, ALBORADAS E FANDANGOS, UNHA VEZ 'O MES.

A Habana (1885-1889)

EDICIÓN FACSIMILAR

XUNTA DE GALICIA

A GAITA GALLEGA.

A Habana (1885-1889)

EDICIÓN FACSIMILAR

A GAITA GALLEGA.

REPINCELA, MUNEIRAS, ALBERGADAS E FANDANGOS. UNHA VEZ 'O MES.

A Habana (1885-1889)

DIRECTOR DO PROXECTO

LUÍS ALONSO GIRGADO

ESTUDO INTRODUTORIO

NATALIA REGUEIRO

COLABORADORES

AMELIA RODRIGUES ESTEVES

LOURDES PAZO GARCÍA

MARÍA JOSÉ GARCÍA MERINO

MARÍA VILARIÑO SUÁREZ

Edita

XUNTA DE GALICIA

Secretaría Xeral de Política Lingüística

Centro Ramón Piñeiro para

a Investigación en Humanidades

Coordinador Científico

MANUEL GONZÁLEZ GONZÁLEZ

Director Técnico de Literatura

ANXO TARRÍO VARELA

Realización

Difux, S.L.

ISBN: 84-453-4203-7

Depósito Legal: C-190-06

ÍNDICE XERAL

1. PRESENTACIÓNS	11
1. 1. <i>Palabras limiares</i> , por Anxo Tarrío Varela	13
1. 2. <i>Unha tocata necesaria</i> , por Xosé Neira Vilas	17
1. 3. <i>A Gaita Gallega (1885-1889) e a circunstancia cubana</i> , por Jorge Domingo Cuadriello	19
1. 4. <i>Ramón Armada Teixeiro e A Gaita Gallega</i> , por Yolanda Vidal Felipe	33
2. INTRODUCCIÓN	45
2. 1. <i>A Gaita Gallega (1885-1889): características xerais</i>	47
2. 2. Análise externa	52
2. 2. 1. O aspecto ecdótico e directivo-administrativo. Datación e cronoloxía. Traxectoria	52
2. 2. 2. A dimensión histórico-social	56
2. 2. 3. Outras publicacións periódicas coetáneas	59
2. 3. Análise interna	60
2. 3. 1. Notas lingüísticas	58
2. 3. 2. Estrutura, números e seccións	64
2. 3. 3. Xéneros	67
2. 4. Noticia de colaboradores	68
2. 5. Os directores	72
2. 5. 1. Ramón Armada Teixeiro	72
2. 5. 2. Manuel Lugrís Freire	84
2. 6. Consideracións finais	93
2. 7. Bibliografía	95
3. A GAITA GALLEGA : texto facsímile	101
4. ÍNDICES	257

PRESENTACIONES

PALABRAS LIMIARES

ANXO TARRÍO VARELA

Valorar hoxe en día, cando os libros e revistas galegas circulan con toda naturalidade entre nós, a importancia que poida ter a publicación facsimilar da revista *A Gaita Gallega* da Habana, con seguridade require un esforzo contextualizador por parte do lector nada doado de levar a cabo se non é por medio dun exercicio imaxinativo aberto e xeneroso que o sitúe case cento quince anos atrás no tempo, exactamente no “5 d’o mes de Santiago de 1885”, uns poucos días antes da morte de Rosalía de Castro, que tería lugar o quince do mesmo mes e do mesmo ano.

Desandar cento quince anos na historia contemporánea de Galicia, contados dende este final de século, tan farturento de todo, cara atrás, supón irse asolagando engordíño nunha realidade e nuns tempos certamente penosos da nosa Historia, cando menos se reparamos na prostración e na penuria material e moral na que vivía ancorado este país, abondo atrasado respecto das áreas prósperas de España, que, á súa vez, estaba atrasada en relación aos países europeos que coñeceron a tempo os avances propiciados pola Ilustración, polas reformas agrarias e polas revolucións sociais, políticas e industriais.

Cento quince anos cara atrás sitúanos en plena ferverza migratoria dos galegos a ultramar, en pleno éxodo ou diáspora de moitos homes que escapaban da miseria para bater frecuentemente coa máis humillante (literalmente falando) das escravitudes e vexacións. Homes que abandonaron os seus fogares e as súas familias fuxindo da fame co ánimo de volver algún día coa fortuna a favor para as redimir, pero que na maior parte dos casos ou non regresaron ou volveron soamente enfermos e derrotados para morrer no solar patrio con algún agarrimo e calor humanos.

A Gaita Gallega é a primeira revista monolingüe galega de alén mar da que se ten noticia. Os seus fundadores e directores, Chumín de Céltegos (Ramón Armada Teixeira) e Roque d’as Mariñas (Manuel Luguís Freire), eran galegos emigrados que vían a necesidade de se comunicar coa Galicia continental para contribuír ao rexurdimento das letras galegas e tamén para lle proporcionar un bálsamo de lembranzas da terra á comunidade galega en América. Eles son, xa que logo, e sobre todo o primeiro dos citados, que acabaría arrombando en soli-

tario coa empresa, os acredores ao mérito dos pioneiros e á memoria agradecida que lle debemos os que agora podemos acceder a estas páxinas.

Esta iniciativa publicista ponse en liña co esforzo voluntarioso duns poucos galegos emigrados que tentaron e conseguiron mitigar en parte a penosa situación na que viviron moitos dos seus compatriotas, vítimas de negreiros, facinorosos e “enganchadores” que explotaron a ignorancia e a indixencia dos nosos paisanos ata límites nada doados de imaxinar hoxe en día. Certamente, con anterioridade a *A Gaita Gallega* houbera xa na Habana e seguían a aparecer á altura de 1885, con continuidade durante o século XX, cabeceiras e experiencias xornalísticas que se preocupaban pola situación de Galicia. Neste sentido é xusto citar títulos que estando redactados fundamentalmente en castelán acollían xa algo en galego, como *El Avisador Galaico* (Cienfuegos, 1878), que podemos considerar como o primeiro periódico realmente galego da emigración americana, fundado como órgano da importante Sociedad de Beneficencia de los Naturales de Galicia (homóloga da que aparecera na Habana en 1871) e dirixido por Domingo Devesa Naveiro e Xosé Porrúa Valdivieso; ou *El Eco de Galicia* (La Habana, 1878), periódico este fundado e dirixido polo rexionalista da liña de Alfredo Brañas, Waldo Álvarez Insua, fustrigador de inxustizas e autor de alegacións contra o Círculo de Hacendados da Habana, que propiciaba condicións verdadeiramente escravizadoras para a emigración galega.

Son títulos e nomes que non debemos esquecer, pero aínda poderíamos facer unha longa relación de publicacións que nos falaría da preocupación de pequenos grupos de homes sensibles á cultura e ao porvir de Galicia e concienciados da necesidade de mellorar as condicións de vida dunha poboación empurrada á emigración porque no propio solar galego sufrira xa enormes fames durante todo o século XIX e morría literalmente de miseria mesmo nas comarcas máis vizosas e ricas do país.

Coa edición facsimilar que agora podemos coller nas nosas mans temos ao alcance, pois, un importante documento para a historia de Galicia, que ve así salvadas unhas páxinas de seguro condenadas, máis tarde ou máis cedo, á destrución que o paso do tempo e a incuria humana demostraron abondo facela devir realidade inevitable.

Certamente, a realidade que hoxe presentamos non é produto de ningún azar nin de circunstancias máis ou menos aleatorias. Todo pola contra, houbo un non pequeno percorrido entre o interese que amosou pola publicación nunha súa viaxe a Cuba o profesor da Universidade da Coruña, doutor Xosé Mª Dobarro Paz, e o que agora contemplamos. En efecto, el foi o portador primeiro dun microfilme xenerosamente proporcionado polos responsables do Institu-

to de Literatura y Lingüística de La Habana, nomeadamente a directora deste, Nuria Gregori Torada, e a encargada dos fondos galegos da Biblioteca do Centro, Yolanda Vidal Felipe.

A partir de aí, e dada a deficiente calidade do microfilme, cousa doada de explicar, como ben saben todas as persoas que se teñan visto na necesidade de traballar con este tipo de material, consideramos a posibilidade de operar directamente sobre o orixinal custodiado celosamente no mencionado Instituto, para o cal cumpría, loxicamente, dispoñermos del aquí en Galicia e así poder sometelo a tratamentos tecnoloxicamente avanzados e de resultados filoloxicamente garantidos e rigorosos. A posibilidade de desprazármonos a Cuba o profesor Luís Alonso Girgado, coordinador da presente edición, e máis quen isto asina, coa finalidade de observarmos de cerca o estado do depósito e dos fondos galegos da institución que nos abría tan xenerosamente as súas portas, propiciou que o orixinal de *A Gaita Gallega* viaxase con nós ata Galicia para ser sometido á máquina de fotografar nunhas condicións óptimas para o resultado final e tamén para o propio orixinal, que deste xeito a penas sufriu estrago ningún.

Unha vez máis, a intervención da directora do Instituto de Lingüística y Literatura de La Habana, Nuria Gregori, e da custodiadora dos fondos galegos, Yolanda Vidal, foi fundamental, non só para conseguir do goberno cubano o permiso correspondente, co aval tácito do Presidente da Xunta de Galicia e do seu Conselleiro de Educación e Ordenación Universitaria, que por aqueles días presidiron, xunto co Vicepresidente do goberno cubano, un acto cultural na Facultade de Artes e Letras da Habana, onde, precisamente, entre outras cousas, se deu a coñecer o volume no que se encadernaran os números orixinais de *A Gaita Gallega* hai agora ben máis de cen anos, senón tamén para coñecermos un pouco mellor os fondos bibliográficos que obran naquel importante Centro e que con seguridade serán motivo de publicacións en anos vindeiros.

Así pois, coído que podemos felicitarlos por recuperar xa para sempre un documento que vai máis alá da súa condición de revista literaria para se converter en testemuño dos esforzos e do amor que uns poucos homes souberon investir hai cento quince anos coa finalidade de mitigar en parte o atraso e a prostración que Galicia e os galegos viñan arrastrando dende había xa demasiados séculos.

O noso agradecemento ás persoas que citamos nomeadamente e tamén ao Conselleiro de Educación e Ordenación Universitaria da Xunta de Galicia non pode estar máis xustificado, en tanto en canto, se aquelas nos abriron portas e nos guiaron polo labirinto, este non releou medios para nos facer máis doada a nosa misión.

UNHA TOCATA NECESARIA

XOSÉ NEIRA VILAS

Van alá cento catorce anos. O 5 de xullo de 1885 comezou a circular na Habana un xornal de pequeno formato co título de *A Gaita Gallega*, escrito integramente na nosa lingua.

Toda unha novidade lingüística na emigración. Daquela había dous semanarios galegos na capital de Cuba: *El Eco de Galicia* e *Galicia Moderna*. Ambos os dous eran bilingües. Se nos atemos a outras áreas da diáspora temos que en Bos Aires a primeira publicación totalmente en galego, *Terra*, comezou a saír trinta e oito anos despois, en 1923.

En canto ás asociacións da nosa emigración na Illa, existían o Centro Galego, un Orfeón, a Sociedad de Beneficencia de Naturales de Galicia da Habana e outra de igual denominación na cidade de Cienfuegos.

O periódico tiña sido iniciativa de dous poetas emigrantes da provincia da Coruña: o sadense Manuel Lugrís Freire (Roque d'as Mariñas) e o ortigueirés Ramón Armada Teixeira (Chumín de Céltegos): deducimos que o título está inspirado no do libro auroral de Xoán Manuel Pintos que leva o mesmo nome (publicado en 1853). E como homenaxe ao poeta pontevedrés ata reproducen o primeiro verso daquel acróstico seu que comeza: “Queira Dios que esta Gaita ben tocada”. Ademais da homonimia do título, o libro divídese en Foliadas e o periódico habaneiro en Tocatas. Costumes da época, pois *O Tío Marcos da Portela* (fundado en Ourense nove anos antes e no que Lugrís colaboraba) estaba dividido en Parrafeos, tamén numerados.

A Gaita Gallega (que repinicaba “Muiñeiras, fandangos y-alboradas unha vez ó mes”) publicouse con regularidade ata o 18 de nadal de 1887. Por entón, Lugrís tíñase arredado daquela empresa, daquela publicación, fundada, dirixida, redactada e administrada conxuntamente con Armada Teixeira, quen proseguiría máis tarde a súa edición, inda que por pouco tempo: do 20-7-1889 ata o mes de nadal do mesmo ano. Eses poucos números saíron como suplemento de *El Eco de Galicia*, o semanario que, como se dixo, publicaba na Habana o estradense Waldo Álvarez Insua.

Centrábase o contido do periódico que nos ocupa nos traballos de carácter patriótico, de afirmación da identidade galega, a defensa da nosa lingua e o destaque da historia de Galicia. (Na edición do 16-8-1885 dedícanlle unha entra-

ñable e sentida “Tocata fúnebre” a Rosalía de Castro, que falecera o mes anterior). En función deses principios, como pode verse, están, xeralmente, incluso as colaboracións de ton festivo.

Nas súas páxinas vemos poesías de Pastor Díaz, Xoán Manuel Pintos, Alberto Camino, Francisco Añón, Rosalía, Curros, Pondal, Lamas Carvajal, Aureliano J. Pereira, García Mosquera, Lisardo Barreiro, Andrés Muruais e outros; narracións de Marcial Valladares, Antonio de la Iglesia, Romero Blanco, Pesqueira Crespo, César Undinoco, F. Lourido, Amor Meilán; e artigos e crónicas de Marcos da Portela e Secundino Cores; traballos de Roque d’as Mariñas en defensa da nosa lingua; comentarios sobre o éxito que tivo na Habana a estrea da peza teatral *¡Non máis emigración!*, de Armada Teixeira; lendas, fábulas, refráns, fragmentos de *O catecismo do labrego...* Algúns traballos apareceron asinados con curiosos pseudónimos: K. Ñoto, G. Sus, Xan das Zocas, P. Nadie.

Tivo moi boa acollida en Cuba, non só no ámbito da nosa emigración, senón tamén nalgúns medios cubanos. Vimos reseñas laudatorias en *La Lealtad*, de Cienfuegos; *Unión*, de Güüimes; *La Familia*, de Matanzas; en *Constitución*, de Remedios (onde tal vez houbese algún galego) apareceron estes versos de saúdo: “Por aquí tamén falamos / a lingua da nosa Suevia; / ¡Canto ben nos fan as cousas que fala *A Gaita Gallega!* / Dios lle dea a Chumín de Céltegos / e ós que traballan en ela, / sorte abonda, moita vida, / e todol-o que eles queiran”.

O Instituto de Literatura e Lingüística da Habana, que hoxe dirixe a Dra. Nuria Gregori, cedeu en calidade de préstamo a colección de *A Gaita Gallega*, que radica na súa importante hemeroteca, para esta edición facsimilar. Direi cómo chegou alí este curioso periódico. A pouco de fundarmos a Sección Galega do Instituto, en decembro de 1969, Fabio Grobart, (destacado intelectual marxista que chegou mozo a Cuba, nos anos vinte, dende a súa Polonia natal) sabedor da nosa iniciativa, entregounos os números da primeira etapa da publicación. Os seis últimos proveñen de *El Eco de Galicia*, que os deu a coñecer, como xa foi dito, a xeito de suplemento intercalado.

Ata hoxe, que saibamos, existen na Fundación Penzol os números da breve etapa final, dado que posúe unha colección do semanario de Álvarez Insua. Outra colección tíña, incompleta, Valentín Paz Andrade, que nos pediu á Habana, hai uns vinte anos, fotocopias dalgúns números que lle faltaban.

É un acerto o desta edición na Galicia territorial; un acerto do Centro Ramón Piñeiro o de dar a coñecer *A Gaita Gallega*. Un paso máis no coñecemento das inquiredanzas e desvelos dos transterrados e a súa preocupación por se afirmaren na lingua orixinaria que, como se sinala no editorial do primeiro número, “é a única nota que o corazón do emigrado atopa para lembrar a querida Terra”.

Lembremos tamén nós, un século despois, a Lugrís Freire e a Armada Teixeira, como símbolos do que sentían e facían os nosos paisanos máis alá do mar.

A *GAITA GALLEGA* (1885–1889) E A CIRCUNSTANCIA CUBANA.

JORGE DOMINGO CUADRIELLO

A publicación periódica *A Gaita Gallega* viu a luz durante a etapa da historia de Cuba coñecida por “La Tregua Fecunda” que abrangue dende o fin da Guerra de los Diez Años, coa sinatura do Pacto del Zanjón en 1878, ata o inicio da Guerra de Independencia, en febreiro de 1895. A situación política que prevaleceu na illa durante estes anos estivo matizada polo enfrontamento de tres forzas principais e ben definidas que buscaban, respectivamente, a continuidade das férreas ataduras coloniais, a realización de reformas encamiñadas a establecer un sistema autonómico en Cuba e a completa emancipación da illa. As dúas primeiras correntes políticas contaban cunha estrutura partidista, establecida de xeito legal, que as facultaba para expresar publicamente os seus postulados: o Partido Unión Constitucional, integrado na súa maioría por peninsulares e protexido polos grandes comerciantes, almacenistas e individuos de mentalidade conservadora e o Partido Liberal Autonomista, composto fundamentalmente por crioulos que anhelaban reformas dentro do sistema colonial, por importantes intelectuais, e por persoas de, polo menos, certa ilustración e ideas liberadas. O proxecto independentista atopábase fóra da lei e calquera criterio neste sentido era perseguido polas autoridades. Non obstante, palpitaba de modo oculto e o considerable apoio que tiña entre o pobo cubano puido comprobarse a partir do “Grito de Baire”, acontecido en febreiro de 1895.

Durante a década 1880–1890 non deixaron de estar presentes as fortes pugnas entre autonomistas e integristas. Os primeiros contaron non só con varios órganos de prensa, moi lidos, como *El Triunfo*, *El País* e *La Lucha*, senón tamén con oradores de xusta fama como Rafael Montoro, José Antonio Cortina, Rafael Fernández de Castro e Eliseo Giberga, todos eles de ampla cultura e con títulos universitarios de sólido prestixio. Ademais de cautivar o público cos seus discursos de altos voos, contribuíron a espertar na cidadanía, de mentalidade aletargada polas limitacións que lle impoñía ao pensamento aquel ambiente opresor, o interese polos problemas colectivos e a conciencia de que era posible aspirar a mellores condicións dentro do status colonial. Pola súa banda, os integristas dispoñían do diario *A Voz de Cuba* e do poder económico grazas ás súas cuantiosas fortunas.

O desembarco por praias de Oriente do Brigadier Limbano Sánchez á fronte dun grupo de revolucionarios, en maio de 1885, co propósito de alcanzar por

medio das armas a independencia de Cuba, constituíu unha proba máis das aspiracións separatistas que animaban a non poucos cubanos. O aniquilamento deste grupo insurrecto tamén demostrou que as autoridades non modificaran a súa vontade de aplicar drásticas medidas ante calquera brote de rebeldía. Neste principio non discreparon os tres capitáns xenerais que dende novembro de 1884 ata marzo de 1889 se sucederon na gobernación da illa: Ramón Fajardo, Emilio Callejas e Sabas Marín.

Verbo da situación económica de Cuba, debe destacarse que durante esta década, do 1880 a 1890, conclúe a revolución na industria azucreira que tivo que desenvolver de modo vertixinoso o sistema de produción. Ademais de se introducir nas centrais máquinas máis modernas, comezan a se aplicar técnicas de elaboración máis rápidas e efectivas. Os vellos enxeños cédenlle o paso ás centrais azucreiras, as carretas de bois aos trens de carga, o escravo ao obreiro asalariado e o traballador inepto ao operario especializado. As zafras duran menos tempo e sen embargo a produción do doce é moito maior. Máis do 80% do azucre que se elabora en Cuba é mercado polos Estados Unidos e a sacarocracia cubana, moi satisfeita con este mercado, ve redobrar as súas ganancias.

A zafra do azucre en plena actividade.

Por outra banda, incrementase a produción de tabacos e malia que algúns fabricantes deciden trasladar as súas industrias a Florida, en especial a Tampa e a Cayo Hueso, non poucos talleres de tabaquería que se estableceron na capital enchen de inmediato ese baleiro. Con respecto á década anterior, a exportación de habanos case se

duplica e abrollan novos mercados en distintos países europeos. A colleita de plátanos tamén comeza a ser unha importante fonte de ingresos para os plantadores da illa, que en 1887 conta cunha poboación de 1.631.687 habitantes, dos que 451.928 residen na Habana¹ e arredor de 30.000 son de orixe chinesa. Neste mesmo ano calcúlase que en Cuba se atopáronse asentados 125.092 indivi-

¹ Jesús Guancho, *Componentes étnicos de la nación cubana*, A Habana: Ediciones Unión, , 1996, p. 32.

duos nados en España, dos cales máis do 81% eran homes². Non pode deixar de subliñarse que entre 1868 e 1894 arribaron a portos cubanos 417.624 inmigrantes procedentes da Península Ibérica e das Illas Canarias e 291.110 soldados e oficiais para un total de 708.734 nativos de España³.

Ese movemento demográfico, alentado polos gobernantes españois —que buscaban por este medio un reforzamento do fervor hispanófilo no chan cubano e unha consolidación dos ideais integristas—, trouxo como consecuencia que se incrementara o compoñente peninsular da poboación cubana, principalmente nas cidades, e que se estableceran na illa grandes continxentes de galegos, asturianos, canarios e cataláns. O goberno de Madrid, consciente de que cada vez máis a economía da súa colonia no Golfo de México se acercaba á poderosa forza gravitacional norteamericana, apelaba á reafirmación dos vínculos coloniais favorecendo o traslado de novos conquistadores.

En 1880 as autoridades españolas ditaron, despois de moitas declaracións, a chamada “Ley del Patronato” que, polo menos teoricamente, poñía fin ao sistema escravista existente na illa desde os inicios da dominación. De acordo coas regulacións, o escravo pasaba a ser patrocinado e recibía, ademais de alimentación, roupa e calzado, un salario moi modesto. Os antigos amos convertíanse en patróns e namentres se desenvolvía este proceso de incorporación da masa escrava á sociedade libre podían continuar a explotala. Esta lei, que non perseguía a abolición inmediata —como solicitaban os autonomistas— senón paulatina —do gusto dos integristas hispanófilos—, demostrou ser un fracaso na práctica polo incumprimento do estipulado e ante esa evidencia decretouse, en 1886, a completa supresión da escravitude.

Como resultado destas disposicións, a partir da década dos anos 80 negros e mulatos comezan a ter unha maior participación na vida civil cubana. Moitos deles trasladáronse do campo ás cidades e algúns lograron superarse e alcanzar un oficio de carpinteiro ou de albanel. Tamén se organizan en sociedades de instrución e recreo, como o “Directorio Central de la Raza de Color”, fundado en 1888, entidades que teñen por obxecto contribuír á integración na sociedade destes seres discriminados e a dar vida, ao longo de todo o país, ás publicacións periódicas encamiñadas a defender os seus dereitos civís. As autoridades, que devecían por se gañar as simpatías deste importante sector da poboación e borrar a mácula deixada por varios séculos de escravitude, prohibiron a discriminación racial nas escolas, nos transportes públi-

---

2 Ídem, p. 29.

3 Manuel Moreno Fragnals, *Cuba / España. España / Cuba. Historia común*, Barcelona: Grijalbo Mondadori, S.A, 1995, p. 266.

cos, restaurantes, bares, cantinas, parques e teatros; eliminaron do Rexistro Civil a división de “Libros para Blancos” e “Libros para Negros” e ata chegaron a estimular a creación dun Casino Español para “españóis de cor”, integrado por homes de pel escura que defendían o réxime colonial.

A liberación dun considerable continxente de mulleres escravas que carecían de calquera tipo de preparación e que se atopaban na máis completa ignorancia, propiciou nas principais cidades, fundamentalmente na capital, o incremento da prostitución, ata o punto de que nesta década chegou a alcanzar proporcións alarmantes. En 1885 os funcionarios policiais tiñan identificadas na Habana 234 casas de prostitución que albergaban a máis de mil meretrices inscritas, na súa maior parte, como estranxeiras. Ante o avance desta lacra social, incentivada polo alto índice de poboación masculina e o elevado número de rapaces membros do exército, as autoridades sanitarias víronse obrigadas a crear en 1875 o “Hospital de Higiene” ca fin de internar nel as prostitutas enfermas para lles proporcionar atención médica. En 1887 ingresaron neste centro asistencial 213 mulleres brancas, das que 84 eran cubanas e tan só tres galegas⁴.

Outro mal que padecía entón a sociedade era o elevado número de suicidios, que en décadas anteriores alcanzara cifras arrepiantes debido á gran cantidade de negros escravos e de culís chineses que, ante a desapiadada explotación da que eran vítimas, optaban pola desesperada solución de se quitar a vida. As estatísticas recollen que en 1885, cando xa estaba a punto de ser erradicada a escravitude, só na Habana se suicidaran 39 persoas⁵.

Naquel tempo as rexións central e occidental da illa víronse afectadas por un fenómeno social que alcanzou niveis alarmantes e que chegou a conmove-los alicerces da estabilidade cidadá: o bandoleirismo. Como resultado da non conformidade dalgúns sectores da masa campesiña, así como da rebeldía contra o sistema imperante, un número notable de individuos, que nalgún caso participaron na “Guerra de los Diez Años”, organizáronse en bandas ou partidas e comezaron a realizar asaltos, roubos, secuestros e asasinatos, preferentemente nas zonas rurais. Pola ousadía das súas accións fixéronse famosos José Álvarez Arteaga (Matagás) na parte sur de Matanzas, o Tuerto Matos na Ciénega de Zapata, Gallo Sosa no sur da Habana e nesas mesmas rexións o máis coñecido e controvertido de todos estes bandidos foi Manuel García, chamado El Rey de los Campos de Cuba, especie de Robin Hood tropical que pola súa valentía, a

---

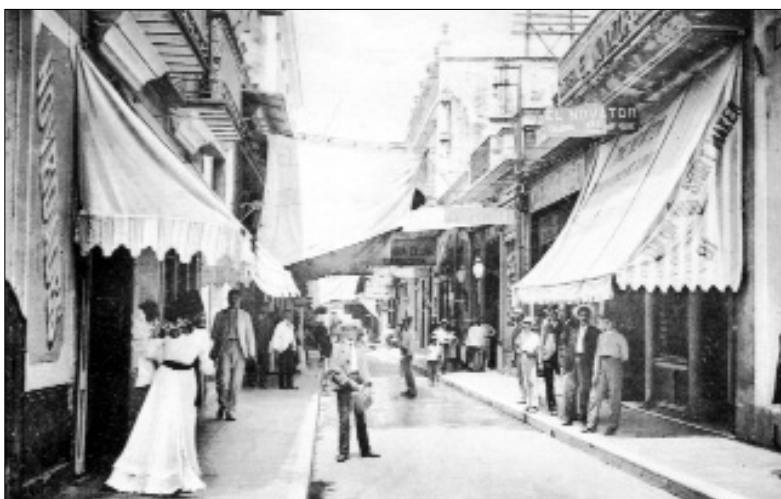
4 Benjamín de Céspedes, *La prostitución en la Ciudad de La Habana*, A Habana: Establecimiento Tipográfico O’Reilly, 1888, p. 267.

5 Armando de Córdova y Quesada, *La locura en Cuba*, A Habana: Seoane, Fernández y Cia., Impresores, 1940, p. 41.

súa colaboración na causa independentista e a súa trágica morte, en circunstancias aínda marcadas polo misterio, resulta unha das personaxes máis lendarias da historia de Cuba. Moi preocupados polo auxe que alcanzara o bandoleirismo, as autoridades encargáronlle á Garda Civil realizar grandes batidas contra estes salteadores e en 1888 o Capitán Xeneral Sabas Marín viuse na necesidade de decretar o estado de guerra na zona occidental da illa.

Así mesmo, naquel tempo A Habana contaba cunha extensión aproximada de 10 quilómetros cadrados e unha poboación próxima ao medio millón de habitantes. As murallas, construídas para defender a cidade dos ataques de corsarios e piratas, comezaron a ser derribadas en 1863 ao desaparecer este perigo e as novas edificacións estendíanse cara ao oeste.

As familias ricas facíanse construír grandes casas e palacetes na zona do Vedado, moi preto do mar. As súas novas residencias ostentaban amplos portais, extensos recibidores, xardíns, portas cocheiras e galerías interiores para facilitar a ventilación e eludir desta maneira a implacable calor do verán. Xa en 1885 o sistema telefónico prestaba servizo a centenares de familias e a numerosos comercios haba-

A emblemática rúa Obispo, de gran actividade comercial.

neiros. Ademais de coches, existían varios tramos de tranvías urbanos e polo ano 1889 os parques máis importantes da cidade, así como algunhas fábricas e institucións, contaban cunha iluminación eléctrica. Nas principais rúas abundaban os restaurantes e cafeterías que, en certos casos, ofrecían un menú con pratos da cociña francesa, non escaseaban as fondas para comensais de escasos recursos e existían varios hoteis, algúns con notables comodidades para a época como os que contaban con ascensor hidráulico e baños con ducha. O sistema de abastecemento de auga que posuía a capital era magnífico grazas ao “Canal de Vento”: unha extraordinaria obra de enxeñería proxectada por Francisco de Albear que alcanzou premios internacionais e que foi deseñada cuns beneficios que chegan ata o presente. Tamén os habaneiros podían amosar con orgullo unha nova necrópole, situada nun lugar adecuado e planeada polo arquitecto galego Calixto de Loira, quen se encargou ademais de construír a súa monumental porta de entrada.

A cidade era moi buliciosa. Polas rúas abundaban vendedores ambulantes que cargaban cos máis diversos produtos. Os galegos ofertaban pan e carbón; as vellas negras da nación, frituras e os chineses doces e peixe. Non era inusual que os vendedores de leite percorreran a cidade coas súas vacas e as muxiran diante do comprador. Os pregoeiros anunciaban a toda voz a súa mercadoría e nos parques ou prazas reuníanse os lacazáns, os ladróns e os xogadores de cartas. O máis famoso mercado era o de Tacón. Algunhas noites a banda municipal brindaba unha retreta no Parque Central.

Xunto coas novas edificacións nas principais avenidas —Reina, Galiano, Belascoaín, Infanta— constrúense amplos portais para que os peóns poidan protexerse do sol e da chuvia. A cidade adquire outras peculiaridades arquitectónicas e eses portais motivan que, anos despois, o novelista Alejo Carpentier chame á Habana “La Ciudad de las Columnas”.

Malia o esplendor que denotaban estas construcións, a situación sanitaria da capital deixaba moito que desexar. O sistema de drenaxe era escaso e defectuoso; nalgúns lugares, como os mercados, a insalubridade era notoria pola acumulación de desperdicios e pola presenza de pragas de moscas, cascudas e roedores, que se incrementaban durante os meses do verán. A contaminación da baía da Habana, convertida en cloaca onde desembocaba todo tipo de inmundicia, era motivo de preocupación e vergoña para as autoridades municipais, así como para non poucos doutores en Medicina, moitos deles acabados de graduar en universidades dos Estados Unidos ou de España, a onde tiveron que marchar con motivo da guerra. Sen embargo, en 1885, a maior inquietude que abafaba aos responsables do servizo de sanidade en Cuba era o gran perigo de que chegase á illa o cólera morbo, despois de se coñecer a súa reaparición en varias localidades da Península Ibérica. A toda carreira as autoridades decretaron medidas de prevención para evitar o estalido desta terrible enfermidade que finalmente non chegou a facer acto de presenza. En cambio, en 1887 desatouse un brote da epidemia de varíola que só na Habana causou numerosas mortes e daquela comezaran a aplicarlle á cidadanía a vacinación antirrábica. Outras enfermidades, xa moi familiares, que continuaron provocando estragos entre a poboación durante estes anos foron a febre amarela, o paludismo e a tuberculose.

Como é de supoñer, estas enfermidades cobraban na Habana un número notable de vítimas entre a masa de traballadores que ao longo desta década viran medrar de modo considerable o número dos seus integrantes con motivo do establecemento de novos talleres e fábricas e pola arribada á cidade de inmigrantes españois e de antigos escravos. Ca fin de alcanzar salarios máis elevados, mellores condicións de traballo e dereitos legais ante o trato abusivo de non poucos patróns, moitos obreiros agrupáronse en sindicatos e en organizacións

como o “Círculo de Trabajadores de La Habana”, creado en 1885. A súa loita polas reivindicacións resultou moitas veces accidentada e non escasearon as folgas e as protestas públicas dos obreiros. Mención especial merece a folga dos tabaqueiros levada a cabo en 1886 e que concluíu coa vitoria para eles. Tamén naquel tempo foran cobrando forza entre a clase traballadora dúas tendencias ideolóxicas que relegaban a un plano secundario a vella corrente reformista: o anarquismo e o socialismo. O anarquismo chegou a se implantar en Cuba principalmente a través dos obreiros procedentes de Cataluña, logrou establecer alí sólidos alicerces e tivo como máis importante órgano de divulgación ao xornal *El Productor*, que comezou a se imprimir en 1887.

Ademais destas dúas tendencias ideolóxicas, debe destacarse que durante a década 1880–1890 cobran certa relevancia na conciencia dalgúns sectores da poboación cubana o espiritismo, de modo particular na rexión oriental da illa, e as relixións evanxélicas como a bautista, a presbiteriana e a metodista, traídas dos Estados Unidos polos emigrados da “Guerra de los Diez Años”. Tamén para asombro e indignación da Igrexa Católica, que na súa xerarquía máxima estaba integrada case na súa totalidade por peninsulares, increméntase a masonería. A sociedade masónica xa contaba con numerosas loxas ao longo do todo o país e cunha revista de saída quincenal: *La Gran Logia*, fundada en 1881.

Neste tempo os entretementos principais dos veciños da Habana eran, no caso dos nativos de España, as corridas de touros, os saltos con pértega, as loitas entre cans e xabarís que tiñan por escenario a Praza de Regla, así como os partidos de fútbol e os xogos de birlos e de pelota vasca. Os crioulos, en cambio, preferían as pelexas de galos, os bailes, o xogo de lotería e a práctica dun novo deporte, o béisbol, tamén traído polos emigrados nos Estados Unidos e que se convertería, ao cabo duns anos, no gran pasatempo nacional. Da mesma maneira, o xadrez contaba con numerosos e apaixonados xogadores que se reunían no Club de Ajedrez de La Habana. Grazas a ese entusiasmo e ao seu apoio económico lograron que a disputa do título mundial deste deporte, entre o ruso Chigorin e o alemán Steinitz, se desenvolvese nesta cidade en 1889. Tanto os contendentes coma os seguidores das partidas estiveron entón moi lonxe de imaxinar que naqueles momentos, precisamente na capital cubana, daba os seus primeiros pasos José Raúl Capablanca, quen sería un dos máis extraordinarios campións mundiais de xadrez.

A asistencia aos teatros tamén constituía unha práctica común dos habitantes da Habana. O público de orixe hispana gustaba de presenciar as zarzuelas e os dramas de autores españois que se levaban á escena no Teatro Tacón, mentres que os crioulos preferían as pezas do xénero bufo, cheas de humor e de desenfado, que se ofrecían no Teatro de Torrecillas. Nestas obras, ás veces baixo a roupaxe do sai-

nete de costumes ou da parodia, facíanse mordaces críticas aos gobernantes da illa. *Viaje a la luna* (1885), de Raimundo Cabrera, gozou de notable aceptación e quedou como exemplo deste teatro vernáculo que algúns críticos consideran o xerme do teatro nacional.

O vello Teatro Tacón, onde se representaron zarzuelas e pezas dramáticas de autores españois.

Así mesmo, tamén daquela se ofrecían noutros importantes escenarios habaneiros (como os teatros Irijoa, Cervantes, Albisu e Payret) xoguetes cómicos, pezas de teatro lírico, zarzuelas, traxedias e bailes. Grande impacto causaron, en 1887, as actuacións da famosa actriz Sara Bernhardt no Teatro Tacón. Malia o elevado prezo das entradas, o público encheu todas as butacas en cada unha das funcións. A alta sociedade cubana non escatimou esforzos no seu afán de loar á Bernhardt e a

artista correspondeu con palpable desdén a todas as atencións que lle brindaron.

Nos bailes tamén eran evidentes as diferenzas culturais entre nativos de España e crioulos. Os primeiros, fieis ás súas tradicións, deleitábanse coa xota aragonesa e o baile flamenco, namentres que os segundos eran máis partidarios do *danzón*, un xénero musical creado en 1877 polo matanceiro Miguel Failde e que incorporaba sons da música de orixe africana. As festas na casa de aristócratas cubanos sempre eran animadas por un grupo de intérpretes, case sempre mulatos, especializados en executar danzones. Dentro da chamada música culta, debe sinalarse en primeiro lugar as composicións de danza para piano que por esta época escribe Ignacio Cervantes, o máis destacado músico cubano do século XIX, así como o *Scherzo capriccioso* que dá a coñecer en 1886. O ano anterior o pianista de orixe holandesa Hubert de Blanck fundara na Habana un Conservatorio de música que se mantivo en activo durante varias décadas e que foi centro de formación de numerosos compositores cubanos.

Á diferenza da música, é moi pobre a contribución que a pintura ofrece ao desenvolvemento cultural da illa nestes anos. A Escuela Nacional de Bellas Artes —máis coñecida por Academia “San Alejandro”—, creada en 1877, continúa exercendo un férreo labor rector nas preferencias creativas dos pintores,

que crean paisaxes e retratos marcados polos canons academicistas. Se cadra o máis sobresaínte durante esta década no terreo das artes plásticas sexan os cadros de personaxes típicos cubanos que realiza o vasco Víctor Patricio de Landaluze, quen os reproduciu no valioso volume *Colección de artículos, tipos y costumbres de la Isla de Cuba* (1881). Grazas ás súas estampas puidemos coñecer a imaxe que proxectaba o negro caleseiro e a mulata criada.

Moito máis valioso resulta a achega da literatura. Ao longo deste período edítanse —paradoxalmente no estranxeiro— algunhas obras fundamentais das letras cubanas. En orde cronolóxica son: *Francisco. Novela cubana*, Nova York, 1880, de Anselmo Suárez y Romero; *Ismaelillo*, Nova York, 1882, de José Martí; *Cecilia Valdés o La Loma del Ángel*, Nova York, 1882, de Cirilo Villaverde; *Diccionario biográfico cubano*, Nova York, 1878–1886, de Francisco Calcagno e *Mi tío el empleado*, Barcelona, 1887, de Ramón Meza. Co breve poemario de Martí abríronse as portas do movemento modernista, que constituíu toda unha renovación da literatura en lingua española. *Cecilia Valdés...* é a gran novela cubana do século XIX e unha panorámica da sociedade existente naquel tempo na illa, pois nas súas páxinas atoparemos o personaxe literario máis coñecido das letras nacionais, exemplo da mulata fermosa e sensual.

Ademais da narrativa e da poesía, cobran auxe o ensaio, a crítica literaria e a oratoria. Na tribuna política e na disertación sobre asuntos culturais alcanzan celebridade valiosos intelectuais como Sanguily, Montoro e Varona. Os escenarios para as súas exposicións foron o Liceo Artístico y Literario de Guanabacoa, o Liceo Artístico y Literario de Regla e os faladoiros amigables que organizaban nos seus respectivos fogares José Antonio Cortina e Nicolás Azcárate. Os órganos de prensa preferidos para a divulgación de textos literarios son fundamentalmente as magníficas revistas *La Habana Elegante*, *El Fígaro* e *Revista Cubana*, xurdidas en 1883, a primeira, e en 1885 as dúas últimas. Son os anos en que o positivismo, como corrente filosófica, gaña terreo e as ideas evolucionistas enfróntanse á vella escolástica, que causara grandes prexuízos nos métodos de ensino.

En 1887 existían na illa 783 escolas en total, o 64'89% da poboación branca era analfabeta e en canto á poboación negra a cifra ascendía a un 87'72%⁶. Non obstante, malia estes datos tan deplorables, pode sinalarse que durante este decenio o número de centros docentes case se duplicou. Por aquela época as principais escolas eran o Colegio de Belén, dirixido por sacerdotes xesuítas, as Escuelas Pías de Guanabacoa, creadas pola orde dos escolapios, e os cole-

---

6 *Instituto de Historia de Cuba: Historia de Cuba. Las luchas por la independencia nacional y las transformaciones estructurales. 1868-1898*, A Habana: Editora Política, 1996.

xios “San Anacleto” e “La Gran Antilla”. A Universidade da Habana seguía a ser o único centro de altos estudos na illa. En 1885 esta institución outorgoulle por vez primeira a unha muller o título de graduada. Ese honor recaeu na catalana Mercedes Riba Pino tras concluír os seus estudos de Filosofía.

Malia as considerables limitacións que naquel tempo padecía o sistema de ensino cubano, era posible detectar entre as autoridades docentes e os mestres unha vontade de acción cara ao seu melloramento. En 1884 efectuouse en Matanzas o Primeiro Congreso Pedagóxico, que tivo fonda resonancia nos claustros de profesores, e dende o ano 1882 viñan publicándose na revista *El Profesorado de Cuba*, dirixida a lles ofrecer importantes informacións aos educadores. Cada vez facíase máis firme o criterio de que era necesario conferirlle unha maior significación ao ensino público en Cuba. Á mesma conclusión chegaron tamén moitos inmigrantes españois que decidiran establecerse na illa de modo permanente.

Os sectores numericamente máis importantes desa comunidade hispana tiveron por aqueles días a oportunidade de canalizar o seu espírito gregario a través das asociacións rexionais, algunhas das cales foran creadas nos anos anteriores. En 1886 funcionaban na Habana a Sociedad de Beneficencia “Naturales de Cataluña” (1840), a Sociedad de Beneficencia “Naturales de

Galicia” (1871), a Asociación Canaria de Beneficencia y Protección Agrícola (1872), a Sociedad Asturiana de Beneficencia (1877), o Centro Gallego (1879), a Sociedad Balear de Beneficencia (1885) e o Centro Asturiano, fundado en maio dese ano. Os beneficios destas entidades ían dende a atención médica e a superación educacional ata a celebración de festas e bailes para os asociados. Lonxe de desaparecer, lograron consolidarse co transcurso do tempo e trala independencia de Cuba

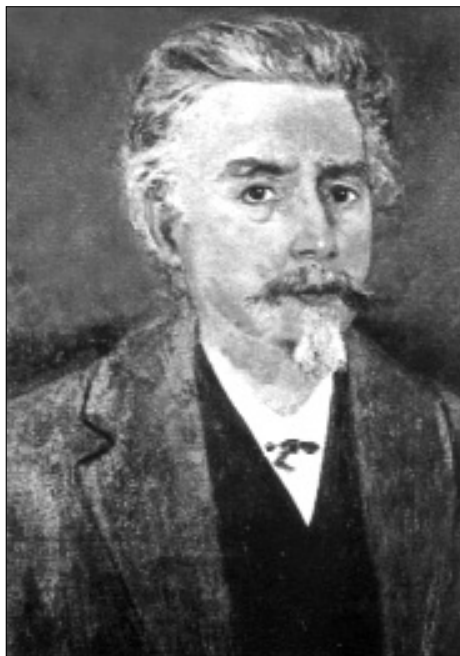
O fermoso pazo do Centro Asturiano.

multiplicouse o seu número grazas ás dúcias de miles de inmigrantes españois que se estableceron na illa durante as primeiras décadas do século XX.

Aínda que en 1885, cando viu a luz o primeiro número de *A Gaita Gallega*, os cataláns residentes en Cuba estaban enfrascados nunha colecta de diñeiro para construír nas aforas da capital unha Ermida á Virxe de Monserrat. Os andaluces, pola súa banda, tamén recadaban diñeiro, pero, neste caso, para axudar aos damnificados polos terremotos ocorridos en Andalucía a principios dese ano. Os oriúndos das Illas Baleares culminaban o proceso organizativo da súa sociedade de beneficencia e entre a colonia asturiana corría a iniciativa de crear un centro rexional a imitación do galego. O antedito Centro Gallego fora creado en 1879 nun acto fundacional celebrado no Teatro Tacón. Ao ano seguinte, creou un corpo docente que se inaugurou con 109 alumnos e un grupo reducido de mestres; pero en 1887 a cifra xa ascendera a 763 educandos, dos cales máis da terceira parte foran nados en Galicia. A biblioteca do centro contaba entón con máis de mil volumes e o prestixio da institución en xeral crecía por días. Neste ano a Junta de Gobierno del Centro Gallego acordou financiar a publicación dos últimos tomos da *Historia de Galicia*, de Manuel Murguía, e fixo un chamamento a todos os seus membros para socorrer con axuda monetaria aos damnificados polos temporais ocorridos en Ourense e en Lugo naquel verán. Por entón a cifra de socios estaba moi preto de 4.500 e aspirábase a establecer pronto unha casa de saúde propia, así como a construír un palacio social máis amplo e comfortable.

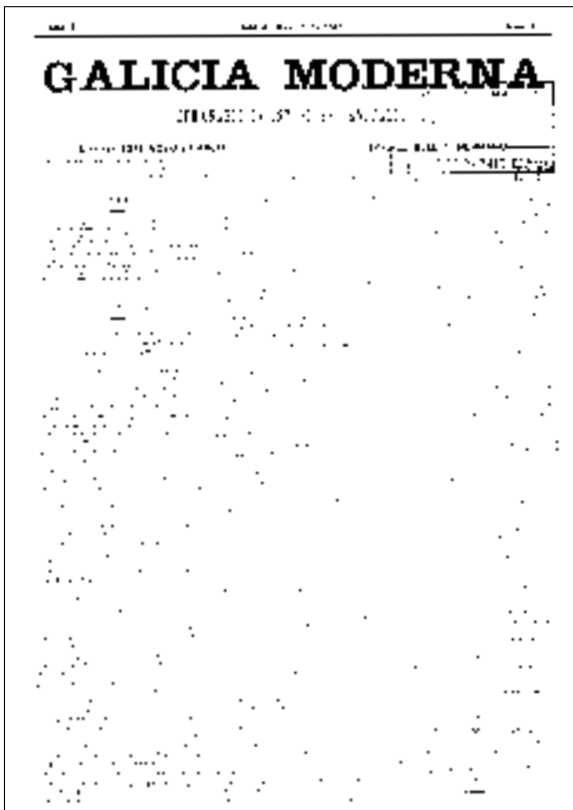
A primeira saída de *A Gaita Gallega* tivo lugar nos momentos en que a colonia galega da Habana se atopaba enfrascada nos preparativos da función que se efectuaría no Teatro Tacón para celebrar o 25 de xullo o día de Santiago Apóstolo. No acto, que tamén incluía a recadación de diñeiro para a Sociedad de Beneficencia Naturales de Galicia e fora dirixido polo mestre Joaquín Moriño, ofrecéranse interpretacións de gaita e tambor, danzas como a titulada “A Muiñeira” e cancións tan coñecidas como “Unha noite n’a eira d’o trigo” con letra de Manuel Curros Enríquez. Ao concluír a función levouse a cabo un baile de gala con orquestra nos salóns do centro.

Dentro da considerable colonia galega existente en Cuba durante esta década, debe destacarse a aqueles intelectuais que realizaron un labor sobresa-

O Centro Galego sufragou a edición de varias obras de Murguía.

ínte. Merecen o primeiro lugar os propios directores de *A Gaita Gallega*: Manuel Lugrís Freire (Roque d’as Mariñas) por escribir e ensaiar en 1885 a peza dramática *A costureira de aldea*, que non chegou a se imprimir, e Ramón Armada Teijeiro (Chumín de Céltegos), quen ademais de realizar unha valiosa tarefa como xornalista e de ocupar o importante posto de secretario do Centro Gallego, deu á publicación en 1886 o seu “apropósito lírico-dramático en dous autos e sete cuadros”, con música do mestre Felisindo Rego, *¡Non mais emigración!*. Ao ano seguinte, Jesús María Caula (G. Sus) deu a coñecer o seu divertimento literario *Pedazoz; escenas y escesos de por acó*, onde mestura poemas en galego e estampas humorísticas de Armada, Lugrís Freire e Waldo Álvarez Insúa. Este último, que viña dirixindo a revista *El Eco de Galicia* dende 1878, imprime o libro de exaltación da súa terra natal *Galicia contemporánea; páginas de viajes* (1889), que é moi ben recibido polos seus coetáneos. É tamén neste período cando o coruñés Álvaro de la Iglesia Santos, con *Una vocación*

Un importante semanario —dirixido por José Novo— coetáneo de *A Gaita Gallega*.

(*síntesis de una novela*) (1887), inicia a súa produción narrativa, que vai incluír máis tarde unha valiosa serie de tradicións e lendas cubanas. Pola súa banda, o ortigueirés Manuel Gómez Cordido, profesor do cadro do Centro Gallego, publica unha *Aritmética teórico-práctica* (1888) que vai servir de texto de estudos neste e noutros centros docentes. Se cadra non resulta arbitrario agregar á presente relación o cubano Fernando García Acuña, quen nado en Macuriges, Matanzas, realiza a viaxe á inversa, a Galicia, e en Betanzos dá á imprenta o libro de poemas en galego e en castelán *Orballeiras* (1887), onde ademais de lle cantar á terra galega e de lamentar a perda da muller amada, confesa: “¡Oh, Cuba!... por ti suspiro”.

Ademais de *El Eco de Galicia*, mencionado no parágrafo anterior, no decenio dos anos 80 publícanse na Habana varios órganos de prensa dirixidos a un sector rexional dentro da comunidade española en

Cuba. Este feito, vinculado ao auxe das asociacións provinciais e comarcais e ao desenvolvemento alcanzado pola imprenta da illa, garda relación tamén coa significación que a partir de entón adquiren as publicacións periódicas. De acor-

do coa orde cronolóxica, debemos comezar por mencionar *El Eco de Covadonga*, dirixido á colonia asturiana e que xorde en 1882. Séguenlle *La Voz de Cantabria*, decenario “consagrado a representar en esta isla los intereses de las provincias vascongadas, Santander e Asturias”, que ve a luz en abril de 1884, e *El Heraldo de Asturias*, tamén voceiro dos asturianos, que comeza a saír en xaneiro de 1885 baixo a dirección do avilesino Lucio Suárez Solís. Dous meses antes de que apareza *A Gaita Gallega*, José Novo García saca á luz o semanario *Galicia Moderna* e en setembro dese mesmo ano, 1885, grazas ao entusiasta esforzo do escritor Pedro Giralt e de Gabriel Costa, os cataláns poden contar cun órgano de prensa propio: *L’Almogavar*. No mes de xuño do seguinte ano comeza a se publicar o semanario *Laurac-Bat*, dedicado aos vasco-navarros e as súas sociedades benéficas, e pouco despois os canarios poden gozar dun medio de expresión que os representa: *El Eco de Canarias*. É dentro dese concerto de publicacións seriadas da comunidade española en Cuba que se enmarca, con trazos propios e ben definidos, *A Gaita Gallega*. A súa aparición, o 5 de xullo de 1885, non contou coa indiferenza dos órganos de prensa cubanos. Dous días despois o *Diario de la Marina*, na sección “Gacetillas”, incluíaa dentro da relación de publicacións recibidas:

Publicaciones varias — Hemos recibido el *Eco de Covadonga*, *El Pilareño*, el *Profesorado de Cuba*, *La Voz de Canarias*, *El Clamor Público*, *El Boletín Oficial de los Voluntarios*, *A Gaita Gallega*, *El Adalid*, el *Eco Habanero*, *La España*, *El Eco de Galicia*, el *Heraldo de Asturias*...⁷.

E días despois, na mesma sección, brindoulle o mesmo saúdo:

Un nuevo colega — se nos ha obsequiado con su *primera tocata*, muy agradable por cierto, *A Gaita Gallega*, periódico que ha comenzado a ver la luz en esta ciudad, redactado por personas que conocen perfectamente el dialecto de aquella hermosa tierra que muchos llaman la Suiza Española. Deseamos al nuevo colega toda clase de prosperidades.⁸

De modo burlesco, aínda que non ofensivo, dous días despois da primeira entrega aparecía este solto no diario *El País*, órgano dos autonomistas:

---

7 “Gacetillas”, *Diario de la Marina*, A Habana, núm. 158, ano XLVI, 7 de xullo de 1885, p. 3

8 “Gacetillas”, *Diario de la Marina*, A Habana, núm. 160, ano XLVI, 9 de xullo de 1885, p. 3

A gaita Gallega —hemos recibido la tocata primera de este periodico que no entendimus. Ben se nus alcanza que nus saluda y le contestaimus agradecidus.

Saldrá una vez o mes.

Le deseamos larga vida a este colega que no admite suscriptores y que vende el número suelto a 50 centavos⁹.

No Parque Central tiñan lugar as populares “retretas” da Banda Municipal de Música da Habana.

Durante catro anos, non sen algunhas regularidades, continuou imprimíndose esta publicación, dirixida a unha florecente comunidade que incrementaríase o seu esplendor e alcanzaría notoriedade nas décadas seguintes.

A Habana, 30 de xaneiro de 1999.

---

9 “Gacetillas”, *El País*, A Habana, núm. 29, ano I, 7 de xullo de 1885, p. 3

RAMÓN ARMADA TEIXEIRO E *A GAITA GALLEGA*

YOLANDA VIDAL FELIPE

Polos anos 70 do século pasado, chegaron a Cuba españois de diferentes rexións, entre eles unha morea de galegos. Neste grupo de mozos cheos de ilusións atopábase quen en curto tempo fundaría o primeiro xornal escrito completamente en galego e que destacou como unha das figuras de relevo entre os galegos do noso país: Ramón Armada Teixeira.

O Centro Ramón Piñeiro, co fin de preservar o patrimonio galego en Cuba, publica agora a edición facsimilar de *A Gaita Gallega*, da que foron corazón e vida Ramón Armada Teixeira e Manuel Lugrís Freire. Non podemos falar, nin tan sequera pensar nesta publicación que naceu para o público o 5 de xullo de 1885, sen ter un breve recordo para Chumín de Céltegos (pseudónimo do poeta de Ortigueira, Ramón Armada Teixeira) e para Roque d’as Mariñas (pseudónimo do coruñés Manuel Lugrís Freire), quen colaborou nesta empresa soamente nos seus primeiros números.

Como tantos outros galegos Armada emigrou a América antes dos 17 anos (1873). A Arxentina sería o seu primeiro punto de contacto coas terras americanas. Segundo os seus biógrafos andou pola república riopratense “coa nostalgia ó ombro, xa que a vocación de comerciante non lle atraía. El non tiña a alma de fenicio, senón que eran as súas deidades as musas do Parnaso”.

Na Arxentina é tocado pola fortuna, por vez única e primeira, cun premio da lotería. Como todo emigrante que ten morriña dos seus lares, cando se viu cun feixe de cartos no peto, non tivo outra idea que volver!, volver! á súa querida Santa Marta de Ortigueira. E cando entre labores e soños pasaron tres anos, decatouse do insuficiente que era a súa riqueza, e impulsado pola necesidade de buscar traballo polo mundo ou polos “apetitos viaxeiros herdados daqueles ascendentes nosos que desfloraron o mar tenebroso e nos deixaron as ansias de saír adiante”, o noso biografiado reiniciou a emigración. Empuxado á fuga da súa realidade e seducido pola cidade “que baña os seus pés de irritada espuma e da que a lenda traspasa os mares propagada polos indianos triunfadores”, chegou á Habana.

A nova do reembarque produciu no seu ánimo, tal vez, o recordo agredoce da súa primeira viaxe. El non era un emigrante carente de instrución como outros, pois tiña estudos de comercio antes de emigrar para a Arxentina. Aínda

así, coma calquera dos seus paisanos, sentiría no máis íntimo do seu ser unha loita violenta entre a resolución e o temor, entre a dúbida e a esperanza. Todas as narracións escoitadas aos seus compatriotas pasarían pola súa mente durante o traxecto. Como todos, vería, a través do océano, o paraíso encantado onde se asentaría o seu ideal supremo de vida. Quen non alimentou a súa mente de esperanzas?, que mozo non pensa en amores, na graza da xa, por entón, célebre muller tropical?

Cuba era xa famosa pola súa cana, o seu azucre e o seu ron. Un país onde se contaba por onzas ou por centenes, incitaba a emigrar, co fin de obter unha vida mellor. Ninguén imaxinaba que tamén existía a miseria coa súa fatídica tristeza, só temían as febres, o clima, mentres soñaban que coa chegada ao país do sol, cambiaría a súa sorte.

A Habana que Ramón Armada Teixeira viu á súa chegada (1877) —algúns afirman que chegou no 1878—, foi a que hoxe coñecemos como Habana Vella, área da cidade que desde mediados do século XVII a finais do XIX estivo cercada pola antiga muralla, e cuns trazos que coinciden na actualidade coas rúas Egipto-Monserrat e o litoral do porto. Durante 400 anos foi este o centro político-económico e cultural do país, cunha extensión territorial de 142 hectáreas e unha

poboación de 24 000 almas. Unha cidade de rúas angostas e moi descoidadas, onde florecía a vida mercantil. Moito se falou sobre as primeiras impresións daqueles homes á súa chegada, moito se escribiu da soidade na que se encontraba o emigrante os primeiros días, no descoñecemento absoluto de cousas e persoas.

A Habana era ante todo unha cidade mercantil: a Lonxa de Víveres, a Aduana, a Bolsa, outorgábanlle un carácter específico. A

O poderoso Casino Español, do que Armada Teixeira foi secretario.

sociedade cubana tiña trazos e costumes propios, e naquela localidade colonial do derradeiro tercio do século XX as grandes familias recibían os seus amigos, unha ou dúas veces ao mes, en días sinalados ao comezo do ano, aínda que o número de familias que levaban ese tipo de vida, limitábase a unhas trinta; iso si, coa fastosidade que lle correspondía a unha capital de afamado renome. En todas

as festas xuntábanse sempre as mesmas persoas, polo que ir a unha desas casas —segundo os investigadores da época— supoñía coñecer a toda A Habana. Para a alta sociedade habaneira era motivo de grande expectación viaxar a Europa, segundo contan os cronistas daqueles tempos, e así os que podían viaxar facíano con gran pracer, mentres que os que quedaban choraban a súa desgraza.

Xunto a esas manifestacións sociais da clase alta estaba a modesta vida do maior núcleo de poboación. Recibían visitas, pero sen pretensións, só por ter o gusto de se xuntar cos amigos de máis confianza, como unha necesidade de espaxamento. O pobo —anónimo— divertíase pouco, para el só había paseos polo Parque Central ou unha función de horas nos teatros Albisu ou Tacón, ou bailes no Irijoa, que máis tarde se chamou Teatro Martí.

As “retretas” —como denominaban entón aos concertos instrumentais que daban os domingos, e o xoves no centro do Parque Central— e unha charanga militar constituían as únicas atraccións para aqueles que non tiñan outros recursos, nin outros medios de expansión. Os mozos, como os de hoxe, eran alegres e tiñan por club as salas de armas e a hoxe histórica beirarrúa do Louvre como lugar de lecer.

No político, a emigración galega chegou a Cuba no período histórico das dúas grandes guerras e unha guerra, podemos dicir, menor, a do 68, coñecida na historia como a Guerra de los Diez Años (1868–1878). Esta consolidaría a nosa nacionalidade, que xa anos atrás tomara forma nas loitas sostidas entre crioulos e peninsulares, e tras dez anos de contenda e de diversos avatares para ambos os dous contendentes, culminou coa Paz de Zanjón (10 de febreiro de 1878).

As sociedades de recreo e beneficencia na Habana eran numerosas. O primeiro lugar destas institucións ocupábo o Casino Español, cerebro da Habana peninsular. Contan os historiadores que nos seus salóns discutíanse os asuntos que máis gravemente afectaban á illa. A condición de socio foi por moito tempo a patente de “españolismo”. Apagada a lapa da Guerra dos Dez Anos tomou forza entre os peninsulares a necesidade de se independizar da institución nai, e, ao mellor sen medir o alcance dos seus propósitos, comezaron a se agrupar por rexións. Así xurdiron o Centro Catalán, o Canario, o Centro Galego da Habana (1879), o Asturiano, etc. Os máis prósperos levantaron as súas casas en edificios separados, con vida independente; outros, sen elementos para construír casinos propios, mantiveron as súas organizacións rexionais, que foron coñecidas como organizacións menores.

O Centro Galego da Habana nace o 23 de novembro de 1879. A prensa da época fala do meritorio labor dos seus fundadores, da súa abnegación, da súa contribución económica para crear a base da casa que levaría nos seus ombros a tarefa de unir os emigrantes galegos en Cuba baixo os latexos dun só corazón

e, dentro del, toda a alma de Galicia para facer máis soportable a saudade e menos afastada a paisaxe estrañada. Libres, sós no seu Centro, comunicáronse os seus problemas e os seus defectos, cambiaron impresións e baixo o acubillo da súa xunta directiva trataron de canto conviña ao seu porvir, en particular os afáns de superación e a necesidade de asistencia médica.

Lembremos tamén neste día ao que desde o seu xornal *El Eco de Galicia* lanzaba a idea da fundación deste Ateneo: o reputado xornalista Waldo Álvarez Insua, quen non só tivo a brillante idea da creación do Centro, senón que por medio das páxinas do seu xornal podemos valorar a historia da galeguidade en Cuba desde 1878 ata 1901.

A inauguración oficial do Centro Galego da Habana tivo lugar o 11 de xaneiro de 1880 no antigo edificio de Prado e Dragones. Nas actas aparece o contrato de arrendamento da casa de Prado esquina Dragones asinado o 15 de decembro de 1879, onde se destaca a sinatura de Ramón Allones como representante do centro. O seu primeiro regulamento foi aprobado o 12 de decembro dese mesmo ano.

Álvarez Insua promoveu a creación do Centro Galego dende as páxinas de *El Eco de Galicia*.

Foron aqueles anos tempos duros para o noso país e tamén para aqueles homes. Moitos deles pasaron sen historia, aínda que fixeran historia a través das súas institucións menores, testemuñas que son un canto á lembranza e ao amor: desde Naturales de Ortigueira ata Os Fillos do Partido de Lalín, por só nomear algunhas delas.

Ao facer unha análise da emigración galega na figura dun dos seus homes, non podemos esquecer un lugar de lembranza respectuosa, Trisconia. Máis dun historiador escribiu sobre este campamento para emigrantes que ten a súa orixe nos tempos da Colonia. Situado na Casa Blanca, barrio

ultramarino do termo municipal da Habana, é ao comezo deste século cando chega á súa maior organización no referente á emigración. Sobre este campamento hai diferentes xuízos: segundo a historiadora Eva Canel, Trisconia era un nome fatídico, encubridor de torturas arrepiantes; pero a mesma autora, no seu libro *Lo que vi en Cuba* (1916), cualifica o campamento como un lugar de magníficas condicións; outras testemuñas afirman que alí o pasaban de forma aceptable.

Descoñecemos se o noso biografiado estivo nel, pero si sabemos polos estudos feitos nas actas que os centros rexionais estableceron unha sección de emigración, co fin de amparar aqueles homes que á saída das súas aldeas estiveran asociados ás diferentes organizacións rexionais que os representaban en Cuba. Elas, coa súa recoñecida solvencia respondían polos acabados de chegar e desa maneira evitaban os longos e complexos trámites que dilataban a súa estadía nese campamento.

Desde a súa chegada á Habana, Ramón Armada non descansou na súa loita por salvagardar a identidade cultural dos galegos en Cuba, ben coa súa pluma de xornalista, ben como socio de mérito, voceiro e presidente das xuntas ou como subdirector e director da Sección de Instrucción.

Na década dos 80 orixináronse grandes cambios en España. O Rei Alfonso XIII morre (1885) e sucédeo no trono a súa dona María Cristina, como raíña rexente. O novo goberno español promete atender as necesidades de Cuba, xa que segundo documentos da época (1883) o estado da illa era desastroso, había unha crise económica a causa dos baixos prezos do azucre, a pobreza era grande e a inmoralidade administrativa chegara a ser tan escandalosa que producía desgusto, tanto para cubanos como para peninsulares.

Por outra banda, daquela o rexionalismo non se conformaba con manifestarse a través das asociacións, senón que tiña publicacións como elementos de eficaz axuda para a difusión dos seus intereses. A prensa rexional gozaba na illa de Cuba dunha extraordinaria importancia, xa que os peninsulares que residían no noso país posuían como o máis valioso da súa vida dous cariños, primeiro o seu amor a España, despois o apego á rexión na que abriron os seus ollos á luz da existencia. A súa circulación era considerable, porque os emigrantes gustaban de ler as correspondencias directas que recibían da súa rexión, e nesas seccións comunicábanse e consignaban sucesos que afectaban aos lectores en xeral, polo que esa prensa tiña unha misión importante, xa que contribuía a afirmar nos seus ese amor que se ten ás cousas que nos rodean ao nacer, así como a conservar os máis puros afectos que se desenvolveron á calor dos primeiros anos.

A prensa galega da época reflite a dor das nais dos emigrantes, e desta mágoa é claro expoñente a composición “Nai chorosa”, de Alberto Camino, publicada en *A Gaita Gallega* no número correspondente ao 13 de decembro de 1885. Para ter unha idea dese sufrimento de muller e de nai, escollemos só un verso dese berro de angustia que o autor recolleu e que aínda hoxe, máis de cen anos despois da súa publicación, fire o meu corazón de muller e de nai.

¡Adiós, meu corason!... adiós, mi niño
¡Lus dos meus ollos, meu garrido amor!...
¡Adiós xa para sempre, meu filliño...
¡Vas para a Cova... deixame... ¡ai dolor!

Tamén en *A Gaita Gallega* se divulgan no doce idioma de Rosalía de Castro notas, contos, poemas, novas do Centro Galego, así como as líricas lendas galegas. Na lectura desta publicación sentímos o arrolo dos ríos e o canto do vento ao redor das montañas dun país nostálxico, verde, húmido e agarimoso que os romanos chamaron Gallaeciae, os xermanos Suevia, e hoxe chamamos Galicia. Sobre este xornal, Xosé Neira Vilas expón, na súa monografía *A prensa galega de Cuba*, que se trata dunha publicación de pequeno formato inspirada no libro homónimo de Xoán Manuel Pintos (1853) que, segundo expresa o autor, non só é homónimo no título, senón tamén no xeito en que os seus fundadores o escribiron. É, por fin esta publicación, unha gaita ben tocada na que o editor presenta de forma ideal o seu estilo xornalístico, na que as máis salientables voces galegas daquel tempo viaxaron a través das ondas para lle cantar á Galicia de ultramar.

A Gaita Gallega publicouse con regularidade desde o 5 de xullo de 1885 ao 18 de decembro de 1887. Reapareceu o 20 de xullo de 1889 como suplemento de *El Eco de Galicia* por pouco tempo, xa que en decembro dese ano deixa de saír definitivamente. Entre os méritos desta publicación destacaremos o feito de ter sido o primeiro xornal editado completamente en galego, non só en Cuba, senón en América.

O ano 1885 non só foi para o noso biografiado o da fundación de *A Gaita Gallega*, foi ademais o ano da publicación de *¡Non máis emigración!* primeira zarzuela galega cualificada tamén polos especialistas como a segunda obra dramática da literatura galega, obra que foi estreada un ano despois (10 de abril de 1886) no Teatro Tacón cos seguintes actores: Dorila Rodríguez, Joaquín Alcántara, Íñigo Varela, Regino López, Antonio Franco, Secundino Mosquera, Felipe Das Cuevas, Jesús María Caula, Cándido Muxía, Manoliño Fernández, Dionisio Fernández. *¡Non máis emigración!* é un fermoso canto contra a emigración e os seus grandes problemas para o pobo galego. Nesta obra o autor expón o seu total desacordo coa emigración, a pesar ou precisamente por ter coñecido de cerca o drama do emigrado, xa que viviu na Habana gran parte da súa vida, entre 1877 e 1899 (primeira etapa) e 1909–1920 (segunda etapa) e morreu alí.

En *¡Non máis emigración!* Armada non amosa as súas experiencias persoais, xa que estas en Cuba non foron negativas, pola contra el foi un triunfador. No noso país revélase como escritor, adquire prestixio e desempeña importan-

tes cargos, no Centro Galego da Habana, onde se ocuparía da Secretaría escrutadora das eleccións do 29 de agosto de 1886, xunto a José Vinar Polo, Santiago González e Constantino Tejeiro. Foi membro da Comisión glosadora nas eleccións de agosto de 1886, onde para formar parte da Comisión obtivo 167 votos; persoa retribuída da sociedade con antigüidade no cargo (febreiro, 26/1887), secretario xeral do Centro nos anos 1888–1892, socio de mérito da institución (26 febreiro de 1888), vocal e vicepresidente das súas xuntas, subdirector e director da Sección de Instrucción. Na xestión pública foi xefe de negociado de cárceres e presidios (1898), secretario do Casino Español da Habana en 1911 e académico de número da Real Academia Gallega.

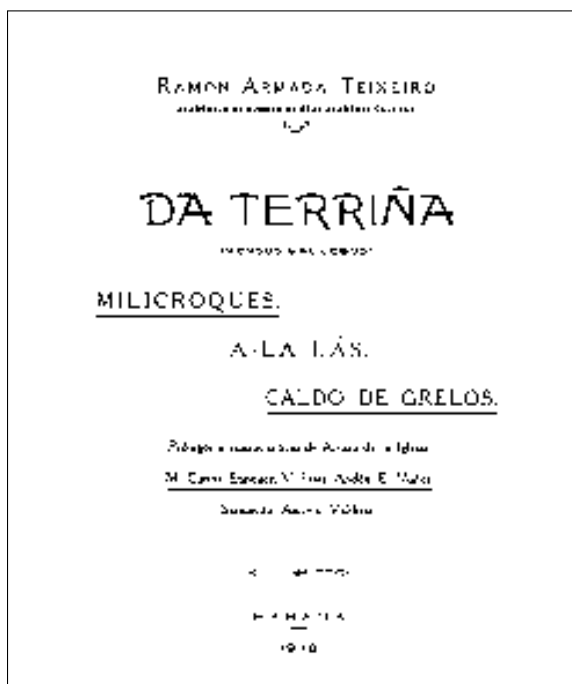
En *¡Non mais emigración!*, o autor presenta a vida cotiá dos galegos en Cuba e noutros lugares de América. Pódese apreciar nesta obra a defensa dos seus costumes e a maneira de vivir da sociedade de entón. Segundo os especialistas non só é a primeira zarzuela galega, senón unha obra onde o autor manifesta o profundo coñecemento da vida dos galegos e do seu idioma.

A súa decidida vocación polas letras anímao a continuar escribindo e aínda que non pretendo facer un estudo crítico da súa produción literaria, quero aquí lembrar a súa obra, digna de gabanza, porque nela advertímos a sensibilidade do escritor, o coñecemento da historia do seu pobo e o emprego da súa lingua con acerto.

A obra de Ramón Armada Teixeiro publicouse en xornais e revistas de Cuba e España, as súas composicións literarias foron inicialmente compostas para ser lidas en festas galego-cubanas. Sobre esta obra Xosé Neira Vilas expón que Armada Teixeiro foi un poeta menor cun gran sentimento patrio na poesía, en canto que Manuel Curros Enríquez o cualifica como un poeta descritivo.

A súa **obra poética** está composta por:

- *Caldo de grelos*, Habana, 1895.
- *Aturuxos*, cunha introdución de Manuel Curros Enríquez, 1897.
- *Milicroques*, cun limiar de Álvaro de la Iglesia, orixinariamente editado en Ortigueira entre 1901 e 1906. Posteriormente o poeta xuntou

nun só volume, entregado á imprenta na Habana en 1918 co nome xenérico *Da terriña*, as tres obras anteriormente citadas coa única diferenza de ter cambiado polo de *A-la-lás* o título de *Aturuxos* que aparecía na primeira edición.

En **prosa** publicou as monografías *Galicia, su agricultura, industria y comercio* que constituíu o discurso inaugural de 1895–1896 no Centro Galego da Habana; *Labor moralizadora de las Sociedades Gallegas en América que sostienen planteles de enseñanzas*, premiada no certame de pedagogía de Santiago de Compostela (1906), “Galicia (1906–1909). Crónicas de literatura e historia, industria, política, fomento, etc.” para el *Diario de la Marina* da Habana. Escribiu tamén varios opúsculos de *Memorias* do Centro Galego da Habana, do Casino Español da Habana e Confederación de Colonias e Casinos Españols da República de Cuba. Ademais, como xa expresamos anteriormente, en 1885 publicou ¡*Non máis emigración!*. Da súa obra atópanse na sección de publicacións galegas da Biblioteca do Instituto de Literatura e Lingüística da Habana os seguintes títulos:

- *Aturuxos*: Colección de cantares galegos con limiares de Manuel Curros Enríquez, A Habana: Imprenta e Papelería La Universal de Ruíz e Hno., 1898.
- *Da Terriña* (versos galegos) Milicroques, A la-las, Caldo de grelos. Limiar e xuízos críticos de Álvaro de la Iglesia, Manuel Curros Enríquez, Vicente Fraix Andón, Eduardo Núñez Sarmiento e Aniceto Valdivia.
- *Da Terriña* (versos galegos). Xuízo crítico emitido na prensa de Cuba. A Habana, 1918.
- *Labor moralizadora de las Sociedades Gallegas en América que sostienen planteles de enseñanza. Su importancia educativa y patriótica*. A Coruña: Imprenta e fotogravado de Ferrer, 1806. Con este libro o autor obtivo o primeiro premio concedido polo *Diario de la Marina*

Na década dos anos 90 a situación cubana tórnase cada vez máis espiñenta tanto na política nacional como internacional. O 24 de febreiro de 1895, iniciouse en Cuba a Guerra de Independencia como consecuencia inevitable da política desenvolvida polo goberno de España en Cuba.

De nada servira a propaganda autonomista e os esforzos do Partido Liberal, o voceiro dos autonomistas. Malia a súa discreción e adhesión á chamada integridade nacional a nova guerra estoupou, as tropas invasoras percorreron a sangue e lume o país. A metrópole acabou por renderse ante a evidencia do irreversible triunfo das tropas mambisas.

O real decreto do 25 de novembro de 1897, que establece o réxime autonómico no goberno e a administración da illa de Cuba, foi remedio aplicado cando xa os males da colonia lle fixeran tomar aos patriotas a resolución inquebrantable de soste-la loita ata sucumbir nela por acadar a liberación da patria. A pesar desa decisión a metrópole creu que aínda chegaban a tempo as medidas liberais que ocuparan a atención do país ao longo de dous tercios do século.

O Goberno Xeral da illa organizou tecnicamente o goberno autonómico, que comezaría a rexer os destinos do país o primeiro de xaneiro de 1898. Suprimiu totalmente os Centros da Intelixencia Xeral de Facenda, coa súa correspondente administración provincial, e a Secretaría Xeral do Goberno da illa. Estableceu no seu lugar outra Secretaría Xeral e un Consello de Goberno responsable e sinalou as atribucións dos departamentos. Así creado, todo isto viña sendo un posterior ensaio realizado para salvar o goberno colonial.

A Habana, Pazo Presidencial.

No goberno autonómico figuraron os galegos:

- 1- Laureano Rodríguez: como Secretario de Agricultura e Comercio, e membro da Sociedade Económica de Amigos do País da Habana.
- 2- Ramón Armada Teixeira: como Xefe do Negociado de Cortes e Prisións (1898).
- 3- Manuel Hierro Mármol; comerciante que pertenceu á Dirección do Partido Autonomista.
- 4- Fabio Freyre: Gobernador de Pinar del Río.
- 5- José F. Pellón e Pedro Muria: rico industrial un e facendado o outro.

Ademais, esta forma de goberno tivo toda a simpatía de Manuel Curros Enríquez, simpatía que fixo oficial no seu artigo “Estrella Celeste” publicado en *El Figaro* en 1898.

Transcorridos 22 anos da súa chegada a Cuba, a vida de Armada Teixeira está formada por unha longa suma de acontecementos. Algúns previsibles porque forman parte dun programa de vida que xa está trazado; outros, aínda que apartados, sorpréndennos. O desastre do 98 tal vez fose esperado, pero non desexado pola maioría dos peninsulares que viviron en Cuba. Armada Teixeira era un deles.

Algúns autores opinan que o seu retorno a Galicia foi debido á posición ocupada na breve etapa do Goberno Autonomista. Carecemos de xuízos para formular unha causa. Ata onde chegan os nosos coñecementos, terminada a guerra comezou unha nova etapa nas relacións entre Cuba e España, e aínda cando ao día seguinte da vitoria mambisa se conta que fraternizaban cubanos e españois e que só ocorreron algúns incidentes, poderíamos pensar que el, o mesmo que outros españois que non se adaptaron ao novo status socio-político, decidiu retornar á súa terra. Este foi o caso tamén de Waldo Álvarez Insua e outros tantos homes con historia ou sen ela. Aqueles intres foron convulsos, morreu un mundo e naceu outro, pero ese mundo deixou un idioma e unha serie de costumes que nos vinculan á nai patria, pero esta vez cos lazos do corazón.

En canto á súa vida íntima, só podemos expoñer que ao igual que outros peninsulares que emigraron a Cuba, Armada Teixeira fundou unha familia cubana e baixo o arrol das nosas palmas naceron os seus fillos, por iso naqueles difíciles momentos do 99, ao irse no derradeiro barco, estamos seguros que xa lle nacera na alma ese singular fenómeno psíquico que o novelista galego Francisco Camba chamou “la otra nostalgia”. Como tantos, Armada Teixeira tamén sentiría as saudades de Cuba, feitos, recordos do triunfo, de gusto por aquel crioulismo amable e falanguero, por ese atuamento noso que nos fai sentir máis unidos a todos.

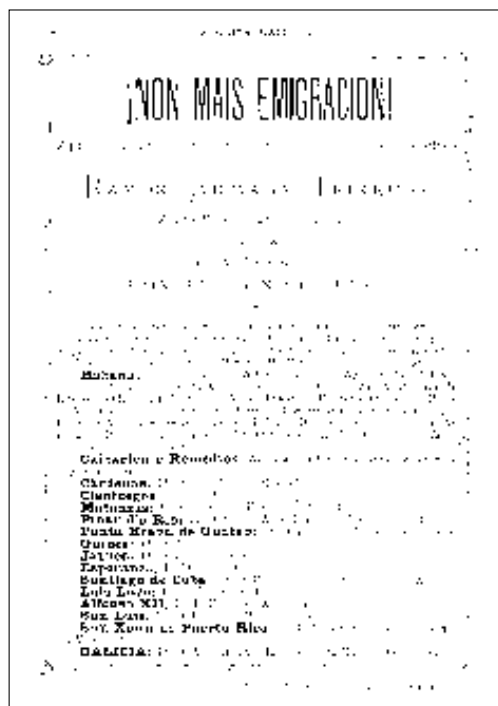
Oito anos reside o poeta en Santa Marta de Ortigueira. Alí ocupa os cargos de xuíz municipal e voceiro da xunta de primeira ensinanza, ocupa ademais a secretaría do Concello entre 1903–1909. O mesmo que en Cuba alterna as súas tarefas burocráticas co seu labor literario. Funda o xornal *El Eco Ortigueirés* e publica interesantes “Efemérides” así como outras publicacións. Home de mundo, fai sentir a súa distinguida personalidade desde as fotos que ilustran as revistas e xornais do seu tempo. En Santa Marta ocupou o cargo de Presidente do Casino de Ortigueiras, e pronunciou o discurso da súa inauguración. En Viveiro, comarca próxima, obtivo o premio dos Xogos Florais.

Aos 51 anos volve emigrar á Habana, segundo os seus estudosos, por causa do caciquismo imperante en Galicia. Xa en Cuba, ocuparía unha pra-

za de redactor no *Diario de la Marina*, do que sería correspondente en Galicia e ademais estivo unido ao seu propietario por fortes lazos de amizade, como xa o uniran a Manuel Curros Enríquez ou a Vilar Ponte. Nese xornal compartía con eles vida ao mesmo tempo que colaboraba na dirección do Casino Español, así como na dirección da vicepresidencia do Centro Galego da Habana.

O primeiro de xullo de 1920 faleceu no noso país. Na Habana descansa o seu corpo, máis o amor á terriña xentil subsistirá na súa obra mentres latexe un corazón galego.

Armada Teixeira levou a escena o drama da emigración que el coñecía moi ben.

BIBLIOGRAFÍA

- *Actas del Centro Gallego de la Habana*, 1880–1892.
- Emeterio Santovenia, *Un día como hoy. 366 fechas en la historia de Cuba*, A Habana: Ed. Trópico, 1946.
- Fernando Portuondo del Prado, *Historia de Cuba (1492–1898)*, A Habana: Ed. Pueblo y Educación, 1975.
- Ramón Armada Teixeira, *Aturuxos. Colección de cantares gallegos*. Limiar de Manuel Curros Enríquez, A Habana: Impr. e pap. “La Universal”, 1898.
- Ramón Armada Teixeira, *Da Terriña. Versos gallegos: Juicio crítico emitido en la prensa de Cuba*, A Habana: Editorial Ruiz, 1918.
- Ramón Armada Teixeira, *Da Terriña. Versos gallegos: Milicroques. A la-las. Caldo de Grelos*, A Habana: Editorial Ruiz, 1918.
- Tesifonte Gallego, *Cuba por fuera*, A Habana: La Propaganda Literaria, 1890.
- Xosé Neira Vilas, “Significación de Ramón Armada Teixeira”, en: *Memoria da emigración*, I, Sada–A Coruña: Edición do Castro, 1994.
- Xosé Neira Vilas, *A prensa gallega de Cuba*, Sada–A Coruña: Edición do Castro, 1985.

INTRODUCCIÓN

2. INTRODUCCIÓN

---

2. 1. *A GAITA GALLEGA* (1885-1889): CARACTERÍSTICAS XERAIS

Como ben é sabido, a historia da literatura galega, desde as súas primeiras expresións ata os nosos días, carece dunha evolución regular. Despois do obrigado esmorecemento a que se viu sometida durante séculos, o período decimonónico supón a revalorización da nosa entidade literaria e, consecuentemente, o seu incipiente renacemento logo do inicial latexar dos nosos Precursores e moi especialmente do emblemático *Cantares Gallegos* de Rosalía Castro (1863), fitos que espertan o serodio agromar da conciencia galeguista, reflectida a modiño en todos os ámbitos da sociedade. Evidentemente, non podemos falar dos trazos máis definitorios de *A Gaita Gallega* nin entender a súa repercusión e significado, sen considerar as circunstancias históricas e socio-culturais que a condicionaron e nas que se desenvolveu de xeito singular. Apuntaremos aquí de maneira sintética as notas máis caracterizadoras que nos poidan ofrecer unha panorámica global da intrahistoria desta revista da penúltima década do século dezanove, nada na emigración americana.

Foi na Habana onde se publicou discontinuamente, desde 1885 a 1889, *A Gaita Gallega*, revista galega que leva o indicativo subtítulo: “Repinica muiñeiras, fandangos y—alboradas, unha vez ‘o mes’”, no tempo en que:

“a Galicia da emigración (especialmente a de Cuba) acada unha importancia decisiva como motor da cultura galega, impulsando a creación de institucións económicas e culturais (centros galegos, sociedades filantrópicas, escolas, orfeóns, etc. e, finalmente, a Real Academia Gallega) e promovendo unha morea de actividades de signo galeguista eficazmente difundidas en publicacións periódicas”¹.

Resulta transcendente que neste panorama socio-cultural cubano no que emerxeu unha numerosa prensa galega e, moi particularmente, un considerable inventario de revistas que poderíamos calificar como galeguistas, xurdise en

---

1 Blanco Pérez, Domingo, “A LP na prensa”, *Historia da literatura popular galega*, Santiago de Compostela: Servicio de Publicacións da USC, 1994, pp. 127-128.

1885 *A Gaita Gallega*, primeira revista monolingüe en galego da emigración americana. Mais o feito de que estivese integramente escrita en galego non representou unicamente unha opción lingüística, senón que implicou, sobre todo, unha reivindicación da cultura galega, de máxima relevancia tendo en conta o epicentro de marxinalidade que a condicionaba, o que a individualizou notoriamente dentro do panorama no que participou.

A Gaita Gallega naceu o 5 de xullo de 1885 (data de aparición da primeira *tocata*), fundada por Chumín de Céltegos (Ramón Armada Teixeira) e Roque d'as Mariñas (Manuel Lugo Freire), que nun primeiro momento tamén se encargaron da súa dirección e administración. A publicación sobreviviu ata o 30 de setembro de 1889, a penas catro anos nos que se editaron vinte números ordinarios e un extraordinario (dedicado integramente á morte de Rosalía Castro). Como se poderá comprobar máis adiante, a revista singularizouse, neste eido, polo seu itinerario intermitente, sumándose así ao movemento de fluxo e reflujo da prensa decimonónica, rasgo moi natural se consideramos a escasa vida dos xornais galegos (inaugurada con *El Catón Compostelano* en 1800), amais da delicada época na que se publicou. Nembargantes, o mensuario foi desde a primeira *tocata* ata a última plenamente consecvente cos presupostos manifestos no editorial co que se inaugurou a publicación. De feito, o ideario e a liña programática de *A Gaita Gallega* inscríbense explicitamente no galeguismo e, precisamente, a introdución da ideoloxía galeguista en diversos ámbitos resultou ser unha das principais contribucións á cultura galega que os promotores da publicación realizaron ao longo da súa vida, levando a cabo, neste sentido, un vizoso e celmoso labor ideolóxico e cultural como intelectuais, xornalistas, escritores ou galegos. Nesta teima por recuperar, reivindicar e revalorizar a nosa matricidade ou identidade orixinaria é onde está, pois, a orixe e o fundamento desta revista de pequeno formato (28,5 x 20 cm.), activa propulsora do patrimonio cultural galego.

Unha sintética aproximación aos trazos máis definatorios de *A Gaita Gallega* pode atoparse, efectivamente, no citado manifesto, titulado “O noso pensamento” e asinado por Roque d'as Mariñas, alegato que ben cabería considerar como baluarte no vieiro da defensa da lingua e da renacencia literaria ou, por extensión, da renovación e vitalización da nosa cultura. De certo, na primeira parte do escrito antedito, que reflicte as fontes e criterios nos que se basea a revista, declárase abertamente o anxeio do mensuario de enmarcarse e ser partícipe activo no renacer que se está a producir nestes anos; exprésase claramente a idea de que a rexeneración da nosa patria vai paralela á rexeneración da nosa lingua e xustifícase, co seu prestixio ancestral, a creación dun xornal galego en América. O propio Roque d'as Mariñas di ao respecto:

“O renacemento literario en Galicia vai collendo novas forzas, y—a nosa lingua ocupa hoxe un posto brillante entr’as rexionales. (...).

Nosoutros que adouramos â nosa terra con verdadeiro amore; nosoutros, os gallegos de Cuba que seguimos (...) todol-os xeitos que tom’a rexeneración d’a pátreas; (...) non podemos por menos qu’ axudar (...) á erguer d’a deixadez en que por longo tempo estivo, a docíña fala dós nosos abôs. — E de moita importancia pra nosoutros o protexela: (...) o deixala n-o olvido é aldraxarnos a nosoutros mesmos, é renunciar por comrepto a que sea un feito o que para moitos é un tolo desexo.

Inda qu’eisi non fora: nosoutros pensamos qu’a lingua qu’ enxendrou ô portugués ô castellano; á lingua que n-o sigro XIII é XIV estivo en uso nas Castelas, e casi n-a Spaña enteira, com’a mais própea pr’o linguaxe d’as musas; a lingua en qu’ Alifonso o sábeo escribeu as mais brandiñas cántigas, a lingua co’a que Curros Enriques fai despertar n-o peito o santo entusiasmo pol-a pátreas, e Rousalía Castro fainos ouir a parola d’os anxeliños; a lingua en qu’as noxas nais nos insinaron a sentir as primeiras emociós; isa lingua é dina, é merecente de que teña n-o Novo-Mundo un periódico escrito sosmente n-ela.”²

Así e todo, segundo puntualiza Núñez Seixas: “Neste órgano (...) non se abalroaban en absoluto temáticas de índole ideolóxica ou política, mais a aparición dun periódico en galego non deixa de ser significativa”³. É evidente, pois, que:

“malia o seu carácter apolítico, trátase do primeiro órgano publicado integramente en idioma galego, e defendeu en toda circunstancia a dignidade e modernidade da lingua de Galicia, asemade contibuíu a difundir os mitos *nacionais* da súa Historia elaborados polo rexionalismo, e obras galeguistas de fasquía populista coma o *Catecismo do labrego de Lamas Carvajal*”⁴.

Outro aspecto que cómpre salientar da primeira parte do alegato antedito, no que —como xa dixemos— se trazan os perfís máis significativos da revista, é o referente ás fontes referenciais que, en boa medida, condicionaron a confi-

2 Roque d’as Mariñas, “O noso pensamento”, *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 1º, tocata 1ª, A Habana, 5-VII-1885, p. 1.

3 Núñez Seixas, Xosé M., “Os primeiros gromos do rexionalismo na emigración”, *O galeguismo en América 1879-1936*, Sada-A Coruña: Ediciós do Castro, 1992, p. 77.

4 Núñez Seixas, Xosé M.: “Inmigración e galeguismo en Cuba (1879-1939)”, *Grial*, 115, Vigo, xullo, agosto, setembro, 1992, p. 361.

guración temático-formal da presente edición, pois, certamente, unha manifes- ta confirmación da traxectoria que se pretende seguir en *A Gaita Gallega* podémola atopar en textos como o seguinte:

“O renacemento literario en Galicia (...) Despois d’unha gramáteca galle- ga, de dous dicionarios e de mui boas obríñas en verso, vai tamén tendo algúns periódicos, e *A Gaita Gallega* vén a facer homilde compañía á *O Tio Marcos d’a Portela*, *O Galiciano*, e *Galicia*”⁵.

En efecto, *A Gaita Gallega* amosa unha preocupación constante pola defensa da lingua como principal elemento de identidade, moi en sintonía coa nida preocupación lingüística da época, derivada esencialmente do incipiente movemento galeguista e, así mesmo, do noso renacer cultural. En canto ás revis- tas citadas, *A Gaita Gallega*

inscríbese, sen dúbida, nas directrices dos xornais unilin- gües en galego como *O Galiciano*, semanario pontevedrés que defendía vivamente o rexio- nalismo e no que a literatura tiña unha presenza notable; *Galicia*, semanario ferrolán de acusado compromiso galeguista ao distinguirse pola súa vontade de ennobrecer a lingua e a comunidade galega e, sobre todo, *O Tio Marcos d’a Portela*, primeiro periódico de Galicia publicado integramente en galego,

baixo a inspiración do galeguismo, o populismo e o compromiso social.

En liñas xerais, tamén os obxectivos e contidos de *A Gaita Gallega* apare- cen explícitos na segunda parte da proclama “O noso pensamento”:

“Faremos por dar á coñecer o movemento literario gallego (...). Todal- as sociedades gallegas d’esta cibdá teran en nosoutros un defensor, e total- as cuestións que á elas pertencen serán de preferenza para nosco.

5 Roque d’as Mariñas, *art. cit.*, p. 1.

¡Dios queira qu’o pensamento que cobizamos cheguemos á velo realizado! (...): Pátrea quirida; imán d’o noso amor, xoya que mais queremos! Ahí tês a derradeira proba d’o noso amor sobr’o ten altar druídico. Galicia, ô fin eres a Suevia enxebre d’os nosos sonos”⁶.

Consonte o afirmado con anterioridade, o protagonismo literario na revista é moi visible, mais non por iso podemos afimar que esteamos ante unha publicación xenuinamente literaria. Sería máis preciso considerar *A Gaita Gallega* como unha publicación cultural ou, se se quere, socio-cultural, cunha dimensión literaria moi representativa. Neste sentido, *A Gaita Gallega* non constitúe unha excepción tendo en conta que, conforme investigou César Antonio Molina:

“Durante o período que poderíamos denominar como prehistoria da nosa prensa literaria, é dicir, a que abarca gran parte do século XIX, os conceptos de prensa cultural e de prensa literaria aparecen mesturados. As propias publicacións responden a esa confusión ó publicaren, xunto a traballos de creación e crítica literaria, outros relacionados con temas científicos, filosóficos e —sobre todo— sociais e políticos. A prensa literaria ten servido de ponte entre a literatura e o periodismo”⁷.

Daquela, semella máis prudente falar de revista cultural que literaria, se ben a faceta literaria, en estreita relación coa lingüística e galeguista, é a predominante. Neste eido, non hai que esquecer tampouco que o despuntar da nosa literatura vai parello ao florecemento da prensa galega, de tal maneira que son moitos os autores que dan a coñecer e desenvolven a súa obra na prensa periódica, especialmente naquela comprometida coa causa galeguista.

Como se pode observar por todo o que levamos dito, queda ben confirmada a vea cultural, galeguista e apoloxética anunciada, implicitamente, na propia cabeceira da revista. Non é gratuío, pois, que o título elexido para a publicación coincidise con obras galegas ou iniciativas culturais de gran repercusión e significado no ámbito histórico-social e artístico, e xa subxace nel a esencia vindicativa e singularizadora da publicación. Mesmamente na primeira tocata da revista inclúese un dos poemas (“Viva Galicia”) do

---

6 *Ibíd.*, p. 1.

7 Molina, César Antonio, *Prensa literaria en Galicia (1808-1920)*, Vigo: Edicións Xerais de Galicia, 1989, p. 12.

volume de Pintos *A Gaita Gallega*, —primeiro libro do noso Rexurdimento— así como o poema “A Gaita Gallega” de Lamas Carvajal. A cabeceira da publicación tamén podería inspirarse no poema de Rosalía “A gaita gallega”, de *Cantares Gallegos* —unha das composicións máis reivindicativas da autora— ou no xornal habaneiro *La Gaita Gallega* que, inda que era galego, estaba escrito en castelán. Así mesmo, o seu subtítulo “Repinica muiñeiras, fandangos y —alboradas, unha vez ‘o mes’” ou a separación da revista en “tocatas” ou “ruadas” non deixan de ser representativos do ton populista, festivo, folclórico ou satírico do mensuario.

Polo que respecta ao contido de *A Gaita Gallega*, a variedade temática e formal é notable. Tendo en conta a época da publicación, sorprende que a pesar dunha ampla presenza do verso, a revista integre, asemade, un amplo abano de rexistros prosísticos. Reprodúcense poesías, narracións, contos, lendas, fábulas, refráns, proverbios, traducións, comentarios diversos, artigos, crónicas, recensións varias, ensaios, traballos galeguistas, efemérides, semblanzas, evocacións, homenaxes, notas sobre música popular, pequenas biografías, etc.

Curiosamente, *A Gaita Gallega* non inseriu publicidade en ningunha das súas tocatas. Se cadra, este feito poida explicar, en certa maneira, a traxectoria irregular da revista. Unicamente rexistramos, neste sentido, apuntamentos nos que se anuncian ou describen actos socio-culturais. En canto ás ilustracións, só atopamos en *A Gaita Gallega* unha serie de debuxos que ilustraron os proverbios de L. U. GRIS que G. SUS recolleu en “Gallegos de por acó”; o programa de *Non máis emigración* e o aviso da venda de billetes para a representación desta obra de Armada Teixeira ou, asemade, apareceu enmarcado en negro o número extraordinario dedicado á morte de Rosalía. Pola contra si pode afirmarse que, o igual que outras revistas do seu tempo, tamén *A Gaita Gallega* serviu ás veces de ponte de comunicación entre as dúas Galiciaas.

2. 2. ANÁLISE EXTERNA

2. 2. 1. O aspecto ecdótico e directivo-administrativo. Datación e cronoloxía. Traxectoria.

É ben sabido que a emigración foi un feito determinante para o entramado social, económico, político, cultural e histórico do noso pobo. Na fondura e amplitude deste complexo feito da nosa historia moderna salienta, pola súa riqueza e densidade, o importante patrimonio documental, artístico e bibliográfico atesourado polos emigrantes galegos en América que, con paixón e esforzo, loitaron por facer presente unha identidade propia. A asunción das múltiples

actividades realizadas neste sentido polas comunidades galegas emigradas nesta etapa, tivo na Habana o seu espazo de referencia fundamental. De feito, Cuba configurouse como un núcleo de gran influxo no devir da concienciación da galegitude e, consecuentemente, no desenvolvemento vertixinoso de organismos societarios así como na activa autoafirmación de Galicia e do galego.

Como non podía ser doutro xeito, neste ámbito socio-cultural onde, efectivamente, as expresións culturais constituíronse, mesmo de xeito explícito, como manifestacións dun ideario galeguista máis ideolóxico que político-organizativo, emerxeu unha prensa propia, insospeitadamente fértil e diversa, que aínda cómpre estudar axeitadamente. Foi esencialmente nestas publicacións periódicas, voceiros moi significativos da nosa expresión e dos nosos degoiros, onde a nosa literatura tivo unha dimensión moi representativa. De certo, *A Gaita Gallega*, revista predominantemente literaria, non representou unha excepción neste sentido.

Ramón Armada Teixeira (1858-1920).

Na actualidade non é doado conseguir integramente moitas destas valiosas coleccións, fundamentais para un rigoroso coñecemento do noso patrimonio literario-cultural. A edición do facsímile de *A Gaita Gallega* insírese no proceso de revisión e recuperación da obra dos emigrantes galegos. Ao contrario doutras publicacións, a devandita revista consérvase na súa integridade e en bastante bo estado, polo que a súa edición contribuirá eficazmente ao contacto, estudo e investigación do noso pasado literario e da realidade cultural e social dos galegos da diáspora cubana.

A traxectoria da revista iníciase en 1885, ano no que, tal e como vimos de comentar, Manuel Lugo Freire e Ramón Armada Teixeira fundan na Habana, cos pseudónimos de Chumín de Céltigos (Ramón Armada Teixeira) e Roque d'as Mariñas (Manuel Lugo Freire), a revista mensual *A Gaita Gallega*. Como tantas outras revistas do seu tempo, non tivo unha traxectoria regular, feito motivado, en gran parte, por aspectos de tipo directivo-administrativo que operaron de xeito decisivo na evolución da revista. Neste eido cómpre ter en conta, amais, a produción, difusión e distribución da mesma, dado que o proceso creativo e

editorial da publicación tivo lugar na emigración nunha etapa de crise política, económica e socio-cultural que si se deixou sentir na nosa comunidade de Cuba.

Consecuentemente, o proceso de distribución e recepción da colección non foi tampouco masivo, posto que a revista estaba ideada polos emigrantes galegos asentados en Cuba, comunidade que non só tiña que loitar cos problemas económicos, burocráticos ou editoriais inherentes a publicación, senón tamén contra o alto grao de analfabetización que predominaba nos galegos da Habana e, sobre todo, contra a problemática valoración da galeguidade, o que provocou que moitos dos nosos compatriotas renunciásemos ás súas orixes e se sentisen alleos a todo canto se facía por normalizar a situación, denunciando, incluso, moitas das iniciativas que se estaban a desenvolver para o rexurdir do noso patrimonio e para a educación do noso pobo. Inda así, moitos galegos desenvolveron no tempo de finais do século XIX e principios do XX unha frutífera e vizosa tarefa ideolóxico-cultural. Tal foi o caso de Manuel Lugrís Freire e Ramón Armada Teixeira, cofundadores dunha revista que, alén da súa vida sincopada, constitúe, aínda hoxe, un fito para as nosas letras.

Conforme o que levamos dito, cómpre, pois, referirnos ao peculiar percorrido desta publicación, que coñeceu dúas épocas. Na primeira delas editáronse 18 tocatas: 7 no primeiro ano (1885), outras 7 no segundo ano (1886) e 4 no terceiro ano (1887). As sete tocatas correspondentes a 1885 foron publicadas mensualmente desde o 5 de xullo ata o 13 de decembro, se ben as datas nas que saía nunca eran coincidentes e, excepcionalmente, no mes de agosto saíron dous números: o relativo á tocata ordinaria, editado o día 2, e o pertencente á “Tocata fúnebre en honor de Rousalía Castro”, editado sen numerar o día 16, trinta e un días despois da morte da nosa escritora máis universal. Os sete números de 1886 xa tiveron unha periodicidade moito máis irregular, tendo en conta que desde o 21 de xaneiro ata o 30 de xuño a revista mantivo a publicación mensual, mentres que a partir desta última data só se editou , durante 1886, unha vez máis, concretamente o 26 de outubro. Polo que respecta ao ano 1887, co que se pecha esta primeira época, pois no ano 1888 non se editou ningún número de *A Gaita Gallega*, a aparición da revista resultou moi esporádica, dado que só se publicaron 4 tocatas da mesma, de tal xeito que desde o 5 de xaneiro de 1887 non volveu saír ata o 30 de xuño de 1887 e a partir desta data tivo unha continuidade trimestral, polo que se difundiu dúas veces máis: o 18 de setembro e decembro dese mesmo ano.

Mais, contrariamente ao que cabería esperar, a época ou ruada segunda—encadrada no ano 1889—, foi, incluso, moito máis eventual, xa que só se publicaron 3 tocatas que saíron mensualmente o 20 de xullo e o 30 de agosto e setembro do devandito ano. Tanto a primeira época como a segunda manteñen as mesmas directrices, moitos dos colaboradores que están presentes na

primeira etapa tamén aparecen na segunda e as dúas xeiras principian as súas tocatas no mes de Santiago con pequenos manifestos autopresentativos e meta-explicativos, se ben na primeira fase se especifican a liña programática e as fontes referenciais da revista, namentres que na segunda se escusa a reaparición da mesma e se reiteran algúns dos caracteres que xa definían a publicación no ciclo anterior.

En estreita correspondencia con esta aperiodicidade, podemos valorar a dirección, xestión ou xerencia de *A Gaita Gallega*, pois tamén neste ámbito a revista significouse pola súa variabilidade, de tal sorte que: nas catro primeiras tocatas (ano primeiro, época primeira), así como no número especial dedicado a Rosalía (ano primeiro, época primeira), exerceron como directores, redactores e administradores os fundadores da colección, Chumín de Céltegos (Ramón Armada Teixeira) e Roque d'as Mariñas (Manuel LUGRÍS FREIRE); na 5ª tocata (ano primeiro, época primeira) non se especifica quen exerceu a administración e dirección da revista; desde a tocata 6ª ata a 14ª (anos primeiro, segundo e terceiro da época primeira), revélase como director Chumín de Céltegos; desde a tocata 15ª ata a 17ª (ano terceiro da primeira época) édítase como “Suplemento a *El Eco de Galicia*”, do mesmo xeito cá tocata 1ª da segunda época e, finalmente, as tocatas 2ª e 3ª da segunda ruada publícanse como “Folla d'o *Eco de Galicia*”.

Conforme Neira Vilas⁸, *A Gaita Gallega* publicouse como suplemento de *El Eco de Galicia* por dificultades económicas. Cabe sinalar, ademais, que inda que ata a tocata 15ª *A Gaita Gallega* non se difundiu como anexo do xornal habaneiro *El Eco de Galicia*, xa desde o primeiro número da revista podemos atopar estreitas vinculacións entre os dous medios periódicos. De feito, non só compartían o lugar de impresión, senón que, como se detalla nunha nota anónima referente á “Administración d'a *Gaita Gallega*”, a revista se regalaba aos subscritores de *El Eco de Galicia* “en xusto homenaxe a haber sido o primeiro que n-o mundo de Colón despregou a bandeira d'a defensa

Manuel LUGRÍS FREIRE.

8 Neira Vilas, Xosé, “Introducción”, *Índice da revista “El Eco de Galicia” (A Habana, 1878-1901)*, Sada-A Coruña: Edicións do Castro, 1988, pp. 8-9.

d'o nome gallego”⁹, de aí que tamén na primeira tocata *El Eco de Galicia* recibíse un “Saúdo” especial da redacción da *Gaita* por ser “o primeiro en defender e gabar as cousas gallegas”¹⁰ na illa e que en varias das tocatas de *A Gaita Gallega* se realizasen, normalmente de maneira ocasional e laudatoria, referencias diversas a este medio periódico ou o seu director Waldo Álvarez Insua. Así mesmo, segundo se desprende da devandita nota de redacción, a revista vendíase en números soltos a cincuenta centavos, mesmo se a publicación se servía “ôs que d’e drento da insua os manden á pedir”¹¹. Asemade, tamén se concretaba neste mesmo espacio cómo e ónde se debía mandar a correspondencia (a nome do Administrador, Apartado 43) e a sede da administración (O’ Reilly número 21).

2. 2. 2. *A dimensión histórico-social*

Resulta evidente que as circunstancias histórico-sociais de Galicia repercutiron de xeito determinante na hemerografía galega, polo que é indiscutible que para unha comprensión cualitativa desta publicación hai que partir dunha pequena panorámica contextual que nos axude a valorar axeitadamente os caracteres que operaron na edición e configuración de *A Gaita Gallega*, considerando, asemade, o seu senso histórico, social, literario e cultural.

O período 1885-1889, inscríbese nesa descuberta e toma de conciencia de Galicia, corrente cultural inaugurada anos atrás e que se prolongará, con máis ou menos folgos, ata a actualidade. Obras como *Queixumes dos pinos* (1886), de Eduardo Pondal; *Soaces dun vello* (1886), de Benito Losada; *Volvoletas* (1887), de Alberto García Ferreiro; *O divino sainete* (1888), de Curros Enríquez; *Los precursores* (1885), de Manuel Murguía; *¡Non máis emigración!* (1885), de Armada Teixeira; *Cancionero popular gallego* (1885-1886), de Pérez Ballesteros; *El Idioma gallego* (1886), de Antonio de la Iglesia; *El regionalismo* (1889), de Alfredo Brañas ou *O catecismo do labrego* (1889), de Lamas Carvajal, entre moitas outras, aparecen nesta época de óptimo desenvolvemento para as letras galegas. Así mesmo, acontecementos tan notorios como, por exemplo, a morte de Rosalía Castro (1885), a creación da Biblioteca Gallega de Martínez Salazar (1885) ou o Certame Gallego-Literario-Musical de Pontevedra, convocado en 1886 pola revista *O Galiciano* e presidido por Murguía (quen realizou unha enérxica apoloxía do noso idioma), terán especial relevancia na evolución da nosa historia cultural.

9 Anónimo, “Administración d’a *Gaita Gallega*”, *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 1º, tocata 1ª, A Habana, 5-VII-1885, p. 8.

10 A Redacción, “Saúdo”, *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 1º, tocata 1ª, A Habana, 5-VII-1885, p. 1.

11 Anónimo, *op. cit.*, p. 8.

É evidente que a precaria situación do pobo galego condicionou este vagoroso agromar da nosa identidade, proceso iniciado polos Precursores e proseguido, admirablemente, polos autores do Rexurdimento, etapa última da que sen dúbida participou, desde a outra banda do mar, *A Gaita Gallega*. Así mesmo, pode percibirse neste lento e progresivo renacemento o anxeo e esforzo por conformar xenuinamente un pobo con vida propia, ao abeiro dunha actitude contestataria, autorreflexiva e consciente de si mesma. Son anos nos que se perfila cualitativamente un compromiso directo coa realidade propia de Galicia, pero que comporta un posicionamento máis ideolóxico-cultural que político-social, polo que a prensa, a emigración, o galeguismo, a lingua, a literatura, a arte ou a cultura cobran especial relevancia.

Polo que ata agora anotamos, é evidente que *A Gaita Gallega* constituíuse nunha revista emblemática para a historia das nosas letras e tivo unha influencia decisiva no particular proceso histórico-cultural que viviu a comunidade galega emigrante de Cuba. Verdadeiramente, inda que a publicación tivo ilustres antecesores como *El Eco de Galicia* (A Habana, 1878-1901) ou célebres coetáneas como *Galicia Moderna* (A Habana, 1885-1890), *A Gaita Gallega*, significouse xa no seu tempo como un dos xornais máis importantes da prensa galega da emigración. Xustamente, esta especial relevancia pode verse reflectida non só entre os galegos, que deste xeito contaban cun órgano de expresión propio, redactado na súa lingua materna e receptiva a todo canto tivese que ver coa súa ben agarimada terra galega, senón que tamén podía apreciarse na prensa coetánea de Cuba segundo as informacións e notas laudatorias que reproduce *A Gaita Gallega* nas tocatas 2ª e 3ª, recollidas con posterioridade por Neira Vilas no seu volume *A prensa galega de Cuba*¹². Neste sentido, pódense rexistrar fragmentos tan ilustrativos como os seguintes:

“Todol-os periódicos d’a Habana (...) saüdaron o nacimiento d’a *Gaita* con tenros agasallos. / Dediconnos unhos versos / Desd’ *O Xeneral Tacón*. / (...) / Desd’ as columnas d’a *Vóz* / (...) / Sigueulle logo *O Diario D’a Marina* (...) / *Heraldo* (...) / *O Eco* d’o Señor Insua, / *O País*, *O Español* / *A Lealtá* de Cienfuegos / D’o Guaso a lebrega *Vóz*, / *A Familia* de Matanzas / De Güinnes a leda *Unión*: / Y—en fin os colégas todos / Que se publican acó”¹³.

Houbo, incluso, xornais como *A Constitución*, de Remedios, que celebraron a publicación de *A Gaita Gallega* con versos en galego, seguramente porque na

12 Neira Vilas, Xosé, *A prensa galega de Cuba*, Sada-A Coruña: Edicións do Castro, 1985, pp. 53-54.

13 Chumín, “Casos e cousas”, *A Gaita Gallega*, época primeira, ano primeira, tocata segunda, A Habana, 2-VIII-1885, p.7.

redacción de *A Constitución* figuraba algún galego. Así e todo, cómpre rescatar aquí os versos de loubanza e alento que o devandito periódico dedicou á *Gaita*:

“Por aquí tamén falamos / A lingua dá nobre Suevia: / ¡Canto ben nos fan as
 cousas / Que fala A Gaita Gallega! / Dios lles de a Chummin de Cétegos / Y—
 os que traballan en ela, / Sort’abonda, moita vida / E todol-o qu’eles queran”¹⁴.

É indudable, pois, que a influencia exercida por *A Gaita Gallega*, motivada esencialmente polo seu nidio compromiso socio-cultural coa comunidade galega e reflectida na teima lingüística, foi un factor motivador para outros xornais e representou unha actitude exemplar para os nosos intelectuais polo que foi, desde 1885 ata hoxe, unha referencia fundamental na historiografía da prensa galega. Efectivamente, inda que, andando o tempo, xurdiron no ámbito da prensa periódica galega mostras tan sobranceiras como a revista *Nós* (1920-1936) e *A Nosa Terra* (1916-1932) en Galicia ou *Follas Novas* (1897-1908) na Habana —por mencionar só tres exemplos—, *A Gaita Gallega*, xunto con outras revistas e periódicos galegos, constitúe unha valiosísima contribución para a historia e a cultura de Galicia que foi recoñecida amplamente en medios moi diversos¹⁵.

14 Chumín de Cétegos, “Casos e cousas”, *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 1º, tocata 3ª, A Habana, 13-IX-1885, p. 7.

15 Poden atoparse, neste sentido, alusións en órganos periódicos tan variados como *Cultura Gallega* (Marcote, Ramón, “Nuestra prensa regional”, *Cultura Gallega*, ano IV, 77-79, A Habana, Xaneiro, 1940, p. 23); *Agália* (Rabunhal Corgo, Henrique Manuel, “Lugrís Freire na cultura galega”, *Agália. Revista da Associação Galega da Língua*, 22, Ourense, verán, 1990, p. 196) ou *Grial* (Núñez Seixas, Xosé M., “Inmigración e galeguismo en Cuba (1879-1939)”, *Grial*, 115, Vigo, xullo, agosto, setembro, 1992, p. 361.), entre moitos outros; en traballos ou estudos xenéricos (como os xa mencionados volumes da *Enciclopedia Gallega* ou da *Historia da Literatura Galega Contemporánea* de Carballo Calero), así como en volumes máis específicos como a *Historia da literatura popular galega* (Blanco Pérez, Domingo, “A LP na prensa”, *Historia da Literatura popular galega*, Santiago de Compostela, Servicio de Publicacións da USC, *Biblioteca de divulgación*, 1994, p. 128); *Los gallegos y América* (Eiras Roel, Antonio & Rey Castelao, Ofelia, “Periodistas gallegos en Cuba”, *Los gallegos y América*, Madrid, Editorial Mapfre, 1992, pp. 287-288); *Galeguidade e cultura no exterior* (Sixerei Paredes, Carlos, *Galeguidade e cultura no exterior*, Santiago de Compostela, Xunta de Galicia, 1995, p. 73); *A lingua galega en Cuba* (Neira Vilas, Xosé, “A Gaita Gallega, precursora”, *A lingua galega en Cuba*, Vigo, Consello da Cultura Galega, 1995, pp. 19-20); *Lingua e literatura galegas na Galicia emigrante* (Alonso Montero, Xesús, “Publicacións periódicas en galego e bilingües”, *Lingua e literatura na Galicia emigrante*, Santiago de Compostela, Xunta de Galicia, 1995, pp. 60-61) ou en *Narrativa galega: tempo do Rexurdimento* (Hermida, Modesto, “As revistas”, *Narrativa galega: tempo do Rexurdimento*, Vigo, Xerais, 1995, p. 37) e en monográficos dedicados á prensa, tales como *Radio e prensa na Galicia exterior* (Blanco Campaña, Xosé Luís, “Prensa”, *Radio e Prensa na Galicia exterior*, Santiago de Compostela, Xunta de Galicia, 1995, p. 93 e pp. 95-96), *Índice da revista “El Eco de Galicia”* (Neira Vilas, Xosé, “Introducción”, *Índice da revista “El Eco de Galicia”* (A Habana, 1878-1901), Sada-A Coruña, Edicións do Castro, 1988, pp. 8-9); así como os traballos de Núñez Seixas, Neira Vilas, Dolores Vilavedra, Peña Saavedra ou Santos Gayoso.

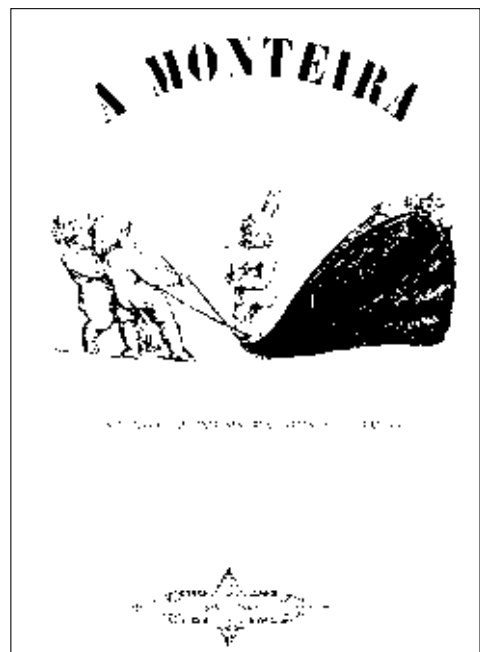

Despois da sumaria información aquí apuntada, queda ben confirmada a boa acollida e estimación da revista. Non obstante, poderíamos concluír este apartado coas verbas de Alonso Montero, quen non dubida en calificar *A Gaita Gallega* como un “fito importantísimo na historia das publicacións periódicas: a primeira monolingüe da Galicia Emigrante”¹⁶ ou coas de Neira Vilas, quen sintetiza o ideario da publicación nun “firme patriotismo, que se asenta basicamente na lingua e no destaque da nosa historia”¹⁷, xa que estas afirmacións conteñen, esencialmente, as diversas reflexións que ao longo destes anos se verqueron sobre *A Gaita Gallega*, ao tempo que deixan entrever tamén as óptimas valoracións que a devandita revista suscitou en todos os ámbitos.

2. 2. 3. Outras publicacións periódicas coetáneas¹⁸:

Cando en 1885 *A Gaita Gallega* comeza a súa xeira, xa a nosa prensa emigrante en Cuba contaba cunha publicación periódica de gran interese, *El Eco de Galicia*, que en 1878 fundara Waldo Álvarez Insua, tamén director daquel semanario que para Neira Vilas “é decano da prensa galega de Cuba e de toda América”¹⁹. Pero no mesmo 1885 xurdía un ilustre veciño, *Galicia Moderna*, “Semnario de intereses generales”, promovido polo ferrolán José Novo García, que mantivo as súas páxinas ao longo de cinco anos. Cómpre citar, así mesmo, a *Revista de Galicia* (1886), da responsabilidade do tamén ferrolán Xosé Fontenla Leal e mais de Secundino Cores, aínda que a devandita publicación tivo unha existencia efémera.

Como é natural, foron moitas máis as publicacións que apareceron en Galicia no período 1885-1889 e delas temos hoxe repertorios documentados

16 Alonso Montero, Xesús, “Publicacións periódicas en galego e bilingües”, *Lingua e literatura galegas na Galicia emigrante*, Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 1995, p. 60.

17 Neira Vilas, Xosé, “A Gaita Gallega”, *A prensa galega de Cuba*, *op. cit.*, p. 53.

18 Vx. ó respecto: Santos Gayoso, Enrique, *Historia de la prensa gallega 1800-1993*, Tomo I e II, Sada-A Coruña, 1990 e 1995, respectivamente (boa parte das referencias á prensa galega de Cuba de Santos Gayoso proceden das voces que a *Gran Enciclopedia Gallega* dedica a este tema, a maior parte delas da autoría de Neira Vilas); Vilavedra, Dolores (coord.), *Diccionario da Literatura Galega II. Publicacións periódicas*, Vigo: Galaxia, 1997; Neira Vilas, Xosé, *A prensa galega de Cuba*, Sada-A Coruña: Edicións do Castro, 1985); Peña Saavedra, Vicente (dir.), *Repertorio da prensa galega da emigración*, Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 1998.

19 Neira Vilas, Xosé, *op. cit.*, p. 48.

con máis ou menos precisión. En calquera caso, convirá ter en conta que foron coetáneas de *A Gaita Gallega* publicacións como *Galicia Cómica* (1885), semanario “festivo-caricaturesco”, dirixido en Pontevedra por Torcuato Ulloa; *Café con gotas* (1886), de Santiago de Compostela, da dirección de Manuel Carballedo y García na súa primeira etapa e de intención igualmente humorística; a pontevedresa *A Tía Catuxa* (1886), de Francisco Portela Pérez, revista monolingüe en galego definida como “semanario de intereses e literatura rexionales”; *Galicia* (1887), que dirixiu, na Coruña, Andrés Martínez Salazar e que tentou reflectir o “movimiento intelectual en Galicia”; *Álbum Literario* (1888), de Ourense, auspiciado por Luciano Cid Hermida, xeneroso na publicación de textos poéticos en galego; *El País Gallego* (1888), fundado e dirixido por Enrique Labarta Pose, quen no mesmo ano creara e dirixira a interesante *Galicia Humorística*; *O Novo Galiciano* (1888), da dirección de Juan M. Rodríguez de Cea, semanario pontevedrés no que a literatura galega tivo importante presenza; *A Monteira* (1889), tamén “de intereses rexionales e literatura”, da responsabilidade de Amador Montenegro Saavedra e algunhas máis.

2. 3. ANÁLISE INTERNA

2. 3. 1. *Notas lingüísticas*

Manuel LUGRÍS Freire, baixo o pseudónimo de “Roque d’as Mariñas” abre, o 5 de xullo de 1885, *A Gaita Gallega* cunha declaración de intencións, nun primeiro editorial titulado “O noso pensamento” en que trata de expoñer os motivos que o levan a el e a Ramón Armada Teixeiro (que utilizará o pseudónimo de Chumin de Céltegos) a idear e sacar á luz a primeira publicación periódica da Galicia de alén mar integramente redactada en galego. A excepcionalidade que supón esta publicación (non só entre o conxunto de obras publicadas en Galicia²⁰, senón tamén entre a prensa da emigración cuxa opción lingüística era frecuentemente un bilingüismo desequilibrado a prol do castelán, ou máis exactamente, o castelán con algunhas colaboracións en galego entre as que a poesía –o verso en xeral– tiña especial presenza) aparece xa reflectida nesas primeiras palabras con que se inicia unha xeira que durará ata o 30 de setembro de 1889:

20 Os precedentes en Galicia son mencionados no propio parágrafo introdutorio: *O Tío Marcos da Portela* (1876-1880, 1883-1889, Ourense) , *O Galiciano* (1884 a primeira época e 1887 a segunda, Pontevedra) e *Galicia «Ciencias-literatura-artes»* (1885, Ferrol). Desta última publicación parece ser que existiu un único número publicado o 10-5-1885. Non son todas as publicacións integramente en galego que existían mais si algunhas das máis coñecidas. Carme Hermida en *Os precursores da normalización*, Xerais, Vigo, 1992, pp. 232-233 menciona entre outras: *O Seor Pedro* (1882, Santiago de Compostela) e *A Fuliada* (1883, Betanzos).

O renacemento literario en Galicia vai collendo novas forza , y-a nosa lingua ocupa hoxe un posto brillante entr’as rexionales.

Despois d’ unha gramáteca gallega de dous dicionarios e de mui boas obriñas en verso, vai tamén tendo algús periódicos, e *A Gaita Gallega* ven á facer compañía á *O Tio Marcos d’ a Portela*, *O Galiciano* e *Galicia*.

A observación feita por LUGRÍS neste primeiro editorial da publicación non podía ser máis clara, afastándose así da tendencia habitual da época de reservar o primeiro editorial dunha publicación que está a facer a súa presentación para unha serie de cumprimentos e saúdos case protocolarios que neste caso serán confinados nunha breve nota posterior, con especial mención a Waldo A. Insua e *El Eco de Galicia*. Constátase, neste caso, a existencia de certo número de manuais de referencia para a lingua galega. O problema principal que suscita esta afirmación deriva do feito de que o autor non fai mención algunha dos títulos ou autores que el coñece, senón que se limita a facer unha descrición cuantitativa. A existencia á disposición do público dun número maior de manuais que os que son mencionados fai que nos sexa imposible saber con exactitude que obras son as que toma como referencia aínda que, rastrexando determinados indicadores –como o éxito editorial, a difusión dunha obra en concreto ou a presenza doutros textos dos mesmos autores en diferentes números da revista–, si nos sexa posible facer unha estimación bastante aproximada. Deste xeito podemos supor a posibilidade de que a gramática da que fala sexa a de Saco Arce, a *Gramática gallega* (Lugo, 1868), cunha difusión moito maior na época que o *Compendio de gramática gallega-castellana* (1864) de Francisco Mirás. A *Gramática gallega* de Saco pode ser, ademais, a fonte empregada para a extracción dos refráns galegos que constitúen unha das seccións de *A Gaita Gallega* desde o número publicado o “28 d’o mes de xaneiro de 1886” (Tocata 7ª. Ano segundo), aínda que o propio Saco recoñece que están tirados da *Historia de Galicia* de Manuel Murguía. Tamén algús dos poemas que Francisco Mirás inclúe na parte final da súa obra han de aparecer publicados na revista que nos ocupa (“Apólogos”, II, nº 3) mais é evidente, mesmo pola estruturación e tratamento do idioma que fai na súa propia gramática (1922) que LUGRÍS sempre considerou como principal fonte de referencia a obra de Saco Arce.

Canto á mención dos dous dicionarios, esta resulta aínda máis problemática. A principal dificultade reside neste caso en determinar se entre as dúas obras que LUGRÍS computa se atopa xa o *Diccionario gallego-castellano* de Marcial Valladares (publicado en Santiago de Compostela en 1884, só un ano antes da aparición de *A Gaita Gallega*) ou, se polo contrario, a referencia inclúe o *Diccionario gallego: el más completo en términos y acepciones de todos los publicados hasta en día, con las voces antiguas...y su pronunciación*, por Juan

Cuveiro Piñol (Barcelona, 1876) e o –case descoñecido mesmo para os seus coetáneos– *Diccionario gallego-castellano* (1863) de Francisco Javier Rodríguez. Malia ser verdadeiramente esta última a primeira obra lexicográfica publicada, o dicionario de Rodríguez non tivo apenas difusión entre as clases ilustradas da época, por outra parte a posibilidade de que o dicionario de Valladares estivese en Cuba tan só un ano despois da súa publicación é practicamente unha certeza, a publicidade feita con motivo da publicación da obra chegou aos territorios americanos e foi realizada activamente en publicacións como *El Eco de Galicia*,²¹ dirixida por Waldo Álvarez Insua, amigo e compañeiro de vicisitudes de LUGRÍS Freire e Armada Teixeira (ademais de amigo do propio Valladares) e revista coa que primeiro foi entregada *A Gaita Gallega* para pasar a partir do número do 20 de xullo de 1889 a ser “suplemento a «*El Eco de Galicia*»”²². Sobre o dicionario de Cuveiro Piñol, a seguridade de que LUGRÍS coñecía e empregaba esta obra é case completa dada a propia difusión da mesma, que era considerada por moitos como o primeiro dicionario de galego por mor do descoñecemento da existencia do texto de Francisco Javier Rodríguez.

O feito de que se trate da primeira publicación da prensa da emigración que decide empregar a lingua galega integramente para todos os seus contidos, cunha idea clara e constante de dignificación e de fomento dos usos lingüísticos, incluíndo sen reparo algún traducións de textos ao galego, fai que resulte particularmente interesante facer unha análise, sequera parcial, de determinados trazos da escrita e dalgunhas formas fonéticas, morfolóxicas e semánticas presentes nestas páxinas. As consideracións previas sobre a gramática e dicionarios utilizados por LUGRÍS Freire axudarán, nalgúns casos, a comprendermos mellor determinadas escollas ou opcións dos directores da publicación. Aínda así, cómpre sinalarmos que as dificultades dunha panorámica ampla neste sentido son numerosas, posto que non se trata unicamente de facer unha análise da lingua empregada por LUGRÍS e Armada Teixeira, senón de abordar un *corpus* textual moi amplo e pertencente a diferentes sinaturas. Os responsables da publicación non manteñen en todos os casos os textos dos colaboradores nas súas formas orixinais. Deste xeito só nalgunha colaboración son mantidos os rexistros, dialectalismos, castelanismos, etc de cada autor, mentres que noutros os textos son sometidos á corrección (e hipercorrección en moitas ocasións) dos responsables da revista.

21 Para máis información sobre o *Diccionario gallego-castellano* de Marcial Valladares e sobre a súa edición e distribución véxase “O Dicionario Gallego-Castellano (1884) de Marcial Valladares”, Xosé A. Fernández Salgado en *Verba, Anuario Galego de Filoloxía*, vol. 31, Universidade de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela, 2004, pp. 361-397.

22 Este lema aparece na cabeceira da revista desde a tocata número 15, ano 3º, 30-6-1887.

Ademais disto hai unha outra característica dos textos que deberemos ter en conta, trátase da heteroxeneidade das súas orixes. Hai textos procedentes da literatura popular, textos da literatura culta e textos populares pasados pola reelaboración dalgún autor (Rosalía de Castro, Francisco Añón, etc.) o cal engade máis unha dificultade á hora de facer unha panorámica xeral sobre a fisonomía da nosa lingua no século XIX aplicada a estes textos. Esta multiplicidade de fontes e orixes pode darnos unha primeira idea bastante axustada da realidade ortográfica e gramatical que imos achar na nosa análise. A variedade de escolllas é unha das características máis acusadas, que se fai patente en numerosas cuestións gramaticais, mais de xeito especialmente rechamante nas cuestións ortográficas. Xa Carme Hermida²³ sinala que

O problema presentábase, xa que logo, nas contraccións, nas palabras que non tiñan equivalente en castelán, nos fonemas que este non posuía, como o prepalatal fricativo xordo e o nasal velar e tamén no xeito de distingui-las palabras homógrafas. Durante toda a época considerada non apareceu unha proposta ortográfica global.

A elección da ortografía era un acto individual e non se dispuña dunha autoridade ou dunha institución capaz de fixala axeitadamente, axiña se observaron diferencias e axiña comezaron ás críticas ás escolllas realizadas.

Esta multiplicidade de opcións segundo o autor de que se trate e a corrección que, posteriormente, se lle teña aplicado, é unha das características fundamentais dos textos que compoñen *A Gaita Gallega* mesmo chega a darse o paradoxo de que un mesmo autor realice escolllas diferentes segundo os textos. É este o caso do propio Roque d'as Mariñas (Lugrís Freire) que aínda que recomendará a utilización de *i* en todos os casos, afirmando que *y* é unicamente un “signo eufónico”, é posible achar nos seus textos eleccións diferentes: “*i* a lingua” (“O noso pensamento”, 5-7-1885, I, nº 1, p. 1), “¡E vaya si a entenderon!” (“A festa do Tacón”, 2-8-1885, I, nº 2, p. 1), “*y*-outros mais que agora non lembro” (“A fala gallega I”, 13-9-1885, I, nº 3, p. 1). Nestes tres exemplos podemos apreciar que a conxunción copulativa *e* [ε], non mantén a pronuncia aberta que lle é característica senón que se fecha ata chegar a [i], feito que acontece especialmente cando vai antes dunha vogal²⁴ como podemos ver nos exemplos primeiro e terceiro. No caso do segundo a conxunción ten a grafía axeitada (vai antes de consonante), mais a apreciación debe estar no valor consonántico que se lle outorga a *y* en *vaya*.

23 *Op. cit.*; p. 187.

24 *Vid.* Ferreiro Fernández, Manuel: *Gramática histórica galega I. Fonética e Morfosintaxe*, Editorial Laidovento, Santiago de Compostela, 1999 (4ª edición), p. 369.

A confusión entre os usos que se lle conceden a *i* e *y* é un dos máis importantes problemas ortográficos da época, mais non é o único. É habitual o uso indiscriminado de *b/v* sen ter en conta aspectos etimolóxicos e moitas veces partindo do castelán, ao igual que acontece coa presenza ou ausencia do *h*- (especialmente en posición inicial). Foron tamén moi problemáticas as decisións do uso de *x, j* ou *g* que é a cuestión que máis discrepancias xerará entre os diferentes autores e estudosos, xunto con algúns aspectos da acentuación (en especial a acentuación das palabras homógrafas e das conxuncións) e a utilización de contraccións e apóstrofos. Nos textos que compoñen *A Gaita Gallega* podemos atopar todo tipo de exemplos derivados de cada unha das opcións que se estaban a debater:

- Uso de *i* (con valor vocálico) e *y* (con valor consonántico): A recomendación é o uso de *i* para todos os fonemas vocálicos restrinxindo *y* para os consonánticos mais isto non sempre se cumpre: *foi* (“Saúdo”, A Redacción, 5-7-1885, I, nº 1, p. 1), *hai, vai* e *mui* (“A vida d’o campo”, José García Mosquera, 31-3-1886, I, nº 9, p. 3), *sei, fai, verei, foi* (“A ponte d’o demo. Lenda”, M. A. M., 30-6-1886, I, nº 12, pp. 3-5) cumprían co uso recomendado fronte a *afíey, foye semey* (“A fouce do abó”, Manuel Curros Enríquez, 20-7-1889, II, nº 1, p. 7), *moy, føy* (“O mar castiga bravamente as penas”, Rosalía Castro de Murguía, 28-2-1886, I, nº 8, pp.2-3) e *hay, muy, vay* (“Meditación d’un famento”, Marcos d’a Portela, 11-10-1885, I, nº 4, pp.5-6). O valor consonántico de *y* aparece na maior parte dos textos cuxos autores tamén lle dan valor vocálico, así está presente en casos como *soyo* (“¡Pra a Habana!”, Rosalía Castro de Murguía, 28-2-1886, I, nº 8, p. 2), *xoya* (“Catro cousas”, Benito Losada, 18-12-1887, I, nº 17, pp.2-4), *leyal* (“A gaita gallega”, Valentín Lamas Carvajal, 5-7-1885, I, nº 1, p. 3), *vaya, oyan* e *oyo* (“Meditación d’un famento”, Marcos d’a Portela, 11-10-1885, I, nº 4, pp. 5-6) e mesmo casos como o da palatalización dun *i* epentético en casos como *mayestro* (“Pastor Díaz”, Chumin de Céltegos, 30-8-1889, II, nº 2, p. 1)
- Uso indiscriminado de *b* e *v*: ao igual que acontece co emprego de *h*- este uso débese en gran medida ao non teren en conta os autores un criterio etimoloxista e partir, en moitos dos casos, das normas ortográficas do castelán. Atopamos múltiples exemplos desta vacilación: *abôs* (“O noso pensamento”, Roque d’as Mariñas, 5-7-1885, I, nº 1, p. 1), (“A fouce do abó”, Manuel Curros Enríquez, 20-7-1889, II, nº 1, p. 7), *bermellos, maravilas* (“De riola por Galicia”, Valentín Lamas Carvajal, 2-8-1885, I, nº 2, pp. 2-3), *vagoas* (“Xan”, Rosalía Castro de Murguía, 13-12-1885, I, nº 6, p. 3, un dos casos corrixidos polos responsables na publicación xa que na primeira edición de Follas Novas, Rosalía emprega *bágoas*), *espavila* (“A leiteira”, Francisco Añón, 30.6-1886, I, nº 12, p. 8), *oubiuno* (“Casos e cousas”, Marcos d’a Portela, 26-10-1886, I, nº 13, pp. 7-8), *bran, avós* (“A campana d’Anllóns”,

Eduardo Pondal, 11-10-1885, I, nº 4, pp. 2-3). Ademais hai determinadas palabras que se repiten coas dúas grafías ao longo da maior parte dos textos, como é o caso de *orvallo/orballo* e *carabell/caravel*.

- Presenza ou ausencia de *h*:- na maior parte dos casos de tipo antietimolóxico. É especialmente salientable o uso constante do verbo achar como hachar (en diferentes persoas e tempos) e o substantivo hirmán por constituír dous dos exemplos máis evidentes de que a norma que se segue parte do castelán; así como a colocación dun *h*- no artigo indeterminado cando este forma parte dunha contracción: *hacho* (“A leiteira”, Francisco Añón, 30.6-1886, I, nº 12, p. 8), *hachar* (“Presentimentos”, Eladio Rodríguez González, 5-1-1887, I, nº 14, p. 8), *hovos, hirmán* (“Xan”, Rosalía Castro de Murguía, 13-12-1885, I, nº 6, p. 3), *hirmán, hirmanciño* (“Contos de rapaces”, tradución de Marcial Valladares, 28-1-1886, I, nº 8, pp. 6-7), *d’hun* (“A campana d’Anllóns”, Eduardo Pondal, 11-10-1885, I, nº 4, pp. 2-3).

Resulta tamén de interese sinalar aquí que Lugrís Freire aconsellará na súa gramática que “non debemos escribir con *h*- as palabras ôso, orfo, irmán”²⁵

- Uso de *x, j* ou *g*: Carne Hermida²⁶ sinala que se trata da cuestión máis polémica do momento, chegando a haber grupos enfrontados pola grafía que se lle debía dar ao fonema fricativo prepalatal xordo. A polémica resulta, en certa medida, comprensible, posto que se trata dun dos fonemas característicos do galego, non presente en ningunha outra lingua aínda que, con frecuencia, se recorre ao francés (pronuncia do *ch*) para poñer un exemplo. Saco Arce opinará sobre a cuestión que a grafía a empregar debe ser *x* para todos os casos pois resultaría moi dificultoso atender ás orixes etimolóxicas ao ser estas moi diversas e propiciar graves dificultades para o posterior estudo da ortografía galega. Os textos de *A Gaita Gallega* seguen esta recomendación nunha importante maioría mais si aparecen algunhas excepcións á tendencia xeral: temos así *Lage* (“A romaria da Barca”, Rosalía Castro de Murguía, 18-9-1887, I, nº 16, pp.5-7, aínda que é probable que este caso sexa unha simple errata, posto que a forma *Laxe* está presente no resto do poema ao igual que na edición de *Cantares Gallegos* de 1863), *O Fojo, dijoll’* (“Veliños”, Marcial Valladares, 18-12-1887, II, nº 1, pp. 4-5) *San Joan* (“A campana d’Anllóns”, Eduardo Pondal, 11-10-1885, I, nº 4, pp. 2-3) e *geografía* (“O amor”, Marcos d’a Portela, 31-3-1886, I, nº 8, pp. 3-5).

²⁵ Lugrís Freire, Manuel: *Gramática do idioma galego*, Imprenta Moret, A Coruña, 1931 (2ª edición), p. 12.

²⁶ *Op. cit.*; p. 189 e seguintes.

- A acentuación: é neste punto onde aparecen maior número de variacións entre as colaboracións de *A Gaita Gallega*. Por regra xeral os textos de Ramón Armada Teixeira e Manuel Lugrís Freire seguen o precepto de Saco Arce; así, emprégase o acento agudo (´) no uso habitual de marcar graficamente a sílaba tónica e para a distinción entre as palabras homógrafas e o acento circunflexo (^) para marcar as vogais de pronuncia aberta “especialmente en sílabas que han sufrido apóstrofo o contracción”²⁷. Lugrís Freire parte desta consideración na súa gramática, mais aumenta os posibles usos do circunflexo:

O circunflexo, ademais de servire para abrir e alongar o son da vocal, fai as veces d’acento tónico, principalmente na derradeira sílaba. Irmã (feminino de irman), abô, xenerâs.²⁸

Estes preceptos serán seguidos como norma xeral para a acentuación como veremos nos moi numerosos exemplos existentes ao longo das diferentes colaboracións: *arrechégate, aló, só, bô* (“Unha aberta”, Lisardo Barreiro 13-9-1885, I, nº 3, p. 7), *brétema, pés, qu’ô mundo relembra, d’aló* (“ arco d’a vella”, Xan Barcia Caballero, 30-6-1886, I, nº 12, p. 7), *língua, encollerse ô curruncho, própeo, pátreo, ô ver o noso renacimiento* (“A fala gallega I”, Roque d’as Mariñas, 13-9-1885, I, nº 3, p. 1) e así incontables exemplos máis.

Unicamente resta advertir a habitual confusión (erro moi frecuente na época) na acentuación de *a cando* é artigo por confundilo en moitos casos cunha contracción.

- Contraccións e apóstrofos: Lugrís recollerá na súa gramática que o uso de apóstrofos é indicado para sinalar a supresión na escrita dunha grafía por certa, ou total confluencia fónica cun fonema anterior, o signo que se emprega para grafalo é (´) mentres que para a contracción é utilizado un trazo (-) que sinala a unión entre dúas palabras. Os textos da época presentan unha abundancia extrema de exemplos deste fenómeno –ata o punto de que o propio Lugrís advirte contra o seu abuso por parte de moitos dos autores da época–, o que constata máis unha vez o desexo de reflectir na escrita a fala tal e como era realizada foneticamente. Os exemplos destes fenómenos (como acontecía coa acentuación) son moi numerosos, polo que unicamente constatamos algunhas das contraccións e aglutinacións presentes nos textos: *todal-as, n-o, qu’o, d’o, pr’o, pol-a, co’esto, c’os, s’estivera, d’usuras, d’a, c’unha, d’hun, d’ela, co-aquel, mercou-as unhas e-os outros, y-os, n-un...* exemplos

27 Saco Arce, Juan: *Cromática Gallega*, Imprenta Soto-Freire, Lugo, 1868, p. 188.

28 *Op. cit.*; p.9.

mediante os que podemos apreciar que a práctica da contracción e o uso do apóstrofo son especialmente habituais cando son as preposicións *de* e *en* as que van en primeiro lugar.

Os aspectos fonéticos máis rechamantes dos textos que configuran *A Gaita Gallega* son fundamentalmente a presenza na escrita de gran número de dialectalismos, un deles o seseo implosivo ou explosivo: *sirigüelas*, *lus*, *infelís* ou *simenteiro*; outro, a tendencia maioritaria a transformar os grupos cultos *pl-*, *bl*, *gl-* e *fl-* en *pr-*, *br-*, *gr-* e *fr-*: *gorriosas*, *púbrica*, *notabres*, *subrevación*, *sigro*, *tempro*, *esprica* ou *infruenza*.

Aparecen tamén algúns fenómenos causantes do cambio fonético que veñen a ser particularmente característicos da fala popular. Teremos así casos de harmonización vocálica: *quiridas*, *siguimos*, *antusiastas*, de disimilación: *malenconía*, *menumento*, *rixón*, de aférese: *inda*, de síncope: *vran*, *espranza*, *disintrês*, *difrente*, de apócope: *ramax*, *fertunada*, de prótese: *amora*, de epéntese: *y-alma*, *i-auga*, de anaptixe: *caravel*, de paragoxe: *amore*, cantare e máis de metátese: *cadavre*, *dreito*.

Polo que respecta a aspectos de tipo morfolóxico debemos atender, en primeiro lugar, ás terminacións dos substantivos e á formación dos plurais. Teremos en conta as diferentes solucións que aparecen nas nasais procedentes das terminacións latinas -ANU / -ANOS, -ENES -ANA(S), -ONES, -UNES, isto é, as solucións do tipo -ión e -ón, -an e -a, -ans e -as, -ons, -os e -ois. Antes de sinalar os exemplos existentes dos diferentes resultados presentes en *A Gaita Gallega* cómpre ter en conta as indicacións de Ramón Mariño Paz²⁹ cando advirte en referencia a *Proezas de Galicia* (1810) algo que é ben doadamente aplicable a *A Gaita Gallega* dado o seu necesario carácter de miscelánea ao tratarse dunha publicación periódica composta de textos de diferentes etapas e distintos colaboradores:

En non poucos aspectos a lingua das Proezas de Galicia é unha especie de galego interdialectal que non se corresponde coa fala de ningunha área en concreto, senón que presenta unha mestura de formas dialectais de procedencia diversa convivindo polimórficamente no mesmo texto.

Explicado isto resulta máis comprensible o feito de que poidamos atoparnos coa maior parte das solucións para a realización dos plurais nas terminacións nasais antes sinaladas:

— ANA(S): *catalás* (“A fala gallega r”, Roque d’as Mariñas, 13-9-1885, I, nº 3,

29 Ramón Mariño Paz: *Historia da lingua galega*, Soletto Blanco, Santiago de Compostela, 1999 (2ª edición), p. 451.

- pp. 1-2), *lan* (“Ir por lan é...”, R. Pesqueira Crespo, 31-5-1886, I, nº 11, pp. 5-6), *mañán* (“Adevertencias”, O galiciano, 30-6-1886, I, nº 12, p. 7)
- ANU / -ANOS: *bran*, *bergantiñán* (“A campana d’Anllóns”, Eduardo Pondal, I, nº 4, 11-10-1885, pp. 2-3), *hirmán* (“Xan”, Rosalía Castro de Murguía, 13-12-1885, I, nº 6, p. 3), *románs* (“A fala galega II”, anónimo, aínda que probablemente de Roque d’as Mariñas, 8-11-1885, I, nº 5, pp. 1-3), *marraus* (“¡Alma en pena.....Requírote!”, Marcos d’a Portela, 31-5-1886, I, nº 11, pp. 3-4)
- ES: *refrás* (“Refrás gallegos (A)”, anónimo, 28-1-1886, I, nº 7, pp. 7-8), *cans* (“Mirand’o chau”, Manuel Curros Enríquez, 28-2-1886, I, nº 8, pp. 4-5).
- ENES: *bés* (“Unha boda en Einibó”, Manuel Curros Enríquez, I, nº 10, 27-4-1886, pp. 2-4).
- ONES: *tradicións* (“O zapateiro de Cangas”, Marcos d’a Portela, 5-7-1885, I, nº 1, p. 3-4), *rexións* (“A fala gallega I”, Roque d’as Mariñas, 13-9-1885, I, nº 3, pp. 1-2), *guarnicións* (“A romaria da Barca”, Rosalía Castro de Murguía, 18-9-1887, I, nº 16, pp.5-7), *rixóns* (“Os rixóns”, Manuel Amor Meilán, 20-7-1889, II, nº 1, pp. 6-7), *ilusións* (“A campana d’Anllóns”, Eduardo Pondal, 11-10-1885, I, nº 4, pp. 2-3), *corazóns* (“A campana d’Anllóns”, Eduardo Pondal, 11-10-1885, I, nº 4, pp. 2-3).
- UNES: *comús* (“A fala galega II”, anónimo, aínda que probablemente de Roque d’as Mariñas, 8-11-1885, I, nº 5, pp. 1-3).

Canto á terminación –TATE tamén están presentes no texto as formas do tipo: *antigüidade* (“A fala galega II”, anónimo, aínda que probablemente de Roque d’as Mariñas, 8-11-1885, I, nº 5, pp. 1-3) e *verdá* (no mesmo texto) ou *tempestá* (“A ponte do demo”, Manuel Amor Meilán, 30-6-1886, I, nº 12, pp. 2-5). Neste caso achamos a convivencia da solución tradicional galega –*dade*, coa que aparece por influencia do castelán: –*dá*.

Por último, sobre a flexión de número dos substantivo rematados en –*I*: *especiás* (“A fala galega II”, anónimo, aínda que probablemente de Roque d’as Mariñas, 8-11-1885, I, nº 5, pp. 1-3), *rexionales* (“O noso pensamento”, Roque d’as Mariñas, 5-7-1885, I, nº 1, p. 1), opción que pode aparecer por influencia do castelán (substituíndo a *rexionais*) ou por tratarse da forma natural de formación do plural a partir de *rexional*.

Xunto con estas formas aparecen outras opcións para o plural como *leises* (“A fala galega II”, anónimo, aínda que probablemente de Roque d’as Mariñas, 8-11-1885, I, nº 5, pp. 1-3).

Polo que respecta aos pronomes é de salientar, fundamentalmente, a utilización frecuentísima que fai Lugrís Freire da forma “nosoutros”, en referencia neste caso aos galegos emigrados na illa de Cuba e que vén a ser un pronome de tipo excluín-te, como sinala Fernández Rei:³⁰

Nós é un plural inclusivo, isto é, non pon límites ó número daqueles que xunto con eu forman parte do nós, mentres que nosoutros é a forma do plural exclusivo, porque representa un grupo pechado no que está incluído eu, pero que se opón a outras persoas ou a outros grupos que non teñen cabida dentro dese plural, co que se quere salientar que quedan excluídos del.

Alén disto certas vacilacións na colocación dos pronomes átonos son moi frecuentes en toda esta época, na que a influencia do castelán sobre a norma do galego é enorme dada a inexistencia dunha norma institucional e única e o feito de estaren todos os autores educados nun sistema castelanfalante que non deixaba espazo algún para o galego, aínda máis, contando o galego con férreos detractores de cara á posibilidade do seu ensino regrado.

No tocante ás preposicións é frecuentísima a utilización indistinta das formas *hasta* e *hastra* como influencia directa do castelán durante todo o século XIX, mais a de maior rendemento nesta publicación é *hastra* (“Gallegos enxebres. Waldo A. Insua”, Secundino Cora, 28-1-1886, I, nº 7, pp. 1-3), (“Fillos de Galicia”, Xan Manoel Rodríguez de Cea, 30-6-1887, I, nº 15, pp. 1-2).

O derradeiro dos aspectos a tratar dentro da morfoloxía é o que ten a ver coas formas verbais utilizadas. Se ata chegar aquí a variedade de fórmulas que podían aparecer nos textos dada a súa diversidade de orixes era enorme, no caso do verbo as vacilacións canto ao uso dos verbos irregulares son moi frecuentes e van desde a realización (ou non) das alternancias vocálicas correspondentes, ao emprego de formas verbais arcaizantes ou dialectais e, mesmo, a oposición entre a presenza dalgunhas formas moi influenciadas polo castelán e outras que resultan incorrectas pola hipercorrección que se lle aplica para afastalas desta lingua.

Os verbos da terceira conjugación son os que presentan un maior número de vacilacións, en especial na P3 entre *-eu* e *-iu*: *escrebeu* (“O noso pensamento”, Roque d’as Mariñas, 5-7-1885, I, nº 1, p. 1), *sufreu* (“A fala galega II”, anónimo aínda que probablemente de Roque d’as Mariñas, 8-11-1885, I, nº 5, pp. 1-3), *fixeu* (“Rosalía Castro”, Roque d’as Mariñas, 16-8-1885, I, nº extraordinario, pp. 1-2) ou *abreu* (“Casos e cousas”, Céltegos, 16-8-1885, I, nº extraordinario, p. 4), polo que podemos apreciar o claro predominio da uniformización

30 Fernández Rei, F: *Dialectoloxía da lingua galega*, Xerais, Vigo, 1990, p. 75.

en favor das formas rematadas en *-eu* aínda que estas constitúan unha incorrección da conxugación.

No verbo *ser* aparecen algunhas desviacións do paradigma, habitualmente debidas a castelanismos: *eres* (“O noso pensamento”, Roque d’as Mariñas, 5-7-1885, I, nº 1, p. 1). Estes castelanismos fanse extensibles ao uso de formas compostas co verbo *haber*, inexistentes no galego: *haber sido* (“Administración d’a Gaita Gallega”, anónimo, 5-7-1885, I, nº 1, p. 8) ou *había morto* (“O Fidalguiño d’a Pinhoa”, L. De G. , 28-1-1886, I, nº 7, pp. 4-5).

As formas máis rechamantes nunha primeira achega aos textos son os verbos *fáguer* (“O zapateiro de Cangas”, Marcos d’a Portela, 5-7-1885, I, nº 1, pp. 3-4), *traguelas* (de *trager*) (“Veliños”, Marcial Valladares, 18-12-1887, II, nº 1, pp. 4-5), derivadas estas formas a partir das primeiras persoas *fágo* e unha suposta forma *trago*, conservadas ámbalas dúas aínda hoxe nalgúns territorios do galego. Estas formas constitúen unha excepción ás máis empregadas que son as derivadas de *facer* e *traer*.

Hai outros verbos irregulares que presentan gran número de vacilacións ata nos seus radicais, tal é o caso, por exemplo, do verbo *oír* que aparece como *oyo* (“Cousas de mozos”, Andrés Muruais, 5-7-1885, I, nº 1, pp. 5-6), (“A campaña d’Anllóns”, Eduardo Pondal, 11-10-1885, I, nº 4, pp. 2-3), *oeu* (“¡Unha caridá gallegos!”, A Comisión, 5-7-1885, I, nº 1, pp. 5-6), *ouciuse* e *ouciu* (“O Fidalguiño d’a Pinhoa”, L. De G. , 28-1-1886, I, nº 7, pp. 4-5), *ouvir* (“A festa do Tacón”, 2-8-1885, I, nº 2, p. 1) e *ouir* (“O noso pensamento”, Roque d’as Mariñas, 5-7-1885, I, nº 1, p. 1), recollendo todas as posibles variantes que presenta este verbo e mesmo algúns dialectalismos.

Por último, para rematar este breve repaso feito sobre a lingua de *A Gaita Gallega*, faremos mención dos aspectos de tipo lexical, onde cómpre salientar especialmente un feito: os castelanismos, tanto polo uso que se fai de termos tomados directamente do castelán como pola corrección que realizan moitos dos autores en palabras cuxa forma galega concorre coa forma castelá de xeito que o resultado é un hiperenxebrismo. Hai un conxunto de castelanismos (moitas veces non percibidos como tal) que son moi habituais na lingua decimonónica e que están tamén presentes nas colaboracións de *A Gaita Gallega*, tanto con incorporacións directas do castelán como con formas espúreas camufladas con algún fonema ou grafía propios do galego, entre eles destacan: *color, dolor, campana, olvido, reina, Dios, rey, perdiz, zorros, Mayo, señal, dulce, Virxen, robe, adios*, etc. Outros resultan menos frecuentes mais responden, polo xeral, á tónica habitual de tratarse de termos cun certo matiz máis científico, erudito ou intelectual e son calcados ou tomados directamente do castelán: *almendra, geografía, encina* ou *grulla*. Finalmente as ansias de afastamento do castelán

fan que moitas veces os autores incorran en erros por hiperenxebrismo ou hiper-corrección. Así, é posible que atopemos entre estes textos formas como: *orgullo*, *sonos* (co significado de ilusións, fantasías), *soberba*, *brila*, *inoranza*, *tortelas* ou mesmo *Rosalía*.

Como conclusión xeral se algo debe ser especialmente sinalado en *A Gaita Gallega* é o esforzo que para Manuel Lugrís Freire e Ramón Armada Teixeira tivo que supor sacar á luz a primeira publicación da Galicia da emigración integramente en galego e cun proxecto claro, exposto desde o primeiro momento, de dignificación da lingua, empregándoa con toda naturalidade para tratar todo tipo de temas e poñéndoa en igualdade de condicións con outras linguas mediante técnicas tan eficaces como a inclusión de textos traducidos. Os directores da publicación realizan, en numerosas ocasións, correccións dos textos de diferentes autores para axeitalos ás fórmulas que consideraban correctas. Isto supón un grande esforzo xa que, aínda que é evidente que os estudos lingüísticos se non se achaban na fase aínda incipiente en que –non moitos anos antes– Rosalía de Castro se situaba no momento da publicación de *Cantares gallegos* (1863):

Sin gramatica, nin regras de ningun-ha clás, ó lector topará moitas veces faltas d' ortografía, xiros que disoarán ôs oídos d' un purista, pró ô menos, e prá disculpar en algo estes defectos, puxen o mayor coidado, en reproducir ó verdadeiro espírito d' ó noso pobo, e penso qu' ó conseguin en algo... si ben de un-ha maneira débil e froxa.

O baleiro arredor dos estudos lexicolóxicos e gramaticais era aínda grande e os responsables da publicación de *A Gaita Gallega* deberon pór moito da súa parte para loitar non só contra a ausencia de materiais de apoio, senón tamén contra uns prexuízos lingüísticos moi arraigados na poboación, tanto entre as clases máis populares, que admitían como moito o uso oral mais con dificultade o escrito, como entre as clases altas, que renegaban case maioritariamente do galego. Estes feitos no seu conxunto dificultaban a aparición dunha publicación periódica activamente comprometida coa defensa da súa terra e da súa lingua, como queda demostrado tanto na práctica lingüística adoptada pola revista como en moitos dos editoriais desta publicación pioneira, que foi quen de levar a lingua do país aos galegos de Cuba.

2. 3. 2. Estrutura, números e seccións

A estruturación da revista, consonte ao seu pequeno formato, resulta moi sinxela e, agás o número extraordinario dedicado a Rosalía que aparece sen numerar, todos os números —editados en tocatas de oito páxinas (agás a tocata dedicada a Rosalía)— responden ao mesmo molde. En efecto, combínanse invariablemente e sen ningún tipo de criterio, composicións líricas, textos en prosa,

homenaxes, refráns, manifestos metaliterarios, ensaios, notas de redacción, etc.

Tampouco as seccións que amosa a revista responden a unha traxectoria totalmente regular, non só en canto á súa periodicidade, senón tamén en canto á súa autoría. Así pois:

a) Non hai ningunha sección presente en todas as “tocatas” da revista nin tampouco que apareza asinada sempre do mesmo xeito.

b) Normalmente, agás algunha excepción, son seccións bastante esporádicas. De certo, poderíanse considerar como traballos editados por entregas. Este feito tamén nos leva a sinalar que inda que as seccións manteñen esta peculiar liña programática, si hai traballos que se poderían adscribir a un mesmo núcleo temático e agruparse nunha sección (concretamente as homenaxes varias, os temas relacionados con Galicia e o seu ámbito histórico-social ou cultural, etc.).

As seccións propiamente ditas son:

A) *CASOS E COUSAS*

O epígrafe e contido desta sección ten unha clara influencia do xornal *O Tío Marcos d'a Portela*, que contaba cun apartado homónimo. En *A Gaita Gallega* a devandita sección combinou verso e / ou prosa e nela integrábanse crónicas, noticias ou informacións socio-culturais da comunidade galega en Cuba e Galicia, ás veces acompañadas de epigramas ou versos que ilustrábanse (na súa maior parte de maneira humorística, burlesca, irónica ou laudatoria) o que se viña de comentar. Caracterizouse pola súa espontaneidade, idea expresada en máis dunha ocasión polo autor encargado deste bloque temático, quen recibiu en ocasións a visita de *A Gaita Gallega* (unha nota pintoresca que podería entenderse como unha disculpa relativa a este acusado perfil espontáneo). En ocasións serviu, ademais, de ponte de comunicación entre as dúas Galicias.

É a máis duradeira e a única que sobreviviu ás dúas épocas de *A Gaita Gallega*. As sinaturas que a compoñen e os números nos que se editou poderían sintetizarse do xeito seguinte:

1) Ramón Armada Teijeiro, que colabora como:

Chumín de Céltegos (tocatas 1ª, 3ª, 4ª e 5ª da primeira época)

Chumín (tocatas 2ª, 6ª, 7ª, 9ª e 11ª da primeira época)

Céltegos (tocata fúnebre en honor de Rosalía Castro, sen numerar)

2) Valentín Lamas Carvajal, que asina como Marcos d'a Portela (tocatas 13ª e 17ª da primeira época)

3) Anónimo (tocata 1ª da época segunda)

4) Xan d'as Zocas (tocatas 2ª e 3ª da época 2ª).

“Casos e cousas” non se incluíu, pola contra, nas tocatas 10ª, 12ª, 14ª, 15ª e 16ª da primeira época, se cadra porque foi unha das etapas máis irregulares da publicación (non hai que esquecer que nas tocatas 10ª, 12ª e 14ª só figurou como director Chumín de Céltegos e nas tocatas 15ª e 16ª a revista apareceu como suplemento de *El Eco de Galicia*.)

B) REFRÁS GALLEGOS

Trátase, como indica o seu título, dunha compilación de refrás galegos, acorde co trazo popular da propia revista, organizados por orde alfabética. Despois de “Casos e cousas” é a sección que ten máis continuidade. Só aparece na primeira época da revista e sempre como anónima. A súa presenza pode rexistrarse nas tocatas 7ª (A), 9ª (B e C), 10ª (D), 11ª (E, F e G), 12ª (H, I, L, M e N), 13ª (N e O) e 17ª (O).

C) (ULTEMA HORA) PARTES TELEFONICOS D' “A GAITA”

Baixo este singular título aparecían unha serie de noticias moi recentes, polo que se expresaban telegraficamente e se integraban na derradeira folla da tocata da que formaban parte. Esta sección, que poderíamos calificar como social, só se editou nas tocatas 8ª e 9ª. Na 8ª o título ía encabezado, amais, polo subtítulo “ULTEMA HORA” e as informacións case ocupaban unha páxina. Na 9ª só se publicou como “Partes telefónicos d'a Gaita” e a súa extensión era tan pequena que case podería pasar desapercibida.

Tamén o apartado “Noticias escolleitas”, asinado por Xan de Tomeza, participa dos caracteres e o contido socio-cultural de “Casos e cousas” e da sección que vimos de comentar. Mais o feito de que só se editase unha vez baixo este epígrafe (concretamente, na tocata 6ª) e nun número no que tamén aparecía a antedita “Casos e cousas”, fai pensar, inda que tampouco podemos aseguralo con certeza, nunha intencionada agrupación á marxe, polo acusado matiz pintoresco das informacións que ofrecía, rasgo que non compartía cos outros dous bloques. Non obstante, resulta estraño, tendo en conta o perfil da publicación, que non tivese máis protagonismo na mesma.

D) GALLEGOS DE POR ACÓ

Probablemente, este epígrafe fora configurado como unha sección de semblanzas dalgúns dos creadores galegos emigrados á illa e, polo tanto, tivese unha presenza notoria ao longo de *A Gaita* dada a súa importancia no seo da comunidade galega. De feito, mesmo G. Sus, o responsable deste apartado, anunciou esta idea coas seguintes verbas: “Hase de continuar ¡ind’ así eu medre!³¹. O certo é que só saíu dúas veces, concretamente: na tocata 15^a (na que G. Sus realizou un bosquejo sobre K. Inzo —pseudónimo, este, co que ás veces asinaba Enrique Novo, irmán de Adelardo Novo, colaborador asiduo de *Galicia Moderna* e membro da Xunta Directiva da Sociedade Coral y Polifónica *Aires d’a Miña Terra*—) e na tocata 16^a (na que G. Sus insertou diversos ditos ou proverbios populares e humorísticos de L.U.Gris, ilustrados, amais, cunha serie de debuxos, os únicos da publicación).

Polos trazos que os caracterizan, posiblemente poderíamos facer o mesmo comentario sobre “Centro Gallego” e “Apólogos”, inda que, contrariamente ao caso anterior, non se indique unha presenza asidua desta orde de publicacións. No anónimo “Centro Gallego” temos (tocatas 3^a e 5^a da primeira época) noticias varias relacionadas con esta importante institución galega da Habana e en “Apólogos” Francisco María de la Iglesia (tocata 2^a da ruada 2^a) e Farruco Mirás (tocata 3^a da ruada 2^a) inseriron un conxunto de relatos didácticos.

Tendo en conta o que acabamos de sinalar, a distribución en seccións, máis ou menos estandarizadas e fixas, afectaría unicamente a “Casos e cousas” e a “Refrás Gallegos”, mentres que “(Ultima hora) Partes telefónicos d’a “Gaita”, “Gallegos de por acó”, “Centro Gallego” e “Apólogos” habería que consideralos como pequenos apartados independentes.

En canto á publicación fascicular, só se editarían por entregas “Fillos de Galicia” (tocata 16^a e 17^a) de Xan Rodríguez de Cea; “O catecismo d’o Labrego” (tocatas 2^a e 3^a da ruada 2^a) ou “O amor” (tocatas 8^a, 9^a e 10^a da primeira época), asinados por O Tío Marcos d’a Portela e “A fala gallega” (tocatas 3^a e 5^a da primeira época), pertencente a Roque d’as Mariñas.

2. 3. 3. Xéneros

Aínda que *A Gaita Gallega* se inscribe dentro da dinámica das revistas culturais da época e, polo tanto, comparte con estas unha serie de trazos

---

31 G. SUS, “Gallegos de por acó”, *A Gaita Gallega*, época 1^a, ano 3°, tocata 16^a, A Habana, 18-IX-1987, p. 8.

comúns, tamén é evidente que supuxo unha excepción dentro do xeral protagonismo case exclusivista que se lle viña concedendo á lírica, feito que pode verse como resultado do inevitable maxisterio que, polo seu valor e galeguidade, exerceron Rosalía, Pondal, Curros, as primeiras gramáticas e dicionarios ou algúns xornais (como *O Tío Marcos d'a Portela*, *O Galiciano*, ou *Galicia*), entre moitas outras fontes, da reivindicación lingüística que latexa nas súas páxinas, amais das distintas circunstancias histórico-sociais que vimos contemplando ao longo desta análise introdutoria. De tal xeito que se ben a maior parte destes escritores se iniciaron literariamente na poesía (de feito, como ben salienta Modesto Hermida³², “poucos son os poetas que teñen publicado en prosa” e, certamente, “máis difícil resulta atopar un prosista que non publicase versos”) pódense rexistrar en todo o decorrer de *A Gaita* un abano de xéneros ou subxéneros relativamente amplo: manifestos, saúdos, poemas, contos, semblanzas, notas de redacción, lendas, traducións, refráns, ditos populares, crónicas, noticias, ensaios, homenaxes, baladas, notas, anuncios culturais, epigramas, sátiras, composicións burlescas, reflexións, cantigas, cartas, pezas dramáticas, diálogos ou parrafeos, imitacións, transcripcións, versións, himnos, apólogos, etc. son algúns exemplos deste inventario interxenérico no que o rexistro lírico é o máis recorrente.

2. 4. NOTICIA DE COLABORADORES

Acertar co nivel de información pertinente dos distintos colaboradores dunha publicación como *A Gaita Gallega* é unha tarefa condenada de antemán ao fracaso. O especialista poderá estimar que sobran datos; pola contra, o lector que non teña frecuentado o ámbito da nosa literatura na segunda metade do século XIX, pode botar en falta algunhas referencias bio-bibliográficas en certos casos.

Pola nosa conta, non caeremos na tentación de aludir sequera a figuras tan sobranceiras como Rosalía de Castro ou Curros Enríquez. Só teimaremos nos seus fondos e múltiples vínculos co mundo da emigración en Cuba, mundo responsable, en boa medida, do proceso de mitificación da autora de *Cantares Gallegos* e ámbito que foi para Curros non pouco conflitivo. Omnipresente na práctica totalidade das cabeceiras da prensa galega da illa, a relación de Rosalía coa Galicia emigrante en Cuba foi xa estudada con pormenor por Neira Vilas³³ e case o mesmo acontece no caso de Curros. Omitiremos tamén todo tipo de alusións detalladas ou datos minuciosos de autores ben estudados ou coñe-

32 Hermida, Modesto, *Narrativa Galega: Tempo do Rexurdimento*, Vigo: Xerais, 1995, p. 15.

33 Neira Vilas Xosé, *Rosalía de Castro e Cuba*, Santiago de Compostela: Edicións do patronato Rosalía de Castro, 1992.

cidos como Valentín Lamas Carvajal, Francisco e Antonio María de la Iglesia, Francisco Añón, Enrique Labarta Pose, Eduardo Pondal, Marcial Valladares Núñez ou Nicomedes Pastor Díaz.

Rosalía foi homenaxeada en cabeceiras como *Follas Novas* ou *Rosalía*. Numerosos datos da súa vida e morte, da súa obra e das homenaxes das que foi obxecto en Galicia e Cuba en anos posteriores á súa morte (pero especialmente unha morea de poemas da súa autoría) están espallados polas páxinas de *Galicia Moderna*, *Santos e Meigas*, *Vida Gallega*, *Nós*, *Eco de Galicia*, *El Eco de Galicia*, *La Patria Gallega* e *Cultura Gallega*, entre outras. Cómpre tamén lembrar a axuda dispensada á escritora polo Centro Galego e outras entidades galegas de Cuba, auxilio que abrangue desde a subvención da edición de *Follas Novas* ata innumerables actos de homenaxes, certames poéticos, envío de cartas, etc.

Se de Rosalía temos en *A Gaita Gallega* un total de catro poemas, son sete as achegas poéticas que rexistramos da autoría de Curros Enríquez, que pasou en Cuba varios anos da súa vida e morreu na illa en 1908. Cabeceiras de prensa como *Curros Enríquez*, “Órgano de la Sociedad Pro Cesures, Ares y Souto”, ou *Aires da Miña Terra*, “Boletín oficial de la sociedad de este nombre”, rinden unha clara homenaxe á súa figura, sempre crítica e polémica. Por outra banda, Roberto Blanco Torres, creou en 1915 *La Tierra Gallega*, homenaxeando así a Curros, quen en 1894 fundara e dirixira coa mesma cabeceira o “Semanario de intereses regionales”. Ademais, os seus poemas e artigos apareceron en *El Eco de Galicia*, *Follas Novas*, *Galicia*, *Pro-Galicia*, *Galicia Moderna*, *La Patria Gallega*, *Suevia*, *Santos e Meigas*, *Rosalía*, *Cultura Gallega*, *A Terriña* e aínda no *Diario de la Marina*. A relación de Curros co Centro Galego, o seu labor xornalístico, a súa participación activa na creación da Asociación Iniciadora y Protectora de la Academia Gallega (institución da que foi presidente) ou outras dimensións e realizacións do seu quefacer cultural teñen chamado a atención dos seus biógrafos e estudosos e delas temos comprida información en traballos de Neira Vilas, Alonso Montero e Núñez Seixas.

En canto á nómina dos autores, contamos con moitas e moi variadas firmas que desde Galicia ou América foron inseridas en *A Gaita Gallega*. Certamente, a revista contou con 71 colaboradores e / ou corresponsais que achegaron un total de 174 colaboracións nas que o verso tomou un protagonismo esencial, posto que 63 creacións compuxéronse en prosa, 85 en verso e 26 combinaron a prosa e o verso. Destes autores destacou a ampla presenza de Lamas —o escritor que máis publicou en *A Galita Gallega*—, seguida da de Armada Teixeira e a de Lugrís Freire, os tres escritores que, por outra banda, tamén se caracterizaron na revista por ser os creadores que máis veces asinaron con pseudónimos. Asemade, rexístranse con bastante asiduidade as firmas de Curros ou Secundino Cora e, en menor medida as de Amor Meilán, Losada Astray ou Rodríguez Barreiro.

Mais, sen dúbida, —reiteramos— as sinaturas de máis relevo son as de Rosalía (da que se reproduciron postumamente 4 creacións), Pondal (quen publicou 2 poemas) e Curros (quen colaborou con 7 creacións), as tres figuras emblemáticas do Rexurdimento galego. Así mesmo, a publicación contou coa colaboración de coñecidos escritores do momento, cunha traxectoria amplamente recoñecida, como Marcial Valladares Núñez (con 3 traballos), Valentín Lamas Carvajal (cun total de 24 colaboracións, 9 firmadas co seu nome e 15 baixo pseudónimo), Francisco María de la Iglesia González (con 2 escritos, un asinado como Farruco M^a d'a Igrexa e outro como Francisco d'a Iglesia González) e Francisco Mirás (cun traballo, asinando como Farruco Mirás).

Cun itinerario máis modesto pero tamén moi valioso dende o punto de vista histórico-social e artístico-literario temos a Antonio de la Iglesia González (cun único relato), Alberto García Ferreiro (cun único escrito), Enrique Labarta Pose (con 2 composicións), Benito Losada Astray (con 5 escritos) ou Aureliano José Pereira de la Riva (cunha única creación).

Outros escritores foron académicos e / ou cofundadores da Real Academia Galega (algúns deles logo presidentes), como: Manuel Amor Meilán (con 6 traballos, tres asinados co seu nome e tres coas iniciais M. A. M.), Juan Barcia Caballero (con 2 composicións), Lisardo Rodríguez Barreiro (con 5 colaboracións) ou Eladio Rodríguez González (cun único escrito).

Pero tamén autores de menor renome contribuíron a enriquecer o contido da revista amais de difundir, dalgún xeito, a cultura galega a través da escrita, denunciar lacras sociais ou facerse un nome nestas páxinas periódicas, particularmente: Rogelio Cibeira (cun único traballo), Secundino Cora (con 7 escritos, 6 asinados como Secundino Cora e un coas iniciais S. C.), Inocente Filgueira (cunha única creación), Francisco Lourido Sánchez (con 2 composicións), Francisco Romero Blanco (con 2 traballos, un asinado como F. Romero Blanco e outro coas iniciais F. R. B.), Xenaro Mariñas González (cunha única creación), Adolfo Mosquera Castro (cunha única produción), Roque Pesqueira Crespo (con 3 composicións), Xan Manoel Rodríguez de Cea (con 3 publicacións) e Xavier Valcarce Ocampo (cunha única composición).

Asemade, poden rexistrarse as sinaturas dos seus notables fundadores, directores, administradores, redactores e colaboradores: Ramón Armada Teixeira (quen difundiu un total de 19 escritos, sempre baixo pseudónimos: 1 como Céltegos, 2 como Ch., 7 como Chumín e 9 como Chumín de Céltegos) ou Manuel Lugrís Freire (creador que, nas súas 11 colaboracións, tamén amosou na revista unha heteronimia moi acusada; firmou 1 composición como K. Ñoto, 3 como L. U. Grís, 1 como M. L. F., 6 como Roque d'as Mariñas e, incluso, publicou sen asinar un dos seus artigos).

Coma merecida homenaxe, tamén se inseriron postumamente na publicación composicións de escritores salientables, tales como: Alberto Camino Sigüer (do que se reproduciron 4 achegas), Francisco Añón Paz (do que se difundiron 4 creacións), José García Mosquera (do que se reproduciu un único traballo), Andrés Rodríguez Muruais (do que se reproduciron 3 textos), Xan Manuel Pintos Villar (do que se reproduciu unha única creación) ou Nicomedes Pastor Díaz Corvelle (do que se apareceu unha única composición).

Polo que respecta ás sinaturas heterónimas foron moitos os autores que asinaron as súas obras baixo algún tipo de alcume. Destacan, neste sentido, os significativos pseudónimos de *Marcos d'a Portela* (que apareceu en 13 ocasións) ou *O Tío Marcos d'a Portela* (que apareceu en 2 ocasións) correspondentes a Lamas Carvajal (quen compaxinou estas firmas co seu nome propio, co que asinou en 9 ocasións); a de *O Galiciano* (que apareceu nunha única ocasión), correspondente ao director da revista homónima, Rufino Ribera Losada, ou a de *G. Sus* (que apareceu en 3 ocasións), correspondente a Jesús María de Caula ou as devanditas sinaturas que empregaron Armada Teixeira e Lugrís Freire. Entre os pseudónimos non identificados figuran algúns tan heteroxéneos como: *Canteiro*, *Fungueiro*, *Gelabert*, *L. de G.*, *Loureiro*, *P. Nadie*, *Perucho*, *Riveira* ou *Xan de Tomeza* (colaboradores que só aportaron un escrito cada un) e *Xan d'as Zocas* (autor de dous traballos). Podería engadirse nesta última nómina composicións asinadas con iniciais, das que tampouco podemos establecer unha identidade fidedigna, figuran así: R. M. E (autor de dous escritos) e V. P. (escritor que só colaborou cun traballo seu). Outras iniciais que apareceron na revista e que si podemos identificar son as de M. A. M. (coas que Manuel Amor Meilán asinou 3 dos seus traballos e que alternou co seu nome propio, co que tamén firmou outros 3 escritos); as de S. C. (coas que Secundino Cora asinou un único traballo e que alternou co seu nome propio, co que firmou 6 escritos); as de F. R. B. (coas que Francisco Romero Blanco asinou unha composición e outra co seu nome propio) ou as xa comentadas M. L. F., correspondentes a Lugrís Freire.

Como é propio de case todas as revistas, moitos dos traballos que nelas se editan son anónimos ou, se teñen relación cos aspectos de tipo directivo-administrativo, están asinados, normalmente, cunha firma de trazo impersoal. Tamén *A Gaita Gallega* responde a este patrón. Así por exemplo, os artigos “¡Unha caridá, gallegos!”³⁴ e “Saúdo”³⁵, foron asinados, respectivamente por A Comi-

34 A Comisión, “¡Unha caridá, gallegos!”, *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 1º, tocata 1ª, A Habana, 5-VII-1885, p. 5.

35 A redacción, “Saúdo”, *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 1º, tocata 1ª, A Habana, 5-VII-1885, p. 1.

sión e A Redacción. Con respecto aos anónimos (un total de 21), son moitas as circunstancias que motivan unha firma deste tipo, polo que non nos imos deter nas causas desta actitude particular, xa que en moitos casos só poderíamos falar hipoteticamente. Con todo, entre as composicións anónimas foi posible identificar ao autor de “A fala gallega. II”³⁶, pois aínda que o ensaio foi publicado sen asinar, pertence seguramente a Roque d’as Mariñas (Manuel LUGRÍS FREIRE), quen xa con anterioridade editara, baixo a sinatura devandita, un artigo homónimo sobre o mesmo tema e cun estilo semellante.

2. 5. OS DIRECTORES

2. 5. 1. RAMÓN ARMADA TEIXEIRO

(Santa Marta de Ortigueira, A Coruña, 14-9-1858 / A Habana, 1-7-1920)

Xornalista, escritor, pedagogo, funcionario público, etc., Ramón Armada Teixeira, coñecido como Chumín de Céltegos, significouse principalmente polo seu vital labor cultural, sempre proxectado cara a comunidade galega, converténdose, pois, nun dos mellores embaixadores da Galicia do seu tempo. Paralelamente ás diversas actividades que desenvolveu e aos moitos cargos que ocupou, Armada realizou unha dilatada obra literaria, ben como Armada Teijeiro / Teixeira ou ben empregando pseudónimos moi variopintos, sinaturas que empregaría en escritos de moi diverso rexistro. Como ben sinalaron Vicente Saavedra e outros investigadores da obra teixeiriana, aínda hoxe, e a pesar das diversas homenaxes e recoñecementos que se lle tributaron ao autor, boa parte do itinerario bio-bibliográfico de Armada permanece eclipsado, se cadra porque na súa vida, activa e solidaria, o inqueda intelectual, tamén instaurador —como algúns dos seus coetáneos— do galeguismo, significouse máis polo seu labor social, cultural ou xornalístico que pola súa faceta literaria, inda que acadou neste eido unha resoante popularidade no seu tempo.

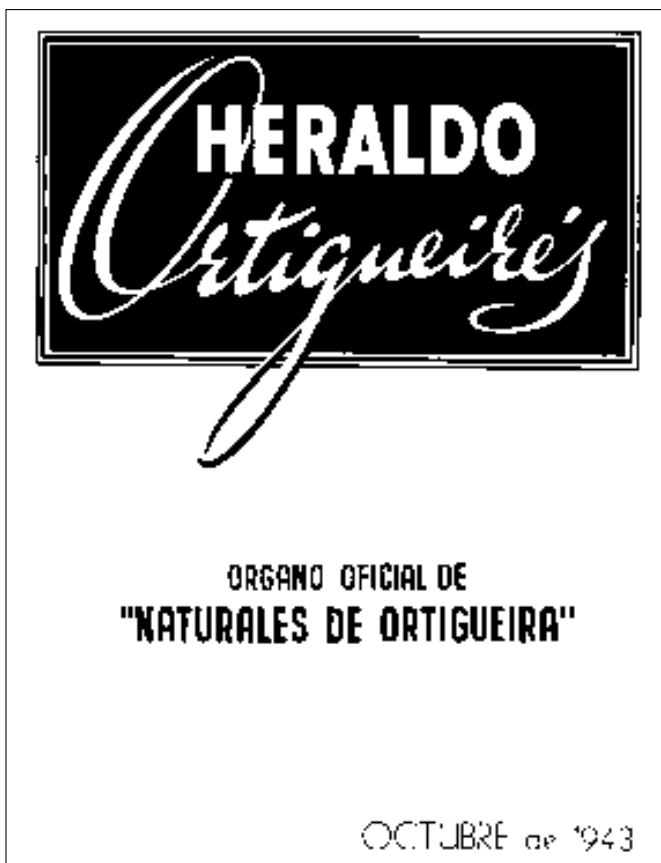
Como ben é sabido, Armada Teixeira viviu entre Galicia e A Habana, dous mundos converxentes moi agarimados polo noso escritor, nos que compaxinou a súa labor literaria e xornalística coa súa faceta socio-cultural, así como cos diversos cargos que ocupou. Oriúndo de Ortigueira, xa dende moi novo tomou contacto coa literatura, pois o seu pai, médico de profesión, foi un escritor vocacional que exerceu unha notable influencia en Armada. Por outra banda, o acomodado posto profesional do pai —Juan Armada Iglesias—, propiciou, asemade, que o autor de *D’a Terriña* puidese contar cunha formación académica en

---

36 Roque d’as Mariñas, “A fala gallega. II”, *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 1º, tocata 5ª, A Habana, 8-XI-1885, pp. 1-3.

Galicia, logo completada na Habana. “O abandono da patria permitiralle o noso autor sentir no propio ser o mal endémico que atingue a Galicia dende onte deica hoxe, e conformará a semente para matinar nos lerios que de contado van cristalizar e atopar cabemento na súa obra intelectual”³⁷. Efectivamente, en 1873 Armada (quen mereceu o mote poético “Marinela”, acuñado por Pardo Bazán) emigrou a Arxentina, onde non permaneceu moito tempo ao gañar un premio de lotería que lle permitiu regresar cun relativo desafogo a Galicia, en 1876. Con tan só vinte anos, concretamente en 1877, emigrou á Habana, terra que tamén adquiriu en Teixeiro unha especial relevancia e significado (feito explícito nalgunhas das súas poesías) e na que viviu experiencias cruciais na súa vida (alí casou, naceron os seus fillos, creou a maior parte da súa obra, realizou unha interesante tarefa cultural e institucional, etc.).

Desta primeira etapa migratoria á Habana, na que harmonizou as súas actividades comerciais, burocráticas, administrativas, socio-culturais ou artísticas, entre moitas outras, cómpre salientar dous importantes acontecementos, como logo veremos: a cofundación (1885), con Lugrís Freire, do mensuario monolingüe en galego *A Gaita Gallega* ou a creación (1885) e representación (1886) de *¡Non máis emigración!*. De certo, estes dous relevantes feitos culturais, xunto con algunhas oportunas iniciativas galeguistas teixeirianas (como as súas activida-

O Heraldo Ortigueirés homenaxeou a Armada Teixeiro en 1943.

37 Peña Saavedra, Vicente, *Ramón Armada Teixeiro: Anacos dunha Vida e unha Obra a prol da Educación*, Santa Marta de Ortigueira, Imprenta Fojo, 1985, Separata de *La Voz de Ortigueira* nº 3577-3608, p. 6.

des no Centro Galego, na súa Sección de Instrucción ou noutras sociedades galegas), foron a contribución máis destacable de Armada á nosa comunidade, pois “Non foi Armada Teixeira un gran poeta nin un gran dramaturgo, nin siquera un gran xornalista, mais tiña ao seu favor que amaba a Galicia e ao pobo galego”³⁸. Tamén nesta etapa formou parte da “Cova céltiga” cubana (“un reflexo tropical da que había na Coruña”³⁹).

En 1899 voltou á súa terra natal, onde permanecerá ata 1909, data na que voltará novamente a Cuba. Neste período instálase en Santa Marta de Ortigueira e segue a desempeñar cargos oficiais, paralelamente conxugados coa súa escrita interxenérica e o seu pensamento galeguista: funda *El Eco de Ortigueira*, publica parte da súa obra, ocupa a presidencia do casino de Ortigueira, gaña os xogos florais de Viveiro con “Misión del Municipio y su importancia como vehículo de enseñanza primaria, intelectual, artística y física”, é eloxiado no Congreso Pedagóxico de Santiago de Compostela (1906) por “Labor de las Sociedades Gallegas de América que sostienen planteles de Enseñanza”, exerce como corresponsal galego do habaneiro *Diario de La Marina*, etc. Vítima do caciquismo (suceso que motivou a destitución de Teixeira do cargo municipal que ocupaba), viuse na obriga de emigrar novamente á Habana, en 1909, onde reside ata a súa morte. Alí continuou desenvolvendo incansablemente a súa vocación literaria e galeguista e traballou como xornalista, redactor do *Diario de La Marina*, como vicepresidente do Centro Galego da Habana, secretario do Casino Español e da Confederación de Colonias y Casinos Españoles, etc. Foi enterrado no cemiterio da Habana, no gran panteón da Sociedade de Naturais de Ortigueira. Os seus restos repousan nun monumento funerario, coroado simbolicamente por unha lira, no que poden lerse en galego o título dalgúns dos seus libros. O monolito fora ideado polo arquitecto ferrolán, tamén emigrado á Habana, Calixto Loira.

Polo que se refire ao expediente curricular teixeiriano, contamos cun acopio referencial bastante completo. Incluso Vicente Peña Saavedra incluíu no seu estudo *Apuntes autobiográficos de Ramón Armada Teijeiro*⁴⁰ un escrito de 1903 (conservado na Sección de Personal do Arquivo Municipal de Ortigueira) que Armada Teixeira presentara, coa súa correspondente documentación, certificación e tramitacións legais, para acceder á praza de Secretario-Contador do Concello de Ortigueira, posto que, finalmente, ocuparía. En canto á súa traxectoria

---

38 Neira Vilas, Xosé, *Memoria da emigración I*, Sada-A Coruña: Edicións do Castro, serie / Documentos, 1994, p. 245.

39 *Ibíd.*, p. 245.

40 Peña Saavedra, Vicente, *Apuntes autobiográficos de Ramón Armada Teijeiro*, separata de *La Voz de Ortigueira*, 3523-3530, Santa Marta de Ortigueira, do 6-I-1984 ó 24-II-1984.

académica, Armada principiou, continuou e completou a súa formación en Galicia e na Habana: por medio de oposición pública acadou o Premio ordinario correspondente á materia de Aritmética e Álgebra (diploma expedido polo Instituto de Lugo en 1877); cursou as materias de Peritaxe Mercantil nos institutos oficiais de Segunda Ensinanza de Lugo e da Habana e obtivo nestes exames, así como nos exercicios de Grao a calificación de sobresaínte, nota coa que tamén conseguiu, na Escola Profesional da Habana, a titulación de Profesor Mercantil (os oportunos títulos foron expedidos, en 1895, polo Gobernador Xeneral da Illa de Cuba). En relación á súa vida administrativa e profesional, na Habana exerceu como Vocal da Xunta de 1ª Ensinanza da cidade da Habana; como Inspector de Ensinanza do 6º Distrito e Presidente dos Tribunais dos exames regulamentarios; como Oficial 2º da Xunta de Colonización e Inmigración da Illa de Cuba (1895-1897), como Oficial 1º do Goberno Xeral de Cuba (1897-1898); como Xefe de Negociado e da Sección de Cárceres e Presidios da Secretaría de Gobernación e Gracia e Xustiza (cargo que só desempeñou ao longo de 1898 e que deixou o 21 de decembro dese mesmo ano para manter a cidadanía española, conseguir a súa repatriación e non xurar fidelidade ao Goberno dos Estados Unidos); como Tenente Supernumerario do Batallón de Urbanos Voluntarios da Habana (na última etapa da guerra de Cuba) ou como Secretario-Contador do Centro Galego da Habana, Presidente e Vicepresidente do mesmo. En Galicia formou parte da Xunta Local de 1ª Ensinanza de Ortigueira; traballou como Xuiz Municipal Suplente do Término de Ortigueira; desempeñou interinamente a praza de Secretario-Contador deste Municipio ou figurou co número 21 no Escalofón de Oficiais 1º, cesantes do Ministerio da Gobernación.

Respecto á obra teixeiriana, dado o itinerario vital e a personalidade de Armada, é evidente que a súa traxectoria bibliográfica, moitas veces asinada con pseudónimos (como Chumín de Céltegos, Céltegos, Ch., Chumín ou Amador Marán), non foi en absoluto limitada, tanto pola cantidade dos seus traballos como pola diversidade das súas creacións, motivadas polas múltiples tarefas que levou a cabo. En efecto, a bibliografía teixeiriana abrangue xéneros moi heteroxéneos. Rexistramos, neste sentido: crónicas, recensións ou memorias varias (de asociacións mercantís, institucións culturais, etc.); monográficos ou ensaios de distinta índole; creacións literarias; reivindicacións socio-culturais; escritos xornalísticos ou estudos sobre o ensino e as Sociedades de Instrucción (creadas na Illa coa finalidade de establecer escolas en Galicia). Do seu traballo xornalístico, pódense salientar as súas colaboracións na publicación coruñesa *Revista Gallega* “Semanario de literatura e intereses regionales” (1895-1907) ou na habaneira *La Tierra Gallega* (1894-1896) de Curros, amais da dirección da sección “Céltigos” no *Boletín Oficial do Centro Galego de Avellaneda* (1903-1930). Mais a contribución máis notoria no ámbito xornalístico foi, como vimos salientando ao

longo desta introdución, a cofundación, xunto con Manuel Lugo Freire —na Habana e o 5 de xunio de 1885—, de *A Gaita Gallega* (1885-1889), mensuario no que exerceu, así mesmo, como director, administrador, redactor ou colaborador e foi o seu promotor máis constante.

É indudable que no aspecto literario a obra máis lograda do autor foi a súa composición dramática *¡Non máis emigración!*, denominada polo propio Armada como “Apropósito lírico-dramático en dous autos e sete cuadros” e que constituíu un fito para as nosas letras ao ser a primeira zarzuela do teatro galego e ter, segundo Carballo Calero⁴¹, “o interés histórico de ser a máis antiga peza teatral da Renascencia, dempois de *A fonte do xuramento*, de 1882”. Pero a obra, que extraordinariamente chegou a alcanzar catro edicións (tres en América e unha cuarta en Galicia) —un feito insólito para a nosa historia literaria do século XIX—, tamén contou con importantes innovacións, posto que “abría canles novos para o teatro galego: a reivindicación social e o abandono do verso”⁴². Certamente, trátase dun alegato contra a emigración, entendida como unha lacra social resultado dunha política nefasta, mesturado este cunha convencional historia de amor de carácter costumista na que os diálogos están escritos en prosa, recurso atípico para a época.

¡Non máis emigración!
(obra impresa nos talleres de La Correspondencia de Cuba e que está composta por dous actos e sete cadros nos que as escenas cantadas se combinan con outras dialogadas) foi estreada, con música do galego —tamén emigrado na Habana— Felisindo Rego, no daquela Teatro Tacón da Habana, o 10 de abril de 1886, e representada principalmente pola emigrante Dorinda Rodríguez (muller que nalgúns actos culturais da Habana cantaba ou recita-

Xerardo Álvarez Gallego fala no acto de homenaxe a Armada Teixeira (A Habana, 1943).

41 AA. VV, *Gran Enciclopedia Gallega*, t. II, Gijón, Silveiro Cañada Editor, 1986, p. 190.

42 Ansele Estraviz, Alberte & Sánchez Iglesias, Cesáreo (dirs.), *Historia da Literatura Galega*, t. I, Vigo: Asociación Socio-Pedagóxica Galega, 1996, p. 319.

ba poesías e que realizou o papel de Marica) e Rexino López (pai dun popular comediante cubano do XX que fixo o papel de Farruco), cunha exitosa acollida segundo se desprende das críticas. O feito de que fose representada tamén foi todo un reto, pois, consonte Leandro Carré, non se volveu a levar a escena unha peza de teatro en galego ata 1903, data na que a coruñesa Escola de Declamación representou en verso *Filla*, de Galo Salinas, e pouco despois e en prosa *A ponte*, de Lugrís. Se cadra, boa parte do óptimo resultado desta obra poida derivarse do seu pronunciado trazo social, a penas existente na época, pois haberá que agardar ás obras de Lugrís Freire para que apareza novamente o teatro social galego.

Cómpre salientar ademais o acerto de inserir na segunda edición da obra un acopio de críticas que nos permiten valorar como foi a acollida de *¡Non máis emigración!* e nos ofrece unha serie de datos sobre a mesma, feito tamén loable para a historia da dramaturxia galega, xa que contamos, neste sentido, con moi escasas referencias das actividades teatrais e obras dramáticas do XIX en Galicia e moi especialmente na emigración, exceptuando neste nivel a obra de Galo Salinas *Memoria acerca de la Dramática Gallega. Causas de su poco desarrollo e influencia que en el mismo puede ejercer el Regionalismo* (1886), na que pode palpase a preocupación dos rexionalistas polo teatro e o seu interese por pescudar nesta materia co fin de realizar unha nómina da dramaturxia galega. En *¡Non máis emigración!*, peza precursora que constituíu a achega máis significativa de Armada ao renacemento literario galego, o autor tamén exaltou o labor da Sociedade de Beneficencia (entidade que verdadeiramente estaba moi sensibilizada cos problemas dos galegos emigrados).

En definitiva, a obra tivo unha proxección entusiasta xa na súa época, da que non só se deixou constancia, como sinalamos anteriormente, na segunda edición de *¡Non máis emigración!*, senón que apareceu reflectida en moitos outros medios como, por exemplo, en *Memoria da emigración II*, de Neira Vilas⁴³. Vilas recolleu neste traballo reseñas de Manuel Espada, Secundino Cora, Álvaro de la Iglesia, Waldo Álvarez Insua, etc., amais de facer un acopio dalgúns dos xornais que dedicaron parte das súas páxinas (fundamentalmente de xeito laudatorio) á obra teixeiriana (entre outros órganos periódicos americanos: os habaneiros *El clarín*, *El Popular*, *La Voz de Cuba* ou *El Eco de Galicia*; na *Revista de Galicia*; *El Heraldo de Asturias*; *La Lealtad* de Cienfuegos; *La Constitución* de Remedios; *El faro* de Caibarién; o *Diario* de Cárdenas ou *El publicista* de Porto Rico e entre os órganos periódicos da Galicia territorial: *El horizonte* de Cedeira; *El regional* de Lugo; *O Galiciano* ou *O Tío Marcos d'a Portela* de Ourense). De

---

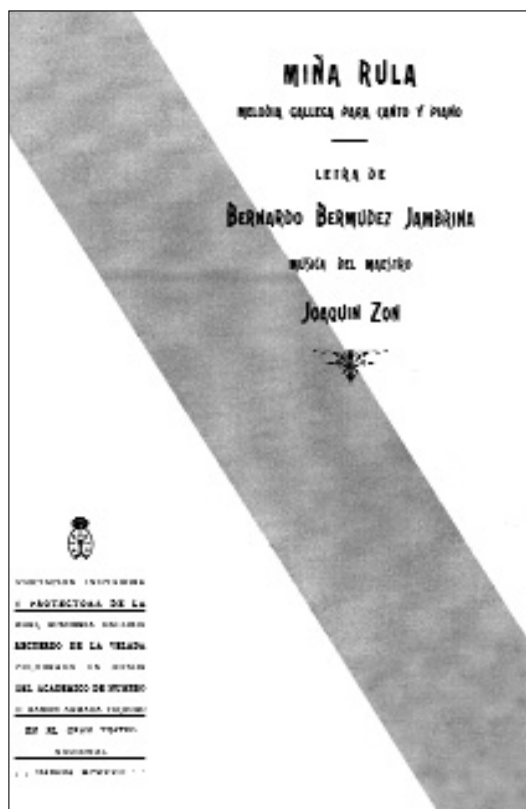
43 Neira Vilas, Xosé, “‘Non máis emigración’, peza teatral precursora”, *Memoria da emigración II*, Sada-A Coruña: Edicións do Castro, 1995, pp. 303-309.

todas estas notas críticas merece a pena resaltar a recensión de Waldo Álvarez Insua quen “fai un comentario laudatorio da peza, aunque sentencia que pouco ou nada incidirá nos que teñan o propósito de ir a América, porque *la emigración es una enfermedad social para la que no se encuentra remedio fácilmente*”⁴⁴, sentenza que, xunto co que se manifesta na obra, dá unha idea clara da situación ou do ambiente migratorio decimonónico e das súas motivacións.

Outras obras literarias do autor son os seus poemarios *Caldo de grelos* (A Habana, 1895) —no que aparecen creacións como “Himno gallego”, “Cántiga fúnebre” en honor de Rosalía, “Cuba e Galicia” ou unha composición sobre os mártires de Carral—; *Aturuxos* (A Habana, 1897), volume prologado por Curros Enríquez (única prosa galega do poeta de Celanova, ademais dunha longa carta) no que “Armada segue a evocación da terra lonxana de par de coplas amorosas e denuncia do caciquismo e do malvivir dos nosos labregos (...) e un mellor fluír da lingua”⁴⁵—; *Da terriña* (A Habana, 1918), obra na que o autor reuniu toda a súa obra poética, organizada en tres partes (algunha delas publicada con anterioridade): “Milicroques”, “A-lalás” e *Caldo de grelos*; o seu monólogo *Mexamorno en Viveiro* (1912), alegato contra a emigración no que o autor alenta aos galegos asentados en Cuba a volver a Galicia.

En castelán publicou obras como *Galicia, su agricultura, industria y comercio* (discurso inaugural do curso escolar 1895-1896, no Centro Galego da Habana); *Misión del Municipio y su importancia como órgano social*; *Memorias del Centro Gallego de La Habana*; *Efemérides de Ortigueira* ou opúsculos correspondentes ás memorias de casinos españois en Cuba.

En canto ao ensino, foi Vicente Peña Saavedra o que máis traballou este aspecto específico do autor ortigueirés nos seus monográficos *Apuntes autobiográficos de Ramón Armada Teijeiro*⁴⁶ e *Ramón Armada Teixeiro: Anacos*

En 1922 a Asociación Iniciadora e Protectora da R.A.G. homenaxeou a Armada Teixeiro.

44 *Ibíd.*, p. 306

45 Neira Vilas, Xosé, *Memoria da emigración I*, op. cit., pp. 243-244.

46 Peña Saavedra, Vicente, *Apuntes autobiográficos de Ramón Armada Teijeiro*, separata de *La Voz de Ortigueira*, 3523-3530, Santa Marta de Ortigueira, do 6-I-1984 ó 24-II-1984.

dunha Vida e unha Obra a prol da Educación. Efectivamente, Armada Teixeira proxectou unha boa parte da súa traxectoria intelectual e profesional á problemática do ensino, tratando de solucionar algunha das lagoas que freaban o desenvolvemento progresivo e integral do ensino galego. De feito, como salienta o propio Saavedra, inda que Teixeira non exerceu como profesional do ensino nin elaborou unha sistemática teoría pedagóxica, a educación ocupou un lugar destacado no seu ideario e dedicou moitos escritos a este tema, tales como *La Misión del Municipio y su importancia como órgano social para la propaganda de la enseñanza primaria en sus aspectos intelectual, artístico y físico* (memoria ilocalizable, posiblemente editada, que o autor presentou nos Xogos Florais de Viveiro de 1904); unha serie de artigos agrupados como *Galicia en 1907-1909* (crónicas sobre educación, literatura, historia, comercio, industria, política, etc., publicadas no habaneiro *Diario de la Marina*), numerosos traballos de índole socio-educativa difundidos na prensa cubana e galega ou a súa obra precursora *Labor Moralizadora de las Sociedades Gallegas en América que sostienen planteles de enseñanza. Su importancia educativa y patriótica*, estudo central da produción educativa de Armada que o autor presentou, en Xullo de 1906, no Certame Pedagóxico celebrado na Escola Normal Superior de Mestres de Santiago de Compostela, estruturado en 22 áreas temáticas e no que Teixeira acadou o primeiro premio do tema XVIII, suxerido polo *Diario de la Marina*. O significativo ensaio pro-educativo, do que se publicaron tres edicións, foi organizado en tres capítulos. Comprende, fundamentalmente, a historia e o labor das Sociedades galegas en América e reflexiona, en liñas xerais, sobre a rexeneración socio-cultural da comunidade galega e moi particularmente sobre o ámbito educativo e societario. En síntese, e consonte as verbas de Saavedra⁴⁷:

“En primeiro lugar, (...) o vencellamento de Armada coa educación (...) xurde dunha inquedanza reflexiva arredor dalgúns dos problemas máis sobranceiros e significativos do seu tempo no tocante á instrucción pública (...)

En segundo lugar, o tratamento que Armada Teixeira arela facer da educación é (...) cáseque exclusivamente publicista e divulgativo, na procura de dar a coñecer ás xentes en xeral o papel que cumpre a instrucción no progreso dos pobos. (...)

En terceiro lugar, (...) acadou uns obxectivos certamente dignos de méri-

---

47 Peña Saavedra, Vicente, *Ramón Armada Teixeira: Anacos dunha Vida e unha Obra a prol da Educación*, separata de *La Voz de Ortigueira*, 3577-3608, Santa Marta de Ortigueira, do 18-I-1985 ó 23-VIII-1985, p. 21.

to, polo rexo compromiso que entón representaba abordar, defender e propaga-lo labor societario dos galegos da diáspora.

Xa como remate, centrándonos en Labor Moralizadora..., estimamos conveniente extrae-los seguintes aportamentos creadores de louvanza e de encomio:

- A) A actitude crítica que adopta fronte a problemas seculares de Galicia (...)
- B) A análise bulideira pero crarexada que fai das deficiencias escolares do noso País, revertendo as responsabilidades sobre os poderes públicos (...)
- C) A postura decidida en favor das Sociedades Galegas de Instrucción e a esperanza (...) na súa obra rexeneradora, nun intre caracterizado pola arrexuba e o escepticismo no tocante á acción dos emigrados.”

Asemade, a integridade e responsabilidade que Armada mostrou ao longo do seu decorrer vital, motivou que se tributase ao autor de *¡Non máis emigración!* diversas homenaxes, honores ou condecoracións, tanto en vida como postumamente. Así pois, na Habana a Secretaría do Goberno Xeral de Cuba concedeulle en 1896 os Honores de Xefe de Administración; en 1897 o Goberno Xeral e o Ministerio de Ultramar honrouno coa Cruz de Cabaleiro da Real e Distinguida Orde de Isabel a Católica polos servizos que Teixeira prestou ao Goberno; a Secretaría de Gobernación e Gracia e Xustiza distinguíuno coa Cruz de 1ª clase do Mérito Militar, con distintivo vermello polos servizos especiais que Teixeira levou a cabo na guerra de Cuba; en 1898 o concello da Habana otorgoulle a Medalla de Ouro, creada especialmente como recoñecemento de 1ª categoría para o Corpo de Honrados Bombeiros, polos seus destacados servizos nesta entidade; foi nomeado Socio de Mérito e Secretario de Honor perpetuo do Centro Galego da Habana.

En 1932 oficiouse na vila natal do noso escritor un acto de homenaxe —con motivo do 74 aniversario do seu nacemento—, posteriormente recensionado no volume anónimo *Homenaje al poeta ortigueirés Don Ramón Armada Teijeiro (Chumín de Céltegos)*⁴⁸ e organizado por Ramón Álvarez Fustes, Manuel Bermúdez Alfonso, Dámaso Calvo Moreiras, Manuel Casariego Bares, Julio Dávila Díaz, Federico Maciñeira Pardo, Vicente Sandomingo Crego e Adolfo Luís Teijeiro Botana. Despois dunha pequena nota alusiva ao nacemento e morte do homenaxeado, así como á lápida conmemorativa do mesmo, insírense na obra algunhas reseñas da celebración publicadas en xornais da época (*La Voz de Galicia* ou *La Voz de Ortigueira*), unha mensaxe de gratitude (manifestada por Rafael

---

48 Anónimo, *Homenaje al poeta ortigueirés Don Ramón Armada Teijeiro (Chumín de Céltegos), celebrado en la villa de Ortigueira el 11 de setiembre de 1932. Reseñas del acto y discursos*, Ortigueira, 1932.

Armada Sagrera, en nome da familia) e os discursos da efeméride devandita, pronunciados por Julio Dávila Díaz, Federico Maciñeira y Pardo de Lama, Eladio Rodríguez González (daquela presidente da Real Academia Galega), Ramón Álvarez Fustes (presidente da comisión da homenaxe) e de Manuel Lugrís Freire (quen sintetizaría a personalidade de Armada como “verbo ardido, entusiasta, elocuente que decote mantiña nas almas as inmorrentes arelas patrióticas, (...) poeta que soupo perpetuar o seu pensamento na redención de Galicia”⁴⁹).

En 1941, segundo se recolle no mensuario da Habana *Heraldo Ortigueirés* “Órgano oficial de la asociación de beneficencia ‘Naturales de Ortigueira’”⁵⁰, colocouse, ao compás do *Himno Galego* e da *Alborada* de Veiga, unha lápida de bronce na casa natal do escritor (Rúa Real, núm. 4, vila de Santa Marta de Ortigueira), promovida polo concello de Ortigueira e financiada polos cidadáns da comarca, así como pola asociación “Naturales de Ortigueira”. Neste mesmo xornal, tamén se editaron, en 1943, os traballos “La Biblioteca ‘Ramón Armada Teijeiro’” e “Armada Teijeiro, poeta de dos siglos”. No primeiro, Antonio Senra realizou unha recensión sobre o desenvolvemento e as iniciativas da fundación habaneira “Naturales de Ortigueira”, entre as que salientou, de xeito particular, dada a súa importancia, a “Biblioteca Ramón Armada Teijeiro”. Para a devandita entidade cultural:

“No podía haberse escogido para bautizar este rincón apacible de nuestra Sociedad, mejor nombre que el del ilustre hijo del corazón de Ortigueira, que supo cantar con maestría a las dulzuras de su patria y llegar con el lenguaje popular de su poesía a lo profundo del sentimiento cuando descubría sus estados de ánimo que no podía liberar de la nostalgia de su currunchito como él llamaba a su idolatrada tierra”⁵¹.

No segundo, “Armada Teijeiro, poeta de dos siglos”, estudo editado a raíz da velada que se realizou en honor do escritor, o 14 de setembro de 1943, con motivo do 85 aniversario do seu nacemento, sinálanse os aspectos centrais da homenaxe e trázanse os perfís máis sobresaíntes do creador, tanto da súa vida como da súa obra. En canto á velada, a conmemoración foi organizada pola Sección de Cultura e a Xunta Directiva da institución “Naturales de Ortigueira”; contou co descubrimento dun cadro co busto de Armada (que ocuparía a Biblioteca que leva o seu nome); coas recitacións de poesía —algunhas do propio Teijeiro— a cargo de

49 *Ibíd.*, pp. 28-29.

50 Ano 1º, núm. 4, xullo, 1941, s.p.

51 Senra, Antonio, “La Biblioteca ‘Ramón Armada Teijeiro’”, *Heraldo Ortigueirés, Publicación mensual. Órgano oficial de la asociación “Naturales de Ortigueira”*, ano 3º, 12, A Habana, outubro, 1943, p. 8.

Consuelito Vascós, Consuelito Vidal e Joaquín Riera; coas verbas eloxiosas de Leopoldo Rebollar ou coa conferencia de Gerardo Álvarez Gallego, transcrita nesta crónica que leva o título xenérico do seu traballo. Polo que respecta á obra teixeiriana, resultan ilustrativas as verbas do propio Álvarez Gallego, quen non só estableceu unha panorámica vital do homenaxeado, senón que ademais sintetizou a escrita do autor na vea patriótica, folclórica, migratoria, social e lírica, entre as máis importantes, e incorporou unha interesante valoración de conxunto. Cómpre rescatar deste compendio crítico xuízos tan interesantes como:

“Armada Teijeiro es técnicamente un poeta de rima fácil, asunto sencillo y la métrica comúnmente usada de octosílabos, endecasílabos, y generalmente el romance. (...) ‘Poeta espontáneo, natural, sin artificio, sus versos son canciones, quejas, suspiros y lágrimas’, escribió de él Álvaro de la Iglesia. Fraiz Andón loa la estructura, valentía, facilidad de versificación, corrección métrica, inspiración electrizante y deliciosa y sonoridad admirable de las poesías de Armada (...). El Presidente de la Academia Gallega y gran poeta vernáculo Eladio Rodríguez González, pronunció: ‘Nas cordas da sua lira (...) tiveron decote vibrazón tódol-os cobizos da nosa raza e tódol-os engados da nosa terra. Por eso, a sua Musa é como encarnación viva de canto hai de engaiolero e de aloumiñante nas nosas aldeas e nas nosas campías.’ (...) Curros Enríquez (...) dijo: ‘Canta, paxariño, canta. Teus arpejos son nuncios de paz, heraldos de vida, promesas de felicidade. (...) O teu canto e (...) unha aspiración o ceo. Inxenio, tenro e sinxelo’ (...). Más adelante añadió: ‘Por sus tendencias, podríamos dividir sus composiciones en dos grandes grupos: objetivas y subjetivas. En el primero, deben figurar aquellas que se dedican a cantar a la patria y los gloriosos hechos de Galicia, a celebrar sus poetas y sus guerreros y a describir sus tipos y sus costumbres. Entre las subjetivas, aquellas en que el poeta, (...) reproduce en verso los estados de su ánimo, cantando los afectos íntimos o evocando los recuerdos del hogar y de la familia. Difícil es decidir qué género de los dos domina más en el poeta (...) porque si en las objetivas revela inspiración y sentimiento, (...) en las subjetivas, hace gala de un gran conocimiento del corazón humano (...). Resaltan en Armada sus condiciones de poeta descriptivo. (...) No siempre observa bien; pero cuando logra observar, sorprende la verdad con que traslada a los versos el objetivo que analiza, el relieve con que lo dibuja y el calor con que lo anima’.

Unha valoración crítica da Armada Teijeiro, podada de hipérboles amistosas y (...) de adjetivos cordiales”⁵².

---

52 A cita pertence ó discurso de Gerardo Álvarez Gallego, transcrita na crónica “Armada Teijeiro, poeta de dos siglos”, *Heraldo Ortigueirés, Publicación mensual. Órgano oficial de la asociación “Naturales de Ortigueira”*, ano 3º, 12, A Habana, outubro, 1943, p. 15.

En 1970 celebrouse, na sección Galega do Instituto de Literatura e Lingüística da Habana, unha exposición sobre Armada con motivo do cincuentenario do seu pasamento, efeméride na que a familia tivo un papel transcendental e na que tamén colaborou activamente Neira Vilas. Unha das últimas homenaxes que se lle tributaron ao intelectual ortigueirés tivo lugar en Galicia, nun acto cultural celebrado o 14 de setembro de 1982.

Foi, despois de Lamas, o autor que máis colaborou en *A Gaita Gallega* e sempre baixo pseudónimo, actitude máis que xustificada tendo en conta a súa asidua presenza na revista e que foi, amais, o que máis tempo permaneceu ao cargo da dirección da mesma. Como “Chumín de Céltegos” responsabilizouse da sección “Casos e cousas” nas tocatas 1^{a53}, 3^{a54}, 4^{a55} e 5^{a56} e editou os seus traballos “¡26 d’Abril de 1846!”⁵⁷, “O alalaa...”⁵⁸, “Sitio d’a Cruña en 1589. María Pita”⁵⁹, “Himno gallego”⁶⁰ e “Pastor Díaz”⁶¹. Como Chumín encargábase de “Casos e cousas” nas tocatas 2^{a62}, 6^{a63}, 7^{a64}, 9^{a65} e 11^{a66} ademais de publicar “Lembranzas e saudades”⁶⁷ e “A Pelengrina”⁶⁸. Como Céltegos escribe novamente en

---

53 Chumín de Céltegos, “Casos e cousas”, *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 1º, tocata 1ª, A Habana, 5-VII-1885, pp. 6-8.

54 Chumín de Céltegos, “Casos e cousas”, *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 1º, tocata 3ª, A Habana, 13-IX-1885, pp. 7-8.

55 Chumín de Céltegos, “Casos e cousas”, *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 1º, tocata 4ª, A Habana, 11-X-1885, p. 7.

56 Chumín de Céltegos, “Casos e cousas”, *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 1ª, tocata 5ª, A Habana, 8-XI-1885, pp. 7-8.

57 Chumín de Céltegos, “¡26 d’Abril de 1846!””, *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 2º, tocata 10ª, A Habana, 27-IV-1886, p. 1.

58 Chumín de Céltegos, “O alalaa...”, *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 2ª, tocata 11ª, A Habana, 31-V-1886, pp. 1-2.

59 Chumín de Céltegos, “Sitio d’a Cruña en 1589. María Pita”, *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 2º, tocata 12ª, A Habana, 30-VI-1886, pp. 1-2.

60 Chumín de Céltegos (letra) & Felipe Pereira (música), “Himno gallego”, *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 2º, tocata 13ª, A Habana, p. 4.

61 Chumín de Céltegos, “Pastor Díaz”, *A Gaita Gallega*, ruada 2ª, tocata 2ª, A Habana, 30-VIII-1889, p. 1.

62 Chumín, “Casos e cousas”, *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 1º, tocata 2ª, A Habana, 2-VIII-1885, pp. 7-8.

63 Chumín, “Casos e cousas”, *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 1º, tocata 6ª, A Habana, 13-XII-1885, p. 8.

64 Chumín, “Casos e cousas”, *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 2º, tocata 7ª, A Habana, 28-I-1886, p. 8.

65 Chumín, “Casos e cousas”, *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 2º, tocata 9ª, A Habana, 31-III-1886, pp. 7-8.

66 Chumín, “Casos e cousas”, *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 2º, tocata 11ª, A Habana, 31-V-1886, pp. 7-8.

67 Chumín, “Lembranzas e saudades”, *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 2º, tocata 10ª, A Habana, 27-IV-1886, pp. 4-6.

68 Chumín, “A Pelengrina”, *A gaita Gallega*, época 1ª, ano 2º, tocata 13ª, A Habana, 26-X-1886, pp. 1-2.

“Casos e cousas”⁶⁹. Tamén coa sinatura Ch. asina traballos na devandita sección⁷⁰, firma que empregará así mesmo na tradución “Farruco Añón”⁷¹.

No tocante ás publicacións da Galicia americana, a presenza de Armada Teixeiro pódese atopar nos seus traballos na publicación arxentina *Boletín Oficial del Centro Gallego* de Avellaneda “Publicación mensual” (1903-1930, con varias interrupcións), onde contaba, amais, coa sección “Aturuxos” e na revistas habaneiras *La Tierra Gallega* (1894-1896) de Curros, *Pro-Galicia* (1912) ou *Diario de la Marina* (onde exerceu como colaborador, corresponsal e redactor) amais das semblanzas-homenaxes do, tamén habaneiro, *Heraldo Ortigueirés* (1941-1944).

A xeito de conclusión e como boa sinopse da personalidade teixeiriana, poderíamos rematar coas verbas de Peña Saavedra⁷²:

“o noso recoñecemento, a xeito de homenaxe ‘in memoriam’ para un home bó e xeneroso que soubo facer fronte ós atrancos do seu tempo para desenguedella-lo mal e deixar constancia ó porvir do sempre pouco chufado labor sociocultural da nosa emigración”.

2. 5. 2. MANUEL LUGRÍS FREIRE

(Sada, A Coruña, 12-2-1863 / A Coruña, 15-2-1940)

Natural da súa ben agarimada vila mariñeira de Sada, Manuel LUGRÍS FREIRE, pai do notable pintor Urbano LUGRÍS, foi, en palabras de Henrique Manuel Rabunhal Corgo:

“(…) um home enormemente valioso nom apenas polo seu labor literário e dramático mas também por simbolizar a evoluçom do regionalismo político decimonónico ao nacionalismo galego do primeiro quartel do século XX”⁷³.

69 Ch., “Casos e cousas”, *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 2º, tocata 8ª, A Habana, 28-II-1886, pp. 7-8.

71 Ch., “Farruco Añón” (Traducido d’o castelao de W. A. Insua), *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 2º, tocata 10ª, A Habana, 27-IV-1886, p. 6.

72 Peña Saavedra, Vicente, Ramón Armada Teixeiro: *Anacos dunha Vida e unha Obra a prol da Educación*, op. cit., p. 21.

73 Rabunhal Corgo, Henrique Manuel, “Lugrís Freire na cultura galega”, *Agália. Revista da Asociación Galega da Língua*, Ourense: 22, verao, 1990, p. 196.

Efectivamente, a súa actividade artístico-intelectual e política (princiada en Cuba, onde residiu desde 1883 a 1896 e onde traballou exercendo a teneduría de libros así como no espallamento afervorado do noso patrimonio), nucléase no galeguismo e, consecuentemente, nas correntes que xerou ao longo deste tempo, nas que participou abertamente. Non é de estrañar, pois, que as manifestacións culturais do noso autor estivesen, mesmamente de xeito explícito, contextualizadas na óptica do rexionalismo e nacionalismo e, así mesmo, non cabe dúbida de que o culturalismo foi, non só para LUGRÍS senón tamén para todos aqueles que compartían esta ideoloxía, un abeiro estratéxico da conciencia galeguista. Neste sentido, o seu acérrimo compromiso queda ben confirmado na súa oratoria ou nos seus escritos como poeta, dramaturgo, narrador, ensaísta, intelectual ou gramático, así como na súa dinámica actividade no ámbito histórico-social e político-cultural.

Certamente, boa mostra destas constantes que caracterizaron a vida e obra lugrisiana atópanse en feitos tan representativos como os que seguen: na Habana cofunda, con Ramón Armada Teixeira, *A Gaita Gallega* (1885-1889), da que, amais, LUGRÍS foi durante algún tempo, xunto co devandito Teixeira, o seu director, administrador e redactor, e que, como vimos salientando ao longo deste traballo introdutorio, constituíu un acontecemento histórico-social de primeira magnitude. Asemade, neste medio LUGRÍS colaborou cun amplo abano de textos que asinou, segundo o seu costume, de moi diversas maneiras. Publicou como K. Ñoto “Os dous abogados (Conto xurídico-retranqueiro)”⁷⁴, moi semellante ao seu relato “O parecer”, editado en *A Nosa Terra*; como L. U. Gris “N-a morte de Rosalía”⁷⁵; como L.U. Grís “N-o cimenteiro” (Traducido de F. G. Vergara)⁷⁶ e “Inconstanza” (Mágoa)⁷⁷; como M. L. F. “N-a noite de Santiago”⁷⁸ ou co seu pseudónimo máis prodigado, Roque d’as Mariñas “O noso pensamento”⁷⁹, “A festa de Tacón”⁸⁰, “Rousalía

---

74 K. Ñoto, “Os dous de sempre (Conto xurídico-retranqueiro)”, *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 1º, tocata 2ª, A Habana, 2-VIII-1885, pp. 6-7.

75 L. U. Gris, “N-a morte de Rousalía”, *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 1º, tocata fúnebre en honor de Rousalía Castro (sen numerar), A Habana, 16-VIII-1885, pp. 2-3.

76 L. U. Grís, “N-o cimenteiro” (Traducido de F. G. Vergara), *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 1º, tocata 3ª, A Habana, 13-9-1885, p. 5.

77 L. U. Grís, “Inconstanza” (Mágoa), *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 1º, tocata 4ª, A Habana, 11-10-1885, pp. 6-7.

78 M. L. F., “N-a noite de Santiago”, *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 1º, tocata 2ª, A Habana, 2-8-1885, p. 6.

79 Roque d’as Mariñas, “O noso pensamento”, *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 1º, tocata 1ª, A Habana, 5-VII-1885, p. 1.

80 Roque d’as Mariñas, “A festa de Tacón”, *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 1º, tocata 2ª, A Habana, 2-VIII-1885, pp. 1-2.

Castro”⁸¹, “A fala gallega. I”⁸², “Non máis emigración”⁸³ e “A fala gallega. II”⁸⁴, que aínda que aparece anónimo seguramente pertence tamén a Roque d’as Mariñas, porque xa con anterioridade se editara en *A Gaita Gallega* un artigo homónimo sobre este mesmo tema e baixo a sinatura devandita.

Mais cabe dicir tamén que durante a súa estancia en Cuba (1883-1896), onde emigrou moi novo, Lugrís traballou no espallamento afervoado do noso patrimonio e na produción da súa propia obra, embarcándose, deste xeito, na dinámica cultural desenvolvida polos nosos emigrantes na Galicia de alén mar. Xa de novo en Galicia instalouse definitivamente, no ano 1896, na Coruña, cidade na que formou parte da emblemática Cova Céltica que:

“foi para Lugris, como el próprio reconhece, a sua universidade livre, ‘a inesquecente sagra escola en que sepuliron e nidiaron os meus conocimientos; en que se afincaron /.../ o meu amor e a miña decisión a favor da patria dos galegos’. Na Cova fixo amizade com Pondal (a quen Lugris atendeu no leito de morte), com Martínez Salazar, com Salvador Golpe, com Carré Aldao, etc. Naquela tertúlia surgiu a idea de fundar umha Liga Galega em 1897. Essa agrupaçom político-cultural, que tinha o galego como idioma ‘social’, tinha por objecto a defesa dos intereses políticos económicos e culturais da Galiza e trabalhou especialmente para construir um monumento aos mártires de Carral”⁸⁵

Lugrís colaborou nesta significativa homenaxe, realizada o 23 de abril de 1899, non só economicamente senón tamén pronunciando un discurso en galego. Así mesmo, amais de competer á comisión da devandita Liga Gallega (da que tamén formaban parte Galo Salinas, Carré Aldao, Pérez Ballesteros e algún outro), ocupouse da súa dirección en varias ocasións, traballou nela como secretario en 1897 e como presidente en 1906. Neste mesmo ano participou na fundación da Real Academia Galega, da que foi membro numerario e desde 1934 o seu presidente ata 1935, data na que renunciou ao cargo por

---

81 Roque d’as Mariñas, “Rosalía Castro”, *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 1º, tocata fúnebre en honor de Rosalía Castro, A Habana, 16-VIII-1885, pp. 1-2.

82 Roque d’as Mariñas, “A fala gallega. I”, *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 1º, tocata 3ª, A Habana, 13-IX-1885, pp. 1-2.

83 Roque d’as Mariñas, “Non máis emigración”, *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 1º, tocata 4ª, A Habana, 11-X-1885, pp. 1-2.

84 Roque d’as Mariñas, “A fala gallega. II”, *A Gaita Gallega*, época 1ª, ano 1º, tocata 5ª, A Habana, 8-XI-1885, pp. 1-3.

85 Rabunhal Corgo, Henrique Manuel, *op. cit.*, p. 197.

motivos de saúde. No seo da Real Academia Galega asistiu a feitos históricos representativos para a nosa historia literaria como os ingresos de Risco e Otero en 1929, e impartiu, moi en consonancia coa súa enérxica defensa da lingua galega —non hai que esquecer que foi considerado polos seus coetáneos como “Mestre da Fala”— un curso de galego para os membros das Irmandades. Pero a súa radical apoloxía da fala non se limita só a estes feitos ou á súa produción creativa e lingüística, así, por exemplo: foi o primeiro orador que usou a nosa lingua nun acto público, inaugurando a oratoria política en galego nun mitin en Betanzos; en 1924 traduciu en galego os títulos dunha adaptación ao cinema da zarzuela homónima de Luis Pascual Frutos e Amadeo Frutos, *Maruxa* (rodada en Vigo e arredores, estreada no Royalty de Vigo en 1924, uns meses despois de que se fixera no Goya de Madrid); en 1930 colaborou na campaña en defensa da lingua, etc. No ano 1907 adhírese ao sindicato agrario Solidaridad Gallega (ao que pertencen, xunto con Lugo, Rodríguez Sanz, “tódolos rexionalistas coruñeses agrupados na Cova Céltica e na Academia, o doutor Rodríguez, o vello sacerdote federalista Moreno Barcia e, como tradicionalista, (...) Vázquez de Mella”⁸⁶), fundado neste mesmo ano, data na que pronunciou un discurso en galego nun mitin deste sindicato (editado, o 19-X-1907, en *A Nosa Terra*), nun acto claramente político celebrado en Betanzos e no que se fixo unha teimuda defensa do galego.

En relación con Solidaridad Gallega está o xornal *A Nosa Terra* (órgano de expresión desta coalición xunto con *Galicia Solidaria*), que inicia a súa andaina en 1907 e no que Lugo, que representa o sector máis galeguista, terá unha presenza destacada desde o primeiro momento, ben como colaborador, ben como redactor, ao longo das dúas épocas que coñeceu o autor. É precisamente neste xornal comprometido onde Lugo fai popular o seu pseudónimo “Asiumedre”, empregado maioritariamente na narrativa curta. O 18 de maio de 1916 acudiu nos locais da Academia ao chamamento de Vilar Ponte para a fundación da primeira Irmandade da Fala, participou nas súas asembleas e desde 1917 foi vocal do Consello da Irmandade coruñesa amais de intervir nos actos de Lugo e Santiago. En 1923 ingresou como socio correspondente no Seminario de Estudos Galegos, no que pronunciou o discurso “Eduardo Pondal. Discurso de ingreso no Seminario de Estudos Galegos, de Santiago, o 20 de novembro de 1923”, inserido na súa edición de *Queixumes dos pinos y Poesías inéditas de Eduardo Pondal* (1935), froito da súa declarada admiración polo poeta de Ponteceso, ben patente tamén en moitas das súas creacións de influencia pondaliana. No ano 1924 pronunciou na Coruña un discurso para conmemorar o IV Centenario de Camoes; dous

---

868 Hermida, Modesto, *op. cit.*, p. 29.

anos despois, en 1926, colaborou na revista *Nós* e en 1927 foi obxecto dunha serie de homenaxes.

Así mesmo, no ámbito da súa intensa dedicación á política nacionalista foi un gran animador da Federación Republicana Gallega, participou na elaboración do programa do Partido Autonomista Republicano Agrario, ingresou no Partido Galeguista en 1931, foi un dos membros do Consello Executivo que redactaría os Estatutos do Partido Galeguista e o anteproxecto do Estatuto de Autonomía de 1932, formando parte, xunto con Bóveda, da comisión encargada da redacción do anteproxecto e do proxecto definitivos do Estatuto.

Ademais, LUGRÍS cultivou, cunha clara dimensión social e galeguista —de aí o seu afán edificante, moralizador, didáctico, apoloxético ou propagandístico—, a poesía lírica, o teatro, a narrativa breve e o ensaio lingüístico ou literario. Neste último ámbito, en estreita relación coa súa oratoria, na que sempre tentaba fomentar unha solidariedade conciencia lingüística e supradialectal, cómpre resaltar a súa *Gramática do idioma galego* (1922)⁸⁷ por ser a primeira escrita totalmente en galego, pois, inda que houbo outras gramáticas anteriores á de LUGRÍS (concretamente, as de Francisco Mirás, Juan Antonio Saco y Arce, Juan Cuveiro Piñol e de Marcial Valladares Núñez), estas estaban redactadas en castelán e cabe dicir tamén que aínda que todas elas, incluída a de LUGRÍS, tiveron como obxecto de estudo o galego, conservaron o castelán de fondo sen chegar a realizar unha gramática do galego como lingua independente, pese a que, contrariamente á práctica totalidade das linguas románicas, as nosas gramáticas non apareceron ata época moi recente, na etapa do Rexurdimento, cando a nosa lingua pulaba por recuperar a entidade sociocul-

Manuel LUGRÍS, por Cebreiro.

87 “Esta obra leva como aditamentos os nomes de persoas, / toponimia, meses e días, denominación dos ventos, táboa de castelanismos / mostras literarias e vocabulario galego-castelán” (Carballo Calero, Ricardo, *op. cit.*, p. 483).

tural que acadara na Idade Media. Non obstante, realmente esta obra (que coñeceu dúas edicións en pouco tempo):

“pretende ser una *Gramática sintética do Idioma* en la que consten las reglas precisas y comprobadas referentes a la *Composición e axuntamento das palabras (...)*”⁸⁸, na que Lugrís “trata de hacer una gramática de autoridades, cuyos exponentes son Rosalía, Curros, Pondal, Lamas y otros; (...) no es más que una traducción de la de Saco (...), eliminando observaciones de Saco y poniendo otras propias, con lo cual la obra salió perjudicada”⁸⁹.

En relación á poesía, Lugrís comezou a súa traxectoria poética en Cuba coa publicación de *Soidades* (1894), libro que integraba un “prólogo de Curros Enríquez, no que este non ten reparo en evidenciar algunha das eivas do volume, situado na liña da poesía tópica e apoloxética”⁹⁰ así como un “Aditamento en prosa” no que o autor falaba da composición dos primeiros versos e facía unha defensa da lingua galega. Séguenlle os poemarios: *Noitebras* (1901), dedicado á súa finada muller Concepción Orta Iglesias, cunha expresión máis madura e un léxico máis elaborado; *Versos de loita* (1919), volume publicado como suplemento do xornal *El Noroeste*, no que se recollen composicións éditas e inéditas con reminiscencias modernistas; o seu mellor libro de versos, *Ardencias* (1927), tributado á “xenerosa e ben encamiñada mocidade galega, que mantén acesas no corazón as ardencias pola nobre causa do noso rexurdimento”⁹¹, no que, cun múltiple rexistro temático (fundamentado no amor, a patria galega e a saudosa natureza) e cunha versificación afortunada, pódense recoñecer as influencias de Cabanillas, Vaamonde Lores, Curros ou, moi especialmente, a estética e o celtismo pondaliano. O ciclo poético de Lugrís péchase con *As Mariñas de Sada* (1928), libro de exaltación á súa vila natal e aos seus contornos. Segundo Carballo Calero:

“Lugrís, xa no estilo de Pondal, xa no de Vaamonde, xa no de Cabanillas, chegou a poseer o suficiente dominio do verso para nos deixar un fato de poemas apreciabres. Pero non poseú o sostido vigor do primeiro, nen a cultura do segundo, nen o tacto esquisito do terceiro: polo cal cai a miudo na pura declamación, ou no franco prosaísmo, ou na inoportuna derivación

88 AA. VV., *Gran Enciclopedia Gallega*, *op. cit.*, t. XIX, p. 194.

89 *Ibíd.*, p. 194.

90 Vilavedra, Dolores (coord.), *op. cit.*, p. 356.

91 AA. VV., *op. cit.*, t. XIX, p. 252.

propagandística. Un auténtico estilo persoal non conseguiu crealo. No fondo era un romántico con tendencia á poesía oratoria. Onde se atopaba máis no seu elemento é nos romances heptasilábicos salpicados de endecasílabos, de ton pondalián, xeralmente de inspiración celtófila”⁹².

Merece para nós especial consideración a obra teatral do codirector de *A Gaita Gallega* por inaugurar, con *A ponte*, o drama galego en prosa e asentar, pois, con extraordinario alento, os alicerces do teatro prosístico na nosa lingua. Deste xeito, formou parte da Escola Rexional de Declamación, fundada en 1903 pola Liga Gallega e desaparecida en 1904 polos conflitos xerados entre o seu primeiro presidente —Galo Salinas— e o propio LUGRÍS ao impoñer este a representación das súas obras (de feito a devandita escola estreou tres dos seus dramas: *A ponte*, *Minia* e *Mareiras*), así como da Escola Dramática Galega, que en outubro de 1922 celebrou unha velada-homenaxe no seu honor na que contou coa admiración de Leandro Carré. O teatro lugrisiano caracterízase basicamente polo seu ton social e romántico, de corte apoloxético, didáctico ou propagandístico, con certas vetas maniqueístas e o tema amoroso como fío condutor. Malia que o seu quefacer teatral “(...) apunta xa uns logros técnicos, que se hoxe nos parecen pura artificiosidade, no seu tempo supuñan un avance notorio que anuncia o movemento dramaturxico das Irmandades”⁹³. De certo, o teatro de LUGRÍS:

“(...) é tremendamente literario e idealista, (...) extraordinariamente convencional, e non supuxo ningunha orientación fecunda, inda que polo relativamente numeroso das pezas constituiu un feito histórico literario que non podíamos silenciar. LUGRÍS aportou á literatura galega o melodrama romántico de ambiente mariñeiro”⁹⁴ cun idiolecto máis propio da burguesía que mariño.

Dentro deste corpus teatral poden citarse, no eido da dramaturxia: *A ponte* (1903, estreada no mesmo ano no Teatro Principal da Coruña), obra simbólica e sentimental en dous actos, precedida dunha “Nota do autor”, que consta, amais, dunha tradución inédita do propio LUGRÍS; *Minia* (1904, estreada no mesmo ano no Teatro Jofre de Ferrol); *Mareiras* (1904, estreada no

92 Carballo Calero, Ricardo, *op. cit.*, p. 480.

93 AA. VV., *Gran Enciclopedia Gallega*, *op. cit.*, t. XIX, p. 252

94 Carballo Calero, Ricardo, *op. cit.*, p. 483.

mesmo ano no Teatro Principal da Coruña), obra en tres actos dedicada a Pura González Varela, segunda muller do autor e que constituíu o primeiro drama longo galego, obra coa que LUGRÍS demostrou as posibilidades teatrais da nosa lingua e na que satirizou a cobiza clerical, ou *Esclavitú* (1906, estreada en 1910 no Teatro Emilia Pardo Bazán da Coruña), derradeiro drama

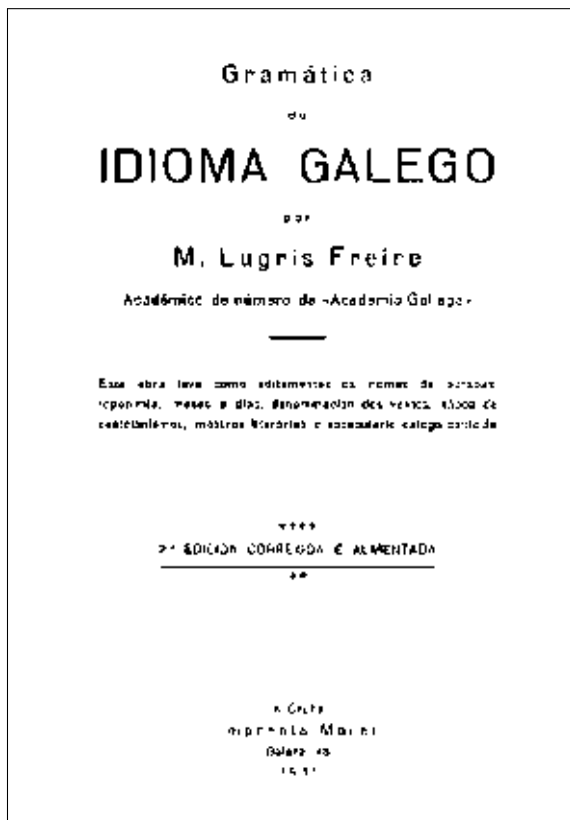
lugrisiano. Xa no ámbito da comedia, rexístranse as composicións: *O pazo* (1917), a obra máis representada do autor, na que LUGRÍS se mofou do exotismo, e *Estadeíña* (1919), coa que se burlou da superstición. En xeral, nestas pezas teatrais conviven a historia ou o conflito amoroso coa conciencia rexionalista ou nacionalista, a ideoloxía progresista, a actitude solidaria ou moralizante, a denuncia das inxustizas e o final violento (nos dramas) ou venturoso (nas comedias). Así mesmo, consonte Couceiro Freijomil e Neira Vilas, na Habana Freire “escribiu e ensaiou a peza teatral *A costureira da aldea* (1885)⁹⁵”.

Ampla resulta tamén a produción conxunta freiriana, espallada nos medios xornalísticos da época, principalmente no xornal *A Nosa Terra* (1907-1908), e reproducida en numerosas ocasións na prensa periódica. Todas as narracións editadas co pseudónimo de Asiumedre en *A Nosa*

Terra foron recompiladas en 1909 no volume *Contos de Asiumedre* (*Manuel LUGRÍS Freire*) con debuxos de F. Cortés, inda que cabe sinalar que moitos destes contos apareceron noutras publicacións con sinaturas varias, sobre todo co pseudónimo rexistrado no propio título da obra da que ían formar parte, que é o máis prodigado na narrativa do autor. Asemade, agás “O mellor amante”, “Ir por lan” e “O primeiro sangue”, todos os contos acopiados foron editados co antetítulo “A carón do lar”. Inclúense neste repertorio: “Os dous abogados”⁹⁶, “O vimbio e mai-lo pino”, “Bótalle terra”,

95 Neira Vilas, Xosé, *op. cit.*, p. 97.

96 O primeiro conto que inaugura a publicación desta serie de relatos, precisamente en *A Gaita Gallega* (tocata 2ª, 2 de agosto de 1885) e uns días despois en *O tío Marcos d’a Portela* (Parrafeo 93, 30 de agosto de 1885), medios nos que “Os dous abogados (Conto xurídico-retranqueiro)” aparece asinado como K. Ñoto.

“Boa resposta”, “O aforrón”, “Entre compañeiros”⁹⁷, “O francés”, “O lobo e mailo can”, “O xiro do sancristán”, “O raposo e mailas galiñas”, “Os lobos” “Unha regueifa”, “A espada do fidalgo”, etc. Entre os relatos non compilados en libro cómpre citar: “O penedo do crime. Lenda d’as Mariñas”⁹⁸, con claras reminiscencias romántico-folletinescas e que representa “posiblemente a peza narrativa de maior interese entre as que compoñen a obra deste autor”⁹⁹; “Os primeiros versos”¹⁰⁰, narración lírica acometida cunha “concepción celtista da patria”¹⁰¹, ou a composición patriótica “Pol-a Patria. Episodio da Guerra da Independencia en Galicia”¹⁰². Consonte Carballo Calero e outros críticos, as narracións breves lugrisianas son “maormente apólogos ou historietas edificantes, (...) literatura de propaganda rexionalista, en estilo popular, escrita para fomentar na xente o gosto polos textos galegos”¹⁰³. Mais, segundo Modesto Hermida:

“esta narrativa de Manuel Lugo Freire, que efectivamente ten moito de literatura propagandística e que non resulta de todo coherente, pola carencia de concordancia entre a intencionalidade do autor —que a desexa didacticamente popular— e as marcas ideolóxicas ou os formalismos literarios dos que non dá fuxido, hai que recoñecer que non resulta tan carente de valores literarios como ten anotado Ricardo Carballo Calero”¹⁰⁴.

Polo que se refire ás súas facultades como orador e conversador, poden recollese as palabras de Otero Pedrayo, como claro expoñente desta faceta tan apreciada polo noso autor:

“(…) Lugo era alma de tertulias, palabra rexa, pintoresca, expresiva. Nin acedo, nin irónico. Era home de peito pra atacar de fronte e pra recibir e responder ós ataques. Había unha rara elegancia de tribuno (...) na

97 Así mesmo, tamén apareceu no núm. 41 de *Aires d’a Miña Terra* como “Contos da terriña. Entre compañeiros”

98 Foi asinado co anagrama L. U. GRIS e editado por entregas no ano 1884 no xornal Habaneiro *El Eco de Galicia* (núms 116 e 118 de setembro, 123 e 126 de novembro e 130 e 131 decembro).

99 Hermida, Modesto, *op. cit.*, p. 136.

100 Asinado como L. U. GRIS e editado en maio de 1886 en *O Galiciano* (Parola 86).

101 Hermida, Modesto, *op. cit.*, p. 136.

102 Asinado co pseudónimo Roque d’as Mariñas e publicado en 1898 na *Revista Gallega* (núm. 164) e, un mes despois, no bonaerense *El Eco de Galicia* (núm. 240).

104 Hermida, Modesto, *op. cit.*, p. 138.

maneira de erguerse Lugrís pra falar en público e deitar as primeiras verbas, mainas, vougas, dubidosas, e ben logo confiado lume”¹⁰⁵.

Tamén notables foron as edicións dos seus textos na prensa dos emigrantes galegos en América. Poden rexistrarse textos seus nas arxentinas *A Terra* “Revista mensual. Órgano del Centro Gallego” de Córdoba (1920-1924), *Boletín Oficial del Centro Gallego* de Avellaneda “Publicación Mensual” (1903-1930, con varias interrupcións), *Acción Gallega* (1919-1925), *Aires da Miña Terra* (1908-1909), *Boletín de la Unión Hispanoamericana Pro Valle-Miñor* “Órgano de la Unión Hispanoamericana Valle Miñor. Publicación Mensual” (1909-1935), *Boletín Oficial del Centro Gallego de Avellaneda* (1903-1930, con interrupcións), *Céltiga* (1924-1932), *Correo de Galicia* (subsistiu con varias interrupcións durante 1898-1945, reaparecendo logo con novas cabeceiras e directrices), *Galicia* “Revista del Centro Gallego de Buenos Aires” (1926—ata a actualidade, sucesora do *Boletín oficial del Centro Gallego de Buenos Aires*), *Lugo* “Órgano del Centro Lucense” e “Publicación del Centro Lucense de Buenos Aires” (1943-1980), *Orientación Gallega* (1962-¿?), *Suevia* “Revista gallega” (1916) ou en *El Orensano* (1944-1945); nas habaneiras *Aires da Miña Terra* “Boletín oficial de la sociedad de este nombre” (1892-¿?), *Airiños da Miña Terra* “Revista decenal ilustrada: consagrada a la propagación de la literatura gallega y órgano de los gallegos emigrados en América Latina” (1909), *La Antorcha Gallega* (1913-1914), *El Eco de Galicia* “Revista semanal de Ciencias, Arte y Literatura” (1878-1901, cunha pequena interrupción), *Galicia* (1902-1930), *Galicia Ilustrada* “Revista científica, literaria, artística y humorística” (1891-¿?), *Galicia Moderna* “Semanario de intereses generales” (1885-1890), *Labor Gallega* (1914-¿?), *La Patria Gallega* “Revista semanal ilustrada. Órgano de los intereses gallegos en la isla” (1912), *Terra Gallega* “Órgano da Xuntanza Nazonalista Galega d’a Habana” (1921-¿?), *La Tierra Gallega* (1894-1896) ou en *Vida Gallega* “Órgano Oficial de la Sociedad de Beneficencia Naturales de Galicia: Publicación mensual” (1938-1954) e na uruguaia *Revista del Centro Gallego* de Montevideo “Órgano de la colectividad gallega en el Uruguay” (1925-1929), na que ademais se recensionou a publicación do libro lugrisiano *Ardencias*.

2. 6. CONSIDERACIÓNS FINAIS

A presente investigación e publicación facsimilar pretende contribuir decididamente a que o herdo dos emigrantes galegos non fiquen condenados ao

---

105 AA. VV., *Gran Enciclopedia Gallega*, op. cit., t. XIX, p. 252.

esquecemento e poderíamos lembrar aquí aquelas verbas da célebre exiliada, María Zambrano, cando aseguraba que “o que chamamos pobo é o receptáculo do pasado nun perpetuo presente; o depositario da comunidade”¹⁰⁶ para xustificar, se é que o precisa, esta pescuda e exhumación dunha parte da nosa historia transterritorial. Resulta obrigado, pois, o necesario reencontro coa vida cultural de ultramar, porque, efectivamente, é de xustiza devolverlles aos galegos emigrados, como xa ben afirmara o doutor Agustín Sixto Seco no Centro Galego de Bos Aires, “un pouco do moito que nos deron”¹⁰⁷, en homenaxe e xusto recoñecemento.

Un legado como o que agora presentamos nestas páxinas debe servirnos como fermento na lembranza activa desa Galicia peregrina, tan alumeante como pouco coñecida. Nesta liña, a presente publicación pretende contribuír de maneira operativa na recuperación dunha parte fundamental da realidade cultural e social da diáspora galega, que constitúe un capítulo imprescindible da nosa existencia como pobo. Reincorporar á terra a obra daqueles autores que, desde a amarga distancia das raíces, levaron a cabo fitos tan relevantes para a nosa historia como o de crear en América o primeiro periódico monolingüe en galego, conleva, asemade, un achegamento máis directo aos nosos sinais de identidade alén mar, amais de facilitar, ao mesmo tempo, o labor hemerográfico de moitos dos nosos estudosos, investigadores ou lectores interesados.

Resulta, pois, fundamental o coñecemento de *A Gaita Gallega* e a súa circunstancia, non só polo seu significado e incidencia na comunidade galega, non só pola súa repercusión histórica, senón tamén porque constitúe un documento fundamental para coñecer con exactitude as realizacións e inqedanzas da comunidade galega, porque latexa nesta revista o pulo cultural da Galicia cubana, porque contén escritos literarios de gran relevo para a hemerografía galega do dezanove, porque vive nela unha entusiasta fervenza do galeguismo e porque estamos diante do primeiro órgano periódico da diáspora americana escrito totalmente en galego, con todo o que implica esta significativa concienciación lingüística. Somos perfectamente conscientes de que o esforzo renovado e constante é imprescindible no íntegro coñecemento das nosas letras emigrantes, pero temos a plena seguridade de que o interese destas páxinas, o inestimable valor de *A Gaita Gallega*, xustifican por completo a súa publicación.

---

106 Amarello de Castro, Fernando, *A galeguidade: un sentimento común*, Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 1995, p. 89.

107 Blanco Campaña, Xosé Luís, “As publicacións”, *Radio e prensa na Galicia Exterior*, Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 1995, p. 207.

Contén, en definitiva,

“a pequena historia dunha ruptura, como testemuño de consideración a cantos nos precederon na ardua tarefa de dotar a un pobo dunha historia que lle é propia, e como signo de esperanza para as novas xeracións [...] que, desde a liberdade e a ciencia, farán posible descubrir o rostro dunha Galicia distinta en cada momento, pero sempre a mesma”¹⁰⁸.

2. 7. BIBLIOGRAFÍA

— Alonso Montero, Xesús, *Constitución del gallego como lengua literaria. Datos de una problemática cultural y sociológica en el siglo XIX*, Lugo: Ediciones Celta, 1970.

Escritores desterrados, namorados, desacougantes, desacougados..., Sada-A Coruña: Edicións do Castro, 1981.

“Publicacións periódicas en galego e bilingües”, *Lingua e literatura galegas na Galicia emigrante*, Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 1995.

— Álvarez Insua, Waldo, “Poesía”, *Cultura Gallega*, 59-60, ano III, A Habana, setembro de 1938, p. 21.

Waldo, “A una dama”, *Cultura Gallega*, 71, ano IV, A Habana, maio de 1939, p. 14.

— Amarello de Castro, Fernando, *A galeguidade: un sentimento común*, Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 1995.

— Anónimo, *Homenaje al poeta ortigueirés Don Ramón Armada Teijeiro (Chumín de Céltigos), celebrado en la villa de Ortigueira el 11 de septiembre de 1932. Reseñas del acto y discursos*, Ortigueira, 1932.

“Gran velada necrológica artístico-literaria, organizada por la Sección de Bellas Artes, en memoria de Waldo Álvarez Insua y demás Socios Fundadores Desaparecidos”, *Cultura Gallega*, 71, ano IV, A Habana, maio de 1939, pp. 18-24.

“Lápida de bronce de, ...”, *Heraldo ortigueirés*, ano 1º, 4, A Habana, xullo, 1941, s.p.

“Armada Teijeiro, poeta de dos siglos”, *Heraldo Ortigueirés*, ano 3º, 12, A Habana, outubro, 1943, pp. 12-17 e 20.

---

108 Barreiro Fernández, Xosé Ramón, “Introducción”, *Enciclopedia Temática de Galicia. Historia*, Barcelona: Ediciones Nauta, 1996, p. 11.

- Ansedo Estraviz, Alberte & Sánchez Iglesias, Cesáreo (dirs.), *Historia da Literatura Galega*, Vigo: Asociación Socio-Pedagóxica Galega, 1996.
- AA. VV., *Gran Enciclopedia Gallega*, Gijón: Silveiro Cañada Editor, 1986.
- Galicia e América. Cinco séculos de historia*, Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 1992.
- Araújo García, María Teresa (ed.), *Baixo do alpendre e outros relatos. Manuel P. Amor Meilán*, Santiago de Compostela: Xunta de Galicia-Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades, 1998.
- Barreiro Fernández, Xosé Ramón, “Introducción”, *Enciclopedia Temática de Galicia*. Historia, Barcelona: Ediciones Nauta, 1996, pp. 10-11.
- Blanco Campaña, Xosé Luís, *Radio e prensa na Galicia exterior*, Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 1995.
- Blanco Pérez, Domingo, “A LP na prensa”, *Historia da literatura popular galega*, Santiago de Compostela: Servicio de Publicacións da USC, 1994, pp. 127-128.
- Calé Torres de Quintero, Emilia, “A la memoria de Andrés Muruais”, *El Eco de Galicia*, época 2ª, 179, A Habana, 29-XI-1885, p. 5.
- Calveiro, A.V., “Waldo Álvarez Insua ha muerto”, *Cultura Gallega*, ano III, 59-60, A Habana, setembro, 1938, pp. 14-19.
- Calveiro, Adolfo V., “Enrique Labarta Pose”, *Cultura Gallega*, ano II, 27-28, A Habana, maio, 1937, pp. 6-8.
- Carballo Calero, Ricardo, *Historia da Literatura Galega Contemporánea 1808-1936*, 3ª ed., Vigo, Galaxia, 1981.
- Da fala e da escrita*, Ourense: Editora Galiza, 1983.
- Cores Trasmonte, Baldomero, *A Constitución da galeguidade*, Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 1995.
- Couceiro Freijomil, Antonio, *Diccionario bio-bibliográfico de escritores*, Santiago de Compostela: Editorial de los Bibliófilos Gallegos, 1951-1954, 3 vols.
- Curros Enríquez, M., “Andrés Muruais, muerto. Soneto”, *El Eco de Galicia*, época 2ª, 179, A Habana, 29-XI-1885, p. 5.
- Dobarro Paz, Xosé María, “Prensa e literatura galega no século XIX”, *A nosa literatura: unha interpretación para hoxe*, Sada-A Coruña: Agrupación Cultural Alexandre Bóveda, 1988, pp. 65-84.
- Eiras Roel, Antonio & Rey Castelao, Ofelia, “Periodistas gallegos en Cuba”, *Los gallegos y América*, Madrid: Editorial Mapfre, 1992, pp. 287-288.

- Fernández del Riego, Francisco, *Diccionario de escritores en lingua galega*, Sada-A Coruña: Edicións do Castro, 1992^{2a}.
- García Acuña, José, “Enrique Labarta y Pontevedra”, *Cultura Gallega*, ano II, 27-28, maio, 1937, pp. 18-19.
- González González, Manuel & González González, María (eds.), *Xesús Rodríguez López, A cruz de salgueiro e outros relatos*. Santiago de Compostela, Xunta de Galicia-Centro de Investigacións Lingüísticas e Literarias Ramón Piñeiro, 1997.
- Hermida, Modesto, *Narrativa galega: tempo do Rexurdimento, Universitaria*, Vigo: Xerais, 1995.
- Hueso Montón, Ángel Luis & Folgar de la Calle, José María, *Filmografía Galega. Longametraxes de Ficción*, Santiago de Compostela: Publicacións do Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades, Xunta de Galicia, 1998, pp. 217-219.
- Instituto de la Literatura y Lingüística de la Academia de Ciencias de Cuba, *Diccionario de la Literatura Cubana*, Ciudad de La Habana, Cuba, Editorial Letras Cubanas, 1980, 2 vols.
- Landín Tobío, Prudencio, *De mi viejo carnet: crónicas retrospectivas de Pontevedra y su provincia*, Pontevedra: Diputación Provincial, 1984^{2a}, pp. 117-125.
- Marcote, Ramón, “Nuestra prensa regional”, *Cultura Gallega*, ano IV, 77-79, A Habana, xaneiro, 1940, p. 23.
- Molina, César Antonio, *Prensa literaria en Galicia (1808-1920)*, Vigo: Xerais, 1989.
- Monteagudo Cabaleiro, María Teresa (ed.), *Alira de Elfe. A Reina Loba e outros relatos. Manuel Lois Vázquez*, Santiago de Compostela: Xunta de Galicia-Centro de Investigacións Lingüísticas e Literarias Ramón Piñeiro, 1998.
- Neira Vilas, Xosé, *A prensa galega de Cuba*, Sada-A Coruña: Edicións do Castro, 1985.
- *Índice da revista “El Eco de Galicia” (A Habana, 1878-1901)*, Sada-A Coruña: Edicións do Castro, ensaio / serie bibliografías, 1988.
- *Rosalía de Castro e Cuba*, Santiago de Compostela: Edicións do Patronato Rosalía de Castro, 1992.
- *Memoria da emigración I*, Sada-A Coruña: Edicións do Castro, 1994.
- *Memoria da emigración II*, Sada-A Coruña: Edicións do Castro, 1995.
- “A Gaita Gallega, precursora”, *A lingua galega en Cuba*, Vigo: Consello da Cultura Galega, 1995, pp. 19-20.
- *Memoria da emigración III*, Sada-A Coruña: Edicións do Castro, 1996.
- Núñez Seixas, Xosé M., “Os primeiros gromos do rexionalismo na emigración”, *O galeguismo en América 1879-1936*, Sada-A Coruña: Edicións do Castro, 1992, p. 77.

“Inmigración e galeguismo en Cuba (1879-1939)”, *Grial*, 115, Vigo, xullo, agosto, setembro, 1992, p. 361.

O galeguismo en América 1879-1936, Sada-A Coruña: Edicións do Castro, 1992.

— Peña Saavedra, Vicente, *Apuntes autobiográficos de Ramón Armada Teijeiro*, separata de *La Voz de Ortigueira*, 3523-3530, Santa Marta de Ortigueira, do 6-I-1984 ó 24-II-1984.

Ramón Armada Teixeiro: Anacos dunha Vida e unha Obra a prol da Educación, separata de *La Voz de Ortigueira*, 3577-3608, Santa Marta de Ortigueira, do 18-I-1885 ó 23-VIII-1985

(coord.), *Galicia-América. Relacións históricas e retos de futuro*, Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 1993.

(dir.), *Repertorio da prensa galega da emigración*, Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 1998.

— Rabunhal Corgo, Enrique Manuel, “Lugrís Freire na cultura galega”, *Agália. Revista da Associaçom Galega da Língua*, Ourense, 22, verao, 1990, pp. 196-202.

— Rodríguez Fer, Claudio, *Arte literaria. Catálogo, descripción e teoría crítica para a comprensión e comentario dos textos*, Vigo: Xerais, 1991.

— Rodríguez Galdo, María Xosé & Freire Esparís, Pilar & Losada Álvarez, Abel (dirs.), *Galicia e América. Unha contribución bibliográfica*, Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 1992.

— Rodríguez Valcárcel, María José, *Aureliano J. Pereira no Rexurdimento Galego*, Lugo: Fundación Caixa Galicia, 1996.

— Santos Gayoso, Enrique, *Historia de la prensa gallega 1800-1986*, t. I, Sada-A Coruña: Edicións do Castro, 1990.

Historia de la prensa gallega 1800-1993, t. II, Sada-A Coruña: Edicións do Castro, 1995.

— Senra, Antonio, “La Biblioteca ‘Ramón Armada Teijeiro’”, *Heraldo Ortigueirés, Publicación mensual. Órgano de la asociación de beneficencia “Naturales de Ortigueira”*, ano 3º, 12, A Habana, outubro, 1943, p. 8.

— Sixerei Paredes, Carlos, *Galeguidade e cultura no exterior*, Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 1995.

— Soto López, María Isabel (ed.), *Obra narrativa en galego de Heraclio Pérez Placer*, Santiago de Compostela: Xunta de Galicia-Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades, 1998.

— Taboada, Nicolás, “A Pontevedra al morir Andrés Muruais”, *El Eco de Galicia*, época 2ª, 179, A Habana, 29-XI-1885, pp. 5-6.

- Tarrío Varela, Anxo, *Literatura Galega. Aportacións a unha historia crítica*, Vigo: Edicións Xerais de Galicia, 1994.
- Valladares, Marcial, “A la memoria de Andrés Muruais”, *El Eco de Galicia*, época 2ª, 179, A Habana, 29-XI-1885, p. 5.
- Varela Puñal, Ramón, *Galiza, un pobo, unha lingua. Pola lingua cara a liberdade*, Santiago de Compostela: Follas Novas Edicións, 1980.
- Vázquez Ferro, Eladio, “Discurso del sr. Eladio Vázquez Ferro”, *Cultura Gallega*, ano IV, 71, maio, 1939, p. 23.
- Vicenti Rey, Alfredo, “Andrés Muruais”, *El Eco de Galicia*, época 2ª, números 120, 121, 122, 123, 124 e 125, A Habana, 12-X-1884, 19-X-1884, 26-X-1884, 2-XI-1884, 8-XI-1884, 16-XI-1884, pp. 1-2, 3-4, 2-3, 2, 2 e 2-3, respectivamente.
- Vilavedra, Dolores (coord.), *Diccionario da Literatura Galega I. Autores*, Vigo: Galaxia, 1995.
- Vilavedra, Dolores (coord.), *Diccionario da Literatura Galega II. Publicacións periódicas*, Vigo: Galaxia, 1997.

A GAITA GALLEGA

A Habana (1885-1889)

EDICIÓN FACSIMILAR

A GAITA GALLEGA.

MUÑEIRAS, FANDANGOS Y-ALBORADAS, UNHA VEZ 'O MES.

Direutores, Redautores y-Adeministradores:

Chumin de Cétegos.

Roque d'as Mariñas

ANO PRIMEIRO.

Na Habana: 5 d'o mes de Santiago de 1885.

TOCATA PRIMEIRA.

O NOSO PENSAMENTO.

O renacemento literario en Galicia vai collendo novas forza, y-a nosa lingua ocupa hoxe un posto brillante entr'as rexionales.

Despois d' unha gramáteca gallega de dous dicionarios e de mui bons obrinhas en verso, vai tamén tendo algúns periódicos, e A GAITA GALLEGA ven á facer homilde compañía á *O Tio Marcos d'a Postela*, *O Galiciano* e *Galicia*.

Nosoutros que adouramos á nosa terra con verdadeiro amore; nosoutros, os galegos de Cuba que seguimos c' o cariño d' un hó fi lo todolos xeitos que tom'a rexeneración d' a pátreas; --nosoutros non podemos por ménos qu' axudar, c' o qu' as nosas pequenas forzas poidan, á erguer d' a deixadez en que por longo tempo estivo, a dor'i'ña fala d' os nosos abôs.—É de moita importancia pra nosoutros o protexela: verbo divino en que coñecemos os primeiros e mais ledos sentimentos cando picariño; acento brando n-o que aínda viven as nosas santas tradicións; úneca nota qu' o corazón d' o emigrado atopa pra lembrar a querida terra; lingua doce en que se reflicta o noso xenio; en que ruxe a armonía d' os regatos e se sente a vaga melancolía d' a Suevia; o deixala n-o olvido, é aldraxarnos a nosoutros mesmos, é renunciar por completo a que sea un feito o que pra moitos é un tolo deseño.

Inclá qu' eisi non fora: nosoutros pensamos qu' a lingua qu' enxendrou ó portugués e castellano; á lingua que n-o sigro XIII é XIV estivo en uso n-as Castelas, e casi n-a' Spaña enteira, com'a mais próxima pr'o linguaxe d' as musas; a lingua en qu' Alfonso o sábeo escribiu as mais brandidas cántigas, a lingua co'a que Curros Enríquez fai despertar n-o

peito o santo entusiasmo pol-a pátreas, e Rosalía Castro fainos oír a parola d' os auxelios; a lingua en qu' as noxas nais nos insinaron a sentir as primeiras emocións; i a lingua é dina, é merecente de que teña n-o Novo-Mundo un periódico escrito sosmente n-ela.

* *

Faremos por dar á coñecer o movim' literario gallego; as poesías mais notables publicadas e que se púbriquen; contos, lendas, tradicións, todo o que poida dar interés á esta Revista.

Todal-as sociedades gallegas d' esta cibdá teran en nosoutros un defensor, e todal-as cuestións que á elus pertenezan serán de preferenza pra nosco.

¡D os queira qu' o pensamento que cobizamos cheguemos á velo realizado! Aquil día poderemos decir:—“Pátreas querida; imán d' o noso amor, xoya que mais queremos! Ahí tés a derradeira proba d' o noso amor sob' o teu altar druidico. Galicia, ô fin eres a Suevia onxebre d' os nosos sonos.

ROQUE D'AS MARIÑAS.

SAUDO.

Facemol o máis cumprido á to' á prensa periódica d' esta fusua, y en particular á “*O Eco de Galicia*,” que foi o primeiro en defender e gabar as causas gallegas.

O mesmo saúdo facemol ós periódicos d' a nosa terra, que levan n-a bandeira os ideás d' A GAITA GALLEGA.

A REDACCION.

VIVA GALICIA.

Queira Dios qu' esta *Gaita* ben tocada
 Cu recordo lle valla ó bon gaiteiro,
 Es que milenta mais ond' o primeiro
 Ceñun tocar tamén a *Gaita* amada.
 Linda premita Dios a cia soada
 Coando mui vistoso o meu primeiro
 Arrochando e' os chíos d' o punteiro,
 Currido se amostrando e' a alborada.
 Vvante vaya en tod'as romarias
 Levada pol' as vilas y arredores;
 Linda seia a marea d' as folias;
 Ca ada nunca estea: e de primores
 Izando os sons profundos, y alegrías,
 Busquen homes regos e doutores.

XAN MANOEL PINTOS.

UN CONTO.

—Pois, señor, alá vai.

Había aló n-un lugar, onde tod' era paz e gracia de Dios un honrado trabador d'o seu e non d'o alleo, pai d' un rapaz arriscado e valente juveco, bon mozo; Dios me valla!, bailarador luz nos ollos d'o bebédo y a mais d'isto, amorado, que Cupido está e' él que tira s.

—Vedeu que Culasa, rapariga de dez nove san, metéuselle n-o fandiño mais fondo d'o corazón, ó coitado de Leonardo d' as Leiras, qu' así se cham' o falecetría d' o rapaz d'o noso conto. O mesmo foi vela aló un día n-uuba tasca, e craval os ollos n' ela, que pumpeou como si vira a pantasma que corre por riba d'os eidos e brinca os valados sin pór pé nin siquera n' unha herba. ¡Xa se ve! Unha neia bonita com' o alabar á noso Señor e' uns ollúes que cando miran feros consolaun e cando doces, s'ubtes' así como algo d' a gloria que nos ten prometid' o noso Pai d'o Ceo.

E o caso qu' o seguinte domingo atopáronse n-o adro ó sair d'a misa... mais ben, fixose Leonardo o atopado, y entón dixoll' él:

—¡Labalo sia Dios que me dou vista n'estes ollos! Bendita a santa Loxía que ten conta d' esas, gardaundos de corvos e pezoñas; que poidera ser moi ben tan solasmente por cobiza, acabar e' eles! Bendita a nai que vida che dou, y-o pai que pra ti gana pan, preudiña!

—Vélo, vélo,—dix' ela, pódose roiba com' as fr riñas que medran su d'a fonte d'o lugar;— ¡E qué can che trabou ou que cobra che picou pra que veñas hex' á dirme tanta cousa bonita!.. Anda, landan, anda, que pouco ten que facer a prove que che da creto.

—Mira, Culasiña,—dixoll' él;—ti sabes ben, y-en non o nego, que sou un pouco apegad' ás trouleadas, que me gustan moito as veñas d'o lugar pro eiche de contar un conto, y é que s' houbera que facer unli reina entre vos todas, ¡vaya que non te decatas á quen eu facería reina, á ver s'ela faciam' á min reif

—Home, si ti n'o diz!...—contestoul' ela, es

amoreréndose com' a follia n-o árbore, cand'a empux'o nordeá.

—¡Quéu había de ser, pombiña sin fel, quéu había de ser, non sendo tí!...

—Vaya, vaya,—dixoll' ela acurtando o andar:—deixam' en paz, qu' levo moita presa.

—Non t'hei deixar non garridú, namentras non me digas se das creto ó meu conto

—¡Ve o!... Pr' home, xa fa aemos d' iso... Eu non che digo que sí...; Dios m' aparte!... Tampoco che direi... que non... Pro xa ves, o señor pai esta diante tod'o mundo de sorte que xa falaremos de tod' iste enguedello.

—¡Ái miña preudiña!—dixoll'—é;—esta enguedello hai que desenguedellal-o presto, sinon seica morio de malenconía...

o o

Pason un ano entr' artulos e namorios, hastra qu' o bon de Leonardo dix' á seu pai n-uuba ocasión:

—Ñor pai, ñor pai, teño que falar con vostede d' un conto que me trai todo escanabeiralo fay algún tempo.

—Fala, meu fillo, fala. Xa sabes,—dixoll' o pai,—qu' eu pra tí sou mais que pai, un bó amigo, e sempre ch' hei topar algún consolo.

—Pois ñor pai, soceda que estou namoricado que da me-lo, de Culasa a filla d' o tio Sidro d' a Pedragalla. Xa d' isto vai un ano, e d' entón acó nada temos que botarnos n' a cara entrambos á dons. De modo e maneira, ñor pai, heille pedir, s' estima d' o seu aprobamento este xuntoiro, vaya cató d' o tio Sidro, e lle pida seu consentimento.

—Home, ben... Sidro é moito meu amigo, e fólgame qu' así vos queirades Culasa e mais tí. Cuido que Sidro non atopará falla en tí nin n'a tua xente, que sempre cumprin e' os seus deberes pra con tod'o mundo; pro de calquera n' neira é méster veñas comigo, e iremos fa ar e' él.

O seguinte día leirado foron pai e fillo cás d'o tio Sidro, que [faltando aquí pra contra os] xa sabía algo d'o conto por mor de qu' ela, como boa filla dixerall' algo; a maneira que cand' os ven chegar dix' e' contr' o seu chaleque:

—Os o deño, casi vis pro meu encanto, miña... Prove do min que me vas ño d' ela.

—As saian como d'o cano d' unha fonte d' iños causos. Por iso, brilaron dem-ico e' o vivo relumbar d'o lóstrego, e xeito:

—Oso Señor sab'o que fai. ¡Qu'a sua a os faga tan a'ertunados com' o fun

negaban pai e fillo; y o primeiro, disobrado dixo, berrando non pouco para

o ¡hai 'ecencia!

—A boa xente respondeu o tio Sidro, ol os saudars'e falar d'as suas cousas, a ver qu' era d'a boa de Culasa namem-

o o

a probe sentada n-a pedra d'o lar ó

tempo que servía n-un ca'deiro a encaldada pr'o galo, e fixo los olos n-o lume pensaba d' ista sorte:

— Casarse, men Dios! ¡E valerei en pr' iste fregalo! Miña nai Santisomiña d'as Neves m' axud' e m' alumee. Que sexa tan boa casadiña com' a miña probiña nai, que Diol a teña n'a grovia. ¡Ay meu corazón, case que me bula drento d'o peitiño!

Baxou á catar lume pr'o cigarro o poi de Leonard, pois esqueceral'lo esqueiro, e como vis' á rapaza que miraba sempre pr' un mesmo lugar e c'os beicños apertados como quen vai subiar, coitou q' afeilas asubiaba queitiño a nena. Esi foi que pondo teimad' a moureira e choscaud' o ollo esquerdo:

— Ai rapariga, — díxolle; — seiñ'asubias!... Non, pois como sia certo o que dicen ahí drento, ha che custar car' o asubiamento... Ejem, ejem...

Aquí morreu o conto. A nena xa salv' hoxe s'o asubiamento costoull' ou non pois vai pr' un ano qu' isto sucedu... e pode xurar qu' estab' eu diante miu caud' o conto contaronme.

V. P.

N-o Ferrol á primeira de Maio 1885.

A GAITA GALLEGA.

Vago concerto que trae o vento,
Que fire as cordas d'o sentimento,
Eco d'o eco, coro d' amor,
Voz d'os espiritus anhelcaes,
Gaita Gallega ti moito vales,
Arrulo braudo d' o curazon.

¡E quen te fixo? N'aguen-o sabe:
A tua armonia dulce e suave
Solo creala poidera Dios,
Dios que n'as nosas verdes montañas
Paxo as suas galas mais soberanas.
Liuos de brisas, xardís de éror.

¡Gaita gallega! bendita seas,
Ti que seitozós tés n'as a deas
Cando par eira e cando vas,
Ti que secretos doores ca mas,
Bendecidiña por tod' as almas
Sempre en Galicia, sen pre serás.

Eres o embrema d'á no a fala,
Fel semellanza dise *alalala*
Canto d'o noso pobo infelís.
Cantos encantos, canta armonía
Ten tarde e noite, mañan e dia,
Todos atopo xuntos en tí.

Xá dés ó vento d'unha alborada,
A melosiña dulce balada,
Xá d'as muñeiras o ledó son;
Sempre me praces, gaita gallega,
Y a tua tocata facendo chega
Eco n'o fondo d'o curazon.

¡Ay cantas veces, veira unha fonte
Sentín tens ecos que deude o moute

Me trouxo ó vento fresco é sotil!
¡E cantas veces sonando amores
O braudo arrulo d'os teus rumores
As miñas coitas adomeciu!

Eres amante sentida queixa.
Que xa se chega.....que xa s'aleixa....
Entre concertos de vibrac ós;
C' un mesmo tolo ti ris e choras;
Ris co-as tuas notas arrouba loras
Choras c'o rouco que fai teu fol.

Queixaste, falas, sospiras choras,
Ti tes d'as au gas mormuladoras
Ise constante práncilo son,
A vez d'o xenio qu'o mundo corre,
O ay doorido d' aquil que morre.....
Os dolces cantos u'o rousiuol.

Non hay un peito de bo gallego
Que non che teña gaita, un apego
Tento e subrima cal eres tí;
Cantos soni tos o mundo encerra,
Mú ec branda d'a nosa terra,
Ti todos xuntos deixas sentir.

Fillos d'a nobre leyal Galicia
Non desprecie des ista delicia
Facede á gaita mais popular:
Ben a muñeira, ben a alborada,
Deixáde sea sempre toa ta,
N' aida e soute, n'o monte e val.

VALENTIN LAMAS CARVAJAL,

O ZAPATEIRO DE CANGAS.

Non foi un personaxe, pero ten lembranza e xusta fama n-a no-a terra. É conecido d' ou idas como todol-os heroes antigos. A non ser pol o seu zapateiro, a vila de Cangas faría esquecida com' outras moitas que gardan recordos históricos, e tradiciois gloriosas, e cinsas de xenios ilustres, sin que por eso teñau verdadeira lembranza.

O zapateiro de Cangas, n'aque'a celebre axuntanza de bruxas que foi o comenzo d' un espello a fotografía d' o carauter gallego dado a revoltas e retraqueiras, nemigo de rifar con ualde en aparencias, pol a calada a'guirante e capaz de xogarle n'ua mala pasada ó mesmo díaño en presoa como sucedeu n' o caso de que vos fido.

O zapateiro de Cangas arrengaba ó demo sin terlle medo cands'oubia pronunciar o seu nome fagnia a sinal d' a cruz por costume e porque así ll' o deprenderau cando neno; mais ala pr' os seus adrentos tomaba de risa ó fagner aquela cirimonia, e que Dios non ll' o tomase en conta, pasáballe ás veces pol-o pensamento a idea d' entropizar c' o demo en calquera congostira, pr' arréugalo c' unha boa asentada de pau n-o medio e media d'o cernizo c' o fungueiro que manexaba a concencia, pol o menos en apuñou d' os mozos d' alcaldía, qu' co a sinal d' a cruz pois inda que non aprendera n'a escola o zapateiro mais que á fagner garabatos y a turrar d' as letras pra

que saísen as palmeiras, tiña depraudada, ou metéraselle na cabeza que o demo á forza de ser arrengado co a sinal d' a cruz. fórase afazendo a vela sin renegar, como se afai un tabrego á couber bro e teite e cadiño d' unto. anque non ll' o leve o estomago por non ter outros manxares de m' as apetencia que levar á boca.

As cornas d' o demo non lle podían tampouco poñer medo, porque dende que tiña ollos na cara estimantes que soñase en coler a subola, xa vira as cornas d' as vacas e d' os bois, e sabia por experiencia que as cornas d' a nosa terríña campan nas testas d' os animalíños por adorno e non pr' afaracar bandallos. Además—según as crónicas botab' esta conta—a ma tamen ten os seus cornos, e dando pol os ceos andan, non é milagre non cousa de mal agoiro que o demo os leve na calza. No tocantes ó rabo, tiño por *peccata minuta*; m' illor que millor, de se chegar a ver diante d' o demo aduanaria o collarito entre portas como se lle colle ós ratós na ratureira, sempre que o rey d' os infernos lle dixe motivo pra que o zapateiro lle xogase unha mala pasada.

Co-estes pensamentos andaba ó zapateiro de Cangas devanunto os meos, cando a sua muller que s' asemellaba á unha sogra pol o oroiño na que era cando rifaba, pol o xeneral á total as horas, lle b' tabaa a cara os seos defeu os, que non pasaban nunca á maiores pois non tiña outros, que durmir a moua doude o lus hast' ó miércoles, e rebaixar pol o medio o medio as ganancias que tiña n' o trabo. De festa en festa caudo unha rapaciña de ollos churruqueiros e xeitosa de corpo facía le encarga d' us zapatos, o zapateiro de Cangas, non porque levase picardía n' o feito, sinon pra se desquitar d' a falcatrada d' a muller. facallos de balde y esmerabáso n' o traballo de tal modo, que saían d' as suas maus acabadiños de ben feitos e liños de levar o aguiñallo n' unha especiosa de obra prima.

O xeneras d' a muller xa cansa de que o seu home non escarmentase con berros e churimicadas, aculeu a razos mais contundentes. Un día tiroulle e, unha forma os faciños e con tal coraxe que lle guiñou os dentes dianteiros. «Hoxe é día santo n' a miña casa!» escramou ó zapateiro con voz de trebon. «Hoxe e' o tirapó vou a repinicar n' as tuas costas como repinican as campás cando non paran os badales?» E dito e feito, o tirapó catulle riba d' o tombo unta duas, vinte, corenta, cen veces, y a pobre d' a muller levou unhas fregas de coiro, que foran d' abondo pra le barrer catos puntos de costa do púderan afrizita anque vivise mais anos que Matusaleu.

Pra que o seu home non volvесе a dar mais dias santos polo estalo n' a casa, colleu ela a dianteira d' as desculpas e díxolte que le tirara a forma os faciños porque a aten tara o demo.

Non quixo saber mais o zapateiro de Cangas, xa como bon cristiano lle tiña ó demo e coeu. Ia de renegon cando soubo que ó príncipe d' os infernos, como si fise caquera mal veciño que dispuxera de vagar, se metía n' as cousas d' a sua casa, baixádo-se a catívez de lledar aqueles consellos á sua parenta.

E como eu Cangas había n' aqueles tempos

bruxas—pol o menos ansi ó dixo D. Antonio Neira de Mosquera—o zapateiro entrou en tratos co elas pra se vengar d' o demo, e dem pois d' impoñerse ben n' as aduanerías e fa'ca tucadas d' o gremio, de s' exercitar n' o manexo d' as noturas para rubir pol a gramalleira, e de saber montar d' acucha; erou n' o pau d' unha baseira, e d' alcender como quen alcende un misto, os liños d' os diuntos restregandoos contra as paredes, e d' emprestar servicios n' a *Campaña* pol as aldeas cuaséque bruxo feito o dereito, capaz de servir en casos d' apurata es tudeña, ou d' caquera d' esas zaramalladas d' a bruxería ó zapateiro de Cangas misturado ent' as bruxas e sin esquecerse de levar a subola, por un si acaso, voo pol a carrilleira d' os infernos sintindo sede e fama de venganza.

Cando chegou ó cabo d' o viaxe, retando ó demo dixo pol a calada: «Vasmas á pagar todas xuntas!» e soceden o que todol os gallegos sabendes que o demo estaba recibindo Uórta, que todal as bruxas lle bicaban o traseiro e que cando lle chegou o turno ó zapateiro de Cangas, lonxe de lle dar o bico de cirimonia, enterroulle a subola ha' tr' o reduño, e que o demo non deu no brinco porque ten o pelexo muy duro e tomon a picadura por unha cóxega, contentándose con perguntar:

—¿Qué bicon?

—O zapateiro de Cangas, responderon os condanados.

—Pois que non volva á bicar porque lle pican as barbas, añadeu o demo.

Marcos d' a Portela.

LONXE D' ELA.

¡Terra terríña!
¡Terra a miña!

Meus amigos, triste estou,
Montas soledades teño
D' a terra que me criou;
¡Mal baxa a sorte d' o deño
que d' ela che me sacou!....

Os que amoriño lle tedes
O chan doude vos rotaron
E que lonxe d' el vos vedes,
Pol os qu' en vos se afincaron,
O meu delor mediredes.

Quen non o sinta dirá:
—«¿Por qué tamaña tri-teza?
¿N' eras probe ali?»—«É verdá...!»
—«Pois si non perdes riqueza,
A que t'ér tal soledá!»

—«Non mellorachos?—Concedo»
—«¿Quen protexerte alá queira
Tés?»—«De ningunha maneira;
E si hai, que levante o dedo.....
¿E fóracue a vez primeira!.....»

—«Pois si nada á tua terra
Lle tés que agradecer, di:

¡Por qué a recordas asíf.....
 ¡Por qué che da tanta guerra
 Estar tan lonxe d' alif»

—“En ch'lo direi: son amores
 Por eta o que tal me perde:
 Feitizame as suas rores,
 O seu chancuño tan verde
 E airiños consoladores.

É garrida: e como tal
 Tenme todo apaixonado:
 Fago pois, cal namorado
 Que máis quere, por seu mal
 Canto máis é desviado.

E n esta amarga porfia
 Vivirei sempre pensando:
 ¡Queira D'us que chegue o día
 D' encamiñarme buscando
 Terra en que tan mal me veia!

Porque eu quérovola ben:
 Sempre por eta suspiro
 E que, si á verda eu o miro
 Éa a cul'pa non-a tén.

Mais déixome de gozoixar
 D'aquesta desventuríña,
 Que afellas me foi chorar,
 E direi, por acabar,
 que n' hai terra com' a miña.”

ALBERTO CAMINO.

UNHA CARIDA, GALLEGOS!

Unha desgracia, d' esas que acougan os ánimos e que commoven a y alma hasta' o máis fondo an ceden á vila de Marín n-o día 5 d'o derradeiro Mayo.

A lancha nomeada *Vive á'o Carme*, tripulada por dazanove marifeiros que n unha mañan de bon caris, saíron ó mar pra buscar o cobizaio pan pr' os seus filliños ou familia foi traga-la por un temporal deserto, afogando doce d' eses probes mártires d'o traballo.

Mais de trinta e catro presos, hortos, viúdas; pais sin fillos, fillos sin pais, quedan envoltos n-a miseria e agarlando pol o retorno d'as xoyas d'o seu corazón! ¡Mais de trinta e catro infelices non terán quizais un probe codelo de broa con que matar a fame, e verterán un rigneiro de lágrimas ó pé d'a lareira, onde n un tempo habia alegría, e n-o presente aseméllase á un cementerio, n o que s' esperan mil lembranzas e conocen o triste que é o eterno aleixamento de presos pra eles tan quiriñdas.

Nosoutros, fillos d' aquela terra pra nos fan amada; nosoutros, que sentimos correr pol as veñas o sangue d' eses desgracia os; nosoutros, non é posible que seámos xordos cando a santa carida chama ás nosas portas pidiudo un anaquiño de pau pr' os desgraiciados, pr' os nosos quiriñdos hirmás que quizais estéu sufrindo fame.

Sempre o noso corazón oen ó desgraciado; e hoxe demostrémolo unha vez mais. N-o trato d' Irixoa váise a dar unha función o día catro d'o mes de Santiago en qu' estamos, cuyo diñeiro será pra aidiar en parte as desventuras d'os nosos peisanos de Marín

Os gallegos estamos certos de que irán en ringleira ó trato n a noite indicada. E como non si é pra facer unha obra de caridá, pra dar unha limosua ós nosos hirmás!

¡Deus fratresque gallicii!

N-a Habana, 1º de Santiago de 1885.

A Comision

COUSAS DE MOZOS.

Sitio do conto, un muíño
 Que ten unha porta vella,
 É tapase con salgueiros
 Postos en duas fi eiras.

Un regata fugga antr' eles
 Moi noxado porqu' o apertan,
 E retócese n o cubo
 Pra poder faxir ás veigas.

Can't' o reiseñor metido
 Antr' as poulas máis espesas
 E muíño agros, e álbores
 O luar branco alumea.

Marica, moza garrida,
 Branca com' a neve mesma;
 Cando menos pol' a cara
 Qu' a ten de fariña chea,
 Esta de tro d'o muíño
 C' a roca n-a man direita,
 E ten n-o regazo a man,
 O fuso guindado á verra,
 O queixo chincando ó peiro
 E' scarranchadal-as pernas,
 Fiaba n' un fol sentada,
 ¡E xa darne ya preguizeira!
 O luar pol' os buraeos
 D'a porta fechada entra;
 Bule axiña o tarabelo,
 Pioga o mil o d'a moega,
 Da voltas ruxindo a moa
 Y anda Marica e a presa
 A quen máis ronque, as porfias,
 E gan' a moza; abofellas.
 N isto oiso bater n-a porta,
 Ergue Marica a cabeza
 E' spreguizándose toda
 Como si alguén lle fixera,
 Sin que e a se procurara
 (ó chegas pol' as costelas,
 Co léu outra vez a roca.
 Volven á bater, e berra:
 —¡Quéu demo é!

—Sou o mesmo

De fora' unha voz contesta.

— Ben te conozo.

—¡Ois abre.

—Non oyo.

—¡Seica rabeas!

Hei' he de decir un conto.

— X' o sei.

—¡Qué demo de meiga!
 Xa me tes fai un bocado
 O luar.
 —Tamén branqueas.
 —Com' un pote....! 'Ómo xia....!
 —Vaite quentar á lareira.
 —Pois logo, adiós, inda estoupes
 —¿E logo vastes?
 — 'As carreiras.
 —Si non ves á facer bulra....
 —¡Eche boal Non, afellas
 Marica, non sendo tí
 O qu' é outra non m' atenta,
 —¡Mentireiro!
 —O corazón
 Quéresme votar de perda.
 E' gneuse d'o fol a moza,
 E foi abrir muy de presa;
 E catade x' ós dous xuntos,
 For' a alm , macho e femia.
 Dempóis d' un pouco palique
 Comenzón a brincadeira,
 Ríndos' os dous.... Eu que sei
 E que d' alguns enredeos
 Veñen choros xuro seica
 Qu' anda van andar á tombos.
 ¿Non o dixer? X' escomezan.
 —«Ponte quedo Bras; ¿Dios diante!
 ¿O que demoro! ¿Bah! Leria!
 ¿Ti seica ves re'oueadol
 ¿Que che mordo n unha orella!
 —¡Candanada, que me rachas
 A chaqueta nova! deixal
 —¡San Silvestre, bruxas fora!
 Estrá quedo, non remexas
 ¿Nunc' entra se me pasoul"
 Así Marica se queixa
 Por un pouco, que dempóis
 Rise B'as c'a boca aberta.
 Como o galo bate as aas
 N' o a to d' enpeira
 Edí, ¡Jiréchea boal
 C' a sua voz de trompeta,
 Bras camiña dando atruxos
 E cantando pol' as veigas
 Esta copra' que Marica
 Así qu' a escri'ta rabea:
 "Antes de pasar o río,
 Dinche un bico y-unha aperta.
 E dempóis que me pasaches.....
 Un corno por ser tan besta."

ANDRÉS MURUAIS.

A C.....

(TRADUCIDO DE A. OPSSO.)

Sabes ó qu' os meus ollos,
 che dicen ó mirarte,
 non, non te rias:
 eu sei qu' o sabes.

Sabes ó que ch' escondo
 nas encabe'tas frases:

¡boh! non n e negues:
 eu sei qu' o sabes.

Sabes porque estou triste,
 si non podol f'larche;
 dim' o que queiras:
 eu sei qu' o sabes.

Sabes que che din bicos
 durmida, co'temprándote;
 ¿Viche? riéste
 ¿Si tod'o sabes!

Sabes que te adoüro
 ca n'a d' amarte naide;
 ¿aisi ti n n me q' eres.....
 non digas á ninguen ó que tí sabes.

SECUNDINO CORA.

CASOS E COUSAS

N-o Ferrol acabase de formar unha sociedade coral-irico-dramateca, nomeada *A Lira* e que xa conta c'un número de socios bastante mais que regular.

Que se sosteña sempre
 Ise orf-ón,
 Que compoñen rapaces
 D'os de Ferrol.
 Viva mil anos
 E de cote que vivan
 Os ferrolanos.

A Diputación provincial dea Cruña, vorou, sin dimes nin diretes, unha pension de 24.000 reas, pra que poida continuar os estudos de vio in n-o Conservatorio Nacional de Música, o fillo de Vigo Anresino Gao, qu'apesar d'os seus poucos anos ten recibidos mais aprausos que cartos lle imponía de contribucion ás fabricas de sardiña en Galicia o Ministro d'a Facenda.

A Diputación d'a Cruña
 Mere'os meus agasallos
 Por protexer ós gallegos.
 Nas artes, aventaxados.

Os labregos de Santiago, admiranse de ver nas follas d'as silveiras unhas figuras asemel'antes a lagartos e qu'eles (os labregos) creen cousa mandada pol-o demo pra facerlles algunha falcatruada.

As tales figuras son debidas ás xeadas qu'lete ano abondaron moito p' r aló.

O demo meus amiguiños,
 Está metido n o inferno,
 E d'o menos que s'ocupa,
 Segun eu entendo e penso,
 E de facer falcatruas
 'Os fillos d'o chan ibeiro,
 Pois bastante teñen hoxe
 C'o colera y o goberno.

N-o treamo d'a rna de Dragós, propiedade d'o noso paisano Irixoa daráse hoxe sábado, unha brillante función á beneficio d'as probes familias d'os afogados en Marín.

Ibigo Varela, o noso apraudido tenor, terá o seu cargo o papel de Xorxe n-a zarzuela *Marina* que se representará esa noite conoando parte ademais n-a bullaugueira comedia *O Home é debil*.

Cantará dúas pezas escolleitas d'o seu esco Heito repertorio o popular *Coro Gallego* y o en xebia Farruco García Paredes [á] *Galleguño*, darános a coñecer os seus tan nomeados tipos nacionás e provinciais.

Ista noite Irixoa
Estará xic,
Pois irán ve-la festa
Familias mil.
Así o esperamos
De todo los gallegos
E d'os cubanos.

NON MAIS EMIGRACION, *apropósito lírico dramático* escrito n-a lingua gallega polo redactor d'o *Eco de Galicia*, Amador Marán, empezárase a ensayar n-a semana que ven.

Si quixera o redactor
D'o periódico primeiro
Que n-o mundo de Colon
Para gloria d'os gallegos
Por Uvaldo se fundou,
Abolé que de boa gana,
Abolé, don Amador,
Que veríamos ensayos
De «Non mais emigracion».

A nai abadesa d'o convento de monxas de Mondoñedo non se o recomendou segun cantan *O Hermandino* a candidatura conservadora pra concexás d'Axuntamentos, sinon que tamen se meten n-as eleucións en Pastoriza.

Esa nai abadesa, polo visto,
Si poidera queimar os liberás
Non deixaba máis un para semente,
Chamaráse Perico ou fora Xan.
Eu apraudo o seu nobre pensamento,
E por él recomento a Nocedal
Que de cote a isa monxa, castineira,
Se lle nome, d'o exército real.

Don Xusto R. Rada chegou a Quiroga c'o fin d'estudiar os tarreos d'aquel partido xudicial, n-os cales poideran facerse sementeiras de remolacha, pra extraer azuero d'ese vexetal.

Gabarémonos moito de qu'o señor Rada froreza n-a industria proxima a explotarse en Galicia.

Qu'a industria d'a remolacha
Que vai nacer en Quiroga
Froreza sin qu'o goberno
A faiga faxir pra fora.

O Lucense dille a Diputación de Lugo que percure herunosear a praza d'o palacio provincial.

Noso estimado colega propon, con tal obxecto, que s'erixan n-ela dúas estátuas: unha de Nico-

medes Pastor Díaz y outra de Xan Farruco de Castro.

Unha ducia d'aprausós
Ledo lle dou
O coléga que pide
Esa ere cion.

Á sazon en que tiñan lugar en Galicia as últimas eleucións pra deputados a Cortes, visitaba o pobo d'as Pontes de García Rodríguez, un fotografo acomodado pol-a empresa d'a *España artística e monumental* pra sacar vistas d'aiguñhos nomeados tempos d'a nosa terra.

O primeiro día d'eleucións erguense moi cedo o bon d'o fotografo e dirixeu se ó cimenteiro d'a parroquia, pra desd alí sacar millor a vista que se propoñía; mais como queira qu'atopou a porta pechada, dixoll-a un vello escangallado qu'anda ba preto d'alí recollenlo estrame — ¡Paisano! ¡Como é que non teñen aberto o cimenteiro? — ¡Aí! meu amigo, respondeull'o vello, os homes non l'estan hoxe ahí e como quedaron solas as mulleres y-o nenos pecharon a port, cicais por medo ó demo.—Mais como é iso?, preguntou o forasteiro

— Non lle ten nada d'estrano. Hoxe, como día d'eleucións, vanlle todos facer una *cabarcada*. Todos teñen dereito electoral e non lle queda nin gun d'os que foron enterrados n'esa santa cova qu' hoxe non s' laxa erguido pra depositar a papelera menisterial n-as urnas.

— ¡Que cousas! dixo o fotografo. ¡Que cousas! e c'os tarabelos n'as costas deu media volta e foise.

O velliño d'o conto
Dixo verdad:
Pois os mortos, d'aquela,
Foron votar.
E Curamés
Diputado foi feito
Por esa vez.

Na se inaugurou o camiño de ferro [que vai d' Ourense a Monforte.

Os monfortiños, poideron, con tal ocasion, admirar o Cristo, o ponte o xardin d'as Burgas e mais cousas boas qu'encerra Ourense.

Algús tamen se chegaron
Preto d'aquel vel'o enxebre
A quen noman *O Tio Marcos*
D'a Portela, vello forte
Vello churrusqueiro. é farto
De recibir n este mundo
Os mais tenros agasallos,
Xa por ser un bó gallego
De todos admirado
Xa tamen porque de ende
Os escravos d' o traballo
Conti' fisco y-o goberno
Qu' os deixan estamentados
Con dereitos de consumos
Y-outras cousas que me gabo
De calar, pol-os xiringas
D'os fiscales d'o condado.

Don Waldo A. Insua, director d' *O Eco de Ga-*

licia, foi agasallado pol-os socios d'a Foliada e' un xantar n-o *Restaurant O Suizo*, propiedade d'o noso paisano Fraguíña.

A comida compoñíase de manxares gallegos, comenzando pol-o caldo e finando c'os percebes e sardiñas cabezadas en escabeche.

Nos postres empezou a tornar a reunión un caris mais ledo. De todas as bocas saían verbes de cariño pol a pátreá Galicia. O señor Insua botó unha parola qué foi ata-la-la pol as sinais d' aprobación e aprausos léndo despois, por ha belo pedi lo así moitos d'o concurrentes unha poesía d'o birman *Roque das Mariñas*, que me recen laudes.

Corría, o bon amigo Cora léu tamen unha fei-ticeira tradución d'os versos «Despedid v'os emi-grante», d'o señor L. U. Gris; tradución qu' entusiasinou á todos, xa por ser inspirada e ben feita, xa porque o autor léuna como il sabe (e decir; muy ben.)

Aquela reunión tiña un significado dino d'os nosos laudes. Era unha proba de cariño á unha presoa que traballou moito en favor d'a causa gallega en unha anqu' isto pese á algós zume-zugas; era unha mostra enxebre d'o cariño qu'os fillos d'a Suevia, sinten pol-a terra en que naceron.

Namentras qu' a pátreá teña
us fillos tan entusiastas,
debe téer n-o seu por vir
de grandeza as esperanzas.

O *Raxional* de Lugo dános a escolleita noticia de qu'a Diputación da n'ela provincia, negouse, *previo un razonado informe* a sinalar como xorno o ano 1500 pesetas á Don Manuel Vinguía, *Cronista de Galicia* nomado pol-as demais diputaciós e Sociedade Eco-nómica de Santiago.

¡Que foi, *razonado informe*,
Pizo voste meu amigo?
Pois escoite duas palabras
Que lle direi deo miño.
Ou voste non quer meterse,
Por amore de partido
Ou por outra comeneucia
Que desl'acó non distingo,
C'os fanfallas diputatos
Que tal cousa suscribiron,
Ou voste toca a viola,
Ou xamais tivo agarimo
'As resplandecentes gorrias
D'aquel cornello garido
En qu'un tempo froreçeron
Os Sarmientos e Charinos.

O mais tenro e inspirado d'os poetas gallegos, qu'hoxe por hoxe, non téen quen lle poña o pe-diante nas Américas o Señor L. U. Gris, vai a dar ás prensas un valente librinho de versos escrito n-a nosa tala, e qu' causará unha verdadeira revolución n-a literatura gallega.

O Señor Director d'o *Eco de Galicia*, D. Uvaldo A. Insua ocupase de facerlle un longo prólogo ó libro en cuestión que se titolará *Ecos das Mariñas*.

Si o meu rogo quer' oir
O rapaz ademirato
A quen noman L. U. GRIS
Que s' imprenten decamiño

Pra gabencia d'os d' aquí,
Esos *Ecos das Mariñas*
Que tarau, creco, tinn.

Os nosos amigos Nelo e Xoquin Cores do *da prateria A Acacia*, son mais trafiquei qu' o mesmo demo.

N o último vapor recibiron dez caixas de xoy que venderan dent' hoxe por calquera cousa.

Os nosos amigos Cores
Teran pois para Santiago
A mellor d' a prendería
Que se feabieon n-o ano.

Fai ben poucos dias siqu' me conta un amigo qu' un gallego con mais flema que certos *escritores* de novo cuño, visitou unha librería d'as d'a calle Pa Muralla.

Cravado n' unha d' as portas d'a casa viase unha vista d'a cibdad de Lugo, na cal vista, se diboxaba o camiño de Brañuelas polo que baixaban con direción a Galicia algunbos cartomatos e varios arriños con machos cargados de viño.

O dono d'a librería, qu' era nado en Castilla, procatándose d'a chegada d'o noso paisano, quixo darlle unha groma e non de bon xénero, decíndolle, o mesmo tempo que c' o dedo l' anos traba o camiño en cust'on. ¿Labereco? ¿Cantos machos hai en Galicia!—Te razón respondelle o alud do; pro fixe e voste nunha cousa; que todos os qu' hai alí van a ela polo camiño de Castilla.

De maneira qu' o castexao foi por lá e saíu...

Oigan ben señor libreiro,
Canto queira meter baza
Danlo gromas d'ese xeito,
Coide sempre de meterse
Con calquera bariñe ro
Que non teña nin migalla
L' o que teñen os gallegos,
E decir, moito miño
Moito *xico*, moito gracexo
Moita sabencia de letras
E moitísimo talento.
[Enténdase, por si acaso,
Qu' estas condicións que lembro
Non chegóu á te-las nunca
O probe

CHUMÍN DE CÉLTEGOS.

ADMINISTRACION D' A GAITA GALLEGA.

Pra este periódico non s' ademiten suscritores. Servírase gratis ós qu' o sean d'o *Eco de Galicia* que dirixe Waldo Alvarez Insua, en xusto homenaxe a haber sido o primeiro que n-o mundo de Colon despregou a bandeira d' a defensa d'o nome gallego.

Venderáuse n'úmaros so'tos a 50 centavos cada un e polo mesmo precio serviránse ós que d'e dreuto d'a insua os man-leu á pedir.

A correspondenza a nome d'o Administrador, Apartado 43.

Administración: O'Reilly número 21.

IMPRENTA D' "A CORRESPONDENCIA DE CUBA,"
Rúa d' Obrapia n.º 24.

A GAITA GALLEGA.

REPINICA MUÑEIRAS, ALBORADAS E FANDANGOS, UNHA VEZ 'O MES.

Direutores, Redautores y-Administradores:

Chumin de Céltegos.

Roque d'as Mariñas.

N.ª Habana: 16 d'o mes d'Agosto de 1885.

Tocata tñebre en honor de Rousalia Castro.

ROUSALIA CASTRO.

¿Porqué a pruma se nega á escribir?
¿Porqué non podo dar formas ós pensamentos que agora sinto? Porqué as vágoas arrasan os ollos y-o mais fondo door anuda a fala n-a gorxa? ¿Porqué á luz d'o rechamante sol, é melancónica, é triste com'a amainada lume d'unha inmensa antorcha funeraria que sementa tristeza por todol-os cornellos d'o mundo? Porqué sinto frío e vaguedades sin nome n-o mais íntimo d'a yalma e n-o mais agachado d'o corazón?

¡Ah! é que Rousalia Castro morreu! Aquela amorosiña rula d'os nosos vales, aquel anxel gallego, aquela santa muller, toda bondade, toda sentemento, fuxeu d'entre nos, e Rousalia era a personificacion d'a nosa terra, o embrema enxebre d'a nosa casta, o ser mandado por Dios pra que fose o mais sinxelo e verdadeiro intérprete d'as magoas d'a pátreas que tanto adouramos!

Rousalia! Nome venerado que sempre vivira en nos, nome ilustre que escribiremos con ouro n-as follas d'a moderna literatura gallega.

«¿Quen ó pasado volve
Os ollos compasivos?
Quen se lembra d'os mortos
S'inda non poden recordarse os vivos?» (1)

A idea que cobizaba Rousalia n-ises versinnos non pode de ningunha maneira tñer cumprida profecía n-os gallegos; non poderemos

en xamais deslembrarnos d'ela, por que era pra nosoutros moito mais qu'unha poetisa; era e será decote un ser divino, á quen todol-os fillos d'a nobre Suevia adourábamos, e adouraremos con tolo cariño. Non poderemos deslembrar o seu recordo, com'os homes non poden deslembrar a idea d'un Dios, o escravo a espranza d'a libertá, a sociedade os deseios d'o terco progreso, o fillo de Galicia o agachado pensamento d'a santa rexeneracion que n-os «Cantares gallegos» latexa.

Pátreas quiridas, infortunada terra sobre quen parece qu'a morte sacud'as mouras aas pra levarnos os mais escrarecidos xénios; ben podes dar pública sinal de tristeza, ben podes ir ó sementeiro de Padron á regar de vágoas e sementar de frores a tomba d'a rula amorosiña á quen tanto debemos.

«Ditosa pátria que tal fillo teve,» dixo un escritor portugués n-o aniversario d'o inmortal Camoês; «desgraciada pátreas que tal fillo perde» decimos nosoutros remendando o dito d'o intelixente lusitan. Desgraciada, sí! ¿Quen vai agora á amainar as tuas fondas coitas, quirida terra? ¿Quen vai agora a darnos alentos pra sofrir as soidades d'o aleixamento d'o fogar? ¿Quen vai á mantñer en nosco a espranza d'o porvir que Rousalia Castro nos asinalaba?

Non podemos ser hoxe muy longos; o sentemento que non-os deixa acougar un anaco de tempo, embarga os nosos sentidos. Sólo vágoas temos n-as meixelas, e sólo debemos decir hoxe ós gallegos d'América, e principalmente ós de Cuba, que Rousalia Castro é merecente, por todos conceutos,

(1) Follas Novas - Rousalia Castro

de que se lle erixa unha estátoa n-a capital de Galicia.

Unha estátoa, gallegos.—Tiñan os gregos a "Iliada," os latinos a "Eneida," os castelanos "O Quixote," os portugueses "Os Lusíadas" de Camoês; e nosoutros que dinantes carecíamos d'un glorioso menumento de literatura, tēmos hoxe dous, os *Cantares gallegos* e *Follas Novas*, debidos á Rousalía; co'a diferenza de que n-aqueles libros non se refrexa hastra certo punto o xenio d'os pobos en que foron enxendrados, entramentres que n-estes últimos latexa o carauter noso, y-o d'a poesía gallega, vaga, melancónica, tenra, espiritual, queixosa com'o suspiro d'unha fada, mimosiña com'a sentida fala d'unha nai amante, armoñosa com'a misteriosa música qu'os antigos atenienses soñaban sentir n-os espazos interestelares.

Esto è o que debemos á Rousalía; unha brillante literatura de que carecíamos, e polo tanto unha patrea, pois sin aquela non pode hacharse estoutra. Honremos a sua memoria, paguemos d'unha maneira dina d'ela e d'a terra en que ro'ou o noso berce, a deuda que temos que pagar sin remedio à doce poetisa, à amante patriota, à enxebre e intelixente muller que ergueu a nosa fala d'a deixadés en que própeos y-estranos a tiñan. Non haya indifrenza, peisaninos; fagamos por qu'os extranxeiros nos digan, com'o dixo o célebre Victor Hugo à Grecia moderna cando esta comenzou á gabar os seus ilustres xenios:

«Ouh terra, xa eres dina

De tales fillos tēr.»

A GAITA GALLEGA, escrita n-a minosa lingua con qu'a nosa *rula* concibeu os conceptos mais subrimos que coñecemos, non podía pasar sin dar esta pública mostra de fondo cariño à poetisa ilustre qu'a nosa Galicia perdeu n-o día quince d'o derradeiro mes de Santiago fecha de triste recordo pr'os verdadeiros amantes d'a pátrea, e de eterna lembranza pr'os cultivadores d'a fala que dende hoxe debemos chamar *de Rousalía*.

ROQUE D'AS MARIÑAS.

Agosto 6.

N-A MORTE DE ROUSALIA.

Non atopo sonidos n'a lira
pra espresar os mais tristes conceptos
que magoaron à yalma dôrida
y-o meu pensamento;

Non atopo alegría en ningures,
nin o sol brila xa feiteiceiro,
nin o canto d'o vífaro amaina
o door d'o meu peito:

Y-eu que sempre intentei que valente
fora à musa qu' inspira ós meus versos,
e pensei qu' o chorar era solo
mui dino d' os nenos;

Y-eu que fan mais gustoso d'o númen
de Camoens, de Quintana o d' Homero
que da rimas entecas, chorosus
indinas d' o suevo...

Hoxe sinto qu' as vágoas m' aqueixan,
e n'a gorxa sò áfago lamentos;
hoxe sinto tristura n'a yalma
e frio sò teño;

Hoxe sinto os mais tercos capichos
de que baixe à inspirar os meus versos
unha musa loitosa, cal sombra
d' un triste mosteiro:

Sinto o quero guindar miña lira
d' un *chorón* ou d' un mouro salgueiro.
ou quebrala pra sempre, pois n'ela
non hacho o qu' eu quero.

—E por qué?—Quen pergunta?; quen quen
quen deseia saber por qué peno?
;Non sabedes qu' a patrea esta triste,
si sodes gallegos?

;Non sabedes qu' a tenra poetisa
que roubou os mais doces misterios
à ce' este armoñia d' os áuxos
mais listos e ledos

;Non sabedes peisanos, qu' a Diosa
que d'o ceo baixou pra facernos
coñecer o divino, o que nunca
nin soñar puidemos...

;non sabedes qu' a gran Rousalía,
a muller mais ilustre, o xilgueiro
qu' amainou nosos fondos delares
volveu par' o ceo?

Non morren Rousalía! non morre!
porque vive decote n-o peito
d' os gallegos, donde tēa a *rula*
a fares eternos.

Non morren pois a gloria nen morre,
pois de Dios non se barre o alento:
non se pode extinguir o divino
n-os mortales peitos.

Y-os seus libros de versos, pra nosos
serán sempre os *Cantares Gallegos*
que farán espaciar noso esprito
con doces sagredos;

E pra sempre serán *Follas Novas*
novas follas, aunque anos a coutos
cheguen tēr, pois d' o xenio os traballos
non poden ser vellos.

Pátrea amada! Galicia quirida,
leva hoxe de robe e loureiro
mil coroas, pra hourar a memoria
qu' agora relembro;

Abr' a storia, e coloca o seu nome
onde s' hache o d' Aguirre e Sarmiento,
aunque ñoro si cabo a sua fama
n-o libro d' os tempos.

É si cal esa fama intentamos
levantarlle un igual menumento,
¡pra sostêr tanta gloria, sería
o mundo pequeno!

I. U. GRIS.

Habana, Agosto de 1885.

ROUSALIA CASTRO, MORREU!

A doceña cantora d'as nosas desventuras é infelizmente: á lira que vertía bálsamo consoador n'os peitos magoados, nos corazos feridos pol o mais terco delor: Rousalía Castro en unha palabra, que, con fé inquebrantable soupo empunñar a bandeira d'a nosa rexeueraciou, facendo despartar n'o espíritu de tod'os paisanos ó amor grande e acendrado á patrêa, chorando ó mesmo tempo, pol os que tuvemos á desgracia de probar o pan amargo d'a infanda emigracion - caên pra non erguerse nunca mais.

Non vamos á facer un estudio d' esta subrimo muller, porqu' hoxe solo podemos chorar, ademais que todo cauto falaranos paledecería ant'o que e la simlicaba, ant'o que valia é fixo en ben d'a terra que nos deu á vida, que nos sirbeo de berce, e donde fomos, arrulados. Pra nosotros era algo mais que un poeta; era un xenio creador, á gloria mais alta d' estos tempos. era á estrela qu' alumaba ó noso porvir, ó ánxel qu' ensañaba ó camiño que debiamos emprender para chegar ó cabo d'a xornada.

Galicia, patria querida, estás de loito; perdi che á filla que tanto te adoraba, á filliña que todo o sacerdote por ti, que sin ti non quería nada n este mundo. A que cantou á tua hermosura, á tua grandeza é os teus eternos sufrimentos dorme xa pra sempre n'o fondo d' unha cova.

¡Probe *Balbiña*; eran os teus recordos tales, que nos postreiros momentos d' o teu existir, a ese misterio qu' hai entre a vida é maibá morte erguí che inda á tua cabeza pra decille á tua tenra filla "Abre esa ventá que quero velo mar."

¡Mal peccadño! o deixarnos quixeches qu' o de redeiro adios fora pra terra que tanto querías, pra terra que inspirou os teus mais doctos e teus cantares! ¡Quen sabe o que senteches o despedirte d'ela! Acordachete que ainda está probe, aldraxosa, e por tanto esos recordos eran as acerbas penas qu' arrincaron ó teu corazón, e que tal vez axudaron á cortar ó fio d'a tu vida. Tra ballache con entusiasmo e chea d' esperanzas, pra morrixe sin ver cumpridos teus desexos.

¡Ouh desgraciada Rousalía, durme xa e descausa, que si loitando de boa fé solo consiguchete quebrar ó teu espíritu, gastado e desfeito antes de dar ó postreiro suspiro, non loitache en vano pra tua terra que deixas nobres exemplos de consagracion grande e xenerosa, nin tampouco sin gloria pro teu nome.

Os teus paisanos que coñecían o que ti valías, e que apreciaron ós teus valentes esforzos pol o noso ben e od'a patria que te contaba entre os fillos mais illustres e mais queridos, non poderán olvidarte, porque en cada un d'os seus peitos ergueronche un templo de gloria." nin tampouco han

de negarche ó premeo que non tiveche vivindo.

Frores e loureiros medrarán n'a tua cova; frores e loureiros, qu' o tempo non secará xamais; d'eso responden, o cariño, o amor e o agradecemento d' o pobo gallego.

SECUNDINO OORA.

A ROLA DE GALICIA, ROUSALIA CASTRO DE MURGUIA.

Rousinol d'a miña pátria,
D'a nosa ribeira rola,
Pombiña con pico d'ouro,
Xenio esprendente de gloria;
Non sei que teñen teus cantos,
Non sei que teñen tuas trovas,
Qu' o meu curazon infirman
Cando as digo de memoria;
Desqu' as deprendin de neno
Decote se me recordan.

Cando escribes teus versións
Quizayes á prima mollas
N'os raios d' o sol, que tinguen
Os picantos de lus roxa,
Ou de noite cando á lua
As augas correntes doura
N'o espello d' o craro río
O mirarse melancólicas:
Ti dos niños d' os paxaros
As amantes queixas roubas,
E colles d' o val perfumes,
E lus e vida d' as hortias,
So-piros de cantos solfeos,
E vígoas de cantos choratos:
Pra compoñer isas cántigas
Cous que entretés e memoras,
Isas cantiguíñas brandas
Que filan de moitas cousas...
Ecos d' as voces d' os áuxelos,
Que ó pé d' o Señor raxoan....

Non sei que dera por ter
O teu xenio, miña xoya,
Rousinol d'a miña pátria,
D'a nosa ribeira rola.
Bendita sea a naieciña
Que t' arrulou cotidiosa,
O pai que che deu atento
Y' o marido que t' adoura,
Os curazós que te queiran
Y' as almas que te entozan.

Ti xa ben estar debéras
Pra gala d'a terra nosa
N' unha xauliña de ouro
Chea de pelras preciosas;
Deberan poñerche logo
N'a tua fronte duas coroas,
Que xá l' as dec'ha Galicia,
E son doctisima ro a.
Unha, os *Cantares gallegos*,
E outra 'as últimas *Follas*.

VALENTIN LAMAS CARVALAL.

ROUSALIA CASTRO DE MURGUIA. (1)

Son-as notas d'a probe Rousalia,
 O que diu ó caer as follas secas,
 O docíño piar d'os paxariños
 Antr'os laureiros d'as verdosas veigas,
 O que falan as hedras gareando
 Pol-as rendixas d'as negridas pedras.
 As bagullas de saugre d'os lirmans
 Qu'esgomian de fam'eu terra allea.
 A lembranza d'as nosas rias baixas,
 Os desencachados craustros d'as Igresias.
 O que falan os albores c'as brisas,
 O son d'a nosa gaita paroleira,
 Y ese ardente cariño que lle temos
 A esta Galicia, esta bendita terra.

LISARDO R. BARREIRO.

CASOS E COUSAS

A rula d'o chan gallego, o roiseñol d'os eidos
 d'a Suevia, o xilgueiro d'os xarilís d'Erin, a poe-
 tisa d'o sentimento, a escritora enxebre e patrio-
 ta, Rousalia Castro, abreu as suas áas, e vooa ó
 trono en que se pousa a churrusqueira virxen
 gallega, a virxen d'o Cristal.

Con tal feito Galicia adourada
 Horfa sempre por sempre estará,
 Os enxebres cantares gallegos
 Non mais s'oirán.

Os lamentos e choros e queixas
 D'a sofrida gallega rexión,
 Xa non teñen quen pida por eles.
 Morreu seu cantor.

Loito sempre vistantos, gallegos.
 Pol-a rula qu'a Suevia perdeu;
 Chora sempre Galicia querida.
 Ten xevio morreu.

Adolfo Mosqueira, inspirado poeta de Caldas,
 espica o feito d'a morte de Rousalia n-os siguen-
 tes termos, que anque fillos d'a sua esprendente
 musa, levan ós nosos peitos a confirmidade n-a
 perda que choramos.

"Para o ceo marcharon Vestreiro,
 Muruais, outros moitos, é Añón,
 é o oílos Dios, dixo:—*fucde*
un orfeón."

"Axuntárouse todol-os vates,
 comenzaron axiña á ensaar,
 e cantáronlle a Dios a muiñeira
 com'acá."

"Po-lo visto gustoulle a musica
 que mandou repeli-la fanceion,
 e despois d'a muiñeira, a alborada
 escoiteu."

"*Fallan tipos, Dios dixo, a buscalas,*
¿quen hai por alá?
 e Muruais moi homilde lle dixo:
 —*Ha a hai.*"

"Para os cantos gallegos n'hai outra;
 xa lle chaman alá o ruiseñol,
 repinica c'aquela gorziña
 qu'e un primor."

—"*Pois decideme o nome que axiña
 xa por ela un arcaxe vai ir....*

—*Rousalia Castro—xa o oiche;
 ¡a bulir!*"

"Esto díxolle Dios o arcaxe
 é o arcaxe votouse a voar
 dereitiño com'unha sayeta
 para acá."

"Aquí tendes por qué Rousalia
 dis que quixo deixa-lo país,
 e pra outro mellor (segun dicen)
 foi subir, foi subir."

O Centro Gallego, en canto tivo noticia d'a
 morte de Rousalia puxo as bandeiras á mitá d'o
 pau en sinal de loito, e non suspendeu a festa
 qu'estaba disposta porque n'había tempo pra
 anunciar o acordo n os periódicos.

Eu troque d'isto propárase unha velada fúne-
 bre en que tomarán parte moi apraudidos poetas
 e literatos. Nosotros entramentas diremos con
 Valentía Lamas:

Queixosa rula d'o noso outeiro
 Que baixo as herbas d'o simenteiro
 Asosegada dormindo estás:
 Durme namentras qu'a tua memoria
 Cantos de tranfo, croas de gloria,
 Alí en Galicia revivirán.

Tameu se proyecta por algus bos gallegos
 dirixir unha súplica o ayuntamiento d'a Cruña,
 pra que se bautice c'o nome d'a autora de *Follas
 novas*, unha d'as ruas d'a cibdá herculina.

Pra honrar a memoria
 D'aquel gran portento
 Que choran os mozos
 Que lembran os vellos
 Aind'é mui pouco,
 Rapaces gallegos.
 Por ela se debeu
 Erguer menumentos
 Texer mil coroas,
 Vertelas a xelto
 N-a coba en que dorme
 Tau dulce cornello,
 Y-en fin rapaciños,
 Enxebres suevos,
 Facer mil altares
 A drento d'os peitos
 En donde se poida
 Ohorar tan gran xemo.
 Un d'eles xa fixo
 (Sin ser o primeiro.)
 Chamán, non de Vale,
 Chamán ó de

CÉLTegos.

IMPRESA D' "A CORRESPONDENZA DE CUBA"

Rua d' Obrapia núm. 24.

[1] D'a composiçõn poética d'o autor, *Claro lucidos*,
 que veu a luz n-o número 95 d'u *Foal de Galicia*.

A GAITA GALLEGA.

REPINICA MUIÑEIRAS, FANDANGOS Y-ALBORADAS UNHA VEZ 'O MES.

Direutores, Redautores y-Administradores:

Chumín de Céltegos.

Roque d'as Mariñas.

ANO PRIMEIRO.

N-a Habana: 2 d'o mes d'Agosto de 1885.

TOCATA SEGUNDA.

A festa de Tacón.

Sempre tiveron n-o peito d'os gallegos cariñoso agarimo as ideas de caridá misturadas c'o santo entusiasmo pol-a pátreá: n-a noite d'o veint' e cinco d'o derradeiro mes dimos unha proba d'ista verdá.

Pol-a tarde d'ese cobizado día non pensaban os gallegos mais que n-a festa que se preparaba. Todol-os sembrantes revertían alegría, todol-os corazóns latexaban á impulsos d'os recordos mais leños e feiticellos. As gaitas deixaban ouvir de vez en cando os seus tenros concertos, xa co'a churrusqueira muiñeira, xa co'a vagarosa e sempre divina alborada.

Os foguetes estalaban tamén n-os aires semellándonos estar n-a nosa terraña, e lembrando aqueles tempos en qu'aínda non probáramos o acedo pan d'o emigrado. ¡Non sei que sentimento extraño teñen pra min os foguetes! "Eles—como dí *O Tío Marcos*,—son chamada d'outros tempos pr'os vellos, estrondo de pracer e barullo pr'os mozos e mozas, aviso d'o ceo que sai d'a terra pr'os rapaces... Os de tres estalos son unha caste de castañolas aéreas tocadas por riseiras e fantásticas virxes que levan por manto o longo espacio, por ollos as estrelas, por alento as arroubadoras brisas."

N-a tarde de que fa'lo, eran os foguetes á voz d'a Caridá e d'a Pátreá, y-os gallegos entenderon isa misteriosa parola.

¡E vaya si a entenderon! Inda non eran as oito d'a noite, e xa unha maneira de xente entraba pol-as portas d'o teatro de Tacón, que non chegaba á un dente pra dar achego a tanta alma.

Entr'o numeroso público vimos feiticellas meuiñas vestidas de gallegas, lucindo unhas ó garrido traxe de mariñanas de Betanzos, outras o sempre galano d'as rianxeiras. Eu, ó velas—penso de min que non é pecado o decilo—luminigábame o sangue n-as pernas e sentía cócbegas n-a gorxa, en que mais d'unha vez tiven que reter aturuxos antusiastas. Un amigo meu, compañeiro de monteira, por mais sinais, díxome ó ver tan lindas raparigas:—"S'os anxeliños d'o ceo gastan vestidos, deben ser, de verdá, ó estilo gallego."

As mulleres son o díaño, con perdón. ¡Pois non m'iban deslembrando d'a discricion d'a festa? ¡Nesas!

A churrusqueira comedia "Entre veciños" foi manificamente desempeñada, y-ó sair á escena a xeitosa tipe Dorindiña Rodríguez recibiu unha tronada d'aprausos e vivas.

O Coro gallego, despois d'o "Hino á Santiago" cantou con maestría "N-o mar", merecendo aprausos á baó. O finar isto, púdeu o público que se cantase a Alborada, que fixo reverter ó entusiasmo d'os romeiros. ¡Qué melosiña é a nosa fala posta en música e cantada d'o xeito con que o sabeu facer os rapaces d'o Coro!

Chegaba o momento d'a representación d' *O Ruiseñol*. Dorindiña e Inigo Varela foron moi apraudidos n-ista hermosa obríña. A primeira demostrou unha vez mais ser unha boa artista, aoque, por acharse enferma d'a gorxiña—cousa que dá mais méreto a xeitosa gallega, porque dado o seu estado de saúde, fixo un sacrificio con traballar—non puidemos gozar ouvindo a sua voz "semellante ós concertos baixados d'o ceo;" y-o segundo, Inigo, estivo moi feliz e demostrou crara-

mente os adiantos que adquire n-o divino arte de Pacheco e Patino. Moitos laudes mereceron n-esto os dous enxebres gallegos.

Unha noite n-a eira d'o trigo! Esta cántiga, anque a escoitemos un milleiro de veces, en xamais se nos fai pesada ¡que lindo poema encerran os seus versos! Que sentemento teñen cada unha d'as notas de que se compon a música! Tres veces se repiteu a petición d'o público: á segunda vez foron agasallados Dorindiña e Inigo por dous cuadros en qu'a Beneficencia de naturás de Galicia demostra o agradecemento os dous artistas; por pombas ceibadas dend os palcos e por ramiños de froes e versos, que mais adiante reproducimos.

Tamen foi ousequiada Dorindiña, con unha vistosa coroa, que lle entregaron duas bonitiñas nenas vestidas de gallegas, y-acompañadas d'o noso bon amigo don Secundino Cora; cuya coroa tiña duas cintas de seda, mourana e branca, co'a lenda: "Os rapaces gallegos d'a Habana, á sua paisaá Dorindiña Rodriguez." (1)

A *Muñeira* y-a *Riveirana* foron punteadas enxebremente por doce parexas, en traxe provincial. Mereceron moitos aprausos e froes.

O "Hino á Galicia" y-"O home e deble" manificamente desempeñados.

A estudiantina "Nosa Señora das Mercedes" executou algunhas lindas pezas de música, que mereceron os honores d'a repetición, y-aprausos ó descallacrebe.

¡Aí que demoro! Na non m'acordaba falar d'o galleguño García Paredes que fixo rir ó público co'a sua colección de tipos. Enxergou en lingua gallega—como é natural—a sua biografía feita maxistralmente. ¡Lástima que non houbera alí un taquígrafo que recollera a parola de Paredes, co'a que fariamos rir os mesmos valados!

Ó sair d'o teatro, formouse unha grande procesion c'oas Direutivas d'as sociedades gallegas, que acompañadas d'a música d'Inxenheiros, que tocaba unha alegre muñeira, e de moita xente, encamiñáronse ó Centro Gallego, n-o que houbo un lucido baile que durou hastra cerca d'as seis d'a mañan.

1. Esto non é tradución; estaba escrito en fala gallega, ó que demostra o gusto que eiquí se desperta por tal lingua.

En fin, a festa non puido quedar mellor. Xente a barullo; antusiasmo como nunca.

En nome d os probes, e pol-o mesmo, en nome d'as mais santa d'as virtudes, á Caridá, damolas gracias a todos cantos tomaron parte n-a festa d'o dia vint'e cinco.

De gran divertimento foi pra min, y-o mesmo sería pra moitos mais, a noite de Santiago. A yalma solazábase o ver a íntima unión qu'entre todos había. A Pátrea y-a Caridá foron festexadas como os gallegos sabemos facelo.

¡Algunhas noites, com a de que falo fan falla aínda pra axuntar o modo de pensar d'os bos gallegos, e pra reimpuxarnos pol-o camiño d'a cobizada rexeneracion d'a nosa sempre adourada Galicia!

ROQUE D'AS MARINHAS.

DE RIOLA POR GALICIA.

Vamos á Ourense pra vel a ponte,
Alí non pode faltar quen conte
As escelezas d'o Santo Cristo,
Que é d'o may pouco bó que ten visto
A xente toda d'a cristiandá.

E de camiño xa iremos veudo
Botal as Burgas auga fervendo
¡Quantos milagres! ¡que cousas hay
Botan n'o inverno como no v'rao,
¡Que maravilas ten iste clao!

Pra dar consolos ás nosas penas
Veremos uenas; pero ¡que uenas!
Teñen ús ollos que fan pecar;
Labios bernaellos, longas pestanas,
Cabelos rizes; as oucansanas
Como xeitosas dan que falar.
Vamos pra Ourense, vamos pr'alá,
¡Alá que xa!

Vamos á Vigo, xoya d'os mares,
Oud' os barquiños chegan á pares
Por vel a virxen pelra d'o mar,
O pobo dorme cal pomba amante
C'o brando arrulo, c'o murmullante
Son, qu'unhas olas con outras fan:

Alí n'a tarde cando s'esmaya
O sol donrando montes e praya,
E cando brillan as augas mais,
É un proteuto d'a natureza
Ver n'a ribeira pra mor beleza
Botes que veñen botes que van,
Son d'os probiños d'os pescadores
Que drento as augas con cen sudores
Un anaquiño gaban de pan.

¡Queredes neas muy graciosiñas?
 Pois abegáivos pol-as tardíñas
 De cara a Caugas veira d'o mar;
 ¡Que boas rapazas vos hay en Vigo!
 Non son tan brancas com'o pantrigo
 Son moreniñas ¡teñen un salt!
 Volvennos tolos co seu cariño,
 ¡Por algo corre pr'o mar o Miño!...
 Vamos á Vigo, vamos pr'alá.
 ¡Ala que xa!

Vamos agora pr'a Pontevedra
 Alí nos temos baixo unha pedra
 A Mendez Nuñez, xénio inmortal.
 ¡Temol os héroes sin menumentos!
 ¡Cando han honrarse nosos talentos?
 ¡Cando iso dia felis virá?
 En Pontevedra, ciudá divina,
 Vemol-a eirexa d'a Pelegrina
 Resprandecente de maxestá;
 Ten unha vírxen tan feitiçeira
 Qu'a semellanza mais verdadeira
 Évos d'a misma que é de Dís nai.

Veira d'o Lerez ó pé d'a ría
 Vesc á emidade qu' Andalucía
 Teulle abofellas ben qu' envidiar:
 Ten azul ceo resprandecente,
 Unha campaña muy frorecete,
 Ten un conxunto muy celestial;
 Os qu'ali moran viven n'o ceo,
 Cantas grandezas forxa o desseo
 Todas xuntiñas alí vos hay
 ¡A Pontevedra, vamos alá!
 ¡Ala que xa!

¡Seica nos vamos pra Compostela?
 Si camiñemos, que é gloria vela;
 E nosa Roma monumental,
 Alí veremos o corpo inteiro
 D'o Santo Apóstol, que d'o extranxeiro
 Veñen as xentes ant il a orar.

O tan lembrado *rota-fumeiro*
 De nave á nave voa lixeiro
 ¡E canto fume votando vai!
 Riba unhas andas, vai a cabeza
 D'o noso Santo y en cada peza
 Leva unha xeya que moito val;
 Andan os eregos cubertos l'oure,
 N'unha capilla ten un tesouro (1)
 Vaya unha belra de catedral,
 Xan non te volvas sin que lle toques
 Ó misterioso Santo d'os croques
 Que n'a portada d'a Gloria hay.

Alí veremos moitos conventos,
 Moitas eirexas con cen protentos
 ¡E cantas torres hay n'a ciudá!
 Alí á Escola n'a qu'aprenderon
 Tantos ilustres xénios que deron
 Á nosa terra nome inmortal.

Eiqui deixámos muy esquecidos
 Dous nosos xénios escraecidos,

Anrelío Aguirre, Calros Fontan;
 D'as nosas gorrias vél eiqui a sorte...
 ¡Dormen o negro sono d'a morte.
 Como si fosen calquer mortal!
 Pero deixémos loxe istas cousas;
 ¡Xénios dormide baixo isas lousas!
 ¡Sagradas eixas dormide en paz!
 Vamos pra Cruña, vamos pr'alá.
 ¡Ala que xa!

Corto d'a nosa quirida terra
 Moitas grandezas á Cruña encerra;
 Ten un castelo d'a antiguedá
 Que naide sabe decir de fixo
 Quen fói seu dono nin quen o fixo,
 Isto n'os tempos perléuse xa.

Inda n'a Cruña hoxe palpita
 O feito heroico de María Pita
 Nome qu'a fama decindo vai,
 Muller valente, xénio esforzado
 Que d'a codicia d'o ingrés odiado
 A patria sun soupo salvar.

Eiqui as horas fixen lixeiras;
 Temos rapazas xá casaleiras
 Que son pombiñas d'iste pombal;
 Teñen us ollos que botan fogo;
 Non as miredes sinon muy logo
 A yalma enteira l'habrés de dar.

Os pés d'o pobo desfánse as olas
 D'o mar que sempre consigo a solas
 Anque sin logro loita n'o Orzan;
 X'o mar á Cruña ten seu encanto,
 Ten a sua gloria, ten o seu canto,
 A luz, a vida todo n'o mar.
 Vamos á Lugo, vamos alá.
 ¡Ala que xa!

Pobo en Galicia tan lembrado
 A Xesucristo Sacramento
 Decote mostra n'a Catedral;
 Iste é recorde d'unha victoria,
 Cantan os eregos himnos de gloria,
 Britan as luces n'o santo altar.

Ten unha antiga fôrte muralla
 Qu'está agardando qu'unha batalla
 Os seus nemigos lle veñan dar;
 Frorón antiguo d'o chao gallego,
 Por entre frores dámos o rego
 D'a sua rica fonte Miña.

•Na non vos falo d'os menumentos,
 D'as maravilas e d'os protentos
 Queiqní esparxidos se ven brilar;
 Os que faládes mal de Galicia
 Si lle queredes 'acer xusticia
 Sin perder tempo vide pr'acá.
 ¡Ala que xa!

VALENTIN LAMAS CARVAJAL.

(1) A capilla d'as reliquias.

ROUSALIA CASTRO DE MURGUIA

Aquela rula amorosiña, aquel rolsiñol d'istes va-
les, aquela reina d'a nosa fala, n-a que tantas vá-
goas d'a'egria soupo arrincar d'os corazóns galle-
gos; aquela maestra d'os teoros cantares háchase
magoada, fondamente dorida.

¡Nosa señora d'as Angustias a console, san An-
tón bendito uol-a garde pra gloria d'o cl'o ga-
llego!

Ai non! Dios non chamará inda pra si á quen
com' ela ten que cumprit-o seu apostolado, a mi-
sion de facernos amal-o chao n-o que nacimos.
Non; Rousalia non pode, non debe luxir de nos,
mentras que non vex'o sol d'a xusticia brilar so-
bre'os picoutos d'as nosas montañas; non pode,
non debe foxir de nos, pois á Dios pidíndol'o es-
tán os pobos gallegos.

Védel a.... Alí está no seu leito cal dorida
pomba [1] que se pousou pra sempre, c'os filliños
xunto de sí.... Quizais ós seus ollos veñen teu-
ras vágoas qu' escaldan as suas meixelas, y ó seu
pensamento recordos d' outro tempo. alayos d'
outras músecas eoidades e melancolias! ¡Ela que
ten n-as suas canturias,— qu'arrecendeu ós pina-
res e tomillos d'as nosas montañas, as tro es d'
estes xardins, com' as estrofas d' Osán.— balsa-
miño pr'o peito magoado pol-a pena fresc' o ba-
llo pr' os beizos mazados e secos que solberon o
reposo d'a vixitia d'a trahic' ou d'a chouza. can-
cións cheas de valentes notas pra cantal-a libertá
d'a pátria!....»

¡Qu' as oracións que raben ó ceo deud' os lares
pátreos, misturadas c'as vág-as e sospiros d' os
corazóns, cheguen o trono d'o Altísimo, e sean
aboulo pra conter unha vida que se vai, un alean-
to que s'acaba!

AMORES E DOORES

Balada.

Elvira, d' ollos azules
A mais garrida d' Aldán,
Entre uns olmos e abedules
Mui sentadiña n-o chao,
Aflixida,
Doñcida,
Pois do seguro penaba,
Así consigo falaba.

Son desgraciada, desgraciadiña,
En vivo, en morro tola d'amor:
¡Porqué te fuchas miña diviña!
¡Porqué, me deixas con tal delor!
Rosendo hermoso, cantas contigo
Noites de luñ viñas pasar
Eu fatas doceis!... pi, meu amigo
Qué triste agora vexo o luar!
N este soutiño, n-o bran pasado,
Sobre estas herbas e flores, si,
Ti me decías: ' meu ben amado
Eu vivo, en morro, todo por ti!

(1) Lisardo Barreiro: Unha visita á Rosalia Castro.

D'esta rosniña que tanto quero
Nunca n-a vida n'apartarei:
Sempre contigo vivir espero,
Rula, ruliña, rula d'o rei.»

¡Quen te oira
Almiña que amor me chama!
¡Quen te vira
Xunto de non n-esta grama!
Sale a luna....
N é branca agora, Rosendo ....
¡Ai fortuna,
Que aquí me tés palecendo.
Quizá mira
esa loñ en tal instante
E d' Elvira
S'acordará o meu amante.

Quizá non sea
Cal meu corazón desea.

Lonxe vai, tan lonxe, tanto!
Mais alá d'o mar profundo,
Alá n-o cabo d'o mundo
E si m'olvida n'é espanto;
Pero é delor para min:
¡Quen meu amor me levou?
Si non te vés eu me voi
D'o mesmo mundo hast'o fin.

¡Mais... como vou?... son doncella,
Son n'la de bendición.....
¡Ai que delor! ¡que pasión
Nascida con mala estrela!
Conque, ¡adios!
—«Adios!» oyea,
Sin ver quen.... s'espavoriza
Corre e encontra a Pastoriza
Que foi a que respondeu;

Pois creera
Qu' Elvira adios lle dixera.

ALBERTO CAMINO.

AS PATACAS.

A nova recolleita alcóntrase á frol de terra: as
bocas que bau de comelas xa fai tempo que s'
están abrindo. Bó é que algo vos diga d'as pata-
cas, mantenza que iuda que non a leve o estóma-
go ven á ser un consumo diario entre labregos.

En boa hora vaya dito que non é por soberba:
as patacas deberan empregarse n-a terriña pra
cebar os porcos, pois como alimento de cristiano,
cola porque non hay outro remedio: pol-o demais
sin a compañía d' uohas m'gras de xamon ou d'
unhos chourizos, como as xantan os que furrán
d' o sacho, atrouseuse n-as gorxas

As patacas n-as nosas aldeas cómense á ferra-
dos: fan as veces d' o pan e d' a carne, pero nun-
ca fan gracia. Hai labregos que ó verse diante
d' unha fonte de patacas non poñen boa cara por
moita fame que teñan: aqueló de comer sempre
d' unha mesma cousa, ralla, e bótaulles a mau—

porque as patacas nin con teneilor se colleen — como quen mete os pés n-a auga pra pasar un regato.

O negocio d'as patacas trabállas; n-a nosa terra mais e' o sacho que e' os dentes. Dinantes de recolleitalas hay que ficer moitas precauras; dempois de recolleitalas, logo se derreten en cachelos ou n-o caldo, ou cocidas ent-eiras.

As patacas conteñen moita fécula. Nastra o nome non é corrente nin frecuente.

O labrego dempois de levar unha farta de patacas, qué lase como si lle deran unha malla de paus n-o lombo.

As patacas dempois que se dixiren, xuneras leve sinon se volven fume n-o estómago, porque o fan infrar como si fose un grobo.

Asemélanse as patacas os que gobernan, polo moito que enchén e pol o pouco que compracen.

As carnes d'os que viven mau ilos á patacas son carnes fofas, e n-o seu cerebro nin xiquera brila o lóstrego d' unha idea: non é ni-agre, non se soupo que ningun xenio concebise un gran pensamento estando facendo a dixestión d' unhas patacas.

Foron malas en mala terra pra que teñan bós feitos. Trouxéronnas os mouros ou d' alá viñeron elas de seu, pra que sean comida d' apetencia pr' os cristiaños enxebres. A garamalla d' as patacas dáselles ó gando; a froc d' as patacas nen cheira nin lore.

As patacas teñen ollos como o queixo cando é malo, e como di o refran, ollos que non ven corazon que non sente, ou o que ven á ser o mesmo pol-a nova filosofía, patacas cegas, noupeñadas n-o estómago.

Ilainas fanfrientas e nabudas, mais nin unhas nin outras pasan de ser patacas, ou mantenza de fanfuriña.

Pol-a mor d' as patacas, en opinión de un sabido d' aldega que non deixará de ter razón pois fala por esperencia, sentimos a morriña os gallegos, e vamos á pousar polo camiño d' o noso adiante: namentres se abuse tanto d' as patacas en Galicia, será un sono a cobizada union gallega, pois sendo un alimento que non s' achega ó corpo mal pode estreitar os lazos d' os espiritos. Os ingleses teñen union e medran porque apenas proban as patacas. Os catalas teñen forzas pra traballar e pónense ricos porque solo comen as patacas por un antoxo.

En Galicia sucede pol-a contra: o rayo d' as patacas son a carátula d' o pan de cada día, e así hay tantos rapaces co-a riquitía, tantas mulleres opiladas, tantos mozos coa morriña e tantos vellos arrangallados.

Nin como industria poden pasar as patacas, porque dan moi o traballo e son de pouco proveito. Ningun labrador foi adiante por precauras. Mais valera que se botasen á lameiro os eidos en que se sementan, pois de daren ferruña poderían criarse mais touras d' as que se crían é teríamos a carne mellor e mais barata en Galicia.

As patacas son n-a nosa mesa un nemigo d' a alma; estannos atentando sempre c'os recordos d' a carne, sobre todo cando as poñen solas n-a fonte. O fume que botan cando veñen quentes é unha relembranza d' o fume d' o inferno. As patacas fritas parecen espiritos de condauados;

as patacas cocidas ánemas d' o Purgatorio que agardan pol-a resurrección d' a carne; en cachelos son com' os afixidos polos trabucos que dempois de fervera cachon soltan o coiro a pouco que lles turren; patacas ó natural pasadas por auga e' unha area de sal por bautismo pra diferenciálas d' as que se lle botan ós porcos n-os barcales. As patacas que s' asau ó lume son patacas cesantes que por quentarse acostuman a queimarse, como lle pasa a algúis impregados que por s' arrimaren ó sol que mais quenta déixanos pra que se pasen n-a borrhalla d' a césantía.

As patacas son com' o mal, que son benditas cando non veñen solas. Bendito seas mal si ves solo! Benditas seándeas patacas si non vindes solas, e vindes n-a compañía d' as taladas apetecentes e suculentas!

Os labregos que van o rianxo c' un saco de patacas asemélanse á bestas de carga: levan moito peso pra non gauaren diñeiro. A todo valer un saco de patacas val dez reais, o alquiler de calquer faco por xornada.

As patacas fan como a mala crba que aixiña reverdece, a pouco que se garden n-a botega sañense e bóramos cada crba! As crbas d' as patacas que groman son pérfidas. Neste caso as patacas acaban por onde deberan començar, por serviren de ferraxe ós marraos.

O mais famento non pode levar unha farta de patacas, porque é comida que logo s' atasea n-a gerxa, e non corren siu que lle boten auga. Non falo de viño porque o mosto non fai migas co-as patacas n-a nosa terra. Os que beben viño apen-as proban.

Tampouco é cousa que se poida gardar n-a faltriqueira pra lle levar como agasallo ós nenos d' a casa, porque as patacas dempois qu' enfrian poñense acedias.

É que mais ja quen se lle pasoc pol-as mentres agasallar á ninguen c' un rega o de patacas!

¡Nin pra nutar o carro sirven estes tubérculos!

O día que os gallegos coman menos patacas e mais carne, cando non se cruzan tan a miúdo n-os poses d' os probes, aquel día será o Xénesis d' a nosa rexeneración, e cautáranos outro galo.

Depreudei de min, meus compañeiros de morteira si querendes ser outros. Como agora botandes os garabanzos n-o pose con conta e razón pol-os días de festa, botai as patacas de hoxe en diante e non sintirendes tanta morriña nin terendes tantas xenreiras, nin pearendes de cachazados.

¡Atracarme eu de patacas novas ou vellas, cocidas, asadas ou en cachelos! ¡Un demoro! Namentres se podía, as patacas nin velas, e de velas que sea por antoxo ou misturadas c' o compango, unha sola vez n-o ano como se compre c' o precento ou dicantes si se correse o peligro de non ter que xantar ontra cousa.

MARCOS D'A PORTELA

N-A N JITE DE SANTIAGO.

A DORINDIÑA RODRIGUEZ.

Dorindiña, cantora feiticeira
D' isa terra querida que relembro,
Déixame qu' boxe d' entusiasmo enchido
Poña òs teus pés un eternal loureiro
Que che entrego ò escoitar d'a tua gorxiña
Dolce armonía semellante á un ceo

Baixado d'as alturas

Onde viven os anxeles máis ledos.
Perdóname si gabo o que ti va'es
E si á falarebe en verso lúxo m' atrevo,
Pois ó verte vestida de galega
E cantando n-a fala que máis quero,
Sintin bulir n-o íntimo d'o espírito
Mil recordos suavis e mil afentos
Pol-a pátreá, o inán d'os meus amores
Uneca inspiración d'os meus concertos,
Esperanza, recordo,

Que sempre anima o meu galego peito.
Canta así, miña rula; canta sempre
N-a fala cariñosa d'os suevos,
Y-entonces xuntaráis ós triunfos todos,
Os triunfos pátreos, de valor inmenso
Pr'us que, cal ti, deseau
Inzar de glorias ó solar galego.

M. L. F.

A INIÑO VARELA.

¡Ouh garrido cantor! ¡quen pensaría
Qu' esbrapando d'a inocencia o manto,
O eco d'o teu canto
O ceo subiría
Espallando n-os aires armonía?
Casi ninguén teu nome coñecía,
Cando de pronto sin saberse como,
En alas d'a tua nova fantasía
Tras d'a fama, miramos que voítche,
E d'o xenio n-o campo te lauzache
Con paso moi lixeiro,
Buscand'o seu arcano eo seu misteiro.
O pobo que t' apraude fervoroso
Adimí' o teu craio entendemento
Xuntiño e-un parvir esprendoroso,
Por tanto, sigue sempre ese carreiro,
Que despois d' alcanzar pa'mas é gloria
N-o mundo, donde ti mismo te espallas,
O teu nome ha de verse aló n-a hestoria;
Pois d'o xenio val máis unha vitoria
Qu'os sangüentos loureiros d'as batallas.

S. C.

OS DOUS ABOGADOS

(CONTO XURÍDICO-RETRANQUEIRO.)

O señor Xan è un labrego que sabe onde ll'apreta o zoco, [pois non poden magoálo os zapa-

tos porque non os tén]; usa patillas semellantes á dous lucós de Lugo, cirolas d'estopa, potainas de burél con botós de ferro, y-ua sombreiro coro de lume, dexeneración de cando era branco. En canto ó físico direi solasmente que se parece moito ó tío Marcos d'a Pitela, residente n-a Habana; è decir, que vos è un home de retranqueiras e sabidencia orixinal.

Háchase casado e tén dous fillos: è bincoleiro d'os acouñados, anque non pode estirar moito o pé, pol-amor de que a manita non pasa de cinco de longo.

Non hai preito nin xunta, loita nin descusión n-o autamento n-a que il non meta baza. Sabe escribir un pouco, e leer algo máis, e tén metida n-a cheucha os espíritos d'as leises [falando xurídicamente] feitas dende'o tempo d'Eucreo. Tamén entende algo de relixión anque os cregos, pra non preveririlo, non lle premiten mais peródicos que a suserición á Bala d'a Santa Cruzada.

N-o tumbal d'a casa d'o noso personaxe, encóntrase o pazo d'o *abogado de veridí*, don Costante Candelas andalás de nación, e máis fuchado qu' as figuras d'o Canton Grande d'a Cruña. A' storia d'este home—ou señor, fora a yalora—está un pouco lixosa, pois, è decir de moitos v'ciños, non tiña máis bés cando veu pra'a vila qu' unha *pompona* (sombreiro) boa pra gardar mazarocas, y un traxe de fufú ou liliña; y-agoira tén pazo n-a aldea y-outra n-a cibdá, y axiña terá tamén o título de Marqués, que n-os tempos que levamos adequirise como quen merca unha cuxa.

Ben podía aforrar o decir que o tío Xan e don Costante entrambos á dous abogados, lévanse como can y o gato principalmente dende qu'o primeiro lle dei unha lención d'abogacía que non enseñan n-as cátedras, nin o xuriscónsulto señor Abela lembra en ningures d'os seus libros.

Éraves pois o caso de qu'a horta d'o andalás que lindaba co'a d'o noso charrusqueiro labrego, tiña unhas cerdeiras que pol-o medio día daban sombra de tal maneira n-o preito veciño, que non deixaban lograr froito d'o que alí se prautaba. O noso peisano fixo ver á don Costante o mal que tales arbres facían, e que encontrándose á unha vara d'o lindeiro y-ò lado d'o *saliente*, non era de lei o que s'omberan prautado alí as cerdeiras etc.; pro nunca lle fixo caso algúu, c'o gallo de que è probe non dan a razón os esziques.

—Qué caracho, señor!—decía o tío Xan un día en que pasaba por debaixo d'os arbres de que falo;—qué non lei de tumbalos! Non podo sementar nada preto d'istas malditas cerdeiras; pro... pol-a noite pensarei pra ver d'atopar algunha retranqueira.

En efecto; debeu d'encontrala, pois è día si gñente decíalle è seu compadre Chiuto:

—Mañan tés qu'ir á vila, y estimariache que me fixeras o favor...

—Si podo, ti xa sabes....

—Irás á onde un abogado á buscar unha consulta... (o tío Xan rasca o curuto d'a cabeza) pro... o abogado que sea don Costante entendes! Ti farás a pregunta tal como eu el'ò vou á decir: atende; dirás eisi. "Don Costante, teño unha leira è lado d'outra d'o meu compadre Xan, y-a d'este tén us arbres que dan sombra n-a miña

de tal maneira que non me deixan lograr froito alguu. Eu quería saber si podo ou non tumbalos, pro... polo que poida suceder despo que vosté me dea un parecer por escrito, sin citar nomes." E darach'o escrito, pol-os cartiños, por decontado, e logo dasmo á min.

—Mui ben; non sendo mais que así. Pro tén eu conta que como che quèr mal, vai a dar ó vultuntum o parecer de que se túmben.

—Canté! Compadre!—dixo o tio Xan ó ver que a consulta iba de camiño a dar os resultados cobizados;—ti descoida; fai como eu che mando, e ganarás....

—Pecha a boca, qu'eu non traíco qu'os amigos.

O outro día pol-a tarde xa volvía Chiu'o c'o parecer d'o abogado; tan luminoso por certo, que despois de citar as páxinas onde estaban os artigos d'a lei y-os nomes d'os qu' escribían á exposicion ou prólogo—cousa de moda n-os tempos que còrren, principalmente pr'os qu'escriben pol-a moderna non querendo nada que cheire á vello—decía que había dereito á tronzar os arbres.

Cando o tio Xan colleu n-as mans o papel non acougaba de contento. Xa podía tumbas as cerdeiras, y-o abogado lido non podería queixarse, e si o facía peor pra il.

Sin dar tempo á nada colleu un serrón y un machado, y-acompañado d'un d'os fillos, fois á leira de don Costante, e.... *pru.... pras....* trouzou as cerdeiras.

Pasados catro días, o alguacil citaba ó voso labrego pra que fose á un xuício ou crella presentada polo abogado. O tio Xan non desinou home bô que moitas veces salen peor qu'os mesmos demos-e fíou a vitoria n-as retranqueiras de costume.

Xa temos ó demandante e demandado n-o Xugado de Paz, como enton se chamaban, e cuyo nome lle sacaron con bastante acerto pois casi sempre son Xugados de Guerra—O abogado retoroe os bigotes con cirimonía que quèr decir: "voute á amocar", y-o señor Xan está facendo rayas n-o chan co'a moxa como agardando o momento d'a vitoria. Despois de que o acusaron e de que o abogado ceibou unha parola xurídica de primeira fila preguntou o xues ó demandado, que contestaba ás acusasiós.

—Eu....—comenzou éste a decir con calma própica d'os picapreitos—è verda... cand'un está n-o seu; cando a razón está d'o meu lado.... porque, sepa vosté.... e dispense.... que si tumbas as cerdeiras non foi por mal querencia, porque, así Dios me leve si quero' mal a vicho viiente. O señor, don Costante, non p de decir, nio debe decilo que fixen mal e qu'eu non estaba dentro d'a lei.... porque, como iba decindo, il mesmo -e dispense, meu señor,—deu un pa el, que pido còste en autos e se una ó expediente, n-o que dice que se poden tumbas....

E decindo esto amostrou a consulta firmada por don Costante, u a que daba o parecer que xa coñecemos, e quén, ó vela, morden os labios, retoroeu de novo a bauda direita d'os bigotes, e dixo:

—Zeñorez; ezto debe arreglarze en paz y en grazia de Dios

—Logo.... todo s'acabou.....

—Ci, Ceñó.

—Está d'a miña conformidá,—dixo o tio Xan,—pero supríco que se me dea un certificado d'o arreglo.

—Darácelle o certíficoo.

Todo saíeu como esperaba salise o abogado de silveira, que lograba co'esto un trufo dino de Licurgo.

—Uste veu couza como ela?—dixo o andalús ó quedar solo c'o Xuea.—Usté vé como un abogado de zilveira ze bu rou de min?

—Ben ó vexo, don Costante; os gallegos, aunque nou vayan ás catedras, saben facer chuscas á mesma estrella d'a mañan.

K. Noto.

N-a Habana: Santiago de 1885.

CASOS E COUSAS

Todo os periódicos d'a Habana, menos un que se chama gallego, pro que non o é por razóns que me gabo de calar anqu'as teño metidas n-as alforxas pra cando s'ofreza sacal-as ó sol, sañdaron o nacemento d' A GAITA con tenros agasallos.

Dedicounas unhos versos

Desd' *O Xeneral Tacón*,
Durante, rapaz enxebre,
Español de curazón,
Poeta d'os inspirados
E muy valente escritor.
Tamen o lido Galúño
Desd' as columnas d'a *Voz*
A nosa GAITA GALLEGA
Feiticeiro sañdón.
Siguentle logo *O Diario*
Da Marina. Mais despois,
E decir, logo mais tarde,
Un semanario d'os bos,
Por *Heraldo* conoiedo
E d' Asturias de senor;
O Eco d'o Señor Insua,
O País, *O Español*,
A *Lealtá* de Cienfuegos
Do Guaso a labrega *Voz*,
A *Familia* de Matanzas,
De Güines a lida *Un'on*:
Y-en fin os colégas todos
Que se publican acá,
Menos o gallego ese
Que dis naceu en Ferrol
E que non ten pol-o visto
Anaco d'as condiciós
Que teñen os bos gallegos:
Cortesia e lido amor
O idioma d'o R-y Sabio
E Rodriguez d'o Padron.

+

Ese mesmo periódico gallego (sic), que non nomo por non pringar o fo d'a nosa GAITA y-a queu desd'hoxe retiramol-o canxe, di n-o seu último número que *Puebla de Sanabria* pertence á rexion d'as Castelas (Zamora); que *Viana* é partido xudicial d'os d'a Cruña, sendo d'Ourense; que

Villalba tamen é d'a Croña, sendo de Lugo; e que Pontecaldelas corresponde igualmente á mesma provincia d'a Torre d'Hércules, pertencendo a Pontevedra

Vayas'a escola
Don barrufeiro
Que lle fai falla
Pasar un tempo
Con-as gallegas
Ad-prendendo.
Vayas'a escola,
Vayase pres o,
Vaya'saxiña,
Vayase ledo,
Pois en lle xuro
Diante d'un leño,
Qu'asté non sabe,
(Y-aposto un peso)
De geografia
Nin un pimento.

Fai unhas poucas dias que s'atopa entre nos un enxebre gallego, Pepe Bouchet, pintor d'os de primeira, discípulo agasallado de B'anes e que fixo os seus estudos na escola de pintura qu'hai en Roma.

Foi aló pensionado polo goberno d'a República Arxentina, é decir, alcanzou d'o goberno d'a Prata o que quizais n'alcazara d'as Diputaciós provinciás de Galicia.

Pepe Bouchet, distínguese, sobre todo, n-os retratos ó oleo sacados d'o natural. Boa ocasion pra que se faga como Dios manda o busto d'o señor Raibal qu'o *Centro Gallego* dispuxo colocar n-o albergue d'a sociedade.

Debe facer tal traballo
O pintor Pepe Bouchet,
Qu'é un pintor que non ten hoxe
Quen lle poña diante o pé
N'ista terra d'n azucre
D'o tabaco e d'o café.
;Oyenne señor Riveiro!
;Oyenne? Pois abofé
Que si m'oye, lle regalo
Anque non queira vosté,
Un funheiro de sanguiño
Cutores eucas de mel,
Un chaleque acotonado
Y-unhos percebes que ten
Aló n-a fonda Suiza,
Un rapaz para vender.
;Ay quen-os vira, caraños!
;Ay quen-os vira! Canté.

Algun caixistas d'esta insua estanlle roubando á Sarmiento, o de Bos Aires, unha d'as suas especiás manfás; a de reformar os idiomas.

N-os cartés que se fixaron nas esquinas d'as ruas d'a Habana anunciando a función de Santiago, puxeron pola sua conta, *muñeira*, en vez de MUÑEIRA.

Que s'escribe *muñeira*
Probou Raibal
Unha vez que fixeron
Burrada igual.

Non se repita
Por amor ó idioma
De Maria Pita.

Sin decir de dond'os sacan, algus colégas d'os adrentos d'a insua, publican artigos e poesias que toron insertos n-o *Eco* d'o Sr. Iusua, algunos, mediant'os ochavos.

Tamen n outras partes socede o mesmo. Qu'o digan sinon os siguientes escritos; *Maria Castaña, Santuario d'os Desamparados en Abades, Meus apuntes: Vigo, Maria Pita* etc, etc.

De modo e mais de maneira
Que teñen unha tixeira
D'as de *fror*;
De modo e mais de maneira
Que teñen mais tragadoira
Qu' un buzón.

N-o primeiro número d'a *Galicia*, churrusqueiro periódico de Ferro, veu a luz o pequeno artigo inserto n'outro lugar e que leva por título *Rosalía Castro de Murguía*.

A nosa GAITA
Conforme está
Con tal traballo
Escrito alá
N-o pobo enxebre
D'o arsenal,
D'a rica eirexa
Do San Xulian
E mais d'o dique
Fenomenal
A donde levan
Para limpar
Os barcos todos
D'a escuadra real.

N-os istantes en qu'escribo, de presa e correndo, os *Casas e cousas*, andaré de zeca pra meca, pol as ruas d'a Vila d'Ortigueira, repinicando a gaita, meu tocayo Chumín o gaitero de Vale.

É qu'aqueles bos labregos
Mui gallegos,
Festexan a Santa Marta
Patrona mi'agrosiña
D'a Vilña
Conocida pol a farta.

Eu non poido e deseara
Irme para
Dond'a Santa se festexa.
Teño soída por vela
Pois por ela
Sempr'o curazón latea.

Pol o conñ
D'a verde Eriu
A morto o fin
Verá

CHUMÍN.

A GAITA GALLEGA.

REPINICA MUÑEIRAS, FANDANGOS Y-ALBORADAS, UNHA VEZ 'O MES.

Direutores, Redautores y-Adeministradores:

Chumin de Cétegos.

Roque d'as Mariñas.

ANO PRIMEIRO.

N-a Habana: 13 d'o mes d' Setiembre de 1885.

TOCATA TERCEIRA.

A FALA GALLEGA.

I.

Si nos fixamos un pouco n-a' storia e desenvolvimento d'a nosa lingua, que ven á ser a' storia d'a literatura e pol-omesmo a medida d'a sabidencia d'o pobo, entenderemos sin moito traballo, que nunca foi de mais importancia a nosa terra como n-aqueles tempos en qu'o gallego era a lingua literaria n-as Castelas y-a lingua literaria e popular n-o occidente d'a Ibeira.

Por razóns que non son d'este lugar, e que n-outra ocasion trataremos, a fala romano-galaica volveu á encollerse ô curruncho onde era nascida; e mais tarde caeu en tal decadencia quesoilo era usada pol-os labregns y-artesás, e deslebrada d'a literatura hastr'o extremo de que moitos lingüistas a aldraxaban poñéndoa n-a crás d'os dialeutos.

A nosa decadencia foi súpeta, e obedeceu mais a isto que á outra cousa. Os poetas gallegos, que podían atopar a verdadeira inspiración n-a lingua gallega, que tan en caracter s'hacha c'o noso xenio, traballaban o castelán facéndose poucas veces notabres.

Este sigro, que si non é o d'as luces é ô menos o sigro d'a loita entr'as crênzas vellas y-o novo progreso, e que segun o paso en que camiña leva o xeito de facer morrer tod'o tradicional, fixo qu'os pobos volvesen o carís ô pasado, e, sin detrimento d'a axuntanza d'a nación, ollasen pol-a sua vida, pol-as tradicións, pol-a lingua, por tod'o que lles é própeo, e pol-o mesmo mais fátile pra camiñar pol-o carreiro qu'o progreso lles asinalaba.

Galicia non foi insensibre co'iste santo movemento. Tivo fillos antusiastas, que an-

que non hachasen mais gloria qu'a de provincia—unque a rosa e gloria de pátreas—precuraron decote pra erguer a fala d'a deixades en que se tiña. Eles, traballando sin agardar ningun pago, sinon c'o disintrês de verdadeiros petrucios; eles, desenterrando d'o pasado as nosas tradicións, y-amostrando ô mundo a lingua mais dolce enxendrada pol-o latin e greco e misturada c'o céltico, firindo os nosos ouvidos c'os sôns brandos e melosifios própeos d'o gallego; analizando a' storia, facéndonos ver o qu'éramos, o que somos y-o qu'estamos chamados á ser, antusiasmáron os nosos peitos, e devolveronos unha pátreas, unha lingua, un orgulo que parecía deslebrado de nos pra sempre.

Rousalía Castro, Alberte Camino, Cid Rozo, os Igresias, Pondal, y-outros mais qu'agora non lembro, foron os primeiros apóstoles os primeiros rexeneradores d'a literatura que dera vida n-un tempo á de Castela.

Os bos resultados non se fixeron agardar. Os gallegos collimos d'aquela ese orgulo que ven á ser decote o cimento d'o mais antusiasta cariño pol-a pátreas. Xa nos consideráhamos estonces tanto com'os catalás, e mais que moitas rexións d'a España. Ese novo renacimiento comenzou c'unha subrevaición que levaba n-a bandeira un letreiro cuyas palabras ainda resoan hoxe n-o fondo d'a yalma com'a lexana voz d'a mais leda esperanza:

España, que hastra estonces non tivera mais que desleigamentos pra nosco, fixou en Galicia a sua atención, mirando, sinon con medo, ô menos con respecto à nosa querida terra.

O mesmo Castelar, ô ver o noso renaci-

mento, dixo: «Non-os deslembremos que fai pouco tempo q'un escritor d'o reino veciño trazaba unha nacionalidá literaria composta de portugueses, brasileiros e gallegos. Ista cousas podían maxinarse qu'erán toladas d'a chenchá cando non viñeran aínda harripiadas crisis, e non se viran certas tendenzas que poden volver mañan...»

Pra finir: Galicia foi grande e fíxose respetar, cando volveu os ollos ô pasado e comenzou a cultivar a lingua de Rousalía.

Sigamos nosoutros os pasos d'os nosos primeiros poetas, xa que non con tan bon xeito, cen fé, que c'un solo grau d'ista, como di un lembrado escritor, pódese cimentar un mundo. A nosa rexeneracion debe ser fundada n-as nosas cousas pra que sea dina de nos e puramente gallega. C'a nosa lingua, chamada por moitos a mais dulce d'o mundo podemos facer unha literatura muy rica. Deixémonos de charaviscadas própeas d'os que, aunque qneren á terra, non sofían n-a Suevia enxebre: sigamos pol-o camiño que outros nos asinalaron, hastra que poidamos decir com'ô lembrado tribuno: (1) «Xa non somos us poucos, somos us moitos; xa non somos un fato, somos un exército; xa non somos unha secta, somos unha relixión; xa non somos unha tribu, somos un pobo; xa non somos unha escola enteca, somos toda unha literatura.»

ROQUE D'AS MARINAS.

O GUEITEIRO.

“Sempre pol-a vila entraba
Con aquel da señorío.”
(Rosalia Castro.)

Déndesd' o Lérez lixeiro
As veigas qu' o Miño esmalta
Non houbo n'o mund' enteiro
Máis arrogante gueiteiro
Qu' o gueiteiro de PENALTA.

Sempre retorced' o bozo
Erguida sempr' a cabeza,
Daba de miral o gozo.
Era un mociño... ¡qué mozo!
Era unha peza... ¡qué peza!

Despois d'o tempo pasado,
Pasado pra non volver,
Com' on profeta ispirado,
Inda m'o parece ver
N'a festa d'o San Trocado.

Calzou curto, alta monteira,
Verde faixa, albo chaleque
Y-o pano n'a faltriqueira,
Sempre n'a gaita parleira
Levaba dourado fleque.

Non houb' home máis cumprido
N'o mundo, de banda á banda,
Nin rapaz máis espilido,
Con máis riqueza vestido,
Nin de condicou n' máis branda.

Pra as festas e romarías
Chamado, todol os días
Topábase donde queira,
Anque por certas porñas
Solo tocaba a muiñeira.

Pois, como poucos teimado
Cand' unha venta lle pega,
Xura que, pr'o seu agrado,
Non se ten ind' euventado
Música como a gallega.

Neno er' en caudo él vivía,
Máis non-o podo esquecer.
¡O qu' él n'a gaita sabía!
¡O qu' él c'os dedos podía
N' aquel punteiro facer!

Cando n'as festas maores
Era esperado o gueiteiro,
Botábanl' as uenas frores,
Ledas copras os cantores,
Foguetes o fogueteiro.

Tras d' él, en longa riola,
D'a gaita o compás levando
Cou infenal batayola,
Iban corrend' e choutando
Os rapaciños d'a escola.

Nunca se puidio avriguar,
Véndolla repinicar,
Por qué, o son d'a gaita ouindo,
Cantos bailaban sorrindo,
Acababan por chorar.

Pero cand' él n'o turreiro,
Cal n'a trébede a Sibila,
Pegaba o pio primeiro,
Daban ó vento o sombreiro
Todol-os mozos d'a vila.

Comenzado o baile enton,
Cansa era pr' admirar
Aquel sembrante bulron,
Aquel aire picaron
Y aquel modo de mirar...

Y-era de ver con qué trazas,
Sin facer pausas, nin guiños,
Nin caso d'as ameñazas,
Furtaba un bico ás rapazas
D'os noivos diant' os fociños.

Ninguén soubo frolear
D'o xeito qu' él froleaba:
Veril' a muiñeira botar

(1) Balaguer.—Discursos Académicos.

Era unha nube mirar
D' anxeliños que pasaba.

Xentil, aposto, arrogante,
En cada nota o gueiteiro
Ceibaba un timpo diamante,
Que logo u'o redobranse
Pulsa o tamburileiro.

¡Qué Orfeo se lle igualaba,
Si mesmo, dentro d'o fol
Que c'o cóbado apertaba,
Parecía que cantaba
Escondido un rousiñol!

Músic' ón tempo e poeta,
Algunha fada secreta
Tiña con que comovia.
Pois nunca d' unha palleta
Saíu tan doce armouía.

Tocaba... e caudo tocaba,
O vento que d'o roncon
Pol-o canto fungaba,
Dixeran que se queixaba
D'a gallega emigracion.

Dixeran que esmorecida
De door a Patria nosa,
Azoutada, escarnecida,
Chanaba, outra *Nai chorosa*,
Os fil iños d'a sua vida...

Y-era veridá ¡Mal pocado!
Contr' ou penedo amarrada,
Crabai' un puñal n'o seo,
N' aquela gaita lembrada
Galicia era un Prometeo.

Un Prometeo cantando
Eternas melauconias;
Sempr' un consolo agardando
E sempr' as bágoas chorando
D'o desdichado *Macías*.

Por eso' cand' á tocar
Se puña o gueiteiro lindo,
Cantos viñan pra bailar,
S' escomezaban sorrindo,
Acababan por chorar.

Por eso en vilas y aldeas,
Por xentes propias y alleas
Era aquel home estimado,
E por todos saudado
En camiños e vereas.

Por eso, dond' él chegaba
Dáballe citas d' amores
As mozas por qu' él toleaba,
E sempr' á mesa xantaba
D' os abades e priores;

Que dand' o Lérez lixeiro
Ás veigas qu' o Miño esmalta,
Non houbo n'o mundo euteiro
Máis arrogante gueiteiro
Qu' o gueiteiro de PENALTA.

M. CURROS ENRIQUEZ.

A TOLA D'AS ONDAS.

A AMADOR MARAN, Y-A LISARDO UP.

A vosotros que com'a min levades aceso
n-o fento d'a rosa y-a ma o fogo á cuya ca-
lore viven e renóvanse de cote os mais fon-
dos sentementos d' amor e ben querencia
pol-a nosa querida terra, dedicovos este tra-
ballo que, como cousa miña, e probe, ho-
milde e mais cativo.

Francisco Lourido.

Era de nóite e chovía, chovía sin compasión, a
zarros. Por eso, e por non molarme, tiven que
meterme debaixo d' unhas penas que como cresta
de galo, escaleiradas e puntagudas, érguense
xuntas n-a mesma orela d'o rego d'a areoura.

O tempo qu' estiven ali, n-o que pensei y-o que
fixeu, non o sei; recórdome tan só que caudo vin
á pordecatarme iba o carriño pol-a cúme d'o ceo,
qu' os galos cantaban n-as aldeas de Vilasindre,
Burela e Vilachá, qu' o mar bruaba e estrelábase
con forza n-a veciña aréa y-as augas corrian e
borbolaban pol-as rodeiras d'o camiño abaixo.

‘O fin, e como rato qu' atisba, saquéi á cabeza
polo furado d'a caba, y-o ver qu' escampara bo-
téime mesmamente d' un salto n-o camiño.

A nóite, por eso, estaba aínda negra e medo-
fenta; así e todo saquei á andar, y-a andar tan
axiña é tan de presa como as miñas forzas m'o
premitían.

Pro cata qu' á pouco d' esto ouvin un canto,
pro un canto teuro....doce.....suave e desma-
yado.

Era o alalá cuyas brandas é melancónicas ar-
monías voaban espalladas pol-o vento n'a valeira
imensidá d'aquela nóite calada é paborosa.

Todo harripiado é sobrecollido pol-a máxica
podrosa d' aquel canto, paréime sópeto, e sin to-
mar alento, quedo, quediño, púxenme á escoitar
aqueles sons, qu' acababan solouzando céibos por
enriba de toda-l as cumes é rilleiras.

Saído qu' bouven d' aquel éstases, repostos de
todo e dono de min, prodecatéime d'o que me pa-
saba, volvin a escoitar de novo, e cabizando sa-
ber quen cantaba d' aquel xeito, n-aquel sitio y-
aquelas horas, botei á andar pra contra d' aréa
onde escoitábase ou parecía escoitarse aquela voz.

Cheguei.

A pouco tréito de min, de pé, cábe d' as ondas
y-ó rente d' unhas penas, vin á unha muller.

Aquela muller era á que cantaba o alalá, ise
canto qu' apréix' e recolle n'un solo féixe toda-l-as
cóitas y-alegrías d'o noso pobo.

Pro pra mellor admirala e poder ver en que
paraba aquilo, púxenme de modo que non bota-
ra de verme.

Así fói y-así me estiven algun tempo. Y-éa,
namentres, seguía cantando, cantando sempre.
Y-aboté que daba gusto de vela, deréita como es-
taba, cos brazos en cruz fixa, inmobre, car'o mar
de costas pra min. ¡Dixeráse qu' era a encarna-
ción batente d' as mellores obras d'o cincel paga-
no! ¡Qué cabeza! ¡Qué centura! ¡Qué cadrís!
.....¡Qué corpo de muller! ¡En estaba tolo,
tolo de todof ¡Y-exquencinme de min, e d'o si-
tio, e d'a hora, e de canto o meu redor facía!

Pro a pouco d' esto calou, deull' o mar as cos.

tas e quedamos cara a cara. Eu asusteime crin que me vira, e díxome por perdido; pro por fortuna non foi así, pois tan logo como deu volta, arredilóuse e púxose a rezar.

Estouces aleutéi, a'entéi e vendixen a miña sorte o ver qu' aquela muller tan guapa, tan garrida tan nova, tiña diante, á pouco treito, ó reute, rentiño de min.

Pro d' ali á pouco erguéuse, parouse sópeto n'a area.

El cruzou de novo os brazos. e baixou a cabeza. e ceibou un laido triste, fondísimo, mollado por duas vágoas cristalinas e tembrantes como gotas d' orballo.

Aquel laido, aquelas vágoas, a gárrida xuventú d' aquela muller... sua tristura esquecemeuto e soedade en que facía, déronme tanta lástima, despertaron n-o meu peito tan fouda pena..... que corrín pra cabo d' ela, e sin coitarme d' os meus propóseos, uin detérme siquera á pensar qu' a miña presenza por forza habia de cambear aquela esceza, preguntéille, auque tembrando, o que tiña e por que choraba.

Ela, entón, sin respondera' unha palabra, uin móito méuos mostrar estrañeza ó verme de sópeto, ollóume de riba pra baixo, erguéu os ollos ó ceo, ceibou un laido' e mirándome fixa, atenta, sin parpadexar, díxome:

—Dirécho, pro antes sentemonos. ;Estou tan cansa!

Dito esto, sentouse.

Eu sentéime tamén, e púxenme de modo que poidera vela de cheo, ó meu gusto. Y abofé qu' era-o que se di toda unha moza de móito peso e móito vulto, garrida feiticéira si has hay.

Tiñabo-l o pelo negro, algo creicho, muy longo, e muy espeso: a sua testa era branca e páleda como, a lua, negras e un pouquiñiño combas as suas cellas, dereita a nariz, pequena a boca, roxos, acesos, agullados os seus beizos, cativos os dentes, ámprea a gorxa, aquela gorxa tan branca com' a neve e logo us ollos!.....;Qué ol'os, leutor, que ollos aqueles!.....;Aqueles ollos salaban, xemiau!.....;facian de todo, de todo abofellas.

Ó fin, e com' aquel que se des'fai de tristes e coitadas remeuescencias, díxome:

—;Si, sí, dirécho todo! escóitame! Non quero, por eso, nin-o estado d'o meu esprito dariame tempo e calma pra facelo, pensar antes, nin móito menos descurrir tocante d'a miña situación preto de ti; polo tauto, e deixándome levar pol-a corrente d' os sucesos, vou, sin esforzo nia pena, a decirch' o qué teño e por qué choro.

Escóitame logo.

Fai catr' anos que n' esta mesma area, perdín, despois d' os meus pais que Dios teña n-o ceo, mal pecadiños, o qu' eu máis quería n-este mundo.

Por qué, e como fói, vou decirch'o agora.

Nascida e criada en Foz, horfa ós dazaóito anos, sin amparo desde entón falta d' arrimo e de quen por min fora n-este mundo, atopéimp, com' aquel que di, tirada n-os primeiros comenzos d'a miña vida, sin saber que facerme, nin-o camiño qu' había de tomar.

Cega, cegniña de todo pol-as brétemas de aquela nóite sin térmio, cuyo léito e tristura

imensa cubriann'o esprito con sudario de morte; cansa, sin forzas ni alento pra resestic aquel golpe rudo e de sópeto recibido; medosa de min e de canto me rodeaba.....cérréi os ollos e deixéime caer n-o léito, n-aquel léito que desde entón empezaba a ser o triste e frio confidente d' unha probe horfa.

Pro Dios que da a chaga da o remedio.

Por unha d' esas transiciós, de que adoito e por natureza somos obxeto, insensiblemente e pouco á pouco funme amañando c' aquel novo e repentino cambio d'a miñ' vida.

;Sempr' o desconocido téu pra nosoutros dozuras meónitas, porque n-o fondo d'a penumbra creemos ver algo d'o móito qu'o noso esprito cobiza e vai buscando por enramallados camiños!

Por eso e porque n' este mundo n' hay nada perene e duradeiro, aquela miña tristura e desconsolo foron como nubes qu' arrempux' o vento correndo sempre e de seguido pra contr'o ocaso d' as miñas penas.

Esto non quer decir que dia por dia e noita por nóite non puxera n'o altar d' as miñas devociós as pregarías ferventes que desd' entón tribútolle ós meus pais que en paz descanses; si: Dios e mais eles son testigos d'o que digo.

É o caso que desd' entón botéim' a coser por fora pra por atender ás miñas necesidades, traballo que me viña d' encrino e qu' ademais sabía facer bastante ben, gracias á miña nai que me enseñon; así é qu' o pouco tempo era a costureira máis nomada e cococida en Foz.

Querida, querente, gasalladora e de todos agasalada, sentía, sin ánsias nin penas, esbarar á miña vida polo agro frondoso e ben regado d' a miña xuventú.

D' este xeito pasaron dous anos.

Pro unha tarde, cosendo eu en casa de Mañon, viu un forasteiro.

Non sei como nin porqué ollámonos de camiño.

Eu baixei os ollos e seguíu cosendo....

El...el non sei o que fixo; o qu' é certo, o que recordo como si fora agora, é que—ó ergner os ollos pra miralo de novo, atopéime c' os d' él, abertos, fixos, crabados en min.

Aquel modo d' ollarme, fixome dano.

;Era, pecadora de min, á primeira vez qu' ollábame nu home d' aquel xeito!

D' ali a pouco fôise, e eu quedeime pensando n' él, n' aqueles ollos y-aquel xeito de mirarme.

Dia por dia nóite por nóite desperta ou dormida, soñaba, pensaba n'aquel home.

Canto facía por espaxerme, de nada me valía

Aqueles o los graudes, negros, tristes, de repousado e fondo mirar, seguíanme, aloumiñábanme de cote.

Estaba de Dios!

Tiña qué ser así!

N' había máis remedio....!

Así pasaron pra min catro meses, pensando n'él.

Pro unha tarde ¡bendita tarde! atopámonos vindo d' o Bispo Santo.

El, de pagarlle unha promesa ó Santo milagro so; eu, de pagarll' outra.

Cánsos d' andar, sentámonos n-un cómaro, y, ali, baixo d' unha pagá y. ó rente d' o camiño, díxome:

«Rosina: fai pouco tempo que te vin en casa de Mañón, ¡acórdastel!

Ti rosias e eu parolaba con Federico e mais doña Teresa.

Por eles e pol-a verba que tivemos, sabes que sou home de mar....patron d' un cachamarin... pouca cousa por certo pra cobizar ó que cobizo.

Nada che dixeran, verdá-é, pro os meus ollos buscándote de cote y-a furtadelas falaban por min, diciánch' o que sentía e había de sentir dende aquela tarde.

Home de mar, afeito de loitar co-as ondas y os ventos irritados, non sei, n' aprendin á decir mais que o que sinto, nin de verbas nin de rodeos entendo, ¡quéres pol o tanto, sei-a miña muller, Rosina!.....

Viute dias despois, xuntos pra sempre y en preo goce de unha felicidade por ambos cobizada, embarcábase en Poz cou destino o porto de Bure'a.

O sol agachábase tras d' os picos, y-a tarde estaba triste e melancólica.

Pouco á pouco e empuxados por un terral endebre e sofocante, saímos do porto, pasamol-a barra e puxemonos en franquía.

Pro a pouco d' esto comezon a cabecear o cachamarin, o ceo oscureceose, o vento acoubou, y-a tarde, antes garrida e foiteira, púxose d' un cór que daba medo.

¡Eu nunca tal vin! ¡Terra, mar e ceo vestían de loito, arroupábanse con nubres de caris cinco y arripiante!

Namen res él, o meu probe Roque, de pé n' a popa d'a cachamarin, ollaba pra todas partes e perguntábase que faría. Virar, ganál-o porto... eso n' era a sua corda, n' ostaba n' el. ¡Qué dería Foz!.....que os seus compañeiros? Non, o qu' e eso... ¡antes morret! Roque, o lobo d'o Cántabro o mais valente é esperto d' os mariñeiros de Burela, (1) non sabia, non podía recuar.

N' esto veu unha racha de vento forte, sópeta, y estremeceo, fíxolle gaurir o cachamarin.

Roque atonceos botou mau o timon, orzou, pux' o barca en bolina; pro aínda máis forte, máis juracaçada, ven outra racha o levou o trinquete.

Roque botou un xuramento.

Eu asusteime colliu medo.

¡Era a primeira vez qu' ouía xurar á Roque!

O mar, namentres bruaba, ruxía, retoreciase coma unha cobra.

Pro Roque... Roque estaba ali, encorbado, retorcido o corpo.

Co-as maos n'o timon, páleda a testa y-a mirada acesa, loitaba, revolviase coma un titan contr' á furia d'o mar e mais d' o vento. Non!... aquel n' era un home: ¡er' o xénio endómeto e fero d' o mar qu' azouta as nosas costas!

Pro cando viñamos freute d' esta mesma area, unha grande, créspe y-escumosa, barreu e' o-a mura de popa, crebou o timon, e logo.... ¡probe Roque!... ¡Diolo-o teña n-o ceo!....

Dito esto calou, e bágoas como nocos caironll' a fio pol-as meixelas abaixo.

Eu, entramentas, quedeime pensando n'a viu-

(1) Fillo d' ali, pra s'i levaba a súa muller, n-o momento que nos ocupa.

dez e fouda tr'estura d' aquela muller que de primeiro tomei por unha meiga, pro que máis logo semellóume ún áuxel

Despois.... despois orguéuse de xonta min, miróume espantada, e, véira d' as ondas, botou á correr pol-a area adiante coma unha lébre

Eu quedéim' ali, pro os meus ollos seguiron-a hastra perdesia n'a fonla escurida te d' us penedos.

Así-é qu' entre lusco e fusco d'a mañá, deixei aquela area onde tantas e tan fortes emocións fixo probar aque'a muller conecida pol- A TOLA D'AS ONDAS entr' a xente sencilla d' aquelas ribeiras.

Lector: s'un dia, de Poz pra Bure'a, pasáres por ali conságrall' un recordo a aquela probe tola, branco, ¡miña xoyal, de toda-las cóitas e infertunios d' este mundo.

F. LOURIDO.

Arecibo Puerto Rico 1885.

N.º CIMENTEIRO.

(Traducido de F. G. Vergara.)

I

Aquí deixei á miña nai un dia
mortiño do d' lor...

A tarde estaba triste e melancólica
com' o meu corazón.

Tocaban as campás onxe, mui louxe,
y agachándos' o so.

con derradeira lus tixia entonces
ós salgueiros de fúnebre verdor.

Entr' as follas o vento murmuraba
agoreiras canciós,

y-ós ramiños de flores amarelas
o meu pranto muschou.

Eu vin con miña nai, deixeiña sola
e chéu d' africion

volvín chocando ó meu fogar deserto
onde xa non topaba o meu amor.

II

Despois de moitos anos, aquí volto;
este é o triste campón,

pero garda esta cova outro calavre
y aqueia crus o tempo esvaquizou.

A pedra eu qu' escribín o sauto nome
d'a nai d'o corazón

n' está n-o mesmo sitio... ¡nai quiridal!
¡nai quiridiña!.. Adios!

L. U. GRÍS.

A Abana, Xunio de 1885.

AS VISITAS D' OS PROBES.

Quédanse pr' os pazos as visitas agasalleiras.
N' as chouzas d' os labregos, como son probes,
tadal-as visitas son noxosas. Os poucos que van
á elas van pra pidir.

Oicais por experiencia o tio Andreu de Barral
sostiña que as chouzas d' os labregos debían fa-
cerse pol-a contra d' o que agora se fan: sin por-

tas de entrada ás ruas e con portas de saída ás eiras.

Os que ván ás chouzas d' os probes nin ríqueza chamam. Corren o tarabelo e cólanse pol-o corral adiante como petiquiño pola súa casa: si as chouzas non teñen corral, os visitantes aparecen de súbito como si fosen pantasma, e sin teren o traballo de dar os bós días — que c' os probes, n-este mundo non se gastan cumpridos — pan pan, viño vino, pónense á espricar ó que van, haxa quen haxa e oya quen oya.

As visitas que teñen os probes son pol-o xeito d' as que tivo n-o derradeiro inverno o Bastian de Busteño, que se viu n-o caso de fuxir pra Bós Aires, deixando á muller y ós fillos cuásequen por portas por se ver libre d' os avelouros que facían d' a súa chouza unha colmea.

Sentado n-o escauo d' a cocíña alcontrábase o noso vello quentando as pernas, rodeado d' as xentes d' a familia á veira d' un pote de papas que fervía á cachou. Aquelo era o seu xantar.

O tempo chegou o recaudador, e de mala maneira díxolle que si d'iantes de viutecatroy horas non lle pagaba a contribución e os recargos, veríase co-a xusticia pra lle facer o embargo, Escusouse o pobre, mais o recaudador non entendeu d' escusas e saíu xurándollas.

Como si o recaudador lle dese aviso, apareceu axiña un usureiro d' o lugar pidíndolle vinte pesos que lle emprestara ó rédeto d' o triuta por cen, amenazando con demandalo si n-o término de dous días non lle batía en rodas os viuteciuce pesos qu' en pouco tempo importaba o capital y os rédetos.

Escusouse tamen, qu' en tocantes á escusas os probes xa por-costume teñenas preparadas á forza d' espremer os moles; mais o usureiro non se deu por satisfeito, como non se dan os d' a casto non vendo cartiños de por medio, e tanto s' anoxou, que facendo as cruces c' os dedos d' as mans, díxol e qu' en saíndo d' alí, así como tiña que dar conta á Dios, iría ó Xezgado á sacar a demanda, pois xa se lle acabara a paciencia e non había pra que ter miramentos c'un caloteiro, que debendo viutecinco pesos, tiña a desvergonza de poñer o pote ó lume e xantaba n-a compañía d' a súa familia unhas papas feitas de farina de millo e leite.

O usureiro saíu rosmando y ó promeiro que topou n-o camiño, contoulle qu' iba de un xenio eurabechado e como quen vai pr' o matadeiro, á verse c' o señor xuez de paz que lle prantar unha demanda ó píllo de Bastian de Busteño, que tiña cartos pra encheutas e que non o tiña pra pagar á quen lle debía.

O veciño con quen atopou, lonxe d' aconsellalo en contra, díxol e que facía ben, pois xa era sabido que o tal Bastian era un mal pagador, e que canto ganaba se lle iba pol-a boca en larpadelas.

Namentres o probe d' o Bastian entretíñase en calmar ó apoderado d' o señorío á quen pagaba renda, que feito un can e sin atender razóns reclamáballe a de cinco moyos de viño e vinte fanegas de centeo que venderan ó mes de Santiago.

Inda non se vira libre d' este zumezuga cando

entron pol-a porta o animeiro pidiudo pr' as áne-mas.

—A boa parte ves con pititorios —respondenlle o Bastian fosco.

—Xa pasa de tres meses que non me deu un ichavo pr' as áne-mas.

—Haichas d' aboudo n-a miña casa e télas diante de os ol os.

—Cala relaxado —añadeu a muller.

—¡Pra facer ben pol-as benditas áne-mas d' o Purgatorio!

—Xa che dixeu que o Purgatorio está n-a miña casa e non hay quen traya un grau de millo pra él, nin animeiros que precuren pol-a súa recolleita entr' os veciños. Vai e pídele ós ricos que teñen pra dar e non perdas o tempo pidiudo n- á casa d' os probes.

A muller d' o Bastian que se gababa de ser boa cristiana levou á mal o dito, non parecendolle ben que o seu marido lle respondese d' aquela maneira ó nembro d' a eirexa ó animeiro que fagúa d' aboudo con ter o traballo d' andar pidiudo pr' as áne-mas e sin gabar niu uoba preixa de farina á conta d' o Purgatorio, e cobizando non dar tempo á que cometese o seu home un pecado mortal, ergueuse súpitamente, foi de car' ó corra' y agarraudo o galo deall ó animeiro.

O home que tal viu e que n-un menuto se lle pasou pol-as mentes a tolería d' o feito, alritouse, colleu o fungueiro que tiña á terbo e cego de coraxe foise de car' ó animeiro pra lle quitar o galo; mais non reparou ó erguerse n-o pote d' as papas, e tropezano n-él caíu de faciños. O probe d' o Bastian mancouse y-á mais d' o pote que fixo n-a testa, viu con sentemento que o pote facía tumbada n-a lareira y-as papas se forau pol-o lume. O silencio d' os mortos reinou n-a cocíña. Mais logo repoiñéndose escramou a muller: «¡Sonche castigos de Dios!» e mais anoxado añadeu o home: «¡Qué ten que ver Dios co-estas cousas?»

—Teñen que ver as áne-mas.

—Tes razón, teñen que ver eses coitados fillos que se quedaron sin xantar.

—Os meus fillos non son áne-mas.

—Pero piden con mais necesidade pan, que as áne-mas d' o Purgatorio oraciós. E mira como poñen as maus dereitas. ¡Eu non sei que mais áne-mas queres!

—¡Xudio!, ¡relaxado!, ¡píllo!, ¡ma! cristiano!, ¡xa lle o dírei ó señor abade pra que che bote unha calenda!

—Sería mau de contarllo si me botase unha broa.

—¡Ave-maría purísima! ¡Qué home! ¡Xa está ardendo n-os profundos infernos!

—Ardo de coraxe ó ver que teño unha parenta tan desleigada, que non repara en dar un galo ás áne-mas d' os cregos e que choraría cen aous si l' o dise ás áne-mas d' a súa casa.

—¡Cala relaxado, cala, xudio!

O Bastian non quixo oubir mais, convencido de que a súa muller non entendía de razóns, botouse á ela á paus e deulle unha maila n-o lombo que lle deixou proído pra tres semanas.

A tal ver o animeiro foise zafauo e como respondéndolle á cristianda muller que berraba:

«¡Acodiy veciños que me mata o meu home!» iba pol-o camiño berrando: «¡Pra facer ben pol-as benditas ánemas d' o purgatorio!»

Marcos d' a Portela

UNHA APERTA.

Alomeaba o sol entr' os pinales,
y aló n-a carballeira
piaban os paxáros saudando
o novo día, en Vedra.

Collidos pol-a man e parolando
están, detrás d' a igrexa,
o sobriño d'o cura. Anton Muxicas,
e Pepa a de Sabela.

—¡Olvidarasme, Anton!—dill'a rapaza—
compriral-a pormesa
de caasas connigo cando volvas
feito un señor d'América?... .

—Eu non te deixo máis, miña ruliña,
qu' eres pra min. tí Pepa,
anaco d'o meu peito sol brillante
que n-o ceo fogueira....

E si quês unha proba que, si veño
non te deixo solteira,
arrehégate á min e dam' un bico
á troquo d' unha aperta.

Puxo Pepa os seus beizos tan bermellos
coma duas cereixas,
pegados c'os d' Anton qu'agarinoso
deulle unha aperta á ela.

E foise e non volveu. Ela quedouse
c'unha filla n a aldea,
poñéndose tan fraca e tan cativa
como unha acha seca.

E non se soupo máis. Tan só as linguas
d'a xente rexoveira
chámanlle á Anton bô peixe y-a Pepiña
rapaza moi lixéira.

Cando alomea o sol antr' os pinales,
y alo n-a carballeira
os paxariños chian saudando
o novo día, en Vedra....

A probe d'a rapaza esbagullando
vaise á detrás d'a igrexa
e tola pecha os puños, escramando
—¡Venm' á dar outra aperta!

LISARDO BARBEIRO.

CENTRO GALLEGO.

A xunta xeneral, celebrada últimamente n-este instituto pra dar conta ós socios, d'o proxecto de fundar unha sancion mais, a de *Beneficencia*, e dina de eterna lembranza pr'os gallegos, pois n'ela reinou entusiasmo o axuntanza de pareceres que merecen os nosos laudes.

S'os fillos d'a Suevia siguen sempre tan unidos, o engrandecemento d'a pátrea non se fará agar-

dar moito. O regramento que presentou a Directiva, despois de discutido, foi aprobado pol-a concurrencia, convidado en que d'end'o día primeiro d'outono comenará á rexir a casa de saúde pr'os asociados.

Esta nova reforma fai moito tempo que a cobizábamos, porque pensábamos, e Dios queira que non nos habásamos trabucados, que sería proveitosa pr'o Centro e pr'os nosos peisanos en xeneral.

Segun t'emos ouvido, o aumento de socios ascende xa á cinco centos; e crémos nosoutros qu'este número aínda se tripicará, chegando a t'er de dous mil cinco centos á tres mil asociados.

Rogamos ós nosos compañeiros y amigos que non deixen de ningunha maneira de instruir pra qu'os que aínda s'haban rezagados, s'apunten n-as listas de suscripcion.

Non damos máis discrecion d'a xunta xeneral de que fa'amos, porque xa outros periódicos a'ocuparon d'ela mais longamente.

A diante, peisanos, que por ahí se vai pol-o verdadeiro camiño d'o engrandecemento d'a colonia gallega d'esta insua.

EPIGRAMA.

Doña Sofía Fariña,
A muller de Xau Cazola,
Dixoll' a Rosa Cocña:
¡Os homes todos Rosiña,
Eu conozos n-a parola!
Mais como esta s' entendia
Cò marido de Sofía,
(E por él ardía n un fogo)
Contestoulle:—¡Aremaría!
Cando s' encontre enbousado
O meu home, desde logo
Estará sempre calado.

SECUNDINO CORA.

CASOS E COUSAS

A *Constitución* de Remedios fainos o favor d'acusar recibo d'a GAITA c' un agarimo que ll' agradeceamos n-o que vale, e mais tendo en conta, qu' o saben facer n-o meloso idioma gallego.

Qu' o digan sinon, estos versións que nos dedica o tal periódico en cuya redaccion figuran, pol-o visto, algus compañeiros de monteira.

“Por aquí tamen falamos
A lingua d'a nobre Suevia:
¡Canto ben nos fan as cousas
Que fala A GAITA GALLEGA!
Dios les de a *Chumin de Céltegos*
Y os que traballan en ela,
Sort'abonda, moita vida
E todol-o qu' eles queran.”

Unha historia de verdá, segun conta *O Faro de Vigo*.

Un rapaz de doz'anos, nado en Puxeiros, entrou n'unha taberna d'a vella Vicus, pra facer unhas mercas.

— Ten chourizos d'eses que matan os caus!
Dixol'lo taberneiro.

— É ti pra qu'os queres? Respondeull'o par-
guntado.

— Ai, señor. non l'o digo.

— Pois entou non ch'os vendo.

— Véudamos que son pra matar un can d'un
veciño que ten uñas peras de San Xoan moi
boas, y eu quero ir a elas y o can non me deixa,
que ladra e mais morde.

— O taberneiro fillo! e cochegas a saída d'o pica-
ro, e vendeu le, casque de valde, y a condiccion
de qu' el no' os probasa, catro chourizos cheos de
vermes, que pra maldit' a cousa lle servian.

— Toma, lle dixu, bótall' un, e si con el non mo-
rre, bótall' outro o dia seguinte, e si despois aínda
vive, vaille botando QU' O CAN A DE MORRE.

— Ben está, si señor, moitas gracias.

Y o rapaz foise brucando que daba xenio.

Oito días despois alcontraronse outra vez n'a
tenda os nosos parrasadores.

— Y o can morreo! Dix' o taberneiro.

— Non señor.

— Enton, non lle botach' os chourizos?

— Si señor. boteill' os catro, cada dia o seu.

— Pois tes que mercar mais pra bota: lle.

— Ai non señor.

— E porqué?

— Agora xa s'ón amigo d'o can, vou ás peras can-
do quero e nin me ladra nin me morde.

Os refrás as mais d' as veces
Menten mais qu' os diputados.

C'o dito ben se demostra:

C'o dito queda probado.

"Nin come nin comer deixa

O cadelo d'o hortelano"

Diz' o refran d' as Castelas.

!Pois non é verdá, carafios!

Que si ó can lle dan chourizos,

Cal socedeu n' este caso,

Non só'o deixa comere,

Sinon qu' anqu' o leve diaño

Sab' el comer os chourizos

Anque s' alcontro ben farto,

Anque rebulan os vermes

Mais qu'a y-auga n os regachos.

Os números d'a GAITA que repartimos n-o Cen-
tro Gallego, en canto chegan corren bolina.

Roub' os por non pagalos

Algun larpeiro:

Si chego á velo doulle

C'o meu fungueiro

Doulle n'a testa

E lle dou cal si dera

Sobr' unha vesta.

Nin O Tio Marcos d'a Portela d' Ourense, nin
O Galiciano de Pontevedra, nin A Galicia d'o
Ferrol perólicos todos que falan n-o adro, vesitan
ó noso, alboyo.

Compañeiros de monteira

Veñan acá de riola

Que se me meten n-a chola

Ir con vostés a unha feira

Pra xantar unha cazola
De berberechos d'a Oseira.

'Os gallegos de Montevideo ocorreselles cada
cousa, que un d' ex alcalde d'o Carballino, ó xa-
tre d'a custión c'o Tio Marcos d'a Portela; sos-
mente qu' as gromas d' aqueles son d' as que fan
ardel o eixo, y as d'o larpeiro d'o cornetin, chei-
ran qu' adoece-n.

Meteselles n-a chola bautizar unha gaita d'a
terra, e fixerono con tal xeito qu' abofé lles teño
euveza, pol-o churrusqueiro d'a cirimonia.

O bautizo, meus amigos,

Si non menten, consistevos

En botar pol-o canuto

D'a gaita de que vos lembro,

Unhas pingas d' aquel viño

Que se colle n-o Riveiro,

E que n' Habana and' escaso

Pra delor d' algus labreixos.

Esa chusca cirimonia

N' esta terra faceremos,

(E decir deben facela

Os que pensen cal eu penso)

Si n'a fatriqueira teñen

O qu' en agora non teño:

Tres ou catro sabeliñas.

Catro, cinco ou sete pesos.

Us propoñen qu' o bautizo

Debe facer a oito

C'a gaita que volv' a vida

'O probe d'o cataleptico;

Mais eu, por si cola, digo,

Anque sexa en meu proveito,

Qu' ese bautizo se faga,

Sen que pase moito tempo

C'a nosa GAITA GALLEGA

Perólico churrusqueiro,

Que sabe falar n-o adro

E que repenica centos

D'aboradas e fandaugos

Con bos modos e bon xeito.

!Que des parece rapaces.....?

!Que non se pode, dixeron!

!Ai pode, pode, amiguíños!

!Ai pode, pode, gallegos!

!Sei que pensan qu' esta GAITA

Non ten roncon nin piteiro,

Por doude poidan de cote

Esparrallar medio neto

Ca xa dizen que se fixo

Aló por Montevideo!

!Vaiche n-a misa de Conxo!

!Si que ten! !Pois xa cho creol

E enton, !Roque d' as Mariñas

Non ten gorxa ou como é eso?

!Non sabe turrar d'a bota

Com' á calquera larpeiro!

!Pois d' aquela non se diga

Que non sirv' o meu proyeuto!

Fagas' o bautizo axiña

E xa veran os gallegos

Com' o viño non se verte

Llo xura

CHUMIN DE CÉLTIGOS.

A GAITA GALLEGA.

REPINICA MUÑEIRAS, FANDANGOS Y-ALBORADAS, UNHA VEZ 'O MES.

Direutores, Redautores y-Administradores:

Chumin de Céltegos.

Roque d'as Mariñas.

ANO PRIMEIRO.

N-a Rabaa: 11 d'e mes d' Outubro de 1885.

TOCATA 4^a

NON MAIS EMIGRACION

A literatura gallega conta con unha xoya mais, feita pol-a ben cortada pruma d'o noso enxebre compañeiro don Ramon Armada, Amador Maran, ou Chumín de Céltegos, que, anque tres nomes distintos, é un solo poeta verdadeiro.

O apropóseto lírico-dramático que tén por nome o qu'encabeza iste artículo, leva un fit. dino d'os laudes d'os bos gallegos; digo, leva dous: gabar á Sociedade de Beneficencia de naturás de Galicia, e pintar os malos resultados qu'os nosos peisanos recollen d'a mal fadada emigracion.

¡Ataca e resolve con sorte o libriño de que trato esta última e tan cacareada cuestión? Eu penso que non, e penso aínda mais; creio qu'esto solo pode resolverse en folletos y-artículos de periódicos, mais de ningunha maneira n-un libro que leva por ouxeto o engayolar ô público e pintar sômente pasiós ou costumes, pro nunca resolver cuestións sociás de semellante trascendencia.

A emigración, segun algús, é unha lei histórica á que obedeceron os pobos, dende os comezos d'o mundo hastr'os nosos dias; segun outros, é rempuxada pol-as necesidades, pol-a moita pobração e pol-o mal goberno. A esto último, y-ô primeiro conceuto, penso eu q'obedece o q'os nosos peisanos deixen o fogar por outras terras. Denlle ô pobo gallego todo o que pide Curros Enríquez n-unha tenra poesía d'*Aires d'a miña terra*, e si despois non amaina a manía d'abandonar o nativo lugar, deixade a ese pobo, pois

“A civilización y-as anduriñas
D'unhas terras á outras van e ven:

Querer que non emigreu e matalas,
O mesmo ven a ser.” (1)

Siguirei á diante n-o exámen d'o libriño “Non mais emigración.” A amizade que me liga ô autor, impídeme de que non sexa mui longo n-os laudes que n-esta ocasion merece. Pro, *Roque d'as Mariñas* non se pára en barras, e con tal que diga a verdade desnuda—hastra sin cirolas—impórtaile pouco o que digan os demais.

O argumento é interesante y-está desenvolvido con maesía, têndo personaxes mui ben deliñados, prencipalmente Marica e Xan, protagonistas d'o apropóseto.

N-o cuadro primeiro d'o primeiro auto, “A tascar”, penso de min qu'ô autor debía estenderse un pouquiño mais, pois ven a ser o prólogo, ou a esposición d'a obra en que se d'a á conocer ô público o novelo de fio que n-as siguientes escenas se desenvolve. Non penso, por iso, qu'esto sea un defeuto de talla, defeuto que queda dispensado ô lér os siguientes cuadros, entr'os que merecen mil aprausos os nomeados “Cousas d'a emigracion” e “Volta ô fogar”, n-os que se pinta d'unha maneira que non merece tacha, as escenas que suceden cando o emigrado, despois de mil infertunios, retorna ô colo d'a familia.

Faltáhame por decir o mais importante. A obra de Chumín está escrita n-a mimosa lingua gallega; n-esa lingua con q'os anxeliños deben parolar n-o ceo.

O languaxe é enxebre, anque de vez en cando cheira un pouquiño a castelán. A versificación é tamén manífica e de bon xeito pra pôrle música. Tén versifios que valen calquera cousa, e non podó resistir o desexo

(1) Curros Enríquez.

de dar a conocer algun. Escarrancho ó libro —con perdon— e ó vultuntun saco este anaco d'o duo qu'entre Marica e Xan cantan n-o cuadro segundo d'o primeiro auto:

“XAN.

Si xa tiñas
N'os ollos as bagoñas
Dispostas pra m'engañar,
Y ó vertelas
Procatabas que con elas
Meu amor ibas pillár,
Pra de cote
Deixarme sobr'o gañote
A ilusion d'aquel querer,
¡A qué ferías
O meu peito con falsías?
¡Trasn'ou demo de muller!

¿Pode darse algo mellor? Eu penso que non. Nin o linguaxe nin a rima poden mellorarse, pois ademais d'a facilidade que revelan n-o autor, teñen o gusto gallego, d' unha maneira moi marcada y-enseñore.

O falado, é decir, a prosa, tén un encanto, unha forma tan natural, y-un coorido tan gallego, que n'hai mais que pedir. Mil lembranzas esperta iste librito ó leer os modismos tan própeos d'a nosa lingua como por exemplo:—“Aí que xente!—O que é hoxe —Ser son o demo—¡Seique tés gana de leria!—Nó, pois il.” etc., etc.; todo moi natural e todo puramente com'ó qu'en Galicia se fala.

Mil cousas boas podía asinalar n o propósito d'o compañeiro Chumín, pro teño medo de cansar os meus lectores. Concrearei sómente ista manífica paróla qu'enxerga un rapaz que preside n-o cuadro “Emigracion” á un fato de rapaces que saen áscena vestidos con puchas de papel y-escopetas de cana, pretendendo asemellarse á unha compañía de tropa; paróla que parece feita pr'as circunstancias porque a España atravesaba hoxe. Eiqui a tedes:

“RAPAZ.

¡Media volta pol'a dereita.... derei....! Alto....! ¡No seu lugar.... descansen! (*Pasalles revista un por un.*)

¡Compañeiros! (*Ap.*) Botareillel-a paró'a que, pr'o caso, m'enseñou ónte meu tio Xerome. (*Con moita enerxía.*) A patra gallega chámanos a defendel-o fogár. Aventureros de mala facha lixaron a nosa bandeira e faise mestèr que cada migalla de pringo se labe co'a sangue de cèn corazóns enemigos. Non temamos ó número nio às ventaxas d'o armamento. Con pólas de figueira escorrentaron os betanceiros a miles de foraxi-

dos monros, cand o famoso tributo d'as “cèn doncellas”: con fungueiros e fouces, si n'hai outra cousa, escorrentarémnos nos outros ós zumezugas d'o dia. Pardo de Cèla vixila os nosos pasos; Viriato-o Régulo recórdanos o seu linaxe; os fusilados n'o Carrál, amostranos seu valimento. Probèmos, pois, que somos dios de leval-os nòmes que d'esos guerreiros herdamos; loitèmos, com'os valentes d'o Medulio y-o Ponte Sampayo, e si a forza d'os alleos pode máis qu'a rosa, morramos apreixados á bandeira d'a pátreas, como morren o batallon literario de Santiago n'os montes d'o Vierzo. Galicia, enton, bendecirá os nòsos nòmes: pedirá vinganza ó ceo, e de ad'o fondo d'a cratedal de Santiago ergueráse fero o héroe de Clavixo, pra machucár baíx'os cascos d'o seu famoso cabalo ós asesinos d'a honra d'a pátreas. ¡Compañeiros! Que nosos fillos non s'avergoncen nunca de que lles dimol-o ser; pelcèmos como bos gallegos, e namentras teñamos alento berrèmos por chaus e penedos en son d'aturuxo ¡Viva Galicia!”

Siga o autor de “Non mais emigración” o camiño comenzado por don Farruco d'a Iglesia, o de donar á literatura gallega obras dramáticas que influirán moito pra erguer a lingua gallega; e teña en conta que recolleirá aprausos á bau, comenzando eu por darlle os primeiros, qu'aque d'un compañeiro, non son aprausos nados pol-a amistad, si non pol-os seus merecementos.

ROQUE D'AS MARIÑAS.

Habana, 6 d'Outubre de 1885.

A CAMPANA D'ANLLONS.

Campaña de Bastabalos,
Cando vos oyo o tocar,
Mórrome de soledades.

E ti, Campaña d'Anllons
Que roucamente tocando,
Derramas nos corazóns
Un bálsamo triste e blando
De pasadas ilusious;

Alá nos pasados ventos
Primeiros da miña vida,
Oyo os teus vagos concertos,
Relós dos tristes momentos
Da miña patria querida.

¡Cantas veces te lembrou
O que marchou para a guerra
Cando a súa nai deixou,
E partindo à estraña terra
De Baneira te escuitou!

¡Cantas do mar africano,
Cantivo bergantiñan,
Oío n'hun sono tirano
O teu tocar soberano
Aló nas tardes do bran!

Cando te sinto tocar,
Campana d'Anllons doente
N'ũa noite de lunar....
Rompo triste a sospirar
Por cousas d'huu mal ausente.

Cando dóida tocabas
Pol-as tardes à oracion,
Campana, sempre falabas
Palabras con que cortabas
As cordas do corazón.

Estabas contando a os ventos
Cousas do meu mal presente,
Os meus futuros tormentos,
Que dabas con sentimentos,
Segun tocabas doente.

Campana, se pol-o bran
Ves lumiar na *Ponte Ceso*
A cachela de San Joan,
Dille a todos que estou preso
Nos calabozos d'Orán.

E a aquela rula inocente
Que me morría d'amor,
No regazo docemente,
Temblando com'ũa flor
Sobre escondida corrente,

Diráslle que unha de ferro,
Arrastro, rouca cadea,
Castigo atroz do meu erro,
E que dentro d'este encerro
O seu amor me alumea.

E tí, golondrina errante,
Dos longos campos d'Arxel,
Si á miña terra distante
Te leva o voo constante,
Dille o meu penar cruel.

Se alguen por min preguntar,
Dille que estou en prisiones,
E unha noite de lunar,
Irásste unha ves pousar
No campanario d'Anllons.

Así triste en terra allea,
Aló nas prisiones d'Orán,
Cantaba un mozo d'aldea
E nos grillons da cadea
Levaba o compas ca man.

«Oh nai da miña vida,
Adios, adios, mea pai;
Prenda de min querida,
Adios, oh miña nai:
Sombras dos meus avós,
Rio da *Ponte Ceso*,
Pinal de *Tella* espeso....
Acordávos d'huu preso
Como el o fai de vos:
Campana d'Anllons,
Noites de lunar,
Loua que te pòs
Detrás do pinar:
Adios....
Adios....
Adiosos.....»

EDUARDO PONDAL.

ROSALIA CASTRO.

«Son-as notas d'a probe Rosalía
O que din ó caer ás follas secas,
O docíño piar d'os paxariños
Antr'os laureiros d'as verdosas véigas,
O que falan as hedras gavéando,
Pol-as rendixas d'as escuras pedras.
As bagu'las de sangue d'os hirmans
Qu'esgomian de fam'en terra alléa
A lembranza d'as nosas rias baixas
Os descunchados craustros d'as Igrexas.
O que falan os álbores c'as brisas,
O son d'a nosa gaita paroleira,
Y ese ardente cariño que lle temos
A pátreas de Galicia, nosa terra.»

¡Morreu! Alá se foi pra sempre ó ruiseño! d'os nosos xardíns; aquela que nos admiraba cantando as noites de luar, os enfurruñados días d'Outono en qu'hay follas amarelas e secas n'as lamedas, e còres de chumbo n'os ceos.....

¡Morreu Rosalía!... ¡Quén hay na nosa terra que non chore por ela!... Xa non terán as ruínas de bordada oxiva quen as can'te, nin os nosos hirmans d'a montaña quen recolla as suas copras; nin haberá quen leve á terra allea, as memorias d'a romaxe, o *alalá* d'aldea, o couto, d'a fiada.

¡Poetas de Galicia, compañeiros en sentir que sobides á cume d'o Ca'vario d'as nosas desdichas, con pé firme é corazón valente...; facede soar n'as vosas liras o castariño elixiaco máis braudo é triste...; segade todas as froles d'os nosos verxeles, e crobide a tomba de Rosalía de mirtos é de rosas.

¡Quén, mellor qu'ela, merece o voso apraoso, os vosos distecos, o voso choro...!

¡Mal pocadiño! ¡Probe Rosalía!

Alá lonxe, preto de Padrón, u'ũa casíña de musgosas pedras que cunamente teñen algunhas rendixas donde medran coucelos; agachada entre olmos é frotales d'a horta que deitau as poulas n'o tel'ado cando a carcixeira non pode o'as cereixas nin a figueira c'os figos de Sau Pedro; alí, dond'hay unha solaina c'uu niño feito á bicos pol-as anduriñas, estaba a doce cantora de Galicia: Por aquelas véigas corre un río que s'espalla, as veces, revullecendo n'as brañas; á Rosalía praciálle moito sentarse c'os seus filliños debaixo d'un ameneiro, á veira d'o río, n'esas tardes d'o vrán, cándoo esmorece o-día, fuxen os páxaros pr'antre as follas á facer noite, e as raus andan a brincos n'as augas paratas; as froilidas ribeiras d'o Sar recolleron máis d'un sospiro d'a probe rula, e as limpas ondas d'o río máis d'ũa bágoa. Pol-as mañans, n'algun tempo, tiña costume de baixar a horta, e escribía xunt'os laureiros, algunha d'esas arboradas que tantos lle arrecadaron pr'a coroar sua testa purísima...; ó pasar pol-a sua porta, podía verse á Rosalía sentadiña n'a solaina, melancónica é musca como pranta sin rego...; d'a noite pr'a mañan, cargada de penas foudas, acamon, á calandria fois'a pousar n'as pallas d'o seu niño...; e atóou; desd'entons, n'a quel fogar calaron todos...; sólamente s'escoltaba-o estrafo d'algun bico n'a alcoba d'a enferma,

silabéos d'oracions diante d'algunha estampa d'a Virxen...; ¡Qué fillos non rezan por sua nai!...

Rosalía non tiña medo a morte, así e qu'a esperaba como nios un amiguíño d'ascola, unha muller amada, unha dicha, un consolo...; parecía unha santa pol a pacencia, un anxel pol-a bondade, e a esfínxe d'o valor pol-o carautre...; Mais, cómo n'hay palmeira que non se esgaze, sol que non se poña é torre que non esnaque... e'a incrírouse a forza de congoxas, de mordentes mágoas que lle roian-o peito! ¡Miña xoya!

Cand'estaba enferma no leito, non quería falar con ninguen, non podía; os seus ollos, negros como as suas coitas, miraban tristísimamente cal si dera-a y'alma n'as suas miradas, e'a sua man apertaba cariñosa a man amiga... Moitas veces choraba, coidando no-na visen os seus fillíños.

¡Cantos poemas d'amor encerrarian aquelas secretas bagullas!

Rosalía amaba á soidade, cá-ló gallego-ó terruño, com-a águila-as alturas d'o ceo: cozías por eso fuxira d'as barafullas d'o mundo para encerrarse n-os soterráneos d'a sua alma, como dixo Maine; xamáis se quixo retratar; e-as cántegas saían d'a harpa sin saber porqué ni-á donde irían á parar como as rimas de Becquer...

¡Benia-á lingua d'a terra, qu'as recollia como pelras, en fio d'ouro!...

D'a sua modestia, d'o olvido en que cobizaba gardarse, naceu-ó seu creto de escritora, a sua gloria expréndido: O nome de Rosalía Castro tuvo sempre tantos feitizos pr'a todos nos, falába tanto-á-ó corazón, foi sempre tan doceño, que se lle tuvo afento de nai, é-ó respeto, é querencias qu'encende-ó inxenio de verdade, aquí dón'd'hai tanta poma literaria, é tanta pantalla... fofa. Rosalía sempre será-á cantora d'o noso pobo, cómo Beranger ó será aló d'os Pirineus; ela sabia todas as ternezas qu'hai n'a fala d'a nosa terra, adiñaba ó verbo que nos alentaría mañan n'as eternas loitas d'a vida. sintén-ó frío d'as chouzras sin lume, porqué ¡quén sabe si algunha vez tuvo-ó seu lar morto!

Por eso-os versos d'a autora de *Follas novas* saben a asentes e recenden á carabeles,—porqu'os verdadeiros sufrimentos teñen sempre algo qu'endulza.

Eu vexo eu pensamento aquela casúa, donde Rosalía tiña o seu tempo, os lugares d'os seus recordos, o ben d'as suas esperanzas douradas. Hoxe, á porta estará fechada botada-as contras, habrá meixelas moratadas de chorar, loito n'o peito... é soidá, tristeza e frío n'aquela alcoba donde Rosalía se quedou morta cómo-un paxariño...

¡Tamén as letras de Galicia están de loito é choran tan grande perda!

Pitoreises que pisan os salgueiros d'o Sar, cancións sin nome que cantan os ventos nos tarais é chopos, xunt'o muíño; pomba que sub s aquela casa... íde á levar unha lembranza tenra, unha frol amarela, un xemido d'as entranas-á ó camposanto d'a veira d'o camiño. dónde Rosalía dorme pra sempre. Cando en pase por alí, xa irei á

bicar a sua sepultura, y-n deixar á bagoa mais ardente n'as froles qu'e d'ela nazan, n'a cidade d'os mortos.

¡Adios Rosalía!

LISARDO BABEIRO.

UNHA DE PAUS

N'o adro de Santa Comba
n'a hora en qu'a noite chega,
cando saen os morcegos
e o raposo o tobo deixa,
e as campás doridas soan
aló n'o alto da igrexa,
e sacbo o lombo, cantando,
deixan os homes as veigas,
e os cáns ladran sobr'os valos
e as chamineas fumegan,
o o saín n'o candil votan
c'a roca n'a man as vellas,
e os galos están calados
no alto das capoeiras,
e o mocho sobr'os penedos
os ollos lle relumean,
e o merlo foxe pitando
á acurruchars'as silveiras,
¡quentáronme ben ó lombo!...
¡Jesus! ¡Nunca Dios me dera!—
Focab'a gaita o Canexo,
o tamboril o Pancira,
e o bombo Can de Pelleiro
o fillo da Xouba seca.
O *agarradiño* beilando
atopábans'as parexas,
e os foguetes estouraban
e atroaban as orellas.
Dempois que s'inflou á loba
e asobiu ó foi dereita
po'riba do salgueiral
á cair á nosa eira,
chegarou os de Touro
berrando pol'a vereda
e votando copras porcas,
bateudo nas pañeretás.
Eu, cand'os vin, xa lle dixen
á Calrota:—Seica seica
van á andar os estadeos
nos lombos e mais nas testas!...
e pr'abaixo, pola gorxa
pasoume o cuspe as carreiras.
Entrou Xan, Cunca de morros
capitan da canibeya,
dand'un atoruxo atrás,
¡q'aturxa que rabea!
e entrou na roda c'os seus
á beilar a muíñeira,
arrempujand'os demais
¡o cara de vaca vella!
Saltou Anton ó do Pazo,
que teu ó coiro de pedra
é tén lambido mais paus
qu'unha borrica fainenta,
berrando:—¡Quen me dé un pau
gana un pesol e may de presa
contestou Cunca de morros

post'a man detrás d'a orella:
—Poís bou gañar mil reás,
¡que me coma cuba centella!
E puxos'un car'o outro
e o redor deles á festa;
e encirrábanos as mozas
com'os cans cando pelexau,
e os mozos asubiaban
c'as mans postas n'as cadeiras
e c'as monteiras votadas
sob'á sen, o a vista fera.
Enton arrimoull'un soco,
Cunc'a de morros nas getas,
e Auton remangou de pau
é ¡adios! armous'a quimeria.
Paus de Dios, os q'alí houbo!
Eu, que estaba mais á veira,
unha mascada apañei
o tres veces un fungueiro
replinicou'm'as costelas.
Alí todo Dios berraba;
¡aquela era unha comedia!
Fichéronme unha esmechada
e fun de morros a terra.
E cando me erguin do chau
o quixenlles dar pra peras ...
outra vez tocab'a gaita
e arrolában's as parexas
e outras iban caladiñas
cámiño da carballeira.
Eu, saugrando com'un porco
amarreim'a Filomena,
e fun beillar; é dempois,
quen queira saber q'aprenda.

ANDRÉS MURUAIS.

MEDITACION D'UN FAMENTO

I.

¡Aaaaaa!

N esta forma contense o *Genetis* d'os famentos. O aire que aun se lle pasea pol o estómago saílle á boca.

Cando s' abre este aparato que pra min non funciona dixéronme qu' era bo facer a sinal d'a cruz. Que a fagan os que comen: en non teño pra que me tomar ese traballo. Co a cruz arre négause ós demos e n o meu estómago non hay medo qu' entren: xa quixera eu qu'entrasen cruos inda que semo indixestasen. E certo que son malos de dixerir; pro así e todo quen os enviase pol a gorxa. Xa me daría c' un canto n-os peitos porque tal socedese, pois estaría dous anos facendo a dixestion, qu' é unha cousa que poucas veces fan n-a sua vida os que teñen fame.

¡Aaaaaa!

¡Volta e dalle! ¡Si terei que facer a sinal d' a cruz? Non hay de que: nin un mosquito pasa pol a gorxa.

Que me veían dicindo que os homes sinten horror ó valeiro. Non hay cousa mais valeira que o meu estómago e nin por esas sinto horror: de ser así teríamo a un mesmo.

Non me dou conta como hai homes que gastan os cartos en dentaduras de quita e pon. Os den-

tes n-os famentos non sirven mais que pra gala. Si na poidese arrincalos y-os pagasen ben, ¡que tempo fai qu' eu estaria desdentado! Iríame gobernando co-as encias. Empeñados os vendidos iríame desfacendo d' eles pra mercar unha poya do pan.

¡Pan! Esta monosilabo soua n-os oubidos d' os famentos com' o golpe d' un fungueiro ó cair n-un lombo, quero dicir que me doi ó lembralo.

¡Pan! ¡A qué ven eso? Parés que no queda chafado con decilo.

Mesmo me relaxo cando ll'oyo contar a moitos que se lle vay o estómago. Non sei como se compoñen pra que se lles vaya. Pior trato qu' eu lle dou non ll' o dá ninguén e mais por eso quedase.

¡E como camparía pol-os meus respetos si o estómago se me fose!

Eu debo telo n-a cabeza. Alí é onde o sinto porque c-mo de memoria. Mais non debe presertarme, ou esta casto do dixestiós se fan mais a présa d' o que fora debido porque nunca me vexo farto.

Como... como... como ¿como de qué?

Non recordo de que falaba. Eso de xantar de memoria ten-as suas contras; cando menos un pensa alcóutrase sin *sustancia*.

Din qu' a boa conversacion é manxar d' os espiritos. O dito non pasa de conversacion. Ademais os espiritos con manxares ven a ser o mesmo que poñerlle á un burro morto cobada ó rabo.

Din outros que non queren ser pratos de segunda mesa. ¡Soberbas, amiguiños, soberbas!

Mirándeos n o meu espello que sempre estou agardando a ser prato de calquera mesa e nunca chega a miña.

¡Cala! Deprocátome agora de que troquei as ideas. ¡Que saíria ganando con ser prato?

O ter mau d' algunha comida, qu' é me'lor que non facer boca con ningunha.

N-as boticas véndense meiciñas pra espertal a apetencia. Os que as mercan seica non teñen en que empregar os cartos ou deulles Dios unha apetencia muy durminana. A miña sempre está esperta e por mais que a arrolo non dorme.

A fame é unha segunda natureza: distinguese d' a nosa en que non ten agarda. O mundo pr' os nosos ollos é muy grande. pr' os d' a fame non pasa de ser unha pildora.

Os famentos son n-a vida us tontos arrematados; vexan, oyan o que oyan sempre quedau en augas. Moito se fala d' o banquete d'a civilizacion. ¡Onde está ese banquete que alá von eu á sentarme, pois á elo teño dereito como home civilizado!

Os animais teñen os seus banquetes. Hai nos pr' os burros (con perdon) n-os lameires; pr' os páxaros n-as alboradas e n-os sementados; pr' os peixes e pr' as rás n-os rios; pr' os pescados maiores n-a mar; pr' os homes que teñen fame non hay banquetes como non sean de pensamento.

Cóntaronme que os protestantes comulgan con media libra de pantrigo medio neto de viño. ¡Lástima que a cirexa católica non estabreces 'á costume! De facelo, os famentos serían os mellores católicos. Ademais tería outra ventaxa: a d' estaren mais a ben c' o que padrican, porque

sendo a comunión o pan d' as almas non estaria de mais que s. achegase ó corpo un pouco, que pra eso ese corpo e alma compoñen un cristiano.

¡Aaaaa!

¡E como s'.esprica o estómago! Digolles á vostés que o linguaxe d' os famentos non pode ser mais elocueute. C' unha so'a letra compoñen un poema.

Os que morren fartos deben morrer n a gracia de Dios porque iñoran pol' as que un pasa cando non come; ademais morrer n a fartura é morrer n o estado perfecto.

O home mais sabido d' a terra foi o que inventon o refran que dí *morra Marta e morra farta*.

Digan o que queiran, o que tal sentencia botou deben n algun tempo andar a elas co-a fame. Solo véndolle a cara á esta señora que non sei por que non deixa a miñ' compañía, como si lle dese palabra de casamento ou tivese comprendi sos co ela, chegaría a ter esta rasgo de inspiración subríme.

Hai algú que dempois d' unha enchenta, gomitan e queixanse e siuten as ansias d' a morte gomitando.

N este nativo mundo ninguen se contenta co-a súa sorte. O que sai pra fora e por que non cabe dentro, y o que non cabe é porque sobra, e onde sobra non hay valeiro, e onde falta valeiro está cheo. Vayau vostés collendo esta rastra de deducións lógicas. A mantenza non da mais que sabidencia.

¡Qué mais quixera eu que gomitar!

Inda que gomitase os figados tería duas ventaxas. A primeira facer o que nunca fixen: a segunda agarimar a risoiña esprauza de ter de reservas pra cando a fame troase, unha larpadela de figado, que non per ser meu deixaría do lambe'o namentres non me deixase esta fame que me corre, que voa, que non aosega hastra comer, xa cansa de bebel os aires.

¡Aaaaa!

MARCOS D' A PORTELA.

CANTIGA.

N'o xardin unha noite sentada
O reflexo d'o branco luar,
Unha neva choraba sin trégoas
Os desdés d'un ingrato ga' au.
Y a coitada entre queixas decía:
«Xa n'o mundo non teño ninguén,
Vou morrer e non ven os meus ollos
Os ollíños d'o meu doce ben.»

Os seus ecos de malenconía
Camiñaban n'as alas d'o vento
Y-o lamento

Repetía:

«Vou morrer e non vén o meu ben!»

Lonxe d'é'a de pé sobr' a popa
D'un aleve negreiro vapor,
Emigrado camiño d'América
Vai o probe, infelís amador.
Y o mirar as xentis anduriñas
Car' á terra que deixa cruzar:
«Quén pudiera dar volta, pensaba,
Quén pudiera con vosco voar!...»

Mais as aves y-o buque fuxían
Sin ouir seus amargos lamentos;
Sólo os ventos

Repetían:

«¡Quén pudiera con vosco voar!»

Noites craras, d'aromas e lua,
Desde enton ¡qué tristeza eu vos hai
Pr'os que viron chorar unha neva,
Pr'os que viron nn barco marchar!...

D'un amor celestial, verdadeiro,
Quedóu solo, de bágoas á proba,

Unha coba

N'un outeiro

Y-on cadavre n'o fondo d'o mar.

M. CURROS ENRIQUEZ

VELADA LITERARIA.

Os periódicos d'a terríña, recibíolos n-o derradeiro correo, trán xa noticias d'a brillante velada literaria feita y-organizada pol-o *Círculo d'Artes* d'a Cruña, pra gabar a memoria d'a nunca ben chorada poetisa Rousalía Castro de Murguía.

Pra saber si foi solene e dina d'o xenio que ali se lembraba, abonda con decir qu' ocupaba a presidencia a intelixente escritora Dª Emilia Pardo Bazán, en compañía d'o noso amigo don Anton d'a Iglesia, y-o Sr. Perez Ballesteros.

Tamén honrou tal festa literaria o sin rival *parolador* don Emilio Castelar, quen enxergon unha práctica encamiñada a gabar á *Rula y-a* demostrar o melosíña e tenra que é a nosa lingua.

Os leutores d'A GAITA xa terán coñecemento de todo isto pol-a relación feita n-o último número d'*O Eco*, así é que n'ós molestaremos de novo.

A cibdá d'a Cruña cumpren c'o seu deber dan do esa proba de cariño, que Dios queira non seia a derradeira, á isa intelixente muller, alma e pedra fundamental d'a nosa literatura.

INCONSTANZA.

MAGOA.

I.

Pol' as tardes de vran parolaba
con Catusa n-o soute d'a aldea,
onde amor nos xurábamos sempre
co'a fé mais siceira;

Xuramentos que nunc' olvidare
parecia a románteca yalma;
xuramentos nascidos en peitos
que tolos s'amaban.

II.

Unha tarde grabou Catusiña
o meu nome n'un novo castaño,
y-eu tamén, baix'o d'ela, escribiulle
o seu nome amado.

III.

Ausenteime d'a aldega quiriada
con gran dôr de deixar miña amada;
dentro un ano volvíu y atopéina
con outro, casada!

Tod'o amor qu'eu lle tiña trocouse
n'unha tirria que nunca sentira:
son misteiros d'a chenchá lixeira
qu'eu iñoro aínda!

IV.

Outra tarde volvíu pol'o outeiro;
sin querer, tropecei c'o castaño:
ô medrar a cortiza borrâra
os nomes grabados.

Un embrema d'amor mintireiro
n'aquel arbre mirei pensativo:
como n'él, s'esborrâra d'a testa
o amor que sentimos.

1885.

L. U. Grís.

CASOS E COUSAS

Nôso compañeiro CHUMÍN DE CÉLTEGOS tén
unha fame de cartos mais que doente.

C'unha ducia d'exemplares de *Non mais emi-*
gracion baixo d'o brazo, bèn apertados c'o cóbado
pra que non s'escorran, anda de ceca pra méca,
precurando pequenas cigalladas de diñeiro. Con
elas quér mercar moitas cousas: quér chourizos
de San Croyo, mayólas de Barbos, percebes d'os
Aguillós de Cariño, sardiñas cabezudas d'as que
se collen n'Espasante, longueiros d'a barra de
San Martiño, minchas d'o Peirál, berberechos de
Cabalar, xardas de Ladrado, y-en fin, pra non
deixar miga d'as boas cousas que s'atopan n'o
condado de Santa Marta, hastra se lle meteu n'a
chôta qu'antes d'o mes de Xaneiro ha de convi-
dar un fado d'amigos con pestrinos d'as.....
(iba decir d'as *Petelas*; pro com' é alcume,
péchom' os beixos)

En alaboll os seus desexos, pro mellor illos ala-
baria si pra iste gaitero houbera — anque
mais non fora — un pouco d'o prebe ou d'o azucre
d'isas lambicadas.

—A boa hora s'aparece vosté por eiqui, señor
CHUMIN DE CÉLTEGOS.

—Baixolla mau, señor Roque.

—Y-os casos e cousas qu'ê d' eles!

—Lev' o dêmo un fixo.

—Y enton, vai deixar hoxe de rapinear algu-
nha toada n'a nôsa GAITA!

—E mais tén razon; pro cale, non s' enfe-
rrunze, qu' ista mañá pillei n'a mau un librillo
de Farruco Durante—música d'as Castelas—e
d'il vou a ver si saco algunha tocata, dandolle
zeito gallego. Aló vai.

—Pois veña d' a ó.

O VIAXE D'A VIDA.

(TRADUCIDO DE FARRUCO DURANTE.)

N'o vagón m'atopei sin saber como....

Alguen deu a siual, chifrou a máquina,
e de còte, lixeira com'un rayo,

prencipiou a marcha.

Neno era entón, máis bèn m'acôrdo
qu'ô paradeiro aquel en qu'empezaba
viaxe tan pra min inesperado.

decíanlle d'a Infanza.

Cand'o trén arraucou, sentin de pronto,
horribresroidás, inespricabres ánsas,
y-un desexo infinito d'algo estrano,
o mil ideas vagas.

Atravesamos cómaros e chouasas.
e farturentos rios e montanas....

¡Cou qué satisfacción de neno os vial!

¡Con qu'aquel os ollaba!

Corrimos pouco trêcho. O trén detivo,
cal vello causo, sua carreira rápida,
y-unha voz escoitei que me decía

mui preto istas palabras:

¡Estacion d'o Amor, cinco minutos!

Auqu'era pouco o tempo d'a parada,

baixeime n'a estacion.... ¡Ogallá nunca
a sitio tal chegáral!

Era o lugar espréndido e manífico!

Cheirumes por do queira, moitas galas,
rumores n'as fontañas, y-armonias

n'o aire tintinaban.

Moita luz, moita froc, moitos cantares,
moito barullo de músicas lonxáneas....

Pro ¡ai! o hourizonte estaba cheo

cheo de mouras manchas!

Cando saltín d'alí, cand'o istante
chegou, e de nóvo escomezou a marcha,
sentin moito calor n'a miña têtta

e tiritar n'a y-alma!

¡Ouh, qu'estacion aquela tan hermosa

si n'houbera n'o cêo sombras tantas!

tan miserabre xente n'ista terra!

tanta mulier levial!

II

Siguen o tren, pro paseniñamente....

Deixou despois de funcional a máquina....

—Estacion d'o Pracer!....—¡Bendito sea..!

Amarmurei con ánsa!

Detivenm' un anaco. En van á todos

pol'o pracer, de cote, preguntaba....!

Naide me deu razon...! Sô alcontrar puideu

ese pracer que mata;

Ese pracer qu'hastr'os sentidos chega,

qu'corroe en silencio as entranas,

que pôdre o corazón, told'a memoria

y'o pensamento dana.

¡N'era aquel o pracer qu'eu quería!

¡N'era aquel o pracer qu'eu buscaba!

¡e n'él vivín, como viviron moitos

d'outro pracer a falta!

III

De viaxe outra vez....! Recorrín moitos,

moitísimos tarreos sin labraza....!

Tan sô cativos y-enfermizos albres

atopei n'a marcha!

¡Xa chegni a estacion d'o Desencanto!

¡Xa detivo o seu andár a máquina

y-adiante non camiña, aquí se fical

Acabous'a xornada!

Si o amor, o pracer y-a ventura,

Son sombras nada máis, fôfas palabras,

¡que pouco vales, corazón, que pouco

¡canta miseria gardas!

CHUMIN DE CÉLTEGOS.

¡NON MAIS EMIGRACION!

Apropósito lírico-dramático en dous autos e sete cuadros

POR

RAMON ARMADA TEIXEIRO

(Amador Marán) (Chumin de Céltegos)

MUSICA

D'O COMPOÑEDOR GALLEGO

DON FELISINDO REGO.

Esta obra, imprimíase con todo luxo y adornada c' unha cuberta en once cores n'a que leguran, o escudo xeneral de Galicia, os d'as catro provincias gallegas, o embarcadero d'a Cruña, unha aldea d'a terra, a cruz de Santiago etc.; véndese n'os puntos siguientes, a PESO E MEDIO B. DE B. o exèmprar.

Habana: Administración d' A GAITA GALLEGA, Aguacate 47; A Economía, O'Reilly 21; Imprenta A Correspondenza, Obrapía 24; A Propaganda Literaria, O'Reilly 54; Librería de Villa, Obispo 60; Peletería O Fenix, Praza d'o Vapor 45; Peletería O Ancora, Obrapía 14; Secretaría d'o Centro Gallego, Dragós e Zulueta; Secretaría d'o Coro Gallego, Dragós e Galiano; Fonda As Brisas de Paula. Oficios y-Acosta; Café O Polaco, O'Reilly e Compostela; Tabacquería d'o trato d' Irixoa.

Calbarien é Remedios: Axencia d' A GAITA á cargo de D. Santiago Bermudez.

Cárdenas: Id. D. José Albitus, Real 43.

Cienfuegos: Id. Sres. F. Torres y Compañía.

Matanzas: Id. Sres. Sedano Hernandez, Ríola 43.

Pinar d'o Rio: Id. D. Serafin Ares, Praza d'o Mercado núm. 4.

Punta Brava de Guatao: Id. D. Francisco Mancera Deschamps.

Güines: Id. D. Antonio Bolado.

Jaruco: Id. D. Feliciano Diaz.

Esperanza: Id. D. Benito Couto Pulido.

Santiago de Cuba: Id. D. Benito Filgueira, San Francisco Alta 11.

Luis Lazo: Id. D. José Otero Recaman.

Alfonso XII: Id. D. Marcelino Abelenda.

San Luis: Id. D. Francisco Montero Aldao.

San Xoan de Puerto Rico: Id. D. Luis Pardo, casa d'os señores Vicente C^a

GALICIA: Id. D. Xoan Armada Iglesias, Santa Marta d' Ortigueira.

A GAITA GALLEGA.

REPINICA MUIÑEIRAS, FANDANGOS Y-ALBORADAS, UNHA VEZ 'O MES.

ANO PRIMEIRO.

N-a Habana: 8 d'o mes d' Novembro de 1885.

TOCATA 5^a

A FALA GALLEGA

II

Q'un pobo, empuzado unhas veces pol-a invidia y-outras pol-a icoranza, aldraxe á outro, pódese cavilar; pro qu'o pobo aldraxado acete sin chistar os insultos e non cobice a defensa, non é fáctile d'entender. Galicia, que perdeu cand'os Reises Católicos os derradeiros anacos d'a sua nacionalidá, deslémbrouse por com preto de que tiña unha língua sin comparanza, e logo mais tarde deslémbrouse tamén que tal língua era a pátreas mesma, as tradicións, o xenio, tod'o que lle quedaba d'a sua vella grandeza. Quitando á Sarmiento, y-algun mais escritor, cuase que ninguén se coidou de cultivar a nosa fala, é aínda méns de defendela d'os insultos d'os estranos. Pode decirse que total-as cousas boas, o mesmo qu'os xenios, son decote perseguidos, réndo tamén decote quen loite n-o seu favor: a fala vascongada é aldraxada por Cervantes, e mais tarde tén un Humboldt qu'a defende e nos encita pra qu'a respetemos; a gallega tén e tuvo os seus detrautores, y-encontra tamén, primeiro un Freeby e despois un Balaguer e Castelar qu'a poñen pol-as nuves; o catalán ou lemosín é aldraxado por Arago, e mais tarde Vitor Hugo cham'a isa língua «a mais viva d'Europa.»

Nos outros, celosos d'a nosa, qu'unque non fose tan rica e melosiña, nada mais que por ser a língua pátreas, a defenderíamos; ténos o atrevemento—pois así debe alcumarse este traballo pr'o qu'é menester moita intelixenza e longos estudos que por disgracia non temos—de començar q'unha pregunta qu'espericaremos, namentres que poidamos, dentro d'as razóns históricas e lingüísticas:

¿É merecente a fala gallega de levar o nome d'idioma?

S'esta pregunta a lé un castelán de pouca chenchas, rírase con desprezo e negará sin parar mentes, que non é digna de tal categoría; moitos peisanos, d'os que non estudia ron a fala, ríranse tamén, e quizais pensen de que o cariño pol-o gallego nos leva a choucheces.

Nos outros, sin medo nin receos, decimos qu'é merecente de tal categoría, con preferenza á cantas línguas se falan n-a Península.

Dialeuto, segun a Academia Española, é o linguaxe que tén con outros un orixen común, co'a diferenza sômente d'as desinencias; segun Orchell, entran n-a clás d'os dialeutos aquelas línguas que, tén do por orixen ou nai á nacional, diferéncianse d'ista n-o cambio d'algúnhas letras por outras y-algunhas veces n-a construción.

¿A nosa fala atópase dentro d'estas razóns? De contado ollamos que non, pois non solas mentes é ditrente d'a de Castela n-a fonética, n-a eufonía, y-en condicións de sintáxis, sinón que non pode caber de ningunha maneira n-esta definición, por ser mais vella qu'o castelán e casi dol-as línguas ibéricas. A fala gallega, anque non fose igual,—qu'esto é mui seguro—á d'hoxe n-o día, e quizais mais vella qu'o mesmo latín. (1)

Total-as falas reconocen un orixen común: o latín e gréco son fillos d'o pelásgico y-este era d'orixen ariano, anque o segundo foi en-

(1) Di Don Manuel Murguía n-as *Consideracións xenerales da Historia de Galicia*:

“Pra nos outros non deixa de ser d'importancia a reaparición d'as falas vellas, n-os momentos en que esgazados os lazos qu'apreixaban ás provincias d'o imperio román, salían d'a esoravitá en qu'estuversen, arrecadando o posto qu'habían perdido. Isto é unha cousa en que debe pararse a chenchas, sempre que queiramos hachar o orixen d'os nosos dialeutos e idiomas: pois próbanos que, apesar de que tod'o que se escribía era en latín e que todol-os documentos púbricos se facían n-aquél idioma, aínda vivían, anque de mal xeito, as falas aborixenes, qu'ó hacharse en condicións favorables apareceron de novo, pro levando enriba de sí as sinélas d'o xugo imposto pol-o latín.”

xendrado despois d'o latín. Non ofrece dúbida qu'o grego é mais novo qu'a lingua d'o Lácio, e segun investigacións históricas, o gallego anterior á dominación d'os romanos, era celto-ariano, é decir, d'a mesma póla qu'o grego. Si non tivéssemos mais probas qu'as dos nomes d'os ríos, montes, pobos, etc., podía demostrarse isto con algunhas palabras, entr'elas os artigos, e con certas regras eufónicas comúns n-as dúas linguas.

O gallego seguramente sufriu modificacións co'a influencia d'o román, e mais tarde co'as linguas xermánicas, pro istas modificacións non foron seguramente tan grandes que fixeran desaparecer as condicións especiais d'a nosa fala, pol-a razón de qu'a dominación d'os primeiros non foi tan longa nin tan eféutica que tivera forzas d'abondo pra impoñer unha nova fala; y-encanto ós segundos sabido é qu'aceteron as nosas costumes—como fixeron total-as razas invasoras d'o Norte—e co'elas a fala celto-ariana, que debeu enriquecerse entonces con algúns verbos mais.

O intelixente lusitán Farruco S. Luiz demostrou n-unha memoria cheia de manífcas e cachazudas observacións, qu'o portugués xa se falaba n-a Lusitania n-os tempos d'o imperio roman, y-o doutor Hervas afirmou tamen qu'o gallego era n-aféuto d'orixen céltico-ariano. ¿Sería aventurado, pois, o demostrar qu'a nosa fala é quizais mais vella pu'o mesmo latín? (1)

Mostrada xa a antigüedad d'o gallego, superior en algúns centos d'anos á d'o castelán, fáltanos por decir qu'aquél sirveu de lingua literaria en Castela, e que tamén alí foi a fala vulgar. As Partidas, o Foro d'Avilés y-o Foro Xusgo, o mesmo qu'os documentos públicos—pois os que non s'estendían en latín facíanse en gallego—están escritos n-a nosa fala. ¿Que quér decir esto? Qu'en Castela non se coñecía mais lingua qu'a gallega, e qu'as leixes, pr'o goberno d'o pobo, escribíanse n-a que tiña que ser forzosamente a d'aqueles manates. Ademais, os trovadores d'aqueles tempos, principalmente n-os sigros X e XI escribían as súas cántigas en gallego, y-ésteas tiñan que ser enten-

didos por todos pra facerse valer. Alifonso VI choraba en gallego a morte d'o seu fillo, e Sandoval di nos qu'aquela era a lingua qu'entonces se falaba. As cántigas e traballos d'o Arcediano de Toro, Pero Gonzalez de Mendoza; os laudes á Virxen, pol-o Rei Sabio; o cronicón de Servando (sigro XII), as historias de Vasco d'Aponte e Ruy Vazquez, afirman mais ista opinión.

Unha lingua que servía de literaria en Castela, e tiña logrado semellante desenvolvemento, debía ser de verdá mais vella qu'o castelán, e pol-o mesmo debeu tén n-esta gran influencia pol-as razóns de que aquela era usada en todo, tanto pr'os traballos xurídicos como pra ciencia gaa.

¿Como, pois, á fala gallega, a primeira lingua literaria en Castela y-ainda en Cataluña (1) quérsele quitar hoxe a categoría d'idioma? ¿Como é posible qu'o gallego sea un dialecto d'o castelán sendo mais vello que éste? ¿Como é posible c'o fillo sea pai de seus pais?

Solasmentes unha crítica cega e douda; solasmentes algúns que acostuman á ver n-o gallego unha fala sin regras poden cobizar o sacalo d'unha categoría a que tén dereito. *Idioma* lle chama ó gallego Balaguer, *idioma* lle chama repetidas veces Castelar, e nos outros, nos outros mesmos, temol-a costume de chamarlle decote *dialecto*!

Anque así non fora: ¿danlle ó portugués o nome d'idioma? ¿Pois enton, como negarllo á unha lingua, nai d'esa fala segun reconecen hoxe n-o día homes como Teófilo Braga?

Algúns diráome qu'o gallego non é agora lingua de ningunha nación é tampouco n-os tempos que levamos o son o latín nin outras falas que, fachendosas, levan o título d'idioma. Díranme tamen qu'a lingua d'o Lacio foi oficial d'una nación ou imperio; ¿e Galicia non foi tamén unha nación independente que fixo uso d'a fala gallega?

Quede, pois, por sabido qu'a nosa fala é un idioma, pro un idioma d'abolengo e tradicións craras e ben definidas. Nos outros que—como dixó un amigo meu—non podemos ou non quixemos levar á cabo os proxectos, calificados por moitos de toladas, fundemos a independencia literaria traballando con fé

(1) Don Culs María Serrano, n-o seu *Diccionario Universal*, di nos con respecto á isto: "N-os dialectos que concorriron á formación d'o latín, o pelago, o céltico y-o cántabro tiñan os seus representantes."

(1) O trovador provençal Rimbardo de Vaqueiras fixo os seus versos en gallego, que son os mais antigos que se coñecen n-a España.

pra que chegue á têt á importancia que logrou n-os sigros XIII e XIV. Respetemos esa santa herencia d'os nosos abós: «que non ruba nunca ás nosas meixelas o rubor d'o miserable que s'abergonza d'a sua fala nativa», (1) e poñámola n-o seu verdadeiro estado, pois deber patreótico é; chamésmolle *idioma* e d'esta maneira arrecadaremos un novo frorón pra nosa pátreia, pois, como dixen ô escomenzo, a llingua representa o carauter enxeñre d'a nosa querida Galicia.

A GALICIA.

¡Probe Galicia! N'as mans escondes á tua cara
é de cote rolar por tuas meixelas
sintes as bágoas....!
Pois ves que che firindo
están as tuas entranas
como malditos corvos
qu' a os mortos s' abalanzan,
contribucións atroces,
as quintas que ch' arrancan
d' os brazos a os teus fillos
y-a emigración, qu' os chama
como chama y atrae a-o pazariño
á fea colebra n'o arbore abrazada;

Galicia! D' lox' en diante
n' o fol d' a tua gaita
é d'as campás d' as tuas eirexiñas
n' as tristes bate'adas,
é n' as tristes é doces armonias
d' o teu alalá!a
non chores as tuas coitas
Non vertas, non, mais bágoas
é convoc' a-os teus fillos,
qu' á hora xa chegou d'a tua vinganza.
Qu' as campás d' as ermidas
y os foles d' as tuas gaitas
repiniquen á morte solesmente
contr' aqueles treidores que, sin alma,
che maltratan, che firen,
che insultan y asoballan.

Qu' a sombra d' aquel mártire glorioso
que por libranté á tí ¡ouh miña patria!
d' os malditos, tirans, foi á Frouseira,
por troizón á morrer, érgase páleida
d'a sua coba, s' é qu' está durmido
n' o fondo d' as suas almas
o amor d' os fillos teus á liberdade
á que todol os xustos homes aman...
¡Pardo de Cela! Quienos teu nome
á loita encarnizada!
¡Repiniquen sin trégolas á morte
as campanas y-as gaitas,
é morran os tirans qu' á culpa teñen
d' os males que ch' aqueixan e che mágoan.

¡Gallegos a nosa terra
vinganza á gritos crama...
pois á vinganza é xusta
vöemos á vingala!

M. A. M.

PATREA, FIDES, AMOR.

Parece qu' algús gallegos cobizan o pensamento de facer n-esta cibdá unha velada literario-musical c'o carauter de xogos frorales.

A idea non pode ser mais dina d'os nosos laudes, e dende logo damo!a nosa pequena axuda pra leval-á bô têrmo.

O noso amigo G. Sus, dend' as columnas d' *A Voz de Castela*, di que *Roque d'as Mariñas* prestará o seu apoio a tal pensamento. ¡Pois non faltaba mais! Tod' o que sexa pra erguer o nome d'a terríña ten n' o mariñan resoancia e agarimoso acollimento.

Hai qu' escoiler o día-en que tal festa se faga, e nomear unha comision que faga o programa e sinala os prémeos. Xúntense os antusiastás e tq-do se fará ben.

En canto ô día, pensamos qu' o mellor sería o de Santiago Apostol d'o ano que ven; e adianto os nosos desexos de que se asinale un premio ou dons á composició en fala gallega.

Adiante! Os gallegos levamos xa a honor de ser os primeiros que n' a America d'o Sur fixeron tales xogos frorales; levémola tamen n' as Antillas.

Outras provincias trouxeron aquí corridas de galos e touradas: os gallegos importemos eses palenques d'a sabidencia que levan a nobre lenda de *Patrea, Fides, Amor*.

A 'storia daranos, si tal facemos, honrosos laudes.

TRAS DE TEMPOS...

Rondoulle a porta cen noites,
votoulle un cento de copras,
fixoulle mil garatuzas,
y-a condanadiña.... xorda.

Era unha tarde de vran;
estaba o rapaz n'a chousa,
deitado ô pé d' un carballo
fuxiado d'o sol que tosta.
Pouco á pouco adormeceuse,
pensando sempre n'a rosa
que pr' outros tiña cheirume
e pr' él as espiñas solas.

Paseu preto d'o balado
a-desaborida moza:
viu ô rapaz que dormía
sin coidado, a perna solta;
brincou d'a parede enriba,
a man votou á unha pola,
arrincou unha varilla
e brincou dentro d'a chousa.

(1) Prólogo d'a "Gramática Gallega" de Saco de Arco.

Foise por tras d'o carballo
engordido dand'a volta,
e co'a puntiña d'a vara
n-a orella fixolle cóxegas.

'A primeira vez..... quietiño:
à segunda, cal si mosca
lle fuxicase as'orellas,
dense un lapo..... Ela destoncia
sinteu un escarballeo
que l'andaba pol-a gorxa;
abreu aquela boquiña
que sorrindo daba groria,
ensinou n-unha risada
hastra mais alo' d'as moas,
e fuxeu por ali adiante
com'unha anduriña louca.

Ergueuse él: mirou quen era;
chaquetas tirou e zocas:
lévecheme Pepe, dixu;
votou tras d'ela.... e pillouna.
Quixo fuxir a rapaza
e sacadeuse con forza.....
Como estaba escorredizo,
esbarou..... ¡ai miña pomba!
El, como a tiña colleita,
non sóltou.... y-é crara a conta
tamen esbarou, y-os dons
caeron n-unha revolta

.....
Dende d'aquela a rapaza.....
nin garatoxas, nin copras;
y-ela non lle ronda a casa.....
ou por medo, ou por vergonza.

A. J. PEREIRA.

CENTRO GALLEGO.

Lémos n-*O Eco de Galicia*.

«O proxecto d'a nova casa pr'o *Centro Gallego*,
foi aprobado pol-a Xunta directiva. Pol-o me-
mo estanse facendo unhas circulares que se diri-
xirán ós socios, suplicandolles que si lles gusta
o proxecto de facer a casa pr'o *Centro*, d'o que
será propiedade, teñan a bondá de dicir con que
diñeiro pormeten poñerse pr'o caso de qu' a Xun-
ta xeneral acorde que se lle dea xeito ó proxecto;
debendo adevirtir, qu' os cartos conque cada un
s'interese, iranse entregando por prazos de tres
meses.»

Mui ben: o pensamento non pode ser mellor.

A GAITA GALLEGA roga á todol-os peisanos
que doten man ó peto, e d'esas medallas mais
enferraxadas que teñan (aquí todo pasa) escollan
unhas poucas pr' axudar á facer a casa nova.
Ansi, pois, ademais de ser en noso proveito, fare-
mos ver ós estranos qu'os gallegos somos franca-
chós e xenerosos. Dicimos xenerosos, porqu'
algús diu aínda que nosoutos somos mui *agarrados*.

O FALAR D' AS FADAS.

Fálame n esa lingua melosiña
que celestiales armunias tén;
fálame n-o linguaxe d' a terríña
s' é que me queres ben.

Se dexesas probar d'o meu cariño
as tenruras, o fogo y-a pasion
probas con me chamares "amantiño"
que me tés moito amor.

Se che digo que fora meu encanto
vivir sempre onde á tí, xuntos morrer,
terás dito que sintes outro tanto
con escramar "¡canté!"

Chámame "mentireiro" s' engauada
d'o que che digo chegas á dudar;
"toliño" si ó falar pol-a calada
che roubo un bico ou mais.

Fálame n esa fala, qu' espresando
tristuras, fai sentir ó courazon
non sei que morno acabamento brando,
nin que vaga emocion.

Fálame n-esa fala pracenteira
que cando goces expresarnos quér,
é mais leda qu'os tonos d' a mulfeira,
é mais doce qu' a mel.

N-unha sola palabra dinos tanto
este noso falar feitizador,
q' unha pulla, un poema, a risa, o pranto
condensa n-unha voz.

Arrólame e' os ecos d' esa fala
que tan ben fai sorrir como chorar;
múseca qu' os ouvidos non regala
d' as xentes d' outro chan.

Falame n-o linguaxe d' os gallegos
se me queres facer moito sentir;
n a fala que hasta en lábios de labregos
non sei que ten pra min.

Arrólame e' o ritmo regalado,
co-a sonora infinita vibracion
d'o falar pol-as falas inventado
pra meigar curazós.

Xa de neno, esa fala melosiña,
o men feitizo, a miña groria foi;
fálame n-o linguaxe d'a terríña
s' é que me tés amor.

V. LAMAS CAEVAJAL.

CARTA.

Tia Marica:

Vosté sabe que se ben eu son un rapáz novo
que me gustan as gayoladas y-as troulerías, sin

embargo non deixo de ser un home de peso como voadedes as vellas, acostuman á decir d' os rapaces que lles parecen formales. Pois ben: quero darlle un consello que supoño non desprezará.

A súa filla Pepa, gustalle moito traer un xustillo que lle parte o corpo en dous pedazos. Comprendo que o fai por facerse mais guapa, pro de ba ter presente que tal xustillo está contr' á saúde. Signindo así vai á ter máis resultado.

Mire, tia Marica: á min gustame a súa filla, pro non pense que me gusta porque gasta xustillo, non señora; nin penso tampouco que a ningún home de xuício lle guste que unha muller aude acinchada d' ese modo. É mais tia Marica: a rapaza que busque en pra compañeira non quero que gaste xustillo; si por aparentar gracias que non teña, e tapár defectos xa coñocidos, a d' estar destragando o corpo, estou fresco! por moito que fixera non ganaría pra ir á botica; e do contra quedaríame tal vez sin muller!

As mulleres grecas, tia Marica, non coñeceron o xustillo y eso qu' eran verdadeiramente bonitas. Tampouco ó levan as fermosas circasianas, nin as turcas.

¡Fan ben!

As romanas ó principio non levaron mais que á *cástula*, figura de semi-xustillo pra soste unicamente os peitos: mais ádiante adoutaron un cinto que levaban sob' as cadeiras e que deixaban de levar cando estaban preñadas; entonzas estaban *incinta*, non apreixadas, e d' ahí ben o decirse en castelao qu' está en *cinta* a muller preñada.

As romanas nunca chegaron sin embargo a apreixarse e crebarse o corpo en duas mitades, que parecen ras ou avispas.

Catalina de Médicis introduxo o xustillo en Francia e fixo alí extragos de consideracion. Non causou menos en Alemaña; e tanto que visto o tan grande número de éticas e xibosas que iban peluando por Viena, José II quitou o uso d' o xustillo n' as escolas das nenas.

É certo que hoxe temos xustillo d' alástico, pro val moi pouco tamen. Como queira que sea, o xustillo é contr' o desenvolvemento d' as nenas dando ó mesmo tempo lugar á indisposicioes y-enfermedades. Isto é a verdá, y-a estadística demostra qu' en Turquía, donde non se gasta todavía, (queira Dios que n' o conozau!) y-en Europa mesmo, entr' as mulleres d' a crase traballadora, que de cando en cando snprimen o xustillo [porque lles fai falta soltura de movemento pra traballar e non lles sobra diñeiro pra costuras] *os partos traballosos y-as dislocacioes son moito menos* a miodo que n' as naciós onde as mulleres teñen por costume apreixarse c' o demo d' o xustillo.

Po lo tanto, tia Marica, é un auto inhumano ó poñer xustillo ás nenas, por que en lugar de perfeionalas ou formales, a cintura privalles ó desenvolvemento normal d' o corpo, y-enxendra n' elas as irritacioes d' o peito que non poucas veces acaban por eticarse.

En verdá xa é tempo de qu' a xente *civilizada* entre n' a razón, e non faga conestir á bonitura d' a muller n' a deformación d' o seu corpo.

Esto é moi estupedo, por mais que nos creamos vivir nun país adiantado, tia Marica.

¡Con que dereito podemos facer risa d' a estupidez d' as chinas, tolas por tær ó pe pequerrecho! Entre botar á perder os pés y estropear ó peito e maila barriga, á ventaxa está de parte d' as mulleres chinas.

Pra dar fin á esta carta, tia Marica, voulle á contar como fan n' a Ohina pra qu' a muller teña corpo alto é pé pequeno.

Chegando a nena ós cinco anos (s' é de boa familia, a destinan seus pais pra brilar n' a sociedade;) collea un operador de pés, dóblallo sob' a perna, e prendellosen tal posición por medio d' un forte vendaxe.

En seguida doball' os dedos segundo e terceiro d' o pé sobre fondo e xuntando ben os outros tres, asegura todo có vendaxe fortemente. Estos vendaxes manteñense apreixados de 60 á 90 días; despois d' ese tempo queda xa á primeira hora ó pe como soldado, có a articalacion d' a perna. Esta forma ou mellor dito esta deformidá a medida que medra a muller vese obrigada á camiñar de punta, sendo por consiguiente mais alta.

Sin outra cousa porhoxe se despide de vosté seu amigo,

CÉSAR UNDIÑO.

ROSALIA CASTRO!

(Primeiro premeo d' o Certámon celebrado pol' a Sociedá d' Artesás d' a Cruña, en honor d' a distinguida poetisa.)

Airiños, airiños, aires,
airiños d' a miña terra,
airiños, airiños, aires,
airiños chorá por ELA.

Craro luár, estrelas bulidoras,
sospiriños d' a brisa embalsamada,
amorasas fontañas
que fuxides correndo cantadoras;
marmullos que brincades n' a enramada,
lixerías anduriñas
que ledas reboades con donaire:
tezendo e destezendo po lo aire:
froles cheirosas, herbas d' a pradeira
pinos d' o monte, chopos d' a chanzada,
agreste son d' a beira mar salada,
que roncas n' a arreira,
e n' os penedos temeroso morres,
ruze, ruze d' as o' as que te escorres
po lo fondo socayo
chorando maino ou casquexando bravo;
ninfas, nereidas, náyades e ondinas
que vivides n' as angas cristalinas
d' os lagos e d' os mares e d' o rio:
meigas fadas e amores
de aas de gasa e de còres
que bebédes as pedras d' o rocío
revoando entre as rosas d' as silveiras;
sombras todas queridas, feiticieras
que, buligando inquietas,
rebulides n' a mente d' os poetas;
apagadevos xa, calade preto

e non rompades d'a dolor a calma;
deixade que en sacreto
padeza e sofrá, se retorza a y alma.

Aló.. n'un dôes niño
por laureiros e buxos sombreado,
á onde chega maino, amorosiño,
o suspiro d'o mar, onde esmayado,
pousa o sol os seus rayos po la tarde
cando antre nubes e antre escumas arde:
allí arrolada po-l o blando escanto
que á-y alma dá d'a inspiración á llama
sintindo o lume santo,
que a labarada d'o entusiasmo inflama,
levando un mundo de quimerias feito
n'a tola fantasia
e outro mundo d' amor dentro d'o peito
a Virxe d'a gallega poesía,
d' amor a terra e d'a pasion escrava
cal namorado reiseñor cantaba.

Falas d' amores, queixas de tristuras,
sospiros, soedades, amarguras,
bágoas é risas, cántegas e choros,
canto garda esta terra
de romores suaves ou sonoros
canto Galicia n'o seu seyo encerra,
de ROSALÍA o nume peregrino
todo cantou con tatear divino.

Mas un dia chegou.. ¡Cativo dial
que á desgraza traidora
cravou n'ela sua garra tñonzadora;
e a tenra ROSALÍA,
de Galicia é d'o Arte namorada,
como n'la magoada,
qu'os derradeiros layos
bota ó vento entre lampos é desmayos,
así tamén cantou, mentras lie daba
seu adios á esta terra que adoraba.

El dempois.. como estrela que morrendo
pérdese n'o infinito;
coma sol que se apaga esmorecendo;
coma celeste grito
que n'o alto sona é que n'o vento espira
alexándose cego...
así morréu ó son d'aquella lira,
así morréu ó REISEÑOR GALLEGO!

Daime, alcipreses fúnebres rumores,
daime ventos, queixosas armunias;
quéro layos é dores
e amarguezos, e feles e agonías
para cantar ¡ou Galicia! tea crebante..
Mais.. ¡pra que queres canto
que pinte a pena con que ó Ceo cramas!
Que mais canto qu' as báguas que derramas!

J. BARCIA CABALLERO.

OS ARTABROS.

ESCENA ORFONICA.

MUSICA D'O MAESO D. PASCUAL VEIGA.

DRUIDAS.

¡Aquí, aquí!
Artábricos leós.
¡Saltí! ¡Saltí!
Qu'è hora de loitar.....
¡Mirád'a'í
De Roma os escadrós....
¡Mal baxa, sí,
Quén tema seus pendòs!

GUERREIROS.

¡A loitar! ¡A loitar!
O romano felón destrozará,
Con coraxe a cardeña brandir,
Dend'a cume d'a serra hastr'o castro
Non quede nin rastro
D'o seu existir.
¡A loitar! ¡A loitar!
C'o seu sangue fagamos un mar.

POBO.

Y-os que secumban
Gardand'os nosos lares
Sirvan d'altares
O noso corazón.
Mentras que bri'en
D'o ceo os lumiares,
Terán cantares
De sagra bendizon.

DRUIDAS.

Temprad'as armas
N'a lábara sagrada,
Qu'o galo agoira
Victoria en seu cantar,
E n'as entrañas
D'a vítema inmolada
Léase que libre
Veráse o voso lar.

GUERREIROS.

¡Atrás! ¡atrás!
Idólatras de Roma,
O sol qu'asoma
N'afuma hoxe pra vos,
Pois va n'o cume
D'os ceos, resprandece
O Dios qu'ofrece
Os trufos para nos.

DRUIDAS.

Brigantís ¡avanzar!
¡E millor sucumbir
Que cadeis levar,
Que cantivos vivir.....!
N'haxa dôr, n' haxa paz
C'o Senado tirán.....

¡Mórre tí...! ¡Céa atrás.....!
¡Oh, ma'dito roman.....!

POBO.

Caeron n'o Letexo,
¡Oh bravos de Brigancial
Feridos pol-os rayos
D'a santa libertá.
Miráde esas escadras
Cochadas de vilancia....
¡Qué foy d'o seu empuxe...?
Galáicos, ¡truxá!
¡Honor ó celta bravo!
¡Oh Druida, ¡gorria á tí!
Qu'antes que ser escravo
'O ceo t'erguich'aquí.

DRUIDAS.

¡Oh virxes d'estes vales!
Con mórdago e verbenas
Corré á soldar as venas
De quen por vos loitou....
Na méntres que n'o Castro
As cinzas recollemos
D'os que n-a gorria temos
Y'a pátria consagrou. (*Anoitecendo.*)
E íí, piadosa lua
Qu'ateas noso peito,
'O seu erguido leito
Non páres de alumar.
Detén tuás rayolas
N'o carballal cerqueiro
Qu'é sagro compañeiro
D'o noso pátrio altar.

O GRAN DRUIDA.

(*Arredor d'o Dólmen acendido.*)
Cal orballo, d'os campos fartura,
Esforzo e vitoria nos deches ¡ohh Dios!

OBATES.

Por tal ben, nosa ofrenda máis pura
O Dólmen ardente libre ergue hastra vos.

CORO GENERAL.

¡Oh Teut infinito!
Escóitanos, sí;
D'os Céltas o'sprito
Recolle onda Tí.

FIN.

FARRUCO M.^a D'A IGREXA.

Cruña, 30 de Decembre de 1880.

¡POR QUÉ VERGONZA!

¡Que tés vergonza dis
porque lev' unha peza o teu gaban,
é bulra che farán
os que n'el' arroparen?... ¡Infelís!
Anda, é non coides, non,
d' o qu' o mundo che diga sen razón,

coida, sí, qu' os que risa de tí fan
outra prenda, meu home, non ch'a dán.

¡SI FORA CERTO!

Perguntáchem' uu día s' eu amaba
y-os meus beizos dixéronte que non
ó tempo qué—;E mintira! ¡Si!—berraba
n' o peito o corazón.

Pro tí non entendiches aquel grido
que m' arrincou á forza d' a pasión,
o dixeches con noxo, que ferido
deixoum' o corazón:

—¡Tí non amas? ¡Non sintes n'o teu peito
ise fogo docísimo?... ¡Qué non?
Pois home.. pra decircho - teño dreito:
¡Tí non tes corazón!

.....
E perdida pra semp' a leda espranza,
eu digo dend' entón,
d' o dito ten eu frúeube lembranza:
—¡Ogallá non tivera corazón!

R. M. E.

CASOS E COUSAS

Pois señor; desqu'ò Tío MARCOS
A quen nomau D'A PORTELA
Por amor d'un *carballino*
O leváron pra cadea,
Volveuse mal educado
C'os colégas de monteira.
Y-esto dig'o é correreino
Por fias, tascas é feiras,
Aunque leve n'o meu lombo
Mais paus, qu' unha besta vella.
Évol-o caso, rapaces,
Qu' o tal MARCOS D'A PORTELA
Recibeu n'o seu alboyo
A nosa GAITA GALLEGA,
Y-o condanado d'o vello
O saúdo á GAITA nega.
¡Y-entón por qué, señor Marcos?
¡Non falan os dons á lengua
Que falaba amorosiña,
Aquela rula parleira
Que morrea, en Iria Flavia,
Pra delor d'a nosa terra?
Fale, fale axiña, vello,
Fale correndo e de presa,
Que si non fala, lle xuro
Pol-a virxen d'a Saleta,
Que lle fago andar sin zocos
Anque vosté non o queira,
Que lle dou unha somanta
Que se queda sin costelas,
Qu' outra ves fago que volva
Exconjurado á cadea,
Y-en fin qu' o nomo..... Ministro.
¡Que me coma unha centella!

— ¡Quen peta n'a miña porta
C'un petar de rapariga!
— Son eu, mi señora GAITA,
A *Revista de Galicia*.
— Pois entre, que n'esta chouza
Pode entrar hasti' á cocina.
¡Ai, que composta ben hoxe!
¡Ai, que graciosa! ¡Que linda!
¡Que mantelo churrusqueiro!
¡Que zapatos con fevillas!
¡Que dengue de muradana!
¡Que cófia branca e garrida!
¡Quen lle donou todo iso,
Señora doña *Revista*?
— Isto no llo dan a todas
¡Ai, non dan, non, miña amiga!
O mantelo denmo *Espada*;
A cófia o señor de *Villa*;
O Doutor *Fernandez Castro*
Os zapatos con fevillas;
Enrique Xosé Varona,
De *Moutoro*, eu compañía,
Regaloume istes aretes
Que son d'ouro e pedras finas;
Carros Enriquez e Conte
As calzas de lá texidas;
Cora, Armada y outros tantos
(Que son escritores lilas)
Deronme fio y agullas
Pra que poidera ir vestida
Como deben ir aquelas
Qu' á coba de *Rousalia*,
Vayan levar cal eu levo
Coronas de semprevivas.
— Pois deme unha forte aperta
Señora doña *Revista*,
Qu' abofé ben a mereco
Pol-o ben que s'espavi'a,
E pol-o qu' o traxe honra
A nosa patrea, *Galicia*.

—
Catro escritores gallegos,
Aveciñados n'a *Habana*,
(E que son os bos *larpeiros*)
Están facend' un xoguete
Pra representar n'o *Centro*,
N'o cal xoguete fegulan,
De meus amigos, un cento,
Entr' eles, os redautores
D'o *enxebre colega O Eco*.
Non sei si son presentados
Os meus amigos coa xeito;
Pro, pol-o que poida habera,
Vou preparamo fungueiro
Pra largalles *linternazos*
Os autores, si cal penso,
Non están presoficados
Meus quiridos compañeiros
D'o modo qu' é de xusticia
Y a que teñen mais que dreito.

—
Y agora vou á decirlles
Os que fan ese libreto

Catro cousas que me veñen,
Pra este asunto, mui a pelo.
Hai n'esta cibdá un veciño,
Que pregó de gallego,
E que dirixe un periódico
Qu' está escrito con veneno,
O cal debe presentarse,
N'ese roquete que lembro,
Vestido de sacarrancha,
C'o seguinte aditamento:
N'a mau unha *geografía*
Pra qu' estudio o chau *ibeiro*;
N'o sobáco un *diccionario*
D'o noso idioma gallego
Pra qu' adeprenda a falare
Como n'o lar de *Sarmiento*;
Colgado d'o seu *faciño*
(Qu' é un *faciño* de tres metros)
A *gramateca de Saco*,
Aquel *ilustrado crego*
Que nos legou isa xoya
Antes d'ir p'ro *cimenteiro*;
Y en fin, a *guisa de puchó*,
Unha *alcuza* con veneno.
Si así o fan eses autores
Eu, abofé, lles prometo
Convidalos á unha *tasca*
Que vai a facerse presto,
E donarlles dez retratos
D'o tipo qu' *hoxe* presento,
Qu' aunque *novos* *escribidore*,
É mais *poeta* que *Homero*,
Mais *periodista* que *Araus*,
É mais *enxebre gallego*
Qu' este redautor d'a *GAITA*
Que firma

CHUMIN DE CÉLTEGOS.

¡NON MAIS EMIGRACION!

ZARZUELA GALLEGA

ORIGINAL DE

RAMON ARMADA TEIXEIRO

(*Amador Marañ*) (*Chumin de Céltegos*)

MÚSICA

D'O COMPOÑEDOR GALLEGO

DON FELISINDO REGO.

Véndose n'o «*Centro*» y o «*Co-
ro Gallego*» á peso e medio bi-
lletes o exemplar.

IMPRESA D' «A CORRESPONDENZA DE CUBA»

Rua d' Obrapia núm. 24.

A GAITA GALLEGA.

REPINICA MUÑEIRAS, ALBORADAS E FANDANGOS, UNHA VEZ 'O MES.

Director: CHUMIN DE CELTEGOS.

ANO PRIMEIRO.

N-a Habana: 13 d'o mes d' Decembro de 1885.

TOCATA 6^a

A GAITOTERAPIA

Os gaiteiros están chamados á redimfrense d'o esquecemento en que n-a nosa terra s'alcontran pol-a mor d'as murgas: si Diol-o quer farán os oficios d'os médicos á cabeceira d'os enfermos, e de sair adiante o novo sistema que se descubreu n-Habaua, poránae ricos hastra encheren d'onzas o fol d'a gaita, solo con tocala, non por múseca n-os turreiros, sinon por meiciña n-os hespitales. Botarán por terra os chismes de raxetar farunchos, acabaránse pra sempre as cataprasmas, os sedazos, as bismas, os reparos y-as ventosas, e sin moler ôs enfermos, sin facer as xudiadas que agora se lles fan, sin obrigalos á tragar píldoras, nin á tomar brevaxes, nin á beber suliman en augas, pol-a contra escoitando as mais arroubadoras melodías, os tonos mais doces y-ae mais rebolideiras notas, reconquerirán a saude os que s'atopan en vísporas d'estarrical-a pata á xuicio d'os médicos.

O novo sistema descuberto pra segura d'os males, penso de min que tempos andando, e dempois de que se conezan as suas ventaxas, háse chamar *Gaitoterapia*.

Mentira parês que os homes de cencia non deran en ningures co-a milagreira meiciña. Latricouse d'abondo n'as academias, escribiuse abau n-as revistas médecas; os mais ilustres galenos espremeron os meolos pra lle ganar as revoltas á moitos males que á xeito de pauliña tiñannos acabados, que daban n-a focha c'os mais valentes mozos e facian debecer ás mais garridas e churrusqueiras mozas. ¡Falar por non estaren calados! Namentres que os doutores parolaban, os enfermos acoradiños e pasando pol-as que Dios sabe meses e meses, anos e anos, acababan por faceren a carantofía.

Fixo falta un soldado gallego, veciño d'a Peroxa, qu'estivese dormindo n-o hespital militar d'Habana medio cento e pique de semanas, sin pestanexar, con total-as aparencias d'un morto, sin mover tan xiquera os lábios pra decir esta boca é miña, e sin estarrical-as pernas pra espaxer a nugalla: fixo falta que viñese ô mundo en Galicia un home con estómago pra dixerir e dentes pra rillar que non pedise de comer, que non sentira as apetencias que todos sinten e que aunase á todo aunar unha tempadiña de dazaseis meses; auno de traspaso que xuzgarán carouca os políticos d'a nosa pátria por non estaren afeitos mais que á estrapezar n-o comedeiro, y-a remexer n-as trécolas d'o Goberno co-as maus cheas, c'o papo acogulado de talladas, c'o estómago en dixestion de *prencipios*.

E mais por eso é tan certo como temos que morrer, que s'alcontraba alá lonxe, n-a pelra d'as Amérecas, tumbado n-o leito d'un hespital, un soldado veciño d'a Peroxa sin apetencia, sin movemento, sin chiscar pinga d'auga nin pitiscar farangulla.

Os médicos, como de costume dábanos por morto; tiña unha catalepsia crónica, e n-os vellos fárragos d'a cencia de curar, nin xiquera ventaban o remedio. Era o soldado d'a Peroxa un de tantos enfermos que fan n-os hespitales antesala ôs sepultureiros; un anaco d'o podricañío d'a natureza en agarda d'un furmigueiro de vermes que o roeran pol-a xorda debaixo d'as malvas d'o cimiterio; un cadavre en porparacion, alarha d'uc esqueleto, un número disposto á entrar n-a suma d'os difuntifios.

D'esta maneira viviu dende os derradeiros de Mayo d'o ano que pasou.

Ístórase quen foi, non se sabe á quea lle deu por así, nia quen xurcras pensou n-a

gaita gallega pra empregala como meicifia; pero foi o caso que cando a catalepsia dempois d'estrozar os nervos iba espaxéndose hastra pol-a cana d'os hosos—e perdoen os médecos a comparanza—antoxóuselle á un médeco que tocasen a gaita, xa canso de tocar o violon, e lonxe d'ir á botica foise ond'á un gaiteiro que pol-a mañancifia cedo e sin esquecerse de mollar a palleta, dempois d'infrar os foles e de compoñer o ronco pra que non rallase e de recorrer o punteiro, soltou ós ventos os maláncónicos acordos d'unha alborada. Como por arte d'encantamento, levou o cataléptico as maus ós ollos. A múseca d'a terra, cicais espertado aquel adormecido espíritu, fíxolle o efeuto que non fixeran hastra d'aquela total-as meicifias d'o mundo. Destonces xa pensaron en erguelo, e souu a gaita de novo espallando pol-os airifios as rebolidoras armunias d'unha muñeira. Nin que o demo se metese á gaiteiro. ¿Sabendes o que fixo o cataléptico? Pois lembrándose de que alí faltaba algo e de que o tiquis miquis d'a falta estaba n-as castañolas, non téndoas á mau, buscounas n-os dedos, e co-eles puxose á romedar o ledo sor d'esas picalladas de buxo que tanto e tan ben saben repincar os bailadores de sona n-os nosos turreiros.

Aparbados alcontráronse os médecos diante por diante d'aquel efeuto máxico que nin en sonos aloumiñaban, e batendo co-as maus n-a testa c'una forza que non ll'a esfarelou porque a teñen dura, escomezaron á decir: “Xa temos outro novo sistema de segura d'os males! ¡A gaitoterapia! Apriquemos a gaita pra total-as enfermédas. ¿Qué se lle bara á un o espiñazo? ¿Pois golpe de gaita e frega de foles! ¿Non ll'anda á un o ventre? Nada de xeringazos, que as xeringas son instrumentos pol-a vella: á quen tal lle soceda, andaralle, ¿que decimos andar? correralle solamentres con ll'apricar en troques d'a xeringa o punteiro.

¿Que agonía unha vella d'o estómago? Xarabe de pau de ronco.

¿Que a unha mocifia sulteira se lle vay o color e se lle van as forzas e lle ven á tircia? ¿Pois tocarll'o fandango!

¿Que un mozo ten calenturas ou febre? Toque de muñeira.

¿Qué á outro lle doi o fígado, ou á res, ou

o cernizo, ou a cabeza, ou o bazo? Golpe de carballeira.

¿Qué ten un pequerrecho as vexigas? Inzaduras d'alborada. E por este xeito empregáranse pra raxetar furunchos as palletas, pra correr a espiñela o punteiro, y-os foles en troques d'as cataprasmas, y-o farrapo n-o canto d'as ventosas, y-o pau d'o ronco en lugar d'as bismas.

A gaitoterapia será d'hoxe en diante pra gallegas e gallegos a meicifia enxebre, a úneca farmacoepa en uso costante, e serán gaiteiros os médecos y-os boticarios tamborileiros.”

Non teño pra que vos decir que me prace o novo sistema: eu que non son d'os qu'inventaron a pólvora, xa tiña n-os meolos o xérmen d'esa nova ciencia, e si non estiven ó cabo d'eses prencipios, foi porque nunca m'estrevín á propoñelos temendo que me tivesen por tolo non estando sostidos pol-a práutica; pro agora que chegou o caso, agora que o xénese d'a gaitoterapia brila n-a outra veira d'os mares co-a esprendorosa luz d'un sol, agora q'un soldado gallego cuáseque morto rezusita rexenerado c'os influxos d'esa meicifia milagreira, falando en prata como deben falar os homes, sin retranqueiras nin revoltas, decrárome o mais ardente apóstol d'esa idea e sosteño con xuramento si fose preciso, que a gaita ten virtudes d'abondo pra segura de todol-os males, anás como a nosa fala tenas pra escorrentar total-os saudades e tristuras.

Dende hoxe que non me falen de curandeiros, de zuruxanos e de médecos. Namentres haxa quen toque a gaita, nin esto se perde anque se cerren as escolas médecas. Namentres haxa quen fale a nosa melosiña fala, non teñen os químeos que se matar moito pra descubrir drogas e brevaxes, que ademais de vendérense caras non fan mais qu'esganar á un, e contaminalo.

Deixémonos de hospitales e teñamos conta d'os turreiros. Os cartos que se gastan en instrumentos crínicos, apricalos a mercar gaitas, e lonxe d'aconsellar que mozos e mozas vayan tomar baños, aconséllaselles que vayan ás festas.

Presinto a Galicia que eu cobizaba, unha Galicia alqueirante, rebulidora, falangueira, trouleadora, decote leda e satisfeita sempre; unha Galicia onde non haxa probes enfer-

mos que gasten o pouco que teñen forro, ou que por non ter que gastar pidan diñeiro a rédetos pra morrer, e pol-a contra que ricos ou probes, mōzos ou vellos, pequenos ou grandes, morran de seu, sin lle ver á cara òs médecos nin òs boticarios, e dempois de se aproveitar o mais que pódian d'os incomparables aforros e ventaxas que trai a *Gaito-terapia*.

MARCOS D'A PORTELA

XAN.

Xan vai coller leña ò monte,
Xan vai a compoñer cestos,
Xan vai a podá-las viñas,
Xan vai a apañá-lo esterco,
E leva o fol ò muíño,
E traí o estrame ò cortello,
E vai á fonte por augua,
E vai á misa c'os nenos,
E fai o leite y o caldo.....
Xan, eu fin, e un Xan compreto,
D' esos qu' a cada muller
Lle conviña un pó-lo menos.
Pero cand'o un busca nu Xan
Casi sempre atopa un *Pedro*.

Pepa, a fortunada Pepa,
Muller d'o Xan que sabemos,
Mentras seu home traballa
E'la lava os pés n'o rego,
Cátall-as pulgas ò gato,
Peitea os longos cabelos,
Botalles millo ás galiñas,
Marmura c'o hirmau d'o crego,
Mira s' hai hovos n'o niño,
Bota un ollo òs mazanceiros,
E lambe a nata d'o leite,
E si pode bota un neto
C'a comadre, qu' agachado
Traillo en baixo d'o mantelo,
E cando Xan pol-a noite
Chega cansado e famenteo,
Ela x'o espera antr'as mantas,
Y ò veío entrar dille quedo:

—Por Dios non barulles moito.....
Que m' estou mesmo morrendo.
—¿Pois que tés, ña mulleriña?
—¿Qu' hei de tér? deita eses nenos
Qu' esta *madre* roe en min
Cal ros un can n' un codelo,
Y ò cabo ha de dar connigo
N'os terrós d'o simenteiro.....
—Pois, ña Pepa, toma un trago
De resólio qu' aquí teño,
E durme, ña mulleriña
Mentras os meniños deito.

De vagoas s' enchen os ollos
De Xan ò ver tales feitos,
Mais non temás, qu' antre mil,
N'hai mais qu' un auxo antr'os demos,
N'hai mais qu' un atormentado
Antre mil que dan tormentos.

ROUSALIA CASTRO DE MURGUIA.

PR'OS GALLEGOS DE LONXE.

Meus queridos compatriotas, pra vosoutros òs que o destino vos levou lonxe d'esta nosa terra feiteiceira, pr' os que'estades por Cuba, Amérecas d'o Sul, as Filipinas....e, sobre total as cousas, pr'òs vos gallegos, que tiveron a mala fortuna de ter que deixarnos, uns pra sempre, y outros que tardan en vire, pra todos, pra todos, escribo den-d'o fondo d'o meu corazon.

Sei que non m' han d' ir ó lombo porque non seipa espicarme n'o noso galano falar, e por iso voum' espendellar ò meu gusto.

O tema obrigado, é o seguinte:

“¿Hai bós e maus gallegos?”

Hainos; hai miñas xoyas! anque por nosa fortuna son mui pouquiños, hainos que s'avergonzan de s' oír chamar gallegos; que cand' oyen falar n-a nosa fala subrime, fan carantofias como se lles trabara un can doente; así è que n-outras porvincias dilles algús: *anda tú mal gallego*. ¡Ben! a nai que paréu a quen tal lles di por iso motivo!

¿E sabedes o que lles acontece?

Que como negan a sua terríña atópanse sen agarimo: non teñen pátreas nin fogar. ¿E quen ha de querer a semellantes coitados?.....

Arripíntanse, sexan cad' un d'eles unha verda deira Madalena, choren ò pé d' cruz n'a q' eles axudan encravar á nosa dorida Galicia, e ista nai cariñosiña, gunizando e todo, diralles.

—Vinde, vinde, escarriados filliños; q' aquí non vos faltará agarim' ò meu lado. ¡Negados!.. ¿Qué vos fixen, mal pekadifio de min, pra que me tratés d' ista sorte? ¡Eu que sola e abatida choro sin achego por vos!..... ¿Non vedes outros que pola sua terríña nai, perden hastr' a vida s' é preciso, solo porq' un s' atrev' á faltarl'e unha miixa ò respeito?.....

Eu non quero senon q' ò meu lado e lonxe, non me desprecades, nin me maltraigades c'a vosa olvidanza; que son os dous doores que máis m' atormentan.....

Así fala Galicia c'os seus fillos apátecos y endefrentes.

“Os bós nada lles dí, porque os bós, son ela mesma, e craro é q' á sí nada se ten que dir.....

Cantas veces n' esas lexanas terras, c' algús de vos sorrín e chorei falando d' esta nosa velliña, esquecida por.... quen podía facer algo entón por ela; escarneida por moitos que nunca tiveron a atención d' estudar seu crima, sua situación nin seus productos.

¿Óanto, fora de tí, de tí me teño lembrado, Galicia!

¿Xa se vé!.. ¿Qué non s' ha de lembrar d'as primeiras alegrías que cando neno, un sinte, oindo n-o colo d'a nai o doce cantar garruleiro e arrulador com'o falar das nocentes pombiñas.

¿Qué non s'acorda d'os primeiros pasos, uns agora correndo pol-as ruas d'as vilas, xa os outros brincando por eidos e leiras?

En fin ¿quén esquecerén aquelas noites de inverno n-as que agarimadiños vellos e novos cabo d'a lareira, pensaban entrestecidos n-os probiños navegantes e camiñantes, que sofrian entón as iras

d'os soltos elementos, cando o pai ou a nai dí en son de sentencia:—»Ea, votade un Pater noster, pra que s' apraque Noso Señor, que parec' está enferruzado?»

.....
 ¡Prá qué cansarvos? Eu sei qu' en nos, é relixión o amor que sentimos pol-as nosas costumes, e, xa se ve, ¿quén s' ha esquecer d' elas?

Así pois, vamos ver si logramos quencel ós frios, fervel-ós temprados; votemos a voar pol o mundo publicaciós escritas n'o noso galano dia leuto, segund' o carreiro qu' ilustres paisanos nos insinaron, e d' iste xeito Galicia volverá d'o seu abatemento, y-os ecos d' iste chao de bendición levaránvol os perfumes d'os altos piñeiros, resoando alí onde s' hache un gallego.

PERUCHO.

Ferrol 1884.

—•••—
 A ESPADELA.
 CONTO.

I.

A calquera aposto unha peza vella a qu' hay moita xente que, sendo gallega, nin d'oidas sabe o qu' é unha *espadela*.

Eu vou a esprícarllo d'a sorte que seiba; mais, si non acerto, n' é cousa de perda.

De total' as prantas que saen d'a terra, quizais que ningunha tantas voltas leva, como leva o *liño* dende qu' o *semean*, hasta que *fiado* e feito *madeixas* para facer *lenzo* vai á *tecedeira*.

Enxoito, e *mazado* enriba d'as pedras ás que *mazadoiros* n' os campos nomean; posto en *afusales* e logo en *mancheas*, c'o fin de limpalo fans' as *espadelas*.

II.

Xúntanse n'un dia rapazas e vellas, que ás veces á duas ou tres dúcias chegan, baixo d'un cuberto, ond' o sol non dea. Aséntanse en tallos póstos en ringleira y a *tascar o liño* moi ledas comenzan.

Mallan n'el a eito, xá o volven, xá o *estregan* e can n' o chan xuntos *tomentos y-arestas*, quedando as *estrigas*, que da xénio velas.

Cantan as rapazas e fungan as vellas, nuba conta un conto de bruxas ou meigas; mermuran de Rosa que comen cireixas, e quedonlle d'osos a barriga chea. Rinse unhas d' as outras, y-algunhas pelexan.

Alí almorzau todas, xautan e merendan, que hay caldo e compango: a eito anda a xerra, e danlles de viño unha cunca chea, que total-a beben e nin pinga deixan.

III.

Xa chegou a hora en qu' o sol se deita: recollen o liño, posto en carabelas, sacoden a roupa e saen á eira.

As mais cantadoras xúntanse. Co-a orella sobre d'a man posta, como quén se queixa, o *Ala... lala... lala...* a cantar empezan.

Veniñ viud' os mozos por moitas veredas e trayen fachicos c'os que s'alumean. Xa se rin, xa cantan, xa atruxau, xa chegan. O gaitero estonces a tocar comeza e deixan as mozas pandeiro e ferreñas. Armas' a ruada... a roda está feita con mozos e mozas sentadas n-a herba.

Oise o *traque, traque*, xá d'as castañetas e bailan os homes, brincan e pernean; e dempois qu' as *ganan* saen tamén elas, qu' en roda se poñen mirando pr'a terra, o mesino que monxas: co-as mans medio abertas, cando a esquerda baixan erguen a dereita.

O gaiteiro cansa;
co-a sede rabea
e baise, pois quere
mollar a palleta,
c'un neto de viño
ou dous si l'os deran.
Cando é média noite,
a marchar comezan
os que son de lonxe,
qu'os de preto quedan.
Por fin, vén o día
a pór fin a festa,
e vanse pr'a casa
c'os mozos, as nenas.

IV.

Si algun mal pensado
d'o curro s'arreda,
e dend'un curruncho
o que pasa axexa,
verá ¡Dios nos valla!
verá que Carmela
está con Farruco,
xuntos com' obreas,
e teñen c' un pano
cuberta' as testas.
¿Qué farán tan xuntos?
¿Seique se confesan....!
Acolá, Marica
rise que rebenta
c'un mozo artilleiro
que estivo n'a guerra
e non lles importa
qu'as xentes os vexan.
Coidado; qu'as bombas
cand'o estoupan, queiman,
Alf... mais non quero
falar; ¡tente lengual..

V.

Eu fin, as resultas
d'estaren as nenas
tan xuntos c'os homes
unha noite enteira,
pasado algun tempo
decilas poidera
o señor Abade,
pois a conta leva
n-un libro que teñen
os cregos n'a igrexa.
A culpa de todo
non-a teñen elas,
que a teñen os úsos
a que van afeitadas
as probes rapazas
d'as nosas aldeas.
Xa se vé as probiñas
coidan que non pecan..
son de chicha e oso..
os boxes apértanas..
En fin, com'o Demo
mete en todo a perna,
fai que haxa ruadas
cando lay espadelas.

B. LOUSADA.

PARRAFEO

entre dous labregos n'unha feira de Chantada.

—Boas tardes meu compadre, ¡qué hai de novo por aló!

—Gracias á Dios, hai sa'nde; pr'o demais non è largo, non podó ter dous reas e decote traballando.

—Todos temos meu amigo d'esa mesma lan un sayo: eu nunca vin esta terra tan apañada de cartos.

—Afellas que xa coidei que tamen vos dera o trato de camiñar entre os mozos que xa pra Cais marcharon.

—Eses van faxindo á quinta y o fusil elles pesado, mais ben queren en Cais servir de burros e machos; outros a Montivideo como negros van mercados, e como bestas de carga cargan as costas de fardos.

—Dent'o de pouco, compadre, non hai quen pille un arado; porque as mulleres son froxas e bástalles ben o sacho.

As probes ben nos traballan, cosen e fan o caldo; espade'an, fian e laban, e tamen coidan d'o gando; pro si l'les faltan os homes, ¡miñas xoyas!, ¡mal pecado!, non poden facer labores que piden o noso brazo; pero si os que gobernan non fan logo por contalos pra que traballen as terras, van a dar toxos os agros.

—A miña muller relouca e decote está berrando, como si l'eu tucera culpa d'a rapiña que hai de cartos.

Eu xa non vou ás romarias, xa me quitei d'o tabaco, xa non facemos filloas nin matei porco este ano, e nin siquera pode un home, n'a festa, botar un trago: cansou a vaca d'o leite e sin as papas quedamos, que aforraban moito pan e quentaban os rapaces: estes xa queren campar, afeitados están ós diabros, todo se volve quimerias, cutifadas e trompazos; eu non lles podó valer e a vista gorda fago. Si vender quero algun millo, sin el quedo e pouco fago: si levo unha vaca á feira por ver de ganarme algo, volvo con e'a pr'a casa d'o que me daban, pasmado: si vou á casa d'o cura, buscar un peso prestado, dime que non lle devolvo e que vaya a outro lado.

—A nosa vida ell' unha hestoria, que si os que escriben nos papeles oiran os nosos contos, aínda se lle habian de rir; ¡pro se viran a negrura que temos no corazón.....!

—Hasta outra feira, compadre, ce'ebro esta entrevista pra contar os nosos ma'es; daile moitas memorias a Rosa e mais a Mingacho.

Encomendadas serán, que non me costa traballo.

ROCORDOS D'A INFANCIA.

Sobre las rústicas flores
Fentado á orillas del Miño,
Un pastor á otros pastores
Los cantaba sus amores
Y sus recuerdos de niño.

Aínda me acordo cal si fora onte,
Cando eu era pequeno,

Salton vizoso, atravesado neno,
 Ibame c'as obellas pol o monte
 'A par d' unha garrida compañeira,
 Tau para como as augas de esa fonte,
 Alegre, falangueira,
 Estreito o van, o seu mirar sereno,
 Pé curto, longo pelo, a sua cara
 Era d' un anxel de lindora rara.

Ledos cantando, parolando ou rindo,
 Con preguiseiro paso
 Pol os outeiros íbamos subindo,
 Escorrendo acaso

As labercas que voan trembadoras
 Peneirando n'os aires cantadoras.

¡C'ou qué solás facía varios ramos
 De froliñas d'o monte para Anxela!
 (Este era o nome d' e'a)

N'a cabeza poñíallas en roda . . .

¡O! era un gusto máis gracioso ve'a
 Que unha novia n'o día da sua boda.

En ningún me achabí ben sin ela,
 Euredando decote corríamos

Pol a pradeira toda

Porque as obellas, cando queríamos,
 Deixabámosla soas

Depenicando os gromos d'as queiroas.

Si algun regueiro achábase de atranco

E derguía o meu ben as suas náguas

Para botar as augas

O seu fidalgo pé, cal neve branco,

Destónce; ¡miña xoya!

Nou marra d' Anxeliña quen se doya.

Pillábase n'os meus brazos,

Guindando a outra banda c'os zapatos,

E entre doces abrazos,

Como a hedra s' enreda a un tronco forte,

Pasabábase, e d' esta mesma sorte

Por entre toxos e bravíos matos.

E si quezais d' un fresco río á beira

Baixabábase a xunt'a os mais rapaces,

Aquelo era unha feira,

Argallando e brincando n'a pradeira

Como bravos cabirios montaraces.

De carballo unha péla retorcida

En dous gallos no medio dividida,

Servíanos alí de randeira

Para as calores refrescar d'o estio

Arraudando n'ela.

Xogábase o trompo ou á estornela,

Méntras outros patuxan pol o río

Para pillar as troitas,

Outros a reboladas,

Por non poder c'as mans

Estragaban as árboles e froitas

Ainda non logradas.

Chacina, leite, noces e mazaus

E puchas cugu'adas

De cereixas ou doces cirigüelas,

(Sendo n'o tempo d'elas)

Era a nosa merenda

Cando á sombra deitábase a facenda:

Íbamos por devezas e silveiras

Moras buscando ou niños

De merlos, estorniños,

Rulas, vichelocregos, carneceiras,

E dabábase ás nosas compañeiras

Os tenros paxariños.

Así pason aquela idá primeira
 Con tanta lixeireza,
 Cal lóstrogo sutil que as nubes racha,
 Cando un metido se hacha
 En noite horrible de negrura espesa.

FRANCISCO AÑON.

SALAYOS D' UNHA NAI.

Cando a fúlxada luz d'o sol morría,
 ou cando viña a luz d'o novo día,
 tembrorosa chegaba ó pé d'o altar,
 pra lle pedir á virxen d'os Delores
 qu' o fillo qu' era imán d'os meus amores
 viñese pr o seu lar.

Cando ó morrer a tarde n'as cañadas,
 n'os montes e n' o val-as bateladas
 resoaban d'o toque d'oracion,
 eu n-as fogaxas d'alborada, cando
 soaban as campás repinicando,
 por él roguei á Dios.

De rodillas n-as lousas d'a eremida
 en súplicas d'amor pasei a vida
 chea de fé, d'espranzas e d'afán,
 non viña día que á rezar non fóra,
 y a negra noite, o lumiñar d'aurora
 víronme sempre igual.

Diante d'aquela virxen delorosa,
 nai a mais grande, nai a mais chorosa
 qu' o morto fillo n'o seu colo teu,
 xemendo e con bagullas lle pedía,
 que ó fillo, miña sauta idolatría,
 n' o trouxese con ben.

¡Cántas veces, namentres n-as romaxes
 postal-as mais con churrasqueiros traxes
 gozabau d'os praceres d'a función,
 eu solía por éi loito vestindo,
 car' o sagrario camiñei sintindo
 morrer o corazón!

¡Cántas á virxen n-a solóuía calma,
 muda, pero falándolle n-a alma
 e pondo os ollos n-ela lle pediu,
 que aquel fílliño tan c'orado agora,
 sano, feliz e probe como fora
 volvése pr'onda min!

¡Mais non volveu! N-aquel país ardente
 que pr'a gallega xuventú presente
 mais atraucion qu'a d'os abismos ten;
 n-aquela sepultura nunca chea,
 n-aquel monstro famento, n'a sirea
 d o mar d'o noso edén;

n-aquela terra; ay Dios! qu'a sangre nosa
 fixo forte, bellida y abundosa,
 n-as malditas Amérecas, morren . . . ;
 como cantos pr'aló marchan, ¡probiño!
 saúde, vida, porvir, páis e cariño,
 todo . . . tod' o perdeu.

Eu tamen o perdin, tamen coitada,
sin agarimo, sola, escousolada,
vella enganada, sintome morrer:
non terei unha man que compasiva
me peche os ollos, nin quen mentras viva
faga por me soste.

Tóla viuda son, que pol vento
lembrando vai o croel esquecemento,
y os salayos que ten n-o corazón,
alma que vive en pena n-esta vida,
nave n as augas d'o delor perdida,
xardin sin froles son.

Inda parés qu'ó teño n-o meu colo
dándolle bicos en suave arrollo
e non podo creer que xa o perdin...
¡Qué negra e fera foi a sorte miña!
Morreu... tamec eu morro... coitadiña...
¡coitadiña de min!

VALENTIN LAMAS CARBAJAL.

NOTICIAS ESCOLLEITAS.

Un artesano de Paris, por unha aposta que
ganou, comen toda a sopa que continúa unha so
peira de familia, seis libras de carne, quince
chourizos, vinte moreillas, un gran prato de leu-
texas, outro de guisantes, unha libra de queixo
e oito de pan, bebéndose ademais vintecatro
cuartillos de viño.

¡Y-el habrá corpo que tal resista?

Depois qu'ó fenómeno ise
qedou asina ben farto.
quixera vel-o roullar
por uns petontos abaixo.

Fai pouco tempo nacen en Cáseda (Navarra)
un miúdo.

Isto non tén nada d' estraño pois a frábica esa
saca froito d' abondo; pro o que, si, chamará se-
guramente a atención de todos, é qu' a ise miú-
ño vivenlle inda seus pais, seus abós, seus bis-
abós e seus tartarabós. E non solasmente viven
todos iles, si non que traballan habitualmente

Iste caso é de concencia,
de concencia, si señor.

N-e verdá que cal min pensas
mea quíridiño leutor?

Non sei cando mil demonces s' acaba d' inven-
tar o qu' a xente viva n' iste puñesfrero mundo
sin que necesidá teña de comer; porqu' ó que se
vai vendo, seica soilo iso loxe nos falta.

Antr' os útemos inventos que se trouxeron d'
Australia, ningún tan estraño e curioso com' ó
d' a máquina pra faguer chover.

O aparato austrálico tén a forma d' un grobo
cheo de baracos xeitosiñamente dispostos; debai-
xo hai unha carga de dinamita.

O grovo rúbese caudo se quér que veña a chu-
via; e n'o momento en que s' inframa a dinamita,
reventa o grobo baixo ista aucion poderosa, e a
y-auga espállase po' a terra.

Figuéronse experimentos d' esta máquina n-a
Nova Gales d'o Sur, y os resultados, ó decir d' os
colonos d' o país, foron moi satisfuntorios.

Pois era de mais cubiza
(ó meu modo d' entender)
qu' en vez d' a máquina isa
qu' inventou un non sei quén,
se pensase en algo que
nos aforras' o comer.

Por portér ás regras d' economía moderna, da-
mos a seguinte noticia.

Unha casa de Nova York puxo á venta unhas
camisas especiás y hastra agora desconecidas. As
camisas son de papel, y as tabras d'o peito teñen
seis follas sobrepostas, que poden quitarse sucesi-
vamente, com' as follas d' os novos reportorios.

Pol-o tanto c' unha soila camisa pode levarse
seis días a tabra d'o peito limpa, ou trocárla duas
veces ó día segun se queira.

Agora trátase d' imprimir, n'o rivés d'elas,
capitulos de novelas, pois asina os aficionados á
lentura trócanas mais á miúdo.

O conto pasa en Cesnes.

Unha muller vai á doutrina, e deupois de dala,
ben ou ma', díxolle ó Crego que non podía darli'
os lobos porque non tiña galiñas, nin cadelos
porque lle comprian pra comer. O Crego refun-
fiñand' no pouco mandouna con Dios; mais ó che-
gar a muller a fora d' a Irexá, dand' uns golpes
n-a faltriqueira, díxolle á unha amiga: «Atoquei
ó Crego, lev' eiqui os cartos é no ll' os dei.» Isto
sup' o conto, e sin perder tempo n'a pormeira
misa, pux' á dita muller, como dicen donas, y ase-
gurou que ll' había pagal' as pascoas con rédetos.

Mulier qui decepit Abbati
non pod' alcanzar perdon
por moito que se confese
e por mais que pid' a Dios.

E sin tempo pra mais, fai eiqui punto voso,

XAN DE TOMEZA.

NAI CHOROSA.

¡Qué noite aquela en que eu a vin xemindo!..

¡Qué noite aquela en que eu a vin chorar,
A triste nai d'un picariño lindo,
Que a horrible Parca veuno a gadañar!...

N'o seu regazo a morta criatura
Como a Virxen d'a Angustia a Xesus tén;
Así desindo chea de amargura

¡Ai meu filliño, eu morrerei tamen!.....

¡Eu morrerei! porque vivir non podo
Sin ver teus claros ollos a'umear.....
Sin verte rir; que meu placer foi todo,
E aquel teu tan gracioso rebu'dar.

Na non «mamai» ti me dirás, meu neno,
Nin nestes probes peitos ti porás,
Meu coitadiño, o labio tan pequeno,
Nin as mansiñas neles pousarás.

¡A quén agora, a quén, miña prendiña...
A quén, miña Xoiña, los darei?.....
¡Morra eu!.. ¡morra eu!.. ¡seque a fontaña
En que bebeu este auxel que adorei!.....

¡Adios, meu corason!... adios, miñiño,
 ¡Lus dos meus ollos, meu garrido amor!...
 ¡Adios xa para sempre, meu filliño!...
 ¡Vas para a cova!... déixasme... ¡ai dolor!
 Deixas á tua nai... non, non a deixes...
 Queda con ela, queda... ¡qué é quedar
 Si non te vas, meu ben?... non máis m'aqueixes...
 Ti dormes... ¡né verdá?... route arrolar.
 Eh, eh, miñiño, eh... durme, ruliño...
 Pero fame terás... toma d'aquí...
 ¡Qué frios tél-os labios, queridiño!...
 ¡Vállate o ceo!... ¡por qué estarán así!...
 ¡E as mans... o todo... e ti non tomas... oite!...
 ¡Non me dises nauai?... ¡por qué razóns?...
 ¡Louca son!... ¡ti morreche!... ¡negra noite!...
 ¡Ai meu filliño, para sempre adios!

ALBERTO CAMINO

A FARRUQUÍÑA SAGRERA,

N'AS SUAS BODAS. (1)

[IMPROVISACION]

Ese rey de tod' os reyes
 que sentado está n'o ceo,
 e que guía os nosos pasos
 n' este mundo de tormentos,
 á muller un certo día
 señaloulle estos preceitos:
 —“Pr' alcanzar a miña gloria
 ó mester qu' antes primeiro
 cou amor nunca fix' do,
 con cariño sempr' intenso,
 derramár sepas n'a vida
 d'ese probe compañeiro
 que pra seres mais dichosa
 che brindei con du' ce anhe-lo,
 esa paz, ese consolo
 que s' aníñan n' o teu peito;
 e si logo tes filliños
 prodigár tamen afeutos,
 e de santa relixion
 euseñalles nobre exempro.”

Así, pois, si cumpres ti
 o sagrado xuramento
 qu' ante Dios e mail-os homes
 eu che vin facer n'o templo,
 ademais de ser tratada
 n' este mundo con respecto,
 cando morras, un cantíño
 ha de haber pra ti n'o ceo.

SECUNDINO CORA.

CASOS E COUSAS

Hoxe ard'o eixo ¡rapaces!
 N'o treanto de Tacon,
 Pois se dará a beneficio
 D'o chusrusqueiro tenor
 Varela, noso peisano,
 Unha garrida funciou.
 O programa qu' aquí copio
 Vos dirá si minto ou non.

1ª Parte

A REGATA VENECIANA,
 Cantada pol' o *Orfeon*
 (Enténdase qu' é o gallego,
 E decir, o mais mellor)
 MARINA, linda zarzuela,
 Escrita por Camprodon.
 E n'a que fará de Xorxe
 O beneficiado actor.

2ª Parte.

O PRATA, loda, enxebre,
 E churruqueira cancion,
 Orixinal de Vidales,
 Músico compondor.
 Tiros pol' o *Galleguíño*,
 Un gallego de *mistó*,
 Que falará en italiano,
 N'a xerga d'os de Canton,
 En francés, en casta'an,
 N'o idioma de Albion,
 N'a fala dos negros congos,
 E n'a fala de Feixóo,
 Seguirá nova zarzuela
 Titolada O ROISEÑOR
 E daráse fin á festa
 Con un baile d'os d'aló
 Un baile como n-hai outro
 N' este mundiño de Dios,
 A celebrada MUÑEIRA,
 A MUÑEIRA ¡sí señor!
 Que bailarín—n'o escenario—
 Dez parexas *commi il faut*.

÷

A miña porta chega
 Nova visita
 D'a sempre ben composta
 Doña *Rerista*.
 Viva anos mil
 Para honor d'o sũero
 Lar de

CHUMIN.

(1) Esta linda rapariga uncese pra sempre, c'o Director
 d'a GAITA Sr. Armada, o día 5° deste mes, n'a igrexa d'o Espi-
 ritu-Santo d'a Habana

A GAITA GALLEGA.

REPINICA MUÑEIRAS, ALBORADAS E FANDANGOS, UNHA VEZ 'O MES.

Dreutor: CHUMIN DE CELTEGOS.

ANO SEGUNDO.

N-a Habana: 28 d'o mes de Xaneiro de 1886.

TOCATA 7ª

GALLEGOS ENXEBRES

Waldo A. Insua

Galicia que por tantos anos estivo postrada, qu'hastra fai pouco tempo era descoñecida, non somente d'os estraños sinón d'a mesma España de que forma parte integrante y-a cuyo sostenimento axudou en todol-os tempos con increbantabre patriotismo, cansada xa d'a postración en qu' estaba, desperta d'o seu longo sono, despóxase d'o manto de sombras qu'a cubría e y-erguese altiva ó toque d'o crárin d'o progreso, á tomar parte n'as grandes evolucións d'este sigro. Sí: preséntase á espeutativa d'o mundo civilizado, non como fénix que renace d'as suas cinzas sinon cal misterioso berme que se converte en brillante volvoreta, pra voar libre pol-os aires.

¿A quen se debe tal despertamento? Ben pouco caro costa sabelo. Os nobres fillos de Galicia convencidos de que nada se pode esperar d'os d'enfrente, d'os que pra nosoutros non tiveron nunca mais que despegos e malos agradecementos, puxéronse todos baixo á bandeira d'a unión pra decir ó mundo esteiro: c'o noso esforzo crebaremos as cadeas que atan a patrea ó carro d'a desgracia; Galicia será grande por qu'ha de ser libre; será libre por qu'ha de ser sábea.

Así, pois, nosoutros qu'amamos á Galicia con tod'a nosa y-alma, que sin ela non quereamos riquezas nin honores, parécenos un deber patreótico facer un estudo de todol-os gallegos qu'en Cuba se distinguiron, e que merecen, en unha palabra, chamarse: gallegos enxebres.

N'estes estudos ten dereito á ocupar o primeiro posto o señor Insua cuyo retrato a' acompaña ós suscritores c'o este número d' A GAITA. Lexan sinon os nosos leutores o

rápido bosquexo que d'él vamos á facer e logo dirán si temos razon.

En Xunio de 1857, n'a Estrada—provinza de Pontevedra—naceu Waldo A. Insua. Fixo os seus estudos de 2ª enseñanza n'o Instituto de Santiago, en donde deu á comprender qu'era un xoven de talento e que prometía ser unha esperanza d'a patrea. Desde á edá de 14 anos, colaborou n'o *Heraldo Gallego* d'Ourense, n'a *Gaceta de Galicia* de Santiago, n'a *Revista Galaica* d'o inmortal Vicetto y-en vareos outros periódicos gallegos.

En 1877 veu á Cuba, e n'os primeiros meses de 1878, fundou ó *Eco de Galicia*. N'este periódico defendeu con brío e con calor, os intreses de Galicia. Indicou á comenencia de fundar un círculo gallego, e d' esta nobre idea, naceu o qu' hoxe é florecente *Centro*. Pubricou un libro, titulado *Xuicio crítico d'os Aires d' a miña terra*, c'ya edicion vendeuse toda. Foi director de *La Aurora* d'o Yumurí de Matanzas, redactor d'a *Sombra*, periódico satírico que se facia en 1877.

Hoxe, n'actualidá, é sócio honorareo de case total-as Sociedades d'a Habana e corresponsal de moitos periódicos importantes de Madrid.

Mirade aquí rápidamente espоста á carreira recorrida por este home de indisputable mérito. Pro estos estudos non deben concretarse á probeza d'os datos biográficos. E mester pintar o home moral e intelectualmente. Analicemos, pois, os feitos baixo o punto de vista filosófico, dándolle así o verdadeiro caraute qu' ós nosos ollos revisten.

**

Waldo A. Insua ten condicións pra ser un bon polemista: escribe c'unha facilidá pas-

mosa; os argumentos qu'empree, nunca carecen d'inxenio e ten o privilexio d'estar sempre moi pronto á réplica: ten esa pasión que moitas veces cega, pro que tamen ilumina.

O *xuicio crítico* d'os Aires d'a miña terra y-os tantos e tantos artigos qu'un dia tras outro fomos lendo n'o *Eco*, dos cuales, á mayor parte foron reproducidos en Galicia, Montevideo e Bos Aires, proban perfectamente qu'Insua é un delicado literato. Como talento crítico non terá quizais á sagacidade nin á refreusión que tanto distinguen á Emilia Pardo Bazan ou á Menendez Pelayo, pro non pode negarse que ten cualidades pra ser un d'os nosos máis distinguidos escritores. Ten outra cousa que tamen é mester decir aquí:

Insua, ent'os seus talentos, ten o d'*organizador*: naide mellor qu'él dá corpo á unha idea; forma, á un proxecto, nin vida á un pensamento.

.

Dous grandes ideas foron as que sempre xerminaron n'a súa chenchá; o amor á libértá y-o amor á patria. D'estas duas ideas conven ocuparnos separadamente.

O xoven Alvarez Insua, nacido ó calor d'a libértá e d'a revolucion, desde que saíu d'a infancia, a' a prensa, n'a tribuna y-en todas partes, defendeu con verdadeiro entusiasmo os principios democráticos. É un demócrata decidido, un amante d'o progreso, e pol-o tanto, un enemigo franco e decrarado de todos aqueles que s'aferran ás antigas formas, que defenden as vellas teogonías, e que parecen entrar en escolas d'onde nada se pode nin se debe xa aprender.

Non son moitos por certo os que mellor que Insua souperon aspirar o renome de patriotas. Insua n'é d'aqueles qu'ó son d'a patria as veces o que buscan é solamente un proveito. Algun pode ser que non entendan este linguaxe, pro a eses conven decirles qu'Insua, lexos d'a medrar á sombra de Galicia, sempre lle sacrificou os seus intereses. Dous exemplos probarán a nosa afirmación: a cusion de D. Fernando Branco, y-as célebres contratas qu'en 1878 intentou ó *Circulo d'Hacendados* d'a Habana.

O que se pensaba facer c' os bés qu'o señor Branco había deixado pra fundar un Instituto de 1^a e 2ª enseñanza en Cee, non

somos nosoutros os chamados á decil-o por que sempre seriamos tildados de parciais e despertaríamos ódeos que non serian nada proveitosos. A hestórea que non mente, que n'as suas páxenas non se consina mais qu'a verdá ha de contar os feitos tal cal foron. Nosoutros solo diremos qu'Insua foi o que mais traballou pra que se fundára esa escola, segun deixou mandado o señor Branco, ese galego enxebre que d'el faremos mui pronto á súa sembranza. A fundacion d-esa escola, era un pensamento grande, patreóteco, e por iso bastou pra qu'o señor Insua fixera desinteresadamente toda crase de sacrificios sin que lle arredraran as dificultades que certamente encontrou. Decimos dificultades, e decimos hen. Todos sabemos que s'en Galicia foi mui apraudida á nobre conduta d'o señor Insua, pois o mesmo Ayuntamiento de Cee lle manifestou repetidas veces o seu agradecemento y-os veciños todos lle dirixiron cartas expresivas, que están publicadas, en Cuba, mui ó revés de Galicia, aunque n'a conciencia de todos estaba qu'él tiña d'a súa parte á razón, buscouse moitas enemistades, puxo-á vida pouco menos qu'en peligro, e gastou á pouca ou moita fortuna que tiña. Mais como se trataba de servir á patria, o ben de Galicia, sobrepúxos'os seus intereses particulares.

¿E qué diremos d'as contratas? Aquí foi donde mais se destengueu o señor Insua. Cando us poucos d'hacendados, que se chamaban defensores d'a honra d'España en Cuba, que brasonaban de ser fillos d'a fidalga terra española, quixeron tragar contratas algus infelices gallegos, pra que vñeran á facel-o papel d'os escravos, esquecendo-se tal vez qu'os gallegos somos tamen españoies, que pol-as nosas venas corre sangue española, e que somos d'un espírito mais libre e independente qu'as encrespadas olas d'o turbulento mar d'a cantabria, o señor Insua erguendo á súa voz protestou en nome de Galicia, facendo ver qu'os gallegos non podiamos nin debiamos consentir esa inumnia con que tan cobardemente pretendian lixugarnos algus *aventureiros de mala facha*. Aínda parece que sentimos as valentes proteatas aquelas que n'a nunca esquecida reunion d'o *Casino*, s'umiron as d'o señor Insua, cando-este, sentindo pouco menos qu'estoupar o corazón de coraxe, decia

cheo de paion que non solo debiamos impedir as contratacións en Cuba sinón en calquera outra parte, por que parecía ser que en Montevideo se quería facer tamen ó que se intentaba aquí. Cando o señor Insua saíu pol-os pobos d'o campo facendo esta propaganda, dunde queira que chegaba era agasallado con banquetes e festas. Eu Galicia mereceu tamen aprausos xenerales e votos de gracias que lle foron dados pol a diputación provincial d'Ourense e varias corporacións municipás de Galicia entre elas á d'a Estrada.

**

E vamos á peñer punto.

Insua, é un gran corazón: un amigo afeutuoso. Que non se diga que lle fixemos demasiadas alabanzas. Nosoutros apraudimos á todos aqueles que de veras s'esforzan pol-o engrandecimento e prosperidá de Galicia: teña, pois, ó señor Insua moitos imitadores n'ese sentido, que os apraudiremos coa mesma sinceridá, e con entusiasmo tan verdadeiro.

Secundino Cora.

BOA FEIRA!

CONTO.

*Quen vai á festa
rompenll' a testa
e perd' o que ten
boa festa lle ven.*

I

Sa'in d' a miña casa
un lous, pol a mañan cedo,
a cabalo d' o meu faco
q' é lixeiro com o vento.

Levaba n' a miña alforxa
un 'acon cuaseque enteiro,
unha bola de pau trigo,
un bon anaco de queixo
e unha cabeza cou viño,
un bou viño, viño bello.
N' a bursa levaba cartos
para mercar un xubenco,
n' a feira q' o vio eseis
hay acaron de Lestedo.

Puxen o saco en camiño,
e' nde chegando xa preto
de Marrosos, arredeime
pol' o medio d' uns centeos,
o o fin de pillal o o atallo
e chegar á feira fresco.

Arrecadei o meu faco,
pois o chan e moy barrento
e estonces pidiam' o corpo
botar un grollo, e boteino.

II

Eran, así com' as oito;
moy acente estaba o tempo.
Chiaban os paraxiños,
o sol douraba os penedos;
entr' as herbas d' a curtiña
bulia a y' auga d' un rego.
Sobi' as follas d' os carballos,
d' as silvas, d' os castiñeiros,
moitas pingotas d' orballo,
que de noite foi caendo,
rellocian cuasemente
como estre as, dende lexos.
O ver tan garril' ó campo
¡pardiolas que daba xeio!

III

Chegand' o pé d' un muiño
vín, sentada n' o portelo,
a rapaza mais garrida
que á terra votou o Ceo.

Unha cariña, mais branca
que un limo, o pano de lenzo;
uns ollos, que alumeaban
mais que á lua de Xaneiro.

Cando cheguei cabo d' ela
díxenlle—Levem' o deño,
si vin ollos mais garridos
que esos ol' os que estou vendo;
nin boca mais pequeniña,
nin uns labres mais bermellos,
nin un corpo mais xetoso,
nin unhos pés mais pequenos:

—Cómo te chamau roxiña!
—Cando eston moi louxe, a berros.

—¡Sei que tes ganas de leria!
fala neniña, ¡tes medo!

—Boo!... xa sei que me non comes
pois teño duro o pe'exo.

—Non mo'as dim' o teu nome.

—¡Pra que queres ti sabelo!
pois e o mesmo que me puxo,
deinpois de nacer, o crego.

Vaya signe tu camiño
pois aquí perdel' o tempo.

—¡A hofellas! ¡vaya un conto!
vidiña, non cheu dou creto.

¡Serás brava com' un tozo,
tan garrida cara tendo!

Vamos, rapaza, se boa
e dime axiña, n' un verbo,
cal é o nome que n' a pia
os rabiños te p' xeron.

—Pois ben; chamome Xuana,
Marica, Pera Remedios,
Cristoba, Esteba, Farruca,
Catoxa... —Tou, tou ¡que deño!
dí que te chamas preostico,
e mais prest' acabaremos.

Pero, miña filla, abasta
de parolas, que xa lelo
me vo' ves; fala ben nena,
dim' o teu nome de certo.

—¡Boitel pois chamome Andresa.

—Dende agora lle prometo
á San Andrés de Teixido
unha festa n' este inverno.

Agora, pois, miña xoya,
vamos, que inda teño tempo,
e botar xuntos un trago
e ademais un par de netos.
—Dios ch' o pague, mais non como
non tendo coñecemento...
—¡Vá, vá! Deixate de contos;
un bon lacon aquí levo,
pau e queixo, e levo un viño
d' aquel que dá folg' o peito.

IV

Por fin, foi aquela nena
pouco a pouco amolecendo:
collin as miñas alforxas,
cominos como dous nenos
e botamos uns bons tragos
d' aquel viño milagreiro.
Oimos tocar as doce
n' a parroquia de Lestedo;
estabamos tan adiante...
chegáramos a poñernos
tan maduros como figos.....
cando (quixera esquecelo)
apareceron dous mozos,
fortes coma dous esteos,
e botáronsem' enriba
mallando eo min tan a eito,
que, presto, n' o chan caínome
perdend' o coñecemento.

V

¡Moi oscura estaba a noite!
recordei... e tiren medo,
cando volvin a o sentido
c' os meus ollos entrabertos.
Alembreime de Andreaña,
d' os q' o corpo me moeron,
d' o meu faco, d' as alforxas,
d' a bursa, d' o meu diñeiro.
Cacheeime... nin un carto:
chamei o faco, busqueino,
e nin faco, nin a forxas;
todo foi a dar a o inferno.

Erguinme, non sin traballo,
con tan negros pensamentos,
ó corazón tan ferido,
tan doridol' os lomedros,
que camiñar non podía.
Aquí cayo aló tropcezo,
poiden chegar hastr' a casa
cand' estaba amanecendo.
atirísido de frío
e ben quent' o meu pelexo.

VI

Deprendan todos de min
os rapaces d' estos tempos.
Quen quixer coller a frpita
q' s' atopa no horto alleo,
perde, coma min, a besta,
as alforxas, o diñeiro;
e, de contra, sac' o corpo
que mesmo dá noxo velo,
con mais paus, que lev' o liño
para tirarl' os tomentos.

Quen vai á festa,
rompenll' a testa
e perd' o que ten
boa festa lle ven.

BENITO LOUSADA.

O FIDALGUÍÑO D'A PINHOA.

TRADUCION D'O PORTUGUES.

¡Qué linda rapariga era a ama d'o prior! Tiña
unha carne tan fresca, tan branquiña qu' atellas
daba gana de fucarde os dentes! ¡Y ademais,
qué brazos: gordiños, rosados, bèn feitos! A tal
rapariga era mesmo unha tentación d'o deño!
Cabelo espeso, ollos d'acebache, e unha dentámi
que parecía d'o mais puro marfil. Moi desem-
barazada, tiña sempre pronta respósta ds piro-
pos d'os mozos d'o lugar. Por estas é por outras
 cousas decían as malas línguas qu' o señor prior
... puntos suspensivos.

Pasemos adiante.

A verda, o prior non tiña nada de santo.

Y' o caso è que se contaban moitas hestoretas,
non sei si inventadas pol' o despeito d'os mozos,
ou pol'-a envexa d' as raparigas, pro que non dei-
xaban por eso de ter seus visos de verdá.

O prior non era home pra bromas; corpulento e
forzado, podía medir suas forzas c' o mozo mais
forte d'o lugar. Por medo à sua pesada man as
malas línguas non comentaban as relacións d' s
ama c' o prior sinon con moito sacreto, ó lado d' a
lareira, dempois d' acabado o traballo. Y aínda
asíua.....

o o

Unha mañan d' Abril chegaron os marqueses
ó seu bello pazo provinciano, aristócratas de
virilla roche cheos de tradicións, todo os anos ó
encomezo d' a primavera retirábanse á sua pro-
piedade d' a Pinhoa, onde os acompañaba esta
vez seu fil' o Alberto, rapáz esbelto e bèn pareci-
do, por quèn se decía morria d' amores unha fei-
ticeira rapariga de Lisboa. O fidalguíño d' a
Pinhoa como lle chamaban as xentes d' o campo,
o primeiro día que foi á misa, acostumado ás
mulleres d' a corte, prantas de estafa, impresio-
nouse c' o aspecto alpestre e vistoso d' a ama d' o
padre. N' aquil domingo non oucía a misa con
devoción. O deño d' a carne tentábaos.

o o

¡Bonita espingarda era a que tiña o prior
aunque non fose mais que pol'-a época antiga que
representaba! Había mórto media dúcia de frau-
ceses, e dempois d' estas fechorías retirouse pra
pasar sua vellez tranquila. Acostumada a vivir
retirada n' o fondo d' unha arca, estrañaba hoxe
verse limpa e reluciente á luz d' o sol d' unha
encantadora mañan de Mayo. ¡Qué sensación
ela non sinteu cando o prior lle enfiou a ba-
queta pol' o cañon abaixo, despertando gozos,
moito iacia non sentidos! A pó vora y' a bala
producíanlle sacudidas nerviosas. Máximome
ver saíndo pol' seu cañon, vello e cascado, o an-
tigo fulgor d' a sua mocidade, en que sorprendia
co-a mórte idilios de galiña, amores de lebres e
conversacións de franceses!

A y-ama estrañára aquela fregadura repentina e dixera 'o prior:

—¡Qué vai facer, padref! Dempois de vello vai ir á caza?

—Von ò conexo rapaza.

El seguía co a mesma tarefa, mirando revesadamente de cando en vez pr'o lado en qu'a rapariga traballaba n'as suas angueiras d'a casa. Dempois, de repente, como ataca 'o d' un vértigo, diraxen-se á rapariga, e colléndoa pol'os cabelos y amezándoa co'a mōite si berraba:

¡Ingrata! ¿Por qué me engañas?

Y ò mesmo tempo tiráballe d' o cabelo asegurando co'a outra man a espingarda.

—¡Eu béu sei teus amoríos c'o fidalgo d'a Pinhóa, pro il m'as pagará. Dime onde o ves esta noite, sinon!.....

Y ó decir eso apuntaba a espingarda ó redondeado peito d'a linda rapariga.

Ela, qu'ó principio protestaba d' a sua inocencia, pro que lle tiña mais cariño à sua vida qu' a d' o seu amante, dixo por último que n'a carballeira se encontraría aquela noite 'as nove con Albertiño d' a Pinhóa.

—Si avisas ò rapás, conta que che levanto a tapa d' os sesos, escramou o prior.

N' esa noite, antes d' a hora d'a cita camiñaba a toda presa, camiño d' a Pinhóa, a y-ama d' o prior. Quería ver si aínda salvaba a seu amante. O dito prior adiviñando suas intencións, salenlle ó paso, y obrigouna a entrar n'a carballeira.

Ouciuse lonxe no alegre silvido que se iba aumentando pouquiño á pouco, e de súbito apareceu 'a entrada d'a carballeira o esbelto fidalguiño.

¡Escapa!...—gritoulle a rapariga.

N' esto un tiro sodu de serra a serra, fagueudo fuxir cheos de medo ós paxariños que se acollían n' os carballos

N'a mañan d' o seguinte día as xentes d' o campo qu' iban pr' ò traballo, alcontraron empapado en sangue, o cadavre d' o lindo fidalguiño d'a Pinhóa.

L. DE G

A PANTASMA.

Aló n'a alta noite
Cando en silencio dorm' o mando inteiro,
Sín que en ningures nada mais se escoite
Qu' o mormurar d' as auguas d' un regueiro
Que atravesei lixeiro,
Dirixía meus pasos á deshora
A un cimiterio triste e pavoroso,
Para apañar un oso,
Según me tiña dit' o noso cura,
Qu' er' o remedio pra olvidar amores
D' unha rapaza qu' o meu peito adora
N' aqueles arredores.

Entreí por fin... A noite estaba oscura:
O corazón n' o peito me batía;
O pelo se arrepiá,
E n' as pernas sentía algúns tremores.

Todo cheo de medo, ás apalpadadas

Boteill' a poota á unha calivera;

¡Ay! nunca Dios me deral

Apenas a toquéi (qué caraxadas

Infernales oiull... Logo un difunto

Se me presenta diaute,

D' hábito branco e vagaroso andar.

Comencéi á rezar

Baixiño un *padre nuestro*; e n' aquel punto

Fixen un circo c'o meu pau d' oliva,

Que xa bendito (por s' acaso) iba,

E posto dentro d' él:—Eu te requero

De parte de...—lle dixeran, treme ando.

El con grave ademán e voz altiva

Me interrompen:—¡Ah fuxe, temerario;

Non toques nada!!!—¿Si? Eu me retiro;

E apertei contra o peito o escapulario

Qu' é d'a virxe d' o Carme...

—Pero, aténdame ben: has d' esperarme

N' o muiño de tal,— Preciso toucef

—Non, miserable... Vaite!—E deume un conuco

Como nunca levéi n'a miña vida;

(Porqu' o difunto aquel gustaba zocos);

E para despedida

Inda me zorregóu dous soplamocos

Non parece sinón que pol' o aire

Tiña chegado ó señalado punto;

E cárame o difunto

Que xa ruxindo ven por entr' o millo:

Parece q' anda xa con mais donaire....

¡Cánto me maravillo,

Vendo d' aquel pantasma a linda cara

D'a lua que nacía ó claro brillo!

¡Ay, pecador de min, quén' o pensára!

Era a miña Mingocha en corpo e alma

C' unha sabua cuberta,

Que me estobaba d' apañar' o oso,

Porque non acabase o amor noso.

Pasmado me quedéi c' a boca aberta;

Mais ela que era esperta

O pasmo me tiróu con doce bico,

E ríndose a valer, me dixo:—Chico,

Xa estás ben castigado.

Trocoun' o medo en venturosa calma,

E entramos' n' o moiño; que era tarde

Para dormir n'a aquela noite xantos

Pol' o amor d' os difuntos.

Dende aquela chuscada

Nô me chamen cobard ;

Pois sea noite clara ou de tronada,

Si paso ó pé d' o adro ou cimiterio

Ríndolo d' o vulgo a van credulidade

(Con perdón d' o Abade)

Quixera ver pantasma (falo serio);

Pois maxinára aínda

Sel' a miña adorada Mingas linda

FRANCISCO ANÓN.

CONTOS DE RAPACES.

Santiago.-Vilancosta.

I.

“Había alá non sei ond' e en non sei que tempo dous irmans, Bastián e Crispín; Bastián, de lexi-

timo matrimonio e rico, pro moi simplot e envidioso por añalidura; Crispín, ilexítimo e pobre, ben que moi espabilado, entrerérte e pillo. Casados ambos, vivían, pois, co as suas respectivas muléres, en condicións diferentes. O primeiro, en boa casa e con cartiños moitos que de seus páis herdára. O segundo, n'un pequeno chopete e carecendo hasta d'o mais preciso, tanto que, dedicado á vender sardiñas pol-as aldeas, houbo d' empeñars'á fin de mercar un burriquiño que l'as porteara.

Lógo que se veu c'un duro eu róda, dixo á sua muller.

—Pépa, meu hirman éche moi envidioso e, tan pronto seipa que teño besta, ha de querer mercarm'a: mira o que discurrin, pra que m'a pazue ben. O nóso diñeiro é a róda que xa sabes; cambio a en pesetas, doull' as á comer o burro entr'a palla e, asegurando á meu hirman qu'o animal cisca pesetas, verás o que me dá por él.

—Ti xóga l-o todo pol-o todo. E ¿se sales mal? Déixam'a min. Sobr' un hóvo pón a gaitiña.

Fixo, n'afento, que tragara o burro as cinco posetas e, pasando co el seguidamente por diante a casa de seu hirman; saleull' d' encontro csto e exclamou:

—¡Máma, Crispín! ¿Con que xa tés un burro e eu non!

—Sí, empeñándome pra mercal-o.

—Véndem'o e mércalo outro.

Sei o que teño e n'o vendo. Est' animal é a miña fortuna. El non tardará en facerme rico coma ti.

—Pois ¿qué milagres obra!

—Cisca pesetas e agora o verás, que vai á gastar.

Gasteon o burro: rexistraron os dous hirmans e, topando o instante entre'o gasto as pesetas que tragara, dixo entonces Bastian:

—Hirmanciño, véndem'o burro, que ch'o paga rei ben.

—E ¿quanto me das por él?

—Dareiche mil réas.

—Meuos de dous mil n'o déixo e eso por ser pra ti.

—Vayan lógo os dous mil réas.

Cobrou Crispín os cartos, deixou o burro en poder de seu hirman e volvéndos'á casa, chamou pol-a muller e díxolle:

—Pépa, esta non sales mal. Aquí tés dous mil réas que Bastian me dou pol-o burro. Escolta agora o qu' has de facer cando veña á queixarse de que o engañei. Temos dous coenllos iguaes; prendes un c'unha cordiña e ata l-o abí en calquera sitio; o outro, lévo o eu que vou o monte á eoiar toxo e volvo lógo Bastian de seguro, preguatará por mí; ti respondes que non estou n'a casa, só ta l-o coenllo atado e mándam' á decir por él qu' veña axiña. Veremos cómo te sacades.

Marchou Crispín pra o monte c'un d'os coenllos e Pépa quedou en execución d' pé d'a letra o en cargo d'o seu home.

Bastian, por ben que rexistraba e rexistraba sempre qu'o burro facía de corpo, nada mais qu' esterco descubría e así non tardou en correr á casa de Crispín, por quen chamou moi enfadado.

Pépa sa'eu á porta e, vendo o alí c'o burro, díxolle sin inmutarse:

—Bósdias, Bastian. ¿Qué s'ofre'íaf?

—Qu' ahí téndalo vóso burro e volverm' inmediatamente dous mil réas qu'o teu hóme m'arrancou por él.

—E ¿eso?

—Que desfago o trato, por engaño. Tou hóme aseguroume qu' este burro era a sua fortuna, pois tiña a propida de ciscar pesetas; merquei l-o en tal conceuto e desque n'o meu poder está, maldito unha me ciscou: conqu'asi, recole l-o burro e devolvem'os cartos.

—Crispín non ch'está n'a casa; eu nada teño que ver c'os vóso trato; pró entra, mandarei u-o á buscar e falarás con él.

Entrou Bastian: desata entonces Pépa o coenllo e dáudolle libértá, bota á fuxir pr'onde se l'antoxou.

Crispín quedára en vir á almorzar; entrou tamén á pouco c'o outro coenllo en brazos e preguntou á muller:

—¿Qu'hai de novo, que'est'animaliño chegou xunt' a min correndo e díxome viñese de contado á casa?

—Hai que teu hirman no quere o burro e pido a devoción d'os cartos.

—Si—respondeu Bastian;—mais antes, dime Crispín, ¿e verdá que che levou recado de que viñeses es'animaliño que trás n'os brazos?

—¿Pois o'ha de ser! Non temos outro criado que somos pobres: se fóramos ricos coma ti, xa o teriamos; pro, amigo, n'hai con que paga l-o.

—Hirmanciño, véndem' ese coenllo.

—¿Seique'estás tolo! Ti queres acabar comigo. Non ch'o vendo; é un criado moi fiel e nada nos cósta mais qu' a'gunha herbiña, con que se mantén.

—Hirmanciño, véndem'o e perdónoch'os cartos que pol-o burro me lebacho.

—Venderéich'o, xa que tanto t'empeñas, pró dándome mil réas.

—É moito Crispín; non vale ese diñeiro.

—Xa verás se o vale e máis.

Atroutoulle, pol l-os mil réas e marchou, levando o burro e o coenllo.

Chegado á casa e alucinado c'o que seu' hirman l' haba dito, fixol' a conta ós criados, despideu n-os e manda d' coenllo c'o gando d' monte; mai l-o animaliño, d' verse libre, fuxeu, como fuxira o compañeiro.

Pépa, moi contenta con tres mil réas que Crispín pescára xa a seu hirman e deseosa de non perder l-os, díxo d' hóme, cando l' os amostrou.

—Bastian háche de volver: preciso é armall' outra.

—Córre d' a miña conta e ti axúdame.

—¿Qué discurras, pois?

—Matamos ese carneiro flaco qu' está n'a corte, beuchemos de sangue d'él unha d'as suas tripas e, cando pete á porta meu hirman, cinguesl' a tripa ó pescoco, quéixas' él d'o nóvo engaño, en f' dom' eu contigo o botándoch' a culpa toda, fago que te mato, dando unha puñalada n'a tripa; entonces ti quedaste como unha mórtá; lógo, tócoch'eu á orella unha gaitiña e vas pouco á pou-

co arivecendo hasta porte de pé enfrent' á nós.
 ¿Euténdes?

—Si, sí, descoida.

Por la transcripción,

MARCIAL VALLADARES.

(Concluirá)

O DESCONSOLO

D'esta fontaña á beira froleada
 sentado á sombra de un chorón estou
 doido o peito, a y-alma esconsolada
 triste morrendo pouco a pouco vou.

Desde q'á negra moite aque'a prenda
 que tanto quixeu me arrancou sin dór
 solas non hacho eu nada, e so ta a renda
 a pena, choro o meu perdido amor.

¡Queu-o dirial tan garrida e nova
 doce cal rula e branca cal xasmin
 tan cedo habías de baixar á cova....
 piedade ceos ¡ay! piedade de min.

¡Solo quedei n'o mundo, solo, solol
 ¡q'ei de facer?... chorar.... e mais chorar!
 e q'ainda te vexo n'o m-u colo
 Sabeliña querida, maxinar.

Xa non iremos mais po-los roleiros
 ou compañía amor. sa ás moras non.
 Nin baixo d'os follosos ameneiros
 as coitas che direi d'o corazón.

¡Cantas veces d'a y-anga d'esta fonte
 che din, miña vidiña, po-la manl
 cautas os deus deixabamos o monte
 por tomar aquí o fresco aló n'o bran.

E n'as tardes de outono. ¡neu te acordas!..
 mais ¡que digo acordar! ¡si te perdin!!
 parcienseme ¡ay! d'o corazón as cordas
 penso q'inda aquí estás... louco de min.

N'outono... pois con alegría moita
 nos íbamos o-lougo castañal
 e a rebotadas eu guindaba froita
 mentras ti regalabasme en cantar

E tamen cando... ¡pero á que memoria
 fago d'o tempo aquel ¡ay! calar!!!
 Mirame Sabeliña, desil' a gloria:
 Por ti decote triste chorarei.

ALBERTO CAMIÑO.

Refrás gallegos

A

A aldea, Diol'a dea.
 A auga d'Abri!l, henche o carro y-o carril.
 A auga por San Xoab, tolle o viño e non da pau.
 Á boda nin bautizado, non vayas sin ser chamado.
 Abril si por mal quer vir, as portas non deixa
 abrir.
 A cabra e'o vicio, no en da e'os cornos.
 A carto vai a libra de vaca; o que non-o teu,
 non-a papa.
 A casa de tua tia, non vayas cada dia.
 A castaña qu'está n-o camiño, é d'o veciño.
 A conducta d'o home bo, anda n-a mau d'o home
 malo.
 A corda sempre creba pol-o mais delgado.

A curiosidade e boa pi'a roupa branca.
 Acha tirada, pra racha.

A danza sai d'a panza.

A facenda d'o crego, dall'a Dios, e léva'l'a o
 demo

A fame y-o frio, fan ir á casa d'o inimigo.

Afeita un cepo, e parecerá un mancebo.

A gaita quel-o gaitero.

Agosto e vindima non son cada dia.

A horta d'outono mantén ó seu dono.

Aire solau, auga n-a mau.

Alábate coite'o, que á venderte levo.

Alá vai, alá vai o burro o burro tras d'a nai.

Alá vai sero!o con temporao, mais non n-a
 palla nin n-o grao.

Alegria, alegrote, que anda o rabo d'o porco n-o
 pote.

A leña canto mais seca, mais arde.

A leña torta ou bilorta, o fogo aporta.

Alí ten a galiña os ollos, onde teu os seus ovos.

Almorzo cedo, cria carne e sebo; almuerzo tarde,
 nin sebo nin carne.

Á madrasta, o nome lle basta.

Amigos com'o cau y-o gato.

A mala veciña dá a agulla sin liña.

Amigos e mulas, fal'an as duras.

A hermosura, cómea a terra.

Á moita fame no'hai pan podre.

A muller qu'é coidadosa, deixa a gaita e colle a
 roca.

A muller y-a besta á nadia s'empres'a.

A muller y-a gata, é de quen-a trata.

A muller y-a loba d'o mais feo s'enamora.

A muller y-a mula, pol-a boca l'entra a hermo
 sura.

A muller que pega n-o home, fai ben si pode.

A muller y-a sardiña por mais piquitiña.

A muller y-a troita préndense pol-a boca.

Año de moita herba, año de moita m....

Aunque son grosas, non son nosas.

Aunque non durma o oílo, descausa o oso.

Antes de compral-o becerro, facel-o cortello.

Antes torto que cego de todo.

A lengua vaya e veña, as maos secas e quedas.

A pascoa onde quixerdes, y-o introido oud'as mu-
 lleres.

A pedra andando, non cria musgo.

A perna n-o leite, y-o brazo n-o peito.

A poesía está n-o cazolo e n-a chirouvia.

Á porco gordo, untarl' o rabo.

A pormeira n-a borra-leira, y-a segunda n-a
 cadeira.

A porta d'o rezador, non bótel-o millo ó sol.

A probeza non é vileza.

A queu coce y-amasa, non lle fúrtel-a masa.

A quen Dios quer ben, o vento lle apaña a leña.

A quen matárel-o pai, non lle críel-o fillo.

A quen non quer caldo, taza e media.

A quen queiras ma' cómelle o pan: y-á quen ben,
 tamen.

A quen tanto ve bástalle un ollo.

Arien os cangos, quentémonos eles.

A rico non debas, y a probe non pormetas.

A San Andrés de Teixido, ou morto ou vivo.

Asáñause as comadres, porque lledin as verdades.

As contas de Xao, son como as fan.

Así paga o demo á quen-o sirve.

As tres cai a vez.
 As veces ruin cadela, roe boa correa.
 As nove, déitate home.
 Atar os cas con longanizas.
 A terra ben labrada, ó seu dono dá ganancias.
 A ncha sin centeo é com'o prado sin rego.
 Auga e leña, cada día veña.
 Auga en Mayo, pán tod'o ano.
 A vaca d'a miña veciña, dá mais leite c'a miña.
 A vaca que non come c'os bois, ou come ántes ou
 come despois.
 A verdade anda n'herdade.
 A volpe vai pol'o millo e non come, mais dallo
 c'o rabo e sacode.

(Continuará)

CASOS E COUSAS

Como qu'é costume antiga
 N'os periódicos euxebrés,
 Cando un ano se remata,
 Cando pasa San Silvestro,
 Saludar ós seus amigos,
 Suscritores e mais xente
 Que s'interesá pol'o diario
 Qu'un escribo, (casi sempre
 Sin ver nunca d'o traballo
 Os laúdes que merece)
 N'é posible qu'ista GAITA
 Saia a hoxe indiferente
 Sin cumprir c'o regramento
 Que l'impoñen esas leises
 Tan galanas e cumpridas,
 Tan xeitosas e corteses.
 N'é posible, n'é posible
 Inda qu'asi Dios... me leve
 As ribeiras de Cariño,
 D'o Ferral ou Puente deume.

Vaya, pois, un saúdo,
 D'aquesta GAITA,
 Ós colégas y amigos
 D'acó d'a Habana.
 Pra todos eles,
 De moedas d'o Banco
 Tres centos feixes.

Ós que mouran n'os stares
 D'a nosa terra,
 Que non pisen n'a vida
 Ningunha allea;
 Que non emigren,
 Qu'emigrar é morrerse
 Y-aló eles viveu.

÷
 ¿Quen dixo n'un certo sitio
 Que questaba Rousalia,
 Sin coroas n'a sua caba,
 Sin estatuas aló en Iria?
 Quen era o larpeiro ese?
 Quen era? ¿Quen-o decia?
 Que pensaba d'os ga legos
 Que vivimos n'esta Iusua,
 Ese escetrico d'os diabros,
 E-lo, sei que, d'a morriña?
 ¿Quen tachou d'esquencimento

Fnr'os fillos de Galicia,
 Ós que sempre figuraron,
 A eito, en primeira fila,
 Cando se tratou d'honar
 Os bos xenios d'a terruña?
 ¿Quen foi o larpeiro ese?
 Quen era? ¿Quen-o decia?
 Agarde e non se trabuque
 Que vou daril' unha noticia.
 N'ó mes prousimo, Febreiro,
 Pol os derradeiros días,
 N'ó trato de Tacon
 Y-en honor de Rousalia,
 Levarás'a feliz cabo,
 Festa literaria e lirica,
 N'a que falará Montoro,
 Espada, o señor de Iusua,
 Gabiño, Mendive, Ruiz,
 Secundino Cora e Vi la
 C'os ochavos que recollan
 D'as entrolas e d'as rifas
 Que se pensan en facer
 Pra qu'as merquen os qu' asistan
 A esa festa que cal ela,
 Non se pensa ver n'a vida,
 Haberá áunque nada sobre,
 Para ergueril' a Rousalia,
 Unha estátua qu'a recorde,
 N'as ceiturias que nos sigan,
 Pois que n' esta todos, todos,
 Veneramol as suas cinzas.
 ¿Satisfixo'o fulleiro?
 ¿Non se satisfizo aínda?
 ¿Non se convenceu e-o dito
 De que dixo unha mentiraf?
 ¿Non lle basta o que dixemos?
 ¿Todavía? ¿Todavía?

Darálle creto entonces
 Ó noso anuncio,
 Cando chegue Febreiro
 Pra veros xutos
 Texendo croas
 Ó cantor inspirado
 D'as Follas Novas.

÷
 N'ó mercado de Colon,
 Qu'é un mercado d'os d'a Habana,
 Abreu unha tenda enxebre,
 Un amigo d'os d'a infancia,
 Un rapaz qu'en Carbal iño
 Veu a luz, e que se chama,
 Si non ment o repertorio
 Que *Amador* de cote garda
 Valentin Gonzalez... e
 Outras cousas que se calan.

Leva por nome o posto
Gaita Gallega
 Este titulo basta
 Pra sua encomenda.
 ¿Ben Valentin!
 E n'esquenzas te quere
 Sempre.

CHUMIN.

A GAITA GALLEGA.

REPINICA MUIÑEIRAS, ALBORADAS E FANDANGOS, UNHA VEZ O' MES.

Director: CHUMIN DE CELTEGOS.

AÑO SEGUNDO.

N-a Habana: 23 d'o mes de Febreiro de 1886.

TOCATA 8ª

A LENDA D' AS BURGAS.

Contáronma n'o Ríceiro.....! Acordocheme bén: Sentámonos Sabela e eu n'a veira d'o rio que s' esmorecia xemindo xunt'os erguidos brisos, lambendo as follas d'a *lengua d'a ovela* e engarrando brillante n'as picoadas silveiras.

A noiteira de lua cratísima; mesmamente semellaba o día: cómo foi pol' o tempo d'o vrau, as rans cantaban n'as augas paradas, e a'guu laberco d'os qu' estaban regando a horta aturaxaba dicindo: *Virz-o Riveiro, rábea!*.....

Destouces Sabela preguntoume sorrindo:—
¿Qué que ch' aconte?.....

E escomezou así á tenda.

o
o

Unha ves era un pai e tiña tres fillos; o mellor d'estes chamábanle Pedro, e n'a casa adoraban pol' os vivires; os outros birmanos sempre andaban de troula por romaxes e fados armadoll'as mozas cal c'oa gayola a os uellos.

Pedriño, cómo lle chamaban por toda redonda, era de bon facer: tiña un caractre moy manífico; xamás berraba encirrándose, daba consellos á todos de virtude, e sabía máis doutrina qu' o abade: era un sentido.

Unha ves corréuse pol' o lugar, que Pedro fuxira d'a chousa, porque seu pai no quería poñer á estodiar pra crego.....

Dispois de moitos anos sópouse dél; p'ro xa non era como nos: estaba feito santo.

o
o

Acolá arriba, n' aquela serra dond' e bay tanto pedragullo houb unha ermida agachada n'a creba d'o monte: pois n' ela estaba o Pedriño facendo penitencia entre aúnos. Soi'o com'a a fror d'o toxo: qu' amarga que ten demo, e gomos de viña, pol' o tempo: beber b'bia augua d'a chuvia. ¡Mal pocadiño, cantos traballos pasaba!

N' unha tarde me acoñeca d'outono, Pedriño enfermou como s'estivera tocado d'o peito; tiña unha tos de ovela.

Debén tomar medo, porque, á nque santo, era de carne e hoso e chamou-a un pas.or pr' a qu' o coídase.

o
o

Aquí n'a vila, bay unha rna máis antiga e vella qu' o andar á pe; o cabo d' ela érguese unha casa que hoxe ten os lenzos d' as paredes esca-gallados e d'a cór d'a parrameira. ... N' aquela casa hay unha taberna: *A taberna d'o Cristo*.

Aló, n'a remota idade en qu' os condes vivían n' ese castelo que está o comenzo d'o pobo de Rivadabia, quo presente ó lase desmoroado, sin almenas nin fochancas, dond' os homes caían cal si foran lousas, había n'a taberna en custión unha mul' er tan bonita com un ouro; non contaba máis de quinz' anos, sua cara lembraba as d' as vixes, ea sua alma achegábase á mirar por seus ollos negros como duas uvas tintas d' as ribeiras d'o Avia..... ¡ay serera un encanto a tal rapaza: nomeábana Aurora....

o
o

Certa tarde algareirónse á xente d'a vila, correndo medorenta pol' as estreitas calexas, arrem-puxándose e ceibando gritos: a guén dicía que' era o desleigado Pedro Madruga que viña fender cacholas é segar descozos.....; por fora d' os muros non se ouía miga la nin se sopouña nada d'o que dentro pasaba. O conto e que ua empinada costa dond' estaba e aínda se sent'a *taberna d'o Cristo*, viuse un corpo estirado e sin vida con cén feridas feitas á pedradas pol' os d'o pobo: xunt' o morto viase un a modo de vaso de prata.....

o
o

A Aurora cortexabana os ga'ans de por aquí máis apostos e máis acomodados; ela non quería a ninguén.....; minto: estaba loucamente namorada d'un pastor..... d'o criado d'o *santo* d'a ermida; el iñoraba a quereñcia d' Auroriña.

Por fin, vendo a rula qu' o cazador non lle facía caso, quixo vengarse.

Asperou aquela tard' en que ía á compral' o viño pr' o hermitaño; non podendo aturar o ardente carño que lle encendía o peito. Aurora dixolle n' unhas falúas com'a derradeira nota d' un harpa:

—¿Eu estou tola por ti; quéresme?... —E o decilo meten' e, sin' el se porcatase, unha cousa n'o peito, que relumbraba.....

—¿Non podo, auroriña; non m' e permite men amo; dixoll' él!

—Xuroche que m'as has de pagar caras, -re-
puxo á taberna: e o mesmo punto botóuno
fura d'a tenda e púxose a berrar a porta craman-
do: *á de Dios que me roubaron unha copa de
prata.*

As pedras zoaron pol'os aires; homes mulleres
e nenos agarraron d'o pastor guindárono no
cháu, morto....

N'o peto tiña un vaso de prata.

O corpo foi arrastrado, esbandallado e posto
n' unha esquina frent a taberna, pra' oscarment-
to: aí púxose dimpois unha cruz de pau; e as
mulleres devotas alumaron con aceite.....

E a tradición alumaron á casa d' Aurora: *A
taberna d'o Oristo.*

O señor Pedro espetou en vail'a volta d'o
criado.

Cando lle dixerou o feito a rábecha púxolle
cachenas; chorón e calón, virando os ollos pra' o
ceo *d'os puños fechados.....*

Diu qu' o santo viñ'a botar aquí as augas de
ferro, quentes e frias. Pro eu venganza d'o su-
cedido, arrecadón as limetas ond'as gardaba:
cal a semento, e como gato escaidado, fuxeu pra'
a Ourense.

Xa, alí, cacheó un bao corruncho, valdeirón
as limetas d'as augas e cásego mesmo instante
comenzou á rebuller as Burgas; unhas ferven-
do á cachóe'outras fresquiñas e as itrosas cal'a
névoa n' as prayas.....

Dimpois col'endo á súa capiña remendada, es-
tendéuna sobre d'o Miño, puxose'euriba d'ela, e
deixouse ir c'os maiúñas ondas qu' o levaron á
un remanso do río, moy louxe; foi dar á Tuy, xa
cadavre, pra' o arrecendian as suas brancas cár-
nes cal as rosas d' un xardín de Pontevedra.

N-a catedral de Tuy, exist' un letreiro que di
pouco mais ou ménos: 'Por aquí naceu San Pe-
dro Gonzalez Tolmo, y aquí s' enterrou'.

Xá caía moita xiada xunt' o río..... Sabela
calón.

Entramentras xacund'amol'a terra d' estar
sentados, un ruiseñor cantarexaba n'a poula de
un olmo.....

—'Ven Todal-as noites de luar cantand' o pe
d'o río,-adevirteume Sabe'a:

'Por aquí sin que-é a-atmíña d' Aurora en-
cantada pol' o santo.

LISARDO BARBEIRO.

¡PRA A HABANA!

Venderonll' os bois,
Venderonll' as vacas,
O po e d'o caldo
Y à manta d'a cama.

Venderonll' o carro
Y as leiras que tiña,
Deixaronso soyo
O'a roupa vestida.

—María, eu son mozo,
Pedir non m' è dado,
Eu vou ¡d' o mundo
Pra ver de ganalo.

Galicia està probe,
Y à Habana me vou....
¡Adios adios prendas
D'o meu corazón!

II.

Cando ninguen os mira
Vèuse rostros nubrados e sombrisos,
Homes qu' erran cal sombras voltexantes
Por veigas e campos.

Un, enrixa d'un comaro
Séntase caviloso e pensativo,
Outro, d' pe d'un carballo, queda imovil
C'o à vista levantada hácia o infinito.

Algun cabo d'a fonte recrinado
Parès qu' escoita atento o murmurio
D'angua que cai, e eisala xordamente
Tristisimos sospiros.

¡Van à deixà l'a patria!....
Forzoso, mais supremo sacrificio.
A miseria està negra en torno d' eles
¡Ayl ¡y adiant' està o abismo!....

III.

O mar castiga bravamente as penas,
E contr' as bandas d'o vapor se rompen
As irritadas ondas
D'o cántabro salobre,
Chilan as gaviotas

¡A' à lonxe!... ¡moy lonxe!
N'a prácida riveira solitaria
Que convida d' descanso y d' os amores.

De humanos sères à compaña lineal
Que brila d' sol, aliántase e retórtese,
Mais preto e lentamente as curvas sigue
D'o muralion antigo d'o Parrote.

O corazón apertase d'angustia,
Oyeuse risas xuramentos s'oyen
Y as brasfemias s'axuntan c'os suspiros...
¿Onde van eses homes?

Dentro d'un mes u' o simiterio inenso
D'a Habana, ou u'os seus bosques,
Ite á ver que foy d'eles.....
¡N'o etern'olvido para sempre dormen!..
¡Probes nais que os criaron,
Y as que os agardan amorosas, pobres!

IV.

—Animo compañeiros,
Tod'á terra è d'os homes.
Aquél que non ven nouca mais que a propia
A ignorancia ò consome.
¡Animo! ó que se mu la Dio!-o axuda!
¡E anque ora vamos de Galicia louxe,
Verés des que toruemos
O que medran os robes!
Mañan é o día grande ¡á mar amigos!
¡Mañan, Dios nos acolle!

¡N'o sembrante á alegría,
N'o corazón o esforzo
Y a campana armoniosa d'a esperanza,
Louxe, tocando á morte!

V.

Este vaíse y aqnel vaíse
E todos, todos se van,
Galicia, sin homes quedas
Que te poidan traballar,
Tes en cambio orfos e orfas
E campos de soledad,
E nais que non teñen fillos
E fillos que non teñen pais.
E tés corazóns que sufren
Longas ausencias merás,
Vindas de vivos e mortos
Que ninguén consolará.

ROSALÍA CASTRO DE MURGUÍA.

O AMOR.

I

D'o amor falonse pol'os falares. ¿Quén non
soñou c' os amorillos d' unha nena? ¿Quén non
sentiu latezar o corazón n'o peito véndose dian-
te d' unha d' esas garridas mozas que campan
n'a nosa terra?

Pero aúñque se falou au todo!-os tempos d' os
amores como agora se fala d' as Carolinas, nin-
guén recolleu os decires soltos d' os homes que
ademais d' estareu namorados sinten queimarse
n'o lume d' outra pasión que os d' m'ña.

D'o amor poucos son os que teñen o mesmo
xuício; con' os tratantes falan d' a feira, asegun

lles vai n'ela, os que falan d' o amor, espricanse
asegun forou por el coitados ou venturosos.

A facer esta angueira, dempoixa de moito
trabal o, vou eu, pra que as mulleres sepián por
onde lles pega ós homes, os xuícios que d' e'as
forman y as voltas e revoltas de que se valeu,
non pra lles facer a roseca d' o galo, e non pra co-
lillas de xeito que non fuxau e cayan n'a rede.

Escomenzarei pol' os militares.

Pr' o militares os amorios son unha campaña.
'O declararlle o amor á unha rapaza pónena en
estado de sitio. N' estas loitas non queren mais
nemigos que a muller. Calquera que s' achegue
á d'ña d' os seus pensamentos, teñeno por un
alio to peligroso e persigueno de morte.

A muller pr' o militar ven á ser unha *escopeta*,
pol' o menos sinten autoros de manexala. Esta
casta d' escopetas so'tan ás veces o tiro pol'a
culata, pero non lle fai, os militares como se te-
ñen por avisados n'eso de lle daren ó gatillo,
cargan de novo pol' o cañón e trocan de puntería.

Non contan conquesouellantes escopetas estan
sempre n'a falsa.

Os desaires que dan as mulleres non pasan de
ser pr' os militares *disparos* á queima roupa. Pra
e es falar c' unha moza sin conquistar cousa de
proveito é *gostar pólvora en salvas*.

Cando un militar troua co'a súa noíva, faíse de
contra que lle deron a *ausoluta*.

Aman pol'a *brutica* militar. Ven unha muller
que lles eucha o ollo e síguena: *paso d' ataque*:
párause e *fan alto*. Miranos c' o rabíño d' ollo e
miran tamen: *¡porparen armas!* Teñen ocasión de
parolar co elas, e parolau: *fogo graneado*. Van
entrando n'a carril eira d' as confianzas, fesco-
menzan á pasarlles a man pol' o lombo? *revista de
comisario*. ¿Entran n'a casa e falan c' os pais?:
movemento d' avance. ¿Ritan co' elas pol'a mor
de calquera picallala, órguense e despertan d' o
seu sono d' amor?: *toque de diana*. ¿Logran
o que cobizan e non aparecen por ond' a rapaza
en oito días?: *media volta á dereita*. O ¡ái toma
cartas n'o asunto e fala de casamento?: *carga
de caballería*. ¿Ateude aqueles consellos e chsan-
se?: *rindan armas*. ¿Onos como quen oi chover
e non quere casamento?: *en retirada*. ¿Algun
mozo valente d' a familia fai esenteas pr' atopalo
c'o gallo de lle pidir contas e de lle esfarelar os
faciños si cadra? *¡centinela alerta!* ¿Alcóntrase de
súpito co'a airtada nai d' a nena?: *sorpresa n'o
corpo de gardá a*. ¿Danle parte d' a falcatrúa ó
xefe? *ronda maior*.

¿Casanse e festexan a boda?: *pasados pol' as
armas*. ¿Po' a mor d' o troque de guarnición te-
ñen que facer un viaxe? *¡armas ó lombo!*

¿Mórrelas a muller?: *franco de serricio*. ¿Cai
n'a conta de que quedou viudo e volve pensar
n' as rapazas?: *situación d' embarque*

¿hegan ós cincoenta anos e xa non miran pra
el as mozas?: *retirado*. ¿Non axexa, nin rixe, nin
sinte autoros de parolar d' amoros?: *arma á su-
nerala*.

MARCOS D'A PORTELA.

MIRAND' O CHAU.

(IMITACION DE BERANGER.)

Dios, non atopando
 Causa en qu' entreterse,
 Parto d' estar solo
 Cavilando sempre
 En forxar cadens,
 Traballos e pestes;
 A razon buscando
 Y a causa en que pende
 Que tan poucas almas
 Po' as portas ll' entren,
 D'o seu paradiso
 Deixand' os verxe'es,
 Saleu de apaseo
 Carta mañá quente
 D'o reuma e d'a gota
 Por espaxerarse.
 Como é xa volliño
 Y-o coitado vése
 Tocante a saúde
 Moi pouco valente,
 Cansóns' ós dons pasos;
 Mais com' alí arreutes
 Topas, un asentó,
 Sentóuse y alegre
 Por cima d'as nubes
 Acomando a frente
 Y a terra buscando
 C'os ollos celestes,
 — ¡Caráspetal! dixo
 Falando entre dentes:
 Si dou c'o ese mundo
 Q' o demo me leve.

Debéu d' atopalo,
 S'o conto non mente,
 Por qu' él d' ali á pouco
 Quedóu com' a neve,
 C'os ollos criados
 Que espantan e feren,
 N'un bulto qu' iñoro
 S' é d' home ou de verme
 Miróuuo dispacio
 E viu qu' era un ventre
 Co'as sedas vestido
 Máis ricas d' Oriente.
 N'un sólio sentado
 Qu' envidian os reises
 Y en capa revoltó
 De tépedas peles,
 Ceibaudo sautabres
 Arratos d' benchente,
 D'a terra, sua escrava,
 Recoll' os presentes;
 E si hai algun louco
 Que, pobre ou rebelde,
 Diñeiro non teña
 Y á dárilo se negue,
 O ventre que, mudo,
 Falar sabe ás veces,
 Con solo que diga:
 ¡Pauliña n'o herexe!

O herexe é borrado
 D'a lista d'a xente.
 Mirand' este monstro,
 Dios dixo entre dentes:
 --Bah, bah!... Si "tu es Petrus,"
 Q' o demo me leve.

Volvend' ántro lado,
 Sua testa solene,
 Miróu levantarse,
 Roteado de plebe
 Qu' espera ó veridgo,
 D' él riudoso mentres,
 O pau, a cucañá
 D'a festa d' os xuecees.

A vitima chega:
 Quizáis é un imbecil,
 Quizáis nacéu tolo,
 Quizáis é inocente!...
 Milor que mátao,
 Tal ves conviñese
 Méte'o n'o fondo
 De catro paredes,
 On, preso óuh' argola
 Q' á terra o suxete,
 Mandálo abrir montes
 E furar tñeles.
 Diciñdolle: "sófre,
 Traballa é manténte,
 Y a libertá chora
 Que tí non quixeches."

Mais, non; é preciso
 Que morra o que peque,
 Y o crimina morre...
 Y o crime repétese.
 Parvo á tal escándalo,
 Dios dixo entre dentes:
 — Si ch' esto é xusticia
 Q' o demo me leve.

Ensenpeno y atóneto,
 Non lexos moverse
 Miróu de labregos
 Un fato misérrimo.
 De malas patacas
 Mantilos con leite,
 Mais ben que non homes
 Pantasmas parecen.
 De cota fizado
 N'a codia terrestre,
 Toupeiras humanas
 Que furan as seves,
 O sangue d'as tenas
 Perdend' á torrentes
 Traballan sin tolgos
 Un chau que n' é d' eles.
 Traballan... y o frnto
 Que tras doce meses
 De loita reco len
 D'os éidos que atenden,
 Metá pró dominio
 Metá pr' ós lebre'es
 D'o fiseo é d'a curia,
 Todiñol o perdea,

Que lándos' ó cabo
De tantos riveses
Siu pan pr'os seus fil'os,
Nin gráu pr'a semento.
Y en tanto n'a aldeia
Tod' esto acontece,
"Leis hay, diu os ricos,
Q' ós probes protexen..."
—*¡Qué leis, nin qué rayos!*
Dios dixo entre dentes:
Si valen tres pilos
Q' o demo me leve.

Non pára inda n' esto
O q' o chau ll' o'rece;
Q' a través mirando
D' as suas gafas verdes
Viu deitarse méndegos
Que s' erguen marqueses:
Tal clás d' escrituras
Firmar indixentes,
Q' o cabo d' un ano
Non teñen albergue.
Soldados cobardes
Chegar á ser xefes,
E morrer sin gloria
Os máis grandes héroes:
Pasas por hontados
Os q' honra non teñen,
Por santos os pillos,
Por xustos os débiles,
Subir os a taras
Os q' á forza deben
Y arrastrar carroza
Queu deho no grillete:
Chegar á podiosos
Venteiros d' aceite,
E comprar o ceo
Prestando á intereses
Vend' esto, Dios dixo
Contr' o seu chaleque:
—*Si ch' outra vin nunca*
Q' o demo me leve.

Con noxo deixando
Tantas cativeces,
Iuda n'outras cousas
Paróu Diol as mentes.
Viu malos gobernos
Que falsos y alevés
C'o xugo d' os povos
Engordan e crecen;
Cregos que, feroces
Como cans doentes,
O'un fusil ó lombo
Predican ós fieles;
Ricos que roubando
As gavetas henchén;
Médecos d' as quintas;
Que dan por encrenques
(Mendiantes cat' onzas
Cando non son sete)
Mozños, q' ó cabo
Tocau o pendengue
A seus pais perdendo
C' o aforro que perden:

Homes esfameados,
Emporras mulleres,
Espigados nenos
Que non saben lére,
Y en fin, cantas cousas
Que non deben verse,
Que Dios, harripiado,
Y as creces facédose,
Conocid' a causa
De q' o inferno madre,
Metéuse n'a gloria
Decindo entre dentes:
S' eu fixen tal mundo
Q' o demo me leve.

M. CURROS ENRIQUEZ.

CONTOS DE RAPACES.

SANTIAGO.—VILANCOSTA.

(Conclusión.)

Bastian volven, n'a feuto, á noite, queixándose de que novamente se l'engañase. Mandára o coello c'o gando ó monte e nin arriba, nin abaixo parecía. Rociámon, de consiguiente, os mil réas que Crispín maliciosamente lle levára e amenzou-n-o hasta co a xusticia. Crispín contestoulle:

—A malicia, ou engaño, que n'esto haxa culpa será de Pépa, miña muller, pois ben recordarás que n'a casa n'estaba encand'á queixarte viñéche polo burro.

—Tan bó és ti com'a tua muller.

—Vou á matala, pra que vexas e non digas que trato d'engañarte.

—Tanto conta eso, non.

—Si; vai á a orrec.

E, tirando de navalla, pinchall'a tripa de carneiro chea de sangue, que pósta xá ó pescozo tiña Pépa. Cai esta n'o chan ó golpe, como se a matáran. Bastian entonces, abalando e arrepen-tido d'o paso dado, no sabía case que decir; mais Crispín, co a navalla n'a man, tiuxida en sangue dixolle:

—Xa ves que, por causa tua matei a miña muller. ¡Qué vai á ser de nós agora!

—Crispín, perdóname, responden Bastian, abrazando-o. Renuncio ós mil réas; pró ti estás perdido; fixech' unha morte e de seguro, vas pra carzle.

—Non o penses, que teño ali una gaitiña e, entocando-la catro ou cinco veces á Pépa, há de resucitar.

Trouxo Crispín un como pínfano de buxo e, metéudol'o case dentro d'un oído á muller, empezou tú, taturutá. Ela, ós primeiros toques, non daba señal de vida, tampouco ós segundos, nin terceiros. Bastian, fixo os ollos en Pépa, coidaba xa que non volvía en si. Ó cuarto taturutá empezou á mover un algo o corpo e dixo Bastian:

—Tóca. hirmancifio, tóca que xa rebóle.

Dou estonces Crispín quinto taturutá, que foi

o mais ripinicado, é levantouse supetamente a foxida morta, deixando á Bastian c'un palmo de boca aberta.

Lógo que o cerrou e, non escramentado aínda d'as xogarelas de seu hirman, díxolle con lastimreira fala:

—Crispín, vendem'esa gaitiña.

—Ti quéres acabar comigo, quitarme todo-l os medios de vivir. Non ch'a vendo.

—Hirmanciño vendem'esa gaitiña.

—E icanto me dás por é a?

—Pide ti qu'eu bastante fago se me defendo.

—Pois vale dous mil réas e nada meusos.

—Nada menos, Crispín!

—Nada menos.

Entregoulle Bastian os dous mil réas e foise pra á sua casa co a gaitiña.

Un día incomodouse co a muller e tratáno de a castigar deul' unha puñalada que a deixou realmente morta, sin que, pra resucitá-la, de nada a gaitiña lle sirvise. Anoxado estonces de veras contra Crispín, enterrou, non sin cuantiosos gastos e disgustos á difunta; prescouteuse lógo c'un saco grande en casa de seu hirman e díxolle enfurecido:

—Mal hirman, estafador d'o meu diñeiro, agora si que chegou a tua; vás á morrer afogado, por-l as moitas veces que m'engañache. Mé-tet'aquí n'este saco.

—Hóme, bén.

Metéu-e Crispín n'o saco, atou-o Bastian seguidamente e, botandos'a carga ó lombo, marchaba co ela dereito á certo pozo moi foulo, d'entrambos conocido. Mais eiqui que, pasando ó pé d' unha ermita, tocou alí á misa. Quixo Bastian oí-la; pousou solr-naha pétra a carga e, deixando a así, entrou n'a capilla. Crispín namentras, non facía senon barrar ¡Ai de min! ¡Ai de min!

Un arreiro, qu'iba ó tanto por aquel camiño, oyeu os lavos, acercous'ó saco e preguntou ó que dentro d' el estaba:

—Meu homiño, ¡que lle sucedel ¡Pr'onde o levan de tan mala sórte!

—¡Ai! Lévanm' á casar co a filla d'o nóso Rei e, como'eu non quero vou á forza.

—Hóme, ¡qué tanto él! Cambeemos e léves'usté a miña récu e odres de viño que n' ela van.

—Féito: abra o saco pronto

—Desátall'a baranza, pois; sale d'a prisión Crispín e, pósto o outro n'o sitio de él, ata bén o saco e, dando brincos d'alegría, marcha pra a sua casilla co a récu e odres de viño d'o cuzizo-so arreiro.

Bastian, ó que s'acabou a misa, saleu tamén d'a capilla, bótas'outra ves a carra ó lombo e, chegando ó pozo, guindou n'a n'él, afogando, non á seu hirman e así á quén ind'o enriquecía, tanto qu' ó verse n'o lugar con récu e propia e odres cheos de bo viño, a muller a coma unha decesida e aconsellábale fixése de contado un meson con cuadras grandes pra as bestas; os veciños pasmábanse, chamábanlle xa señor Crispín, e Bastian mesmo noticioso que foi d'a volta d' este, correu á que o euteirase, de como sucederá aq'no.

—Crispín, ti é-l-o diaño, lle decía. ¡Non ibas

no meu saco? ¡Queu senon eu te levou ó lombo eu'o pozo guindou a carga!

—D'ese pozo viñéron récu e odres e viño, que ti non maxinabas e machos mi lores qu'os qu'eu tróguen s'atópan n'o seu fondo.

—Hirmanciño, volvamos a a' os dous, que quéro unha récu e coma á tua.

—Envidioso fuche sempre; todo quéres e todo che sale mal. Mañan, pois, de madrugada irem'os dous ó pozo e mira que, se desta tampouco sales bén, escusas de virn' a pórt a queixando-te de engañó, cal hás d'oto.

—Hirmanciño, faim'este favor, que non virei, suceda o que suceda.

O día seguinte, ó raya l'o sol, Crispín preparou á sua récu e, monta n'un d'os machos e chegando á casa de Bastian, que xa n'a pórt a o aguarilaba, dílle:

—Sube á calquera d'estes machos e vamos lógo ó pozo.

Mout u Bastian n'o que mellor lle parecen e, postos á camiño entrambos, non tardaron unha hora en estar ó pé d'o pozo. Apearons'ali n'un campo, levou Crispín á bebe-la récu e, que n'a auga d'o pozo se diluxaba, e díxo á seu hirman:

—Mira canto macho asoma por aquí.

—Parecen os mesmos teus, contestou Bastian mirando.

—Os mens non estan n'a auga.

—Hóme, eso é verdá.

—Pois á busca l'os, añadeu Crispín.

Guíndase Bastian ó pozo, com'un atolandrado e, dando vóltas n'a auga sin saber nadar, afogou ó istante Crispín estonces sin'eu especie de ramordemento, de que pouco se coitou; pró falando con siigo mismo díxo: «O envidioso morren; basta de faleatradas, fagame-l'o meson que m'a censella Pépa.»

E isto decindo, torceu pra-o lugar á pé, fixo o meson, xuntou riqueza moita e acabou, o conto.»

Por la transcripción.

MARCIAL VACLADARES.

O ALALALAA...

Si é que escoitades cando ó sol morre,
Cando á oveiña no monte vala,
Un canto tenro, vago e subríne
Que conmovida vos deixa a yalroa;
Un canto brando, pero queixoso,
Que de pasados recordos fa a,
É o melior canto da nosa terra,
É o alalalaa...

Cántan-o as mozas que o gaudo coidan,
Cántan-o os homes que os eidos labran,
Cantando os venos que san da escola
Van ise cántiga...
¡Ay que feitizos eiqui en Galicia
Teu ó alalalaa!...

Caud'os gallegos morren de coitas
Entr'os misteiros d'as suas montañas,
Entoan ó canto con moita forza,
Y euton semellan, n'as coramadas,
Ises gorxeos dos rou'sinores
Cando saudan á lus da yal'a,
Ises murmuxos que ten o rio,
Ises concertos que fan as auras...

Depois qu'ó entoan con moita forza,
Con toda a forza da sua yalma,
Van o baixando pouquiño apouco,
Hustra que logo na gorxa esmaya,
Como unha queixa que leva o vento,
Cal un suspiro qu'ó peito garda.

¡Ayl non m'esquencen d' aquela tarde
As oxe mortas legrias santas,
Cando en ouvia por ves primeira,
Aló no monte, lonxe, o *atalalaa!*...

¡Qué canto e ise?—eu perguntéille
A unha garrida xóvena a deana
Qu' un feixe d'erba, na sua cabeza
Chea de negros rizos, levaba,—
Y ela miróume co aquiles ollos
Qu' a duas estrelas s' asemellaban,
E co-a sorriso u'os roxos labios,
Asina dixo con moita gracia:

«A cantigniña qu' astra nos chega
«Comovedora, doída branda,
«É o feitizo d'istas ribeiras,
«A compañeira da nosa yalma,
«É o consolo das penas foudas,
«O pano limpo que enxuga as vágoas,
«O millor canto da nosa terra,
«É o *atalalaa!*...

«O meu cortexo veira da fonte,
«E n' unha noite de lua crara,
«Vendo que estaba cantando, estraida,
«Sonando amores, un *atalalaa!*...
«Dixome logo qu' enchin a cla
«E cando ó pobo m' encamiñaba:
«—Por Dios che rogo que cando esteamos
«Os deus soliños, miña Marias,
«Si é que non queres me volva tolo,
«Fou mais entoes ise *atalalaa!*...;
«Seica che deron iman as méigas,
«Seica che deron sna voz as fadas;
«Ti fasme dano, si é que me queres
«Miña xoiña, non cautes, ca'a.—»

¡Meu Dios! ¡qu' estrano é que se volvan
Loucas d'amores as aldeanas,
Si ti puxeches no chao gallego
As melodias d'un *atalalaa!*...
Ise languaxe do sentimento,
Isa amorosa doída cántiga,
Forte ó comenzo, tenra no tono,
E lastimeira cando s'apaga:
E necesario non ter u' o peito
Un sentimento nobre, nin alma
Pra que indifrente pódea escoitarse
Un *atalalaa!*...

Cando se queixan os paxariños,
Cando murmuxan as frescas augas,
Cando os perfumes d'o val s'expañen,
Cando sospiran as leixas auras,
E cando as tristes campás d'a irexia
Dobran ás aninas,
¡Ayl que feizitos eiqni en Galicia
Ten o *atalalaa!*...

VALENTIN LAMAS CARBAJAL.

CASOS E COUSAS.

Propárs' a velada
De Rousalia,
(Si o que dicen as xentes
Non é mentira)
Pr' o viut' e cinco
D' o mes proximo, Marzo,
Ato en Albisu.

En efento: despois de rifar con mais de catro
larpeiros pol'a mor d'os trentos y-outras mil co u
sas, os señores Lopez e Vieitas que son, com
aquele que di deus gallegos xárdios, esquirtura-
ron o trato d' Albisu pra que n' el teña lugar, a
noite d' o 25 de Marzo a tantas veces anunciada
festa en honor d' autora d' as *Follas Novas*.

Os gallegos, que non esquencemos nunca—co-
mo agradecidos que somos—os moitos agasallos
e valeres que nos donou a ruliña d' o Sar, abrire-
mos-a faltriqueira, valeiremos as alforzas, re-
colleremos unhas *sabeliñas* d' o fondo d' a ucha, e,
cal formigas que toman por asalto o pucheiro d' o
mel, entraremos a feixes n' o teatro d' Albisu, a
noite d' o 25 de Marzo, dispostos a qu' o mauso-
leo que pensa erguerse a Rousalia en P'adron, sea
unha verdá antes de muy pouco tempo.

Os gallegos d' a Habana
(Cousa é sabida)
Sempr' honraron os xenios
D' a nai, Galicia,
¡Como sinón,
Si lles rebule o seo
O' o patroo amor?

* *

Ricas troitas me xaute,
Con moito prebe,
Si a funcion d' os d' o Coro
Non foi enxebre.
Tod' o trato
De mozos e rapazas
Estaba farto.

O programa foi cumprido ó reverter. Dorindi-
ña, a xeitosa filla d' a cibdá d' as Burgas, fix' unha
Marina, que xá, xá. ¡N' era estrano qu' o *Xorxe*
estivera d' ela namoriscado e qu' o ferrapulgas de
Pascual lle fixesen cóchegas as parolas c' o *Al-*
berto!

O Coro... ¡non falemos d' iso!—decía o outro
pol'a batalla de Trafalgar—qu' ainda se me fan
auga n' a beca, cal si foran bizcoitos d' as monxas

de Viveiro, aquelas alboradas nomeadas *A Vi-guesa e Cantan os galos pr'o día*. ¡Y os páxaros, que mesmo semelaban melros e sirís en tempo d'os niños? ¡Y a estudiantina *Nosa Señora d'os Mercedes* co'aquí pouporrit y aquela muiñeira tan vivaracha e melosa? ¡Y o Bouza? ¡Y o Menendez? ¡E Vareliño, o agasallado tenor, que gorseaba aquela noite cal si houbera roubado os sacretos d'os trinos, ós xi guieros d'os valles de Couzadoiro? ¡E Sapera c'aquilo de

O home que se casa
Con unha fea,
De que nunca lla peguen
Lera as ideas,
Pois s'equivoca
Que non fa'tan cabalos
De boa boca?

Y-o.....

Doblemol a folia
Pois a bofé
Ri'a hoxe comigo
Ramil (Xavier)

CH.

ULTEMA HORA.

PARTES TELEFONICAS D' "A GAITA."

O FENIX,
Praza d'o Vapor 45.

Anuncio representación zarzuela d' *Arma-da*, mui ben recibido gallegos barrio. Todos queren sea axiña. Manden lunetas venta.

CORTIÑAS.

O ANCORA,
Obrapia 14.

Embullo moito zarzuela Chumin. Fagan programa churrusqueiro.

LOPEZ.

ECO DE GALICIA,
Aguacate 47.

Gallegos preguntan fecha representación zarzuela ¡NON MAIS EMIGRACIÓN! Contesto 10 e 11 d' Abril figurando programa *Dorinda, Varela, Regino Lopez, Cauliña, Franco, fillo de Presa* etc.

FRANCO.

Orfeon ECOS DE GALICIA,
Gallano 124.

Música zarzuela arde eixo. Rapoces atru-xan contentos. Cantan xenio oílos.

MUJIA—PEREIRA.

ALMACES SAN JOSE,
Desamparados.

Decoración Ruiz pra zarzuela Armada, doilles ollo. Gustarán moito. "Praza d' Armas," ni mais ni menos. "Chouza d' Aldea" parece feita Galicia.

MOSQUERA.

TEATRO PAYRET,
Salon ensuyo.

Cruña pintada Caula, cousa nunca vista. Barcos fulan. Castelo "San Anton" de primeira.

CORA.

CENTRO GALLEGO,
Calle Dragos.

Gallegos dicen represente Tacon zarzuela. Evaristo ofrece cantar copras. Recibida noticia traballan Dorinda e Varela, moitos ap'ausos.

XAN.

IMPRENTA,
Obrapia 24.

Barullo grande representación zarzuela. Vamos todos. Rego (X. rardo) quere poñase pronto escena. Puleu pide luneta. "Vigirito" merca palco Gallega e Roxa. Gallega busca dengue.

XAVIER.

A COLOSAL,
Praza d'o Vapor 60.

Vendidas cincuenta lunetas pra primeira representación zarzuela. Reparto programas marchantes gallegos. Dios queira non choiva.

CARBALLAL.

CENFUEGOS,
8 mañá.

Gallegos contratan ferro-carril pra ver zarzuela. Torello embarca Cruces. Eu levo bota viño Riveiro, queixo e roscas, pra soldados auto 2º

CACHI.

MATANZAS,
1 tarde

Sabedor tren "Bahia" representación zarzuela, rebaixa precios pasaxes pra asistir público.

SEDANO.

IMPRENTA D' "A CORRESPONDENZA DE CUBA"

Rua d' Obrapia núm. 24.

A GAITA GALLEGA.

REPINICA MUÑEIRAS, ALBORADAS E FANDANGOS, UNHA VEZ 'O MES.

Director: CHUMIN DE CELTEGOS.

ANO SEGUNDO.

N-a Habana: 31 d'o mes de Marzo de 1886.

TOCATA 9ª

ABRIL.

Non m-estrafia c'os antigos devotos consagraren culto ò mes d'Abril porque n-iste mes, baixo o sino de *Tauro*, embrema d'a labranza, è cando o ano agrícola deixa ver n-un prazo xa prèto o froito que pode prometerse o escravo d'o traballo, o home d'o campo.

Os romanos, que puxeron os meses d'o ano baixo a salvaguardia d'as suas divinidads, dedicaron á Venus o mes d'Abril porque n-il se celebraban as *cereales*, as *floreales* y-outras festas en honor d'a terra, n'osa nai.

Abril quère dicir *aberto*; y-*aberto* quère dicir *parto*, porqu'iste dito mes figura realmente o parto d'a terra pois vemos que todas as prantas rompen os seus botons pra deixar fuxir ramallinos de tenras y-aterciopeladas follas; os frutás crúbense de brancas e sonrosadas froles; as vides rompen os seus gromos pr'amostar o xérmèn d'os tan cubizados reciuos qu'aló por outono colman de felicidade, podemos dicir, ò labrador; o campo verde e frolecente...

N-unha palabra, estamos en prena primavera, decantada pol-os poetas y-ansiosamente deseada pol os labradores. Ela tèn o dòn de trasformalo todo; a si como leva á outros países os sabañons e reumas que mais de catro veces nos fan rabiari, tamen s'encarga de traernos, deonde apartadas rexóns, o reiseñor, o paspallá, o cuco, a rula, a andurriña, o venceso y-outros paxáros qu'aporveitarse veñen d'iste benino clime.

Pasaron pol-o tanto aquiles desdichados dias en qu'a natureza s'alcontraba envolteita antre xiada e neve qu'atiridos de frio nos puñs; xa non hai aquelas niebras que crubian o hourizónte, nin tampouco aquela tristeza que n-un e noutro curruncho se notaba: xa

soilo reina o xérmèn d'unha nova vida; e co-a vida, as froles; e co-as froles, a esperanza; e co-a esperanza, as ilusions.

E n-esta nova vida entran as fatigas d'o labrador. O mais pequeno abandono que n-iste mes teña, pódelle traer a perda d'os seus traballos, ou cando menos a esperanza d'unha abundante recolleita. Nunca como n-a estacion presente tén que coneagrar m'or atencion òs sembrados, cumprindo ò pé d'a letra aquil noso refrán vèllo que non debe esquencérsenos:

A terra bèn labrada,
ò seu dono dá ganancia.

Pro, os desvelos e fatigas d'o labrador, non sempre son o bastante pra conseguir esa boa recolleita: moitas veces se dá o caso, por disgracia, qu'aquela se perde sin ter nosoutros, lev'o deño, migalla de culpa. Refírome ò temporal, pois n-iste consiste tamén, como todos sabemos, o bon resultado d'aquelas: qu'o diga, sinón, ist-outro conecido refrán:

Abril e Mayo
son as chaves de tod'o ano,

qu'è tanto como dicir que d'as chúvias e tempranza d'istes meses pende á abundancia d'as recolleitas y-ò ben-estár, por consiguiente, d'o labrador.

Y-unque se dí: *en Abril, augas mil*, non sempre se cumpre o refrán, y-estonces hai qu'apelar a unha angueira mais, bastante traballo por certo, cal é a d'a rega.

De sorte que n-a presente estacion o labrador, anque queira, non é dono de ter un momento de sosego: decote n-a faena d'o traballo de noite e de dia, o mesmo que chova que faga sol, tèn que sobrelevar as moitas fatigas que lle son mèster si dempois quér ver isa guirnalda de froles qu'hoxe se lle presenta á sua vista, convertida en dourados froitos.

Non cabe dúbida qu' o labrador n-iste tempo è dino de toda lástema: regueiros d'auga baixan d'a sua têsta que non se detên en limpar, xa por non perder tempo, e xa porque cañdolle unha tras outra, sería inútele semellante operacion.

Pro todo está compensado n-iste mundo. A trôque d'aquiles pesados traballos, a primaveira, esa bonita edá d'a vida humana y-encantador período d'a natureza, ofrece ò labrador os seus encantos, que tan soilo il pode disfrutar, sole dicirse, n-a môr totalidá.

Á consiguiente beleza qu'as verdes enramadas lle proporcionan, añádaselle o verse rodeado de toda canta crás de paxáros hai, e môrmentes d'ises que conocemos por viaxeiros ou de paso e que veñen, n-iste tempo, dende lexanas terras, á rindir, estou por dicir ò labrador, xusto tributo d'admiracion pol-a sua gran faena n-o traballo.

Alí, moi preto, desconta un pequeno loureiro, ouce o melosiño e sempre celebrado canto d'o Reiseñor, primeiro antre os cantores pol-a variedá e dulzura d'os seus acentos, que vên ò comenzo d'a primaveira e marcha, pasada esta, ou á mediados d'o vran, y-a quên o dito labrador de vez en cando, como queréndolle contestar òs seus trinos, lle bota unha d'as moitas sentinentás copras qu'il sabe, poño por caso esta:

Unha mazán bermelliña,
picada d'un reiseñor.
Quên-a picon que a roya,
que lle levon o millor.

Un pouco mais aló, antr'os centeos, ouce d'a mesma sôrte o Paspallás, paxáro que portên ò xénero Perdís e que tamén vên ò noso país á primeiros d'iste mes e marcha á principios de Setembro atravesand'o Mediterráneo en grandes bandadas pasando d'Europa á Atrica. Alcóntrase precedido d'o Roscon d'a terra, qu'è o seu guiou ou rey. Debe o seu nome gallego de *Paspallás* ò seu mesmo canto, consistente en repetir esta voz de tres á cinco veces; e dice a vulgaridá qu' o ferrado de centeo correrá á tantos reás como veces repita o seu canto.

Tamén á iste paxáro o labrador lle bota unha qu'outra cantiga por iste xeito:

.... Mais cedo madruga
ese paspallás
que, d'o pan n-os sucos,
¡vai bo de cantar!

Asina mesmo ouce, unhas veces mais

prêto, outras mais lonxe, cantar o Cuco qu' anda d' eiquí pr' aló sin punto fixo de parada. A femia non fai niso, nin cuida d'os seus fillos, sinon que, elixindo o niso d' algun paxariño que n-a sua idade s'alimenta tan soilo d'insectos com'ó Ververolo, Reiseñor, Carruca, cómese os hóvos que n-il alcontra, deixando un ou dous, e pón alí os seus. Pol-o regular elixe o d'a Carruca, quén, non sollo è boa nai, n-o tocantes òs fillos que non lle portéñen, sinon qu' abandona parte d' os seus própeos hoves por coidar os alleos. Os novos cucos están n-o niso coma unhas tres semanas y-hastra as cinco sígueos coidando sua nai adoutiva. O Cuco è d'o antigo continente: chega ó noso país n'os derradeiros de Marzo ou principios d' Abril e marcha soor' o once de Xulio. Anqu'os naturalistas non están conformes, n-o tocante á causa qu' obriga á femia d'o Cuco á poñer os seus hoves en niso alleo, crése como mais probabre ser á configuracion d'o seu estámago que non lle permite tel-o comprimido contr'os hoves. O seu canto *cu cu* è sempr'o mesmo; á il debe ó nome con que se lle conoce, y en Bretaña dise qu' iste canto anuncia o matrimonio.

Tamen o labrador saúda á iste paxáro con algunha qu' outra copra pol-estilo d' esta.

Eu ben vin estar o cuco
enriba d' un papallás.
Se foi verdá, ou mentira,
mira á mio que se me dá.

D'o mesmo xeito ouce cantare a Rula qu' pol-o regular, s'hacha enriba d'un moi alto ameneiro, paxáro que portên á familia d'as Pombas. Chega ò noso país n-os derradeiros d'iste mes e marcha á últemos de Xulio ou principios d'Agosto. A Rula é de todas partes. O macho y-a fémia son tan fieles n-o seu amor conyugal, que, unha vez conecida unha parexa, non s'abandonan os seus individuos, nin buscan outra, á non ser que morra algun d'os dous. O seu canto *ru-ru* è sempr'o mesmo e d'il vên o nome gallego de *Rula* que se lle dá.

Á iste paxáro tamén se lle botan algunhas copras, y-entre elas, ista:

¡Canta rula, canta rula,
alo se dái n-aquil sonto...!
¡Coitadiño d'o qu'espera
pol-o qu'está n-a man d' outro!

E... , compaifeiros, basta por hoxe pois xa estiven pesado demais.

Riveira.

A VIDA D'O CAMPO.

VERSION GALLEGA D'A ODA D' HORACIO.
Beatus ille, qui procul negotiis etc.

¡Feliz quen vive, cal os d'outro tempo,
Lonxe de barafundas,
E labra os eidos que seu pai labraba,
Con xugada de seu, libre d'usuras!

Nin guerreiro clarín nin mar airado
O seu sono conturban,
Nin ás portas s'encorva d'os magnates
Nin postes leva n-o patín d'a curia.

Pero as ramas frondentes d'a videira
C'o vidneiro xunta,
Ou polastras ruis c'o podon tronza,
E polastras enxerta mais robustas.

Ou as vacas e bois desd'ó picouto
Ve pacer n-a llanura,
Ou o mel que espremeu garda n-as olas,
Ou os rexeiros d'o vellón desnuda.

Ou cando o rico outono ergue a cabeza
Coronada de frutas,
Revertendo pracer descolga as peras
Co'a mao mesma que enxertou as pugas.

Ou á tí, Dios Priapo, á tí, Silvano,
Que d'os lindeiros curas,
A vos agradecido os acios novos
Vai ofrecer d'as coloradas uvas.

Ora á sombra deitado su d'a encina,
Ou n-a grama teimuda,
Ohoular s'inte n-o val sobre as areas
O cachón que d'a serra se derrumba.

E dorme ó son d'o río, ó son d'as aves
Que cantan n-a espesura,
Ou dorme ó son d'a musical fontela
Que por entre o coyol salta e murmulla.

E n-a ruda estación que bota neves
E tormentas e chuvias,
Sigue ó porco montés que cara á trampa
Vai, fuxindo d'os cas que lle azapurra.

Ou colle n-a trapela o voraz tordo
Ou a lebre ou a grulla,
Premios d'o gusto seu. N-estas faenas
¿Quén non esquece as amorosas cuitas?

E s'bai unha muller que cuida a casa
E que os fillos educa,
Ou rubia de pudor, com'as Sabinas,
Ou morena d'o sol, com'as d'a Pulla;

Muller que antes que chegue o seu marido
Xa n-a lareira agrupa,
As rachas donde esbroncha a lavareda
Que arredor d'o fogueiro quenta y alumbrá;

E lista acude á recadar o gando
Retozón de fartura,
Para munguir os ubres que as canadas
Enchen de leite rebordando espuma;

E vai logo á bodega e saca o viño
D'a recendente cuba,
E volve e pon a mesa, rica mesa
Que sin mercarse nada, en todo abunda;

¡Ai! por esta comida regalada,
Que amor e paz endulzan,
Eu as ostras deixára d'o Lucrício
Que á xente d'a cidadá tanto lle gustan.

Deixára o rodaballo y-os escaros,
S'acaso algus empuxa,
Á nosa costa o furacán soberbio
Que alá n-as costas d'o Levante bufa.

Mais que o francolin xonio, mais que a pita
Que n-a Numinia empruma,
Souperárame as acedas, ou as malvas,
Que moitos corpos delicados curan.

Ou a aña d'as festas terminales,
Ou a verde aceituna,
Ou o pequeno chivo que d'o lobo
Fresca trai n-o cernizo a mordedura.

¡Oh mesa afortunada! E ¡canto praxe,
Entre tanta fortuna,
Ver vaixar as ovellas d'a encorgada
Cando xa fartas a cortella buscan!

¡Ver os bois que xunguidos e cansados
De facer a decrua,
Trán n-o xugo a rabela pendurada
C'o temón arrastrando pol-a punta!

¡E ver, en fin, de rústicos escravos
Unha riseira chusma,
Grosso enxame d'a casa que de noite
Sentado n-a cocíña o lar circunda!

Esto dixo un tal Alfio, un usureiro,
Mui resolto á vivir d'a agricultura;
Y-os cartos recoileu que tiña á logro,
Y-os quince días xa volveu á usura.

JOSÉ GARCÍA MOEQUERA.

O AMOR.

II

As mulleres pr' os estudantes son libres n-os
que deprenden á amar, co'a diferenza de que
non-os ven pol-o forro com' os libros de tes-
to. N-os seus amores precuran manexar a ver-
ba, apurar o ergo e volver a oración por pasiva.

As mulleres á xuicio d' os estudeantes son gra-
mátecas pardas con moita letra munda, que se
conocen á fondo solamentres con repasalas un
pouquiño: escriben sin ortografía, aman sin réxi-

men, levan o corazón entre paréntesis, a verdá c' unha riuguileira de puntos suspensivos, y as intencións subrayadas.

O que mais lles prace d' estas gramátecas par-das son as conxuncións copulativas, os verbos activos y as terminacións femininas. Os xerundios de presente representados pol-as hirmás d' as suás adouradas, os participios de pretérito que son os páis, anacronismos en figuranza d' abós, non poden vélos.

Si unha nena lles di «quérote moito», o esto. diante como si tivese o libro diante d' os oílos, conxuga sin errar o verbo *amo* *amas* por activa e por pasiva: cando falan os dous caladiñamente pra que niñuen os oya, fan o análisis gramatical á maravilla.

Pr' os estudeantes as oracións non teñen verbo nin complementos. Pra entendelas abonda con que teñan ouxetos.

Os quince anos os estudeantes aman pol-o romántico, *pitos*: ós dazaioito pol-o suave, *pólos*: ós vinte pol-o baixo, *potros*: ós vinteun pol-o alto, *amatados*.

Os que teñen unha sola noiva son bachilleres, os que teñen media dúcea, catredáticos; aqueles que teñen todas as que poden dentro e fora d'a vila ond' estudian, son doutores; os que se casan ó acabaren a carreira, licenciados.

N'os esámes d'o amor poucos estudeantes deixan de conquistar a nota de *meritísimos*, e mais por eso ningún conqueriu a de casado á mérito.

Os estudeantes teñen n' o amor unha aritmética estrana. A unidá non a entenden sin dous pra formaren unha parexa. Un estudeante sin noiva é un cero á esquerda. Botan as contas asegun e como lles vai n' os amores. Multiplican o que poden, suman o que lles convén e restan o que non lles prace, todo por números enteiros, pois de quebrados non gastan pra non se parar en picalladas.

Á lóxica n' o amor anda pol-as nubes entr' os estudeantes, que discurren por este xeito: «Nantronte ó sair d' a misa miroome unha rapaza, funa seguindo, com' un can perdigneiro, enteireime d' a casa onde vive; onte desempedrei as lousas d' a ruá, paseina e repaseina com' as leucios que se deprenden ó pé d' a letra, volvea a mirarme co aqueles ollíños churrusqueiros, estrelas que Dios puxo n' o ceo d' a súa cariña; vol vinne pr' a pousada, decreteime con falangueiras falas por escrito, xa nos entendemos, xa estamos namorados un d' outro; mais ó xuncras d' o pái meteusélle n' a chola que a súa filla non me queira. sempre que me ve arregaña os dentes com' un cau de palleiro, non me deixa falar á sol nin a sombra, ergo, c' os páis son unbos bárbaros que se meten á gobernar corazóns alleos, e como secuencia todol-os estudeantes namorados están n' o caso de lle facer o amor às fillas de familia *de occultis*, sin que ninguén se deprecate.»

As mulleres vélanse unhas d' outras como si fosen pardiños, proba de que non hay confianza n' a caste; ó mellor porcalquera picallada d' amoriosos estrapexan e rifan e fan sair á un pol-a porta d' os pavos, ergo, todol-os estudeantes aproveitados deben precurar non teren un solo amor,

pol-a contra, por cada unha que os deixe que colan as que veñan.

De geografía xa non se fala, porque n' o mapa d' o amor d' os estudeantes, hay tantos nortes como dias ten o ano.

Os códeos, que aman, á furtadelas e valéndose de latinorios pra namorar, poucos son os que colgan os manteos. Andau á merecer entr' as rapazas pra pasaren o tempo e saberen de que pé coxean.

III

Pr' os pescadores o amor é un río mainño con reverdescentes froles n' a orela, ou un río revoltado con cobras n' o fondo, ou un mar onde se botan as redes pra colleren ós homes. N' este mar hai tiburós, as sogras; enganadoras sirenas, os churrusqueiros ollíños d' as namoradas; costas onde s' estrelan moitos mariñeiros, as d' o matrimonio Algús viraa en redondo denantes de chegar á ela. N' este mar hay tamen piratas: os casados que andan ás mozas, y-os solteiros que teñen a maña de cortexar as casadas. Andan n' él ademais centos e centos de naufragos esforceando pra se coller n' unha táboa: os que namoran as mulleres ricas e sin querelas casan pra se tender á bartola e disfrutaren o dote.

Hai mariñeiros que s' atogan en pouca auga, e son aqueles que s' esconsolan pol-as falcatrúas que lle fan as noivas: outros que andan entre duas augas e bótanse de sulago n' os amoríos d' as nenas degorantes de chegar ó fondo, y-abundan os mariñeiros que pasan o día coidando pescar con caña sin cebo, e perden o tempo, porque solamentres pescan n' o aire.

Esta caste de mariñeiros cobizan de cote loitar co-as olas coraxudas; queren que o mar onde navegan estea picado e non haxa nos portos farolas porque se gobernan mellor às escuras.

As señoritas son buques de alto bordo con pólvora seca n' a Santa Bárbara, pra volala n' o caso de que queiran poñerlle a proa pra botalo á pique; as artesás bergantis veleiros que van vento en popa camiñando sin carga nin pasaxeiros, que solamentres ademiten de pois de faceren escala n' a bahía d' o matrimonio; as costureiriñas quisquilleiras que se dan tono de señoritas, non pasan de seren faluchos que levan e tran ó porto carga e pasaxeiros, que sirven pr' as excursións marítemas de recreo e n' os que s' embarcau os pescadores de afección que san á pescar n' as baixas mareas: as criadas son botes salva-vidas d' eses que tran as embarcacións, pra sairen de apuros e d' os que usan nada mais que cando ós mariñeiros lles chega a anga ó pescozo; as mocías d' aldea son unha caste d' embarcacións que non botan anclas sinon en porto seguro, e que dinante d' iren a pique recollen velas e soltan as amarras.

As velas son vapores con averías n' a máquina e baratos n' o casco.

Por este xeito considerando as mulleres, ademitiránse á libre plática as que sean guapeiras, á corentena as que sin selo prazan, e serán decraradas como barcos de patente súa cantas mulleres, ademais de seren feas, vivan á maiores de medio centos de anos.

Pr' os usureiros a muller e unha moeda falsa,

y o amor unha escritura de préstamo sin hipoteca. Pr' os labregos a muller ven á ser unha compañeira, pois ámbos á dous forman a xunta que turra pol' o traballo.

O amor pra eles é unha necesidá; de non sentiren amor morrerían denantes de pasar pol' a escravitud e pol' as amarguras que pasan.

Pr' os mandates o amor é un pasatempo y a muller unha cousa obrigada pr' arrematal' as orxías.

MARCOS D'A PORTELA.

VAICHE N-A MISA EN CONXO.

Galicia, probe Galicia,
que sin paz e sin consolo
car' o Calvario camiñas
decote co' a cruz ó lombo;
patria, infeluzada patria,
que aló en países remotos
sabes que os teus fillos morren
probes, eslumiados, horfos;
terra que pr' os que sementan
patriotismo non dá froito:
nay que con vâgas de sangue
chora os infortunios d' outros,
álbore espíño de follas
pol' o vrau e pol' o outono;
victima que calas sempre
e sempre vistes de loito;
aquelas grorias que soñas,
aqueles delirios tolos
d' a redencion que t' alenta
porque vives d' os recordos,
com' o fuma desfixéronse,
foron a ilusion d' un sono,
a venturanza d' un día.
xa fuxiron, xa se foron,
e non agardes por eles,
¡vanche n' a misa de Conxo!

Aqueles nobres proxeitos
de laudar os nosos mortos
que n' un hospital estrano,
sin compañía e sin consolo,
o sospiro derradeiro
diron n' este mundo solos,
aqueles versos subrimos
que algun tempo gala foron
d' este parnaso gallego
que solamentres tén toxos
pra cantos por él viaxan,
tidos n' o mundo por tolos,
nin se pubrican en tomos,
e pasan días e meses
e voan os anos logo,
e non se ven nin parecen,
porque van n' a misa en Conxo.

Aqueles tempos, tempiños,
sossegados, venturosos,
en que os nosos ascendentes
tiñan vinte pesos forros,
e pagaban os trabucos
sin coller diñeiro á logro,
e mercaban por seis cartos

unha dúcia ou duas d' hobos,
y andaba o viño á rodar,
de balde a carne de porco,
e por unha cativez
mercábase un galo groso,
aquele tempo en que a fartura
tiñan n' a mesa os colonos,
y en que ningún emigraban.
se vian por portas poucos,
n' aqueles tempos, tempiños,
en que o tamboril y o bombo
á par d' a gaita tocando,
d' aldeas vilas e pobos,
eran n' as nosas romaxes
a gran múseca pr' os mozos;
aqueles tempos, tempiños,
xa fuxiron, xa se foron.
non hay que agardar que volvan
¡vanche n' a misa de Conxo!

Hoxe faltar non nos faltan
latricantes avesouros
que nos rosman ós oubidos
con zumbares armuñosos;
ó que traballa, n' as nubes
van poñelo deica á pouco:
dín que o sacho pol' a espada
deben trocar afanosos,
cantos cobizan a gloria
y a venturanza d' os pobos,
que o labrad'or estimado
debe ser n' os tempos novos,
e que o progreso consiste
d' o traballo n' os esforzos;
pero d' un xeito n' as nubes
poñen os sachos, que coído
que ó poñelos tan enriba
véndonos tan baixo á vosco,
é pra que caya unha chuvia
cando o tempo estea revoltó,
que cayan sachos por pingas,
e que nos choba n' o lombo,
pra que nos fendan a res,
pra que nos mallen os ósos,
de sorte que pra contalo
non quede un labrego solo.
De tantas faladurias
como agora tran á conto,
unha cousa solamentres
sacamos en limpo nosco,
que os que barullan comendo
van ás talladas adoito
e que por falta de dentes
á nós déixanol' os ósos,
qu' eles o millo aproveitan
con sorna morna de zorros,
namentres que nós estamos,
roe e roe n' o carozo,
que namentres eles cobran
miles e miles en ouro,
nós cadeliña á cadela
pagamol' os vidros rotos,
pois hay pra eles políteca
políteca e río revoltó;
y hay contribución e rendas
e cánimas pra nosoutros,
pois é pra nós a políteca,

política de pe'ouro,
que á pouco e' un se descoide
esfarálalle os meolos.
Por eso cando relembro,
por eso cando recordo
o que din y o que parolan,
de súbito a cara voivo,
e fágolles unha figa
e pra un lado a cho'a torzo,
e digo sin cirimonias
como eles fan con nosoutros.
¡agardar nós por vostedes?
¡Vaiche n-a misa de Conxo!

V. LAMAS CARBAJAL.

UNHA ALBORADA.

Morrian as estrelas n-o ceo cal si fosen ollos
que pestanexasen n-a inmensidade.....

A noite arrecadaba seu enloitado e longo pauo
envolvéndoo alá lonxe n-os subidos curutos d'os
montes, coroados de brétema....

N-a braña e n-os outeiros oubiansa marmellos e
revolements qu' ás veces semellaban falas de
xente, y outras rozamentos de follas, bulir de re-
gueiro ou calado zoár d' avellóns....

O porto repousaba cal un pobo sin veciños: soi-
lo n-o medio d' o chaprado erguíanse catro paus
que tiñan n-a punta un reducio pra soste *unha
madama, un serrador e duas rodas* de fogo.

O mar lambía amotosiño as orballadas ribeiras
y as ondas estralaban engarrando bicos n-as pe-
nas qu' o faro d' o cabo alomeaba de cando en
cando, ó mesmo tempo qu' algunha dorna varaba
co-a quilla n-a deserta praya

Ponquifio á pouco sintíronse, preto e lonxe,
cacarexos d' os galos que s' espreguizaban ba-
tendo as aas piteirando n-o poleiro; algunhas
portas d' as chouzas d' o porto runxiau e' o abric
e pechar d' a xente que s' erguía pra ir á misa
d' alba; algúns verderóns puxéronse á cantar en
riba d' a ponla mais alta d' os ameneiros qu' hay
xust' o río.

Destonces, aló, d' antr' o mar e' o ceo, comen-
zou á brilar unha fogueira que axiña ceibou labar-
radas qu' encheron de córes o mundo.

¡Xa era día!

Estralou un foguete, deixando n-os aires catro
moxenas que s' apagaron, e fumo que s' espallou
e' o vento

As campás d' a igrexa deron unhas badaladas
alegres e churrusqueiras, facendo saltar os nenos
d' o leito pr'a calle que, cuasamente, tiña algunhas
tendas abertas e rosquiteiras n-os corrunchos.

O adro d' a igrexa fois' enchendo de xente de
total-as castes, habla rapaciñas d' aldeas xeitosas
e boniteiras e' os mantelos dobrados enriba d' a
cabeza d' os alisados cabelos: pequenos, e' os
dedos cheos de coteladas d' os croios d' o camiño,
e co-a camisiña branca chea de remendos e sin
boton n-a fita, ond' as pulgas lle puxeron dibuxos
de pintigas; bellos co-as mans n-o peto d' a cha-
queta de pana e' unha *xarra* n-o lombo, que se
arriscaban enfurruñándose ó falar d' as pencias d'
as contribucións.....

Houbo un anaco de tempo en que todos cala-
ron virando a cabeza car' á porta d' a sacristía;
un xuercas d' un rapaciño, torto, de marinera e
sudeste pegou un brinco en redondo contento
com' unhas páscoas; os seus compañeiros segui-
rono correndo; os homes déronll' a última trom-
pada ós chicotes qu' esborrallaron d' o lume me-
téndoo detrás d' a orella; as rapazas colléronse
d' os brazos estiricand' os pauños n-os dedos e
sorrindo....

N-aquel mesmo punto apareceu o gaitero n-o
adro.

Ceibaron d'nd' o campanario outro foguete
qu' errou.... sin estralar; os rapaces berraron de
goce formando riola o choutando diante d' a
gaita.

Era o día d' a festa d' o porto: o gaitero tocaba
unha alborada.

Eu non sei qu' eucantos ten pra min esa m'ise-
ca d' a nosa terra, que tanto me fai sentir.

A alborada é o tenro cantariño, o esmorecente
alayo d' o corazón namorado, a meiciña d' as fon-
das coitas.

Ela falanos d' as melancóuecas brétemas d'
outono, d' as anduriñas que foxeu, d' os hirmaus
que van pr'a América; as notas que repinican
n-o punteiro son como asubios d' o melro n-a car-
balleira; o soar d' o ronco, lembra queixas, ba-
gas e esquecementos.

Ela recórdanos o lar agachado n-a creba d' o
monte someado por pinos; as noites de luar d' ó
tutreiro, as romaxes, as fiadas, ó chan quirido!

Xamais se m' esquecerá d'o pensamento aque-
la alborada que cubin n-o porto pol-o vraz; as
notas de aquela gaita engarceinas cal pelras n-os
meus recordos de neno.

Eran as oito d' a mañan cand' ó gaitero entroa
n-a última taberna pra remollal' á palleta.

Pol-as ruas ciscaran feixes d' espadañas e tiñu-
cho, que recendía ó día de Córpos: os rapaces xo-
gaban n-a praza facendo *numás* d' as espadanas
pr' á tocar, namentras non saían os santos d' a
igrexa.

Non sei canto tempo fai d' esto.... pero aquela
alborada házeme d' acordar sempre.

N-o mesmo día en que a oubia souber que fou
deara n-a bahía d' o porto un barco que viña d'
Habana: alí tiña á meu hirmaq e esperaba carta
d' él.... Cando a lein quedei sin alento..... Meu
hirmau morrera d' o peito e sodades e un ami-
guiño dábam' a nova, dicíndome: «Teu hirmau-
ciño morreu a alborada»

D' estonces, pra min, a alborada soilo me dá
sofementos e tristuras.

O mar foise picando pouco á pouco; o ceo esta-
ba limpo e crarísimo.....

Alá, lonxe, ó cabo d' o porto inda se oubia ás
veces o deixe d' alborada que voaba pol-os aires
en sospiros....

LISARDO BARREIRO.

REFRAS GALLEGOS.

B

Bebe o viño onde come á perdiz.
 Ben s'alegra o lobo d' o que come o zorro.
 Berza, porqué non cociches? porque antes non me metiches.
 Berzas que no' has de comer, deix' as cocer.
 Bés cantos veras, e casa canta quepas.
 Besta de herba, besta de m...
 Besta grande, ande ou non ande.
 Bestas en pelo, hainas en Monterroso.
 Bezou a vella os beldros, e lámbes' os dedos.
 Bô es, bô es, con que tra-lo lar n' estés.
 Boca que s' abre algo quer.
 Bon ou mal pleito, ten o escribano d' o teu xeito.
 Bon vai o romeiro, desque ll' esquece o bordon.
 Bôs e maos mantén a cidade.
 Burro morto, cebada ô rabo.

C

Cada cousa é pr' o que é.
 Cada probe goberna como pode.
 Cada un fala d'a feira, segun lle vai n-ela.
 Cada un busca o pan d' o seu mastigo.
 Caldo sin pan, n-o inferno o dan.
 Cando a Candeloria chora, metá d'o inverno vai fora.
 Cando a carballeira zoa, sabe ben á broa.
 Cando a auga falou, dixo: D' os moitos e d' os poucos veñan os afoutos.
 Cando a mora madura, xa pinta a uva.
 Cando a pita cacareza, algo sinte.
 Cando a zorca anda ôs grilos, mal pol-a nai, mal pol-os fillos.
 Cando comerés antes de ir á igrexa, despois non ch' o porán á mesa.
 Cando a fame pica, sabe ben a bica.
 Cando á ruliña rular, colle o foliño e vai sementar.
 Cando chove e fai sol, vai o diño pr'o Ferrol, cargado de tenedores pra espínchar ôs homes.
 Cando falan de Roma, logo sona.
 Canto mais probe méenos limosna.
 Canto temos, ô lombo o traemos.
 Cando dan a ovella, collar á corda e ir por ela.
 Cando fores a Torbeo, leba o pan n-o seo.
 Cando fores ô consello, acorda n-o teu e deixa o alleo.
 Cando o trigo é louro, é o barbo com'un touro.
 Cando Abril recacha, queima a vella á maza.
 Cando o can quer a cadela, ofrécelle farela.
 Cando vayas á missa y-ô muiño, non chames pol-o viciño.
 Cando vai torta, o demo á guía.
 Cada un arrima a brasa pr'a súa sardiña.
 Carne d'o peito, moita sona e pouco proveito.
 Casa vella, toda é goteira.
 Canta mais presa, mais vagar.
 Cantar como payo, e comer como pito.
 Cáyame tarde e réndame cedo, qu'eu che pagarei o que debo.
 Cegos, pegas e choyas, dou ô demo estas tres xoyas.
 Cerco n-a luz, enxuga á lagúa.
 Cigarro de guapo, moito papel e pouco tabaco,

Co'a autoridá y-a inquisicion, chiton.
 Como te percuras, duras.
 Compra n-a casa, e vende n-a feira.
 Con pan e viño, pasase ó camiño.
 Con peras, viño bebas, non sea tanto que naden as peras.
 Corta canto ve, e deixa canto topa.
 Cousa de moitos, có men' a os lobos,
 Coita faz, velha choutar.
 Corren as nubes pra Lugo, auga n-o puño.
 Correu as nubes pra Ourense, sol que nos quente.
 Chamolle tia, pra que me dia: e si me non dá, chámolle tia d'acólá.
 Chova por Abril e Maço, e non chova en tod' o ano.
 Chove, chove n-a casa d'o probe.
 Cristo ganado, cristo papado.

CASOS E COUSAS.

¡Veña d' aló! marmuraban
 Os paganos d'as lunetas;
 ¡Veña d' aló! repetían
 'O salir o Coro á escena,
 Os que n'as funciós s'atopan
 Mais ô rente d'as estrelas,
 E decir, os d'a cazola,
 Ou mais ben, os d'a forneira.
 ¡Pois vaya xá! dicen eles,
 Os d'o Coro y.... escomenza
 O preludio d'a Cantata
 Que figurab'a cabeza
 D'isa churrasqueira festa
 Que en honor de Rousalia,
 A gran filla d'a Suevia,
 Unhos poucos prepararon
 Anque moitos aparezan.
 ¡E logo, que che parece?
 ¡Tén ispiracion Persira!
 Perguntab' un tatabello
 'O Tio Marcos d'a Pitela.
 —Sempr'o tal se pintou solo
 Pra facer esas angueiras—
 Contestaball' O Tio Marcos
 Con moita prosopopeya.
 —¡Hai qu' aplaudilo!—Aplaudamos.—
 —Ben-ô merece—¡Abofellas!—
 Y-aplaudiron a rabiár,
 Y-o Coro foise d'a escena.

E sin máis tempo qu' o que se necesita pra sacar lume n'o esqueiro cando sirv'o eslabón y-a pedra bot'a boas chispas, apareceu n'a tribuna o mais enxebre d'os oradores cubanos: o señor don Rafael Montoro, nomeado—con xusticia—o Castelar d'as terras d'o Yumurí. Y-empezou a falar pol-os falares, primeiro, d'o por qué d'a súa presenza n'aquél sitio, despois, de Rousalia, logo, d'os *precursores* d'o noso renacemento, máis tarde, d'a revolución d'o 46, e por último, d'a emigración d'os gallegos e d'o afeuto qu' a todos nos teñen os fillos de Cuba, como que todos—son as suas palabras—costitaimos unha lexión de xente honrada, sufrida, traballadora e valerosa.

Pol-a parte que nos toca, baixamosll-a man ô señor Montoro y—;abofé! que lla baixárimos

máis si n'os tocautes ó asunto d'a emigración estivéramos d'acordo, que non o estamos, nin podemos estarlo, namentras a emigración non deixe de ser o qu' é boxe pra Galicia: unha grandísima calamidá que fai maor a disgracia d' aquila hermosa terra qu'esnaquizan, pouco a pouco, as gabelas y a usura, o fisco y o goberno.

Pol-o demáis... ben dita sea a nai que te pareu, defensor entusiasta d'o nome Gallego!

Cantou despois Varela
Linda romanza,
E si guenll'o estuche
De Garcy-Camba.
Ambos e dous,
A barullo outaberou
Mil ovaciós

Tocoull'o turno entonzas
A Doriadiña,
Sen lo de tod'a xente
Mui aplaudida.
¡Ten ela un xeito
Pra leer poesías,
Que dár dá xenio!

E si despois de lere
Nos canta un pouco,
E canta a melodía
Bajas e Sonos,
Enton, d'aquela,
Paresces a calandra
Cando gorxea.

Y agora entramos n'a segunda parte d' isa gran velada, cuya fecha—o 25 de Marzo—non s'esquencerá en moito tempo, como qu'a illa se debe o qu'a colonia gallega d'a Habana soupese honrar, como honrou, a memoria d'a gran rula d' Iria.

Y ahí temos ó Doutor Espada, ilustrado fillo d'as Burgas, subind'o pasadoiro d'a tribuna, desde donde—menutos antes—nos agasallou ós gallegos, o Demóstenes cubano. Conociamos a Espada, como literato d'os de máis nombradía; vaise nos revelár agora como discípulo aventaxado d'a cencia de Ciceron.

Xa empez'a parola. Escolitemos.—Qu'a fala gallega fora a italiana, é a mais melosa de cantas s'usan n'o dia. ¡Bravo! Qu'a muller gallega nou é soilo a muller d'a sua casa, qu' é unha muller xic, amante, espiritual, patriota, verdadeira madroa d'o bó, d'o santo e d'o nobre.—¡Ixuxú!—Que cand'ós gallegos lles chegou a disgracia e tiveron que liar as bandeiras d'a sua xusta causa, non atoparon unha mais a xeito en que conservarlas, qu'o corazón d'as xeitosas hirmás de María Pita.—¡Hurra!—Que Galicia pode presentar á España unha trinidad de mulleres capaces d'abrilantar, por si solas, o libro literario d'a pátreia hestoria: Concepcion Arrenal, Emilia Pardo Bazan e Rousalia Castro.—¡Bravísimo!—Qu'ista última, poetisa lírica por escelenza, non é soamente unha gloria d'o chau gallego, sinou d'a España enteira, y en fin, qu'os gallegos d'as duas veiras d'o mar, honrabans'a si mesmos, honrando—como s'estaba facendo—a memoria d'a inspirada autora d'os *Cantares Gallegos*, Fo-

llas Novas, En las orillas del Sar, El primer loco, Ruinas y El Caballero de las botas azules.

Espada—como pol-o dito se desprende—pronunciou un discurso exzebre que foi aplaudido hastra pol-o máis escéctricos.

¡Dios o bendiga, y a pátreia lle premé os seus esforzos por veneral as glorias d'a terra!

E tras d'os ¡bravos! e ¡hurras!

Y aturaxos que rabeán,
Outra vez apareceron
Garcy Camba e mais Varela.
Nova ovacion pr'o primeiro;
Pr'o segundo, nova ofrenda
D'o entusiasmo e d'o cariño
Que sinten e lle profesan
Todos cantos miran n'él!
O reiseñol d'a Suevia,
Y... hastra logo, meus amigos,
Qu'hoxe teño moita presa,
Pois ¡Non mais emigracion!
Traime de ceca pra meca.

NOTA.

O treato presentaba
Un aspecto que ¡abofellas!
Nou se ven, hai moito tempo,
Unha cousa com'a ela.
Adornaron os seus palcos,
A nobre *Beneficencia*,
O Eco d'o señor Inana,
A *Xuventude Gallega*,
A *Revista de Galicia*
De Cora e Pepe Fontela,
A *Sociedad de Instrucion*
E *Rec. co* d'os d'a Suevia,
Y en fin, de branco e mourado,
Con escudos e bandeiras,
Lazos, cintas, gallardetes,
Coronas y outros emblemas
Feitos, n'o caso, por Brocos,
Qu' é un rapaz d'os de primeira,
Ista prohibia *Revista*
Nomad'A GAITA GALLEGA.

OUTRA.

O produto d'a velada,
Si a miña conta non erra,
Chegará a dez mil reas
En sonantes boas monedas.

CHUMIN.

PARTES TELEFONICAS D' "A GAITA."

PRAZA D'O VAPOR 45.

Os gallegos d'u barrio, entusiasmados co anuncio d'o estreno de *Non mais emigración!* inventaron o seguinte refrá que pode poñer n' A GAITA, pois, así en medra! non está descañado.—"O que o DEZ d' de Abril non vaya á Tacón, nin o bó gallego nin sabe o qu' é bó."

CORTIÑAS.

PRAZA D'O VAPOR.

(Cambia d' euro)

Os que tiñan onzas vellas, n'o fondo d'a ucha, reñemas o trocar por papel cheiroso do Blanco, pra poder adquirir lo-caldades pr'o estreno de ¡Non mais emigración!

CANOSA.

IMPRESA D' "A CORRESPONDENCIA DE CUBA"

A GAITA GALLEGA.

REPINICA MUIÑEIRAS, ALBORADAS E FANDANGOS, UNHA VEZ 'O MES.

Director: CHUMIN DE CELTEGOS.

AÑO SEGUNDO.

N.º Habana, 27 d'o mes d' Abril de 1886.

TOCATA 10ª

26 D'ABRIL DE 1846!

A memoria d'os mártires d'o Carral.

Salvo, salvo, inmortales campeones
Que arrebatados por la santa idea
De libertad, sus inclitos pendones
Desplegásteis con honra en la pelea
Dando ejemplo sublime á las naciones:
La patria que habiteis el cielo sea.....
Mientras la fiel Galicia que os adora
En vuestras tumbas se entusiasma y llora.

Aurilio Aguirre Galarraga.

Qu'unha rexión esnaquizada pol-o fisco y a usura, aldraxada pol-ós górnos y escrava sempre d'a máis fera e despótica tiranía, precure, podendo ter vida propia, romper d'unha vez pra sempre, as cordas qu'a cinguen o carro d'a comun nacionalidá, é un feito que máis debe merecer os aprausos qu'os esconxuros; d'a mesma maneira qu'o aditamento d'apóstatas está ben aplicade ós pobos que, sin xusticia n'a causa que procraman, desfán en mil cachos as amarrallas qu'o sangue, o amor, o idioma, a relixión y as costumes, tece-ron pra viviren sempre unidos e sempre humanos.

Qu'a Xunta Superior provincial de Galicia, creada en Santiago á raíz d'a revolución qu'en 3 d'Abril de 1846 estralou n'a antiga Lucus ó maúdo d'o valente xefe d'o segundo batallón d'o reximento de Zamora, don Miguel Solís, pregóase—n'a sua famosa procrama d'o 15 d'o propeo mes e que suscribía, entr'outros, o seu autor don Antolín Faraldo—o lema de *Non queremos ser máis que gallegos*, dando así un carautre compramente oposto ás ideas que xerminaron o levantamento, e que n'eran outras qu'o destrono d'o górnio—xá n'aquela fecha conseguido—d'o antigo adito a Carlos V, Xeneral Narvaez; qu'o feito que lembramos e que tan pouca acollida tivo pol-a falta de preparación, sea, ou non, merecedo de censuras, non somos nosoutros os chamados a xuzgalo, posto que sentimos, pensamos e queremos, o que querían, pensaban e sentían as lexións d'o director d'*O Porvir* de Compostela, si ben, á nosa vez, seamol-ós primeiros en reconocer qu'a ocasión non era a máis oportuna, apesar d'estáren—n'aquel antonzas—máis

remachados que nunca os escravos d'a cadea que nos suxeta ó lar alleo.

D'unha maneira ou d'otra, as cinzas d'os que confiados n'a falsa palabra d'o Marqués d'a Habana capitularon n'o convento de San Martiño de Santiago e qu'o 26 d'Abril d'o 46 foron fusilados n'os arrentes d'o pobo de Carral, deben ser veneradas pol-ós gallegos que sintan rebulir n'o seo o amor á causa d'a rexeneración de Galicia.

Non basta qu'o górnio d'España—por lei d'o 28 de Novembro de 1855—haxa decrarado *ben méritos d'a patria* ós mártires d'o Carral, mandando—ó propeo tempo—qu'á sua memoria, e por conta d'o Estado, se lles erga un monumento, non. Non basta iso, porqu'iso—caso de facerse, que pol-o d'hoxe está esquecido—non enbe as aspiracións d'os gallegos enxebres, d'os qu'ollamós en *Miguel Solís, Vitor Velasco, Manoel Ferrer, Xacinto Daban, Fermín Mariné, Ramón Xosé Llorens, Xan Sánchez, Iñigo d'a Infanta, Santiago Lallave, Farruco Márquez, Pepe Martín e Felipo Valeiro*, ás primeiras vítimas—despois de Pardo de Cela—sacrificadas en aras d'o altar d'a patria.

Monumento, sí; pro monumento noso, con epitafio feito por nos y atributos xenninamente nosos.

Iso y aínda máis, debemos os fillos d'a Suevia ós derrotados en San Esteban de Palco, y A GAITA, qu'hoxe—aniversario d'o sangrenta hecatombe—enloita a sua primeira prana en xusto homenaxe d'admiración e relixioso respeito os patriotas finados d'o 46, faltaría ó deber que se impuxo, si con motivo d'a triste efemeride lembrada, non recordas'os seus suscritores y amigos o deber en que todos estamos de pagar axiña o débito contraído.

Namentras..... digámos ó lugar d'o crime, o qu'o autor d'*Españas, Follas e Flores* decía ó monte Medullo:

.....n'a tua fonda cova
A morte as cinzas d'ises héroes garda;
;Si a vella patria en veneral-as tarda.
Ten esperanza n'a Galicia nova!

CHUMÍN DE CELTEGOS

26 de Abril de 1886.

UNHA BODA EN EINIBO.

I

—Cómo te chamas, rapaza?
—Chámome Ádega Silvan.
—Ai, Ádega! Entr' esas *siltas*
Quixéram' eu euredar...

Tal dixo á certa meniña
Certo díaño de rapaz,
E dend' estonces antrambos
Queréns' á non poder máis.
Toda-l ás noites d' inverno
N'as fiadas d'o lugar
Están de groma e palique
Dend' enton Ádega e Bras;
E nou hai festa n' aldeá
Nin precesion n'a cibdá,
Donde xuntos non s' atopen
Un galan y-outro galan.

Cand' hai danza n'o turreiro,
E Bras ó turreiro sai,
É sempre Ádeg' a primeira
Que co' él se pon á bailar.
S' éla vai á romaría,
El á romaría vai;
S' éla dá un ichav' ón cego,
El outr' ichavo ha de dar;
Y-espello de namorados,
D'o sen cariño eu sinal,
S' éla un caravel n'a boca
Leva por cuselidá,
El outro caraveliño
Ha—de por forza—levar.

Enveza de tod' as mozas,
Cando xuntos vén ou van,
Moitas ó son d'o pandeiro
Cantáball' este cantar:

“Non te chegues moit' ó lume,
Volvoretíña real,
Non te chegues moit' ó lume,
Mira que te vas queimar.”

Mais fas tanto caso d' ésto,
Tanto d' esto se lles dá,
Como si rouzára un carro,
Como si ladrára un can.

Un ano pasou y-outro' ano
Pr' os namorados en paz;
Ei dinantes se querían,
Queréns' hoxe moito máis.
A lei q' os dous se tiveron,
Temend' ó cabo faltar,
Por que toda corda creba...
Por onde esprica ó refran,
Unha miaxa d' estado
Tratand' ó fin de tomar,
Ádega e Bras d' esponsallas
Fixeron xuro formal,
E pra casarse pediron
Lisenci' e vénia á seus páis.

II

Y-alí van de car' a igrexa
Alí van ambos á dous,
Pol-os dous sogros gardados,
Seguidos de seus abós,
Éla de alegría foncha,
El morréndose d' amor,
Parecían dous paxáros,
Conform' un d' outr' á caron
Mirábans' á furtadelas
Cal si tiveran rebor.

Ádega esta'ta tan cuca
Que dab' admiración:
D' aqueles seus ollos negros
Aumentábanll' o negror
A cófia y-a palramenta
Y-a saya, que negras son.
As mapoias d' seus beizos
Collían roxo inda mór
D' o colar de coraliños
Qu' o noivo lle regalou.
—¡Qué hermosa vas! marmuraban
Detrás d' éla algú chismós:
¡Dio-lo queira que che dure
Moito tempo esa color!...

Pero s' éla en compoñerse
Puxo tod' o seu teson,
Bras non vai menos composto,
Qu' atrás nou se lle quedou;
Pois anqu' era por Agosto
E queima que pasma o sol,
Lev' unha capa tan longa
Que non hai outra millor.
Qué calados n'a camisa!
Qué zapatos de mallós!
Qué cintín o d'a chaqueta!
Qué rizo o d'o pantalón!
Qué ben lle dí a escarape!a
Que cusida e' un liñol
Lev' á un lado d' o chapeyo
Desque d'as quintas libróul
¡Traballos que pr' esculirse
Pasára n' aquel enton!.....
¡Mecifheiros qu' o roubaron!
¡Diñeiro que lle costou!

Mais aquelas agonias
Pasadas, gracias á Dios,
Todo pra Bras hoxe é gloria,
Felicidade y- amor.

A par d' Ádega, moi teso,
N'a igrexa ó rapaz entróu;
Déull' á noiva auga bendita,
Outunos o confesor,
E logo, o señor Abade
Botúlles as bendicións,

Dend'á vispor' avisado,
Por ser d'uso en Einibò,
Está esperand' ós cortexos
O gneiteiro que chegón.

E cando, por fin, d'o tempo
Saíron ambos á dous,
D' a gaita ó *ti tirilo*,

D'a caiz'ó *tromporrontron*,
Caíndo as doce d'o día
D'espadaína n'o relós,
Descontr'a casa d'o noivo
Apatuleya marchóu.

III

Mais xa de Bras n'a coeña,
Roxe o rixon n'a sarten,
Ferben á cachon os potes
E cheir' aurego e prixel.
Perparada n'o sobrado
Unha mesa d' oito pés,
Con catro mantés cuberta
Por que non chega un manté,
Fumegan enriba de éla
Tres barcales, todos tres
De chourizos cugulados,
Lacon e vaca, á escoller.
Pancheas por onde queira
De pan Albeiro se ven,
Bicas de centeo e millo
Pra gusto de quen quixer;
E n'o corruncho, con netos
Alá por corent' e seis,
Toupa de chea unha cántara
De purrela com' a mel.

Chegados á casa os noivos
Y os convidados tamen,
Fixeron a crus n' os pratos
E puxéronse' á comer.

¡O q' aquelas probes velias
N' os seus fillos se revén!
¡Cás' envidian ós casados
Os qu' están pra merecer!
¡Qué olladas lle botan éla,
Qué olladas lle botan él,
Solteiriñas e solteiros
Cando non os ve ningúen!

Mentras ús falaban y outros
Non paraban de comer,
Os páis d' os noivos decían
Quediño, con certo aquél:
—O meu... leva unha xugada
Y on carro... ¡y a de vosté?
¡Unha uehiña chea... d' honra!
—Pois mire, abóndalle ben;
Por q' ond' hai honra e saúde
Estánll' os milliores bés.

Perdidos un pol' o outro,
Tras d' unha vez outra vez.
Os noivos chúscañs' o ollo,
Com' o qu' a cousa non quer.
Alá debaixo d'a mesa
Rebulía non sei qué
Qu' Adega púñase roxa,
Roxa com' on caravel... .

—Marcha can, deci' onha vella,
¡Hor' o demo onde te vés!
Váite roer pr' outro lado,
¡Ou seique tes gana de...?

N' esto, ó viño comenzaba

N' as cholas á remexer,
E bébedos éles y élas
Todos puxéronse' en pé;
Y as xerras levand' á boca
Y escurrichand' o pichel,
Ó son peccador d'a gaita
Que toca tocatas ceu,
Os convidados brindaron
D' esta maneira cortés:
¡Viv' a noiva! ¡Viv' o noivo!
¡Vivan homiñ' e muller!
¡Por moitos anos se gocen,
Por moitos anos, amen!

IV

A francachela acabouse,
Qu' afé que non foi ruín:
Xa e de noite: a branca lua
Alá d'o ceo n' os confís,
Entr' un exame d' estrelas
Com' almeudras d' Allariz,
Inda loce que parece
Un pandeiro de marño.

De frescos cheiros cargada
Pasaba soprand' a bris
Y os paxariños n' as pólas
E n' as chousas a perdiz,
Nos seus buracos os grilos
Y as ovellas n'o cubil,
Us c'os seus roucos cantares
Y outros con trinos xentís,
Compuñan unha armonía,
Qu' era o qu' había qu' ouir!
Parece qu' a Natureza,
Nai querendósa e felís,
Daba o paraben ós noivos,
Qu' eran esposos por fin.

¡Miráinos! 'O son d'a gaita,
D' o bombo e d' o tamburil,
Estan bailand' a muiñeira
El y éla, ó pé d' o patín.
¡Cóm' él torce aquelas pernas!
¡Cóm' éla estroza o mandil!
¡Cóm' recoll' él a faixa!
¡Cóm' éla move os cadrís!

Arredor d' éles, en roda,
Mozas ó mozos alí
Bailan tamen, entramentres
Que pegando atruxos mil
Esmoen o pan d'a boda
Un fato de pelingris.

Tant' alegría mirando
Os vellos sin dentes rin,
E senten non tel as pernas
Pra choutar e rebulir.

Érguen cen nubes de polvo
Co' as chancas os bailarís,
E tanto castañetexan,
Que naide s' entende alí.

Gueiteiro que máis ben toque
Nunca en Einibó se víu,
Qu' aunque toc' á secas, toca
Qu' non hai máis que pedir.

Vendo como repinica
N' aquel punteiro sutil,
Todos quedans' asombrados
Un instante sin sentir;

E cand' ó cabo repostos
D' o asombro, volven en sí,
Perguntan todos:—¡Y-os noivos!

¡Vai boa! Nin e' un candil!

M. CURROS ENRIQUEZ.

O AMOR.

IV.

O amor pr' os xogadores é unha baraxa que non ten sotas. Nou hay home que non teña por unha vírxen á dona d' os seus amoríos.

Co' esta baraxa xogan homes e mulleres, á birisca ás veces, pol' as gñaduras d' ollos e pol' as apertas de pés que se dan: outras veces xogan ó tresillo e non falta quen leve codillos d' aquela caste. De cando en vez os mozos collen a baraxa n'a mau e degóranse por lle *tirar o pégo* ás mulleres; pro elas vélanse e non apuntan. N' estes xogos d' o amor danse moitas xudías e contraxudías, poucas vizeas, e cuasque nunca contravizeas. As maiores e menores veñen á feito, y-os *muchachos* por tempadas.

As noivas salen en porta, ou á volta cando as amarran os páis pol' a mor de que non boten parrafeos c'os mozos.

N' o amor os entreses son condanidos; cuasque sempre saltan pol' a ventana.

Entr' os xogadores, namorar unha rapaza é correr un albúr. Si o que namora sai co' a sua, *dáse* xogo rodado: si a rapaza non lle dá creto ou se burla d' os seus xuramentos, *está de mala*.

N' a banca d' o amor poucas veces se bota galo, e lévase de que os galos n' os amores pasaron de moda: si cadra, e sin que ninguén se deprecate, bótase o medro, ou *solta o touro* algun pai enra-bechado.

Todol' os mozos andan á *velas vir*, pro tendo ti-no de fuxiren d' as *cargadas*.

Cando say unha filla á porta y' o pai á volta, mal agoiro, proba de que o que talla non baraxa limpo.

Cando as mulleres colleu esta baraxa n'a mau non fan mais que trampas, porque amarran que nin o diaño pra que os homes perdan hastra quedaren tronados.

A muller que se casa fixo a sua xogada; o home que rifa c' unha e ponse á ben con outra, *vay ó desquite* e decote sairá perdendo.

A que dempois de moitos anos d' amoríos s' al- contra solteira e dá e' un home que lle fala de ca-samento, colleu un momio; a que dempois de rifar c' o seu cortexo volve ás andadas, fai as paces e cólleo pra leva' o á eirexa, *levanta un morto*; a que se casa mais de duas veces e vese viuda, pro-be, vella e con fillos, tronou; a que casa c' un ho-

me rico, de súbito e sin contratempas, armouse; a que cansa d' escoller entropieza c' un home mais guapeiro, mais acomodado e de millor xenio que os outros, denlle os tres polpes á unha fragata: a que lle saca o noivo á compañeira, copon a banca, a que n' os primeiros amores ten un entropazo, quebroulle o xogo; a que sin ter entropazo divír-tese e troca d' amantes como de camisas, gana sin espoñerse á perder; a que fala con todos sin facer caso de ninguén, cobra por dereita; a que se casa con un que ll' enche o oillo, pranta; á que sendo casada gánalle as voltas ó marido pra pa-rrafear d' amores c' un casado, xoga cobrando e pagando; a muller que n' os negocios d' amor vai c' os d' a feira e ven c' os d' o mercado, a que ten pra todos falas falangueiras e miradas tenras, a que sempre xura que ama pol' a primeira vez n' o mundo, a que con mintireiras faladurias embaru-lla a cantos pode, xoga con baraxa marcada.

As cartas d' a baraxa d' o amor non teñen pinta, pero escúlcase. Si unha muller ten a costu-me de falar con mozos ricos, pinta d' ouros: si pa-rola solamentres con militares, pinta d' espadas: si parrafea con cosecheiros, vinculeiros ou xente que teña bodega, pinta de copas: si conversa con mozos que non teñen oficio ni beneficio e non es-tudean nin traballan; pintan de bastos.

Mais nin por esas deben os homes fiárense, porque as mulleres *dan o salto* con lixeireza e corren a pinta por arte de bruxería.

A todol' os que chegan ós vinte anos esco-ménzanlle á tocar os ases: ós que pasan d' os ccarenta, de levaren parte n'a banca pra pagar as cargadas que os banqueiros botan: ós que pasau d' os sasenta, fan os oficios d' os xogado-res que perderon o que tiñan y' empeñan o que poden pra xogar; os que pasan d' os satenta, xogan de boquilla; os que xa casados andan ás mozas, xogan fora de porta; os que namoran ás costureiras pra conseguiren algo, xogan en vo-ivendo; os que namoran ás rapaciñas que nou che-garon ós dazasete, xogan a promeiras; os que rondan ás casadas, xogan pisando; os que lle fan a rosca d' o galo á todas, xogan ó elixan.

N' esta banca hay moitos xogadores d' albur e galo.

¡Quén fai de tapete? ¡Quén corta!

Pol' o mundo anda moitos doutores que pode-rán responder.

MARCOS D'A PORTELA.

LEMBRANZAS E SAUDADES.

Carta de "Chumin de Céltegos" ás suas hirmás.

I.

Fai catorce ou quince dias,
Qu' aló por *Cárlos Terceiro*. (1)
Un neno tamborileiro,
Seique fillo de Padrón,
Tarareaba unhas copras,
D' a nosa terra á maneira,
Unhas ó son d' a muiñeira,
Outras d' o fandango ó son.

(1) Rua d' a Habana.

Era led'o rapaciño,
Listo, guapo, agarimoso,
De xenio alegre, gozoso,
Y-acostumado á ruár;
Choraba por ir ás festas:
Era, en fin, bo descendente
D'aquela bendita xente
Que nacen preto d'o Sar.

O xeito con qu'entoaba
As cancións mais populares
D'os galicianos lugares,
Maormente, o a lá lá:
Levoume d'o neno ás veiras,
Póis estaba desviado,
Pra máis de preto, ó meu lado,
Otio tarareár.

Levaba xa un bou anaco
De tempo, ó rapáz mimando,
Cand'un capatáz bufando
Con moito aquel e tesón,
Fix'o fuxir mala y-alma!
Correndo máis que lixeiro.
Séique, pórque ¡barrufeiro!
Non lle gustaba aquel son.

Solo me quedei d'aquela,
N'a miña terra pensando,
N'a y-a miña agasallando
Recordos d'o meu lugar:
Feitizos d'aqueles tempos
En que nenño brincaba,
En qu'a miña nai bicaba
Sin qu'a poidera deixar.

Morfeo, entón, feiticeiro,
Votoume cen amerrallas,
E cal si en leito de pallas
Me tendéa pra durmir,
Así me deitéi n'as pedras,
Servíndome de regazo,
Dous coyos que d'ua ribazo
Arranquei preto d'alí.

Canto me gocei soñando,
¡Miñas hirmás queridiñas!
Cantas cousas garridiñas
Ollaba n'aquel estar:
Cantos homes e mulleres,
Alboyos, árborcs, frores,
D'esos vosos arredores
Via ó pe de min pasár.

II.

Soñei que frente por frente,
Ou, máis ben, diante por diante
D'a ribeira d' *Espasante* (1)
Donde bate fer'o mar,
Iba, en popa, nabegando,
Caminiño d'esepobo (2)
Eu que nacio, e donde nobo
M'enseñaron a falar.

O tempo bon parecía,
Póis, si ben por algús lados

Alcontrabans'espallados
Catr'on cinco nubarrós,
Moitas veces sucedéa
O mesmo, sin que ventára,
Chovéa mis chuviscóara
En dez legoas ó redór.

Xa enfrentábamol-a barra
De *Ladrado*, cand'o mare
Escomenzoum'a enxordare
Con un louco remexér;
E sin póder procataree
Nai de, d'o que sucedía,
O certo é, que chovía
Como nunca vin chovér.

Timon, ferros e mesana,
Foques, cordas e cocíña,
Cadeas e canto tina
N'a cuberta o bergantín,
Foron n'o már espallados
Pol-as rachas d'aquel vento
Que trocou noso contento
N'o máis choroso xemir.

Todos, supricand'o ceo
Que nos concedese amparo,
Chorábamos sin ver faro
D'o seu divino favor;
Y-o vento non s'aplacaba,
Y-o mar máis bravo parecía,
Sin un milagre..... n-habría
Pr'os naufragos salvación.

De pronto cen asuvíos
Ferironm'as duas orellas,
E por encima d'as tellas
D'unha choouza ó pe d'o mar
Aparcen unha neviña,
De mil luces rodeada,
De galleguiña arropada:
Er'a VIRXEN D'O CRISTAL

¡Que garrido e feiticeiro
Caris, o d'a santa nona!
¡Que consolo á miña pena
Cando desd' o barco a vín!
¡Cantas veces, hirmanciñas,
Lle supriquei fervoroso,
Qu'hastr'o regaciño voso,
Deixas'o naufrago dir!

'Os seus pés levab'o vento
Cen mil, mais que tenros, mimos,
Rogos, bicos y-agarimos
De feridos corazóns;
Bagoiñas d'a fé cristiana
Que adprendín ó nacere,
E n'a que penso morrere,
S' ontra cousa non quer Dios.

—¡Tede fé!—dixo de lonxe
Aquela nosa estreliña;
—¡Tede fé!—dixo a neniña
Novamente con mais voz;
—Qu'a virxen non desampara
'Os que con delor profundo
Lle piden n'aqueste mundo
Remedios pra salvación.—

(1) Parroquia d'o Ayuntamiento d' Ortigueira
(2) Santa Marta.

Tal dixo, e, mirand'o ceo,
Desaparceu decamiño,
Deixand'o mar tranquiliño,
Sin ruxir nin estroulár;
Fuxeu o vento pra lonxe,
E cando menos pensamos
N' esa Vila fondeamos
Mesm'o rente d'o Peirál.

III.

Corriu entón a apreixarbo
Mais qu' unha lebre lixeiro,
Gozosiño, feiteceiro,
Por vosos beixos bicár;
Saltéi d'un brinco a escaleira,
Fun de cote pr'o sobrado,
Y' ò chegar ó voso lado.....
Empecei a despertar.

Abrin os ollos, e vinme
Solo, miñas hirmanciñas;
Sin vosoutras, garridiñas
Frores d'o meu curazon;
Sin miña nai, nin aqueles
Feitizos a quen adouro
Com'o úneco tesouro
Que cobiz'o meu amor.

Cando así me contemprei.
Maldecín d'a miña sorte
Xurei escapar pr'o Norte
D'a terríña de Feixó;
Pois, vivindo en *Santa Marta*,
Y' o lado d'a miñas netas,
Xa non pode sufrir penas
Quen tantas sofreu acá.

CHUNIN.

FARRUCO AÑON.

(Traducido d' o castelao de W. A. Insua.)

Oito anos fai hoxe que finou pr' a vida, máis non pr' o recordo, o insine e popular poeta gallego Farruco Añon.

Chamabanl' algúis o Berauxer d' a nosa patrea y' á verdá non fora de xeito posto que ben pode competir c' o poeta francés, o autor d' *A Leiteira*, poema xeitoso e sentido qu' ò igual de *Nai chorosa* d' Alberte Camiño está revertendo tenrura e gracia, beleza e sentimento.

Nacen Añon n' a primeira viutena d' o presente sigalo, e com' o sigalo foi revoldeiro e demócrata. N' aquila gran revolta d' o 46 que tanta sona tivo en Galicia y' a tau lonxe puido levala si a traición non sorprendes' á boa fé, tomou parte inuí directa Añon, e como Romeiro Ortiz y' outros máis, veus' obrigado a pedir albergue ò reino lusitán pra librarse d' un fin tráxico.

Estudeante de teoloxía e dereito n' a cibdá de Compostela, era mais conocido pol' os seus preciosos versos, qu' antusiasmban cada vez qu' os lía òs seus compañeiros, que por amante d' os estudos xurídicos. Importabanlle menos os prolegómenos qu' as regras d' o arte poético e d' eiquí qu' abandoase de bon grado os seus frios maesos,

pra dedicarse tod' ò estudeo d' a natureza y' o esame d' as impresiós que n' a súa y' alma deixaban o bello y' o subríme.

Sou d' aquila época os seus versos, menos aliñados que sentidos e qu' en peródicos distintos—moitas veces n' *O Eco de Galicia*—viron a luz pública.

A musa d' Añon, pol' o xeneral alqueirante y' epigramática, compraciase en dibuxar feiteceiros cuadros, y' él que tanto sofrea n' o seu viaxe pol' o mundo, verdadeiro cómaro d' espiñas, tivo sempre intrés en facer rir òs seus leutores.

¿Quen non leu, sin destonillal' as queixadas, a súa célebre composicion *O Borracho y' o Eco*? N' ela demostrou Añon ser tan frorido poeta como rosmon escritor.

Añon non escribeu moito: enseñou moito máis.

Concedor de varios idiomas consagrouse a ista clás d' enseñanzas e metendo, n' as duras chenchas de picaros mal criados, palabras francesas, alemás, portuguesas e inglesas, atopou o pan qu' os seus versos lle negaban.

En Portugal, donde pasou varios anos, aprendeu de tal sorte o idioma lusitán, qu' escribeu n' el difrentes poesías que foron recibidas con aprauro d' aquil' afertunado país.

N' os Madriles, donde tamen vivéu moitos anos, formou parte d' isa valente lexión d' obreiros d' a intelixencia que se chamau perodistas, escribindo todol' os días artícalos enxebres que morrián despóis d' o curto tranío d' unha noite.

O 20 d' Abril de 1878, probe, enfermo y' esquencido de todos soltou o último alento n' o Hospital d' a Princesa en Madrí. Un rayo d' o sol d' a primaveira bicou a súa rebellida testa.

N' outro tempo vira él tamen o lógbre sobrado d' o hospital en qu' un poeta xurdio, o autor d' *Os Lusíadas*, Camoens, finára en igualdá de circunstancias.

Este siquera tivo un escravo que lle pechou os ollos. Añon iría á caba c' os seus abertos, si a man santa d' unha "birmá d' a caridá" non tivese lástema d' il.

Tal foi o vivir e tal o morrer d' Añon.
Xa descansa ¡benabenturado!

Ch.

Abril 20, 1886.

O FIADAIRO.

I

Cando vai anoitecendo,
caudo as campás d' a parroquia,
ò toque d' as oraciós
dooridamente dobran;
cando d' os eidos s' aleixan
as xentes traballadoras,
namentres que pol' os mortos
as almas cristianas rogan;
camiño d' o fiadeiro
van os mocíños e mozas,
mais satisfeitos e ledos
que pr' a festa d' a parroquia,
os us brincando c' os outros,
cantando entre dentres copras.

II

Alí n·a casa d' o crego
 á luz d' un candil, que colga
 d' unha baraza pequena,
 vense as rapaciñas todas
 en dous ringuilós postifias
 as unhas diante d' as outras,
 contando contos de bruxas,
 turra que turra d' a roca.
 ¡Ay que carifias tan brancas,
 que xoviales, que xeitosas!
 ¡Cánto fogo n·as miradas,
 cuántas sorrisas n·as bocas!

III

Alí tedes a Marica,
 rapaza traballadora
 que fion antroite á noite
 dazasete mazarocas.
 Unhas nove eran de liño,
 as outras oito d' estopa;
 pero meu Dios ¡qué fiadas,
 que lisiñas e que boas!
 Alí tedes a Carmela
 que aprendeu de memoria
 os cristos, o ca'andario
 e moitos libros n·a escola:
 ela dívos as palabras
 como o crego d' a parroquia,
 esas cousas que se din
 cando ván á erguer a hostia,
 ela lee de corrido
 facendo puntos e comas:
 si é que teñen en Bôs Aires
 cortexos algunhas mozas,
 ella escribelles as cartas
 onde o seu amor lle mostran,
 en fin evos á Carmela
 pra este lugar unha xoya.

IV

«Calade... ebi ven a trullada
 d' os mozos de Santa Comba,
 condergados... ¡cómo berran
 o cantas cántigas botan!
 Ca'ande... que traen pandeiro,
 e tran ferreñas e conchas...
 Está feito, hoxe hay ruada »
 Y·asina din e reloucan
 os mozos pol·o camiño,
 e n·o fiadeiro as mozas.

V

«Xa chegan... chists... caladiñas
 que xa están chamando á porta »
 Pol·o burato d' a chave
 guicha un mozo dende fóra,
 e' o sombreiro car' atrás,
 cal si á beber anga fóra.
 Loitan outros por gaichare,
 y·entre rempuxos e loitas
 arrebulladol·os mozos
 fan abrir de par a porta.
 Enton ármase o barullo,
 enton empezan as gordas,

trema o candil n·a baraza,
 arreconchéganse ás mozas
 y·os condergados d' os homes
 quéreulle queimar a estopa.
 —¡Non pode ser!—berran unhas
 escondendo ó tempo as rocas.
 —Non seandes barafullas
 qu' o liño cartifios costa.—
 Mais ¡quén a ley alí pou
 si ningun dito s' escoita!
 Vense queimar as manelas,
 os fusos pol·o chao rodan,
 e cal si fosen o demo
 trasfulcan cant' eles tocan.

VI

Comenza á tocar·o chifro,
 logo a pandereta sona,
 cata que demol, calados
 quedan cando tal escoitan.
 —Peneira ben o pandeiro,
 dícelle Xan á Calrota.
 —¡Viva o fiadeiro, e vivan
 os mozos de Santa Comba!—
 Y·o pandeiro e pandereta,
 y·o chifro, y·as castañolas
 que dempois tañe o que baila,
 e facendo duo ás conchas,
 compoñen a leda orquesta
 d' aquela trullada louca.

VII

Cando causan as rapazas
 o rapaces de dar voltas,
 y·as perguiceiras d' as vellas
 dan coteñadas ou roncan,
 séntanse logo n·os bancos
 e dempois historias cantan.
 Hay quen dí con xuramento
 que viu pol·a corredeira
 d' o muiño, unh' alma eu pena
 en duas sábas envolta;
 esto que conta Xuliana
 fai tremer de medo á todas.
 Fala logo a tia Xacinta
 (por nomeada *Cazola*)
 o dí que viu a *Compañía*
 sair de noite, á deshora,
 e que n·o medio d' o adro
 fixeron logo unha focha,
 e que por ela fuxiron
 as unhas dempois d' as outras.
 Así vay corrend' o tempo,
 hastra que por fin escoitan
 o ronco canto d' o galo
 qu' e o rilox d' a parroquia,
 de noite, pois pol·o dia
 o sol sírvelles de norma.
 Van deixando o fiadeiro,
 pois ven que vay sendo hora;
 e saen d' alí xuntifios
 cada mozo co·a sua moza;
 unhos van de parraseo,
 os outros cantando copras,
 e chegan á casa e dánse
 as boas noites á porta.

Pouco de pois, os aldeanos
entr' as brancas sábas folgan,
e sosega o pobo enteiro
agardando a luz d' aurora.

O fadeiro pr' aldea
é o que n' a Côte a pompa,
o que n' a ciudá os casinos,
y o que n' as vilas as gromas;
soilo que leva ventaxa
às vilas y a Côte louca,
en que traballan, ó tempo
que se divirten e folgan.

VALENTIN LAMAS CARBAJAL.

REFRAS GALLEGOS.

D

D'a boa nai busca a filla, e d'a boa cepa pranta
a vide.
D'a auga mansa nos libre Dios, que d'a braba
librámonos nos.
D'a besta a mular, e de home o de pouco falar.
Dao Dios n'a eira, e tolleo Marta n'a maseira.
Dar con tór, pra que nos veñan á ver.
Dar o pé, que tempo é.
Debaixo d'unha mala capa hai un gran bebedor.
De balde, tirandes pedras ós cás.
De bó boa prenda, e de mao non fles nada.
De burro abaixo no'hai méenos besta.
De can cadela, e de cadela can.
De coxo e can rabelo, librenos Dios como d'o
demo.
De roxe, roxe, fanse os cascabelos.
De ovella negra, naco un año branco.
De palla ou palloiro, henché-lo palleiro.
De piquiniño, verás qué boi terás.
De presuncion, auga e vento, cada un toma o
que quer.
De Fuga, quen poidere, fuga.
De ruin madeira, nunca bca astela,
Descubrir un altar pra cubrir outro, é cousa de
loucos.
Desd' as cereixas ós nabos, ben estamos; desd' os
nabos ás cereixas, todas son queixas.
Despois de San Martiño, deixa á auga e bebe o
viño.
Despois de Dios a ola.
Despois que comen os cregos, non faltan culleres.
D'esta maneira, o que non ten fariña escusa pe-
neira.
De tal niño, tal paxariño.
De vello, gaitero.
Dia de San Martiño, proba ó teu viño.
Dia de San Nicolao, está a nave de pao en pao,
e si non n'o chao.
Dia de todo, vispera de nada.
Diga a miña veciña, é teña o meu fol fariña.
Dios nos libre d'a boca d'o lobo.
Dixoll'o pote á caldeira, tirate alá, no' me lixes.
Dios nos dea saude, e vamos vivindo.
Dios nos dé con que riamos, e non seyan fillos
charros.
D'o contado come o lobo.
D'o lobo, un pelo, y aquel d'o medio d'o lombo.
D'o millor, que faga o demo un tambor.
D'o monte mao, fuste n'a uao.

D'o pau de meu compadre, grando rebanda ó
meu afillado.

D'o que ben sabe, dar pouco ó frade.

D'o que non pide, ningnen s'acorda.

Dou ó demo todos, dixo o que araba e'os lobos.

Dous lobos á un can, ben o comerán.

(Continuará.)

¡NON CHORES!

Porqué choras, meu feitizo?
Porqu' lei de ver sempre bágoas
n' os teus ollos, si che conto
meu ben, o que a min me pasa?
Di, porqué? ¡Xa non me queres?
Xa outro ronbouche a calma?
Xa non me gardas siquera
aquela amizade franca
que me causaba as delicias
mayores de qu' eu gozaba?
Xa non podes dedicarme
nin siquera unha mirada
qu' apague a negra tristura
en que m' envolvich' a y alma?
Autonte aínda o meu peito
tranquilidá rebosaba;
eu, sentíame gozoso
c' a tua sourisa galana
c' o mirar d' os teus oliños
espello en que reflexaba
o cariño que che teño,
a pasion que me maltrata;
mais hoxe, si algo che digo
non contestas, que calada,
miras pr' o chan e te quedas
c' a tua cabeza baixa,
y eu en canto así te vexo
siuto non sei que n' a y alma,
m' estremezo, y ó meu peito
parece que algo lle falta.
¡Que tes, ruliña? ¡que puido
facer en tí esa mudanza?
¡E quizais qu' os teus amores
correspondenza non hachan?
¡E quizais qu' o que ti queres
non supo secarch' as bágoas?
Pois ben, cobixat' eiqui
meu ben, qu' eu ei de secalas;
non vaciles, qu' o meu peito
¡ten para tí frores tantas...!
e d' elas soilo as espiñas
no meu corazon se cravan.
Non chores mais, que si choras
eu vou á perdel' a calma;
qu' isas bágoas, n' o meu peito
van caendo como brasas,
e quéimanme, si, me quelman
ou de celos, ou de rabia,
e paréceme qu' as bruxas
o meu corazon desgarran.
Cala por Dios, qu' eu non vexa
que tí sofres, que ben basta
que sufras eu soilo o martirio
d' unha pasion desdeñada.

G. Sus.

A GAITA GALLEGA.

REPINICA MUÑEIRAS, ALBORADAS E FANDANGOS, UNHA VEZ 'O MES.

Director: CHUMIN DE CELTEGOS.

AÑO SEGUNDO.

N.º a Habana: 31 d'o mes de Mayo de 1886.

TOCATA 11ª

O ALALAA...

Segun interpretación de R. David Kiuchi, la voz *a-la-laa* viene á tener verdadera afinidad con las hebreas *Alah* ó *lu-lah*, que significan pedir, imprecár, jurar y maldecir: *Hilal*, alabar, *Jalah*, *Hellit*, cantar, *sclamár*, voceár, de donde se derivan *Jelet*, *Jeiaiah*, cantando vocesao; y el *helas* francés equivale al ¡ay! exclamación en castellano. Puede tambien traer su origen de las palabras latinas *ejular* ó *etular*, que significan gritár lamentando, cuyas voces provienen indudablemente del hebreo.

Benito F. Alonso.

Legounolo a tradicion—dice o escritor gallego lembrado—y-a tradicion mesma lévanos como pol-a mau ô seu orixe pra decirnos qu' acollido pol-os griegos, istes, ô poseionarse de Galicia, inculcarono ôs celtas que n' aquel entonzas eran os seus pobradores" sin qu' os cartaxineses e romanos o mesmo qu' os suevos y-os mouros, que, segun seu orden, se sucederon n' as conquistas d' a patrea houbéran poidido desterrar d' os nosos lares.

"Só n' as rexións d' Asturias e Galicia mantense intauto o privilexio de recordár isa epopeya subrima que despedida con xuveniles forzas deud' a pintoresca aldea, esparrama os seus acentos melodiosos pol-as nosas longas congostras, e cuyo canto, segun Eurípides, "era lanzad' ô vento pol-as mulleres d' Ourense con dozura incomparable, facendo co-íl qu' adormecidas as vítimas non sentíran os horrores d' a morte, nin os dioses—lelos de pracer—poideran parar mentes n' as queixas e lamentacións."

¡Quen non o conoce ou recorda? Il esperta n' o peito d' os emigrados os feitosos d' os primeiros amorfos; si amaina de cote as desesperacións d' os que lonxe d' a patrea

finan de soidades, cramando, un y-outro dia, pol-o achego d' a parentela, a sombra d' os cereixales d' o terruño y-os agasallos d' aquela fresca e saudable brís d' a primavera.

Pórque nada máis feiticeiro e conmovedor qu' ise poema queixoso e sentido que repercute n' os valls d' a patrea, ás veces ô nacer ou acocharse' o sol, outras despóis d' o fiadeiro, sempr' ô saír d' as romaxes e n' os instantes de mayor alegría ou tristura.

Pórque nada máis sentimental â vez qu' amorosa e dúda qu' isa cántiga qu' as mulleres d' a Libia—ô decir d' Homero—foron as primeiras en tarareár e qu' os exipcios, argíbes, tírrenos e romanos, entoaban n' as suas cirimonias relixiosas pr' agasallar ôs dioses anoxados y-ofendidos, ou pra decificar a morte d' as vítimas sacrificadas en méretos d' o máis ardente paganismo.

Galicia venera n' o *alalaa* o canto de máis valsa entr' os moitos sunris e xeitosos de que tan pródega se mostra, tales com' a *muñeira*, a *alborada*, a *cantinela*, o *pelao*, o *cantar d' o pandeiro* y outros y-outros cuyo deixo ou reminiscencia parecen alcontrarse ora n' a balada de Pierroto—*A Linda de Chamounix*—ora n' a introducion d' a opera d' o compositor de Bérnago—*Lucia di Lamermoor*—o mesmo n' os coros d' a *Sonámbula* e n' os cuartetos d' instrumentos de corda d' Hayda e Mozart, que n' a *Danza d' as Bacantes* de Gounod y-o *Bauzo* de Gostchalk.

Y-é qu' o canto escolleito d' as mulleres d' o Ulla encerra en sí tal clas de sentimento co-as suas entradas fortes e doces y-as suas caidas mainas, mainifias, que soilo ás calandras de cófia e rianxo lles é dado topar co-íl xeitosamente.

Naide—fora elas—s' astrevería a tararealo sin desfollos, porqu' ise poema enxebre que deu ispiracion â romanza irlandesa *A última*

rosa, íái mestér de tod' a teorura qu' atesouran as ramoradas fillas de Galicia pra presentalo tal como íl é, e tal com' ó concebiron os afortunados seres qu' inventaron o seu silabeo y-a sua melodía.

Certo qu' *alborada* como indíxena d' o pais gallego e por tanto popular n' as catro provincias, y-a *muiñeira* como melodía qu' algus supoñen canto guerreiro d' os antigos suevos y-outros danza d' os griegos primitivos, teñen tales admiradores e crearon entr' os gallegos tal partido que chegaron a considerarse com' as primeiras composicións d' o pobo.

Pero o *alalaa*—que n' está xeneralizado, gracias á causa lembrada—non admite comparanza n' os tocantes a tocal-as frebas d' o sentimento; n' íl—como dice Varela Silviri—parece que depositaron os fillos de Galicia, os seus pesares pra trasmitilos ós que se deteñen a escoitar acentos sentidos y-apañionados.

Popular é o *aturuxo* que debemos ós galoceltas, pero o *aturuxo* máis ben significa pra nos un grito guerreiro ou de divertimento.

Pol-a contra, o *alalaa*, sí pode ser unha variante d' o *alelohuia* d' os hianos fenicios, íálanos sempre d' a vírxen qu' adouramos, dá consolo ás nosas fondas penas, e convirte en notas tenras e melodiosas os suspiros d' o corazón magoado pol-o amor y-os sufrimentos.

¡Que moito, pois, qu' os gallegos tan dados como somos á melancolía y-á tristura, sintámos vértigos de pracer cada vez qu' ós nosos ouvidos chegan as tenras notas d' un *alalaa*?

¡Ouh! ¡Quen poidera lanzar o último alento preto d' os bosques donde nacimos y-agañallados pol-as notas de

“íse linguaxe d' o sentimento,
isa amorosa doida cántiga,
forte ó comenzo, tenra n-o tono,
e lastimeira cuando se apaga!”

URUMÍN DE CÉLTegos

O BAUTISMO.

Poida que non me creádes
Mais xúrovos qu' abofellas
Mirein-o con estos ollos
Que ten que roel-a terra,
E que nin estaba bébedo,
Nin c' unha gota siquera.

O caso foivos n'a ponte
Que diu nombre á Pontevedra,
¡Vos seica nunca á esa vila
Fóstedes vender á feira?
Pois o qu' é á ponte é boa;
Dá xenio o longa qu' é ela!
N' o medic d' unha baranda,
Non me lembro si d' a esquerda,
Teñ un cruceiro muy longo
E ó pé un asento de pedra;
N' outra baranda hay un peto
C' unhas animiñas vellás
Q' hay que gardar por de noite
Por mor de qu' alguen poidera
Rabullar, o purgatorio
Qu' é lastima que se perda.
¡Non vos sabe ond' a ten!
¡Canté si un home o soupera!
¡Non, oh! que as veces c' demo
Sal onde menos se pensa.
Catade qu' era de noite
E qu' babia algoa brétema
E que como dixó o outro,
Nou íba a bolsa valeira.
Preto d' o medio d' o ponte
Estaban de centinela
Dous homes, cad' un c' un sachó
E así que cheguei a beira
—Alto! dix' un, ¡nou se pass!
—¡E logo?

—Teña pacencia.

¡Eu por a' escaso pareime
E non fuxin porqu' as pernas
Entumirose c' o medo)
—¡Que demo é? non se metan
Con quen sigue seu camiño.
—Eiqui non se arma quineira
Nin se lle fai mal á naide.
—Logo ben. Pois enton teñan
Si queren divertizion
Mais crianza e mais aque'a.
¡Vaite con todos os díaños
Qu' inda arrenegados sean!
Deixenme pasar.

—Non podo.

—¡Que non podes? ¡Lérial! ¡lérial!
A isto o relós da vila
Quindou zoando n' a brétema.
D' as doce en punto d' a noite
A badalada primeira.
«O, oíla os dons d' o sachó
Maino descubrim' a testa
E con moita cortesia
Sáltanme á decir:

—«Quixera

Si e que nos fai esa gracia
Que vostede á moza aque'a
Fixese un alma cristiana.
—¡A que moza eh? ¡Ti rabeas
Ou faste o adoecido?
—Home, non penso abofellas
—¡Pro qu' moza ninque xucas?
—Esa, á miña muller mesma
Que está ó pé d' o cruceiro
Sentada, calada e queda,
—De min non faedes buíra.
—Non porfíe mais e vella,

Por que si non ven por ben
 Por mal..... ¡nunca Dios me dera!
 —Pro que queredes qu' en faga!
 —Bautizar o neno ou nena
 Que Dios e María Santísima
 E San Benito lle dean;
 Pois dous qu' touvo morreron
 E pra que non teli' a perda
 Dest' outro hay que bautizal-o
 Un pouc' antes d' a nacementa
 Un sabado com' é oxe,
 Por quen pase vaya ou veña
 O poite, d' as doce en punto
 A badalada primeira..»

Non houbo xa mais remedio
 E fomos as escaleiras
 D' o ponte e preto d' o rio
 Collin auga e á tal meiga
 Fixeu' l' unha cruz no peito.
 A modiño e con conciencia
 Diciendo o que di a doutrina
 E como Dios nos ensóla:
 Logo fixeu' l' outra cruz
 Mais abaixo, e non quixera
 O lembrarme d' outro sitio
 Onde fixen a terceira;
 Que com' era boa moza.....
 ¡Mais d' unha vez se me lembra!
 ¡Ah de Dios! no instantiño
 En qu' arrematei a festa,
 —¡Vaiche sair torto e coxo
 E c' os cadriles n' a testa!
 —¡Ogallá che saia macho!
 —¡Ogallá che saia macho!
 —¡Ogallá naza con cornos!
 —¡Ogallá naza sin pernas!
 —¡Queira Dios saia con xiba!
 —¡Ogallá que Dios ch' o dea
 Ouberto de Oarafunchos!
 Así berra que te berra
 Houbeando como cans
 Comezou á caminea
 D' uns lapadoiras d' a vila.
 Que viran tod' a comedia
 Caladiños n' un carruncho;
 Mais nos tiramos a presa
 Pra nou darlles moito creto
 'O que dentro d' unha cesta
 Levaba miña comadre
 E entre pan, viño e freba
 E entre cacheira de porco
 E entre de porco cacheira.....
 ¡Vaiche boa, lapadoiras!
 ¡Vind' á cheirar nosa cea!

ANDRÉS MURUAIS.

¡ALMA EN PENA..... REQUIROTE!

Nicolao d' o Fresnedal, era un d' eses alguerantes que barafullan d' o que non entenden, que duvidan de Dios e creen n' as bruxas, n' os mortos aparecidos, n' a *Compañía* e n' outras cousas que a fantasía d' o vulgo pinta como quere. N' os primeiros apos d' a moxedá, non foi a primeira

noite que parou co a cruz á costas pol' as carrielleiras d' aldeas escontra o adro d' a eirexa pra esocorrental-a *Compañía*, que audaba de ronda pol' a parroquia sete dias dempois de que morreu o escribio D. Liborio, alá pol' a media noite d' un dia d' inverno. fria com' as lousas que cobren as sepulturas, e negra com' a conciencia d' un condanado.

Nicolao d' o Fresnedal tiña a supersticion metida n' a cana d' os ósos. Casouse c' unha muller que por alá s' iba. A parenta, qu' en opinion d' o médeco tiña ó histérico, xuraba é perxuraba qu' indo sola pol' os camiños ó apardecer, via ringuleiras de difuntos envoltos en brancoas sábomas, bruxas d' acanchaperoa de paus d' escobas que botaban lume pol' os ollos é vermes de luz pol' a boca: alcontrouse mais d' unha vez con almas d' o outro mundo que, á berros que ninguén oubía, demandábanlle oraciós é repocós pra sair d' o purgatorio eo que peaban pol' as suas culpas.

N' aquela casa o renxer d' unha porta, o ruído d' os ratos, calquera cousa tomábase por un aviso d' os espiritos, por un eco d' os mortos, por unha voz d' as almas en pena. Os males que padecían apúñanllos á calquera vella d' a parroquia que lles facía mal d' ollo, e si os filios s' alcontraban enfermos, non tiña volta, eran causantes d' o seu mal as meigas chuchonas, que zugaban pol' as noites sedentas de sangue cristiana, os malpocados anxeliños que debecían é mirrábanse hastra daren c' o seu corpiño en esqueleto n' a focha.

Nicolao d' o Fresnedal foi á feira de Santiago pra vender tres bacoriños que a porca d' a casa lle trouxera d' un ventre. Fixo boa feira é volveuse pr' a sua casa d' a Ulla, dempoixa de botar á satisfacion por unha terra vidrada dous tragos n' a taberna de Santa Lucía. Por mais que alancaba n' o viaxe de volta, colleuno a noite n' o camiño.

Mais medo que os ladrós tiñallo as bruxas y os mortos. Todo os feirantes que viñan n' a sua compañía colleron por outros camiños e deixárono solo. As campanas d' a Ulla tocaban ás ánimas. Púxose á rezar por elas como de costume, con mais medrana que devocion, e volta á andar anda que anda como o xadío errante, e canto mais apertaba ó paso pra chegar eixiña, metéraselle n' a cabeza que mais tardaba.

Esparexía á lua entr' as brétemas d' a noite, non os ésprandores d' a luz d' os seus rayos prateados, senon así com' unha forforescencia pol' o xeito d' ad' os fogos fátuos que súpitamente brillan preto d' os cemeterios, ou n' os piñeirales, pol' as noites d' o viau.

Dempois d' andar moito chegou diante d' a porta d' a eirexa. O que viu non é pra dito: quedocse como si lle cravaran os pés ó chau: deulle a volta a sangue e puxéronselle os cabelos de punta como si vise ó fobo.

Unha mau bralca, d' a porta d' a parroquial movéndose acenáballe cicais pra que s' achegase oud' ela. Unha brisa maiaa movendo as follas n' os álbores erguía un murmurar somellante ós d' as augas d' os rios.

A branca mau, dend' a porta d' a eirexa non

paraba d' acenar. Fixo a sinal d' a cruz pr' arre negar ó demo, pro como si nada fose, a mau acena e mais acena como si lle dese voltas á un ar gadelo, ás veces pouquiño pouquiño, outras... de presa, muy de presa. 'O Nicolao de Fresnedal arripiábase as carnes. Quixera verse vinte brazas debaixo de terra denantes de ver aquilo pol-os seus ollos.

Canto mais os apartaba d' a man que l'acenaaba dende a porta d' a eirexa [consas d' as almas d' o outro mundo,] mais a mau medraba e se movía, como si fíxese mentres d' a abranguelo pra esnaquízalo.

Intentou fuxir e viu que as pernas no lle rexían: quixo berrar é faltoulle a fala. Xa perdidiño sacando forzas de fraqueza, con voz que asomellaba saírle d' as gorxas, escramou: Alma en pena, viva ou morta, á nome de Dios requírote pra que me digas ó que queres, ó que recramas de min, si che fora de servicio n-esta vida pra te sacar d' as penas que padezas n-a outra pol-os teus pecados!

O requerido non respondeu, pero a mau seguiu acenando de rábecha.—Este aparecido é mudo—dixo pra contra sí. Volveu á requerir... e nada. Estonces ó Nicolao d' o Fresnedal, c' o medo, foise por onde non se debera d' ir... pol-os cirgolas.

Acerton á pasar por alí un home e na sua compañía chegou hastr' a casa, n-a que a parenta agardaba pol-o seu marido chea de congoxas.

—Gracias á Dios home, coidei que quedaras tesó n-o camiño—dixolle..

O Nicolao d' o Fresnedal nin forza tiña pra falar ziquera.

—Seica te metiches n-un cortello d' os marraus—añadeu a parenta.

—Metinme n-o inferno—repreicou ó Nicolao relaxado.

—Ben ch' o creó, fedís que apestas, puxécheate debaixo d' o demo cando estaba...—rosmon a muller, que dempois de que se deprocatou d' o estado en que s' alcontraban os calzos d' o seu home, como supersticiosa d' as enxébrs, creen á pés xuntos e fora capaz de xuralo diante d' os evanxellos, que a noite d' o día en que seu home foi á feira de Santiago, se lle metera o demo n-o corpo n-o punto e hora en que sentira degoramentos por faguer unha necesidá, que non se lembra por ser ben conocida d' o comun d' as xentes e pol-o escusado.

A min tamen, compañeiríños de monteira, es cusado paresme decirvos que a mau que l'acenaaba á Nicolao d' o Fresnedal d' a porta d' a eirexa d' a Ulla, era un pasquin n' o que s' anunciaba á perda d' unha rubenca, pasquin que despegado pol-as puntas d' enriba, maneábase moído pol a brisa d' a noite.

MARCOS D' A PORTELA.

○ "CIPRIANILLO."

Xan de Deza, bon labrego,
Que deixache tanta sona
N'as Castillas,
Onde, manso boy gallego,

Fuche a gala, a fror y a tona
D'as radrillas.

Mau de ferro, brazo forte,
Fouce d'ouro a mais lucida,
Rey d'a sega,
Que sin medo algun d'a morte
T'afanache toda a vida
N'a refrega.

Xoruaireiro que afurrache
Máis que toda a freguesía,
Traballando;
Que de teu á ter chegache
Unha terra regantía,
Carro e gando.

Triste pária que, por termo
D'un vivir curvado é combo
Sobr'a aixada,
Tópaste oxe probe e enfermo,
Y a pedir c'un fol ó lombo
Pol a estrada.

Conta, conta, Xan de Deza,
Cómo foy ó te ir quedando
Tan esquió,
O perder tauta riqueza,
Adquirida sudando
Fío á fio.

Cóntame, Xan, que che pasa
Fra, despois d' haber mercado
Casa e hortas,
Vender hortas, vender casa
Y andar oxe atravesá'o
Pol-as portas.

Euy quen dí que non sey cáudo,
Non sey quen falóuche á orella
—¡Cousa estrana!
D'un libro de contrabando,
Escrito n'a fala vella
Castellana.

Entre as follas, revegadas
Dése libro, danse señas
De tesouros
E riquezas enterradas
Pe d'os ríos e d'as brañas,
Pol os monros.

Quen as busque, tras de lél-o,
Moedas topa conservadas
D'os reis d'antes.
Pentes d'ouro pr'o cabelo
Y arcas fondas, coguladas
De diamantes.

'O saberes tal notiza,
Maxinache d'o praneta
Seres dono,
E róido d'a cubiza
Dende entou nin paz compta
Tes, nin sono.

Pra c'o libro te fagueras,
Travallache cal ferido
D' unha espora;
Fuche rico antes de o léres;
Mais agora que o tes lido,
¡Que és, agora! . . .

¡Probe Xau, que desengano!
Cantas terras rexistrache
C' os teus ollos,
Rexistráchel-as en vano:
¡O tesouro que topache
Foy de piollos!

Nou a tí; d'o que che pasa
Calpo ó fisco, ó ruin goberno,
Xan de Deza;
Ése lobo que t' arrasa,
Que te fay meter n'o inferno
De cabeza.

Mais os fados teus adversos
Outros foran, si o mitrado,
Por seu brillo,
Como condena os meus versos,
Condenara ó condanado
Ciprianillo.

O!a, Xan: pra esas tristuras
Que t' afogan, pra eses doores,
Hay recetas.
D' es magos deixa as leaturas;
Lee os gallezos escritores
E poetas.

Non máis soñes, bon labrego,
Non máis soñes montes d'ouro
Nin moreas.
Ten millor libro ó o gallego,
Teu gran tesouro ó tesouro
D' as ideas.

Cando consultes Murguía,
Paz, Pondal, Añon e Lamas.
E n'o bico
As cancións de Rosalía
Teñas sempre, que tanto amas,
¡Serás rico!

Serás ricc, Xan de Deza,
Mal que pese á gorxa rouca
D' algun frade;
Que n'o mundo a mor riqueza
E' a virtude—c' unha pouca
Libertade

Si eses nomes sole'treas,
Recobrar podrás d'un tombo
Casas y-hortas,
E de pan tuas tullas cheas,
Non irás c'un fol ó lombo
Pol-as portas.

Eses nomes téu virtude:
Son estrelas de fagueiro
Doce brillo,
Que dau bés e dan saúde:

¡Son á Pátria—o verdadeiro
Ciprianillo.

M. CUBROS ENRIQUEZ.

IR POR LAN, É...

Touxeiro era un d'ises gallegos que anque so-mellan á boa fé, teñen mais malicia n'o corpo qu'un condergado. Tocantes á traballador, non atopon quén lle puxese o pé diante; e como era aferrado, e de xeneroso non tiña un pelo, á volta de alguns anos chegou á xuntar corenta ó cinco pesos e tres pesetas. Aquil diñeiro y-a casiña que lle deixara seu pai, soilo era o que tiña; y-ò verse c'os corenta e piques, escomezou á cavilar e fixose estas contas: si sigo traballando, acabo c'o corpo e non gozo n-o mundo; si non traballo, é preciso buscar outro modo de vida. E consiguiente c'o derradeiro acordo pensou poñer taberna; xustamente por aquil tempo o v'ño iba barato e con pouca cousa podería estabrecerse. Pra isto contaba co a tal casa que, pol o si ou pol o non, mandou pintar de branco ó señor Pepe, caleador moi entendido.

Este labrego conceu qu'ò facer Touxeiro tal obra, debía haber *gato en fol*; é cando daba á út-tema man co a còla de frábrica (era unha tarde) preguntoulle:

—Vostede qué vai facér, señor meu amo!

—Por qué dis iso, home?

—Como vexo que pòn o eido tan b'cu... peusei encontra min....

—Que pensarías t'....

—Pensei... n-a irexa....

—Valente papanatas ¡qué téu que ver á irexa co-a miña casa!

—Por eso que chaman d'o agarimo....

—Xa te entendo; mais non tópo quén me queira: ti saberás por ehi d' algunha á quén agrade?

—¡Está boa péza vosté, e perdoe; quén non conocera os bois con qué labra! y-a de xunto a fonte! . . .

—Cál!

—A Manoela de Xatrudes, que tanto beilou n-o día d'o n'oso ;atron....

—¡Bah!, ¡bah!, logo por qué beilase; tamén beilaron outras comigo.

—¡Trúco!, á min cando me dá unha cousa ó corpo.... poderei enganarme, porque xusto soilo Dios, mais....

E.... vamos; qué che parece d'ela?—volven á preguntar Touxeiro, descubrendo o fio d'a ma-deixa.

—Penso que non hay outra que lle igoa'e porque xeitosiña pra lavar un cesto de roupa, pra apañar unha manada de toxo, pra dispór un traballo, xa as quixera eu mirar; seu pai pode dicir que lle ferron un carolo o demo con tér tal xoiña.

—Si dixeras verdá, Pepe! . . .

—Pol-os cravos d' unha pórtia vella, xúrolle, que non minto; xa terá feito as suas escu'cas porque sei que lle chiston....

—Moito saber é ise—falou medio noxado o Touxeiro.

—Quer negarme vosté que se lle atrixiu o cuzon cando éla bellou c'o fillo d'o ciruxano?

—Home, foi certo.

—E gustoulle que estivesen de conversa dempois que marchou a gaita? eu arreparei que non.

—Confésecho, Pepe; mais iso....

—Iso, n'o men pouco entender, dime que vosté a quiria xa n'aquil tempo.

—Ti serás bruxo!

—Dios me libre de tal oficio; son caleador.

—Cómo te botas á adiviñar!....

—E qué teño porqué!

—Fala logo; tí xa sabes que somos amigos; e sí certas, non ch'o nego.

—Recórdio! Os motivos que teño pra decer que está loucamente namorado por Manoela, é que todas as noites que paso pol'a súa porta....

—Cala, cala—dixo Touxeiro poñéndolle a man n'a boca sábel'o todo; dando hoxe convidote pr'á boda.

—E cázase, por ññ!....

—Drento de quince días.

—Eu cabilei que non sería pr'agora; mais estonces que seo pra ben

Muito ch'agradezco o deseyo, e non te esquezas de vir....

—Nun habendo morte ou enfermédá, eiquí estarei.

—Pois quedamos n'iso.

E sin mediar outra palabra, o Pepe seguen pintando á parede mentras Touxeiro saía pr'á porta á toual o aire.

II

Touxeiro como lle prometera ó Pepe, casouse e levou á Manoeliña pr'á casa.

Aquil pensamento que l'audaba os choctos pol'os miolos d'a cabeza n'outros tempos, volveu á rebulirille logo que pasaron os primeiros días d'a boda; e sin andarse en porparos n'in comprimentos, puxo taberna con duas pipas de viño que mercara por doce pesos cada unha; de modo e maneira que de súbito empregou a metá d'os aforros de moitos anos. E como día a í qu'a gaita é pr'o gaiteiro, c'o gallo de facerse rico vendeu viño e mais viño; e por non perdei-a venda, tamén o deu fiado pra non volver á craba'o n-a vida d'o mundo.

Anque tarde, non deixou de comprendel-o; e prometeu d'apañar o que poidese, y'o que non dálo por perdido, como xa estaba, sin que fixese promesas.

Pasaban semanas inteiras sin que n-a libreta de p'ífos houbese unha baixa; pol'a contra o p'etroleo baixaba n as pipas, os nomes crecian n-a libreta y á faltrica de Touxeiro iba enfraquecendo, ou como din os sabidos, estaba *in articulo mortis*.

—Malos lobos me non coman si d' hoxe pasa naide sin afroxar as cadelas d'o que engorxe—dixo un día ó poñer os ol'os n'aquel similleiro de nomes sin crús.

III.

Unha tarde d'o mes de Santiago en que tanto era o sol qu'hastra as aréas pelaban com'a lume, estaba Touxeiro sentado á porta d'o estabrecren'o cando chegaa dous foreiros (d'aquiles que

tiña apuntados n a libreta) con áremos de botar un pingo.

—Boas tardes—dille un d'iles que traguia a chaqueta ó lombo.

—Boas teñan vostós—dixo o taberneiro mirando de lado.

—Bota pr'acá unha cunca—falou o outro.

Touxeiro trajo un neto de viño, y'ò qu'o pidira deu conta d'il n'un pronto.

—E pra min outra—dixo o d'a chaqueta ó lombo.

Tivo necesidá d'ir oito veces, d'a pipa á porta e d'a porta á pipa, levando viño e traendo á cunca sin gota. Xa non miraba as contas ben paradas cuando lle dixo ó d'a chaqueta:

—Touxeiro, bota pr'acá outra cunca, oh!

(E van nove).

Botáron-a antre os dous, e logo perguntáronlle:

—A como véndes iste?

—A tres cadelos.

—E non é nada menos?

—Nin un carto; chimpai fóra d'a buisa, e non andar con raposadas.

—Estámosche eiquí dous melros!....—falou o outro sorríndose.

—Estaredes, estaredes....

—Non te enfades, Touxeiro; pol o d'agora nunca che negamos o qu'è teu; canto nos vas levar por esa piuguña?

—Cinco réas e dous cadelos.

—De sorte que nos toca.... Á dous réas e medio—dixéronse.

Y'un cadelo, falou Touxeiro.

—E verdá... y'un cadelo: apunta Touxeiro, para que dempois non haixa ingano; cinco réas e duas cadelas; entendes?

Touxeiro non respondeu; vía con door de cuzon qu'aquiles *papadores* trataban de ferrarille outro piño, y-estaba pensando cómo erobar ó seu diñeiro.

Os outros fixeron ademán de camiñar.

Entou Touxeiro, d'un salto, púxose á par d'o d'a chaqueta; e tirándol'a d'o lombo, díxolle todo noxado:

—¡Aráfico con vós! ¿é donde ibades sin pagarme? afroxar, que si sodes melros, eu tamén sou melro.

—Pois non o pareceis dixo rindo o compañeiro.

—Y'ò d'a chaqueta, ó verse sin ela, faloulle moi humildiño.

—Dama, home, que domingo pago.

—Non hay domingo que valla, óu veñen os cartos, ou de non quedome co-a prenda, escolle!

—¡Arrenegote! e non fias de min!....

Xudas que vos love, s'inda queredes que fie mais; ¿veñen os cartos?

O dono d'a chaqueta estivo cavilando qu'il y ó compañeiro eran dous contra un; pero daban c'un home forte e sano coma un baxo, y-eles xa estaban vellos; isto obrigon ó probe d'o melro, qu'iba por lam, á dar as vintasete cadelas pois tíñas anque decia que non.

Dende aquel día, Touxeiro, deprendeun a non perder un céntemo c'os parroquianos.

B. Pesqueira Crespo.

REFRAS GALLEGOS.

E

En Abril, augas mii.
 En Abril, déixame durmir.
 En Agosto as castañas arder y en Setembro beber
 En Agosto está a auga tras d'o toxo.
 En Agosto dá ó frío n' o rostro.
 En Agosto secan os montes, y en Setembro as fontes.
 En boca cerrada non entran moscas.
 En casa de Gonzalo, mais pode a galiña c'o galo.
 Encargos sin diñeiro, chegan á Sigüeiro.
 Encargos sin diñeiro, chegan ó primeiro regueiro
 Engrole, engrole, enterrál-o, qu' é probe.
 En Marzo espigarzo.
 En Marzo, nazo: en Abril estou n' o cubil: en Mayo xa sayo: en San Xoan, xa fuxo ó can, en Santa Mariña, xa pillo a galiña: y en Agosto, xa sou bo raposo.
 En Mayo, de meu mo cayo.
 En Mayo, inda a vella queima o tallo.
 En Mayo, inda bebe o boi n' o prado.
 En ruin gando, pouco hai qu' escoller.
 En San Xoan a sardiña molla o pan.
 En tempo de figos, no' hai amigos.
 En terra de cegos o torto é rei
 Entre folia e folia o diaño escolla.
 Entre Loiro e Ventraças, patacas novas.
 Entre Marzo y Abril, sal o cuco d' o cubil, que co'a neve non quer vir.
 Entre Marzo y Abril, si non ven o cuco, quer vir a fin
 En Untes bebe e non pergunte.
 En Xaneiro vaite ó outeiro: si ves verdegar, pont' á chorar: si ves terrezar, pont' á cantar.
 Escudeiro mancebo, déitate tarde, levántate cedo.
 Esterca, e non poñas marcos.

F

Fame, sono ou ruindá d' o dono.
 Febreiriños corto c' os teuz dias vinteoito, si duráras mais catro, non paraba can nin gato.
 Fillo alleo, brasa no seo.
 Fillo es, pai serás, conforme fixeres, asi encontráras.
 Fillo de lobo, sempre tira ó monte.
 Fillo de lobo, tea a orella parda.
 Fillos criados, traballos dobrados.
 Fillos e pitos, nunca son moitos
 Fun á Marin, tal fun tal vin.

G

Gana un bo ganador pra un bo gastador.
 Gando fraco, todo é carrachas.
 Gárdeta Deus de can lebrél, casa de torre e de maller sabidora.
 Gasta e non ter, non sei como pode ser.
 Gata roxa, tal as fai e tal as coide.
 Gato berrador non é o mais pescador.
 Gato escaldado, agua fria lle fai daño.
 Gracias á Dios y ás nosas labores, as nosas barrigas parecen tambores.

Gracias á Dios, que cosemos sete petadas e nove debemos.

Gusta á traicion, y-o traidor non.

[Continuará.]

CASOS E COUSAS.

N'a paróla ochenta e catro
 D' O Galiciano, coléga
 D'aqueles que sempre poñen
 N' o seu lugar a monteira,
 Perguntannos con retranca,
 E decir, con moita aquela,
 O nome d' o zumezuga
 Qu' apelidado Riveira,
 Suscribia O mes d' Abril,
 (Articelo que ¡abofellas!
 Ben merece os agasallos
 D'a xente entendida en letras)
 E que ven a luz n' hai moito
 N'a nosa GAITA GALLEGA.
 E como naide n corteses
 Nos gana n' aquista terra
 Y-adcmais lle damos sempre
 'O Cesar o qu' é d' o Cesar,
 Diremos sin perendeugues,
 Nin tapuxos, nin molendas,
 Qu' o articelo en custión,
 (Segun conta Paineira,
 Qu' é un rapaz pontevedrés
 De moita prosopopeya
 E que foi o qu' ó insertou
 N' aquesta GAITA GALLEGA)
 E debido ó Galiciano,
 A Don Rufino Riveira,
 Nado n'a cibdad d' Ourense
 Ou, cicais, en Pontevedra,
 E qu' é fillo d' un galego
 Que morreu preto d' Antela,
 Nomeado, sinon menten,
 Luis Riveira Vereas.
 ¡Que Dios o teña n'a gloria
 Con Rousalía ás suas veiras!)
 Xa ve, pois, O Galiciano
 Que non houbo retranqueira
 N'a publicacion d' Abril,
 (Articelo que ¡abofellas!
 Ben merece os agasallos
 D'a xente entendida en letras)
 Y.....hastra outra, compañeiro,
 En que poñmos Riveira,
 Director d' O Galiciano
 De Tenero ou de Pontevedra
 'O pé de calquer traballo
 Que nosos lán des mereza
 E que baxa feito a xeitosa,
 Ben curtada e sempre destra
 Pruma d' o escritor euxebre
 Señor Rufino Riveira.

* *

— Habana treinta de Mayo
 D' o ano d' ochenta e seis.
 — Señor Director d' A GAITA. —
 — Paisano e mui señor meu:
 Estimára publicase,

S' inconveniente non ten,
 Iseas *Casos* y esas *Cousas*
 N'a *tocata* d' este mês.
 Son d' *O Marcos d' a Portela*,
 Gallego enxebre ¡abofé!
 Si os pubrica, como penso,
 Darali'as gracias — Xosé" —
 Compracido, e non s' esqueza
 Que CHUMIN o quere bén;
 Pro antes . . . agarde un pouco,
 Deixe qu' escriba signér
 Vinte ou trinta ringuileiras
 De berzas (o mesmo tén)
 Tocantes ó que ben pode
 Valerme catro parnés,
 Porqu' houbo un amigo xurdio
 Que me rifou fai un mes
 Por mor de que non lle puxeu
 Un prefaz ó libro meu, (1)
 E quere, y-hai que face'lo,
 Por non á rifa volvér,
 Qu' hoxe supra n' esta GAITA
 A falta qu' eu ¡abofé!
 Nin pensei en cometela
 Nin cometela quixer.
 Vaya, pois, ese prefaz,
 E logo . . . o compracerei
 Si poido, que pol-o d' hoxe
 Nou lle vai a poder ser.
 Por si escaso, lle prometo
 Servilo pr'o mes que ven.

'O QUE LEA ¡NON MAIS EMIGRACION!

Como é moito atrevimento
 O d' imprimir unha obra,
 Tratándose d' un autore
 Qu' é unha cativa presoa,
 Sin t' tolos literarios
 Que railan unha miñoca,
 Premítame que che diga,
 Pra escucarme, catro cousas
 Que se m' esqueceron onte
 D' escribir, e escribo agora.
Primeira: que non maxino
 Qu' o meu libro sexa xoya
 D' a literatura enxebre
 En que froceceu a rola
 "Pombiña con pico d' ouro,
 Xenio esprendente de gloria"
 Qu' antes de ficar pra sempre,
 N' os adrentos d' unha coba,
 Donou á gallega terra
Cantares e Follas Novas,
 E' decir, os máis pulidos
 Diamantes d' o suevo idioma,
 Diamantes qu' abrilantaron
 O libro d' a patrea historia.
Segunda: que ben conozo
 Qu' a maneira, a que din forma,
 De precurar non emigren
 Os gallegos d' as suas chouzas,

Non é d' aquelas qu' acaban
 C' an mal de raíces fondas, [1]
 Cal é o mal d' a emigración
 Qu' a Galicia ten chorosa,
 Si ben — acó pra entre nos —
 Pense qu' unha pedra y-outra,
 Cento mais enriba d' elas,
 Por mau coidadosa postas,
 Poden facer os cimentos
 D' o balado ou d' a congostra
 Que debe d' interpoñerse,
 Entre outras terras y- a nosa,
 Pra que n' a vida os hirmans,
 Anque quixeren, non poidan
 Emigrar, cal á fan hoxe,
 Deixando súa patrea horfa.
Terceira: que non pretendo
 — Anque desexos me sobran —
 Ser conecedor d' o arte
 Qu' a Taita lla deu nota,
 Que inmortaliza a Valero
 Y- a Vico texe coroas.
E cuarta: que, pol-o tanto
 Nada que valla s' atopa
 N' o meu libro qu' hoxe volte
 A dar, pol o mundo, voltas,
 Mais qu' o testimonio ardente
 D' a pasión feitezadora
 Qu' o mais humilde d' os fillos
 D' a verde *Eria Española*
 S' nte pol- a patre enxebre,
 Pelriña d' a ibeira concha;
 Cogollo d' o paraíso;
 Asento d' a inspiradora
 Musa d' os grandes poetas,
 Autores d' as grandes trovas;
 Paleta que, rica sempre,
 N' o seu regazo atesoura,
 Os reflexos d' a alborada,
 Os tintes d' a leda aurora,
 Os discos resprandcentes
 D' o sol qu' os picontos doura;
 Caixa armonica que garda
 — De ricos sous cobizosa —
 "Os ecos d' a voz d' os anxos
 Qu' ó pé d' o Señor revoan . . . . .
 . . . . .
 . . . . .
 Vel-ahi tes, leutor amigo,
 Pra escucarme, as catro cousas,
 Que se m' esqueceron onte
 D' escribir y- escribo agora,
 E que d' enton ¡abofellae!
 Sioto rebulir n' a chola,
 Por ser moito atrevimento
 O d' imprimir unha obra,
 Tratándose d' un autore
 Qu' é unha cativa presoa,
 Sin títulos literarios
 Que valla unha miñoca.

CHUMIN.

[1] A propósito lírico-dramático ¡Non mais emigración! — 2º tiraxe — eo prems — aumentado con artigos bibliográficos d' os reputados escrit res Espada, Insua, Iglesia, Soli, Cora etc. y o xuício que d' a obra fixeron a prems cubana, porto-riqueña e gallega.

[1] Lease "fondas raíces."

A GAITA GALLEGA.

REPINICA MUÑEIRAS, ALBORADAS E FANDANGOS, UNHA VEZ 'O MES.

Director: CHUMIN DE CELTEGOS.

AÑO SEGUNDO.

N.º a Habana: 30 d'o mes de Xunio de 1888.

TOCATA 12ª

SITIO D'A CRUÑA EN 1589.

MARIA PITA.

N'os murallos d'a Cruña ergueu ánticos
A fronte sua diante d'o estranxeiro:
Sostíña n' unha man, taxante acotro,
N'outra man, a bandeira vitoriosa.
Así loitou valente e xenerosa
Corpo a corpo d'o inglés que osou primitivo
Domeñar o valor d'o chan ibérico.
Pra nór inquida n'a terra nosa.
O fin venceu: a causa d'a xusticia
Contra a torpe lavazón forza e que veuze
Trañou o patriotismo d'a codicia
Sóptan cantos nos ven contuldefrenza,
Que tamen hai mulleres en Galicia
Que loitan pol-a nosa INDEPENDENZA.

V. Lema: Cabejal

O forte poderío d'o gran imperio que n'os de-
rradeiros d'o século XVI constituía España, esco-
menzaba a dar as últimas boqueadas.

O Catolicismo y-o Protestantismo, representa-
do aquí por Felipe II e iste pol-a rexicida de
Maria Euard, Isabel d'Inglaterra, amostraban-
s'os cotovelos dispostos á loita con tod'o poder
qu'acarrea a difreza de razas e sentimentos reli-
xiosos.

Acentuadal-as irias c'o envío d'a escuadra que
contr'os mandatos d'o destino se nomeou *A In-
vincible* e que non chegou a posesionarse ou des-
trozar as insuas de Xan Sin—Terra pol-o esua-
quizamento que sofreu n'o Mediterraneo a causa
d'unha terrible tormenta, esnaquizamento que
non puido ou non soupo evitar o xefe d'a flota
Duque de Medina Sidonia, a revancha d'a esca-
vizadora d'Irlanda non se fixo esperar.

Y-o pobo gallego qu'outras veces e con valor
heroico rechaxara ás invasores—ingreses moitas
d'as ocasións—tivo que dispoñerse novamente á
defensa d'os lares, pois xa unha armada de seten-
ta navíos mandada por Drake con catorce mil
soldados ás órdes d'Enrique Norris, xeneral adre-
tado e d'esperencia, facía por tomar a Cruña
c'un dobre ataque por mar e terra, iste co'as
forzas que pr'o caso e s'ua resistencia fixera
desembarcar n'a cibdá d'o Mandeo.

Ventaxas e moitas levaban ás forzas gallegas
que mandaba Don Xan de Padilla, Marqués de
Cerralvo (1), as forzas d'o antigo pirata inglés:
mayor número, mellor armamento e disciplina
asegurada. Pro tínamos en troque o valor y-a
puxanza d'o león ibérico, ise valor y-esa puxanza
de cote innatos n'o peito d'os descendentes d'o
gran Teodosio; e d'ahí que desd'o punto e hora
d'o desembarque hustr'a fuxida d'as tropas de
Drake, o 19 de Mayo de 1589, a posesión d'a cib-
dá herculina fose disputada barrio a barrio, rua
a rua, cuarta a cuarta, dando todos exemplos de
valor, paisanos e soldados, arcabuceiros de Don
Alvar de Troncoso e loitadores d'o capitán Lou-
renzo de Montoto a quen se debe o que n'a noite
d'o 16 non fose o pobo envolto n'unha terrible
fogueira a qu'o quería condenar o sanguinario
xefe britano.

Tamen ás mulleres lles cabe a gloria d'haber
axudado n'a pelea e n'a matanza, y-a unha pren-
cipalmente o éxito d'a xornada.

A MARIA MAIOR FERNANDEZ D'A CAMARA E PITA
que n'o instante de mayor perigo e n'os momentos
en qu'a insidia d'o leopardo iba ser encravada
n'os muros d'a Porta Real, soupo arrincala d'as
mans d'o xefe d' Albion, hirmán de Norris, a
quen deu morte c'unha pica que d'o chan reco-
llera e qu' algú supoñen fose a mesma con que
acababa de loitar o seu espirante marido Gri-
gorio de Rocamonde.

¡Honor a ilal ¡Honor a isa muller incompara-
ble, gloria d'o chan gallego, "qu'a semexanza
d'aquelas visións celestes qu' Homero n'a sua *Ilí-
ada* fai baixár pra dar ánemo ó desalento que
s'apoderara d'os soldados d' Aquiles n'o sitio de
Troya, apareceu n'o memorabre d'a Cruña, izan-
do a bandeira patrea, isa gloriosa bandeira dond'
a historia, non en valde, escriben os nomes de
Covadonga, Salado e Lepanto!"

[1]. Crónica xeneral d'España: Cruña, por Fernando Ful-
goso, páxina 72.—Outros escritores din que se chamaba Don
Xan Pacheco Osorio.

Galicia débelle un monumento y-erguerallo, antes cicais, que n'o libro d'as patreas efemérides se conte o terceiro centenario d'a sua heroicidá, pórque "si a historia d'os homes sobr'a terra é a historia de Viriato, d'o Oid, de Gonzalo de Córdova, de Washington, a historia d'o sitio que sofreu o valente pobo d'a Cruña en 1589 é a historia d'a sua célebre heroína; y-esquencerse de María Pita é squencerse d'un pobo que soupo comprender a sua independenza, o que valia a sua patrea y-o que significaba a sua relixion." (1)

CHUMIN DE CÉLTEGOS.

A PONTE D'O DEMO.

LÉNDIA.

I

Saude miña Galicia
pequeno anaco d'o ceo
que Dios puxo eiquí n'a terra
para qu'os homes en vendo
tanto feitizo acó xunto
maxinen que feiticéiro
e que fermoso e que doce
non debe de ser o ceo.
Hay en tí, bosques sombrisos
e regatos marmo'eiros
e frondosos vals froidos
e montoutos y-abanqueiros
y-un ceo azul é fermoso
y-un mare quedíñ' e inmenso
y-antr' os arbres ascondidos
mil paxariños parleiros
e noites craras e chéas
de docísimo mestero.
Esto és tí, miña Galicia
esto ti és n' a qu' en vexo
eiquí n' un val, n' unha ermida
qu' enche de fervor o peito,
aló n' o erguido curato
as ruínas d' un castelo;
d' un monte ó pe, brancas chonzas
as que d'o sol a-os reflexos
somellan brancas pombiñas
voand' antr' un bosqu' espeso.
Esto és tí, miña Galicia
pequeno anaco d'o ceo
que Dios puxo acó n' a terra
para qu' os homes, en vendo
tanto feitizo eiquí xunto
maxinen que feiticéiro
e que fermoso e que doce
non debe de ser o ceo.

Galicia! Cando lonxe de tí m' eu sicontraba
todol-os meus recordos soyo eran para tí
e cantas! cantas veces cand' en en tí pensaba
po-las meixelas miñas o pranto rosbalaba.....
¡quizáis non volvería xa nunca mais eiquí!

Mais non tan malfadada conmigo foi á sorte

(1) Rafel de Niera.

e quixo te volvese ¡miña Galicia! á ver
e quixo que n' o trance tan triste coma forte
cand' os meus hosos veñ' a reclama! a morte
n' o teu chancéño poida cov' ó meu corpo ter.

Cantei miñas lembranzas en terra forasteira
e nádia os meus doéres Galicia, compréndia
mais hoxe qu' á tí volvo ¡óuh terra feiticéira!
non vertereí mais bágoas pois que ventára enteira
endes qu' a ver volvinche meu curszon sintiu.

Non vertereí máis bágoas! Cantand' as tuas gorrias
irei d' a miña prob' e triste lir' a-o son,
y-en pátreas, d' os teus fillos chamarei ás mamorias
cortándolles antigas tradicións hestórias
que pasman e s' ascoitan con admiración.

Que pouco son pra tanto? Que non han valer nada
as cántigas qu' eu faga! Hastr' olvidal' ó sei;
pro non en elas vexas ¡óuh miña pátreas amada
mais qu' unha probe preada d' unha alma astreñasmada,
y-asi comprido estonces meu afanar verei.

II.

Fai centos de anos
que n' o seu castelo
vivian felices
cheos de contento
cs condes d' Andrado
á quenes o ceo
lles dera unha filla,
lles dera un luceiro,
pois era fermosa
canto poden sélo
n' a terr' as mulleres
as frores n' o outeiro
n' a mar as sirenias
os anxos n' o ceo.
Minla se chamaba
segun contos vellos
que din qu' os amores
niño n' o seu peito
—com' o millor sitio—
ó fin tiñan feito;
e que gardaba
a nena o segredo
d' os seus amorios
d' os seus evaneos
sin mostralo' á nádia
pois sempre tremendo
istaba, soubesen
amaba— ¡mesterios
d' a y-alma!—a homildose
e probe mancebo
que d' un rio que corre
ó pé d'o castelo
á-o'ra beira tiña
o seu lar modesto
Ledan se chamaba
y-era o seu emprego
coidar d' as suás cabras
e d' os seus carneiros.
Era un pastor probe
aquil que n' o peito
ispertón de Mrio
o amor: o manesco
xentil er' y-aposto,

de longos cabelos
rizados; de ollos
moi grandes e negros,
de ollar dóc' e triste....
Comprendias' ó vélo
qu' encender poidera
de Minla n' o peito
un tan grand' amore
e tan verdadeiro.
Ama Minl' e cala;
Ledan fai ó mesmo
pr' ó fin, seus amores
foron escubertos
pois andan a' a boca
de mozos e vellos
d' os úns e d' os outros
maravilla sendo.

III.

Era unha noite
trist' y escura;
todo eu negrura
somid' está.
Ditras d' as nubes
a branca lúa
a lume súa
foi acochar.

N' unha barquiña
Ledan, lixeiro
o marmoleiro
rio cruzou
e d' o castelo
súas maus batendo
Ledan chamón

Por unha porta
desemulada
a namorada
Minla salliu
e d' os amantes
rebustos brazos
n' os dóces lazos
á nena caic

Dempois u' a chouza
d' o namorado
xer til maucobo
est' olvidado
d' o mundo, á Minla
so consagrón
e sobi' os xoves
o dios aído,
Copido, as suas
aís espailóu.

IV.

Entramentras n' a chouza s' alcontraban
Minla ó Ledan
d' o seu amor segredo parolando
roxou á timpestá.
Os antres qu' atopaba n' o camiño
dobrava o vendabal:
os lóstrogos brillaban a tras d' eles
os roucos troncos culanse bruar.....
As augas d' o Eume saironse d' o berce
y ancharcáron ó val

Y os amantes, estonces, asustados
d' o seu amor de xaron de falar.

Minla, abrazou, tremando
á seu ben á Ledan
diciéndolle:—Meu ben, voume que x' é hora
—Pro Miala, ti-oude vas?
preguntoulle Ledan; deixa que pase
siquer' o vendabal....
Pr' ó fin Ledan, seu rogo conoseudo
qu' eutil era xá
entr' as augas chimpouse
á sua débrec barca pr' agarrar
pro contr' as olas bravas
loita e reicita en van
pois afrixida Minla mirar puido
sin ós seus ollos mesmo fe des dar
com' as augas d' o ric agurgulladas
cada vez ainda mais
arrastraban cosigo
ó collado Ledan
que Dios tan só dempois conoser puido
adonde foi c' o seu cadavre á dar.

V.

Minl' aspautada
quer antr' as sombras
escobrir algo
pro nada atopa
Por Ledan chama
e soyo ascoita
suviat' o vento
coma resposta.
Estonces Minla
póstrás' e chora
y á Dios chorando,
lle pide a volta
ó seu castelo
antes qu' á aurora
co' a lume sua
crebant' as sombras.
E pas' ó tempo,
pesan as horas
y a probe Minla
qu' eu van invoca
de Dios o nome
destonces, louca,
casque seu vida
di con vos ronca
—Si a' o demo mesmo
posibe fora
antes qu' á lume
d' a branc' aurora
a espallar veña
as negras sombras
tender un ponte
riba d' as olas
porqu' ó castelo
chegar en poida,
eu lle daría
canto a sua boca
pedir poidera
por mais que fora
a miña vida.
Si quizais tola
ay Dios volvinme!
Ti me perdona.—
Ainda non Minla

estas parolas
había dito
cando d' as olas
saíu un xoven
que perguntoulla
—¿Dasm' á tua y alma
Minla?

—Si; doucha
a' a ponte tendes
antes d' a aurora
porqu' a o castelo
tornar eu poida.

VI.

Destoncos, Minla
a namorada
viu acorada
unha esombrosa
trista visión
qu' á un tempo mesmo
enche de loito
y alegre mcito
seu corazón.

Milleiros
de demos
brnaban
brincaban
voaban
corriau
pasaban
volvían
d' acá par' alá
as pilas
d' a ponte
labrando
e sentando
y as pedras
sacando
d' o fondo d' o mar.

No cèo
os relampcos
brilaban;
brnaban
os tronos
que daban
a os homes pavor
y as olas
d' o rio
muxian
roxian
en tanto
as vencían
d' o demo a lexión.

D' un lado
pr' o outro
maudando,
pasando
iba Satanás
a obra
qu' a hora
d' a aurora
había
xa feita d' estar.

VII.

O galo
cantou
y o demo
tremón.

O día iba' xiña
n' Ourente' apuntar
y apenas d' a ponte
vians' esomar
algús d' es pilares.
Destoncos Satán
votou tan gran berro
que a' ou a soar
á par d' o roxido
d' o atróz vendabal.

E cal si milagro fose
a filla d' os condes viu
tanto aumental os obreiros
que sono seu tal crefu.

A ponte avantaudo iba
n' o medio d' a confosión
que d' a escuridá era própea
e de noite tal de horror.

Casan supeto estadas
y os obreiros de Satán
sostiñause n' o mesmo aire
hast' outra estada chegar.

¡Ante cadro tal, d' ispanto
enchías' o corazón
y o sea lair sentía Minla
con mais precipitazón.

Pouco xa faltab' á ponte
e iba o día alborear....
y os obreiros traballaban.....
o iba e viña Satanás.

VIII.

Más supeto, d' unh' ermida
deixóuse onir á campana
anunciando que n' Ourente
o día xa despuntaba,
y o seu són, aquela tropa
de demos e de pautasmas,
afundiuse d' o rio Eume
n' as agurgulladas augas
Soyo Satanás n' a ponte
maldicindo se quedaba,
cando s' escoiton soar
á segunda batelada.

—Minla, vén; dixoll' o demo,
eu levareich' á tua casa,
eu levareich' o castelo;
ven, que x' os tens pais t' agardan.

Minla de Satanás quixo
fuxir todíña espantada
pr' o demo seguiuna e x' iba
n' os seus brazos a agarrála
cando n' a ermida sonón
á terceira badalada.
Satanás destoncos, louco
guindou á Minla coitada
n' o chan y el desapareceu
d' o rio dentro d' as augas.

IX.

Cando, xa día, os veciños
tendid' á ponte miraron,
quedáronse cal parviños
c' o qu' illes s' ademiraron.

A súa familia, o cónde
chama, e qu' á vosa tamen;
pro Min'la onde s'asconde
que nou' atopou ninguen?

Somontres cando cruzado
s' houb' á ponte, s' alcontrou
o seu corpo animado
onde Satán o guindou

¡Probe Min'la! Quen pensara
d' o teu maldadado amor
que solesmentres durara
ó que viv' á probe froi!

X.

Deud' entoncez chamouse aquela ponte
A PONTE D'O DEMO,
y hoxe, hoxe *Pontedenme* so lle chama
e aínda mozos e vellos
si illes preguntas quon a ponte fixo
dirán — Señor, o demo,
e contaránch' a bestoria c' os amores
de Min'la e d'o cabreiro
pernucciand' os seus nomes con visibre
relixioso respecto.

M. A. M.

CERTAME GALLEGO LITERARIO-MUSICAL

EN PONTEVEDRA

PR'AS FESTAS D'A PELENGRINA
PROMOVIDO POL-O GALICIANO.

Unha proba preña d'a civilización moderna é,
sin dúbida, os certames qu'a cotío se veñen repiti-
ndo xeneralmente en Europa.

Por illes consiguen os pobos dous bens, á cada
cal mellor: instrución e benestar. A primeira,
porque, como sabemos moi ben, os certames,
mais qu'outra cousa, son torneos d'a cultura que
representan un paso n-o camiño d'o progreso,
onde poetas e mais literatos e compositores, esti-
mulados por un premio que lle poñen por cebo
persoas entusiastas de amor patrio, cativo en
valor, pro grande, moi grande aliciente de honor
e gloria, fan qu'ises vates e compositores suria-
tren as armas d'o seu inxenio apurando hastra
mais non poder súa intelixencia en busca de no-
vos ideás, qu'è a lamareda atrautiva d'a civili-
zación, d'o progreso; y o segundo, — o benestar,
— porque arrexan milleiros de persoas cubizo-
sas d'asistir á isas solenes espentáculos (que, con
razón, lle vimos chamando a festa mór d'os po-
bos); quéns, por forza, ademais de qu'a iso ve-
ñan dispostas, soltan cadelas de Dios d'as suas
repretas faltricas, que deude logo se reparten,
coma por encanto, entre as diferentes crases d'a
sociedade d'os pobos onde aquiles teñen lugar.

En verdá que estremeceiros debemos ante o
recordo d'ises sigros pasados qu'apenas se cita a

estancia d'ou filósofo, d'an sábio, d'un poeta;
pol-a contra, lémbraos a historia moitos capitás
de invencible brazo, moitos soldados inhumanos
que, co-as suas *fazañas*, sómente serviau pra auti-
var a destración.

Conservemos, pois, ise recordo de compasion
n-o tocantes á tais desdichados tempos, duros e
cruelles, de xeneral ignorancia, en que todolos
amores d'as castas doncelas tiveron por ideal a
consagración d'a forza, conquistando seu cariño
quén mais se distinguisse n-as loitas, pol-o xeito
—vália a comparanza— d'as mais aterradoras fé-
ras; pro vanagloriémonos, moito, de que, por isa
colosal transformación, chegésemos á perseguir
ise crato y espellante sol d'o renacemento, qu'è
pra humanidade unha nova e completa redención.

Certáme é tanto coma decer: movemento, vida,
adianto e prosperidá n-a endustria e n-o comer-
cio.

¡Felices, pol-o tanto, d'os pobos onde os tais
certames alcanzan comreto desarrollo!

E xa que temos a fortuna de coñecer qu'istes
torneos d'a cultura figueron desaparecer o indi-
ferentismo que n'a Edá Media annubra as inte-
lizencias e se opuña á marcha progresiva d'os
pobos, como tamén de que, n-o tocantes ó saber,
inda hay *un mais ali* á que debemos de chegar
non será xusto que todos, e cada un d'a sua par-
te, botemos unha presilla d'area pra cegar isas
fochancas d'a congostra po' a que podemos rubir
á onde outros pobos de mais sorte chegaron, po-
ño por exemplo Cataluña?

Xusto, si, ei é certo qu'estamos revestidos de
ese entusiasmo pátrio que tanto enaltece as na-
cias y os seus escolleitos fillos.

Y-O Galiciano, que non terá d'outra cousa,
pro d'entusiasmo pátrio.... ¡vállame Dios! téu
mais que d'abondo, comenzou á reinexerse á sua
maneira, cicais nou con acerto pro asistido d'os
millores deseyos de arrombar pr'as prósimas fes-
tas d'a Pelengrina ou Certame que, ó mesmo
tempo que contribuya ó esprender d'as letras,
d'as artes pátreas, sirva pra lembrarnos d'anti-
gas costumes d'a nosa rexión, tan acariciadas por
nosos antepasados.

E levado d'ese mesmo entusiasmo, estreveuse
O Galiciano á chamar ás portas d'aquelas per-
soas que, pol-a sua significación, pol-o seu amor
pátrio, pol-as suas especiás condicións de carac-
te, creu sería oucido; e... ¡un milagre!, compa-
ñeiros, ¡un milagre! Seique a Virxe me tocaba
n-o corazón onde eu debia dirixirme porque to-
dos, todos afeito, coma si estiveran falados, res-
pondían benevolamente á miña invitación

!Eu por eso inda hay moitas persoas qu'escoi-
tan os salayos d'a nosa nai pátria! Soilo fai falta
iniciativa, aucion.

Dios ll'o coila á todo; n-o peso d'o ben, xa
qu'eu ¡costa-fel! non podo mais que significarlle
meu humilde, pro prepétuo, reconecemento.

Y-ó ver tan satisfactoriaxente coroados meus
propósitos, non hay quén me conteña de conten-
to, gabándome moi moito de haber percurado,
co-a axuda d'os meus amiguños, tan grande ei-
milleiro de premios que, fóra d'os que inda están
por vir, contén o seguinte:

PROGRAMA

SEUCION LITERARIA

I.—FOL NATURAL E DIPLOMA DE SUSCRITOR HONORARIO, premio d'O Galiciano á millor poesía con libértá d'asunto, estension e metro.

II.—PREMIO d'O Excmo. Aumentamento d'a capital, pendente de desuacion e tema, que se anunciará oportunamente.

III.—125 PSETAS, ofrecidas pol-a Sociadé "Liceo-Casino" á millor *Poesía humorística*.

IV.—AZUCENA DE PRATA E OURO E DIPLOMA DE SÓCIO DE MÉRITO, ofrecido pol-a Sociadé "Recreo de Artesanos" á millor *Biografía* de D. Manuel Ventura de Figueroa.

V.—OUXETO DE ARTE, ofrecido por D. Eduardo Vicenti, Diputado á Córtes pol-o distrito d'a capital, á millor Memoria co-iste tema: "Fillos de Galicia que cultivan n-a actualidá n-o libro e n-a prensa o dialecto gallego. Lixeira idea d'as súas obras."

VI.—PENSAMENTO DE PRATA, ofrecido pol-o Excmo. Sr. D. Filiberto Abelardo Diaz, ex-gobernador civil d'a provincia, á millor novela de costumes gallegas.

VII.—PRAMA DE PRATA, ofrecida por D. Eduardo Cobiau Roffignac, Diputado á Córtes pol-o distrito d'a Cañiza, á composición poética que censure con mais acerto os sortilexios que tan comúns son en Galicia, com'o de *botar as cartas, a peneira, etc., etc.*

VIII.—OUXETO DE ARTE, ofrecido por D. Eduardo de Cea e Nabarro, ex-Diputado provincial, á millor *Comedia ou Drama*, n-un ou mais actos, en verso ou en prosa.

IX.—DUAS ONZAS D'OURO, ofrecidas por D. Prudencio Otero e Sanchez, ó millor *Canto á Pontevedra*.

X.—OUXETO DE ARTE, ofrecido por D. Xosé Mª Rodriguez de Cea, á millor composición poética que describa os costumes de Galicia u-o tocantes ás *feitizos ou meigas*.

SEUCION MUSICAL

COMPOSICION.

I.—UN OUXETO DE ARTE, de D. Xosé Casal e Lois á "*Colección d'a música de cantos populares*."

II.—LIBRA DE PRATA E OURO, ofrecida por D. Baltasar Piñeiro á millor *composición de Gallegada pra canto de orfeón*. A letra á qu'a mesma haberá de axustarse, é a que se inserta a continuación d'iste programa.

EXECUCION.

I.—BATUTA DE PRATA, ofrecida pol-o Excmo. Sr. D. Agustin Cobian de Seijas, Presidente d'a Diputación provincial, á banda militar que execute e interprete millor o *Poupurril gallego "Unha festa en Galicia"* por D. Felipe Paz.

II.—ESTANDARTE DE SEDA E OURO, ofrecido por varios entusiastas d'a capital ó Orfeón que millor interprete y execute á ALBORADA, por *Varela Silvani*.

III.—COROA DE PRATA, ofrecida por D. Miguel

Xendra, pr'a banda popular que, composta cando menos de vinte números, interprete y execute millor a "*Gallegada*" de *Milpgher*.

IV.—PENSAMENTO DE PRATA, ofrecido por D. Prácido García á quén millor cante, con acompañamento de piano, a melodía "*Bágoas e Sonos*" de D. Marcial Adalís.

V.—80 PSETAS, ofrecidas pol-O Galiciano, ó gaitero que, con *gaita tumbal*, ou sea composta de ronco, ronquillo e puanteiro, y acompañado de tamboril sómente, millor interprete y execute a verdadeira *muiñeira*.

VI.—30 PSETAS, ofrecidas pol-O Galiciano, ó que con mais oportunidá, gracia y acerto cante, acompañado de zafona, e con lazarillo, segun acostuman facelo n-as romerías de Galicia.

VII.—10 PSETAS, ofrecidas pol-O Galiciano como segundo premio ó anterior.

VIII.—40 PSETAS, ofrecidas pol-O Galiciano á parexa que millor baile a *Riveirana*.

BASES DO CERTAME

1^a—Os Xurados, qu'oportunamente serán anunciados seus nombramentos, atenderán, pr'a adjudicacion de premios, ó mérito absoluto d'as composicións literarias e musicais.

2^a—Ditos Xurados, reservarásese o dereito de otorgar *accesit ou mención honorífica* en cada tema.

3^a—As composicións deberán ser orixinales e inéditas.

4^a—É condición precisa que todos os traballos estean escriptos en gallego.

5^a—O director d'O Galiciano facilitará, á quén as solicitar as partituras á que se refiren os catro primeiros premios de execucion, u-a Sencion musical, c'o ouxeto de sacar a copia ou copias que se perciaen.

6^a—Todos os traballos deberán ir acompañados d'un priego cerrado e lacrado que conteña o nome, apelido e domicilio d'o autor, e n-o sobre un lema igual ó que debe esquirbirse n-a cabeceira de cada un de ditos traballos.

7^a—N-o auto d'a adjudicacion de premios, queimaranse, á vista d'o público os pregos correspondentes ás composicións non laureadas.

8^a—O prazo pr'a asuision d'as composicións terminará o dia 1° d'Agosto. Estas dirixiranse ó Director d'O Galiciano, calle Real, número 26.

9^a—O Galiciano reserva a propiedá d'os traballos premiados, durante medio ano, á contar dende o dia d'o Certame; e si acordare imprimilos, regalará algúns exemplares ós autores d'os mesmos.

10^a—Os gaiteros, seus tamborileiros, y-as parexas de baile, presentaranse ó Certame en traxe d'o país.

11^a—As bandas de música e orfeós terán que tocar e cantar, respectivamente, unha peza de libre eleucion.

12^a—Os gaiteros deberán tocar á *Riveirana* pro baile indicado n-o último premio d'a sancion.

13^a—Os que toren parte n-a dita sancion musical de execucion, deberán avisar, cando menos, con cinco dias d'anticipacion.

Hastra que morre o arrieiro, non se sabe de quen son as bestas.

Home de barba ruiba, unha diosa, outra cuita.

Home de moita lingua, todo é m. .

Home torto non fala.

Home pequeno, fol de veneno.

Home pequeno, tente n a villa, que aunque non caves, fas cuadrilla.

Home probe, todo é trazas.

Home reñidor, cabalo corredor, odre de bon viño, nunca dura muito.

Home sentado, non fai bon mandado.

Hónrame n-a casa, q' ec' t' honrarei n-a praza.

I.

Inda é mais cara a sa'sa c' o peixe.

Inda non asamos e xá pingamos

L.

Lanza larga pol-a neve, non hay diaño que ch' a leve.

Levantouse o pregnizoso, e meteu lume ó pallero

M.

Mais fai quen quer, que quen pode.

Mais vale uuba ana', que cento de pardal.

Mais vale n-a casa ser, que n-a festa mal parecer.

Mais vale fama con pan, que fame sin pan.

Mal anda o paxariño, que anda n-as mans d'o meniño.

Mal derregado, morte n-o cabo.

Mal lle vai ó raposo, cand' anda ós grilos.

Mal vai á corte, onde o boi vello nou tose.

Mal vai ós gatos, cando andan ós gorriás.

Manda e faxe, escusarás paxe.

Martes d' antroide, cando has de vir, casquiñas d' ovos, casi habés de ruxir.

Maruxiña teu bo viño: si o ten, el o dirá: o que fore, sonará.

Marzo, iguarzo.

Marzo marzan, pol-a mañan cara de rosas, pol-a noite cara de can.

Marzo marzola, torbon e rayola.

Maula comprar, e maula vender.

Mau por mau com' o pardau.

Memorias sin diñeiro, mo' esta ó pasaxeiro.

Métrez moza, boo pasar, pero de vella choutar.

Meu dito, men feito.

Meu paren'o e Pedro boo, tanto me da, tanto ll' eu só.

Miña comadre Pelonia, non hay muller como e'a: os osos dallos ó home, y-a carne cómea ela.

Moito come o louco, e mais louco e quen ll' o dá.

Moito pode o moncho n-o seu sonto.

Moito e ben, no' o fai ninguen.

Muller que silba e fia de pé, nunca boa é.

Muller d' o cego que se compon moito, non se compon pra él, que se compon pra outro.

Muller morta, sete á porta,

Muller que sabe latino, é mula que fai hin, arreuegar d' ela hastra o fin.

N.

Nadar, uadar, y- agora il afogar.

N-a casa d' o abade, comede e levade.

N-a casa d' o ferreiro, cuitelo de pau: é n-a d' o carpinteiro, senta: se n-o chau.

N' alleo sonto, un pao ou outro.

N-a mesa chea, ben parece a fogaza allea.

N-a noite d' a boda, sal a achares, tal a toma.

N-a terra d' aquel home, o que non traballa, non come.

N-a terra d' os lobos onbear com' elas.

Non de sabugueiro bon vencello, nen de cuñado bon consello.

Nido feito, pega morta.

Nin bo coxo, nin bo noxo.

Nin bon Pedro, nin bon burro negro, ni bo lameiro por riba d' o rego

Nin bo Xan, nin bo Pedro, nin boi marelo encima d' o rego.

(Continuará)

A LEITEIRA.

Ergome a'o abrir d'o dia
inda alumea o luceiro,
é'en chegando a alguu regueiro
bautizo con auga fria
o leite d'o meu pucheiro,
porque mellor aproveite,
¿Quén merca o leite?

Madrugueiros estrud antes
hacho ó pasar pol-a veiga
e deteñem' os tunantes
pediudo nata, manteiga,
o que sei eu . . . Baudantes!
mal fogo de Diol-os deite,
¿Quén merca o leite?

Cando eu entro pol-a Vila
todos inda están n'a cama
in doce calma tranquila,
¿quén de sono os espavilaf
eu que vou chama que chama
hastra qu' algun s'endireite,
¿Quén merca o leite?

E desperta algun señor
abrazando á compañeira
entre suspiros d'amor,
pero gracias á Leiteira
qu'entre seus brazos a estreite,
¿Quén merca o leite?

Corro a Vila sin parar
n'a cabeza pósta a cesta
que relouco por comprar
un adrezo para a festa,
figa, rosario e pieite,
¿Quén merca o leite?

Tamen hey comprar xabon
e unha cartilla de aceite,
mas ¡ay! don un tropezon,
adios figa, adios pieite;
¡Dios mio! ¡qué compassion!
adios adrezo, adios leite!!!

F. AÑON.

A GAITA GALLEGA.

REPINICA MUÑEIRAS, ALBORADAS E FANDANGOS, UNHA VEZ 'O MES.

Director: CHUMIN DE CELTEGOS.

ANO SEGUNDO.

N-a Habana: 26 d'o mes de Outubro de 1886.

TOCATA 13ª

A PELENGRINA.

Fondas e mui fondas raíces tivo sempre en Galicia a supresticion ou meiguería.

Sairse d'os lindeiros d'as cibdades ou Vilas e non atoparse c'algunha rapaza a quen por encima d'o dengue se lle diuixe un delgado fio d'estopa ou seda c'o ichavo *milagroso* y-a bolsa con pedra d'ara, dentes d'allo y-arepillas de *santo*, é tan imposible, como dificil o pretender desterral-a crôncia de qu'os pícaros se volverán débles e cativeiros si algunha galiña choca lles brinca pol-a cama en qu' lles estén deitados.

E non é qu'os labregos d'as montañas d'a Suevia desconozan os preceutos d'a relixión d'o país, que tanto condena ises feitizos, sinon que de tempo inemorial, cicais desd'a epoca d'o xentilismo, viñeron trasmitindose de xeneracion en xeneracion y-hoxe ademítense sin examen hastra pol-os máis entendidos y-espavilados.

Non negan lles qu' a meiguería s'opon ás predicaciós d'o abade, si é qu'iete—que de todo hai—non profesa as doutrinas d'o presbítero D. Anton o Vello, famoso pol-os seus tumbos d'estola n'as costas d'algús enfermos a quen o demo, en figura d'aveillón, se lles entrara pol-a boca; pro non por isto deixarán de santiguarse catro veces c'o pulgar d'a man dereita sempre que enxabecen, nin entrár n'a igreia c'o pé dereito, porque n' aquil caso se lles meterá o meigallo n'o corpo, e n'iste último, mala fada ou mal agoiro vai a presidir todol-os seus feitos y-auciós.

Moito se dixu e moito s' escribeu tocante a isas preocupaciós d'o vulgo, maormente, n'o que respeuta ô *espíritu malino*, â *compaña* ou *santigua*, ô *avellón*, as *fontes santas*, os *negrumantes*, a *estadea* ou *santa compaña*, as *voces*, o *bautismo n'as pontes*, etc., etc. Es-

quirtores e poetas, pruma en ristre, propuxéronse en máis d'unha ocasion, acabar pra sempre, ridiculizandoas, esas crôncias cuyo estudeo a todos interesa, e non son xa os primeiros xogos frorales d'os que se celebran en Galicia en cuyos programas figuran máis ou menos premeos, con mais ou menos cebo, ô fin de conseguir semexante resultado.

Nada, pol-o d' hoxe, chegou a lograrse como secuencia, sin dúbida porqu' ises estudos non foron o bastante popularizados pol-as diputaciós d'as provincias y-ayuntamentos rurás, que son os chamados a facelo, costeando d'os seus fondos a impresion d'isas mamorias y-ordeando a sua púbrica leutura n'as aldeas os dias de vagar, como se fai—porque lles conven máis directamente—c'os pregós d'as pagas de territorial e consumos ou c'o chamamento d'as quintas.

Tempo chegará, sin embargo, en que se logre semexante apetencia, mausime si como pensa un literato d'os de máis nombradía d'a nosa terra, a *Hermándá d'a prensa liberal gallega*, ou sea, a *Liga contr'a inorancia*, se constituye, sin dimes nin diretes, dentro d'un anaco d'anos.

Ela alcazará—n'ô dudamos—o éxito que sobr'os libros de caballerías alcanzou o manco de Lepanto co'a publicaciós d'o seu famoso *Don Quixote d'a Mancha*.

* *

A *Pelengrina* é unha d'as moitas preocupaciós qu'os labregos d'os arrentes d'o cabo Ortegal teñen por cousa certa e d'o outro mundo.

A figura ten semexanza c'un cadelo ou coenllo d'os máis novos, branco com'a leite, brincon com'os cabirtos e seguidor d'as xentes com'a sombra ôs camifantes. Aparece pol-as noites, maormente n'as d'escuro, e

persigue ós mozos que cortexan mulleres con outros apalabradas, ou ós casados qu'andán requebrao ás solteiras. N'algus tempos, Xaneiro vai por caso, a *Pelengrina* non se achega ás xentes: vese reloco e síntese dar ayes, como si grandes delores a magoasen.

Pra escorrentala, n-hai máis qu'un medio; fíncarse n'o chan, rezar dous padre-nuestros e pronunciar con verdadeira fé os verbos que signen: *¡Virxen Santísima! ampárame, e fai porque fuxan de min os malos pensamentos.* A *Pelengrina*, enton, desaparece, y-en isto si que non hai meiguería como se desprende d'o que se dí máis adiante.

Temos, pois, duas crases, n'o feitizo y-aparicion de que falamos: unha que chamaremos muda—sinal de qu'o delito é d'os de pouca monta—: outra, queixosa—proba crara de qu'os feitos d'a presa a quen a *Pelengrina* persigue, son d'importanza maor.

Y-eiqui temos máis que crara a spricacion d'ambos fenómenos. A *Pelengrina* muda, son os fogos fátuos que se desprenden d'algunha préa, can ou bicho morto qu'está ô rento d'o camiño e que por lei física ai-guen ô que pasa, pol-a corrente d'aire que leva tras sí; a *Pelengrina* queixosa, é, ni máis ni menos, qu'o que n'outras partes se conoce pol-a *Zorra de Morraco*, (1) e que tan ben describe un amante d'o *Folk-Lore*, D. Ramon Somoza Piñeiro.

“As zorras en Xaneiro andan ô celo, e cedendo ô natural desexo, berran, pra dar noticias ô macho d'os sitios donde s'atopan.”

“O fogo que pol-a boca lles sai, ten por causa a scitacion en que se alcontran.”

E isto e todo.

CHUMIN.

A VOLTA D'O SOLDADO

I.

Unha probe nai xemia
Por un fillo que loitaba
N'a guerra croel, impía;
A triste nai que choraba
Chea de doer decía:

«Dios maldiga a quen levou
O meu filliño pr'a guerra;

Sin achego me deixón
E solíña n'ista terra
Onde morrendo me vou.

«¡Il morrerá! ¡pode ser!
Cando estroban os cañós
¡A cantos fará morri-er!
Seica non o volvo á ver.....
¡Mais non.... non mo leves Dios!..

«Vixen santa d'o Carmelo
Si é que cara á morte vai,
Fai por libralo e detelo,
Con solo bicalo e velo
Morre feliz esta nai.»

Agardou, mais non volvéu
O fillo xunto a naiçifa
Que de soedá morren.
¡Ay, morreu a coitadiña
Foi pr'a cova e non o veu.

II.

Era unha tarde de vrao
Cando camiñaba un mozo
C' un pau con moça n'a mao
E colgada d'o pescozo
A cinta d'o licenciao.

Logo paróuse; ô reflexo
D'o sol, vín n' unha ladeira
Un pobo, e dixo perprexo,
«Será verdá que te vexo,
Santa Marta d'Ortigueira?

«Teño n'o teu lar a nai
Qu'amante coidou de min,
Ti gardas morto meu pai
¡E xa canto tempo fai
Meu pobo que non te viu!»

Dixo asina; e mais lixeiro
Camiñou pol'o carreiro
Tal ves porque cobizaba
Que n'o instante en que chegaba
O vise o lugar inteiro.

Mais nón; qu'outro fin mellor
Outro deseyo mais grande
Lle dá forzas e valor
¡Non é estrano que ande
Por ver a nai, seu amor!

Xa canso chegou á porta,
Chamon, agardou e dixo:
«Estará regando a horta
Non ven agora de fixo.»
¡Ay probe, que estaba mortal!

Non tivo a quen preguntar
Foy dempois anoitecendo,
Sintín a oraciós tocar,
Foise a xente recollendo,
Mas naide viña ô seu lar.

(1) Vexase o Tomo 4º páxina 107, d'a *Biblioteca d'as tradicións populares españolas.*

Por fin un home chegou;
Con ansia lle pregunton,
«Que foi d'a tua áma Andreu?»
Quen solo lle contestou:
«A tía Xusna, morren!»

— «Qué morren?— Si é que non erra
Pr'o cento á miña memoria,
Un ano n'o Agosto cerra;
Está debaixo d'a terra;
Que Diol' a teña n'a gloria!

III.

N'a casa entrou sin consolo,
E vin n'a parede solo
Unha estampa d'o Carmelo
Fixa n'as puntas con miolo;
¡Canto padecen co-aquelo!

¡Cantos recordos chegaban
Con son amargo e doído
Ó seu corazón ferido.....
¡E cantas cousas falaban
D'un eco xamais oubido!

Y-é que certos sentimentos
Contan á yalma que chora
Os seus pasados concertos,
Os santos encantamentos,
D'a vida feitezadora.

Recorda que pequeniño
Felix e ledo vivira
Co-a prenda d'o seu cariño,
Oxe faltalle ¡proviño!
E sofre, chora e sospira.

¡Canto pranto esconsolado,
Meu Dios, que fondo doer
Sinta un pobre d' un soldado
Cando volve licenciado
Pr'o niño d'o seu amor!

VALENTIN LAMAS CARBAJAL.

MARIQUIÑA Y-EU.

.....
Eu era un rapás. Era Mariquiña unha nena
bonita com'un ouro. Os dous nacéramos n-o mes
de San Xoar d'o mesmo ano, n-un mesmo ruído,
cara con cara a porta d'a súa casa y-a miña.
¡Cantas cousas non falábase pol-o postigo!

Nin eu nin ela falábase n-outra fala que n-
aquela qu'ndependéramos n-o berce, arrolados
por nesa nai.

Mariquiña queríame pol-o: vivires, y-eu a ela
tamen. Pol-a mañan cediño ó albrezar ó día,
cand'os paxariños cantau a alborada, semp'óia a
Mariquiña chamarme pol-o postigo d'a súa porta:
— ¡Farruquiño! ¡Farruco!— y-eu folgábame d'óila,
e, brincando, fuxia pra xunto d'ela e dabámonos
apretas e bicos.

Dimpois, Mariquiña y eu, fuxíamos de contado:

ela d'a súa casa y-eu d'a miña, como si n-elas nos
tuveran presos com'os ladrous n-a cades. E co-
rríamos moito, moito, e cando Mariquiña oía qu'a
sua nai a chamaba:— ¡Marica! ¡Marica..... ¡Ai!
Que demo de filla!— Mariquiña y eu agachabámo-
nos detrás d'un turreiro, y-ali, baixiño pra qu'a
nai d'ela non oise, cantaruxábase os dous:

Canta rula n-a gayola;
Canta rula, canta rula,
Canta que vou para fora,

E dimpois tornábase a correr buscádo eiqui
ameixas, aló cirigüelas, peras barburifias n-outro
lado, en todol-os corrunchos unha cousa, e maxi-
nábase por derradeiro como lle furtariamol-os
péregos d'a hortá ó crego, M'acordo qu'unha
ves Mariquiña, pois era mui pilla, quixo bultrarse
d'el porque non salfa d'a hortá, e cantoulle ista
cántiga:

O cura d'a miña aldeas
Mentres lé o brebiario,
Non se cuida d'as ameixas
Que lle rouban n-outro lado.

Pro pagonnas ben Mariquiña. Cando n-aquilo
ano fomos á dontrina, qu'ela ben a sabía y-ade-
mais era arriscada, ó crego doull'o carneiro.

N'estas troulas andábase Mariquiña y-eu, e
por unhas nou deixábase ontras andainas.

Cando chuvia, por antr'a porta d'ela y-a miña
corria a xurrada, e facíamos moñitos, así como
quen queu.

Outras veces metíamonos sub horreo e pillá-
base gorrións con visgo.

S'oiámos cacarexar as galiñas, apurrábase os
cans e corriámos ó raposo hastra bonza, e, dim-
pois de meter os cans n-ela collíamnos amoras.

O que mais queríamos era andar ós niños. ¡In-
da non n'esquencen, unha vez qu'andábase a
ites, un que vin de pega n-a pola d'unha subreiral
Xa tiña paxariños sin tiña, paxariños grandes;
eu vialles estirar o pescozo, erguer a súa cabeci-
ña y-abrir o peteiro. Mariquiña gateaba mellor
qu'eu e foi ela quen suben a collar o niño e iso
qu'a curtiza d'a subreira era nova. Pro ¡ay! era
unha cróbea ó qu'estaba drento d'o niño!

N-o tempo d'as mazans verdes saltábase d'
unha n-outra maciñeira, buscádo algunha ma-
zan aviñada, d'as picadas pol-o verme. Algun-
has veces hachábase así todas as d'unha pola
y-era qu'estaba ó verme n-o pau. Collíamnos as
mazans aviñadas e ibámonos pra un corruncho:
ali comíamnos e xogábase ós pelouros.

Cando mais rebuldábase era n-o tempo d'as
cereixas. Dimpois de beu fartos d'elas, collíamnos
as troyas e como si quixéramos estraxelas antr'os
dedos facíamnos as brincar de Mariquiña a min e
de min á ela. Unha vez deume c'unha carabulla
n-un ollo, por fora. Eu choraba e Mariquiña
tamen. Achegous'ela entouzou a min: mollou un
dedo seu en cuspe e levouno ó sitio magoado, e,
com'aquilo non era nada, deume, a mais, un bico
n-o sitio y-eu a illa unha apreta bos.

.....
Aquilo tempo foise..... A derradeira ves que
vin a Mariquiña, era unha moxa xa, unha moza

d'as festas. Pason preto de min, miroume de lado, e dimpois cantou:

M'elvidas porque son probe,
E vexo que tés razón....
Amor probe e leña verde
Soilo cando é ocasión.

Non lle fixen caso. Eu, d'aquela, xa non falaba con Mariquiña.

F. ROMERO BLANCO.

HIMNO GALLEGO

Letra de Chumin de Céllegos.—Música de Felipe Pereira.

I.

«Galicianos a patrea ou a cova;
Libertade ou de cote morrér,
Qu' é de pobos valentes e nobres,
Seu honor y-os seus dreitos sostér.

II.

A bandeira gallega ondeemos
Desd' o Miño hastr' o Landro y-o Sar,
Deus Frates que Gallaiçi atruxando
Por congostras e cerros e valls.

III.

Fora, d'hoxe pra sempre, os tiranos;
Xa máis nunca calar á opresión,
¡Guerra ó fisco y-á usura y-as leixes
Qu' esnaquicen o lar de Feixó!

IV.

Mil coroas fagamos a oito
Co' as cadeas que cinguen á *Erin*;
Y-en trofeo levemoas á foxa
De Velasco, de Cela e Solís.

V.

Gloria! ós nobres fidalgos d'a terra
Que defendan d'o pobo a veridá;
¡Hurra! ós suevos qu' a patria rediman;
¡Os enxebres petrucios ¡Sa!á!

TRISTRAS.

De cantas poesías teño lido d'o vate L. U. Gris, (que por certo lin algunhas ben malas) ningunha me puxo de tan mal xenio como us versos que, baixo ó título de *Presentimentos*, publicou fai algúns días n'un pereodeco d'esta cibdá. ¡Vaya que son malos os *Presentimentos*!

A veridá: si L. U. Gris non pode darnos algo mellor aconséllolle que crebe á lira, e non se acordar de cantar; pois versos com'os *Presentimentos*, por moito que llos chufen e llos gaben os seus amigos, non por eso han de pasar pol-a porta d'o *Parnaso*.

É pra que vexan vostedes qu'eu non falo por falar, irei á proba.

“E unha noite d'outono: o vento zoa
pol-a *apretada* fraga,
y-o pedrisco rebota n'os tellados,
y-o mar retumba n-a cerqueira praya.”

Esta poesía ten fecha de Setembro de 1886, e o poeta empeza dicindo: “*E unha noite d'outono*:
¡Como s'entende esto! Si dixera: “*era unha noite etc*, estonces menos mal porque daba á comprender que se refería á un d'os outonos xa pasados.

Tan pouco non sabia eu qu'as fragas eran *apretadas* hastra que o dixó L. U. Gris.

“O mocho, enriba d'un mosteiro vello
onde solo hai fantasmas,
entoa unha canción qu'e mensaxeira
de non *lexanas mágoas*.”

¡Conq'ras cancións d'o mocho son mensaxeiras de non *lexanas mágoas*!
¡Si será tamen L. U. Gris d'os que pensan en bruxerías!

“A campana d'a igrexa, ó banearse
pol-as *lixerías rachas*
está *tocando* tristemente agora
como s'alguen morrera n-a comarca.”

Esto si que ten que ver: as rachas facendo de campadeiras.

“Está de loito e n o regazo acocha
un pedazo d'a y-alma,”

¿De que y-alma?

“Un filliño tan roxo com'o ouro,
tan branco com'a nata.”

¡Tan, tan! A este poeta debe gustalle moito ó toque d'a campana.

“A lume d'a lareira está morrendo,
o candil xa s'apaga.”

¿Que s'apaga o candil dice? Será por que non ten aceite.

“Y-a cocíña vai pódose tan *moura*
cal funeral fuchanca.
Estonces vese avelaiña *moura*
que d'o funeiro baixa
comezar á voar d'a lus ó rente
hastra morrer queimada.”

Pro dígame Sr. L. U. Gris, ¿quen lle dixó á vosté que n'unha *composición* asonantada se poden usar dus consonantes xuntos e de contra consonantes iguais? Ademais, querido vate, as avelaiñas que pol-a noite andan moitas veces ó rente d'a lus, non todas son mouras. Así, pois, s'avelaiña esa que vosté dice, era moura, ben puido habelo determinado.

—“Meu Dios! que triste aquesta noite encontro
—a tia Pepa FALA—
presentimentos solamente *sinto*:
mui presto debo ter unha disgracia
A avelaiña com'as *penas moura*
agoira unha *mágoa*.”

TROUXEON o outro dia, á tia Pepa,
unha carta d'a Habana;"

¡Virxen d'o Carmelo cantos disparates!

"De que morrera ó fillo, o sen Pepiño
sosten d'a probe nai esconsolada.
Morrenlle ó fillo, aquel állíño tenro,
a quen tanto ela amaba,
úneca estrela que n'un triste ceo"....

Cinco versos e catro asonantes.

O Sr. L. U. Gris dirá tal vez que por moito pan
nunca e mal ano.

Cando ATOPEDES unha nai que chora
sin que seipa por que; cando ela agacha
tristes presentimentos
de quelle vai pasar unha disgracia
e ten un fillo ausente
fora d'o fogar, lonxe d'a patria;
COMPADECELA, si; qu'é mui sabido
c'os corazóns d'as nais nunca se enganan.

Quen verdadeiramente nou se engana, e o que
diga que vosté non naceu pra poeta nin escribe
siquera como manda á gramateoa: "*Cando atopas
des unha nai que chora, compadecela.*"

Míre Sr. L. U. Gris: Vosté pensa sin duda que
pra ser poeta, non hai mais que saber medir ver-
sos. Pro [perdóneme que llo diga] está compro-
tamente trabucado. N'estos tempos qu'atrabes-
amos ou que nos atrabesan, como diría Larra, os
qu'han de pasar por poetas, teñen que facer
versos coa *chencha* e non cos *ovidos*.

Causados xa d'a poesía de simples imaxenes,
pidimos á d'as realidade e á d'as ideas. ¡Vosté
comprende!

LOUREIRO.

BRUXERIAS

(*O meu bó amigo R. Buch.*)

O crego de Listanco
de trás d'o trafagueiro ten nu banco,
non moi compreto n'o tocante á pés
porque eu vez de ter catro tenche tres.

Cando vai pol'as noites á cucuña
pedirle lume ó crego unha veciña
(qu' houbo sémpe a costume pol'a aldeia
d'ir buscar o que compra á casa alléa)

O crego, con bds modos
(como Dios manda que se fale á todos)
din que lle dí á muller sin comtrimento:
"Ei ten ese banquiño... tome asento...."

Y a muller, s'é qu'a presa non a apura,
obedece pra *darlle gusto ó cura*.....

Y ó por o eú n'o demo d'a *argallada*
vai dar de rés ó chan a desgraciada,
e bate c'os cadrís contr'a lareira,
e roda como roda unha peneira....

Hastr' eiqui todo é crare y é corrente
Mais entra agora o caso sorprendente.

qu' habendo duas presoa n'a cucuña
O crego vése e non se vé a veciña.....

¡Non che parés pol'o que levo dito
(e perdoa s' hai erro n'este escrito,
qu'o demoro d'o crego de Listanco
podería servir de pé pra un banco!

ALBERTO G. FERRERO.

O QUE DURA A LUA DE MEL

Fará como consa de dous anos casóuse un indi-
vido, que tal vez non o conozan vostedes, chamado
Marcelo que *sei eu cantos*, pois non m'acordo d'o
seu apelido; y a crer ó que decote ripite Frorin-
da, a'sua muller, aínda *lles dura á eles á lua de
mel*, manténdose en tal concerto entrambos como
se foran *dous ruliños*.

Sin que trat'eu de desmentila, pois non seria
beu, limitaraime á consinar con toda verdá al-
gus pasaxes d'a vida d'os susodichos casados,
e vostedes sacaran d'eles o qu'o sou entendemen-
to lles dite.

Hay qu'adevertir, desde logo, que éste é un
matrimonio probe; que n'a casa non hay mais
criados que unha rapaza de oito anos, qu'a nai a
puxo ali pra que a *enseñen*; e que Marcelo, pol'o
tanto, fai de todo ó que hai que facer, pois e bon,
mei bon, e quere moito á Frorinda, quen, pra
non darlle o mais pequeno disgusto, *deixase que-
rer*; pro d'unha maneira tal, que Marce'o ten
qu'estar sempre ideando o modo de darlle novas
provas de cariño e de facerlle outros tantos aga-
sallos, posto que cada dia ten que quere'a baix'un
aspecto distinto y en mayor esca'eira que a qui-
zo antes.

Tamen teño qu'adevertir que teñen un neno de
seis mees, que é o primeiro fillo, d'o que Marcelo
eo *manezador*, principalmente pol'a noite, pois
á criada e tan pequena que non pode con *Miaguí-
ños* que xa pasa; ademais que tampouco se de-perta
ela nin á tres tiros, unha vez que prega n'o sono.

Cou estos antecedentes xa poderán vostedes ir
vendo si será bon home ó que se ergue de madruga-
da á face: o lume, á ferver á leite, á barrer y a
canto mais s'ofrece; nou facendo tamen ó almor-
zo, por que lles guisan fora por ben pouca cousa,
o que basta pra supoñer qué tal será o *conto*.

Mentras tanto, Frorinda, istirada tan longa é
n'a cama, goza ás suas anchas d'un sono moi
fondo, hastr'as oito, hora en que despertándose ó
pequeno, desperta á ela cos seus repitidos berros.
Non se move, sin embargo, d'o leito, sinon que
chama á Marcelo, pra que o *colla*, si él non veu xa
ó escoitar os choros d'o pequeno, acaso por que
n'aquel instante está pra ferver á leite posta o lu-
me, e non pode separarse d'a lareira. Cando o
pai, ó fin, quita ó fillo d'o verce, e lle canta y o
baila y o pasea n'as maus, e logo lle pon á mama-
deira, óu sea unha botella cou un teto de goma,
Frorinda á todas éstas, disfruta d'ese pracer de
que fala Xavier de Maistre, que consiste en sin-
tirse dormixar; on cando mais, cambia algunhas
parolas co seu home referente ó neno, que moitas
veces resulta ser á indicación de que leve Min-

gnifios á un lado calqueira donde mellor poda entretelo, o que quere dicir, pra que cale e non o amosque nin a moleste, mentras qu'está deitada n'o seu leito.

As nove d'a mañá ten qu'irse á traballar Marcelo, y estoncez érguese Frorinda, sempre queixándose d'a cabeza, e prántase n'unha butaca a agardar á volta d'o seu home, que volve, case sempre as catro ou as cinco d'a tarde, durante ese tempo, deitado *Minguiños* n'unha esteira, berra, chora, arrólase e fai ali canto poden vostedes imaxinarse. A nai, como si tal cousa, contempro desd'a butaca, facendo solo qu'a criada Andrea se poña acaron de *Minguiños*, e que lle dé á este á leite cando seña mester.

Cando volvo á casa Marcelo, encontra á Frorinda con unha cara tan desencaixada, con us ollos tan amortaxados e un caris tan desconsolador, que se pon tremante e melancóneco e peusa qu'a probe vai á dar xa o derredeiro suspiro.

—Como te sintes, miña xoya? preguntalle, pulsando é poñendo'le a man n'a testa.

—Moi mal, morrendome de devilidad. Ves tan tarde.... Logo o choro d'o neno atorméntame d'unha maneira tal, qu'a cabeza se me creba. Mírame que oxerosa estou.... Teño os pes como neve, us delores en todo o corpo y un desfallecemento tan grande, que non vexo, que m'entran us sudores frios e *tod'as carnes* me treman....

Supoñan vostedes como se poñerá Marcelo, y o que s'intresará pra sanar á Frorinda, que se deiza *apaxear* e pouse ó mais melosa d'o mundo.

Acostuman á visitala duas veciñas, que van ali á facer observacións, pra marcharse logo á *comentar* canto ven e canto oyeu, en éstas ou parecidas parolas:

—¿Qué me dice vosté, tia Marica, d'a veciña d'enfrente, cómo lle ton acabada á vida o burro d'o seu home cos fluximentos y os miliudres?..

—¡Ay, doña Eusebia, que lástema de funguero! Eu lle quitaría á ela os delores d'o estómago y os desmayos foxidos, con unha man de lavadeiro que'a fixera sudar ben. ¡Sin vergonza que s'enche mentras ó *larpacodas* está fora, e logo faille erer, cando ven, que s'está morrendo de devilidad, sin que poda comer bocado!

—Ten atrevimento de falar d'algus homes, aínda á tia Marica, ríndose con moita aque'a; como si todos non estiveran tallados pol'a mesma tixeira. Dan con unha muller boa, traballadora, que se desfai por eles, y a ésta trátana coa punta d'o pé, acabando por poñerlle unha quirida. Pol'a contra, a muller saíelles folgazana, vividora, sin rafa de vergonza, como esa *d'ahí*, é xa os ten vosté que non saben que fagan pra contentala....

—Pois é eraro, contesta doña Eusebia; pra vir unha boa n'este mundo, non hay como botarse á y alma atraís. ¿Vosté no me ve á min? Sacrafigueime pol'os diferentes noivos que tive, e todos me deixaron *prantada*. Si soupera estoncez ó que sei agora, outro galo me cantara, e hoxe estaría feita unha señora, con un home que se rompesse á y alma traballando pra min, mientras eu tiría unha vida de *príncipe*, digo, de princesa, como esa Frorinda sin vergonza, dicindo sempre qu'está pouco menos que morrendo.

—O *mocoso* que teñen por fillo, e o que paga os testos, onserva á y outra. ¡Que chorar de muchacho e que modo de berrar, virxen d'o Carmelo! Xa se vé, á sna nai non se *move* en todo día d'a condonada d'a butaca, anqu'él se desgorxe. Hastra qu'o pai ven, non se cala ó moi *choron* e y-é por qu'estoncez o acalenta D. Marcelo, e pouse á zarandealo hastra qu'o fin o dorme. ¡E moito conto ó demo d'a muller esa!

—Eu, tan infirmiza, tan dilicada, que non podo valerme, teño á fortuna de que non solo m'atende él á min, sinón que manexa e acalenta o pequeno *¡con unha gracia!* qu'eu mesma non podiría facelo mellor.

—¿Pro vosté está enferma Frorinda? preguntalle; en verdá se diga non o parece, con *esas carnes* y esos colores....

—E pra que vexa, eiqui donde vosté me mira, non teño un día bon: qu'e o diga Marcelo.

—Si, miña xoya, ten pouca saúde, e moi nerviosa, moi impresionable, contesta él.

—A non ser pol'o qu'o men home *m'aruda*, estaría xa n'o cemeuteiro, añade Frorinda.

—Se conoze que Marcelo, non ten precio ' que é un home d'os mellores; dice unha d'as que visitan, amostrando á Marcelo.

—¿Que, si ten un xenio!... E os meus pes y as *miñas mans*, insiste Frorinda, mirando feiteiceira. mente pro seu home.

Logo, caudo se quedan solos, Marcelo págalle tantas celebracións e tantas chufas, con novos agarrimos e novas caricias. Ela queixase d'algo estoncez, e y-él, axiña, ferve pouse afrixido, porque quixera curala d'o mal qu'amata, coa lixeirez d'o pensamento.

Pol'o esposto, penso de min que vostedes han comprendido o que quere dicir Frorinda, cando, ríndose á Marcelo, decrara qu'a *entrambos* lles dura aínda á lua de mel.

GELABERT.

REFRAS GALLEGOS.

N

Niuguen taga conta sinon d'o que teu n-a mau.
Niu sirvas á quen sirvíu, niu pidas á quen pidíu.
Niu sirvas á quen sirvíu, niu roubes á quen roubou.

N-o bico d'can non cátel-o pan, nin n-o fociño d'a cadela cátel-a manteiga.

N-o camiño de Santiago tanto anda o coxo com'o sano.

N-o chao dá coce, quen non puder andare oute.

N'hai mais mala cuña c'a d'o mesmo pau.

No'hai pior portela c'a d'a casa

N-o marzo, abrigo, neces e pantrigo.

Nou comas lamprea, que teu á boca fea.

Nou comer por ter comido, non e enfermedá de peligro.

Non louquea quen non pode.

Non dá millo ós paxaros.

Non é esa a nai d'o año.

Non erra quen ós seus semella.

Non fagas o qu'eu faga, fai o que che mandan.

Non hai galiña gorda por pouco diñeiro.
 Non hai sábado sin sol, nin romeiro sin frol, nin
 dama sin amor.
 Non hai tal feliz como o bon servizo.
 Non hai tal vicio, com'o pan de trigo o leite
 moizo.
 Non se collen troitas con bragas enxoiadas.
 Non se doi o farto d'o famento.
 Non todos van á misa por rezar, nin á feira por
 comprar.
 Non ten un mais fama c'a que lle queren dar.
 Non vai por ahí a auga p' o río.
 Nunca hai o acordo com'o trasacorde,
 Nunca ven unha sin outra.

O aldeano gallego, por unha cunca de leite quer
 outra de aceite.
 O beber quer comer.
 O boi solto de seu se lambe.
 O can n' o oso y-a cadela n' a costa.
 O cardo que ha de picar, con espiña nace.
 O caro é o que sabe.
 O criado y-o galo, sol'o sirven pra un ano.
 O demo ós seus quer.
 O diñeiro d'a Habana pouco custa e pouco dura.
 Odra vacio, coiro lle digo.
 O falar, todo e parola.
 Oficio d'albardeiro, mete palla e saca diñeiro.
 O fiño d'o lobo ten o bico pando.
 Ofrecél-o ó pez, que á cera vai cara.
 O home fiel, tal-o pol-o cordel.
 O home rico ándalle ben ó pico; pero si é probe,
 ou se cause ou se dorme,
 O leite y-o viño faa o vello moçoño.
 O lume ond'a estopa, ven ó demo e sópla.
 O malo, ama! o.
 O mal y o ben, á cara se ven.
 O mao vaya e veña, y-o bo nunca se perda.
 O medo garda á viña.
 O millo por San Marcos, nin n' o saco nin nado.
 Otre por odre, un ha de salir podre.
 O lume apágase con auga, pero a auga non s'
 apaga con nada.

(Continuará.)

CASOS E COUSAS

¡Ingrés tiña que ser! Eu denantes adoeía que
 facelo, e non-o digo porque as rapazas s'estreban
 á dar-me bicos si me collen descoidado, porque xa
 sei que por acó non s'estila dalos sinon pedilos.

¿Non sabedes que o inglés d'este conto levon
 á xusticia (¡lampanti!) á unha moza porque lle
 roubou un bico?

¡Arrenégote! De ser eu xuez, sin escrúpulo de
 conciencia, cargáballe as costas d'o preito, botá-
 bao tres dúceas de anos á presidio e fallaba en
 favor d'a moza.

Agora si unha vella me bicase esfachicáballe
 os facios d'no fangueirazo.

Un rico vinoleiro en Payosaco
 misa n' o altar de Baco

y é tau bô sacerdote
 que nunca sai d'arrente d'o pipote.
 Si n' o tempo de Baco houbera obispo,
 ninguen con mais xusticia
 poidera ter a mitra acó en Galicia
 porque sempre está chispo.

Inaugurouse n' Ourense un Instituto de Vacu-
 nacion pra que os nenos non morran d'as vexigas.
 Non s'inaugura un Instituto pra que os labregos
 non morramos á mioca.

Teríannos que vacunar con recaudadores, y-é
 vacuns que prende solamentres n-os cartifios.
 N-as faltriqueiras levantan vinhocoss.

Unha viuda xóven d'a Cañiza
 n'unha xaula meteu unha carriza,
 y-unha casada nova de Viloucho
 ten n'unha xaula un moucho,
 e dúas nenhas casadas de Valdeorras
 n-unha xauliña teñen dúas cotorras.
 Os cobizos d'as nenhas por paráros
 fanas chegar á ter os gustos raros.

Anuncia un pereódico que se curan as xordei-
 ras por catro pesetas, os males d'os ollos por
 cinco, y-as grebaduras por seis.

Bouba, bouba, anzuelos que lles botan ós pai-
 zes pra que os traguen e dempois sacárenlle o
 redallo.

Os que anuncian pol'a nova estrévense á moi-
 to; p'ro nin ziguera de groma s'extreven á anun-
 ciar que hay meicifia pr'a segura d'os xordos d'a
 políteca que non oyen as queixas d'os que pagan,
 pra que se chegnen á mirar con bós ollos liberás
 e conservadores, o pra soldar as grebas que n'a
 administracion d'o pais fan os zumezugas que
 s'empoleiran n' o Goberno.

Estando a lua en crecente
 un boiro d'o Carballiño
 que bebeu en agardente
 como se bebese en v'ño,
 mirando ó ceo borracho
 berrou n' o medio d'a rúa:
 «¡Ay mátenme eiquí c'un sacho,
 que me pon cornos a lua!»
 Oubiuno a sua muller
 e contan que respondeu:
 «¡Hastra c'oa lua que ver
 ten este marido meu!»

Diante d'a xusticia de Rusia síguese n' preito
 merecente de ser lembrado.

Unha señora rica—d'esas que agora deron en
 deixar por herdeiros ós animalíños—deixou en
 testamento dez mil pesos pra que coidasen unha
 cadeira que tiña n'a sua compañía.

Non faltou quen comprise o mandado; pro
 morren a catela, y-o que s'a'contraba coidándoa
 pol'a mor d'os miles de pesos, víuse demandado
 por unha señora que alega como dereito pra dis-
 poñer d'a manda, ser dona d'un can qu'é *fillo*

lexítimo d'a cadela herdeira, e como secuencia, lexítimo herdeiro d'a cadela morta.

De me ver en n-o caso, leve xuncras si un pito se me daba pol-a demanda, porque anque non teño de letrado nin esto, como bô labrego de Galicia seille dar unha revolta ás leises e conozo as retranqueiras que pódian surtir efecto n-o Xuzgado.

Diante d'a señora xusticia solamentres valen os documentifios. Eu pol-o mesmo diría que m' apuña á demanda por non reconocer a personalidade d'o demandante, promeiro por non assistire o poder en forma d'a cadela, o segundo porque a poderdante, inda que dese o poder diante d'escrivo, non ten autiñ legal pra contratos nin pra celebrar xuícios.

Que por un milagro—que non sería o promeiro que se fírese n-o mundo d' esta reitura—o demandante mostrábame poder d' a cadela. Pois seguiríame apoiendo á demanda namentres non se me dise traslado d' o anto d' o señor xuez reconocendo a representación d' a parte.

¿Qué había xuez que tal fírese? Pois xa nos veríamos n-a Cruña, ande non habian fallar en contra min, porque supoño que non hay cregos nin xueces municipais, que certificaran de que o can viro d' a señora que demanda, era fillo lexítimo d' a cade'a morta, d'a señora difunta que testou, e como a cadela d' a señora difunta morren *abintestatu*, e como non correría en antos a partida de casamento d' a cade'a representada pol-a demandante, e' o pai d' o can á nome de quen se me demandaba á xuício de testamentaría, amen d' outas voltas e revoltas que se lle buscarían á custión, ergo o demandante saíria perdendo o preito con costas, y en pol-o fallo d' o tribunal, quedaríame e' es dez mil pesos donados pol-a señora rusa como froitos por alimentos d' a cadela morta, e sería dono d' o herdado sin nin xiquera ter a cadela que me la drase.

Pol-o que vexo aló por Rusia non entenden d' as trécolas d' a curia como nosoutres

Doas páxaras de Redondela seica s' entreteñen en facer o kiño n-un forno namentres que algú mozos andan co-a mau n-a masa,

¡Uy! ¡uy!... páxaras e masa... ¡males lobos me non coman si nou cheira á empanada!

Forneiro qu' en Redondela
tés páxariñas n-o forno,
ármalle a gayola ós melros
ou ponlles cara de sogro.

A un teudeiro d' Orense todal-as noites lle roubaban chourizos, non d' a parrumeira, que alí non-os tiña, sinon d' unha bodega, á rente d' o piso.

A bodega ten unha bufarda n-a parede d'a rua.

Todal-as mañás ó erguerse caía n-a conta de que lle remexían n-os chourizos, pol-os que lle faltaban ou pol-as rostras tumbadas n-o chau.

O bô d' o home debanaba os meolos facendo

escalas, e non deixou de se lle pasar pol-as mentes que o ladrón era d' a casa, pensamento que foi causante de que lle pasasen pol-as costas algú fungueirazos á un fillo.

Dempois d' esculcar moito caía o gato n-a trapa y ó rato n-a ratoeira.

¿Quén era o agarapiñante?

Non tiña maus, pois as maus non lle tocaban ós chourizos; non tiña corpo, pois a corpo *botábase d' a parte d'afora*. O ronbo era unha sangría solta dada n-as longanizas pol-a lanceta d' un que non era zuruxano.

O agarapiñante collía os chourizos pol-o xeito con que se collen es peixes pol-o río: á pesca.

E collíalos dempois que o sereo cantaba ¡as duasss..... e chovendo!

Chovia longanizas.

Aparecen un feto n-unha alca'día d' Asturias, y o señor Alcalde ordeou que comparecesen diante d' él todal-as rapazas solteiras d' o consello.

Os veciños tamaron o feito como aldraxe. Pra meu ver non levan razón.

Tratándose d' un feto e pra esculcar quen-o deixara en somellante abandono, non había de chamar pol-os homes.

Entraron n-un café d' Habana dous alemás e dixéronlle ó mozo que lles servise dnas Carolinas.

O mozo, galego d' os de Mondoñedo, acostumados á non sufriren as picadelas d' as chinches, agarrou un vaso y esfachiconllo n-os fuciños á un de aqueles compatriotas de Bismarck, dicíndolles de Camiño: ¡alá vay a Carolina!

O mozo que me dispense, pero pra min non fíxo ben o mandado.

¿Non lle pidiran dnas Carolinas? Pois dándolle unha solamente, serviunos á medias,

Os membros d' un Concello que non quero lembrar, celebran as sesións xantando.

O mesmo que fan os políticos de Madrid.

Supoño que ningún pedirá á palabra denantes de mollala.

Os veciños marmuran d' o feito e pra min non teñen razón, porque namentres comen non pensarán en... comer, e dándolle ós dentes non disporán de tempo pra cargar a mau n-os repartos de consumos.

N-as revistas de modas véuse nomes de telas que deixan á un parbo.

Hainas lastra de coor de *ra-namorada*.

Pol-o mesmo xeito poideran chamarlle ós coores d' a tela, de croca vinda, de cabalo d' o demo virze e de cucaracha solteira.

N-o trato de Pontevedra traballa unha artista, que respira, bule e dorme debaixo d' a auga. Moito ten adiantado pra troita.

Marcos d'a Portela.

A GAITA GALLEGA.

REPINICA MUÑEIRAS, ALBORADAS E FANDANGOS, UNHA VEZ 'O MES.

Director: CHUMIN DE CELTEGOS.

AÑO TERCEIRO.

N-a Habana: 5 d'o mes de Xaneiro de 1887.

TOCATA 14^a

AS MOZAS GALLEGAS.

I.

Churrusqueiros mozos que andades de festa en festa e de feira en feira, de riola e de trullada pol-as aldeas, inda que co-elas tendes tratos, non sabendes o que son nin o que valen, nin a onde chegan, nin d'o que son merecentes as feiticeiras mozas d'a nosa terraña.

Hainas, e non-as houbera pra degoramento d'os arrangallados vellos, hainas de total-as castas, de todol-os xeitos e de todol-os gustos, dende as moreniñas como as amoras d'as silveiras, hastr'as brancas com'as neves que ás serras coroan pol-o inverno; dend'as fortes e rexas e corpudas, capaces de tumbar un boy d'unha puñada, hastr'as de corpiño axeitado que se arrendean com'os xuncos veira d'o regato, e que sin estaren fracas com'as ánemas, aseméllanse pol-o aéreas á espíritus d'ánxeles encarnados en corpos de mulleres.

¡Qué mulleres! ¡Qué mozas. María Santísima, son as mozas de Galicia!

Longos cabelos espállanse pol-as suas espaldas á maneira de manelas d'ouro si son roxas, e de madeixas de seda moura si son moreniñas. Elas non precisan pra se peinareen d'andar pondo d'armadillo trenzas de pelo de morta, mercado n'unha barbería, nin anacos d'a cola d'os cabalos vendidas en troques de pelo pol-os traxinantes d'a moda. Pra se lavaren escollen as augas d'os regatos en vez d'esas augas cheirosas que nos tran d'o estranxeiro á forza de cartiños. O mesmo se lavan n-as augas d'ó rio que n-as d'un murmurador regato que n-as d'asosegada fontela. Véxanas ou non, pra facer o tocado non andan con arrodeos. Péinanse d'unha asentada y-entrenzan os cabelos n-un suspiro.

¡E qué me decidendes d'as que gastan mirrada e dengue?

¡Alabado sea Dios que n-aqueles cariñas e n-aqueles corpos se ven lostregantes todol-os feitizos d'a fermosura, total-as galanías d'a gracia e todol-os donaires d'a muller!

¡Qué mozas, meus mozos, que mozas!

Nin xiquera botan polvos pra enfariñar a cara. Non fan como as señoritas, que de botalos, bótanos diante d'a xente. As nosas mocíñas, que teñen mais vergonza e mais aquela, si botan polvos, de s'enfariñar, fanno ás furtadelas.

As mozas gallegas campan de seu e pares que van dicindo por onde camiñan: «Eiquí non vai trampa.» Non gastan d'arremallos nin de pomadas, nin d'ungüentos cheirosos pra finxir o que non son. Van ô natural e si non teñen o andar lixeiro, pois d'unha pisada n-un callo mozas hay que lle fan á un ver as estrelas, tampouco levan n-o traseiro (con perdon sea dito), esa casta de sillis de cabalos que levan pol-o mandado d'a moda e seica c'o gallo de llechamar a atencion ós ollos d'os homes as fidalgas d'a vila, eses agutíos de muller ou esqueletos enfaldrados que andan ós catro ventos padricando as cativerces d'a natureza y-as fraquezas d'a carne.

A moza d'aldea vese e cuasque se palpa con vela. A señoriteira moza d'a vila adivíñase solamentres emperifollada entr'as telas á xeito de fermosura fofa ou de pantasma de fume que se vai d'as maus ô cobizar tocala.

Creéndeme que son can vello n-estes negocios. Darlle unha aperta á unha moza, e coller un atracon de venturanza, sentir algo de felicidade. Darlle unha aperta á unha señorita ven á ser vivir d'ilusións, estreitar entr'os brazos algo que se vai e

non se sente, algo que se goza e non empresta. Sempre tivèn medo que ó darlle unha aperta á unha señorita se m'esfarelase.

¿Señoritadas á nosoutros? ¡O aire!

Esqueciaseme. N-esto d'os nagocios d'as apertas enténdase que a boa intencion vai á salvo e dito sin malicia.

As mozas gallegas enchen o ollo. ¿E como non han d'enchelo?

Os ósos de telos teñenos ben acultos.

¿E que vos parecen cando van c'un feixe d'herba ó lombo? ¿E que se vos pasa pol-as mentres candoas topades n-o monte arrecadando o gando arrente d'aquelas vacas grosas con ubérrimos peitos prontos á encher a canada de leite á nada que se mungan? ¿E non vos admirades d'a sua fortaleza cando andan ó *perico toupa!* c'os carneiros d'a raza merina que cuasementres teñen a alzada d'os cabalos? ¿E que me diriades ó velas c'o rodo n-a man tornando as augas pr'o seu cido co-a saya entalada, descalzas de pé e de perna e cuasque—por mais que a comparanza non arresulte propea—asomellando a Venus surxindo d'entre as escumas d'un rego?

¿Abofellas que vos son moito mozas, as mocías d'a nosa terra!

As d'Esparta non chegan co-elas n-o locantes á sentementos varoniles: o mesmo emborullan un rapaz que o levan n-o colo pol-o camiño, que amasan o pan, que tanguen os bóis, que munguen as vacas, que acomodan os porcos n-o cortello, que lavan a roupa, que lle fan o xantar ós homes d'a casa, que parolan d'amores, qu'entoan melosiñas cántigas e queixosos alalálas, que botan unha beilotada n-o turreiro, que rezan o rosario n-a eirexa, que fian unha libra d'estopa, que andan ás loitas c'os mozos n-ós sementados, que abantan un portelo, que brincan un regato ou suben unha costa sin xiquera tomar alentos.

¿É moito pulmon o pulmon d'as mozas gallegas!

II.

Quedáramos falando sobre d'as mozas gallegas.

¿A quen non lle praxe a conversa?

¿Os vellos? Inda que anden con revoltas finxindo arrenegar d'elas comod'o demo e por estaren acabadiños, xurando e per-

xurando que nin ánemos teñen pra falalas, á min que non me veñan con andrómenas, ende vendo unha moza rezusitan ós tempos d'oute, sinten rebulir a sangue n-o corpo e bater o corazon como si s'alcontrasen n-os seus millores anos. E inda mais: miranas c'o rabiño d'o ollo, e n-o chiscar d'aquelas olladas lagarteiras parés que van dicindo: «Sinto non te valer, miña xoya.»

¿Os casados? A non ser polas-uñas d'as sogras, sison tan desgraciados que as teñen, ou pol-as arrantadas que poidera facer a mulleriña, os casados camiñarian detras d'as mozas gallegas patexa que patexa e pia que pia com' os pitos ó rabo d' as galiñas.

¿Os solteiros? ¿Ora o demo! Eses nin viven, nin beben, nin comen, nin folgan, nin fuman louxe d'as mozas gallegas. Non dan un paso á satisfacion, nin sinten legrias, nin soñan esperanzassin estar preto d'elas. Eles son o aceiro: elas o iman. Eles as volvoretas: elas a froc. Eles os rios: elas.. a mar.

Vellos, casados, viudos e solteiros, sendo nados en Galicia, e non-os sendo tamen, porque as nosas mozas son cobizadas por todos, diante por diante d'unha d'esas mozas enxebres de mirar atentador e churrusqueiro que tanto dísi como non, de meixelas d'escalrata, de rëxos peitos e d'infrados mofretes, de longo cabelo e de pestanas longas, de corpo xeitosiño, d'andar pouso e rebolidor ón tempo, d'esas de natureza agradecida que pesadas n-esas que pol a nova chaman básculas botarían cen kilos anque o sudan a miudo n-as angueiras d'o campo; d' esas que asomellan as Venus de Médicis anque pra contrariar a somellanza gasten muradana e dengue, d'esas que non se sabe á ciencia certa cando rin ou cando choran, porque teñen n-a sonrisa as malancónicas vaguedás d'unha serenata de Xuve n-os salayos e n-as vagoas os latexantes lóstregos d'a poesía e d'o amor, diante d'elas, volvo á decilo, arrastados por unha sacreta forza, os homes de toda-las castas e de todol os estados, esquecense d'o que son, volven de seu ás andadas d'os tempos mais saudosos, e perdoando a comparanza pónense de pé com'os gatos, arriscan os dentes com'os burros, y-están sobre d' aviso com'os centinelas pra si cada rendtrenlles preitesia e facerénlle os honores debidos à maxestá, galanía e fermosura d' unha real moza gallega.

¡Nunca Diol-as dera pi'o noso tormento n-este mudo calivo!

Eu perdoando tamen a comparanza co-nozo as mozas gallegas pol-o'cheiro com' os cas conocen ascadelas. Non preciso d'as ver pr'atinar onde s'alcontran.

Alí onde haxa festas, aturuxos, runflas e cántigas, non marra, non pode nurrar, alí hay mozas gallegas. Onde se vexa unha fror, onde sonen armunias, onde s'espaxa unha luz, onde se sintan eses docísimos arrollos de tenros falares e de melosiños arroubamentos, alí, d'a maneira que alua brila entr'as estrelas, y-o sol refulxe entr'os arreboles d'as nubes, alí hay unha moza. Esto pra lle dar sinal ós que non estan n-o intríngulis d'amocedá: pr'os outros, pr'os que se lle vai o santo ó ceo e perden as horas escorrentando musarañas, hay outras sinais mellores, outros mais seguros síntomas d'a existencia d' unha moza gallega.

N-a rua onde anden os mozos rodando, n-a chouza onde ás altas horas d'a noite vexades os reflexos d'unha luz ou sintades os ladridos d'un can de palleiro: n-a ventana onde vexades un cacharro con albayacas, alí, alí, podendes xuralo, alí ten o seu trono unha d'esas reinas que sin reinar gobernan e que se chaman porque a dinastía é muy abondosa e cisca á miúdo herdeiros, á secas é simplemente, moza gallega.

¿E que vos falarei d'as suas costumes n-o tocantes ó amor? Pol-a contra d'as demais mulleres, anóxanse hastra chamavros nurras silles falandes d'aquelo que non sea d'o seu gusto. Eu sei d'algunhas que prefiren que as maus non acouben á que s'espaxa á lingua: pro tende tino, libraivos como d'o lume d'o inferno de pretender impoñelas nos misterios d'o amor: as amorosinas ovellas volverause lobas doentes.

Mozos, meus mozos solteiros, fálovos por esperencia: n-os xogos co-as mozas gallegas sempre liven que sentir mais pol-os ditos que pol-os feitos. Por coller c'os dentes as rosas d'unha meixela, costume, á todo costar, unha sorrisa: por botar á paseo a lingua, por lles dicir unha picardia, inda hoxe se me recorda, unha moza gallega que non chegara á cheirar as froles de dazasele primaderas, estando segando a herba n-un lameiro hóubome d'arrabanar c'unha fouciña os cinco dedos d'a mau direita. E non vayades á pensar que s'apurou pol-o peli-

gro. Viumeo descoberto cuasque os hosos d'o dedo maumiño e como si acabara de pelar unha patata, dixome con sorrisa d'ánxel, que pra min d'aquela pareceume unha carexada d'o demo: «non é milagre que paguen as maus as que fai a lingua.»

¡Hainas.....hainas! ¡Ogallá que non-as houbera! que teñen un corazón que dá tanto de sí como si fose de goma. Outras que o teñen á xeito d'unha caixa de música: dáselles ó resorte e sonan: déixaselles de dar.... e paran. Non vos fiendes d'os xuramentos d'as mozas gallegas si vos xuran amor. A todos diu que os queren e non queren á niun-gun. Pra elas o verdadeiro amor eslavos n-a sancristía d'a parroquia. O día que se casan escomenzan á querer. Namentres ese día non chega é pra elas como pelar a pava ou pelar un polo, ou debullarch'charos.

O víspera de se casar con outros ubin á moito ¡mais me valera ser xordo! xurar non s'esquecer de min namentras vivira.

¡Que condanadas pro que lindas e churrusqueiras son as mozas gallegas!

Diol-as cria pero o demométeselles n-o corpo.

Así e todo non arrenego d'elas.

¡Hay por esas aldeas de Dios unha moza non pasando d'os trinta ou duas de quince-pol-a mor de partiras diferencias pol-o medio—que s'arrangalle co-este vello! ¡Haina? Pois alá vou.

MARCO D'A PORTELA.

A NOITE DE SANTOS.

I.

Vois'o vrán, o ottono vaise,
chama n-as portas o inverno
co-os seus curiscos e chuvias,
neves, axidas e ventos.
Cómprendos queimar o tallo,
xunt a lareira poñernos,
co-os pés á carón d'o lume,
sin os zocos, pra queceles.

Non hay roupa que nos chegue
pra n-os acochar n-o leito,
e imos alí atricidos,
arrepíados, sin tentos.
¡Quen estivera cazado!
Entonces non fora ó mesmo:
sendo dous ¡canta que xuncras!
o frio sintese menos.

Com'as noites son tan longas
cos días tan pequerrechos,
pra se botar un afora
cuasamente non hay tempo;

e, co-a folganza, unhas cousas
nos veñen ó pensamento,
de troulas, de tolerías
e de... ¡arrenebote, demo!

II.

Esto pensaba Cremente
Ferradans, n-os seus adrentos,
dia de todol-os Santos
pol-a noite, en Cerracedo;
entramentres que, encolgado
n-a gremalleira un caldeiro
todo cheo de castañas,
estab'à cachon fervendo.

Rosa sopraba n-o lume
mais qu'os foles d'os ferreiros,
e berralla e charamuscas
voaban xuntas, á eito.

Pon logo enriba unha artesa
o viño novo, n-un xerro,
entramestres qu'as mamotas
iban n-o lume cocendo.

Gard' o forno a bola quente.
c'os rexons d'o porco, enteiros,
que, dendes d'a mesma porta,
arreceden que dá xenio.

III.

Xa van chegand' os veciños
d'o pe d' a porta, hastr' os vellos,
c' asentándose n-os tallos,
n-artesa e n-o chan os nenos.

Falan e barullan todos,
hastra que Farruco, o périto,
cont'algús contos de frades,
de meigas e encantamentos.

Os mozos cabo d' as mozas
parolan, e segun penso,
en moitos d' eles a boca
era a que falaba menos.

As vellas coteleaban,
caéndoll' ó pigo, á eito;
esprizábas' un mozo,
ou crebndaba algun neno;
esbirra Pedro, e din todos:
«¡Xesús; Dios t' axude, Pedro»
solo Anton que berra; «Amodo;
non che se cayan os sesos.»

Mañan os gatos, ulindo
d' os rexons quentes o cheiro,
e o can, erguend' o fucño,
degoxa ventand' un queixo.

IV.

Tras de pasaren un pouco
mortos de fame, o que menos,
érguese Cremente e dilles:
«Xa están os zonchos, ergueivos.»

Entr'él e Pedro, cun tranco,
collen pol-o aro o caldeiro;
escéano, e d' a cocña;
póñeno n-medio e medio.

Trague Rosa á bola quente
e os rexons que tiña drento

d'o forno, n-unha tarteira;
cuncas de pan e dous queixos.

Comenza a enchenta: o principio
din cuase todos: «Non quero»
pero logo qu'a vergonza
pouc' á pouco van perdendo,
sol-as tonas d'as castañas
deixan, pois hastra as d' os queixo
lle non dan o can e os gatos
aquele fato de larpeiros.

Si vos conto o qu' alí houbo,
as chistes qu' algus dixeron,
pensarendes que son contos.
Calareime pol-o mesmo.
darei, si, qu' aquela noite,
un xerro tras d' outro xerro,
foisel' un moyo de viño
á Cremente, ou pouco menos.

V.

Cantou o galo e n-o punto,
—Vámonos deitar—dí Pedro—
Hoxe é o dia d' os defuntos
e compre erguernos ben cedo,
pra oír duas ou tres misas
pol-os nosos qu'alá temos,
e que lles bote us responsos
pol-a alma, o noso crego.

E dille Andrucho Cabanas,
qu' estaba com' un pelexo:
¡Ay tio Pedro! Non queredes
ir ond' eles, o que vemos,
pois coméchedes por vinte
e bebéchedes por cento.
¡Muy bon proveito vos faga!
Dios ten os mortos n-o ceo
e estean alí pidindo
por nós, vint' anos, ó menos.

VI.

Fórons' indo todos eles,
co-androga com' un pandeiro.
pois as compañías desfanse
dempois qu' o pancho está feito
Todos rian, atruxaban,
cantaban, ou daban berros
sin s' acordaren d' os mortos,
que pra os chorar queda tempo.
Ben pensado, eles non eran
os que o facían, e penso
qu' era aquel demo de viño
qu' alegre hastr' os mortos mesmos.
Quando xa moitos estaban
durmind' a mona n-o leito,
n-a beira d'o lar, Cremente
dicia: «Solifio quedo
aquí, co-a vella gaiteira
de Rosa ¡Levem' o deño
si pr' o ano, si non morro
estou, coma hoxe, solteiro!

E facerá ben Cremente,
pois, n-estas noites d' inverno,
sendo dous ¡cata que conto!
o frío s'íntese menos.

BENITO LORADA.

O CONVITE D'O RAPOSO

Certo raposo convidou un día á un lobo, seu veciño, á que lle axudase á facer unha roza, quedando él obrigado á emprestarlle axudas n-a sua, en canto a d' él fose acabada, suplicándolle ademais qu' o acompañase á mercar unha ola de mel pra co-la celebral-o góste.

Mercada esta, propúxolle o bon d'o gólpe, qu' á fin de conserval-o mel moi fresquiño, lonxe d'a calor d'a roza, que sería ben deixal-a ola metida nun buraco d'o bosque, cuberta c'unhas ramallas pra que nin as moscas lle poidesen ir á él.

Unha vez conformes e disposto todo n-a maneira dita, dirixíronse os dous ó tarreo onde se había de dar comenzo ó traballo; mais aínda o zorro non había pegado n-o chan un par de ligoñadas, guindando c'o ligoñ o chan e deixando sorprendido ó seu compañeiro, escramou cheo de pesar e cabizoso:

—Ay, nunca Dios me déra, meu amigo Bertolo!

—¿Qué che pase oh? —contestoulle o lobo.

—Ti que qués que me pase? Que dende agora vexo perdido o meu crêto pra sempre en toda esta redonda.

—E logo, ¿qué hay? Acaba d'unha vez e quítame d'a incertidume en que me pòs.....

—Que cando tan ledo me atopaba dando xa como concura á miña ceifa co-a tua valente axuda, lembrame que n-esta mesma hora estou apalabrado d'asistir coma padriño de bautismo á miña curman á Rosa, á seña Pepa d'o Souto, e á miña comadre Marta d'a Devesa. Alá vai, pois, con todol-os diaños tod'o noso traballiño d'hoxe e'o noso animado gés-te que bó mór me pormetía. ¡Ay, malia á miña memoria!

—¿E por tan pequecha cousa te atordoas, Pedro? Bã, bã, coidei qu'eras home de mais peito. Vaite aló á carreira, e fai o que facer debias e déixate de todo o demais. Ou hay confianza entre nós ou non-a hay..... ¿Qué pode ser? Qu' o traballo qu'habiamos de faguer os dous en tres horas fareino eu en seis, e nada mais. ¿Non farías ti outro tanto por calisquera d'os teus amigos? Bota, pois, á andar qu' eu me encargo de levar as farramentas ó teu quinteiro e procura sair ó bosque onde a ola d'o mel nos espera pra endolzar a tua coraxe.

Datal-as gracias á tan leal compañeiro, bota arteiro ó raposo pol-a chouza arriba; e como decote o tobo seu tén varias entradas, meténdose por unha d'elas non conecida de Bertolo, foise dereito á ola d'o mel qu'estaba tras d'as ramallas que daban vista ó monte d'a roza, ollando pr'o lobo, estomballado á sombra come que te come e rite que te rí acabou n-un santiamén co-a larpeada d'os dous alí escondida.

Asina qu' o sol foi cayendo, o lobo puxo fin á sua dobre caba, prantoulle lume ós cadullos e soando coma burro de alquiler, cargou c'os ligoñs ó lombo e foinos levar á casa d'o raposo, dando a volta pr'o bosque, punto d'a cita conveñida.

Mais o zorro qu'estaba alertando detras d'un cómaro, deixoiño ir hastra darlle tempo sobrado pra que chegar poidese á caron d'a ola. Desbances botou á correr coma quen vén ansioso á dar gracias á tan leyal compañeiro. O primeiro que fixo él foi darlle unha aperta, enxugar o suor e perguntalle.

—E ¿que tal? ¿hay moito que chegaches?

—Acabo de vir. A ceifa queda acabada y-a roza ardendo. Xa ves case fumeja.

—Ben-a vexo. Gracias, meu bó amigo; non agardaba menos d'a tua amizade. Agora, vamos á nosa merenda, pois dou á Dios que ben ganadol-a tragués. ¡Pro cala!..... Vexo que 'as ramallas non están d'o xeito qu'as deixamos. El tí andiveches co-elas?

D'o demo, nin tempo tiven pra eso.

Y-o bó d'o larfon d'o zorro engurripando o fuciño, dirixiuse á ola quitouna d'o escondrixo e, dimpois de revistala, volveuse cara o lobo escramando:

Eu coidei qu' un favor non era unha venda..... Na me parecía á min, que algo cara debería de sairme tamaña xenerosidade.....

—Pedro, teñamol-a conta en paz!.....¿Por qué me insultas d' ese xeito?

—Porqu' a ola está valeira, e quen di lobo dixo todo. Está visto que

entre amigos,

un notario e cen testigos.

—Xa os hay, xa os hay, mal raposo.

—¿E cales son? ¿alos?

As moscas, que deixándome libre á min, á ti neste mesmo instante che aburan o fuciño.

E dando a volta, deixouno, dempois, de decirlles

Quén contrate con raposo,

nunca espere comer carne;

gracias si lambe algun óso

Pro gárdate de poñerte

nunca mais n-o meu camiño,

q' anque tél-a carne dura

meus dentes non son de liño

ANTONIO DE LA IGLESIA.

(D' O Galiciano.)

GALICIA PINTORESCA

SANTA MARTA D' ORTIGUEIRA

(IMITACIÓN.)

Si d'as Pontes a Cariño
e d'o Barqueiro a Cedeira,
samente d'unha mirada,
leutor, abarcar poideras
aquil xardin delicioso
que baña o Mayor y-o Mera,
e que ten fama e renome
en tod'a patria gallega
pol-as minas qu' atesoura
y-os recordos que venera,
o verdor d'as suas campiñas
y-a fartura d'as suas terras,
a riqueza d'as suas augas
y-o mereito d'as ostreiras,
atopárase alelado
cal si o paradiso veras,
que si Galicia é o xardin
d'a madroa natureza,
o cogollo y-a fragancia
d'a mellor frol d'a Suevia
é o terruño que relembro:
Santa Marta d'Ortigueira.
Seus petoutos y-aguillós
que rubindo ás nubes chegan

e que n'as nubes esconden
 as enrivescadas crestas,
 máis que pol-o seu tamaño
 son grandes por sua beleza.
 Tropézase eiqui c'un *castro*
 cicais feito pol-os celtas
 pra combater invasiós
 de xentes d'extrañas terras.
 on empregalo en *medallas*,
mámoas, templos ou igresias.
 Máis aló bosques frondosos,
 bosques de verdor eterna,
 toxales que fan mil bouzas
 d'impenetrable maleza.
 Acó unha fonte que nace
 entre frores y-entre herba,
 alá un regacho que salta
 pol-as xunturas d'as penas.
 N'aquila retama un merlo,
 n'iste ameneiro unha pega,
 sobr'o ribazo un buxato
 qu'atrisva o lugar d'a presa.
 Enriba retumba o trono,
 o lobo n'o bosque oubea,
 o porco bravo c'os dentes
 vai ozando as sementeiros,
 y-as pombas n'o pinar cantan,
 y-as rulas sallan d'as veigas,
 y-a perdiz fux'ós toxales,
 y-a zorra gruñe famenta,
 y-o verdelero y-o carrizo
 escondense n'as silveiras:
 todo á vez qu'o vendaval
 contr'os petoutos s'estrela
 trasmitindo d'un a outro
 o *ruxe-ruxe* d'as fieras,
 o *bruu-bruu* d'as rias
 y-o *ruu-ruu* d'as arboledas.
 Ista salvaxe hermosura
 que n'os montes amedrenta,
 contrasta c'o delicioso
 de mil cultivadas veigas,
 sempre verdes e froidas,
 qu'ó pe d'os montes s'asentan.
 Si n'a cume d'os petoutos
 non se ve máis que maleza,
 toxales impenetrables
 on enrivescadas penas,
 n'as *Hanuras* hai a oito
 esparramadas aldeas
 co'as suas chouzas sempre brancas,
 tan brancas como azucenas.
 Si n'o monte o vendaval
 nin un castiñeiro deixa
 que non desgaxe co-a forza
 d'as rachas qu' hastra iles chegan,
 o céfiro n'os pomares
 amoroso xugueten.
 Si os berros d'o lobo s'oyen
 d'estrana e fea maneira
 á sazón en qu'a invernia
 iles dá fame que rabea,
 y-o gado non vai ás rozas,
 nin se colle nin sementa;
 n'as chousas e n'os prantíos
 balan de cote as ovellas,
 y-as rulas y-os ruiseñores

n'o souto ledos gorxean.
 Si enriba brinca o regacho
 pol-as xunturas d'as penas
 hastra que n'o fondo abismo
 con forte enpuxe reventa;
 n'os valls d'a parroquia, os ríos,
 mainos, mainos, culebrean
 entre centos d'espadañas
 que crecen n'as suas veredas,
 baixo a sombra d'os perales,
 níxaros e maciñeiras
 que cobertizan co-as polas,
 sempre de froito cubertas,
 o curso que sigue o río
 e qu'a fresca bris ourea.
 Si o lostrego n'a montaña
 és mulares escorrenta,
 y-os tronos c'o seu retumbo
 fan espreguizar ás vellas
 —ises pequenos papulos,
 fartos de fosforescencias
 que relocen entre o musgo
 n'as tardes de primavera—
 y-ambos a dots, a unha vez,
 o corazón amedrentan;
 ises tronos e relampos
 docificanse n'as eiras
 co-a doidez d'os cantares
 qu' entoan as guapas nenas,
 os suspiros y-os atruxos
 d'os rapaces qu'as cortexan.
 o punteo d'os bailables
 que toca a gaita gallega,
 ou a enxebre melodía
 d'o *alalá* e de *catinela*
 que repercute por soutos,
 por congostas e por serras.
 Y-é qu'o delicioso lár
 que baña o Mayor y-o Mera
 e que tan fama e renome
 en tod'a patrea gallega,
 pol-as minas qu' atesoura
 y-os recordos que venera,
 o verdor d'as suas campiñas
 y-a fartura d'as sus terras,
 a riqueza d'as suas augas
 y-o méreto d'as ostreiras;
 a un escenticoalelara,
 cal si o paradiso vera,
 pois, si Galicia é o xardín
 d'a madroa natureza,
 o cogollo y-a fragancia,
 d'a mellor froi d'a Suevia
 é o terruño que relembro:
Santa Marta d'Ortigueira.

CONTOS GALLEGOS

A ORELLA D'O DEMO

Mingos era un home moi valente que pouco afeito a domeñar o lombo pr'as labouras d'o campo, ocoordou irse pol-o mundo en busca d'a sorte; á este fin encargoulle á un ferreiro, seu vicinio, lle fabricase un bastón de oito quintales de peso; e logo que ll'o arrombou, pechou a casíña, pois era soilo, tomando pol-a vreda que viu ó paso.

C'anso d' andar, chegon ó empardecer á un sitio onde non había xiquera chouza en que pasala-a noite; e resolto á non durmir á campo raso, deuse á esbigoar pol-os arredores hastra que, topando uns labereos que volvían d'o traballo, perguntoulles:

—Quérenne decir si por eiquí dan pousada?

—Somentes hay unha casa ó remate d'ese carreiro d'a direita—respondeulle un;—pro alí naide se atreve á ir porque é sona qu'o que entra non sai.

—E logo? é algún tobo de ladrons? tanto mellor, irei alá.

—Dios lle faga mais ben, non vaya.

—Qué pode ser, si non conezo o medo?

E despreceando as escramaciós d' espanto d'os coitados labereos, botou á andar de cara ó sitio que lle asinalaron.

—Pouco dempois estaba á porta d'a casa, que se abreu sin que naide lle puxese man.

Arrepiáronselle os cabelos ó valente; mais disposto á todo, rubiu as escaleiras, e xa n-a coziña, fixo lume c'o gallo de quentar o que levaba de comida; estando en tal operación, oubiu unha voz que dicía, d'end'o alto d'a chaminea:

—¡Ay que me cayó!.....

—Caíte con mil cornos; pro coitado co-a ola non m-a esbortalles.

E inda non acabara de dicilo, veu unha pata de gato á darlle n'a cabeza.

O rapás xa non-as tiña todas consigo.

D' alí á un instante repitiu a voz:

—¡Ay que me cayó!.....

—Xa podías estar embaixo.—dixo Mingos, tremendo coma un bimbio.

Y-outra pata de gato fixo compañía á que caíra dinantes.

C'ando menos deprocatado sacaba a ola d'o lume, escoitou outra vez:

—¡Ay que me cayó!.....

—¡Caratè! e quén ch'o priba?

—Pois alá vou—ruxiu descolgándose pola chaminea o demo.

—Valente visita me cadra recibir boxe—malmurou Mingos erobando ánimos.

—¿Qué fás eiquí?—dixo Lucifer botando fogo pol-os ollos y-a boca.

E quén eres tí pra virme á tentar; vaite ó enferno, ¡renégote!

A estas palabras alritouse o demo e quixo coller á Mingos pra feitzalo; ma's él lixeiro, abranguen o *puceño* de ferro e deixouno sin unha orella, que tivo a ocnrrencia de gardar n-a faltriqueira.

A legría que sentiu trocouse en pesar porque os salayos d'o demo fixeron que se afundise o piso, dando voltal-as paredes e canto había n-o eido, de sorte que Mingos, sin darse conta, atopouse n-unha sala en qu'había mulleres moi bonitas, logo n'outra onde alumeaban lámpedas de pelras e diamantes; andando mais, ademirou toda crás de frores e paxáros; pro nada viu que comer, y-a fame era cada vez mais negra, porque non poidera dar conta d'o que tiña n-a ola.

En tal situacion, vjulle ás mentes a orella, e ferroulle os dentes.

—¿Qué quères?—dixo aparecendo o rev d'as tré-boas.

Mingos saltou de legría ó conecer a vertu d'a orella, e respondeulle:

—Trai algo pra comer.

—Eiquí non hay o que pides.

Por toda resposta Mingos trabou con forza n-a orella.

—¡Ay!.....¡ay!!.....¡ay!!!—escramou o demo—¡que me matas!.....¡para!.....agora vou servite!

E decontado trouxo unha mesa que cubriu con limpo mantel, coroándoo de milleiros de viandas.

O rapáz comeu hastra fartarse.

Entón agarrou de novo a orella.

A travadela foi Satanás brincando por riba de mesas e sillas pra chegar de presa.

Agora mesmo pôsme fora d'a casa—berrou con voz de mando ó raxo.

—Iso non pode ser.

Non agardes á que ch'o rípite—insistiu, levando á man ó bulso.

—Teño órde pra que vivas e morras eiquí; naide entron que se vise fóra.

—¡Malo raxo!—dixo Mingos ceibando os dentes n-a orella.

—¡Tod'o farei, acouba!.....e non mordas—contestou o demo pódose de rodelas.

—Bén, pois cumpre o que quero.

E rosmando púxo o fóra d'aquel sitio en dous minutos.

Co-a orella n-a faltrica y-o baston baixo d'o brazo, camiñou tod'o dia seguinte, e un anaco de noite.

C'ando lle praxeu tirou d'a orella y-o demo presentose.

—Agora—díxolle—quero que m'ergas un Pazo.

—Meito pides pra ser home; en non me meto n' esa obra soilo por darche gusto.

—Verémolo—repreicu Mingos facendo que levaba a man á faltrica.

Satanás adiviñouno.

—Mañan comenzarei—dixo renegando.

—Ha de ser hoxe.

—Pois será.

Y-emprenciou á abrir os cimentos acarrexando pedras e soparando terra con tal arte que, c'ando locu a alba, xa estabo o Pazo frabricado, e Mingos durmia en moi leito.

Asina qu'o espertaron os pornigiros rayos de sol que entraban pol-as ventanas, vestiuse facendo comparecer ó arquiteuto de bruxerías.

—C'ando me deixarás en paz—dixo persentándose e sacondido o rabo.

—Lévame ó teu niño.

—Anda—repúxo o outro con legría.

E montando á cabalo d'el, chegou á sala onde estaban as mulleres bunitas, ascollendo á mellor e mandando ó demo qu'os volve-se ó Pazo.

—¡Nin tanto, carafio!—refunfuñou Lucifer encarándose c'o rapáz,—esa muller non será tua; escolle calisquera.

Ou calas, ou.....

O demo non lle deixou acabar, temendo pola orella, e cumpliu as órdes que se lle deron.

Descantada á muller, Mingos casouse co-éla e viviron moitos anos desfrutando de todol-os bens apetecibles á conta d'o demo, quén asina qu'os veu mortos, non perdeu tempo pra ir ó Pazo e roubar á orella que tantas angueiras e rábachas lle custara.

«Conto arrematado,
pol-a chiminea
vaíse ó tellado.»

R. PESQUEIRA CRESPO.

Madrid, 1886.

PRESENTIMENTOS

'O ispirado poeta gallego R. Pesqueira Crespo

Parece que xa Galiza
pol-os seus encantos goza
o grande porvir qu'adoza
d'un pobo a vila sombriza.
Non sei s'esta lus roxiza
qu'a esparramar escomeza
resprandores de grandeza
pol-a pátreá con cachaza,
será ilosion que se traza
n-a miña inquieta cabeza.

Non sei s'os grandes destinos
qu'eu vexo n-os meus ensonos
serán estéreles souos
só fillos de desatinos.

¿Mais qué! ¿Non somos nós dinos,
cal son todo-os humanos,
de podermos, sin enganos,
gozar xiquer pol-o menos
os porgresos mais pequenos
ganados a desenganos?

¿E de crér que miña mente
alucinada me pinte
esa redencion que sinto
grande, risoña e fulxente?
¿Tal ves meu afan ardente,
pol-o entusiasmo xigante,
é solo élo causonante
de ver o sono horrizonte
brillar tras lexano monte
c'o sol d'a gloria triunfante?

¿Tal ves nós non merecemos
ser algo mais d'o que somos
comparado c'o que fomos
n'outros tempos qu'esquencemos?

¿Pois qué! ¿Tal vez non debemos
adourar cal adouramos
a terra en que nos criámos?
¿Quea iñora o que sufrimos
mentres logrado non vimos
o porvir que buscabámos?

Hoxe que d'os seus primores
gozas, Galicia, á millares,
preñite que meus cantares
che auguren días millores.
Os teus pasados delores
fuxiron; non mais esperes
verte infeliz; teus praceres
serán entramentos dures,
a insinia pra qu'en ningures
iñoren que feliz eres.

N-a inmensidade sombría
con qu'o tempo te coró
xa parece qu'afervoa
o teu cobizado día.
Xa as cancións de Rousalía
pol-a vila e pol-a aldea
procraman á boca chea.

co-a moita dozura sua,
a nova redencion tua
que loce limpa e seréa.

¿Gallegos! A pátreá nobre
en beleza incomparable,
xa, con luz inimitable
seu sol grorioso descobre.
Védea, si, pero non pobre
sinón ridinida e libre
gozando con indecible
pracer y-ardorosa febre
a redención mais enxebre
considerada imposibre.

Non temás que novas penas
treizoéiras y-enhumanas
veñan turvarlle tiranas
suas dolces horas serenas.
Por hoxe n-as nosas venas
de nobre sangue inda hai minas;
e pra ensalzar nosas ruinas
co-as grorias de que son donas,
non se atopariñ coronas
de tantas grandezas dinas!.....

¿Qué epopeyas inmortales
encerran nosos verxeles!
¿Cántas églogas hai n'eles
de subrimos ideales!.....
Lendas, odas, madrigales,
Ídillios, poemas á miles,
inspiraciós pastoriles
y-endechas de rouseñoles.....
¿todo gardan antre froles
nosas pradeiras xentiles!

Por eso, Galicia, ás veces,
teus fillos por dache goces,
mesturan os ecos dóces
d'o teu nome c'as suas preces;
si algo mais qu'esto mereces
d'os coitados infelices
que lonxe de tí bendices
mostrándolle novas luces.....
bástenche as pesadas cruces
que lle dan os seus deslices!

¿Desleigados! Non reparan
qu'o ben estar que sospiran
tamen eiquí o consiguran
si d'eiquí non se eleixaran.
A calma qu'hachar coidaran
pr'as disgracias qu'os acoran,
inda hoxe por ela choran.
Si mór cariño tiveran
ó país onde naceran.....
¿tanto mais felices foran!—

¿Patren miña! Eu esquecerte
non podo, anqu'a negra sorte
me leve hastr'os pés d'a morte
sin poder engrandecerte.
¿Coidas nunca felis verte?
Non temas; teu estandarte
xa loce n-a esfera d-o arte
c'o fulgor pra redimirte.....
¿Poderán tal vez rendirte,
mais non poderán domeñarte!.....

ELADIO RODRIGUEZ GONZALEZ.

Leiro—San Clodio—Outubre de 1886.

Imprenta: Rua d' Obrapia 24.

A GAITA GALLEGA.

REPINICA MUIÑEIRAS. ALBORADAS E FANDANGOS.

ANO TERCEIRO.

Na Habana: 30 do mes de Xunio de 1887.

TOCATA 159

Fillos de Galicia

QUE N-A ACTUALIDADE CULTIVAN
N-O LIBRO OU N-A PREENSA O DIALEUTO GALLEGO.
LIXEIRA IDEA D'AS SUAS OBRAS.

Por Xan Manoel Rodríguez de Cea.

Lema:

que es criminal desidia en los gallegos
no dedicarse a recoger su idioma
que bien merece algun estudio serio.

Xan Manoel Pardo - Gaita Gallega.

Si este asunto houbera de tratarse fai unha dúzia de anos, qué enxebre, variado e composito cuadro non poderíamos ofrecer n' estas cativas páxinas, xuntando ós nomes d'os fillos d' esta nosa feiteira terra que n-a actualidá cultivan o gallego, os inmortales e gloriosos de Xan Manoel Pintos, Saco Arce, Añón, Muruais, Rosalía Castro de Murguía, José Benito Amado y-outros que n-a hora presente dormien esquencidos ó eterno sono d' a morte!

Non cabe dúbida algunha que Galicia foi sempre unha d' as rexións que en primeiro término presentan máis continxente de esquireiros e poetas n-a nosa pátria, n' esta pátria onde tantos son os poetas y-os esquireiros qu' a honran e lle dan nome.

Galicia - non me cega o cariño que lle teño á nobre terra en que se arrolou meu berce - é hoxe a primeira en figurar á cabeza d' os antigos reinos que n-a época presente forman a heróica e activa nación española.

Ehí estan, pra probar noso aserto, a incomparable esquireira Pardo Bazan, astro qu' alumea dendes d' a veira d' a torre de Hércules hastr' os mais apartados currunchos d' o estranxeiro: Murguía, o intelixente e ilustrado historiador d' o noso glorioso pasado á quen acaban de nombrar as catro Diputacións cronista de Galicia; Armesto (D. Indalecio), metafísico de gran soa, de quen dixo o insigne crítico Revilla que, dempois de Balmes e Sans del Río, ningun libro se publicou en España de tanta importancia filosófica como as «Discusiones sobre la metafísica» que n-o ano 78 deu á luz iste fillo d' a linda ciudá d' o Lerez; e outros moitos esquireiros que n-a prensa diaria d' a rexión decote mostran sen valer e seus raros coñecementos. Y-esto sin meter n-a conta non cativo número de gallegos distinguidos que, portando ó profesorado xa d' a nosa Universidade, como Parga, Gil, Rodríguez

Seoane, xa d' os Istitutos como Muruais, Leyes Pose, Lopes Ballesteros, C Paula, etc., contribuyen d' unha maneira visibre á enriquecer a pátria literata. Tampouco meteremos n-a conta esa práyade de periodistas y-esquireiros que alá n-a Corte, y-aínda n-as Américas, levan a palma con gran ventaxa d' as demais provincias españolas.

Esto n-os tempos presentes, que si d' os pasados nos lembramos, non queda á menos altura a pátria de Feixó, Sarmiento e Pastor Diaz.

Mais esto, con gran sentemento o consinamos, non quér decir que todos ises ispirados poetas, ises notabres esquireiros gallegos que un y-outro día dan indubitabres mostrás d' o seu xénio ou d' os seus talentos, canten y-esquireban n-esta nosa fala, n-iste dialeuto (1) docisemo e suave que como ningun se acomoda ó noso modo de ser, que non téa comparanza con lingua conecida pra expresar os mais delicados sentementos, os afeutos mais puros d' a y-alma: que non hay n-o mundo outro que poida porlle o pé diante en canto a melosiño e mais á propósito pra a armonía imitativa; d' esta fala, en fin, que entusiasmo e cautiva como ningunha.

¿É por qué son tan poucos, relativamente, os fillos de Galicia que se dedican ó cultivo d' a garrida fala en que trovou o Rey Sábio?

En tres causas, ó noso modo de ver, debemos fixarnos pra dar cumprida remposta á tal pregunta.

A primeira consiste n-a creencia, manía ou prevención que algúns teñen respecto á que o renacemento ou conservación d' a lingua gallega poidera ser un peligro pra a unidade nacional.

Parécenos qu' os qu' asína pensan enquivócanse de vez, porque non discurren, non meditan bén sobre o asunto; y-afellas qu' é lástima grande que persoas de talento e valer, non paren mais a atención n' iste trascendental asunto.

Nosoutros, pol-a contra, temos por seguro qu' o sostenemento, o cultivo, a conservación d' o gallego lonxe de perxudicar y-oporse á unidá d' a pátria, será un traballo patriótico o estudar e propagar canto posibre sea, xa n-a prensa, n-o libro, n-as académeas, n-os ateneos, en todos partes, en fin, o noso amorosiño dialeuto.

Hoxe, percisamente, que tanto se fala d' o iberismo, que tanto s' estende esta idea d' a cal se ocupa un y-outro día a máis parte d' os pródicos d' as nacións veciñas, hirmans, pol-a situación geográfica,

(1) Dizo dialeuto por seguir á costume establecida d' os qu' asína lle chaman, mais eu son d' os que crén o sosteñen qu' o gallego é idioma.

pol-as suas costumes, pol-a sua hestoria, e pol-as suas tradicións, ¿non é de supoñer que Galicia poida prestar n' esta grande obra un inmenso, incomparable servicio?

Si algún día chegara á realizarse este ideal, á verse satisfeitas as aspiracións d' a maioría de lusitanos y-españoles, Galicia serviría estonces, pol-a sua constitución física, pol-o carante d'os seus habitantes, pol-as facilidades de comunicacións, qu' hoxe presta a ponte de ferro sobr' o Miño, pal-a sua igual hestoria e semellanza d' a fala, de fel intérprete pra tan deseada unión.

Vemos, pois, que por iste lado, lonxe de ter que temer, deberíamos pensar en que saíramos venturosos.

A segunda causa depende d' aqueles que crén qu' o cultivo e propagación d' o dialecto gallego, non sirve pra nada, que non tén ouxeto.

¿Deprorábre error que non merece perdón de Dios!

¿Qu' non sirve pra nada o coñecemento d' o gallego?

Si esta fala se estudiara e se coñecera como deberíamos estudeala e coñecela ¿estaríamos tan atrasados como estamos, permanecerían n-a escuridade tantos e tantos feitos d' a nosa gloriosa hestoria, estarían tan esquecidas centos de tradicións que tan útiles poderían ser hoxe?

Si non tén ouxeto, ¿por qué n-a escola de Diplomática de Madrid constitúye pra esta carreira unha asignatura o gallego?

Sobre iste punto é moito o que poidera dirirse si as condicións d' iste traballo o premeñiran.

Volvan en sí os que de tal modo pensan e verán qu' o estudo e conservación d' o dialecto gallego, non solo non é inútele, sinón altamente necesario.

Por último, y-esto é o mais triste, pro non por eso menos certo; non faltan, por disgracia nosa, fillos de Galicia que renegan d' a sua fala nativa, d' a fala de seus abós, d' esta fala en que cicais arrolados por suas amorosas naisiñas, mais de unha vez durmiron o inocente sono d'os primeiros anos.

Triste, moi triste é isto, en verdá, e indignación nos causa decilo; pro hay tantos que se avergoñan de ser gallegos, qu' hastra, cando a ocasión chega, cometen a baixeza, a vilanía, de negar sua pátreá.

Eiquí, entre nosoutros, n-a mesma Galicia, ¿cantos non coñecemos que se crén pasar por persoas intelixentes e ilustradas, falando o castellano, e figurándose qu' os tomarán por ñorantes si usan o gallego? D' istes necios, que disparatan e asisinan o maxestuoso idioma de Cervantes cando falan ou esquirben, hay moitos que, si pra algunhos poden pasar pol-o que pertenden, pra outros non son mais qu' unhos infelices que non merecen outra cousa que compasión, indiferenza, desprecio.

Istes son os que, impricitamente, lle dan a razón á aquiles, hoxe tan poucos por fortuna, que nos xugan ós gallegos unhas bestas, de cativa intelixencia e incapaces de facer nada en favor d' o universal progreso.

Unha cousa, n-ostante, debe servirnos de consolo, y-é qu' os qu' asina obran son xentes de pouco valer y-escaso talento, si ven non por eso deixan de ser oustáculos, anque pequenos, pra a propagación e cultivo d' a lengoa gallega.

Preseindamos, pol-o tanto, d' istes últimos, que

bén merecían ser calificados d' unha maneira dura, sí, pro merecida, e fagamos todo o posible porqu' aquelas persoas de talento, xénio e inspiración, se deixen de certas prevencións, y-esquirban en gallego de vez en cando, pra levantar d' o abatemento en qu' hoxe s'alcontra a nosa literatura rexional, e contribuyan co-as suas poderosas forzas ó renacemento literario, cou tanto aprauso e contentamento d' os bós gallegos iniciado d' algunhos anos á esta parte.

Y-asina, co-a axuda, co-a protección d' os poetas y-esquirtores de valer, que por fortuna nosa non son poucos os que hoxe tén esta privilexiada terra, moi logo poderá contar Galicia c-unha literatura própéa, que, sin desmerecer en nada, se pódea pôr á par d' a vigorosa e frocente de Cataluña onde se publican hastra pródicos diarios e se dan á luz, á miúdo, obras d' importancia, esquirtos todos n-o dialecto d' aquela rexión.

E non se preocupen nosos homes de saber, co-a cuestión d' a unidade nacional, pois, como deixamos dito, lonxe de perxudicar á pátreá comun, España, o despertar d' as adormecidas literaturas rexionales, será un gran ben, non solo pra esa mesma unidade que tanto parece temerse por algú, sinón pra a mesma lengoa oficial, que, como dixó o insigne vate catalán, señor Balaguer, n-o seu discurso de recepción n-a Academia d' a Lengoa, terá mór forza, e mais virtude ha de ter, canto mór a teñan as literaturas rexionales; que n-estas, non n-as estranxeiras ha d' ir buscar os vocablos, as frases, os modismos que pra a sua perfección lle falteu. N-a opinión de dito Académico, que é tamén a nosa, o desarrollo d' as literaturas rexionales é a aurora d' un día espréndido pra España, e sobre todo pra a lengoa e literatura castellanas.

Fóra, pois, preocupacións; ilustrados poetas y esquirtores gallegos, y-a traballar todos pol-o melloramento e progreso d' a nosa literatura rexional.

Pasemos agora ó traballo que nos propomos dar á coñecer, os «FILLOS DE GALICIA QUE CULTIVAN N-A ACTUALIDADE, N-O LIBRO OU N-A PRENSA, O DIALECTO GALLEGO, por orde alfabético d' apellidos, dando unha lixeira idea d' as suas obras, segun o tema proposto.

(Continuará.)

REVISTA D'UNHA CORRIDA DE ¿TOUROS?

N-A VILA DE NOYA,
FEITA POR UN LABREGO.

(POESIA HUMORISTICA)

LEMA:

Co-a miña móca ó lombo,
capa e cirolas,
L' hay toureiro nin rayo
qu' a m o me toza

- 1 -

Serían as tres d' a tarde,
pouco mais ou pouco menos,
d' o vintecatroye d' Agosto
d' un ano que... non me lembro,
dia en qu' a vila de Noya,
alegre com' un pandeiro,
fái a festa ó seu patrono,

o Santo Bartolomé;
e pol as calles e prazas.
e por todol-os cornechos.
bulía a xente d'a vila
o mesmo qu' un formigueiro.

Y-en médio d' aquel enxámio
soilo se oucía este berro:
—¡Os touros!—y en son de trompa
—¡ós touros! gritaban nenos,
—¡ós touros! gritaban mozos,
—¡ós touros! gritaban vellos,
Y—¡ós touros!—todos berraban
sin tomar siquer' alento:
e tanto, —¡ós touros!—se oucía,
que dend' aquel día, penso
qu' alá dentro d' as orellas
metidel-os touros teño.

E revolto antr' o xentío
e, como todos, correndo,
mais alegre qu' unhas páscoas
e mais foncho qu' un gaitero,
co-as miñas polainas novas,
o meu chaleque ben feito,
cuello branco hastr' as orellas,
capa longa hastr' os tobelos
y-en fin, pra ser todo longo,
hastr' a nuca o meu sombreiro,
antre todos eu marchaba
mais teso qu' un padre erego.
Y-algun chusco d' os d' a vila,
miña capa longa vendo,
anqu' era n-o mes d' Agosto
y-o sol queimaba de demo,
dicía: —¡Qué frío fai!
¿cándo nos virá o bó tempo?—
Ou botábame' un:—compadre,
non sabe canto lle' aprecio
que me garde algunha cria
si esa capa chega á netos.—
Ou:—si se desfá d'a prenda,
avise pol-o correo.

Mais, facend' o mesmo caso
que s' estivese chovendo,
pol-a calle adiant' eu iba
marchando, *teso que teso*.

—2—

Per lio, andando y-andando,
metímonos n' unha praza,
qu' a presa pol-os costados
uns homes tapeando estaban.
Y-alá n-o fondo de todo,
pegado á carón d' as casas,
erguíase un gran taboádo.....
¡qué taboádo. Virxen santa!
¡ay, parecía aquel onde
ós axusticiados motan!
Y-outras táboas inda había
enriba d' aquelas táboas,
formand' un arco de ponte,
e tan vellás e pintadas,
qu'hastr' o demo, con ser demo,
xaro á que non acertaba

si era aquilo unha grileira
ou s' aquilo era unha casa!

—
¿Ond' estamos? ¿Ond' estamos?
(tembrando coma unha cana
pol-o medo que toméi
ó ver aquel panorama,)
dixen á grito pelado:
e tod'a xent' en voz alta:
—¡N-a praza de touros, home!—
contestoume moi finchada.
Y-ó ver qu' a praza de touros
era unha praza de casas.
lembreime de D. Quixote
qu' o probe tamén tomaba
por xigantes, os muiños,
por exércitos, as erabias.

—Y-aquel taboádo, qué fai?
perguntéi, [pol-o de *marcos*.]
e respondéronme: E onde
a múseca está sentada.—

- Eu —Y-aquelo que tén euriba?
A XENTE —¡Vostede seiqu' está en hábia!
é o palco d' a presidencia,
onde se senta a xente *alta*.
Eu —Ná o vexo: o méenos están
á unha altura de tres varas.
A XENTE —¡Non ll' é alta pol-altura!
Eu —Bueno: será pol-a baixa.
A XENTE —Chámase alta á xente *gorda*.
Eu —¡Xa entendo ben, camaradas'
xente gorda e de bó ano,
chámase á qu' está *cebuada*.
A XENTE —¡Qué malas entendedeiras
tén este cara de páscoas!
Pra qu' entenda... a xente gorda,
ell'o alcalde y-a compañía.
Eu —¡Acabaran de parir!
pois as cousas diuse craras!

—
N-estas e n-outras conversas
con tod' a xent' eu estaba,
cando, sin mais e sin mais,
como si non fora nada,
dixeron:—¡Alí vén o touro!
E dixen eu:—¡Santa Bárbara!

—3—

Y-aco teñen xa vostedes
n-a praza o touro primeiro,
(que tiña de touro *brava*,
o que tén de *mansa* o demo);
y-ó mirar que tod' o mundo
quería alí ser toureiro.
y-hastra se botaba á touro,
(por darse tono,) un becerro,
y-ó ver, en fin, que n-o sitio
todos estaban con medo,
(empezando pol-o touro
y-acabando por min mesmo.)
dixen: —¡Eiquí soilo falta
qu' eu me meta á revisteiro!

—
E saltand' un valadiño
de táboas, metime dentro

d' un portal, pediu un tallo,
unha pruma e mais un prego
de papel longo de barba;
saquei d' o bolso dereito,
o meu tinteiro de conno
y-os meus anteollos vellos,
un bó polvo de tabaco
fomei d' o meu tabaqueiro:
e decindo escontra min:
— ¡Eíquí, meu dito e meu feito:
que por moito que me digan,
non deixa de ter seu méreto
unha *coccida en Galicia*
discrita por un *gallego!*
Con perdon d' a 'Tauromaquia,
escomencei n' estes termos:

**Noyn-Agosto viutecatroy
Gran corrida extraordinaria!!!
E por si algun de vostedes
non entende esta palabra,
qué dicir: ¡Fora d' o orde!
(y-está moi ben aplicada.)**

Malláhanse, tres becerros
d' as montañas de Barbanza;
presidían á función
o alcalde... y-a compañía;
compoñíase á *cuabilla*
de tod' a xente d' a praza:
os que pinchaban primeiro,
eran *primeiros capataes*
banderilleiros... ¡os coxos!
capataes... ¡quén tiña capa!
os touros... ¡mártires dinos!
quizáis d' unha millor causa!

E con esto por sabido
escomenza... a toliada:

Touro primeiro

Levantouse o presidente,
fixo c' un pano a sinal,
e... saliu caladamente
o touro por un portal

Y-ó velo asíu como entraba
n-a praza pol-o postigo,
parecía que baixaba
de visitar un amigo

Por sinal... levaba atado
o pescozo c' un cordel.
¡Mais lle valera, coitado,
que se aforcase con él!

Sómentes pelexo y-hóso,
n-aquel corpo un home vía.
Chamábase *O Milagroso*.....
¡e de milagre vivía!

Tiña o probe pouca talla
e tiña ademais tamén.....
¡mais gana de comer palla
que de trucar á ninguén!

Xente e touro, con recelo,

miráronse frente á frente....
¡y-a xente fuxiu ó velo!
¡y-él fuxiu ó ver a xente!

De pronto..... ¡Xesús!..... ergueron
cen mócas duascentas maus,
e sobre as costas choveron
d' o touro..... ¡mais de mil paus!

Dempois..... todos lle mallaban.
¡Santo Cristo, qué mallar!
e d' o rabo lle turaban
hasta quererllo arrincar!

Outros con puntas de ferro
picábanlle d' os balcones.....
— ¡Asesinos!— ¡o becerro
decía pr' os sens botóns.

E trato tan malo ó ver,
con ganas de *protestar*,
botaba un pouco á corret,
pero.....volvía á parar!

Y-asín n-o probe ferido
siguén cebándose a xente,
hasta que, compaderido
d' o becerro o presidente.

Levantouse con cachaça,
deu c' o seu pano a sinal,
y-o touro saliu d' a praza
outra vez pol-o portal.

Touro segundo

Tocaron os músicos
a marcha d' os grelos...
e mozos e mozas,
e vellas e vellos:
— ¡Que veña outro touro!
beraron á un tempo.
Y-entón o alcalde
levantou o dedo
y-entrou coma un rayo
n-a praza correndo,
o touro segundo,
levado d' o demo.

Era unha *formiga*
de cor muy bermello
e por ir as xentes
hastr' o rivés n-eso
por nome *«O Corcundo»*
quizás lle puxeron
pois si tiña cornos,
tiñ' ós tan pequenos...
¡que mais bén que cornos,
eran un *proyento!*

O verse n-a praza
fóra d' o cortello,
de gozo saltaba
o infeliz becerro.
Y-a xente qu' o vía,
fuxía de medo
e pol-os portales

íbbase escondendo.....
 ¡qu' unha *pitacega*
 parecía aquilo!
 e todos dicíau:
 — ¡Qué touro tan fero! —
 sin botar a conta
 de qu' inda era un neno.
 E todo brincaba,
 segun o qu' entendo,
 por espaxarse:
 non con mal intento.

Máis logo qu' a xente
 pensou esto mesmo,
 saltou sobr' o touro,
 cal cans de palleiro
 saltan sobr' un hósa.
 prá dempois roelo.
 V-éi, aquel encontro
 recibiu sereno
 cal un probe mártir
 recibe o tromento:
 ¡sin incomodarse
 nin botar un herro!

¡Cantas xudiadas
 alí lle fixeron!

Hast un, por botarse
 de *baucribillón*,
 prantoulle con forza
 n-o carto traseiro,
 — con perdón d' a cara
 d' os homes máis vellos, —
 dous bús *subelazos*...
 ¡ben postos por certo!

Outro, más valente
 montou no becerro
 e touro e xinete,
 tembrando de medo,
 n-o medio d' a praza
 rolando caeron.

N-esto o presidente
 levantou o dedo
 y-o touro mallado,
 marehou pr' o cortello.
 E díis qu' ó ir andando,
 moi maino e moi quedo
 prá que non ll' oucisen,
 decía ó becerro:

Non os de *Barbanza*,
 pasamos por feros,
 e somos máis mansos
 qu' os homiños estos:
 ¡*Uns levan a fama*
 y outros o porreito!

Touro terceiro

D' a música á sonar volveu con forza,
 a *prapachín* ferós e destemprado.....
 Erguéndose outra vez o presidente,
 a sinal á facer volveu, c' o pano;
 y-o becerro terceiro entrou n-a praza
 con choro caris: aire romántico.

—Ese touro qu' ahí vén, (todos dicían)
 é aquel mesmo que vén todol-os anos. —
 ¡Y-entón eu comprendín pol-o que viña
 tan triste, malencónico e pousado!
 ¡Sabía o probe xá, por esperanza,
 o que ll' iba á pasar! ¡Ay meu coitado!

Chamábase *el Abó* quízais porqu' era
 d' os touros todos o infeliz *decano*:
 y-era tan vello, qu' iba pol-a praza,
 maino, sin folgos e c' os pés arrastro.
 O velo entrar, a xente en remuíño
 arremeteulle alí con furor tanto,
 que cada vez qu' a xente arremetía,
 caía o *touro paté* n-o chan deitado.

¡Que delito fixeche, meu *ucúin*,
 prá que che den os homes tan mal pago?
 ¡Tí, que nunca les deche unha *cornada*,
 nin pra fuxir, siquera, tinas anemo!
 ¡Tí, tan manso, tan bello e tan cumprido,
 qu' eras un touro xa *cedidado*.
 ¡Tí, que xá un hó *retiro* merecías!
 qu' homes conezo eu, qu' o están *robando*
 con moitos menos anos de servizos,
 e sin tanta cabeza nin traballo!...

En fin: o presidente enterrecido
 pensou o mesmo qu' eu estou pensando;
 ergu use d' o sillón, medio dormido,
 y-a postrera sinal fixo e' o pano;
 o touro, a tempuxós foise pr' a corte
 a xente despideuse bastra outro ano,
 deixouse o revisteiro de *revistas*.....
 ¡a corrida acabou, d' os touros *brubos*!

RESUME

Total d' a corrida, esta:
 cabalos mortos, ningún;
 sin contar pra fin de festa
 qu' un home rompeuse a festa:
 pois entón, diremos: ¡X!

¡A corrida, foi batida!
 ¡nunca millor o fixeron!
 digan, pol-a miña vida:
 ¡n' había de ser corrida,
 si todos alí correron?

Fin: os toureiros... ¡*juallando*
 sin perdon, en xeneral!
 Os touros... ¡mil paus levando!
 O presidente... ¡*ironcando*!!
 O revisteiro..... ¡moi mal!

ENRIQUE LABARTA Y POSSE.

Santiago.

AS MULLERES DE CALVELO

Elas eran de Calvelo,
elas de Calvelo son,
elas eran de Calvelo.....
d' as que levan o pegón.

Perderían á conta os que a levasen d' as de

paus que s' amaron n-os turreiros c'o gallo d'as mozas e pol-a mor d'o viño habería estadullos pra todol-os carros que agora renxen n-a terra, si se gardasen os funqueiros que n-as tempadas d'as eleuções serviron pra mayar o lombo d' os eleutores en contra d' o Goberno; pero mais que todo eso renderían os paus que se deron n-antronte, e que se dan hoxe si cadra pol-a mor d' as mulleres de Calvelo.

Calvelo é un lugar de satenta veciños, qu' ergue as suas chouzas entr' a vila de Maceda y-a feigresía de Gustavalle.

Na foi tempo e non pol-os anos mil, sinon pol-os comenzos d' este sigro, que vivía en Calvelo un rico vinculeiro, d' esas que teñen facendas pra se manter á fartura e rendas pra gastar en galas abao. E como tiña n-a casa duas fillas solteiras como dous soles, que tiñan sona en sete legoas á redonda de vestiren pol-o xeito d' as señoritas de mais p-rendengues d' as vilas, o vinculeiro víase n-o caso de ter pol-o ano adiante xastres e costureiras entretidos en facer ou compor traxes.

Os xastres que traballaban n-a casa d' o vinculeiro de Calvelo, non eran d' a caste d' o de Valiñas, que cosía de valde é puña á maores as liñas, nin tampouco d' os remendós que andaban á secas botándolle unhas palas ós calzós d' os veciños; eran xastres de lembradía que ó mesmo facían traxes d' homes que de mulleres, e tan feitos e direitos saían d' as suas maus unha chaqueta, un chaleque y-us calzós de rizo que unha muradana, un xustillo y-un dengue. Traballaban n-a compañía de costureiras repinicadas, d' esas que teñen moita fantesía d' agulla, que conecen os novelos de fio negro pol-a fiada, e que saben enredar a madeixa n-o tocantes a parolas d' amores; d' esas que se gaban de non turrar d' o sachio nin de luxarse n-a coziña e os petes; d' esas señoriteiras con reviretes de sabidas que por cortexos escollen os milleres mozos d' alcaldía, que teñen a moita honra que as conezan n-as festas pol-o dedal de prata que levan cirimoniosamente n-a maó, e que de cantaren algo escomezan sempre co-a cántiga sacramental d' o gremio:

Fixo muy ben miña nai
en poñerme á costureira:
ven a auga, e non me molla,
ven o sol, e non me queima.

Os xastres que xantaban como calóndrigos, y-as costureiras que s' alcontraban mantidas e folgadas como si foran filias de príncipes, andaban á elas en desafío de chuscadas, con gran pracer e satisfacción d' o vinculeiro de Calvelo e d' as suas fillas, que rian a mais non poder as gracias e chistes d' as aduanerías d' agulla.

As mulleres que volven unhas pol-as outras e que saben que os xastres son muy pillos, axuntábanse pra lle xogar malas pasadas ós dous vellos que cosían n-a casa, e vez houbo que ó poñer o lume a prancha, deixárona quentar de xeito que ó collela o xastre pol-a asa s' aburase e lle saísen n-as maus duas vinhocas como dous pas centós.

Non eran os xastres homes que se deixasen levar pol-o xenío, e lonxe de s' alritar tomaban á groma a falcatruada, dándose por satisfeitos con lle decir ás costureiras que as cousas tómanse como d' a

mau de quen veñen e que as vinhocas n-as maus d' os xastres non tiñan comparanza c' os hinchumes que pol-a mor de ter as maus quedas lle saían ás costureiras que s' arrombaban.

N-outras ocasións deixábanse decir qu' inda qu' eran vellos n-o oficio curtaban millor unhas mangas que de costume, tendo diante d' os ollos costureiras tan xeitosiñas.

Cansas d' aquela loita de picardias de boa ley acordaron as costureiras pasárense á maores, facendolles ós xastres unha xogada que deixase sona e dese á entender que quedarán por enriba d' eles.

Unha tarde d' o vrau dempois de xantar e cando o xastre mais mozo prendera n-o sono, atáronlle un adibal ós cadrís, e fuxindo d' a sala paseniño paseniño, fóronse pr' a solaina, e dende alí escomezaron á turrar pol-a corda, guichando pol-a rendixela d' a porta pra esculcar o que facía o xastre.

Ó que fixo, cábase, porque ven por mal conduto; pero non debeu ser cousa boa, cando o xastre que tiña por costume levar con pacencia as falcatruas d' as costureiras e d' as fillas d' o vinculeiro de Calvelo, anoxouse, tomou o feito por aldraxe e xaroullas, rosmando que l' as habian de pagar ben pagas.

A venganza non se fixo agardar. Outra tarde cando as rapazas s' alcontraban durmindo, axudado pol-o seu compañeiro foi á bodega, colleu un pelexo vello, fixo co-as tixeiras us pegós redondos, quentounos ó lume hastra cuase derreitelos e púxollos non sei onde—porque a noticia tampouco veu por bô conduto—á total-as costureiras que s' alcontraban durmidas, e deprocotándose de que o feito non lle faría gracia ó mesmo vinculeiro, accusumado á rir as picardías d' as suas fillas e d' as costureiras, fóronse d' a casa pra non volver n- mais á ela.

Inda ben non espertaron as d' o pegon, cairon n-a conta d' o conto, porque o anaco de pelexo turráballes mais de renegon que elas turraran pol-o adibal atado ós cadrís d' o xastre.

Ó facerse cargo d' o feito, alcendíanselle as meixelas de vergonza.

Falouse d' o caso en total-as feigresías d' os arredores e dende aquela escomezouse á cantar n-as trulladas, n-os fiadeiros, n-as romaxes, n-as sachas, n-os turreiros e n-as mallas esta cántiga, que tempo andando era ó maor d' os aldraxes que se lle podería facer á unha moza de Calvelo:

Elas eran de Calvelo,
elas de Calvelo son,
elas eran de Calvelo....
d' as que levan o pegon.

A ningures iban as mozas d' o lugar que non oubisen o xumeras d' a cántiga. N-as feiras de Maceda ó ver unha de Calvelo, axuntábase un fado de mozos pra abouxalas cantando. N-a festa de Gustavalle tiñan as mozas de Calvelo que morder os lábeos oubindo que ó pasar por onda ela os mozos que andaban de rexouba pol-o turreiro, marmuraban con sorna: «Esas sonche d' as d' o pegon.»

Un pai, cobizoso de que ningún aldraxase ás suas filias, agarrouse c' un mozo que tivera o estrevelo de les cantar n-a cara a cántiga, metelle

unha navalla n-o bandullo, morreu de resultas, y-o probe d' o pai foi pagalas á presidio.

Pior que pior, o escándalo alcanzou máis sona e non había feira nin festa, nin fiadeiro nin malla; que non armasen unha de paus pol-a mor d' a cántiga, os hirmaus, sobriños, cortexos e parentes d' as mozas de Calvelo.

N-esta loita de xenreiras axudábanos as mulleres vellás ou mozas dicíndolles que non tiñan lacha n-a cara nin sangue n as veas, nin forza n-as maus pra manexar un fungeiro, nin xenio nin fumes n-a cabeza pra facer, custase o que custase, e saíse por onde saíse, que nin vellos nin mozos nin rapaces, se volveran á lembrar d'a condenada cántiga.

¡Mais nin por esas! Como si as algeiradas que s'armaban non surtisen efectos n-o lombo, n-a testa e n-os fuciños d' os cantores abadantes d' o pegón d' as mozas de Calvelo, hastra os que iban á xeitura á Maceda, pasaban polo lugar caladiños por si cicais os acantazaban as mulleres—que xa non era a promeira vez que o facían—mais en chegando á ermida de San Noan que s' ergue á cen pasos d' as casas, púñanse á cantar berrando e respondendo á cada cántiga c' un aturuxo enxor decedor:

As moziñas de Calvelo,
as que de Calvelo son,
as moziñas de Calvelo,
todas levan o pegón.

¡Premita Dios que se vos tollan as pernas! Queira María Santísima que se vos bare a lingua! ¡O-gallá que malos lobos vos xanten n-o camiño cando tal cantádes! ¡Qué santa Lucía faga con que malos pegós vos reguen!—eseramaban tremando de caraxe as vellás de Calvelo ouvindo o rayo d' a cántiga, que non parés sinon que foi semente de xenreiras n os lugares, aldeas e vilas d' a terra de Caldelas. ¿Quén foi o que calmou os ánemos alritados? ¿De qué figa se valeron as d' o lugar pra que se fose esquecendo a cántiga? As bellas crónicas nada falan d' o caso, e solo se sabe por un petrúcio que morreu n-unhas pallas de fame dempois de servir trinta anos ó rey que duas mozas churruzqueiras e xeitosiñas de Calvelo que casaron con dous fidalgos de Caldelas, tomando a cántiga á groma púñause á cantar alí onde oubián a outra esta que sigue e que non porá en dúbida que servise pra que lle puxeran a proba diante d' os ollos:

Anque son d' as de Calvelo,
anque de Calvelo son,
anque son d' as de Calvelo,
eu non vos teño pegón.

E sábese ademáis por dous mozos d' Allariz que casaron en Calvelo e que pol-o mesmo son testigos de maior execucion, que as suas mulleres nadas, criadas e deprendidas n-o lugar de Calvelo, e dempois de trinta anos que levan de matrimonio, tempo d' abondo pra s' enteirar de todas as circunstancias d' o conto, anque teñen cousa que se lle pareza, non teñen nin tiveron pegón. Dous testigos contestes afirman e sosteñen o dito, e d'elo poden dar fé todol-os escribaos d' a terriña inda que non se prautique a dilixencia d' unha *vista ocular*.

E pol-o mesmo eu que son amante de que de-

saparezan as xenreiras e vellos resentementos qu' inda hoxe latexan de vila en vila e d' aldea en aldea de Galicia, non sinto escrúpulos de conciencia en botarlle á enrabeçada cántiga que n-outros tempos traguían n-a punta d' a lingua os mozos de Maceda e Gustavalle, un pegón pol-a contra d' o que lle botou o xastre ás costureiras, pra que de hoxe en diante a canten por este xeito:

As moziñas de Calvelo,
como gallegas que son,
non levarán nin levaron,
nin nunca levan pegón,
porque levan solimntres
aqueilo que Dios lles dou.

Márcos d'a Partida.

GALLEGOS DE POR ACO.

K. INZO

Eche unha claraboya literaria.

Fai de tempo en tempo algus *pinillos* que, como que lle dedicou a Cora n-o último número, firman L. U. Gris e outros d'a especie d' as que firmar o' que non poden facer.

Para serio, il.
Para sabido, il.
Para *hido*, il.
Para escribidor, il.
E pra rirse d' il. eu.

N'a Grecia non hoabo ni un tempo mais que sete sabios.

N'a Habana, hay un K. Inzo, un L. U. Gris, e, aínda mais, unha "Galicia Moderna" que val mais d'o qu' ela mesma se pensou.

—Eche unha especie de Reportorio d' os chistes que sirve pra facémos reir.

—E logo dirán que n'o Ferrol non hay chispa nin en Sada sal.

K. Inzo naceu un martes que chovia.

Eu creín sempre que nacera pol-o menos en Bergondo, ou en Arteixo, qu' é a terra clásica d'o bombo.

Pro un ferrolan dixome qu' o conoeu des qu' era ben cativo, pillando paxaros ó rente d' Esteiro.

Despois, foi mecánico: pr'o fume d'o carbon ferriall-os pulmós e meteuse á literato.

Faría *literas*, pr'o vapor d'o Ferro! porque n'aquiles tempos non había periódicos que se deixaran dirixir por calquera lambe natas. ¡Quen l'había de decir qu' andando pol-o mundo chegaría a director d'a "Galicia Moderna!"

Ben e verdá que tampouco ó César lle dixera ninguén qu' había de ser Emperador.

Nin ó Hermida lle dixeran nunca qu' había de ser socio d'o Centro Gallego, durante un mes.

Y-entrambos teñen afinidá. Entrambos dirixiron á Galicia Moderna, quase que entrambos tiveron o mal xeito de dirixila n' os seus tempos de decadencia.

Iso e custion de fortuna.

Aínda penso de ver o L. U. Gris de director e d' aquela.....

Pro pasemos ó K. Inzo.

Pra sabido il..... ¡jei! non sei que días me fai lembrar sempre iso de qu' o K. Inzo é un home sabido; sera porqu' il o di sempre.

Des que se fundaron os aires d'a terra d' iles, o K. Inzo non pensa sinon en sere Presidente.

Parés que teu feito prepósito de figurar sempre, ou de revolvel-o todo.

Como quixo facer n'o Centro Gallego.

Pideu ser vocal d' unha Seucion.

Dempois foi metendo n' ela xente d'o *partido* e acabou por se declarar Presidente.

Fixo como Napoleon.

Cando veu qu' o sillón presidencial se tambaleaba armou a gresca e..... o que pasou despois x'o sabemos.

Mais il non perdeu o tempo.

Na il mismo s' había proposto pra socio de mérito (é maldit' o que tiña).

Tamen e verdá que non foi il solo.

K. Inzo non ten máis que 27 anos y un lombo mais alto qu' outro e sin embargo xa ten ben dadas mostrás d'o *talento* que lle caracteriza.

K. non se chama K. Inzo.

Chámase Panizo ou Carafuncho

Non usa lentes com' o L. U. Gris, sin embargo de que cando lle algun d' os nosos parrateos ponse antiparras verdes pra non s' ofendel-a visual.

Cand' o K. Inzo escomezou a facer literatura algus mal pensados decían qu' o K. Inzo era abogado.

Despois que viron que non o era nin d' as silveiras, ou que si o era non tiña preitos, torceronll-o fución e dixeron: ¡má! como s' o K. Inzo fora un canteiro.

Tal aire sério tiña, e ten, que ben se facía pasar por un home *sabido*; pro tempo que tod' o desfai, desfixolle tamen á reputación periodística qu' escomezaba a se crear.

E quedou como quedan os qu' aparentan ser e non son, sin que isto poda ofender ó L. U. Gris, que si ben é verdá qu' usa lentes com' os literatos de moda, non o é, nin van pr' aló. *G. Sós.*

FUNGUEIRAZOS.

‘O fin vémonos precisados a conqueril-o fungueiro e co-il poñerlles as peras a carto a certas limachas, non brancas nin pintarraxadas, sinon mouras e cheas de xurro, que por alí andan facendo carreiras d' envexa e sementeiras de mala querecencia.

Son ilas us ferrapulgas que desd' un certo cortello entretéñense en tirar chinas, de cando en cando, contra os bos gallegos que, pra gloria d' a patria, dirixen o goberno d' un *centro* moi querido.

Bon é que contr' isas chinas temos nosoutros pelouros e que sabemos xogal-a bisarma com' a calisquera, que si non ¡vállanos a Santiña d' o Camiño! que ¡así eu medre! si hastra o sono non nos roubaban. Como que n' as suas fiadas, n' hai gaitero nin ronco y-o candil non alumea, andan levados d' o demo com' as bestas cando baixo d' o rabo lles meten un toxo.

Escomezan por pradical-a union e por baixo corda andan rapalland' os que poden entr' os sócios d' o dito *centro*, pra levalos ó cortello de que falamos. Fan com' as martas: métense por baixo d' as portas estirand' o corpo, e cando sinten o *qui-qui-ri-qui* d' algun galo luxen cal os zorros ó sentir o saúdo d' os cas de palleiro.

Din qu' as suas chinas no van dirixidas a ningunha sociedade gallega, pois as que n' Habana temos merecéronlles sempre e mereceranlles n' ó

adiante os seus agasallos; e como quen non quer a cousa búrranse d' as listas d' os sócios d' unha d' elas ou deivan de pagal-os recibos pra qu' a sociedade os borre.

Dician-ó primeiro qu' o seu cortello non facía mentes d' asoballar a ningun *centro*, pois soilo lles gustab' a música e canta máis música pol-as noites, menos folganza e mayer amor á terraño; y agora decraran que todos camiñan a un mesmo fin.

Veñen pradicanando que todas-as sociedades gallegas deben ser hirmás, e iles son os primeiros en cuchichear qu' a d' iles, e soilo a d' iles, é a úneca en que deben figurar os bos gallegos. ¡Disgraciados! Si os homes que tales cousas lles escoitan, lles deran e' o zoco n' o cu..... curuebo d' a cachola, y-as mulleres gallegas os escorrentaran d' o se: lado a lorchazos ¡abofé! que farían unha boa obra pr' a descada union d' a colonia. Isas limachas, com' as suas conxéneres, lixugan e' a sua baba o carreiro por onde pasan.

Pro deixemolos seguir como siguen, qu' algun día lles fará cóxegas á concencia, e vamos a cumprir e' un amigo que quer que contestemos á certas porcadas que viron á luz n' un periódico e d' o cal dixó *Gris* n' un tempo qu' A GAITA non debía mentar por no encher de pringo o seu lustroso fol.

Di o tal papel que d' o seu seo non sallen Secretarios con paga.

Certo; pro é porque nin sirven pro caso, nin teñen entr' os que poideran darlles o voto, o mais pequeno farangullo de simpatía. Si así non fora ¡vaiche n' a misa en Conxo!

Di tamen y-en son de pregunta que como non se cobran tobol-os recibos d' o «Centro Gallego» posto qu' aparecen 5.000 sócios e n' o mes de Mayo soilo se recolleron 13.000 e pique de pexos.

Craro; porque algus non poden pagar relixiosamente, y-outros que poden, deixaron qu' os apuntaran n' o libro verde, en proba d' o seu amor á Sociedade. E sinon pergúntese s' isto é certo d' ex-Secretario d' o «centro» Sr. Rodríguez, qu' é intelixente n' o conto: nosoutros facemosll' ista xusticia—ou ós dous hirmans Ruiz, ou ó Mocho, que, como son amigos e compinches, deben tamen sabelo.

Y-enténdase qu' o dito vai sin segunda: non ten máis que primeira.

A pregunta anterior podíamol-a haber contestado diciendo o que lle dixó un amigo noso a un certo suxeto n' a Calzada d' o Monte e sobr' o mesino tema. —«Y-a vosté que ll' importa? Si tivera dereito pra sabelo y-o conto ll' interesara con ir preguntar á fonte quedaría satisfeito.»

Nosoutros, á verdá, como que esquirbinos pra que moitos nos lean, non podemos ser tan francotes é iso que ben o merecían. Sin embargo, en sacreto e con perdón, daremosll' a tal resposta a *Un gallego* que quer sabel-o que foi d' os *balances* qu' o *Centro* persentaba os primeiros de mes. Si fora sócio tiña ocasión de llos cando lle dera a gana é sin mais que subir ó *Centro*, chegarse ó salón de leitura e pousar a vista n' un cuadro qu' alí se fixa sempre.

Como que non o é, ou non debe selo, hai que mandalo a que governe a sua casa.

E por hoxe vai d'abondo.

FUNGUEIRO.

A GAITA GALLEGA.

REPINICA MUIÑEIRAS, ALBORADAS E FANDANGOS.

ANO TERCEIRO. Na noite: 15 do mes de Setembro de 1887. TOCATA 16a

FILLOS DE GALICIA

que n-a actualidade cultivan n-o libro ou n-a prensa o dialecto gallego. - Lixeira idea d' as suas obras.

POR XAN RODRIGUEZ DE CEA.

LEMA:

....."Solo digo
que es criminal desliza en lo gallegos
no dedicarse a recoger su idioma
que bien merece algún estudio serio."

J. M. Pintos.

(Continuación.)

A

Armada [D. Juan.]

As novas ideas, as correntes de civilización e progreso, van dando, como era natural, outro xiro á pasadas preocupaciós e créncias erróneas, e sinalan a verdadeira vereda por onde deben camiñar os pobos qu' aspiran á ser grandes, poderosos, envidiados.

Houbo un tempo, non moi lonxe inda, en qu' as chamadas NENXE D'A NOBREZA, miraban con desdén, tiñan á méenos saber ler y esquirbir, non xa correuta, sinón xiquera medianamente. Pr' os nobres, era d' abondo ter n-a porta d'a casa un escudo mais ou menos repinicado de cabezas de gato, crobas, liós, sapos..... ou cornos de boi; n'esto consistía tod' a súa nobreza, tod' a súa cencia.

Hoxe pensamos xa d'a outra maneira: nin a SANGUE AZUL, nin os pergaminos - enxebres pra fondos de pandeiretas dan nome, virtude, nin saber.

A sabencia, o talento, o estudo, o coñecemento de todo aquilo qu' ó home lle comprou pra ir achegándose cada vez mais á perfección ausoluta, é o qu' hoxe constituyse a verdadeira nobreza.

Esto mesmo comprendeu o señor Armada, xóven marqués de Figueroa, quén, lonxe de infrarse con papés vellos y-executorias de seus ascendentes, quixo conquistarse por si mesmo un pòsto que xamais se pode adequirir por herencia.

Asina que, hoxe, ó lado d' os seus brasós herdados, pode xuntar outros de moito mais valer, de superior mérito: o título de Doutor en Dereito civil e canónico, y-o que lle dan obras d' a importancia de EL ULTIMO ESTUDIANTE e ANTONIA FUERTES, gañados honrosamente a forza de traballo e constante estudo.

O señor Armada, que figurou sempre entre a mais escolleita sociedade de Galicia e Madri, non se desdeña en acupar sua enxebre y alegre pruma en esquirbir algo en gallego.

Antre outras composiciós que non sabemos si publicou, tén unha que leva por título: TEMPOS E TEMPOS. N-ela desarrólase, d'unha maneira delicada, iste, ou parecido pensamento: [CANTO TÉS CANTO VALES, que non ven á ser outra cousa as queixas que dá unha rapariga, ó comprar os agasallos con qu'a distinguían cando tiña cartos, y-a indiferenza con qu'a miran agora que non os tén, ó por eso escrama a coitada:

.....
.....
"de ter cartos á non telos
o que vai."

Esta é unha composición sumamente poética e filosófica.

Publicou tamén o aristócrata poeta outra n-a cal describe as agunias que pason un paxáro n-as mans d'un certo rapaz.

Armada Teixeira [D. Ramon.]

Nunca con mais forza se sente bulir n-o peito o sentimento de cariño y-o amor d'a terra que nos viu nacer, que cando nos alcontramos lonxe d' ela.

Por eso vemos mais de catro veces que moitos fillos de Galicia qu, eiqui nunca colleron a pruma pra esquirbir n-a prensa ou n-o libro, non teñen reparo nin inconveniente algun, si s' alcontran ausentes, e sobre todo n-a América, en cantar sentidos versos á nai pátreas, ou firmar artigos n-as columnas d' os pródicos, ensalzando sua terra, ou dedicándolle sentidas lembranzas.

Armada Teixeira pode contarse n' iste número.

Fundou n-a Habana A GAITA GALLEGA, pródico que con aprauso d' os bós gallegos se publica mensualmente n-a illa de Cuba.

N-iste pródico acúpase o señor Teixeira de todo aquilo qu' afeuta ós nosos intereses morales e materiales, contribuíndo d' iste modo á adianto d' a rexion que tén a grande honra contar antre seus amantes fillos, persoa que tanto traballa pol-a rexeneracion d' o noso pobo, espóndose, cicais, á ser mofo d' algús que non comprenden, ou non queren comprender, a honrosa tarefa d' o señor Teixeira.

Ademais de publicar A GAITA, o señor Armada Teixeira, esquirbeu ¡NON MAIS EMIGRACION! apropósito lírico-dramático en verso y-en prosa, en dous autos e sete cuadros, que se representou e publicou n-a Habana o derradeiro ano de 1885.

O asunto de ¡NON MAIS EMIGRACION! o mesmo título o indica; é combatir, pondo de manifesto os grandes males que causa á nosa terra a emigración, y-os disgustos e traballos que pasan aquiles

que, deixando o seu lar, atravesan o mar en busca d'unha maxinaria fortuna, en vez d'a cal solen encontrar a morte.

Esta é a tendencia d'o autor, quen n-a escena segunda põe n-a boca d'un COBO DE HOMES os seguintes versos:

«Mal pecado
Vamos velo
Vamolo desenganar,
Qu'è miñira
Qu' alí poida
Facer naide un diñeiral:
Que n' è certo
Qu' hoxe traya
Nin un rif o qu' aló vai
Qu' émoi falso
Qu' él topara
Onde cartos aforrar.»

n-os cais se trata de persuadir, pra que desista de seus propósitos, á Xan, mozo d' unha aldea de Galicia, que se prepara á marchar pr' a Habana, sin que basten á facelo disestir d' o seu intento as bágoas de Marica, repoluda moza co-a que tén amores.

Y-asina, por iste xeito continúa desenvolvéndose o argumento, demostrando en cada escena os feitiños qu' o chan gallego encerra, y as penas, desconsolo e bágoas qu' esperan ó probe emigrante.

¡NON MAIS EMIGRACION! e a primeira composición que se escribiu en gallego pra porlle música.

¡Y-esto acontece fora d' a España!

Alvarez (D. Daniel.)

D' iste entusiasta y-apreciábre poeta cruñés, non coecemos mais qu' un APROÓSITO en castellano e gallego qu' escribiu pra representar pol-as seuciós de decramación e música d' a «REXION RECREATIVA DE ARTESANOS» n-o Treato principal d' a Cruña a noite d' o miércoles de cinza de 1885; e unha composición poética, que lea epígrafe A FESTA DE CHINTO.

Aunque n' iste APROÓSITO non se atopa nada de notable, pois desde logo se botá de ver que seu autor non tivo pretensión algunha ó esquirbilo, non por iso deixamos de reconocer que tén seu mérito, e que non carece, en certos puntos, d' importancia literaria, como se pode ver pol os seguintes versos:

«Eu quero decirle con franco linguaxe
d'a parla gallega n-o tal dóce sôn
as coitas que firen d'os probes gallegos
as cordas sensibres d'o seu corazón.

.....
.....
Pra terra d'escravos parés que Galicia
n-o mundo tan soilo por sorte naceu;
que n' hay outro eido mais engoumeado
qu' ó chan onde o berce de nós se meceu.

Eiquí, meus señores, non vimos ainda
de qu' os gobernantes nos dñn protención:
prométennos moito, pro nada n-os cumpren
en pago d'a nosa liál sumisión

Decote as gabelas aumentan, deixando
sobrados e hórrios limpiños de gran,
y-os probes gallegos en vano garimos
agardan d'aquiles que probes os fan.

En coido qu' o mundo
xa soilo navega
e que Dios, cansado,
xa d'él non se lembra.

.....
A FESTA DE CHINTO é unha longa e maxistral composición, n-a cal se describe, con apropiados coores y-acertados xiros, certa festa, d' a que é maordomo Chinto.

RELEMBRO D' ALÓ

A FESTA DE GUNDIAN

A carón d' á Ponte-ulla
atópase, á man dereita,
unha carreteira boa
camiño parte á Bandeira.
Hay que deixala. Collendo
pol-á outra banda unha vreda,
camiño vello d' Ourense,
sobes' á costa d' á esquerda.
Eude chegando aló enriba,
vese unha cativa aldea;
é seguindo á corredoira,
coma todas ben estreita,
chegamos ó santuario
de Gundian, onde s' alberga
á Virxen mais milagrosa
que s' atopa en moitas légoas.
Miras' end' ali chegando,
qu' é moi pequeniñ' á igrlesia,
mais que' lle fai, si gardada
ten á maor d' as grandezas?
O parix' é tan garrido
que ningún sell' asemella:
pois, anque moi afundido
s' atopa antr' as altas penas:
vens' ali leiras, cortiñas,
parras e unha carballeira.
Preto está San Xuan d' a Cova,
que así un pozo se nomea
moi fondo, qu' as xentes todas
contan qu' e tobo de meigas.
O río á sua veira pasa,
roxo por antr' as pedras:
e, pardiolas, que pon medo,
á quen dende enriba ó vexa.
Na que de Gundian salamos,
compre que conta aquí dea
d' ó que dixo un vello tolo,
d' eses que non perden festa.
á unhas rapaciñas novas
d' as mais garridas de Vedra,
ó antevíspera d' á Virxen,
falando d' esta maneira.

Á ROMERÍA

—¡Ay, rapazas! ¡Non pensades
ir, c' os mozos que falades.

á Gundian?

A ver si vos espelides;
pois eu vou, e si vos ides
eles van

O qu' á preguisa sacode,
afellas, alí se pode
advertir.

E vou á misa de cedo
e con vosco, si tes medo
podo ir.
Peiteádevol-ó cabelo;
poñed' ó dengue, ó mantelo
mais millor.
Os panos novos d' as festas,
ben axeitados n-as testas
debés poor.
Levad' os vossos zapatos
n-a man; pois non son baratos
pra os mercar;
e si moit' ó pe s' axusta
magóase, e caro custa
camiñar.
Poñede n-as caravelas
chourizos, queixo, tortelas
e pernil.
Eu levo unha bota chea
d' o meu viño, qu' alumnea
n-un candil.
Hai-voe n-a festa gaiteiros,
foguete e zanfoneiros,
folion?
¿E de cregos? ¿Non é nada!
Visporas, misa-cantada,
percesión.
Veredel-as rosquilleiras
que, postas en ringoleiras,
coma cans.
berran: «Bons retorcidillos,
xinetes, roscons, sucrillos,
mazapans!»
Mociñas, en caravelas,
venden peras, cirigüelas,
figos bons;
mazans, péxegos, payias,
uvas, carolos, sandías,
e melons.
Hay unha pipa n-un carro,
vasos é cuncas de barro,
pra beber.
alí, un viño qu' é milagre
qu' outro mais ruín nin más agre
poida haber.
As panadeiras, sentadas
n-o chau, venden empanadas,
(que vos son,
por certo, de man d' amigo;
bons moletes de pan trigo
e de relon.
Outras cousas qu' arrecenden
en moitos postos se venden
que hay alí.
¿Probe d' ó que non ten cartos!
os que os levan saen fartos:
¿eses, sí!
A música de Caldelas,
que contan qu' é a millor d' elas,
vai tamen.
Botan na remol' as gorras,
e, coma foles de forxas,
sopran ben.
Levan tamburil e bombo,
que con él non pod' ó lombo
o rapas.
¿Que vai poder o-probiño,

si é com' o pe d' o muíño,
de Tomás?
Acab' á misa cantada
e á percesion: á ruada
imprinciou.
Toc' á músic' a muíneira:
acod' á xente lixeira
e tamen vou.
Bailarei: pois fago uns puntos,
non os fan, non, todos xuntos
coma min.
«O qu' adoita de bailare:
nunca quedo pode estare.»
Así din.
Pra que á Virxen as defenda
contr-as meigas, unha ofrenda
moitas fan.
E andando sobr' as rodela,
que lle foxe ó sangue d' elas,
alí van.
Visten outras de defuntos;
xa dan cartos, polos, untos,
ou lacons:
liño, panos, millo, teas;
maus, pees de cera é candeas
á montons.
Alguns coindans' ameigados
e chorando ¡malpocados!
se lles ve.
Eu qu' eu mengallos non creo,
penso qu' ofenden' ó ceo
de boa fé.
Moitas nais a os picariños
levanll' os pes, os fociños
e... acolá.
pois aquela auga, bendita
que man' acarón d' á irmita,
saude dá.
Sobe á xent' á carballeira,
que quizais más costaneira
non á hay.
Alí beben, alí xantan,
atruzan, din chistes, cantan,
e, algun cay.
Com' á tarde vai pasada,
encoemenzan n' á ruada
á rebulir,
Ala van mozos e nenos,
e hastr' os vellos, pol-o menos
pra se rír.
¿Fai pasmар tanto xentío,
os cregos o señorfo
que alí van!
Non vos send' á d' os Delores,
non se ven festas millores
que Gandian.
Ven á noite... os picariños,
empezan os faroliños
a' acender;
com' e pouco ó qu' alumean,
aunque alguns algo se dean:
¿vaios ver!
Fais'a roda cuase á escuras:
eu aquelas aperturas.....
¿eu que sei!
fan unhas cousas d' ó deño,

que, como vergonza teño,
calarei.

Un mozo, co-á testa quente,
campando alí de valente
e arrousau,
faielle..... non sei que, á Grabiela.
e ó rapas, que está o pé d' ela,
dall'un pau.

Armas' unha, que pon medo:
o que ali-s' estivo quedo
perde mais:
prendeos á xusticia logo.....
e ¿quen perde n-este xogo?
¡probes país!

And' á causa n-o xogado.....
entre costas e letrado.....
¡qué sei eu!
deixan en corrancho axiña,
algun que d' aquela riña
nada veu.

Comenzan á hinchar-o grove:
que todo de papel novo
feito está.

Cando xa n-as mans se move,
alguns din: - ¡ay, que xa sobe!
outros: ¡á á!

Botan á centos foguetes,
e péganse de cachetés
pr'os coller
un fato de rapaciños;
que van n-ó chan de fociños
a bater.

Ois' ali atruxar con ganas,
repenique de campanas.
estoupar,
as bondas que hai n-unhas rodas
e os mozes e as mozas todas,
a cantar.

E-vos tanto ó revolocio,
qu' asemella qu' o xúicio
vai fuxir;
pol-o mesmo algunhas vellas,
tapan e-as maus as orellas
pra n' o oír.

Com' á noite vai pasada,
empez' á xente cansada
á se marchar,
que agard' o leite de palla
e, mañan cedo fai falla
traballar.

Rapazas: cando volvades
coidado c-ó que fagades.
debees ter;

Moita conta, e-os amigos!
¡non teñadel-os formigos
que comer!

Contan qu' á volta d' as festas
un pouco quentel-as testas
sempre van,
e ¡cando ó viño s' empeña!
¡e tan tolo....! ¡Dios vos teño
d' á sua man!

Escoitad' estes consellos
que, coma cousa de vellos,
vos darei:

•Sardiña que lamb' o gato,

tarde ou nunca volv-o prato.»
E-vos lei.

«Mal acaba, quen mal anda.
Facad' o que Dios vos manda.
Compr' así.

O que s' apilla emprestado;
ben collido, mal pagado.»
Din alí.

Conta no soltar' un punto!
dempois, por el, todo xunto
cab' o pé.

E «o cau afeito a touciño;
aunque lle pele ó fociño.»
Así é.

Conque, ó dito, ¡quen vos chora,
s' ides á nosa Señora
de Gudian'?

¡Caráneos! ¿que sí, dicides?
endeben! Eu vou, vos ides
c, eles van. BENITO LOSADA.

UN RECORDO.

Era bonita e feiticeira como non vin outra.
A miña soñadoura chenchá non houbera nunca
creado un ideal tan perfecto, unha imáxen mais
bonita e sedutora.

A gracia e o bó tono, á elegancia e o esquisito
gusto, víanse n' ela lucir con naturalidá sorprendente.

Era un conxunto de perfeicións.
Era una divinidad.

Como boa filla de Paris, tiña en sí toda esa chea
d' encantos que tanto distingue ás fillas d'o Sena.
Sin duda viñera ó mundo pra tormento d' os
mortales.

Sin duda, tamen, viñera pra alternar coa aristo-
cracia, tal era ó seu porte y a maxestá, tal á su
grandeza.

Despreñíandose de todo ó seu ser ese *nou sei que*
que a ela, é un perfume embriagador, envolvía en
vaporosa nube de felidá suprema, ó sensible co-
razón d'o que tibera, como eu, á dicha de encon-
tral-a n'o seu camiño.

¡O mirala, adiviñábase un mundo de venturas:
un paradiso, dond' á vida fora ó día sin fin con
que soña á todas horas esa tola xuventú que fai
por estender as suas alas ós primeiros albores d'o
seu avénimento ó amor.

Eu vena vin.....

Vina por vez primeira e sin saber o que me pa-
saba, quedei contempando a sua fermosura.
¡Que regocijo tan grande!
¡Que de cousas pasaron por min!.....
¡Enamoreime d' ela?
Eu creo de min que si.

Creo que houbo *algo d' eso*, á xusgar pol-o que
ouin contar á outros, cando se sintiron feridos
por ese verme.

Esto é: moitos afás por vela; moitos sonos dou-
rados; unha esperanza feiticeira; un brillante por-
vir; un.....etc.

Y a sua imáxe fotografada n'a y-alma.
Aunque cerrase os ollos, non deixaba de vela.
Abría os meus beizos soilo pra decir palabras de
douce y-armoniosa poesía.

Y eslongaba os meus brazos como deseando pillar ó ben tan deseado.

Segun pasaban os días, aumentaba ó meu cariño. Pro cada vez facíase mais fondo ó abismo que nos separaba.

Ela tan rica.

Eu tan probe!.....

Y ademais, rodenda de tantos enamorados!

A miña situación non podía ser mais mala. Pro sempre ouvín decir qu' a grandes males, grandes remedios.

Era mester, pois, cortar pol-o sano.

Eu, quéroa me dixen, e faise mester que veña ó meu poder.

Unha noite, en que á *melancólica* lúa cubría co seu *mantó* de prata o mundo todo, salín d' a miña pequena chouza con firme propósito de arrisgar ó todo *pol-o todo*.

Queriã tanto!.....

A idea de roubala non se quitaba d'a miña imaxinación.

Encamiñeime á sua casa.

Estaba alí.....en todo ó seo esplendor, con toda á sua grandeza.

Fun entrando pouquiñ' a pouco n' aquela *mansión*; aproveitei un momento de descoido; *butell' á man e leveina*.

N'a esquina agardábanos un coche. Subimos á él con toda á presa propia d'o caso, co demonio d'o coche marchou mas lixeiro que unha centella.

Cando nos vimos xa bastante lexos. ¡ay!.....¡que suspiro saleo d'o meu peito!

¡O fin era miña!.....

Bótalle á man de novo pra ulila!

Era de coiro de Rusia lexítimo.

Non me había enganado.

Tiña n'o meu poder unha cousa boa; un verdadeiro tesouro.

Na tí eres miña, abofé,
dixen eu con frenesí;
como me queiras con tí
eu xuro ser para tí
pan, mantequiña e café.

.....
Todo s' acaba n' este condenado mundo.

Qué verdá tan grande aquela de que non hay felicidade compreta na terra.

Unha noite en que a *melancólica* lúa estaba acochada, íbamos ela e mais eu pra casa, á eso d'as doce d'a noite, e nos momentos de pasar por xunt'o convento de Santa Crara, dous *mulatos* que salían d'a rua de Samaritana, *rogáronme* que lles entregase canto levaba encima e anque éla ataba xunto meu amante corazón e non como aqueles *mulatos* habíam indicalo, voarou con ela como eu habia voado en outra noite de prácida recordación.

¡Probe carteira *miña!*.....

¡Tan bonita!

¡Tan feiteiceira!

¡Tan boa!

¡Como qu' era de pelexo de Rusia!

¡Donde iría á parar, en maus tan *prosúicas?*

¡Adios miña amiga, nunca m' olvidarei de tí!

P. NADIE. (I)

A ROMARIA DA BARCA

¡Cánta xente....cánta xente
Por campiños e por veigas!

¡Cánta pol-o mar abaixo

Vén camiño da riveira!

¡Que lanchas tan ven portadas

Con aparello de festa!

¡Qué botes tan feituquiños,

Con tan feituquiñas vélas!

Todos cargadiños veñen,

De xentiña forasteira,

E de rapazas bonitas,

Oura de tódal-as penas.

¡Cántos deugues encarnados,

Cántas cintas amarelas!

¡Cántas cóstas pranchadiñas

Dende lonxe relumbrean,

Cal si losen neve pura,

Cal froles da primaveira!

Cánta maxeza nos homes!

Cánta brancura nas nenas!

Eles semellan gallardos

Pinos que os montes ourean.

Y elas, cogolliños novos

Co orvallo da mañan fresca.

As de Muros, tan finiñas,

Que un eoidara que se creban.

Co aquelas caras de virxe,

Co aqueles ollos de almendra,

Co aqueles cabelos longos

Xuntados en longas trenzas,

Co aqueles cores rosados

Cal si a aurora llos puñera

Pois así son de rosados

Como aurora que comenza;

Descendentes das airoas

Fillas da pagana Grecia.

Elas de negro se visten,

Delgadiñas e lixeiras,

Refaixo e mantelo negro,

Zapato e media de seda,

Negra chaqueta de raso,

Mantilla da mesma peza,

Con terciopelo adornado

Canto enriba de sí levan:

Fillas de reinas parecen

Gregas estautas semellan

Si a un rayo do sol poente

Reposadas se contemplan.

Ricos panos de Manila,

Branco e cor de cireixa,

Crúzanse sobre o seu sayo

Con pudorosa modestia;

E por antr' eles reloceñ,

Como brillantes estrelas,

Aderezos e collares

De diamantes e de pelras.

Pendientes de filigrana

E pechuguiñas de cera.

As de Camariñas, visten

Cal rapaciñas gaiterías,

Savas de vivos colores

Pol-o pescozo da perna,

Lucindo o negro zapato

Enriba de branca media.

Chambras feitas de mil rayas.

(1) O autor de este conto, aprendeu algo d'o idioma galego n'a Rua d'o Villar de Santiago.—N. B. R.

Azuladas e vermellas.
 Con guarnicións que lles caen
 Sobre a rumbosa cadeira.
 Para tocar o pandeiro,
 Non hai como tales nenas.
 Que son as camariñanas.
 Feitas de sal e canela.
 As de Cí, ¡Virxe do Carme!
 ¡Que cariñas tan ben feitas!
 Cando están coloradiñas
 No ruxe-ruxe da festa.
 Cada mirar dos seus ollos
 Fire como cen saetas,
 Nin hai más tan ben cortada.
 Tan branquiñas e pequenas.
 Com' as que amosan fixindo
 Que non queren que llas vexan.
 Son as de Lage unhas mozas.
 ¡Vaya unhas mozas aquelas!
 Sólo con velas de lonxe,
 Quítaselles a monteira;
 Porque son vivas de xenio
 Aunque son rapazas netas.
 Bailadoras . . . n' hai ningunhas.
 Que con elas se entremetan,
 Póis por bailar, bailarían
 No aro d' unha peneira,
 Máis en tocando á que recen,
 En rezar son as primeiras...
 Dan ó mundo o que é do mundo.
 Pan á igrexa o que é da igrexa.
 As de Nova, ben se axuntan
 Cas graciosas Rianxeiras,
 Pol-os redondos peños,
 Pol-os morenos lunares,
 E pol-as agudas linguas,
 Que abofé que en todo pican
 Como si fosen pementa.
 Veñen dempois recatadas,
 Aunque un poquiño soberbias.
 Por aquilo que elas saben
 De antigüidade e nobreza.
 [Póis por acó todos somos
 Tal como Dios nos fixera]
 As meniñas hai compostas
 D' unha vila qu'isquilleira,
 Que por donde van, parece
 Que van decindo: ¡canela!
 ¡Prantamos ou non prantamos
 A cantas hai nesta terra?
 Máis si prantan ou non prantan,
 Non son eu quen o dixera,
 Que fora pouca cordura,
 Que fora farta llaneza,
 Baste decir que xuntiñas
 Todas na porta da igrexa,
 Máis bonitas parecían
 Que un ramo de azucenas.
 Máis frescas q' unha leituga.
 Máis sabrosiñas que frésas.
 Na loren as de Rianxo,
 Que fosen de Redondela,
 De Camariñas ou Laxe,
 De Laxe ou de Pontarás.
 Todas eran tan bonitas
 Todas tan bonitas eran,
 Que o de máis duras entrañas

Dera as entrañas por elas . . .
 Por eso se derretían.
 Cal si foran de manteiga,
 Diante delas os rapaces,
 Os rapaciños da festa.
 Os mariñeiros do mare.
 Que dond' á Virxen vineran,
 Porque a Virxen os salvára
 De naufragar na tormenta.
 Mais si salvaron no mare,
 Non se salvarán na terra,
 Mariñeiros, mariñeiros,
 Que aquí tamen hay tormentas
 Que afofan corazónciños
 Sin que lles vallyan ofertas.
 Que oye a Virxe os que se afofan
 Do mar antr'as ondas feras.
 Mais non oye os namorados
 Que de afogarse se alegran.

II.

Ramo de froles parece.
 Muxia a das altas penas
 Con tanta rosa espallada
 Naquela branca ribeira,
 Con tanto carabeliño
 Que reloce antr'as aréas.
 Con tanta xente que corre,
 Que corre e se zarda
 O son das gaitas que tocan
 E das bombas que reventan.
 Uns que venden limoada,
 Outros auga que refresca.
 Aqueles dulce resolio
 Con rosquilliñas de almendra,
 Os demás alá sandías
 Con sabrosas cirigüelas,
 Mentres tanto que algun cego,
 O son da alegre pandeira,
 Toca un canto de guitarra
 Para que bailen as nenas
 Bendita a Virxe da Barca:
 Bendita por sempre sea!
 Miña Virxen milagrosa,
 En que tantos se recrean.
 Todos van por visitala,
 Todos alí van por vela
 Na sua barca dourada,
 Na sua barca pequena,
 Donde están dous anxeliños.
 Dous anxeliños que reman.
 Alí chegou milagrosa
 Nunha embarcazon de pedra,
 Alí porque Dios o quixo
 Sempre adoradores teña.
 A pedra, bala que bala,
 Sírvelle de centinela;
 E mentres dormen os homes,
 Ela adoraizon lle presta
 Con aquel son campanudo
 Que escoitar lonxe se deixa.
 É a quen o mar con bramides
 Humildosos lle contesta.
 Cando as campanas repican
 E a música retomba,
 Cal nun ceo, po las naves
 Da recollidiña igrexa.

Cando os foguetes estalan
 Nos aires, e voces frescas
 Pol-o espazo, c' as gatiñas
 E cos sambores se mezeran.
 Entóncees a pedra bala
 Que anque un cento de presentes
 Brinca e salta curriba dela.
 Coma si fose moceiña,
 Máis que unha prunna lixeira,
 Alegre com' unhas pascuas
 Salta e rebrinca con elas.
 Chóven entóncees presentes,
 Chóven entóncees ofertas,
 Que lle traen os rameiros
 En feitiñas caravelas,
 Diante da Virxe bendita.
 Os pés da sagrada Reina.
 E por eso alí lle cantan
 Cando se despíden dela:
*•Nova Señora da Barca
 Tra o bicho de pedra:
 He a o pedra ter d' unta
 Miña Virxe, se quizeren.*

ROSALIA CASTRO DE MURGUA.

FULLADA.

Recibín unha invitación e con ela unha bonita tarxeta a maneira de programa con us letreiros que decían:

FULLADA DE SAN RAMON

- 1º Roscas lexítimas d' as Petelas.
- 2º Un piscolabis de cerveza.
- 3º Unha hora de paróla.
- 4º Outra máis dandoli' ás gorxas.

2º INTERMEDIO

- 5º Lacoada con repolo, a falta de grelos.
- 6º Empanadas de robaliza.
- 7º Filloas.
- 8º Orelas de frade.
- 9º Mazás cancoesas.
- 10º Viño branco e tinto d' o Riveiro, hasta darlle c' os zocos.
- 11º Moscatel, Resolio e Garnacha.

Como vostedes comprenderán non era d' o caso que, tratándose de *dar conta de tan interesantes noticias, púlvua en a esa cita*. En efecto: serían as 6 d' a tarde cando me presentei n' a casa d' o meu amigo Armada e despois d' os cumprimentos qu' eran d' o caso, tomei asento entre moitos visitantes qu' alí había, non sin haber votado, unha ollada os surtidos aparadores e sintindo qu' os meus fociños recollían ó cheirume que deixaban escapar as empanadas y-a lacoada que servía n' unha grande caldeira.

S' algus de fociños longos qu' eu conozo, estiberran por alí, sin duda que con oliren nada máis, sentirían renacer os seus amortigados espritas.

Logo que pasaron algus minutos, foron chegando comisiós, chamando moito á miña atención unha que se chamaba *Comisión mista*, composta por rapaces de de todas ás Seucións d' o Centro, e que traguia un cuadro de felicitación redactado en términos churrusqueiros e pintado de atributos y alegorías, como non había máis que pedir.

Armada con agasallo y-unha cara máis ale-

gre que unhas pascuas. [pro sin deixar de mirarse ó espello] facía recoución d' os visitantes que chegaban á felicitalo.

Satisfeita a miña barriga, non podo por menos que agradecerlo hoxe. ¡O qu' eu sinto é que non fora San Ramon unha vez síguera cada oito días!

O noso amigo Armada, presentounos ó seu filliño, que parece unha estrela, todo vestido de branco, e c' a medalla d' o Coro colgada ó peito. Pois han de saber vostedes, que desde que él naceo, fíxose, quero decir, fixérono sócio de todas as Sociedades gallegas d' a Habana.

Pronto se deixaron ouvir n' a rua os alegres acordes d' un brillante *vals*, que nos puxo penso menos que alelados. Era á Seución filarmónica d' o Coro que con Pereira ó frente vñña tamen á felicitar o ben amigo e cariñoso compañeiro.

Despois d' esto presentáronse unha presa de rapaces d' Orfeon, que mandados por Muxia, fixéron entrada 'trunfal entr' as alegres excremacións de todos os alí presentes.

Muxia, presentou un feitiçeiro cuadro ó noso amigo Armada, que tiña o título de *Socio de Mérito* con que facía poucos días foi honrado pola Xunta Xeneral, solo que Muxia, acordándose sin dvida d' as empanadas, esquencen ó discurso que levaba preparado. Do que si s' acordou Muxia, foi de preguntar cantos lacós había n' a caldeira. ¡Este Muxia non pensa máis qu'en enche-la á barriga! Pro ten razón: O comer é o primeiro. Sin comer non se pode vivir: o di refran:

Deste mundo
 levarás
 panza chea
 nada máis

O que me puxo un pouco en coitado foi o larpeiro de Brocos. Este Brocos cando lle dá por comer non para. Cando vñn entrar pol-a porta, díxen pr'os meus adentros: a lacoada, os freixós e todo canto hay aquí hoxe, non chega pra Brocos e iso qu'os pernils d' os lacós contábanse por dúcias. Máis como qu' eu sabía o que era este larpeiro, fun d' os primeiros que me cheguei a mesa, pol-o que poidera suceder.

O Coro y-a Filarmónica, alternando, fixéronos ouvir as máis brillantes pezas d' o seu *repertorio*, que eran moitas veces interrumpidas por grandes aplausos, tan xustos como merecidos.

A eso d' as doce d' a noite os máis larchís deron principio ó *abandono* d' a repreta mesa. Tiña que ver como Brocos y'o Muxia tragaban empanadas e lacós. Brocos tragaba os lacós enteiros. ¡Condannado, que tragadeiras ten!

Gayarre, ó tenor que nunca canta e que come menos que unha cutureira, sobeuse á unha silla e brindou, porque o fillo de Armada non aprendera á falar máis que en gallego e por que nos sacáramos á lotería. Non hay duda que o tenor *que nunca canta*, ten cousas muy boas. Brindaron tamen Cora-Armada, Caula e non sei cantos outros.

Despois de tocar un pouco á música, recitaronse poesías que non eran *placundas*.

As duas d' a madrugada con 80 libras de vapor, abandonci, aunque con sentimento, aquela reunión que segun me dixeron, durou hastras 4 d' a mañá.

¡Sabe Dios cando chegará outro San Ramon!

CANTERO.

GALLEGOS DE POR ACÓ.

L. U. GRIS.

Naceu ó rente de Sada
unha noite de fada.

Suas aficións infantís
saliron zapateíriles.

Foi empregado en Oleiros
e Xefe d'os zapateiros.

D'o revés e d'o dereito
sempre foi un lulu feito.

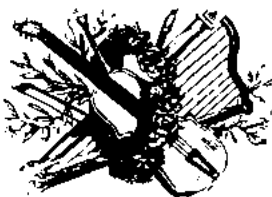
D'os libros d' outros autores
saca os seus versos mellores.

Quixo ser de puntería
e nunca branco facía

Foi de plaxiarios o galo
(sin deixar de ser muy malo.)

Bó músico d' afición
toaca agora a violon.

Soupo bailar con Marina
ó danzon d' entre Guibina.

Ista cruz qu' aquí vedes á ganou
por os versos que n'un tempo
[plaxiou.

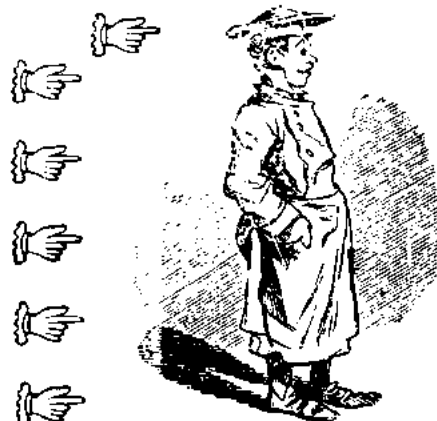
O xenio *bravo* que tén
sempre o trae com' aquí o ven.

Como cuase nunca vía
sempre unha vela encendia.

Pra poder ver mellor
ten lentes de Nueva York.

Como non é un home ledo
o señalan con un dedo.

{Hase de continuar ¡ind' así eu
medre!}

G. SUS.

IMPRESA: RUA DE OBRAPLA 24.

A GAITA GALLEGA.

REPINICA MUÑEIRAS, ALBORADAS E FANDANGOS.

ANO TERCEIRO.

N-a Habana: 13 d'o mes de Decembre de 1887.

TOCATA 179

FILLOS DE GALICIA

que n-a actualidade cultivan n-o libro ou n-a prensa o dialecto

gallego. — Lixeira idea d' as suas obras

POR XAN RODRIGUEZ DE CEA.

LEMA:

"Solo digo
Que es criminal desidia en los gallegos
no dedicarse a recoger su idioma,
que bien merece algun estudio serio."

J. M. Pintos

(Continuación)

Amor Meilan (D. Manuel)

Esquirbeu entre outras unha non despreziable composición que leva por epígrafe A MUÑEIRA; outra, LEMBRANZAS E SAUDADES, romance en que canta as IDEM d' a sua querida Crara.

Esquirbeu tamén QUEIXAS, n-a que di con gran acerto y-oportunidade:

.....
.....
qu' istes governos d' hoxe, cada día
mais nos cargan á dereitos,
contribucións e multas, e fan leises
soila pr' o seu porveito,
digo sempre:—Qué leises, que xusticia,
qué igualdá nin qué demos!

Alvarez Gimenez (D. Emilio)

Anque non é fillo de Galicia ben pode, polo moito que quér á nosa terra, e con especialidade á Pontevedra, seu pobo adoutivo, figurar entre os gallegos que cultivan o noso dialecto.

Esquirbeu un drama n' un auto y-en verso titulado UNHA REVOLTA POPULAR, o cal outivo un premio consistente n'unha coroa d' ouro e prata, n-os Xogos frorales de Pontevedra, o ano de 1884.

Como iste traballo non se publicou, ó menos que nos outros sepamos, non podemos decer nada respecto á il.

H

Barreiro (D. Lisardo.)

Lisardo Barreiro é un poeta roven, entusiasta, que se distingue en primeiro término pol-os inspirados versos en que canta á sua adourada Galicia.

A mór parte d' os pródicos d' a rexión publicaron xa notables composicións suas, que mereceron dende a sua aparición o aprauso xeneral; pro Li-

sardo non outivo a confirmacion de poeta, e de poeta enxebre, hastra o ano 1884 n-a sempre linda ciudad de Helenes.

Reuníranse en dito ano n-as tranquilas orellas d' o Lerez varios representantes d' os pródicos gallegos con motivo d'a inauguracion d'o ferrocarril de Pontevedra á Redondela, y-aquiles apreciabres fillos d' a prensa, aporveitaron tan oportunos instantes pra darse unha proba mais d' o seu fraternal amor, dispoñendo a celebracion d' un modesto banquete que tivo lugar n-a fonda d' a señora viuda de Martines.

N'o momento d' os brindis dedicados todos á prosperidade de Galicia, á peticion de varios compañeiros, Lisardo Barreiro recitou algunhas d' as suas composicións.

Xesús Muruais, que tamen se alcontraba n-o sitio, e que personalmente non conocera antes ó señor Barreiro, escoitaba á iste con relixiosa atencion; mais ó oucir de lábeos d' o poeta a composición titulada XOANA, unha d' as mais sentimentales e filosóficas, inspirada e tenra, Muruais, crítico tan ilustrado como esixente, que non se contenta así como se quér en angueiras literarias, levantouse escramando: Bén, moi bén, manífica poesia. Dedíquesse vosté con preferencia ó gallego.

Pouco dimpois recitaba Barreiro, sempre á istancias d' os qu' o escoitaban con suma atencion, unha composición en castellano que lle debeu agradar en extremo á Muruais, por canto iste, n' un arranque de admiracion, repuxo: Dedíquesse tamén ó castellano, que n' ambas lénguas sabe vosté sentir e cantar.

Destonces, Barreiro esquirbeu algunhas composicións; mais sempre se incrinou ó gallego.

Alguns meses mais tarde, publicaba n-a Cruña un tomo de poesías titulado MUESTRAS SIN VALOR, título que non cuadra c' o VALOR, e non pequeno, que teñen as bellezas qu' encerra.

En MUESTRAS SIN VALOR léñse composicións de man mayestra, y-entre elas pode citarse AS TRES HERMANAS, lenda de tres pedras qu' hay á orellas d'o mar d'a dita Ciudad.

Os QUINTOS, UNHA BAGOA e UN RECORDO, distinguense pol-o sentimento que n' elas campea e pol-os orixinales pensamentos d'o roven poeta.

Fôra d'iste libro, publicou Barreiro varias composicións mais, en prosa e verso.

Ante as d' esta última crase, non pode pasar en silencio a dedicada á Vitor Húgo, n-a morte d' iste gran poeta, a cal comenza asína:

«Eu non trayo esas cordas douradas

d' as arpas d' os xénios,
nin canciós d' as que cantan, si cantan
n-o ceo...¿s' hay ceo!...

onde o poeta dende logo demostra que non é alá
moi crido, que digamos, en certas cousas.

Dubida o poeta d' as suas forzas pra cantar á tan
grade xénio, y-escrama:

¿Quién s' astreva á trovar os recordos
d' o morto poeta?
pra cantal-o infinito n' hay pruma,
nin côres nin verba.

Evoca logo os nomes de xénios que, cal relumbrantes
astros, brillaron n-a poesía rexional, e dí:
¿S' inda Aguirre ou Afion levantarán
suas frías cabezas,
si s' ergueran co-a lira que dorme
n-as tombas de pedra...
poida ser que fixesen as cordas
soar feiticeiras
e poñer n-a elexíaca coita
reflexos d' estrelas.

Barreiro é, pois, un poeta qu' andando o tempo
dará renome á Galicia, sua nai.

Brañas Menendez [D. Alfredo]

Anque esquiñtor e poeta de méreto, non é seu
fôrte o gallego.

Tén, n' ostante, composicións n-o noso dialeuto,
de méreto e dinas d' aprecio.

O AVELLON, poesía premeada con ACCESIT n-o
Certáme d' a Cruña en 1884, é unha bonita e bèn
feita composición, n-a cal se describe unha costum
me que, segun o poeta, é moi comun en Vilanova
d' Arousa.

A derradeira producion en gallego d' o señor
Brañas, é un saúdo que fai uñhos días dedicou ó
eminente dramaturgo don Miguel Echegaray á
sua chegada á Santiago, saúdo que escomeza:

Anque non teño a fortuna
de conecerte en presoa,
pol-o nome... ¡vaiche boa!...
conézote dend' a cuna.

Dampois de dedicar algunhas frases de cariño á
tan distinguido huésped, escrama o poeta gallego:

E n' este hermoso pensil
qu' escondido eiquí Dios puxo,
botaranche un ATURUXO
qu' ha de chegar á Madrid.

Perdóame iste lenguaje
e que, sin razon, se meta
á saudar un poeta
UN CEGO D' UNHA ROMAXE.

Pero teño curazon
e non sei, queira non queira,
espresar d' otra maneira
a miña admiracion.

Barria Caballero [D. Juan]

Este é tamen un d' os bós poetas qu' esquirben
en gallego e que n-un libro coleucionaron suas

composiciós. MESA REVUELTA titúlase iste, n-o cal,
si ben se lén algunhas poesías en castellano, de-
bemos confesar qu' a môr parte, y-as milleres, es-
tán en gallego.

¿VIN EU ELÍ Ó PÉ D' O CARBALLO e CERRADA A
NOITE, MORTA DE MEDO, son dous traballos DESCRIPTI-
VOS pol-os cales pode calquera conquistarse con
xusticia o nome de poeta.

O ARCO D' A VELLA, é unha linda composición
que foi premeada en Vigo n-o Certáme de 1883. N'
ela alcóntranse ispirados versos coma istes:

«pol-os dôces amores chamaron
que perto d' a orela
co-as pingotas d' a y-auga tecia
pintadas cadeas:
y-estricando suas alas de prata
c' o sol cintilea,
rebuldando tenderon n-os aires
«O ARCO D' A VELLA.»

PORQUE INDA SON PEQUENO, N-O MEDIO D' A NEGUR-
RA y-OUTRAS, son tamén dinas de mencion.

D'a composición EU MORRO PORQUE NON MORRO,
xeito de semellanza de Santa Teresa de Xesús, co-
paremos os últimos versos:

Por eso ¡ou Dios! dende qu' a y-alma miña
que en tí se garda a sua dicha soubo,
por chegar hastra tí tal se deavive
QUE MORRO, Dios de Dios, POR QUE NON MORRO

N-o certáme celebrado pol-o Liceo de Artesa-
nos d' a Cruña en honor de Rosalía Castro, foi
premeada a derradeira composición que cono-
cemos d' o Señor Barria, á cal leva por epígrafe RO-
SALÍA CASTRO.

CATRO COUSAS

I

Contan, que chegando
as pícaras novas
ós quince, andan sempre
c' o trasno ás envoltas

Din que n-o seu corpo
sinten unha cousa,
á modo d' un verine,
á facerlle cóxegas;
y-as probes nin rexen,
nin un punto acouban,
nin pillan o sono
nin fan cousa boa.

Mais, coma n-o mundo
non hay mal que poida
chegar á cen anos,
nin corpo qu' o sofra,
as qu' hoxe se queixan,
e xemen, e choran,
por fás ou por néfas,
mañan se consolán.

Vou, en verbo d' esto,
xa que se m' acorda,
á contar un conto
que pica en hestoria.

II

(Gardando unhas vacas

que tiña n-a chouza,
mentras que fiaba
c' o fuso e co-a roca,
sentada n-un valo
topei unha moza,
unha vez qu' eu iba
camiño de Donas.

Chegueime à sua veira
sin s' ela dar conta,
e' dándolle á xeito
c' o sacho n-as costas,
díxenlle.—Antoniña,
¿qué fás, miña xoya?
¿Non ves qu' as tuas vacas
brincaron pra fora?

¿Non ves qu' aunque molles
con cuspe as estopas
y-ô fuso antr' os dedos
lle deas cen voltas,
nin xiquera un xeme
medra a mazaroca?

Rapaza...¿en qué pensas?
Fixera unha aposta
á qu' andas co a testa
de todo, revolta.

Ti à eito sospirna,
os teus ollos choran;
nin pode sorrirse
xiquera tua boca!

¿Va que si te deitas,
cando o sono collas,
en cousas d' amores
solasmentes soñas?

¿Va que si despertas.
topándote soila,
á ver qu' a tua dicha
soño, non mais fora,
ou choras, ou sintes
un nudo n-a gorxa?

¿Va qu' hastra n-o aire,
n-o roxir d' as follas,
n-o deitar d' a fonte,
n-ô arrolar d' as pombas,
às veces, paréceche
qu' unha voz escoitas
que di que te quere,
que di que te adoura?

¿Va qu' hastra n-a misa
fixarte non logras
n-o que fai o crego,
nin rezas nin oras?

Antona, Antoniña...
¡véxote mal pôsta!
Qu' os deños me leven
si non estás tola.

III

A moza, pousando
n-o chan a sua roca,
mentras que ll' eu falo,
calada m' escoita.

Cand' eu acabara
mírame chorosa;
as fontes d' os ollos
bagullas lle soltan
que mesmo asemellan
o orvallo n-as rosas.

—¡Ay! —dime, limpando
os ollos co-a cófia:
«Morrer eu quixera,
qu' a morte consola,
pois xa se non sinten
as penas de morta.

Amábame Pepe.....
co-a miña alma toda
eu decote o quixen
e inda o quero agora.

Sintinme á su veira
tan bén, tan dichosa,
que, solo de velo,
miraba eu a grorin
n-os seus craros ollos;
que n' eles amostra
unha alma d' un ánxel,
coma non hay outra.

N-aqueelas miniñas
que luz crara soltan,
mirábanme á eito,
com' unha gaviota,
n-o azuado espello
d' o mar, cando voa.

Chegaron as quintas;
¡que nunca elas volvan!
deixoume morrendo
e foise co-a tropa.

Aló está n-a guerra...
quizais presto morra
de fame ou de frío,
sin pan ou sin roups;
quizais, si unha bala
n-o corpo lle toca,
o mate ou o deixe
á pedir limosna,
sin brazos, sin pernas,
cego, sin qu' eu poida
n-os seus craros ollos
me ver outra volta.

Quizais de non verme
de min se n' acorda;
quizais terá postos
os seus ollos n' outra!

Si tal eu soubera!
volvérame tola,
y-andando camiños
á pidir n-as portas,
cabo d' él chegara
pra axustarl' as contas.

Deixárao sin ollos,
sin dentes, sin moas;
quizais o mordera
coma doente loba!

¿E tocante á ela?
Ainda teño forzas
e o mesmo qu' á un polo,
torcéralle as gorxas.

Virxe d' os Remedios!
facede que volva,
que me sempre queira,
qu' as balas n-ô collan,
pois si un ano pasa
sin qu' á velo volva,
co-as penas que einto,
quizais que m' eu morra.

IV

Pasárase un ano...

Eu estiven fora,
e cando pr' a terra
puiden dal-a volta,
chegou o domingo
e funme co-a dona
à misa d' o crego
d' a noza parroquia.
Metíame n-a igreia
y-había unha boda;
mirei cara os novios...
—estaban de costas,
y así non é moito
qu'os eu non conoza.—

Pergunteille estonces
á Pepe de Covae:
¿Quén son os que casan?
El díxome—«Antona,
a filla d'o xastre,
con Xan Figueiroa.»

Comenzou a misa
o crego; acabouna
e axiña saíame;
estando xa fora,
contoume un veciño
todas estas cousas:

«Que Pepe morrera
n-a guerra: qu'a moza
estivo dous meses
chora que te chora;
que logo, ó terceiro,
millor xa se atopa,
qu'ó carto, Xaniño,
buscáballe as cóxegas;
qu'ó quinto beilara
moi leda coas outras
y-ó sexto casaba!»
—Sea n'hora boa!
—dixen eu— n-o sexto
fuxo fin á hestoria.

V

Volvíame pr'a casa,
senteime n-a sombra
e, n-os meus adentros,
pensei d'esta moda:

¡Como co-as rapazas,
coma se consola!»

¿Va que xa lle corren
as liñas n-a roca?

va qu'hoxe non xeme
nin ll'os ollos choran?

¿Va que non ten ganas
qu'a leven á cova?

Quén fia en mulleres
non ten nin vergonza,
pois nin pra remedio
s'atopa unha boa.

E certo qu'os homes
tampouco as milloran;
tan tolos son eles,
com' elas son tolas,

Decote anda o mundo
rola que te rola

y-as xentes rolando
con él andan todas.

Morren estas: veñen
outras xentes novas,
y-o mundo, entramentres,
sigue dando voltas.

E dempois eu dixen
pensando en Antona;
«En can que coxea,
en mimos de sogra,
parola de xastre
e bágoas de moza,
¡d' o deño quen fie
n-estas catro cousas!»

BENITO LOSADA

A CAMA D' O SANTO

[UN CONTO.]

I

É un sitio bendito. Así o dí a xente.

Está n-a miña terra, n-o monte d'o Confurco, un monte alto onde soilo hay outeiro, toxos e carrouchas, bestas bravas, algunhas vacas e ovellas. Pr' o lonxe vese Rianxo, unha vila pequena con pintas brancas, unha paloma cuase negra: alá mais lonxe vese tamen Vilagarcía, unha vila mellor con pintas negras, unha paloma bonita, e vese Vilaxoán. A Arousa toda, o mar d'a Prola.

Tén o Confurco a forma d' unha forcada que mira ó mar; e n-a galla direita, n-o mais alto d' ela está o santo, o santo Sanamede, e sua cama preto d' él, unha cama de pedra. Entr' os gallos d' a forcada, hay un sitio lonxe alá abaixo, un sitio fondo, e n-o fondo d' él un rego, que non tén de río, mais que d' home un neno que nace. Alí á veira d' o río está o camiño de Rianxo e Vilagarcía, o camiño que ven de Noya. Alí houbo n-outro tempo unha carballeira, ond' os ladrós d' a gabilla de Tasende, levaron á Alborá un veciño meu, dempois de roubalo, e atárono á un carballo; de noite.

A capilla de Sanamede é vella, ninguen sabe cando se fixo. Pro todos saben, porque o dí un letreiro que hay enriba d'a porta, que a compuxo n-o outro sigro un cura de Tallara, un cura bô d' a miña parroquia, que fixo moitas cousas n-ela, e está o corpo santo n-unha cova d' a sancristía.

Sanamede foi rico, porque hay santos ricos tamen, e hoxe é probe, dou en baixeza; pro dou o que tiña, as suas rendas, leiras e monte. Dábanlle tamen moita limosna, trigo, centeo e millo, nebíña e allos, galos e polos, o que levaban pra él, e un pouco d' o que traían pra vender n-a romería, e ll' o daban pra que o santo ll' axudase á vender ben. Si os taberneiros non lle daban viño nin as mulleres d' o polvo (1) un prato de peixe, era porque sabían que ó sancristán lle gustaban moito estas lambadaas.

¡Cánto m' acordo d' esa romería! Eu iba á ela todol-os anos. Pol-a mañá cedo, ó albrexar o día, iba miña aboa, que levaba as peras orraeas pra vender, porqu' estonces xa non se cantaba:

«As cereixas s' acabaron,
a mais froit' aínda non veu;

(1) Polpo.

o mes de Santiago
é peizado como eu.»

Eu iba co-as vacas promeiro, e cando o sol xa picaba e as moscas lle facían levantar o rabo ás vacas levábanas muy contento pr' a corte, pra irme mais axiña pr' a romería. Pro algunhas veces picabam' a mosca á min primeiro, e eu estonces poñíallo ás vacas; facía eu d' abellon e decía: «¡Pica rabelal!»

O qu' eu quería era chegar á misa mayor, oír todol-os foguetes, o gaiteiro tocar, cantar os cregos... ¡Qué bô era aquilo! Corría, corría moito pra chegar á tempo. O que mais tempo me levaba era a costa de Carantofía: tiña que subir, subir moito, pro ¡que alegría cando xa estaba n-o alto d'a costa! Nada via nin ouzaba hasta alí, pro chegando ó alto, via detrás d' ela n-un fondo pequeno, a romería, via a capilla, sobreiras ó redor, e xente, moita xente.

O promeiro que facía era ver a miña aboa. Dábame peras, e mollaba a boca co-elas. Dempois rezáballe ó santo: dáballe dous ichavos de catro que miña aboa me dera pra él, e traíalle a ela un ramo de mirto bendito, que me deran polo carto. Sin o ramo, maxinaba miña aboa qu' eu me gardara os catro ichavos pra rosquillas.

Meu pái, qu' inda hoxe non perde unha runfla, iba tamen á misa maor. Dempois d' él viña a nai co-a cesta d'o xantar. ¡Que gusto daba! 'A sombra d' un outeiro, mirand' ó mar, comíamos as empanadas; a peseada guisada e fritida, o pantrigo que miña nai trouxera. Nin faltaba o viño, unha bota chea d' él, que meu pai deixara disposta n-a bodega, antes de marcharse pr' a romería.

¡Cánta xente todo por alí entr' os outeiros, xantando! Os de Tallara e Lousame, os de Macend' e Bialo, Cespon e Boiro... Nin faltaba a xente d' a vila, a xente de Noya, que ben cediño pasou enchend' o camiño por diante d'a nosa porta. Mercaba alí empanadas, polvo e outras cousas, e non deixaba de facer tamen unha festa boa.

O cura d' a parroquia xantaba n-a sancristía c' os seus amigos. Alí tiñan feixes de mirto non bendito aínda, e guindábano n-o chan: facían unha cama de mirto, e deitados n-ela xantaban. O mais contento era o sancristan cando iba buscar viño n-un xerro. Tardaba moito e nunca o xerro viña cheo.

Hoxe a romería de Sanamede non val tanto. Din que n-a Proba hay un Sanamede novo, que lle rouba a xente ó noso santo de decote. ¡Qu' entrometida é sempre a xente nova!

II

Todos querían ser donos de Sanamede: o cura de Tallara, que d' esta parroquia é o santo, o de Lousame e Bialo.

Formouse un preito, e preitearon os tres curas. Pro o de Tallara era mais letrado. ¡Ben m' acordo d' él cando eu era pequeno, e d' as copras que as rapazas lle cantaban cando él non ouzaba!

«Tan rapaz, mozo bonito
que non se pode casar,
o noso curiña Rafia
non deix' as mozas bailar.»

A capilla está n-os terreos de Tallara, pro muy preto tamen d' os de Bial' e Lousame. O mais cabezudo era o cura de Bialo, que decía que o santo

apareceu n-os terreos d'a sua parroquia, qu' esto ben o dicía a aua cama de pedra.

A cama d' o santo, está n-a mesma galla d'o monte que a capilla mais preto d' a punta d'a galla. Entr' a capilla e a cama hay a carreirina d' un can.

E unha pedra muy grande, un outeiro bô, de canteira brava. Está partido pol-o medio, como si con unha machada o fenderan. Os dous anacos, pretiño un d' o outro, fan unha regaña ancha é fonda. Alí, metido n-a regaña, din que apareceu o santo, antes de facel-a capilla.

Todol-os santos son abogosos d' algo: sant' Outeiro, d'a rabia; santa Bárbara, d' os troncos, e d' o sol e chuvia calquer santo. Sanamede é abogoso d'a barriga. ¡Cántas mulleres y-algús homes fregaron a sua contr' os dentes d'a pedra brava, pra saudar os seus doores d'a barriga! O santo estivo alí noite e día ó recio. Padeceu d' a barriga, e o que tén doores d' ela vaise alí, á cama d' o santo, á rezarlle: déitase de barriga sobr' unha d' as pedras, mete a cabeza n-a rendixa, e rézalle.

¡Cántas xentes, anos e anos, foron alí á rezar, e quen fora pedra pra velo e contalo!

O outeiro, por onde se sube de gatiñas, foise gastando, e gastouse aínda mais o sitio onde a xente se deita e frega a barriga: Hoxe hay n-a pedra un camiño, e n-o alto d' ela unha cova, unha cama ben lisa.

Esta é a cama d' o santo, n-os terreos de Bialo.

O xuez d' o preito, eu non sei si foi Mora, pro sei que non foi ningún Xinebra, jera ben espabilado, un Salamon! Díxoll' os tres curas, que n-o mesmo día e á mesma hora saisen os tres en procesión dend' a eirexa d' a sua parroquia, e que o santo sería d'o cura que chegase promeiro.

Todos tiñan que rubir, que rubir moito, hastr' o mais alto d'a galla direita d' o Conturco. Os que menos tiñan que rubir eran os de Bialo. Os de Tallara tiñan que rubir mais, que rubir mais que todos.

X' sairon d' as suas eirexas: xa os de Lousame chegan ó Seixido, á casa d'a Gorriono; pasan por Carantofía os de Tallara, e os de Bialo, pra ter forzas, botan un vaso n-a Armada. Pro estos que tiñan xa unha gota, tropezan n-as pedras e dando coteladas mais sinten o dolor que chegar tarde. Os de Lousame teñen mal xenio, e perden o tempo beirando us c' os outros. Soilo os de Tallara, que son muy devotos e non teñen dolor d' o corpo, corren dereitos e caladiños, e suando, suando e rubindo, rubindo, chegan os promeiros á capilla d' o santo.

O xuez fallou o preito en favor d' os de Tallara. Esta era a xusticia.

III

¡Cántos milagros leva feitos o santo! Contarei un d' os mais grandes, aunque pena me da contar cousas d' a mocidade, por aquilo de que a miña xa pasou.

O Drolifo era unha rapaza bopita, unha rapaza d' as festas, alegre com' unhas castañolus. Daba xenio a sua cara de cereixa avistada e aqueles ollos de fro de liño.

Fu non sei que viña buscar ó serau ás brañas de Pascoal, Xan de Berrimes; pro viña total-as tardes, e non s' iba d' aldeas hasta cantar o galo á media noite, aquel mozo forte com' un carballo.

O Drolíño agardaba decote por Xan n-as brañas, qu' él viñese á axudarlle á erguer o cesto d' a herba.

Un serau detuvéronse mais que outras veces. Tiñan moito que falar e palicaron hastra que a lua xa viña. Xan estaba de pé, co-a ligoña metida n-o rego, e como era ligoña de rabo largo, ligoña de regar, Xan fíncaba n-ela as maus e n-as maus o queixo. O Drolíño estaba sentada, sin levantar os ollos: facía nudos co-a púnta d' o mandil, e falaba pouco. Eu, que pasei por alí, maxinei que Xan algo lle pediu ó Drolíño, e qu' esta non estaba muy dadivosa. Non sei que lle pedía Xan, pro ela falaba d' o confesor.

Dempois de laticar os dous, e como a lua comerczaba á ensinar un corno, trataron de marcharse. Ergueuse o Drolíño, recolleu a ligoña Xan, e fóronse os dous achegando ó cesto d' a herba. Quirían erguelo, postos de cara ó Drolíño e Xan. Eu non sei o que se dixeron nin que lles pasou estonces, pro sei que ó Drolíño barréuselle a vista e caeu. Non-a levantou Xan, que tamen caeu.

Non había auga n-a braña, pro bastaba o orballo pra facerlle mal ó Drolíño. Nunca ben lle foi dend' aquela noite. Mazouse aquela cereixa aviñada, a fror d' o liño quedou como si caera sobr' ela o lóstrego, e triste dend' aquela, esta fror sobada xa non foi a fror d' aldeia.

O pior eran us delores de barriga que non-a deixaban. Ofreceuse ó santo Sanamede á levarlle unha barriga de cera e á fregar a sua e a de Xan contr' a cama d' o santo. ¡Santo bendito! Fixo n-o Drolíño un verdadeiro milagre.

Era esto n-o comenzo d' 'Outono. 'O facer os nove meses compretos dende que Drolíño s' orballara n-a braña, sanou de todo. Xa estaban casados, e o 10 d' Agosto, o Drolíño, Xan e un rapaciño de pouco mais d' un mes, que o Drolíño levaba n-o seu colo, iban pra romaxe, á cumprir a promesa feita. Déronlle ó santo a barriga de cera; foron á cama á rezarlle, fregaron as suas barrigas, alí, contr' a pedra, e dempois, á total-as rapazas qu' encontraban n-o camiño d' a cama d' o santo, agarradas c' os mozos pol' a mau, lles decia o Drolíño:

«Si querés vivir alegres decote,
non orballes a barriga pol' a noite.»

F. R. B.

◊ 10 d' Agosto d' ano 86, n a romaxe, á sombra d' un outeiro.

A FEIRA D'OS NENOS

O Xan de Madarnás vai car' a festa alá pr' o Carballino, qu' é festa d' o Setembro, y-hay muñeira, rapuzas, carne, pulpo e mais bñ viño. A fé, dá xenio velo c' o seu chapéu de feipa e fuixa nova, e chaqueton de pelo, y-a bufanda envolveita n-a corcoba; baixando vay a costa con gran calma que parece un' fidalgo, for'a y-alma. Chegou, por fin, á vila, e foi botar tres copas d' augardente d' a mais mellor d' a terra, qu' entre xente e parba que s' estila;

mais tarde foi xantar, e pol-a traza, de pulpo, pan, e netos encheu mais o bandullo qu' un borrego: despois foi dar un borde pol-a praza c' os bofes ben repretos arrotando decote com' un crego, indo, logo o rapaz, con fumes tales, á botar unha ollada ós soportales. —¡Oye chica!—(escramou berrando preto, ó pasar por alí Sabel d' a Esgueba): anque osté no a' estreva, m' estrevo yo á falar, mas... con respeto.—Non te vira, inda eu arda, desemula. —Aun tovía lo dudo, sin perguicio, te guro por la mesma santa Bula que dende que yo viñen del servicio reloucaba por verte, y vamos... qu' inda tiven buena suerte.—Así, Xan, principiou, muy espelido, chegándose á Sabel, con cortesía, mentras ela, calada, retorcia as trenzas d' o mandil, d' azul tinguido; os ollos d' a Sabel eran espellos en donde se miraba, Xan, decote: roxo pelo, xentil, lábios bermellos, dengue de grana e saya de picote. Tal eran, mais ou menos, d' a rapaza, os feitizos que tiña, á sua traza.

—Non mintas—repicou Sabel tembrando, —Gamás usó de chanzas mi presona, pues siempre yo t' estiven renebrando en todas mis esquelas de Fanfóna. All... si tu me viras... ¡qu' elejante! en trague d' artillero!... el mesmo comandante cobizába mi cuerpo y mi salero: ¡qu' andrómenas armaba con las chicas!... ¡los mesmos entremeses!... y-algunas eran ricas, del tronco de fidalgos y condéses: en verba d' hermosura, no é topado tovía, quien te hubiese aventagado. —¡Si son, ou non son guapa po' o día eu ando á veira d' elas..... y-alf... tanto me ten, e non t' estranes, —Me agrada tu falar, ¡por vida mia! y tengo de jastar unas *cafelas* contigo, mi Sabel, y no te asañes.— E sin salaren mais, perna tras perna entraron muy xuntifos n-a taberna.

De noite, Xan, andivo co-a rapaza non sei por qué camiños... y-ás escuras.. de sorte que por mor d' estas loucuras volveron tarde á praza. Non viron nin os grobos ni-os foguetes, pois fóiselles o tempo en dar monxetes... e dironlle remate á tal xornada c' un biquiño n-a Esgueba á madrugada.

Pasados algús meses, eu vin solo, á probe d' a Sabel, por un acecho d' a casa, c' un necréme n o seu colo, dicíndoll' ó curmau mais pequerrecho: —¿Ti ves este minifio? .. merqueino, pouco fai, n-o Carballiño.

ROGELIO CIBEIRA

REFRAS GALLEGOS

Onde allos ha, viño haberá.
 Onde allos ha, cebolas se collen.
 Onde capan, escapan.
 Onde hai, sai.
 Onde irás, boi, que non ares? A Casares,
 Onde irás, boi, que non ares? A cortaduria.
 Onde moitos cospen, lama fán.
 Onde non hai fariña, todo é riña.
 Onde o crego canta, elí xanta.
 Onde non vexas corpos, non botes carga.
 Onde quitan e non pón, logo chegan ó fondo.
 Ond' hai galo, non manda galiña.
 O ouro corre pr' o tesouro.
 O pan de trigo fixoo Dios, f-o de millo mandou-
 n-o facer.
 O pantrigo e centeo, mais val n-a barriga que n-o
 seo.
 O primeiro millo é pr' os pazaros.
 O que á feo ama, bonito lle parece.
 O que afora, botu fora.
 O que come pola mau d' outro, come moito e
 engorda pouco.
 O que de alleo se veste, n-a calle se espe.
 O que dá o que ten antes que morra, merece lle
 den c' unha cachiporrá.
 O que d' o seu fai alleo, meta pallas n-o seo.
 O que dá o que ten á quen-o entende, non-o dá,
 que ben-o vende.
 O que debe e paga, fai unha festa.
 O que debe e paga, viste camisa lavada.
 O que e bo pr' o bazo, é malo pr' o figado.
 O que espera, desespera.
 O que fala mal d' a egua, é o que a leva.
 O que foi e non é, é como si non fora.
 O que lonxe vai casar, ou ten tacha ou hai bus-
 car.
 O que li' has dar ó rato, darli' ó gato.
 O que non bima, non vindima.
 O que non cria, non pia.
 O que non comeu allos, non cheira á eles.
 O que non está afeito ás bragas, as costuras lle fan
 llagas.
 O que non queira ter cás á porta, que bote á ca-
 dela fora.

(Continuará.)

O MAGOSTO

[FRAGMENTO]

A noite de San Andrés
 crara como unha de fran
 c' un bo rebolo n-a man
 e a chupa d'o rivés
 eu iba a pazo de can.

C'o meu pau á cangalleira
 caído á teima o chapeu
 atruxei de tal maneira
 que tembrou a carballeira
 soando ó struxo meu.

Aló n-a veira d'o río
 oyeuse outro forte atruxo
 e dimpois un asabío:
 era Alberto d'o Carruxo
 que anda de noite ó recio.

Logo que o paso apretei
 achámonos frente a frente,
 rosmoume, eu tamen rosmei,
 que anque o Carruxo è valente
 a min non me pòu a lei.

Ancho sombreiro de palla
 con tres buratos n-a copa
 por onde o pelo s' espalla,
 brancas cirolas d' estopa;
 tal era a sua pantalla.

N-a man traguia ademáis
 gordo fungueiro d' un carro
 que era furtado quizáis,
 n-a boca aceso cigarro
 cuspiendo á uso de Cáis.

Borrr! quèn m'a empata, carau!
 decia Alberte bruando,
 eu contesteille roncando
 poñendo a xeito o meu pau
 e fómonos achegando.

—Farruco!—Alberte!—¿Logo ño?
 —¿O mesmo!—¿Ai, bato a min!
 —¿E de onde vès, pelegrin?
 —D'o moño d'o portelo.
 —No atraxar te conocin.

FRANCISCO AÑÓN.

CASOS E COUSAS

Non se viron en pequeno apreto dous namora-
 dos de Monforte o derradeiro domingo.

Sairon de riola pol-os agros seica pra lle dar un
 verde ós ollos ou pra espaxer as pernas. Estan-
 do lonxe d' a vila escomezou a chover e non
 tendo onde acocharse metéronse n-un palleiro.
 Dous mozos d' eses que sempre dispoñen de vagar
 velaron a parexa, e dempois que se convenceron
 de que alcontrara acomodo n-o palleiro, pian pia-
 niño fóronse poñendo a rente d' a porta, e como
 quen fala n-a confianza de que ninguén o escoita,
 finxindo que tiñan unha disputa, escomezaron a
 falar d' a comenencia de lle por ou non lume ó
 palleiro.

Un d' eles apurando a verba c' o pensamento
 d' escorrentar ós namorados ñolos, dixo con xenio:
 «teño dito, hoxe ou lle posto lume ó palleiro ou
 deixo que me coman os lobos.»

E como aquel que leva o dito ó feito, escomen-
 zou a alcender mistos d' eses qu' estralan e que
 deberon resonar n-os ouvidos d' os namorados co-
 m' un trono.

Nin por aquelas indireutas se deron por enten-
 didos. O amor que os queimaba doulles valor e
 forza n-o espíritu pra resistir a queima d' os corpos.
 Promeiro queimados que descubertos, dirían pra
 contra sí os namorados.

Un sabio d' Italia díu á luz un magnífico traba-
 llo n-o que se tasa o que valen as mulleres n-as
 terras salvaxes, que n-as nosas terras non teñen
 precio, pois ou andan tiradas pol-os bulleiros cua-
 sementes de balde ou non se chega á elas como
 non sea no pé d' o altar d' a parroquia.

Vexamos a tasa.

Entr' os catres vale unha muller garrida setenta e cinco cabezas de gando. Como si dixéramos: cento e medio de cornos. Non me pasma; sin ser n-a Caferia cústanlle outro tanto á moitos algunhas mulleres.

N-o estado de Mishmi n-a India cóntanse por cabezas de porco e val cada muller xeitosa vinte marraus.

O precio pasesme caro: con coarenta xamós e vinte cachuchas, n-a nosa terríñia false calquera, diputado provincial, xuez d' a mantela ou alcalde.

En Timor as esposas custan douscentos búfalos. Por acó por alá se van, pol-a razón de que dempois de se casaren, as mais d' as mulleres cústanlle ós seus maridos douscentos bufidos.

Entr' os lamoxedas páganse por unha muller solteira coarenta rubros de prata, duas pelicas de zorro, seis varas de paño roxo, un pote de ferro e catro pelicas de castor. Estos xa son chirimbolos de máis pra unha muller sola. Algús que non teñen tanto pra mercaldas, róubanas.

En España non precisan as mulleres de pelicas de zorro porque s' azorran os maridos, nin contan c' o pote de ferro, porque os enamorados, pol-o menos n-os falares, non sinten apencencias de xantar; danse por satisfeitos con pan e cebola.

Os orampos dan pol-as mulleres duas vacas. Fan como San Brun, que daba cento por un.

E por último, os balakai mercan as mulleres con dentes d' elefantes.

Entr' os salvaxes pol-o que vexo non se conocen as sogras, pois de conoceleas farían os tratos de mercar mulleres asegun fosen: con sogra ou sin ela.

⊙

En Vilar de Barrio viven tres mozas churrusqueiras que sinten antoxos de parolar c' o *patron* d' a Portela.

¿Tres e con antoxos? Arrenégote demo!

Moita herba moura crece n os lameiros de Vilar de Barrio.

D' ir eu por aquelas terras, dinme tamen, que n' agasallarian con lacon, bullós e cachelos.

Pol-o menos de fame non morrería, e Dios sabe o que lles agradezo a intencion.

Pero, ¿y-o viño? ¿Non habería unha cuba carballeda que villar?

Eu sin turrar pol-a pinguíña non teño ánemos.

Esas tres rapazas son o demo en figuranza de mulleres. Aténtanme cando xa vou pr' as ancollas, e pra millor bulrárense de min bótanme o gancho con lacon d' os porcos d' a casa, con bullós feitos pol-as suas manciñas, e con cachelos cocidos n-o pote onde se fai o caldiño pr' elas.

O-o-esto, co-a pinguíña e co-as suas rebolidoras faladurias, co aquel guifiar d' os seus churrusqueiros ollíños, sentado n-o escano d' a cocíña, veira d' o lume, entre párrafo ven e traguíño de viño vai, ¡ay nunca Dios me dera! rezusitaba d' un vello enganado en mozo feito e direito.

Pro non podo facer o viaxe pol-a mor de que xa non me rixen as pernas, e de que non me goberno solo pra me deitar n-a cama.

Agora si as tres xoíñas non sentisen escrúpulos en me deitaren nin en dárenme umas fregas pra escorrental-a reuma, enton non terei outro bagar

de mais presa que poñerme en camiño. Inda que quede n-a estacada.

⊙

Non é conto. Pasou como vol-o digo. Hay testigos contestes que o contan.

Alcontrábase parindo unha filla d' as terras andaluzas, d' esas que teñen gracia inda facendo a carantofía.

Como de costume o nécoro viña de malas ganas ó mundo. Xa n-o craustro materno ventamos as que nos agardan e facemos a doca pra saír á luz.

A esconsolada nay en visperas adoecía c' os delores. O médeco recomendáballe pacencia, cousa que pouco traballo custa recomendar ós que teñen a seguranza de que non han de porse á parir.

O marido estaba diante acongozado e tremendo, sin pestanexar nin dar un pio. El era o causonante d' aquilo.

A muller n-unha airautada, non podendo resistir máis e por desafogar de calquera xeito, escramou:

—¡Azú Azú debe ter unha cabeza tan grande com' o burro d' o seu pà!

—¡Tés razón muller téés razón!—Escramou o pà, que coidou que a súa muller seguía queixándose d' o que tardaba en saír d' o paso.

Pra que non vaya o preito á Cruña eu tamen lle dou razón.

⊙

Segun me dicen de Maceda, unha moza—rarezas d' as mulleres—ten sete cortexos, un pra cada dia d' a somana.

C' o primeiro vay ás festas; c' o segundo ás feiras; c' o terceiro á misa; c' o cuarto fala n-a casa; c' o quinto divírtese pol-o dia; c' o sexto divírtese pol-a noite, e c' o sétimo vay pol-o viño á bodega.

¡Biquí tendes unha rapaza que non perde o tempo, pro non ll' arrendo a ganancia. Os xogos c' o sexto pol-a noite non me chistan.

⊙

Un laberco d' Estrada, seica pra se bulrar de min, escribíñme preguntando que si as mulleres son escopetas, onde teñen o gatillo.

¿Onde han telo?

Arrente d' a culata.

Solamentres con seguir a comparanza o mais boiro daría co-a resposta.

⊙

¡Xuncras de viño novo! Dous zapateiros d' esta vila foron á catala, non por beber, sinon pra s' enteñar de como andaba o negocio.

Un d' eles contentouse c' un neto; outro bebeu á fartura. ¿Pra que se parar en picalladas?

O que bebeu, él e mais a tabernoira sábeno pro debeu pasar d' a marca porque casta de bruceos n-o chau e fixo á maores un pote n-a cabeza; pote que deitaba sangue como auga os que ferven á cachon.

MÁRCOS D' A PORTELA.

A GAITA GALLEGA.

◊ REPINICA MUIÑEIRAS, ALBORADAS E FANDANGOS. ◊

ÉPOCA 2ª

N.º Habant: 20 d' o mes de Santiago de 1880.

TOCATA 1ª

OUTRA VEZ.

Cada pobo ten as suas costumes é cada maestro o seu libriño. N-esta terra, poñemos por caso, hay quen di que non pode comer sin aguacate. Os nosos labregos, pol'a contra, gustalles moito á gaita. E non lles fa ta razon. Naceron o son d'a gaita, e-o son d'a gaita pagan as contribucións, danos fillos o goberno, traballan prá qu' outros coman, cargan con toda crase d' inxusticias como Xesus cargou á cruz n'o monte d' o calvario; e logo, en pago de tantas grácias se non dan co a testa n'a soleira d'a probeza teñen que fuxir pol as portas d'a emigración. Por eso piden á gaita: cand' á sinten tocar, alegraselles á y-alma e lograu escorrentar un pouc' á nostalxia qu' os ten amorriñados. Eiqui estamos, pois, dispostos outra vez á tocar muiñeiras, fandangos e todo o demais que se pida, unha vez o mes, cando menos.

Conque, veña d' aló: un ponco de viño boo d'o Ribeiro pra mollar á palleta, e ala que xa.

A FONTE D'O DEMO.

¡Cantas meiguerias
Hai n'a miña terra!
Un hom' á unha moza,
Por moito qu'a queira,
Esquencela pode
Si bota unha mexa
D'a súa camisa
N'a manga dereita;
As pernas d' un sapo,
Dempois de bèn secas,
Postas sobre' o peito
De calquera nena,
¡Fan qu'ela descubra....
¡O que non quixera!
O que toma un baño

De San Xoán n'a véspera,
Xa tèn de seguro
A fortuna feita....
(Si non colle un punto,
Qu'è cousa mais certa),
S'ó sair d'a casa
N'o tempo d'a sega
Un home casado
Atopa unha vella.
Sinal de que logo
Lle morre á parenta.
Y-en fin, outras muiñas
Cousas como estas,
Que teñen pr'o caso
Semellanza...., ¡a mesma,
Qu'a que tèn *aquelo*
Co-as catro témporas!
¡Cantas meiguerias
Hai n'a miña terra!

— 1 —

Pois, señor: antr'as moitas crèenzas
Que ten o meu pobo,
Vou contarvos á mais pelegrina....
(E vaya de conto)

N'o camiño que vai car'a Igrexa
Y-ó pé d' un cruceiro,
Unha font' hai, que chaman as xentes
A fonte d'o demo.

Y-as mulleres qu' aló pol-a noite
N'a fonte se sentan,
¡Coidadiño, que n' abran á boca,
Qu' entr' o demo n' elas!

E dempois, moi calad' e moi quedo,
(Qu' o demo é moi pillo)
Din n' aldea, qu' é cousa segura
Que lles fai un fillo.

Certo dia, atopou n' o cruceiro
Anton á Carmeña,
E-ali.... séi qu' estiveron xuntiños
Unha noit' enteira.

Eu non sei tanto temp' os dous xuntos
Que ravo farian;

Solo sei qu' Antonciño marchouse
O romper d' o dia.

Vend' os pais de Carmela qu' a filla
Faltaba d' casa,
Tod' a noite por for' andiveron
Por ver s. atopaban.

E por fin, xa cansadol-os probes,
Pol-a mañan cedo
Sentadiña topárona.... ¡á veira
D'a fonte d' o demo!

—«¿Ti que fás?» Arrabeádos dixeron
Os pais ó mirala;
Y-ela dixo, baixand' os ollíños:
—«¿Eu.... non fago nada!»

—«¿Onde demo estivech' esta noite?
¿Que rayo fixeche,
Qu' andivémoste tolos buscando
E non pareceche?»

—«Non me lembro; quedarme durmida
-Debin eu por forza....
Solo sei.... qu' esta noit' acó mesmo
Abreusem' a boca...»

«Y-o abril.... unha cousa moi grande
Metéuseme n' ela.
E dempois... nada sei... nin tampouco
Que cousa era aquela.»

—«Santo Dios! (os seus pais escramaron)
¿Estamos servidos!
Foi... qu' o demo metéuseche dentro,
E fixoch' un fillo!»

E chorosos, c' a filla, pr' a casa
Marcharon decendo:
—«¡Infelis d' a muller qu' abre á boca
N' a fonte d' o demo!»

— 2 —

Correuse po-l-a comarca
O meigallo de Carmela,
E-asustada foi á vela
Tod' a xente d' o lugar:
Y-ó mirar cal lle medraba
O buche día tras día,
Ademirada decía:
—«Esto, en qué vir' á parar?»

E-alguns mal entencionados
Pensaban, qu' a-criatura
A seu pai ¡cousa segura!
Tiñase que parecer;
Y-as vellas, aconsellaban
Matalo... ¡qu' o fin y-ó cabo,
Hastra de cornos e rabo
Tiña o probe que nacer!

¡Probe Carmela! N' aldea
Non houbo vella sin vello
Que non lle dese un consello
Prá facela malparir;
E'pra renegar ó demo,
Puxéronlle senapismos,
Botáronll' os esorcismos,
¡Y-a probe.... deixabas' ir!

¡Hastr' á past' auga bendita
Sin sede á beber lle deron!
Y-en fin, tanto lle fixeron
Seus veciños e seus páis,
Qu' a barriga de Carmela
Parecía qu' arrabeáda
Sin facer caso de nada,
Medraba cada ves mais.

Pasaron uns nove meses,
E Carmela tivo-un neno,
Branco, bonito, pequeno,
E mais listo qu' un salton;
E con asombro de todos,
Ó demo n' asemellaba....
¡Que n' aquela cara, estaba
Pintad', á cara d' Anton!

— 3 —

O mesmo dia c' o fillo
D' o demo tivo Carmela.
Pasando car' ó lugar
Po-l-o camiño d' a Igrexa,
Vin' qu' acaron d' o cruceiro
Y-á veira d' a font' aquela,
Rebulian moitos bultos,
E-acerqueime.... ¡Ou gran sorpresa!
Sentadas en roda estaban
D' a famosa font' á veira.
De tod' aquela comarca
O menos.... seiscontas ¡vellas!
Mirand' os caños d' as augas
E todas c-a boc' aberta...!
Esperaban.... esperaban....
Mais o demo.... ¡¡¡nin por esas!!!

ENRIQUE LABARTA.

A RAYOLA DE SOL.

Furaba, furab' á rayola por antr' as tellas
molladas e cheas de mosgo. n-o que buliga-
ban aind' as últimas pingotas d' orballo, so-
mellantes á cristaiñas peiras; furaba, furab'
á rayola d' o sol, caíndo obricuamente n-o lar,
medio envolt' en sombras, e soyo, com' a pro-
beza. Non s' escoitaba romor algun, somen-
tres de cand' en cando, aló n-un curruncho,
o can remexíase n-o seu leito de pallas algun
rato, cruzaba pol-o leito de pontós de pino, ou
algunha cucaracha perdendo o equilibrio, daba

c-o seu corpo n-a terra, facendo a-o reventar un seco e tristeiro chasquido.

E tudo tornaba à quedar en silencio. Súpeto, un gato, negro com' as amouras, entrou pol-a porta d' a cocina, e paso, paseniño, foise arrechegando à rayola d'o sol que facia n-o chau unha franxa de luz; quedar o gato, baixo a rayola, estricóu-as suas debres pernas tudo canto puido, arquexóu-o seu corpo, facendo brilar o sol á sua pel, fina e lustrosa, é deitouse n-o chan, coma si quixera recoller n-o seu corpo tudo aquel calor é tud' aquela luz que se filtraba por aquel buracuño d'o tellado. Nou tiña d'uda; á dona-ou dono d' aquel lar hachábase fora, pois ali non s' escoitaba romor algun qu' acusar' a presenca d' un ser humano.

N-a rayola d'o sol buligaban milleiros de átomos e microscópicos bichos, de tudol-os coores, verdes, azues, roxos, dourados, anacarados... e todos beilaban, brincaban, coma s' aquela rayola fose-o eido d' unha romaxe y-os átomos e insectos, os romeiros que c' os seus traxes de mil coores, dan alegría ós ollos.

Y ó tempo que n-o ceo, o sol iña camiñando car' Occidente, iña tamen à rayola correndose coma si camiñase tamen c-os milleiros de pés invisibles d' os insectos e lixos.

Pol-o soya e pol-o calada, somellaba, aquela estancia, o lar d' as bruxas d' os contos vellos; á maxinación tola dábase à pensar cand' óllaria saír d'a pequena porta aberta n-a parede, algunha meiga, algunha bruxa, ou algun trasgo envolto n-a túneca negra con qu' fama que se presentaron sempre ós homes.

*
* *

A porta abriuse e saíu á meiga je ben meiga qu' era!

Saíu, pro non envolto en negra túneca, sinon cubert' o seu corpo xentil c'o traxe pintoresco d' as nosas montañesas.

Axustaba o dengue o sou corpo xentil; e parecía qu' os seus coores, reflexábanse n-as meixelas d'a rapaza, asegun o roxas qu' as tiña. Seus ollos eran azues com' as augas do Mandeo n-as que se reflex' o mais puro d' os céos; seu corpo era xeitoso, seus pés feituquiños e brancos com' as folepas d'a nave. Morena e garrida,, poucas podían ufanarse e campar à sua beira en todo cant' a vista ollaba endes d' o monte de Santa Marta, ou Guisamo, Rois e todos aqueles pobos d' ali preto.

Saíu á nena axustándose' o dengue ó seu corpo, y-ó pasar por baixo d'a rayola d'o sol, calquera qu' a ollase non tiña mais remedio que ceibar un grito d' admiración. Era un abanqueiro de fermosura e de gracia.

Os seus ollos parecían más azues, tomaban destellos mais brillantes; o castano d' os seus

cabelos, parecían madeixas de finísima seda e n-elas a luz d' o sol esparramábase facendo xogos incomprensibles de coores, tomando n-un mesmo punto, endes' o negro do azabache hastr' o dourado mais subido e mais buligador; era un ensono d' artista aquela testa xentil e fermosa; era un corpo dino do cincel d'o inmortal Ferreiro aquel corpo xeitoso e d' as mais puras é correntes curvas... Posta à rapaza baixo d' a rayola parecía pol-o fermosa e subríme, unha virxe envolta n-un imbo de lus.

Pro d' istos pensamentos que puidera forxars' unha testa de poeta e d' artista, pouco debia d' entender à rapaza, pois aseguida volveu à acocharse antr' as sombras... Soyo un punto volveu à verse, cand' abriu à porta d'o sobrado; por ali entrou a gorgollós à lus d'o dia; o perfil d'a nena destacouse fortemente sobr' o fondo de verde azul que ll' emprestaban o campo y-o ceo... pro foy un momento, un instante nala mais. Tornóu à fechal-a porta e tornou à estancia à quedar acobhada en sombras.

Soyo à rayola do sol, conforme avantaba o dia, conforme iba o sol erguéndose, iba ela tamen, correndose, correndose, paseniño coma si se movera c' os millós de pés invisibles d' os microscópicos insectos e d' os dourados lixos que revoaban n-o aire...

MANUEL AMOR MEILAN.

COUSAS D'A VIDA.

CARTA

Carta qu' un quinto escribeu
entriba d'a sua muchila,
ende que chegou à vila,
à noiva que ten en Bneu.

«Sabrás, Sabel d'o meu ben
que xa n-a vila me vexo,
con saúde, cal desexo
que t'atopes ti tamen.

Vai logo pra unha somana
que m'alcontro n-o cuartel
con meu primo, o *furriel*,
curmán d'a tua tia Xuana.

E xa que sobr' a muchila
a pruma estas letras fai,
voucl' a contar ó que hai
de más bonito n-a vila.

O que más sorpreso vin,
d'o chegar ó mesmo dia,
foi ó demo d'o *tranvia*
que fixeron à María.

Ay, si ti viras, Sabela,
qué cousa más condanida!...
Eu, nunca n-a miña vida
che vin outra coma ela.

En pouco máis d' un instante
fai ó viax' e-o retorno. . . .
e vãnche tocand' un corno
por tod' o camiñ' adiante.

Serei-un parvo cicais,
mais xuro que non é broma;
¡mala centella me coma
s' o demo ch'inventa máis!

Logo, temos n-a cidade
un *palacio provincial*
máis grande qu' a *retoral*
que che ten n-esa o'abade.

Haiche de casas un cento,
y un *Campo* moi bó pra *feira*,
y-unha moi grand' *esterqueira*
que foi de n-antes *convento*.

Está pretiña d' as froles
d' o xardin d' unha alamea. . . .
¡Quén ch'a nos dera n-aldea
para somentar as *coles*!

Cando se remat' o día
outro *milagre* vou vendo,
que d' o demo si ch'entendo
somellante *bruxeria*.

Arrifírom' o alumbrado
que de noite hai n-a cibdá
que chaman. . . *leutricidá*
e que ch' o dan frabricado.

Eu non ch'entend' estes lios
anque che me volva tolo,
e d' elo che sei tan solo
que che vai por unlios *fios*'

Temos *Goberno civil*,
e *peródecos*. . . . ¡Dios m-asista!
háiche cada *perolista*
qu' aluméa n-un cándil!

Háich' un ponte sobr' a ría,
háiche treate, hai *Audencia*. . . .
y-en fin, que non hai pacencia
pra contar todo n-un día.

Por tanto, miña Sabela,
punto-à miña pruma fai;
memorias à tua nai,
y-à miña vaca mavela.»

Nota cópea

XAVIER VALCARCE OCAMPO.

VELIÑOS.

Veliños era un gueiteiro, casado c' unha ta-berneira, un tontarron que no facía cousa ó dereito, tirado d' o seu oficio. Unha mañan, día primeiro de mes, ou d' a feira d' o *Fojo*, (1) dixoll' a muller:

—Veliños, xa que vas à feira, mércam' un carto d' agullas, pra coser, e n' as perdas; mér-

cam' as non moi grandes, nin moi pequechas e que teñan bo' alfiestra.

Mercou Veliños as agullas e traías n' a man; pró atopando con seu compadre, que viña tamen d' a feira c' un carro de palla, met' entr' a palla-as agullas, sigue-o seu camiño-e, che-gand' á casa, preguntall' a muller:

—¡Trásm' as agullas?

—Logo ch' as darei; pois, por non traguelas n' a man, meti-n-as entr' a palla d' o carro de meu compadre que vén atrás.

—¡Xesús, Veliños! ¡Entr' a palla, cando de-bias trae-l-as cravadiñas n' o chaleque!

—E ¡dism' o agora! Dixérasm' o cando sain pra-a feira.

Chegou o carro à porta; saeu Veliños en busca d' as agullas e, n' as atopando entr' a palla, dix' ó compadre, dempois de remexerll' a toda:

—Vouch' a queima-l-a palla, por ver se n' a borral, as atopo. . .

—Non fagas eso; deixa estar-a palla, que béu m' a remexiche xa e, se por duas tristes agullas é, merca-l-as pódo eu n' outra feira dixoll' a muller:

—Cômpre-n-os un férr'o d' arado; mérca o nin d' os millores, nin d' os mais ruins e vei non che suceda o d' as agullas.

Mercou-no; rachou e' unha navalla o forro d' o chaleque e' ó chegar à casa, preguntall' a muller:

—¡Tráe l-o que che encarguei?

—Trago; aquí o tés.

E, vendo qu' entr' o forro e-o pano d' o cha-leque traía-o férr'o metido, excremento:

—¡Xesús, Veliños! Dios me dé pacencia contigo. S' habias de levar un binito e prendel o férr'o por un d' os seus buratos, vas e racha-l-o chaleque.

—Dixérasm' o cando sain pr' o *Fojo*.

Vaya, home, vaya. Non sei cand' has de fa- cer unha cousa béu.

Outra feira, chamau-n-o muller e dixolle:

—Quéro que compres un porquiño e-à ver com' o traes pouquiño á pouco sin fatiga-l-o.

Comprou tamen o porco; prendeu-n-o c' un binito po-l-o pescozo, botou-n-o ó lombo, marcha así co-el pra casa, mórrelle n' o camiño e-a muller, ó ver que ll' o entrega morto, ex-crama:

—¡Xesús, Veliños! moi rudo és, que non de- prendes d' unha ves pra outra. S' habias de prenderll' unha pèrna c' un cordel e lógo c' unha xostriña n' a man decírlle: «Cach' aquí tó pr' aquí, cach' aquí tó pr' ali,» vas e tráesm' o afogado; matáchem' o porquiño é ganas me dan de matart' agora à ti.

—Dixérasm' o cando sain d' a casa

Outra feira, pois Veliños non perdía unha, dixoll' empreso, à muller.

(1) Féria que se celebra en una de las parroquias del Ayuntamiento de Estrada el día primer' de cada mes.

—Cómpren cuncas e alguns pucheiros. Tés que merca-l-os; veremos como fás; non sea qu' baxa que rifarcho.

Mercou-as unhas e-os outros; meteu todo n' un saco grande, atou-n-o c' unha baraza e, arrastand' o saco po-l-o camiño, pegándolle c' unha xostra, saeu d' a feira decindo: «Cach' aquí, tó pr' aquí, cach' aquí tó pr' ali.» Tal foi, que cuncas e pucheiros partiron en cen anacos. Entra Veliños n' a casa abre á muller o saco e, hachándose con toda aquela estragueira, excrama:

—Xesús, Veliños, xesús! Ti acabasme. Eu e ti somos dous tolos; eu, que non escarmento e ti, que todo fás ó rivés; pró deixa que d' aquí en diante xá quedarás n' a casa e seréi eu quen mérque o que faga falla.

Chegad' o día d' o *Fojo* e cand' a muller marchaba á feira, díxolle:

—Veliños, ahí te quedas n' a taberna; ten tino d' éla e de que nin as cabras, nin a cadeliña entren n' a hórta.

Marchou á muller; á pouco, saeu o home á cira e, vendo n' a hórta as cabras, colle a cadéla, prénde-a po-l-o rabo ó billóte d' un pipo e, chamóndo-a lógo, como se ll' a encírrara ás cabras, á fin d' escorrentalas, alármalas a cadéla' turra á un lado e outro, arranca ó billóte e, co-el n' o rabo, foxe de car, á hórta, mentral-o viño se derrama pol-o chan.

Veliños vens' estonces á casa; entra n' a cocíña e non podendo atravesal-a sin molla-l-os pés en viño, guinda n' él tres grandes broas, pasa por riba d' élas, sóbes' á parrumeira, colle dous sacos de fariña e espaxo-a tamen ali, pra qu' a cocíña s' enxugara. Feito esto dou o home en cavilar e, temoroso de qu' a muller lle sacudise o polvo, ó volver d' a feira e hacharse co-aquel derramo, agarrou unha maza, tiroun-a e dixo:

«Esta maza me mate.» Pró á maza caeu sobr' unha galiña qu' empolaba óvos e matoun-a. Veliños cerrou estonce-l-a pórtá e púxos' él á choca-l-os óvos. Ven a muller, chama por Veliños e responde él dentro: «Crou, crou, chócoch' os óvos e lógo che vou.»

—Abre, Veliños, abre. ¿Qu' é-o que fás?

Erguese de sobr' os óvos, colle a gaita, méte-a debaixo d' un brazo, toma á pórtá ó lombo e bota á fuxir hastra qu' a dou encerrar, mentral-a muller quedou chorando e tirándose d' os pelos ant' os estragos feitos po-l-o seu home.

Soilo este n' unha carballeira e, tendo medo ós lobos, sóbe con gaita ó pórtá enriba d' un carballo e deitado ali sobr' a pórtá mesma, ou servou alá po-l-a media noite qu' unha gavilla de ladrons facía lume ó pé d' o arbore en qu' él estaba; puxo oído atento e comprendeu trababan de cear e repartir entre si diñeiro, pois olor de carne íballe chegando ás ventase-os la-

drons disputaban sobr' á quen s' habia d' axudicar un maravedí qu' á mayores resultaban n' a repartida... Allos e cebolas saían d' as suas bocas; Veliños estonces, vendo-os así acalorados, guindalles á pórtá dend' o carballo; asústans' os ladrons e, abandonando diñeiro e cea, apretan á correr. Baixa Veliños d' o carballo, recólle todo, cea en grande aquela noite e pons' á toca-l-a gaita d' alegría. Un d' os ladrons quixo volver ó sitio en que quedaran diñeiro e cea; pró, hachándose c' un gaiteiro, á quen non conocia, díxolle se o deprendía á toca-l-a gaita.

—N' hay inconveniente, contestou Veliños; ven pra junt' á min e enseñareile.

Chegous' o ladron á él e dijoll' o gaiteiro ó punto:

—A primeira cousa que téis que facer é botal-a lingua fóra.

Obedeceu; pró Veliños vai e córtall' a enseguida; de modo que non pudo dar noticia ós mais ladrons d' o que pasaba e-o gaiteiro, levando á muller os cartos atrapados e reformándose foi logo un d' os principais homes d' o pais.

Pol-a recolecion.

MARCIAL VALLADARES.

¡ÉLA Á MIN NON M' AS PEGABA!....

(*Os meus amigos don Vicente Smith Gallego e don Enrique Muñóz Santiago.*)

Mariquiña, muller con Xan casada, sempre qu' este d' a casa se salia, en éla namorada

ó cura d' a parroquia recibia.

Unha vez qu' os dous xuntos parolando con cariñas de risa s' alcontraban, ouviron que petando

con detemprada man n-a porta estaban.

A sunrisa d' e crego e compañía desvanecese cal pol-o aire o fume...

!Era Xan que volvía máis cedo d' o que tiña por costume!...

—«¿Qué facemos agora—o crego dixo—n' este apuro ¡Dios meu! en que nos vemos!

Hoxe si que de fixo, amiga Mariquiña, nos perdemos»

—Non se poñ' asustado, pois eu teño pr' este caso unha cousa discurrida qu' aunque s' empeñ' o deño con honra quedaremos e con vida.»

Esto dixo Marica, abotonando a chaqueta qu' o seo ll' estreitaba...

¡Si ll' estaría dando de mamar á aquel crego qu' ali estaba!...

Dempois de que Marica dix' aquilo que por min máis arrib' está contado, arregrand' o mantelo, ó compañeiro ll' houbo así falafo:

—«Xunt'a porta vosté póñase. ¿m'entende?»
e cando aberto l'haya ó meu marido,
calquera ben comprende
que tras el osté quédase escondido.

Entonces eu-á Xan lle falo un puco;
e cand' á cara vexa qu'eu lle tape,
vosté, que non é louco,
d'ali fai por salir á todo escape.

Asi foi, pois; Marica, con cariño,
á Xan asi lle dixo, cando entrou:

—«Non sabes, meu Xaniño,
o qu'inda hai pouco n-o lugar pasou?»

—«Non ouvin nada. ¿e qué pasou, muller?»
Xaniño, preguntou medio confuso.

—Pois, home, has de saber
que cometeron dous un grand'abuso.

Foi o caso, qu'un home amancebado
d'unha muller casada, s'encontraba
falando namorado
cando n-a casa o seu marido entraba;
e pra qu'este n'o vise, asi lle fixo. . . »

(e c'o mandil tapoull' á Xan a cara.
para que d' o escondrixo
á toda presa ó crego s'escapara.)

Y-ela siguiud'o conto comenzado.
cand' o crego s'escapou, asi repuxo:

— . . . «E dempois de tapado,
os pés en polvorosa ó mozo puxo».

E Xan, que caso tan chocante ouvia,
d'aquel marido alegre se mofaba
e moy serio dicia:

—«Foi ben buero! . . . ¡Ela a min non m-as pe-
|yaba! . . .

XENARO MARIÑAS.

OS RIXÓNS.

O día vispora matárase o porco. O tio Roque fixera de machatín, porqu' é home que sirve ó mesmo pr' un barrido que pr' un fregado; aquel día era o día de descuartizal-o animal. Era un bóo anaco de carne. Dempois de morto, e sacado todo o mondongo e ben limpeo coma Dios manda, pesara once arroas e pique. Y-o porco era de confianza. Mercárao á seña Tomasa n'unha feira d'o quince, cando era aínda pequerrecho; tiña, á todo tér un catro meses, y-entonces ben coidado e ben cebado, foi o-argullo d'o cortello. Ollábase como cada día íbase poñendo redondo com'unha bola, y-agora xa lle tocára á sua vés. Os animales, o mesmo n-isto qu' as persoas non son aternos.

A seña Tomasa convidara a-os veciños pr' a proba d' os roxóns. Aquela mañán tivera xa bon trátego pol-a mor d' as morcillas. ¡E que non era ela sabida n-isas cousas!

Pol-a noite cando comenzou á chegal-a xente, xa o tio Roque tiñ-os coitelos ferros e macheta ben afiados e preparados. Púxos-a

descuartizal-o porco y-a seña Tomasa a facel-o togo. Logo á lareira foi un pequeno vesubio de que saian roxas lavaradas. O tio Roque, cando chegou a-o raxo do animal foi cortando con moito coidado e con moito aquel, á parte de grasa que tiña; y-ó mesmo tempo Xuaníña á criada de Tomasa e Roque iba levand-os anacos á sua dona. Ista botábaos n-un gran pote e iba estruxando con unha ferrada os xirós d'o raxo, sacándolles ben o xugo, y-ó mesmo tempo sacando n-a mesma ferrada á liqueda grasa que dempoixa colaba por un pano de fio posto enriba d' unha ola de barro. Asina ita quitándolle tud' á grasa posibre a-os roxóns, y esto repetiase unha, duas, tres veces, e cantas fora perciso. Os roxóns estaban ben con pouca grasa e freba d' abondo. Logo os roxóns, fervend' aínda, sacába-os co-a ferrada, tornaba á estruxalos outra vés, escontra ó pote pol-a parte d' adentro, y-asina, ben enxoiros, botába-os n-unha fonte moi limpa de louza, que mercara por seis cartos n-o campo d' a Leña d' a Cruña á seña Tomasa.

Mais d' unha hora—moito mais!—empregou á boa muller n-iste trafego, e logo. . . ¡hála co-as morcillas! Estaban tenras y-eran d' a casa, ¿qué mais podían apetecer as gorxas mais difíciles de contentar? Ó cravo, as pasas, e figos, os piños. . . tudo o mercárao á seña Tomasa n-a Cruña e d' abondo pra qu' o mexunxe saise coma Dios manda si é que Dios métese n-as cousas de cociña y-estómago.

Cortáron-as morcillas en grosas robanadas e douráronse n-a sarten. . . . Tudos s' as prometían moi felices, e con razón, pois a dona d' a casa non era muller que fixese as cousas á medias e cando ela poñía as mans n-unha cousa sempre había de ser pra ben e mais n-o tocantes á cociña. . . .

Cand' xa-as morcillas estiveron ben douradas y-o seu olido mareiaba o-olfato, crubioso a-artesa con un branco pano e fóronse poñendo enriba d' el as fontes c' os roxóns y-as morcillas, dous grandes moletes amasados e cocidos n-o mesmo día, pratos e vasos e xerros cheos de viño, d'o tostado d'o Riveiro, que non se podía millorar.

—Vamos á ver agora os bós xantadores—
¡dixo a seña Tomasa co-a cara roventando d' argullo e de legria. ¡Aquí quérovos ver hoxe!

A ver; póñase cada un o que quixer! Sin medo! Aquí non s' anda con miramentos que n-a miña casa non es'amos diante d'o rei.

A cabeceira d' artesa, fixeron sentar ó señor Abade, quen tiñ-á sua beira a-o señor alcalde y-o xués en frente d'o Abade hachábase á seña Tomasa, o tio Roque, o médeco y-a sua dona, y-ademais había alí sentados o périto y algún qu' outro veciño y-á suas donas. . . ¡Os mais escolleitos d' aldea! Diredes qu' tiña que ser

boa artesa. ¡Boa vos era! O tio Roque y-á seña Tomasa non tiñan fillo nin filla e non tiñan decote, que coidarse d'o porvir pois c' as suas réndas e c' o que traballaban tiñan mais que d' abondo pra vivir e gastábanno bèn. Non escaseaban nada. Mandaran facer aquela artesa porque amasaban e cocían ademais d'o pan pra eles, pra o señor abade y-o médeco. . .

O' arredor d' artesa todol-os convidados, fixeron que se servira primeiro o ministro de Dios n-a terra e dempois todos foron poñéndose n-os pralos boas racións de roxón e non peores rebanadas de morcilla. . .

E dend' os primeiros momentos; tudo foi legría e confianza ¡tudos comían, bebían e laticaban com' úns descosidos! N-aquela casa tudo era asina; non parecía sinón qu' a confianza s' espallaba n-o aire antr' os leves lixos. . .

* *

¡Ben comeron e ben beberon e ben se fartaron todos! C-a andorxa chea e satisfeitos, (ya mediaba á noite), cando todos iban pra os seus lares; en total-as maxinaciós habia un soyo pensamento.

—¡Cando volvan á matar, volveremos á probal-os rixóns!

M. A. M.

(D'o libro *Baixo d'o alpendre* en preparación).

DESILUSIÓS.

(TRADUCCION.)

¿Dond' esta d'o meu amor á doce prenda
¿Dond' esta a miña amada?
¿En dond' á sua boquiña, que suspira
E cheirumes espalla?
¿Dond' estan seus brilantes negros ollos,
Que maluman á y-alma?
¿Dond' estan seus cabelos encrenchados
Y-a sua testa tan branca?
¿En dond' a sua cintura, que s'axeita
Como treita n'a-auga?
¿En donde d'os seus beizos feiticeiros
As amantes palabras?
¿Dond' esta-o doce ben por quen eu peno?
Porque de min s' aparta?
¿Porque co seu cariño, o meu cariño
Amorosa non pago?
Dond' est' esa muller? Donde s' esconde
Esa divida fada?
.....
¿Dond' habia d' estar! Pois n'a cociña
Pelando n'as patacas.

A FOUCE D'O ABÓ.

Tres vecel-a afey: foy á primeira cando, ardendo á seara é mail-as meses segou tantas cacholas de franceses que non colleran en montos n-a eira.

Foy á segunda cando, prisioneira á patrea d'os teocratecos intreses esgazon tras mil loitas é riveses dó poder ausoluto á ruin bandeira.

Pol-a vez derradeira afioa agora. . .
--¿E para que, aboeliño? escrama ó neto pondose diante d'el co-a faldra fora.

Para que segues ti, repuso inquieto, o froito qu' eu semey, é que xa cora. dixó, é sorriu con risa d' esquiteo.

MADRIGAL.

A. . .

A fada Loreley, d'o Rhin n-os picos,
Non mostra ós pescadores n-as suas pescas
Ollos máis dulces nin d' azul mais ricos. . .

¡Dan ganas de sorbelos en dous bicos
Coma si foran duas almezas frescas!

Non ten á senolentan e roxa Aurora
Cabeleira mais fina nin máis crara.
S' en vez de ser quen son, Diana ó fóra,
¡Con qué pente d' amor, miña señora,
Con que pente d' amor vos penteara!

MANUEL CURROS ENRIQUEZ.

* *

Non descansan e'as, non.
Pol-a noite n-os seus leitos
Cando les chega a sazón.
¡Cántas voltas é xemidos
con doces ais namorados!
¡Cántos abrazos perdidos!
¡Cántos ardentes chasquidos
De bicos ó ventos dados! . . .

E. PONDAL.

CASOS E COUSAS.

A festa d'e Santiago, que xa está preto, ha de ser unha verdadeira festa.

¡E canto me tarda! Fai algún tempo qu' o demo d'a morriña, puxome feito unhas sopas de leite. Pro cando chegu' á festa d'o día 25, adios morriña: pillo-á miña gaita ó lombo e toca que te tocarás.

Teño unha pena n'o fondo d'o peito
teño unha pena que nunca me pasa,

si no me das o que ti me ofreciche,
si no me d'as un biquiño, rapaza.

¡oo oo oo!
ii ii ii

Touporroutou, porroutou miña gaita.

* *

A real orden d'o Ministro d' Ultramar, despoñendo qu' os vapores correos, durant' os meses d'a coréntena, fixeran parada n'a Cruña por ser de xusticia e conveniencia pra noso pobo, trata de modificarse, por qu' así lle conven ó marqués de Comillas, en contra d'os intreses d'as provincias gallegas.

Así pagan e pagáron sempre ò noso patriotismo y-as nosas virtudes os gobernos de Madrid.

* *

Os nosos peisanos, tendo en conta o proceder d'o marqués de,,,,,,,,,, deben facer xuramento de non embarcarse nunca mais n'os vapores d'a Compañía Trasatlántica. D' esa maneira daremos unha proba, e non pequena, de que s' o dono de tal empresa ten diñeiro, nosoutros temos, en troque, vergonza. Y-a demais:

Si pros que ben nos aprezan
temos cariñ' e agasallos,
pros que nos mandan desprezos,
temos lentellas e rayos

* *

Un perodico de esta cibdá, fainos saber que n'un pobo de Montevideo, unha rapaza que está pra casar, foi á consultarse c' un médeco, por unha inchume qu' ela tiña n'a cabeza; resultando, según certificación d'o doutor, que tal inchume era un corno que lle nacía n'o medio é medio d' a testa, á probe d'a rapaza. Agora si que dirá:

Podo fiarme de cote
d'o proceder d'o meu noivo.....
¡inda non somos casados
e regaloume xa un corno!

* *

O corresponsal d'a *Lucha*, en París, dando conta d' unhas fillas d'o Brasil, que falaban en portuzés, dice: «Unha madrileña botando á conta de que falando en castelao, non podían entendel-as brasileiras, de preto, dixome en español:

—Ystas fillas d'o Brasil, son unhas gallegas civilizadas.

Unha brasileira volve á cabeza é en bon castelao, dixoll' á rapaza española.

—Gracias pol-o de civilizadas, e s' o de gallegas ten en si algo de desprezo, gracias tamen, por qu' entr'as gallegas hainas mais civilizadas qu' as fillas de castela que se teñen por moito saber. Eu viaxei por España enteira. Si vosté fixera ò mesmo, conocería mellor as gallegas».

Agradecemos n'o que vale a xusta defensa que d'as nosas peisanas fixo á garrida brasileira, mais parecidos, e non pensamos estar trabucados, qu'a madrileña d'o conto, aunque viaxara por España toda quedaría como estaba: feita unha vesta. Esa crase de madrileñas pensan que non son ilustradas as gallegas por que non se pintan á cara nin poñen algodón n'os peitos.

¿A que pintar a meixelas
frescas e coloradiñas,
nin qu' abultarse, cando elas
son bastante abultadiñas?

* *

Un diario de París publica á estadística siguiente, que garantiza ser certa, con respecto ó estado d'o matrimonio n'a cidad francesa:

Poñan atención:

Mulleres que fuxiron os seus maridos, 1878.

Maridos que fuxiron as suas mulleres, 12,371.

Matrimonios desxuntados, 1245.

Matrimonios qu' andan á cocotazos sempre, 41,930.

Matrimonios que viven n' unha compra indiferenza, 410,152.

Matrimonios que parecen felices, 1103.

Matrimonios que son felices, 11,135.

Matrimonios verdadeiramente felices, 225.

En resumo: d'os 468,903 matrimonios que houvo, todos son desgraciados é solamente 225 viven en compra felicidade, e quen sabe si en estos hay algo que non se sabe.

S'o que se vay á casar
bota á conta ben pirmeiro,
ten en verdá que excramar:
¡vale mais vivir solteiro
que con tal peso cargar!

* *

O que teña que vender ou mercar ouro e prata qu' s' achegue po-la vidreira d'a Praza d'o Vapor n° 27.—por Galiano,—onde Canosiña fai transacios de ouro e billetes á tipos de praza.

A GAITA GALLEGA.

(FOLLA D' O ECO DE GALICIA.)

○ REPINICA MUIÑEIRAS, ALBORADAS E FANDANGOS. ○

RUADA 2ª

N.º Habana: 30 Jº Agosto de 1889.

TOCATA 2ª

PASTOR DIAZ

Xa era tempo. Aquil enxebre y-antusiasista fillo d' o Landrove, qu' en versos sentidos e queixosos soupo cantar as lindezas d' as alboradas d' a terra; o namorado poeta d' *A Sirena d' o Norte*, mayestro insine d' a Univesidá centrista, que, probe e sin branca, morreu, lonxe d' o fogar, sobr' humildes xergós de follá: Pastor-Diaz, en fin, politeco de conciencia, pruma xeitosa, hestoriador sinxelo, viase, cal outros, esquencido pol-os escravistas d' o pobo e d' o seu nome folgábanse samente os que, un y-outro dia, sin vagares que firen, nin morriñas que matan, sinten rebullir a cito os añas y-os entusiasmos d' o santo amor ó terruño.

Pedir qu' o Gobierno, fixese, ó seu recordeo, un auto de xusticia, era pedir-lo imposible; era pedir qu' o fisco y-a usura deixasen d' esnaquizar de cotío ós mártires d' a labranza. Foi mester, pois, qu' un puñado d' inxenios asolehados pol-o estudio d' *Os peregrinos*, dispuxesen facer revivir a memoria de Pastor Diaz, pra qu' o pensamento d' erguerl' unha estatua n-o pobo de Viveiro, crease forzas y-adequerise afeutos en' to d' o chan d' a patrea, maormente n-os lindeiros d' a provincia de Lugo e n-os pobos d' o mundo de Colon, dond' os ideás rexionalistas contan decote valentes e sofridos defensores.

Mais, ó fin y-ó cabo, o crime d' o esquencimento veuse, con isto, n-os comienzos d' a reparacion, y-os seus abraxos encobrónse caos aas d' o recordeo mais sumris e feiticero. Chegou, pois, a hora d' o esforzo. *O Centro Gallego*, patriota

sempre e sempre xeneroso, levantou a sua voz con entusiasmo ardente, en laudes de tan santa e nobre idea. Sigamol-o n-a sua campaña e todos, sin esceucion, ó levarl' as nosas dádivas, recibiremol-as bendiciós d' a patrea.

Non nos deteñan, en modo algún, os amargores d'a loita; que n-hay corazon sin fel nin nixaros sin caña; y-aqui as cañas y-o fel valen de pouco: son miserables duas centas sabeliñas que, pra seixos d' as raas, rebaxaron d'a donacion pra estatua, un fato de concexás d'o Ayuntamiento viveirés.

A istos hay que decirlles o que Anton d' Orioste a ualhos xogadores d'a Cruña. E vai de conto, Anton d' Orioste era un home de ben, a todo meter, rico, daliyoso e de conciencia. Falaba pol-os salares e como ben fillo de Galicia o seu idioma era o idioma de Rousalia. En certa ocasion foi xogar ó monte n-unha Sociedade d'a Cruña, d' as de máis pitimini, donde non s' admetian as rolas fernandinas por mor d' as limaduras y-outras lindezas. Anton d' Orioste non estaba n-o sacreto. Tirou o galo o banqueiro e saeu un faco.—Ahi van dez onzas—dixo Anton.—Pois eiqui non s' ademiten—repreicoull' o banqueiro.—¿Máis com' é iso?—respondeu malcarizad' o punto—non s' ademiten as onzas d' Anton d' Orioste ¡lévenm' os diaños! pois ..... pois..... ¡pois habédelas de roer!

Nosotros debemos decirlles o mesmo ós calandracas d' o Ayuntamiento de Viveiro: ¿Faivos cóxegas o monumento á memoria de Pastor Diaz? pois..... ¡pois habédelo de roer!

CHUMIN DE CÉLTEGOS.

Á ALBORADA

¡Ay, miña pequeniña!
 ¡Qu'ollos bonitos tés! ¡Qué briladores!
 ¡Case salta á alma miña,
 E vendo os teus colores,
 Ver me parece todos os amores!
 Agora qu'a alborada
 Os dulces paxariños xa cantaron,
 E d'a fresca orballada,
 N'as perlas os ramiños se pintaron,
 Agora ¡que diviños
 Brillaran os teus ollos cristalinos!
 ¡Ay! asoma esas luces,
 Asoma á esa ventana, miña hermosa;
 Tú que sempre reluces
 Con alas máis lustrosa
 Qu'á Luna, cando nace silenciosa.
 Verásme aquí cantando.
 Xunto estas augas craras, estas penas,
 Verásme aquí agardando
 Que se rompan as lúgubres cadenas
 D'a noite que m'aparta
 De quen nunca alma miña se véu farta.
 Mirame, si, querida,
 Cando d'o brando sono te levantas,
 Mais fresca, e máis garrida
 Qu'estas frores fragantes,
 Qu'á espuma d'estas ondas resonantes.
 ¿E aínda non parecen
 Eses oliños teus? ¿Dormes, rosíña?
 ¿Dormes, e resprandecen
 Os campanarios altos d'a mariña?
 ¿Aínda non oíche
 Aquela dulce voz que m'aprendiche?
 ¿Déixasme qu'aquí solo
 As augas lles dirixa os meus acentos,
 E non vés ó meu colo
 Fartarme de contentos,
 E amante aproveitar estes momentos?
 Desd'aquí vexo os mares
 Serenos, estenderse alá n o ceo;
 Oyo d'aquí os cantares
 D'a pillara fugáz, d'o merlo feo;
 Pero o teu seo lindo
 Non o vexo, meu bén, qu'estás durmindo.
 Xa se foi o luceiro;
 Desperta d'esa cama; miña rosa;
 Desperta, e ven primeiro
 Abrir a venturosa
 Ventana d'o teu carto: ven graciosa.
 Sál como sempre sales,
 Mais diviña qu'á diosa de Citera
 Salindo d'os cristales,
 Más galana qu'á leda primavera
 Esparcindo rosales:
 Venus pra min, amante,
 Primavera, mañan, e fror fragante.
 Xa te vexo salindo
 Mirarme, e retirarte avergonzada,

¿E de quen vás fuxindo,
 Lontíña, arrebatada?
 ¿D'o teu amor que canta n-a enramada?
 Non fuxas, non, querida;
 Ven aquí: baixa a escala sin temores:
 Esa frente garrida
 A miña man a cubrirá de frores;
 Xa as teño aquí xuntiñas;
 ¿Qué venturosas son! ¿Qué bonitiñas!
 Ven despeinada aínda
 Dar-me o primeiro abrazo, darm'a vida.
 ¿Cánto és así máis linda!
 Ven qu'a mañan froída
 Solo pr'os que se queren foi nacida.
 Non, non, durme descansa,
 Naide turbe o reposo d'o teu peito:
 Plácida quietu mausa
 Sin cesar vele o teu fermoso leito:
 Durme, que non tés penas,
 E acaso en min soñando te enaxenas.
 Repousen os teus ollos,
 Eses ollos diviños, venenosos:
 Tamén finos cogollos
 N'os rosales pomposos
 Agardan por abrirse recelosos.
 Si, miña prenda amante;
 Eu cantarei aquí mentras que dormes.
 ¡Ay qu'o Landro brillante
 Non é dourado Taxo: nin o Tormes
 Alinda ó meu retiro!
 Durme, si, durme, mentras qu'eu suspiro.

NICOMERES PASTOR DIAZ.

A RUADA. (1)

Xa se barreiran c' o branco pano d' a mesa,
 as códeas que quedaran d' o xantar; xa mozos
 e vellos co-a andorxa chea com' a d' un abade,
 marmuxáran c' os beizos trembantes e baixol-
 los ollos, a oracion en que déran gracias á
 Dios...

Os primeiros en fuxir d' a chouza pol-as
 escaleiras abaixo, foran os pequerrechos que,
 c'o bico cheo aínda de prebe, e c' unhas maixe-
 las roxas como cereixas, baixaban berrando á
 Dios dar pol-as escaleiras de denegrado pino,
 chegaron ó lar y-alí pillaron por diante unhos
 loureiros, botáronos ó lombo e, somellando
 risibre feixe de soldados, saironse pr' á eira,
 aturuxando e facendo unha batayola d' abondo
 pra tornar os miolos ó mesmo xuicio.

Pro aseguída d' os nenos, foron os xa rapa-
 ces y-as rapazas, os unhos y-as outras lostre-
 gándolle os ollos de alegría e vinturanza, e xa...
 ¡que demouro! os vellos non podían estari-
 cars' e rebrincar com' os nenos y-os xoves por
 intr' as cerdeiras d' a horta, non poderían
 choutar por antr' os prexigouiros y-os laran-

(1) D' o libro *Baixa d' o atpendre*, en preparacion.

xeiros, pro ¡qué deño!... Ollando como rebrincaban e choutaban mozos e nenos, lembriáranse eles d' aqueles tempos en qu' as pernas rexían bèn e non se lles esvaían os miolos; e menos mal porqu' o fin como di o refran «o que non xanta, por haber xantado, n-é mal de coidado».

Saironse, pois, todos á eira á espaxerarse un pouco, cousa que solo poden permitirse os nosos labregos n-os domingos e festas maiores.

Y-aquela tarde... ¡ah de Dios! ¡a qu' ali se iba armar! O día tamen convidaba c' os feitizos á honralo como se merecía... O sol cintileaba aló n-o alto ceo, domeñando á terra n-o seu trono de brancas e tēpedas nubes; os páxaros garulaban n-as poulas d' os ameneiros; o cuco asubiara, acochado n-o sea cubil; o grilo n-o burato ceibaba ós ventos a sua cantiga, sempre igual e monótona sempre... As sombras d' os álbes, d' as chouzas, d' os mainzos, d' as xentes, d' os hórreos, refrexábanse craramente n-o chan... Todo brindaba á legria y-ò contento, pois ¡a que xá! Aturuxade, rapaces, e berrade todos conmigo:

¡Ei Galicia!

Non tardou en presentarse o gaitero co-a gaita de pano azul dipindurando ó lombo, mentras pol-as costas lle caía a ringleira de bolras de todol-os coores. N-o alto d' o roneo traugua postc un alcendido caravel d' a onza.

Chegouse ós que pol-a sua conta falaban, choutaban e barafullaban, co-a man esquerda quitouse a monteira, e, con voz chea de respeito, dixo:

—Dios dea boas tardes á todos.

—Co-El veñas, Goriños. dix' o mais vello de todos; un labrego de brancas guedelias como xirós de neve e co-a pel engurrada. ¡Tú queres tomar un neto?

—Bo, señor Anton, Dios ll' o pague, pro...

—Sin cumprimentos, Goriños. Na sabes que eiqui non-os gastamos.

—Xa sei, señor, xa sei...

—Eche un viño d' a terra que mesmo arde n-un candil. Xa verás, xa verás...

—Destonces, xa que vosté s' empeña...

Y-o señor Anton, botou n-unha cunca, d' un xerro limpo e vidroso, un pouco de viño, non de cór negro y-escuma roxa, sinon d' un cór acarmiaño e unhas gurgullas d' escuma cuáseque douradas.

—Bota, pra drento, Goriños.

Non se fixo de rogar o gaitero e... ¡glo!... ¡glo!... mesmo se ll' ouvia correr pol-a gorxa abaixo.

—Agora, eses son os que che mandan e non eu,—dix' o señor Anton amostrándolle ós rapaces.

Estes formaron un corro á beira d' os er-

guidos ameneiros e baixo as longas ponlas d' os grosos castiñeiros, escomezou a ruada.

As rapazas, deixando dipindurar as negras trenzas d' os seus cabelos pol-as garridas cóstas, e retorcedo co-as maus os negros mantelos; y-os rapaces ceibando atrás a monteira ou o sombreiro de longas aás—asogún o que cada un levaba—y-esterricand' os brazos ó alto, escomezaron a beilar a nosa muiñeira, esa danza á ningunha outra somellante, esa danza tan bella com' a vella Suevia onde naceu e onde solo luce os seus feitizos e primores...

De cando en cando oubiase unha cántiga que fendía os aires, escoitábase o céltico y-agudo aturuxo...

Os mozos resbalaban n-as brancas orellas d' as meniñas parolas d' amor, que caían n-os corazóns a somellanza d' unha ringleira de pelras en conchiña d' ouro... As nenas sentían que lavaradas de fogo rubianselles as frescas meixelas, trembábualles os beizos, n-os que latexaban amantliños bicos... os páxaros garulaban a mais e millor n-as ponlas d' os álbes... todo era luz, armunia, legria, feitizos, vinturanza, paz e amor...

O sol, sintindo deixar tan cedo a ruada, detiñase un instante n-o seu trono de luz e de nubes anacaradas...

Y-entramentres, d' o fol d' a gaita saían á gurgullós as notas e compases d' a muiñeira, unhas veces rebuladona, como sonrisa de nena namorada, outras veces tristesiras e melancónecas com' os sospiros d' os gallegos que morren lonxe d' este ceo azul e fermoso, lonxe de esta terra, niño de máxicos encantos...

Asina saían os sonos d' a muiñeira.

Alegres unhas veces como piar de páxaros ó nacel-o día... lánguidos e tristes outras, como sospiro que rube hastr' o ceo...

MANOEL AMOR MEILAN.

O CASTELO DE SOBROSO

Por estreito camiño de cabras
de máis d'unha légoa,
que festonan espesos pinates
e valos de pedra,
respirando os saudabres cheiriños
qu'as brisas carrexan
d'as resinas que botan os árbres,
e d'as madres-selvas,
con un sol de xusticia qu'un pouco
d'o cenit correra,
abafando, e de dar coteladas
botando centellas,
descansando n-as sombras qu'había,
bebendo en fontenas,
enxugando o sudor que manaba
á fin d'a festa,

e mirando, envidiosos, pr'o guía,
 que tiña unhas pernas
 que nin feitas d'encarga pra lebre
 eran máis lixeiras,
 dend'o val de Trocoso rubimos,
 en máis d'hora e media,
 hastra ó pé d'o castelo Sobroso,
 xigante de pedra,
 qu'unque ten pol-o chán os meolos
 d'a forte cabeza
 inda s'ergue valente sorrindo
 de cara ás tromentas,
 confiando n-a forza d'o corpo,
 que non abanea.
 As parcdes están cuasamente
 vestidas de hedras,
 que figuran tapis enredoso
 de estrana aparencia.
 O seu pé, d'antr'as fortes murallas
 cen prantas gatean
 afincando n-as pedras salentes
 as poutas lixeiras,
 e por riba d'os muros máis altos
 as copas cimbrea
 d'alcipreses, carballos e pinos
 que, cal centinelas,
 domiñando as distancias, anuncian
 ó castro quen chega.

Descansado que houbemos un pouco
 deitados n-a herba,
 mesmo ó pé d'un copudo carballo,
 por certa escaleira
 ascendimos á eurriba d'o muro
 qu'o castro arrodea;
 y-ó botar a cabeza de fora,
 ¡nunca me Dios dera!
 presentóusenos diante d'os ollos,
 cal cousa de meigas,
 unha vista que nunca n-a vida
 á vin como éla.
 Era un val de verdura estremada,
 n-o medio unha eirexa
 cuya torre sinalando o ceo
 co-a louca veleta
 amostraba ónde mora a ventura
 que fala n-a terra.
 Casas brancas a vau construídas,
 ciscada n-a veiga,
 ou marcando a figura y as voltas
 d'unha carretera,
 que se encolle y-alarga e retorce
 com'unha colebra,
 xa n-o val antre verde esmeralda
 ou pol-a ladeira
 d'a queimada montaña pelada,
 qu'o toxo roxea.
 Cen regueiros rebulen n-o medio
 d'a canle que estreitan
 os salgueiros que beben frescura
 n'as suas ourelas,
 y-o silencio máis grande premita

que chegue parleira
 á cantata d'os grilos que grilan
 n-o fondo d'a veiga,
 mesturada c'o pio meloso
 d'a alegre laberca,
 y-o ladrido d'os cans que *dan xente*
 ceibados n-as eiras. . . . .
 ¡Panorama precioso! Imposible
 qu'eu soilo poidera
 copearte con todos detalles,
 qu'a tu vista encerra. . . . .!

Eu sentin diante ti como sinten
 os grandes poetas;
 pro, si quero pintar o sentido,
 non alcontro ideas.
 e resulta sin tonos e páleda
 a miña paleta. . . . .

.....
 O Castelo deixamos xa antes
 de que anoitecera,
 non sin antes quedar emprazados
 con palabra certa,
 de volver as feudales paredes,
 ond'alma se anheca,
 y-as pasadas edades recorra
 con pracer ou pena,
 relembando as costumes y-os usos,
 as paces y-as guerras
 d'aquel tempo en qu'as almas vivían
 señoras ou servas. . . . .
 ¡Canto fixo d'enton o progreso,
 canto andivo a idea! . . . . .
 Libertá bendecida e gloriosa,
 ¡bendita ti sexas!

ADOLFO MOSQUERA.

O CATECISMO D' O LABREGO.

- P.—¡Cal é o primeiro mandamento?
 R.—Amar a Dios sobre total-as cousas.
 P.—¡A qué nos obriga este mandamento?
 R.—A adoralo e creer n-él e non descon-
 fiar por moitos males que nos sucedan, pois xa
 sabemos que n-este mundo ten que haber de
 todo, bó e malo; de maneira que si hay rapo-
 sos que nos leven as galiñas, tamen hay bois
 que nos axudan á labrar os eidos; si temos lo-
 bos que nos coman as ovellas, hay tamen cás
 que nos garden a facenda; si criamos porcos
 n-o cortello non faltan aduanantes que contem
 por adiantado c' os seus perniles; si temos fi-
 llos que nos axuden, non faltan reises qu' os
 levan pr'o seu servicio; si dispomos de viño
 pra quentar o estómago, tamen hay floxera
 qu' estraga as viñas. Por eso debemos folgar-
 nos d' o bó, levar con pacencia o malo, e Dios
 sobre todo.
 P.—¡Cal é o segundo?
 R.—Non xurar en vano.
 P.—¡Quén peca contra esto?

R.—Os que relaxados pol-as que lles fan xuran e rexuran tomal-a xusticia pol-a mau, queimando palleiros, decotando copas, arrastando labrados, botando herba d' os ratos n-os currales d' os veciños, armándose de moca pra lle meter co-ela as razóns n-a cachola ó contrario e facendo outras cativeces d' este xeito; os que por unha poya de pan e tres netos de viño sirven de testigos falsos n-os preitos e n-as causas criminales; os que botan sapos e cobras pol-a boca á calquera contra-tempo que teñan; os que xuran acabar c' os bés d' o veciño, levados pol-a xenreira; y-os que por botarse de valentes non din tres palabras arreo sin misturar entr' elas unha porcallada.

P.—¿Cómo se xura en falso?

R.—De calquer maneira, porque non hay cousa mais fácele n-o país. Todal-as aldeas contan con picapreitos estrapexantes que poñen escola de testigos falsos, namentras as outras están pechadas. Por unha picallada e sin escrúpulos de conciencia botan á presidio á calquer home de ben; por un par de pesetas non falla quen co-a man en cruz xure, que viu polos seus ollos, y-así Diol-o salve, voar os burros, vestidos de gardas civís os mosquitos, tirar d' un carro dous porcos e cantar misa unha ovela, ou facer un Alcalde boas obras.

P.—¿Cal é o terceiro?

R.—Santificar as festas.

P.—¿Quén peca contra esto?

R.—Todol-os labregos, porque aiuda que oyamos a misa non podemos gardar a festa, pol-a mor de tornar a auga d' os lameiros, d' arrecadar o gando, de dar de comer ós porcos, de levar o grau ó muiño, e outras angueiras que non teñen agarda.

P.—¿Cal é o coarto?

R.—Honrar pai e nai.

P.—¿E qu' entendedes por eso?

R.—Darlle á nosos páis a millor vida que podemos, namentras non chegamos á herdalos.

P.—¿Qué mais obrigaciós hay n-este mandamento?

R.—As d' os superiores c' os inferiores y-as d' os páis c' os fillos.

P.—¿Cómo as cumprides?

R.—Mandand' os fillos á escola pra que non estorben n-a casa cando non temos que lles dar que facer; sacándolle a monteira ós señores cand' os atopamos n-os camiños e facéndolle a figa por detrás; entrando co-a orela gacha n-a casa d' os que mandan pra saír d' ela botando rayos e centellas.

P.—¿Cal é o quinto?

R.—Non matar.

P.—¿Quén peca contra él?

R.—Nosoutros non señor, pois, por non matar, nin xiquera matamos á fame.

P.—¿Cal é o sexto?

R.—Non fornicar.

P.—¿Quén peca contra este mandamento?

R.—Vellos e mozos todos puxemos n-él as nosas maus. Pecan as mozas churrusqueiras que lles chiscan os ollos ós mozos n-as romarias; os rapaces que andan de noite ó sarau rondándolle a porta ás nenas; as parexas que se perden entr' os canteos botando perda o fruto; os que ventando unha muller escarramelan os ollos y-ensinan os dentes com' os burros; os que lle van á facer cóxigas ás muiñeiras y-as fan bulir mais qu' o rodicio, saíndo dempois todos enfariñados; os que apagan o candil n-os fiadeiros pr' andar as apalpadelas; os que vëndos' entre mulleres non poden ter as maus quedas; os que bailan o agarraliño n-os turreiros pra s' agarraren sin bailar n-as carballeiras; os que dando palabras de casamento non fan mais qu' as obras; os que ó volver d' as festas acompañados non chegan hasta media noite á casa; e pra dicilo d' unha vez todol-os que gasten calzós e monteira ou dengü' e muradana.

P.—¿Cal é o sétimo?

R.—Non furtar.

R.—¿Quén peca contra este mandamento?

R.—Os que non contentándose c' o que Dios lles dou precuran apañar o alleo; os que andan co-as maus n-o pote d' o persupuesto; os d' a curia que fan letras coma garbanzos porque cobran por pregos os seus dereitos; os xastres que nos piden unha vara de pano pra facer unha monteira; os que se gobernan desgobernando; os médecos que con unturas d' ouro inutilizannos os fillos pr' o servício d' o rei; os tendeiros que pesan co-a romana d' o demo e miden c' unha vara pol-xeito d' a d' a xusticia; os empregados que non teñen tempo pra despachar os nosos asuntos, porque todo él lles é pouco pra fumar cigarros e falar mal d' o Goberno; os que nos espremen o xugo finxindo que nos protexen; os que non-os fan ningún servício non andando diñeiro por diante; os usureiros qu' encabalan os rédetos; y-outros moitos que fora largo contar, porque o mundo está cheo de gatos que andan sempre á caza d' os probes ratiños d' aldea.

P.—¿Cal é o outavo?

R.—Non levantar falso testimonio nin mintir.

P.—¿Quén peca contra este mandamento?

R.—Os deputados que din n-o Congreso qu' o país adianta e que o Goberno traballa por millorar a moura sorte d' os labregos; os partidos políticos que aseguran que contan co-as simpatías d' o país; os que casándose con muller rica, fea e vella sosteñen que se casaron namorados; os que á total-as mozas lles dan palabra de casamento; a muller qu' ós vinte anos

di, en certos casos, que n-a sua vida outra lle pasou; o Abogado que lle di á unha litigante que non lle cabe dereito e logo resulta o contrario; o Médeco que consultando á ama d' un crego lle di que non ten cura; o sancristan que pide pr' as Anemas; e todos nosoutros que ás veces esquencemos a verdá.

P.—¿Cal é o noveno?

R.—Non cobizar a muller d' o veciño.

P.—¿E pecades contra ese mandamento?

R.—Segun sea ela, señor.

P.—¿Cal é o décimo?

R.—Non cobizar os bés alleos.

P.—¿Quén peca contra eso?

R.—Todol-os labregos porque non hay un que non poña os ollos n-as leiras d' o veciño.

G. Tu Marcos d'a Portela.

OS DOUS COMPADRES

(CONTO)

Compadre, bos días.

—¡Hola!

Home estabat' agardando:
ven pra' acó, sentat' eiqui,
e botemos un cigarro,
que che vou facer un conto
que máis que conto é milagro.

Aunque son un pouco vello
segun o meu calendario
que me pon sesenta invernos
n'o medio e medio d'os cascos,
caseime c'unha rapaza
¡flor e nata d' estes barrios!...
qu' as idades s'eiquilibran
cand' un home tén dous cartos.

Ela di que me quer móito,
e dáme bicos e abrazos,
e chamáme á sua gloria...
e-alforxa d'os seus pecados;
pro esto, compadre... hum...
¡furam' e queimam' os cascos!...
¿Sabes ti, qué quer decir
a alforxa d'os seus pecados?

—Eso será, meu compadre,
qu'as veces xogach'os... vamos
c'as mulleres cando novas
fan todas como os muchachos,
gústalles xogar... ¿pro quén
Lleis fai ós seus xogos caso?

—Compadre, ti tés razón!
¡Nin qué foras abogado!...
sabes qu' aquilo me iba
facendo eiqui un furado.

Pro vouche seguil-o conto
que n'acabei de contalo,
e darch' as novas que teño
debaixo d'o meu tellado.

Como che iba decindo
cando empecei o relato,
caseime fai pouco tempo
c'o-a filla d'o Tostado.

Como' é tan fresca e rebusta
e mais forte que un carballo,
ós cinco meses, Farruca,
botoum' ó mundo un muchacho.

Pensei, xa ves, que sería
d'o grandore d' un cigarro...
e xuro á Dios, atopeime
c'un neno o mesmo que un xato. (1)

Cando vin o meu calivo
tan forte, tan arrufado,
quedeime c'oa boca aberta
e unhos fociños tamaños.

Vamos que se sigue así,
cando saíba o silabario
¡queiran ou non os cumicios,
vou facelo deputado!

¡S' estou tolo d' alegría,
mesmamente trastornado
ó ver que teño un filliño
tan atroz e recachado.

Pro vamos tomar, compadre,
dous netos de viño branco,
qu' a miña probe muller
débeme estar agardando,
e non quero que se pense
que con outra estou falando,
qu' a mais de ser boa, e madre
d'o fillo que quero tanto.

E logo á miña Farruca,
vale, compadre, un condado...
¡tan fresca... tan dulce... tan...
Ou que bó é ser casado!

Tan entusiasmados iban
os compadres c'o relato,
que n'a porta d'a taberna
ambos e dous tropezaron.

A taberneira que os veu,
pensando qu' iban borrachos
botoulles un valde d' auga
por enriba d'o espiñazo.

E botaron á fuxir
por camiños é sembrados
cada un pra súa casa
coma un par de condenados.

E como iban correndo,
cada un pol-o seu lado,
deixaron m' ambos o conto
cas que roto pol-o rabo.

F. LOURIDO.

(1) Becerro, n'o litoral d'a provincia de Lugo.

APÓLOGOS

A MALDICIÓN D' A OVELLA.

Cando a Santísima Virxen andaba pol-as aldeas de Belen, fuxindo c' o seu filliño Xesús d' as persecuciós d' os soldados d' o sanguineiro Harodes, qu' degolalo querian, o galo subido enriba d' un valado, cantou ós catro ventos.

—¡Cristo naceu!!!!

E o boi que' estarricando estaba o fuciño por enriba d' a cancela, atraguido pol-o ruído d' o catraplinar d' os cabalos, mofándose d' él, preguntoulle:

—¡O onde!!!!

Cando a ovelliña, fuxindo toda tremorosa, diante d' aqueles verdugos e deixando pendeliño os seus guedellos de silva en silva, c' o medo de que a matasen, respondeu:

—¡Beléen!!!! . . . . ¡Beléen!!!!

En d' estonces a Santa Virxen ó toparse descocha, apertando o seu filliño Xesús contr' o seu amorosiño peito, debaixo d' as ramas que preto d' a ovella lle daban abrigo, así lle dixo:

—Ovella ti eres,
ovella serás,
e anque te mateu
xamais berrarás.

Por eso a ovelliña, dendes d' aquela, en ningunha parte d' o mundo se sinte balar, nin cando lle pegau, nin cando a pillan, nin cando a trava o lobo, nin cand' o buxen ll' espeta o coitelo.

O ZORRO E A MELRA.

Cansado un zorro de correl-o monto todo sin atopar nomais que grilos pra xantar, chegou ó pé d' unha fontaiña escondida detrás d' unha comareira. Ali deitouse á sombra de un carballino novo, decindo:

—Esperemo, que

Aquel que boa espera,
boa lle ven.

A pouco d' estar deitado panza arriba, c' os ollos dormitando e as orellas mui abertas, sinteu rebolir n-as ramallas que lle daban sombra, arreglou os ollos e viu n-o mais alto d' elas unha melra qu' estaba chocand' os hoves n-o seu niño, e abrindo a boca y estarricand' o rabo, escramou:

—¿Eú n-o dixeo?

O que boa espera
boa lle ven.

E endempois de dar voltas coma un sarillo d' arredor d' o carballo, escomenzou á falar co-a melra d' este xeito:

—Melra, cocha pelra,

¿cantos fillos tes a perna?

—Teño catro.

—Pois dame un.

—¡Non quero, non,
que meus fillos son! . . . .

—Meu rabo, faremos de ti un machado para cortar contigo este carballo. . . .

E sacudia co-él, facendo estremecer as pólas. Estoncei-a melra, chea de medo, soltoulle un hovo qu' el larpeou n' un Xesús.

—Melra, cocha pelra.

¿cantos fillos tes a perna?

—Teño tres. . . .

—Pois bótam' un.

—¡Ai, non quero non,

que meus fillos son! . . . .

—Meu rabo, faremos de ti un machado para cortar axina este carballo

E seguía sacudindo co-él. E a probe melra soltoulle o segundo qu' él machocou sorrindo.

—Melra, cocha pelra.

¿cantos fillos tes a perna?

—Teño dous. . . .

—Pois dácame un.

—¡Ai, non quero non,

que meus fillos son! . . . .

—Meu rabo, fagamos de ti un machado para guindar ó chao este carballo.

E seguía sacudindo con mais forza. Ela soltoul' o terceiro qu' el asorvetou com' os outros.

—Melra, cocha pelra,

¿cantos fillos tes a perna?

—Teño un. . . .

—¡Pois bótamo!

—¡Ai, non esperes pol-o fillo meu

pois c' un fillo solo, ben me vallo eul

E pilland' o hovo n-o bico, abandonou aquel triste carballo, arrepentida d' haberlle soldado tan lixeira os seus perdidos filliños.

D' estonces o arteiro raposo quedou decindo:

—Maldito rabo,

¿por qué te non trocaches n-un machado?

S' obedeces ti, rabo ou morriña,

fillos e nai tiver n-a barriguiña.

FRANCISCO D' A IGLESIA GONZALEZ.

CASOS E COUSAS.

Calesquera labrego, a primeira cousa que pensa, tan logo como bota os pes fora d'a cama, é n' un desayuno, que lle quente á barriga, pra dar comenzo ó seu traballo. En troques, como non penso n'o desayuno, porque supoño que non chegará pol-a miña casa quen pague algo, pois leve xudas s' un carto teño n' o peto, comenzarei esta seucion botando o con-

to d' unha fuliada, quero decir, recordarei o que comín outro día, servíndome esa relembranza de desayuno, pra poñerme á traballar: cando non se vive de esperanzas, hay que vivir de recordos.

Conque alá vay o conto:

Cándedo Muxia, un rapaz alto, ben prantado, muy xoven y ademais con catro pesos pra gastar, cousa que non podo facer eu, dispuxo, fai algunhas somanas, dar unha gran fuliada n' os salós d' Orfeon, c'o propósito de festexar o día qu' os rapaces d' o Coro dispuxeron retratarse. ¡E qu' enchente, miña santa virxen! Xuro por San André; de Teixiño, o santod'a miña devocion, qu' inda penso de mín ir á cova sin deixar de recordar tai festa. Cento catorce larpeiros rondabamol-a mesa, unha mesa tan longa com' o mes de Mayo; e non lles digo nada o que n' a fuliada aquela se comeu: catorce cestas de patacas cocidas, douscentos vinte lacós, dazasete fontes de sardiñas asadas, sete pelexos de viño branco e tinto d' o Riveiro, cento catorce boletes de pan—tan grandes como cabezas d' homes—dous ferrados de mazás, unha fanega de peras, herberechos, queixos de San Simón, frexas en conserva; e logo tabacos qu' ardian sin poñerlles lume.

Paleu o Brocos, que pra comer patacas, lacós e sardiñas, parece que foron feitos, saliron d'a fuliada con cada un á sua barriga feita unha bola. Parecian algo así como unha muller entrada en oito meses de preñez.

Despois que comemos, e tomamos viño has-tra deixal-o de sobra, brindouse pol-o Orfeon, pol-o *Centro Gallego*, Sr. Villasuso e D. José Ruibal. Muxia, qu' aquel día estaba pr' o caso, brindou tamen pol-o Sr. Villamil, o Sr. Edreira, Presidente e Vice-Presidente d' o Coro, respectivamente.

As dez d'a noite, acabouse a fuliada, e con 30 grados de vapor, y-á miña gaita á lombo salín tocando:

¡¡Aa!! ¡¡oo!! ¡¡iii!!

Que cada mes, si non todol-os días
N-este lugar se celebre unha festa,
Que cada mes, si non todol-os días,
Poda o gaitero mollarl-a palleta.

¡¡Ooo!! ¡¡iii!!!

Tou porroutou....

N' a rua de O'Reilly núm. 45, hay unhas vistas de Galicia, feitas pol-o meu peisano señor Pacios, o que retratou ós rapaces d' o Coro, que d' á xenio mirar pra elas; qué bonitas están! un fato de nenas e rapaces, mallando n' o trigo; dous homes cargando un carro de braña; unha nena que vay por un outeiro, con un cesto d' herba ós costas; dous pescadores n' a veira d' un río, que mainiño maino, vay por en-

tre longos ameneiros; unha presa de nenas merrendando n'a feira; todo iso representan as vistas de que falo.

Cando me fixei n' elas e pensei n' aqueles tempos d' a miña infancia, tempos que non han de volver, pro que viven n' a miña y-alma, como sagrados recordos, enchendóseme os ollos de bagullas, escramei con Rousalia Castro:

Airiños, airiños, aires,
Airiños d'a miña terra,
Airiños, airiños, aires,
Airiños levaim' a ela.

*
* *

Unha peisana nosa, filla d' o Ferrol, determiniña tomar parte n' o certame d'a fermosura internacional qu' ha de ter efecto en Paris, n-o mes de Setembre. As fillas d'a Suevia, son garridas, feituquiñas e xeitosas; e pol-o mesmo

n'on está nada de mais
qu' a ferrolana graciosa,
sendo, cal din, tan fermosa,
se leve o premio, quizáis.

*
* *

¡Ei, larpeiros! vid' acó
Que com' unhas lambicadas
Qu' antes n-o *Suizo* habia
Non s' atopan pol-a Habana.
—¿Pois qué son?—Xa vos direi
Y-a boca faravos auga.
Qu' ise lacazan d' Estebó
Y-o seu compañeiro Fraga
Inda que me fend' un leño
Si non son us calandracas.
Teñenvos queixos de teta,
Muy sabrosas empanadas,
D' as Somozas boa manteiga
E requeson d' as Barbadas;
Herberechos, mixillós,
Mazós e peras urracas;
Sardiñas frescas d' o pio,
Calamares coa sua salsa,
Percebes e máis ameixas
Cirigüelas e navallas;
Muy bon viño d' o Riveiro
Y-un mosto que nin Champaña.
—¿E venden caro todo iso
Estebó e Xervasio Fraga?
—Non, bomes, non, muy barato,
¡Ind' así en medre! despachan,
Qu' iles entenden a Biblia
Y-a vender naide lles gana.
—Pois vamos alá, rapaces.
—Vamos xa. ¿Quen nol-empata?

XAN D'AS ZOCAS.

A GAITA GALLEGA.

(FOLLA D' O ECO DE GALICIA.)

◊ REPINICA MUINEIRAS, ALBORADAS E FANDANGOS. ◊

ÉPOCA 2ª

N a Habana: 30 d' Setembro de 1889.

TOCATA 3ª

UN VERDADEIRO AMOR

(A Xán Manuel Espuña)

A última carta que Rosiña escribeo o seu cortexo, anunciandolle que debían cortar o fio d' a súa vida, e mellor historia que podía facerse d' ese amor tan grande como desgraciado. Falar outra palabra máis, aumentar un solo herbe, sempre sería unha cansada repetición que non ten razón de ser. As doridas queixas d' a probe namorada, queixas escritas con sangue d' o corazón, porque d' o corazón saliron, pintan con toda verdade e colorido ó melancónico estado d' aquela y-alma enferma e desgaxada pol-a furia d' unha louca pasión.

Vaya, pois, esa carta, sin quitarlle nin poñerlle unha coma.

Querido Mauro, anaco d' a miña vida.

Esta debe ser á última carta que che escribo, e se as demostracións d' o teu cariño son certas, se non resultan mentidos os teus xuramentos d' amor, as coitas d' a tua y-alma, que tantas veces escorrentaron d' o meu lado as penas, e y-outras tantas me fixeron pensar n' unha eterna felicidade, debes cumprir os meus desexos, satisfacer as miñas ansias, que me mandan morrer.

Nonche cause milagro á miña maneira de pensar. Estudiei, cal debe estudiarse a nosa desgraciada situación, e solo vexo qu' a nosa felicidade non s' encontrará máis que n' o fondo de unha cova. Intentar vivir máis tempo, sería aumentar os nosos sufrimentos. Algun día as esperanzas calmaban algo o meu delor. Hoxe non teño esas esperanzas porque foron morrendo unhas tras outras, cal morren as charetas d' un incendio; e pol-o mesmo ó mundo pra min e un cementeiro..... sinto que me pesa a vida cal si fora unha maldecida culpa.

Tres meses fai que te separache de min

con intencións de ver si lexos d' este pobo podías ganar algo conque puidéramos facer a nosa boda, a xuntanza d' as nosas almas que tanto sufren e choran, e n' eses tres meses, perdin as poucas carnes que tiña, non como, nin durmo..... sempre en ti pensando, sempre por ti sufrindo..... a fiebre foi poñéndome como unha follá seca e de nada sirve qu' o médeco recete medecinas; o meu mal xa non ten cura.

Ti dirás que como agardamos catro anos, podemos agardar outros tantos. Non, non pode ser. Pasarán catro, outros catro e y-outras catro, e sempre será o mesmo. Teu pai botou canto tiña, morreu encerrado n' unha carcel, e por máis que ti no tes culpa d' os feitos de teu pai, o mundo, este maldecido mundo que non se compadece d' os que cayen, ha de terte sempre por fillo d' un ladrón, e terás que cargar con culpas e pecados que certamente nonche corresponden. ¿Olvidareime de ti? Non podo.....! vivir sin ti non sei. Dinehe os bicos d' o meu primeiro amor, e quero gardarehe os derreleiros suspiros d' a miña vida.

Non penses tampouco en casarvos probes como estamos, pois si ben me faría contenta con solo vivir ó teu lado, hay que pensar que mañá teríamos fillos e esos filliños, anacos d' a nosa y-alma, morrerían de fame, mentras ti e máis eu morríamos de pesar. ¿Non, Mauro querido! Busquemos outro camiño, o camiño d' a morte: que diga o mundo ó que queira de nosoutros; vale máis que nos aborrezas sempre, que que nos desprece unha vez; maldecirá a nosa cova, pra non pisará a honra d' a nosa probeza.

Si Dios n' os trouxo o mundo, non sei por que razón, pra querernos e non xuntarnos nunca, ali donde nos coecemos a primeira vez, donde xurache quererme mentras viviras, e chorando prometin non olvidarte nunca máis, ali n'a beira d' aquel

rio que foi o testigo d' o noso primeiro cariño, debemos volver a vernos pronto pra xuntar as nosas almas que non poden nin deben estar separadas, e deixar sobre a escondida corrente d' aquel rio que foi a causa d' o noso desgraciado amor, o peso d' os nosos corpos y-as derredoiras queixas d' a nosa vida.....

Pasaron tres meses, e unha mañá ben cedo, un home que iba pescar troitas, descubreo que n' o fondo d' un pozo que facía o rio, había dous corpos abrazados. Foi en seguida dar parte ó pobo e despois qu' a xusticia sacou os cadavres d' o rio, resultaron ser os de Rosa e Mauro, que morreron amándose; atáronse pol-a cintura e' unha corda, e logo arrastrados pol-o peso d' un pelouro, foron á fondo d' o rio.

¡Probes. nin pra morrer foron felices!

S. GORA.

UNHA CONFESION

Era de noite. Os últimos reflexos d' o morebundo sol crebábanse n-os pintados vidros, y-a calada suidade reinaba n-a eirexa d' o Señor.

Unha nena, bonita com' a estrela d' a mañá, lixeira como' o aire, branca com' as felepas d' a neve, adiantábase, quedo muy quedo, pol-as solitarias naves e' os seus ollos, que cobizarian os luceiros, cravados n-o eliau.

Dirixíase aquel ánxel misterioso ó tribunal d' a penitencia, ond' un crego vello, muy vello, sentado entre as escuras táboas d' o confesonario mascullaba medio adormentado, non sei qu' euresados latinorios.

Arródlase a penitente ó pé d' o confesor e reza as oracións porparatorias, con voz tembrona com' o mormurio d' os pinos.

Empeza de pois desembuchando a *peccata minuta* e deixando pr' o fin as culpas mais gordas; tales, como darlle de coscorrós ó seu birmau, facer arrenegar á sua aboa, e roubarlle as mazás ó fillo d' o curandeiro.

De pronto, trema, baixa os ollos e cala.

—Vaya, miña filla—dill' o vello confesor—sigue, non teñas vergonza, e desembucha o que che falta.

—Señor cura—respondeulle a tembrona nena—non m' atrevo.

Dáhallo alentos o crego, pro a rapaza agachando á cabeza entre as maus, rompeu á chorar, e as suas vagullas corrian e corrian, com' un regato de pelras.

—Vamos, non chores, que a misericordia de Dios, Noso Señor, tod' o perdona. ¡Blasfemache d' o seu santo nome?

—¡Ay, si non fora mais qu' eso!

—¿Chamache ó demo?

—Non señor.

—¿Richeste n-a misa?

—Ay señor; eso non e nada á comparanza...

Calou com' un rato o confesor, ardendo com' o lume e mais asustado xa que á penitente mesma. Tampouco sabía que revirivoltas dese, nin que preguntas facerlle rapaza pol-o medo de abril-os ollos á aquela virxe, despertando n-ela iñorados pensamentos.

O pecado era muy grande pol-o visto, y-o confesor pensou si había n-o medio algun nacente amorío.

Pouco tardou a penitente en sacalo d' aquela dúbida.

—Señor cura—dixolle—o fin vou á confesarlle todo. Dios me de forzas pra contalo. É a úneca, a primeiro vez d' a miña vida que así me vexo, e non sa'ia, coitadiña de min, cand' o fixen, os remordementos que m' había de costar. Pro, señor cura, tentoume o demo. ¡Era tan bonito e tiña un modo de mirar tan fervellas verzas!

O crego tremou e' o susto, e dixo pr' os seus betós: «Estás ti boa fervellas verzas.»

—Tan doce, tan amorosiño—dixo a nena.

O crego xa sudaba com' un pito.

—¿Queríame tanto!—continuo a penitente.

Y-o confesor fi uncíu as cexas.

—E de pois... qu' andaba atrás min com' un can.

¡Era a sombra d' o meu corpo!

—O mesmo son todos—mormurou o vello entre dentes; pro a rapaza sin oubielle siguiu falando.

—Unha noite, unha miltecilda noite, entrou n-o meu carto.

—¡Asús! ¿Pro non heabo mais?—dixo o confesor sudando a gota gorda.

—¡Ay, señor cura—dixoa nena—ciqui empeza o meu crime!...

—Segue pra diante—reprimou o velliño confesor facendo a sinal d' a cruz.

—Aquela noite estivo mais amorosiño que nunca; e tanto m' acariñou qu' eu ¡pecadora de min! caín n-a atentacion....

—Pro ven acá, miña filla, ¿como tua nai non tivo mais coidado de ti e te deixaba o posta á somellante peligro!

—Pois, ahí tén vostede... como nunca me quitou de que acariñase ós gatos...

—Acabáramos! ¡Esa xa é fariña d' outro muíño! Conque ¿foi un gato o qu' entrou n-o teu carto?

—Si señor: un gato, gordo, bonito, ben feito, branco com' a neve, que lle roubei ó meu tio Xan.

—In nomine patris et filii et spiritu

sancti, ego te absolvo—dixo entoa o velliño confesor, reposto xa d' o susto.

Tradución de
INOCENTE FILGUEIRA.

O CATECISMO D' O LABREGO

OS MANDAMENTOS D' A IGRESIA LABREGA SON CINCO

O primeiro oír como nos aldraxan os que mandan, como quen oyo chover.

O segundo mudar de camisa unha vez ó ano, ou denautes si teñen qu' enterralo á un.

O terceiro comulgar con rodas de muiño.

O cuarto aunar por í cas ou por malas.

O quinto pagar por todo e pra todo, e pagalas todas.

P.—¿O primeiro á quen obriga?

R.—A todol-os que teñen algo que perder, pois si nos repoñemos, saímos pior a conta.

P.—¿Y-o segundo?

R.—Obrigáanos á todos anque as veces se nos esqueza o cumprilo.

P.—Vind' ó terceiro ¿como se comulga con rodas de muiño?

R.—Vendo como nos quitan á razón en todal-as cousas, e tendo que nos conformar c' o que veñe; deixándonos engrolar por todol-os baduantes, por non saber que opoñerlles; pagar o sesenta por cento á un usureiro, e oírle decir que aínda nos axuda; indo á votar ás urnias sabendo qu' é coma si non foramos; e pr' acabar d' unha vez, deixándonos levar pol-o último que chega.

P.—¿Á quen obriga o cuarto mandamento?

R.—A todol-os labregos dendesde que nacen hasta que morren.

P.—¿Por qué?

R.—Porque cando non hay que levar á boca é forzoso o auno, que anque dicen que hay n-o mundo pan d' abondo pra todos, á verdá é que poucas veces chega á nosa boca, y-eso de millo, resésego o ben tasado.

P.—¿Como aunan os labregos antes de ter uso de razón?

R.—O mesmo que despois: á traspaso.

P.—¿A quen obriga o quinto mandamento?

R.—Non hay quen s' escape d' él.

P.—¿Con qué pagades por todo?

R.—C' os nosos cartiños e c' o noso lombo.

P.—¿E con que as pagades todas?

R.—C' o noso lombo e o nosos cartiños.

P.—¿E que pagades?

R.—Os trabucos y-as falcatruadas que fan outros.

P.—¿Que son trabucos?

R.—As contribuciós, padre; vostede seica non é d' a terra.

P.—¿E por que lle chamades trabucos?

R.—Porque é unha causa que hay que pa-

gar anque un non queira y aunque non teña con que, pois d' outro xeito embárganos o pouco que temos; de maneira que nos fan cis-car as cadelas o mesmo que si nos puxesen un trabuca ó peito.

AS OBRAS DE MISERICORDIA

son catorce, as sete espirituales y-as sete corporales.

AS ESPIRITUALES SON ESTAS:

A primeira ensinar ó que non sabe librarse d' as gayolas qu' á miúdo nos arman.

A segunda dar bos consellos ós qu' están pra cair.

A terceira correxir ós que non ven por onde camiñan.

A cuarta perdoar as inxurias hastra que un poida facer o seu xenio.

A quinta consolar ás mulleres d' os qu' emigran pr' as Amérecas.

A sexta sufrir con pacencia, namentras non haxa outro remedio, as fraquezas e malas ideas d' os que mandan.

A sétima rogar á Dios pol-os nosos alcaldes difuntos.

AS CORPORALES SON ESTAS:

A primeira visitar as bodegas d' os veciños.

A segunda ensinarlle o camiño d' a taberna ós que teñen fame, e deixarse ir si convidan.

A terceira ensinarlle o camiño d' a fonte ós que teñen sede.

A cuarta redimírnos cando chegue o caso.

A quinta mandar ó xastre os que non teñan cirigolas.

A sexta dar pousada ó pelegrino si ten con que pagar.

A sétima levantar mortos.

(O Tío Marcos d' a Portela)

APÓLOGOS.

O GALGO E O COELLO

Un galgo mui fraco
estaba quedíño
atisband' un coello
que s' iba sobindo
pol-o soute adiante
mui ledo e garrido,
cand' o bó d' o galgo
lle dixo:—Amiguiño,
teño que falarche;
espera un pouquiño.
Aquí non se para
faiche moito frío
aló dond' estás
¿Seique sai abrigo?—
O coello que oye
falar o galguiño
sacude as orellas

o as poutal-o mesmo
 edíxolle:—Demol
 estás mui comprido;
 xa me dirás eso
 aló pra domingo,
 pois acó arriba
 tamen che fai frío:
 non che corre apuro
 agora voume indo.»
 E dicinde esto
 pegou un saltiño.
 E canto mais pudo
 largouse luxindo
 pol-o fero monto
 como un baselisco.
 Estoncei-o galgo
 lanzouse seguindoo
 pró xa o ceello
 pecara de isto.
 Xa n-o vía o galgo
 que se quedon frío,
 chasqueado e teso
 c' o pesenzo erguido
 dicindo entre dentes.
 —Hoxe non-o pello,
 tíxo de min bultra
 ese gran calvo.
 Non, pra outra vez
 hei d' estar quedaño;
 obrar e calar
 e o mellor partido:
 si en fixese así
 houberan collido.»
 O qu' e pretendente
 siga est' exempliño:
 facel o que póida
 y estar caladiño.»

UN COCHO E UN FACO.

E-tabase un cocho
 n-o bo d' o cortello
 aló n-un corruncho
 grauciños comendo;
 n-o presebe un laco,
 un faco mui vello
 xunto á el estaba
 n-os toxos roendo.
 Ollaba pr' o cocho
 bultra d' el facendo;
 estoncei-o cocho
 botand' un gran bérro
 díxolle:—Ou, faco,
 ¡non che toca d' esto!»
 Respondeull' o faco:
 —Fágache proveito
 nada che cobizo;
 estou satisfeito:
 co a miña herba
 e toxos roendo,
 paso a miña vida

como ti contento;
 pero ti ¡ouh cocho!
 si t' estan enchendo
 aló pr' o Nadal,
 pagarás ben eso.
 Guindado n-un banco
 e c' un gran coitefo
 n-a gorxa chantado
 mandas todo á demo.
 Non esbufes tanto
 que eu non che quero
 esa tua vida
 que me dá gran medo.
 É así, amiguiño,
 non files mais d' esto.
 Por mais que te vexa
 n ese gran roendo,
 non che teño envida;
 logo acaba eso».
 O cocho que ó faco
 oyéu dicir esto,
 guindouse n-a palla
 drento d' o cortello,
 e alí roucando
 decía:—E certo:
 me leven os diancres
 si o faco é lardo.
 Dixome a verda;
 pois eu estou vendo
 que sempre me teñen
 cerrado eiqni drento.
 ¡Aí probe de min
 que vivia cego!
 ¡Ouh faco! ¡ouh faco!
 ¡Váleme, que ferve!
 Ceiv' a tarabilla
 que me vou correndo.
 Xa non quero grau,
 para ti o deixo,
 póilo comer
 ábreme o cortello.»
 Estoncei o faco
 púxose mui teso,
 e díxoll' ó cocho:
 —Non che teño tentos,
 nin tampouco uñas,
 nin, para mais, dedos
 par' abrirche a porta:
 déixate estar quedo.

US GALOS E UNHA PERDIZ.

Comprou Farruco un dia
 unha boa perdiz,
 pra pola entre ús galos
 que xa éi tiñ' ali,
 pro estes cando virou
 á boba entre si,
 á picotadas todos
 fixérona luxir.
 Pósta sobre d' un valo

pricipiou é ximir,
pois era tal o dor
que n-o pudo sufrir.
Estonces, sin querer,
botouse logo á rir,
pois xa os galos todos
estaban pra reñir,
c-o peteiro ben alto
sin palabra dicir
prencipian á brincar
sin que tivera fin
a camorra tan grande;
vendo esto a perdiz,
dixo moi decontado:
- Canño eles fan así
sendo todos lumás.
¡qué m' esperaba á min!
O millor que será
é botarme á fuxir.

UN HOME NAMORADO

Vivia n-unha casa
un home namorado
c' unha muller moi vella
e outra, pro non tanto.
A vella como via
d' o home o pelo cano,
arrincáballe o negro
e deixáballe o branco;
pro o diablo d' a moza
faciall' o contrario
que arrabiada toda
tiraba pol o branco.
Hastra que ó fin e postru
o probe namorado
drento de pouca tempo
todo el se hachou calvo:
de modo que dempois
o tal namorado
pelado e feo vendose,
mandou o tra' ó diablo,
pois aquelas malditas
logo emprencipiaron
á facer d' el a bulra
por veto tan pelado.

FARRUCO MIRÁN.

MARCELO.

Alá...n-unha d'as mais agarimosas e froli-
das rexións de Galicia, ó remate de val coroado
de castiñeiros e carballos en que os páxaros
tecen sinxelos niños pol-a primadeira, y-onde
a xente acomodada d'o pobo veciño vai tomar
a sombra n-as longas tardes d'o vrau, órguese
medio aculta entr'a arboreda unha cruz de
pedra.

Aquel embrema d'a nosa relixion compre ali
un deber: o de lembrar a morte d'un patriota.

¿Sábel-a historia, leutor? Pois contareicha
en poucas palabras, tal como chegou ós meus
ouvidos.

I

Axitábase o sigro dazaioito co-as convulsións
d' agunia, y-ó mesmo tempo que paraba d' a-
lentar Carlos III, nacia, en escura aldea un
rapaz á quen mais tarde bautizaron c'o nome
de Marcelo.

Fillo de probes labradores, criado n-as pri-
vacións e n-o traballo, creceu sin que nunca os
mêlecocos o hacharan n-o leito nin as boticas
despaclhasen unha receta pra volverlle a saude
perdida; e forte com'un buxo pasou d'a inocencia
á mocedá, sin esquecerse xamais d'o afeuto
que lle debía ós autores de seus dias, que sem-
pre ó viron cabo d' eles risoño e cobizoso, ali-
viándoo n-as angueiras d'o campo e entreten-
doos con contos e chuscadas cando n-as noites
d'o frio inverno estaban o pé d'a lareira, a nai
espiando a roca, ó pai faguendo rolos y-él por-
parando rabo d' un legón, afiando a poda ou
escullendo sementes.

Pro chegoulle á Marcelo como chega á todos,
a edá d' os amores y-o rapaz sintiu n-o peito
ó xerme de novas ideas, topouse c'un vacio que
hastra enton non notara, e secuencia d' elo
puxo unha parte d'o cariño cu Xoana, feiticeira
rapaza de lazasete abris, c' un corpo de pal-
meira, voz de anxel, dentes de nacre e os ollos
que retrataban, mirando merosíños total-as
felcidás d'a gloria....

A volta d' algus requellos, de seguila ás
romaxes, de distinguila n-os turreiros, de mi-
rala fixamente e como con vergonza moitas
veces, Xoana acetou ós quoreres de Marc lo
dándolle un sí que fixo esgarabellar a alegría
por tod' o corpo d' o namorado rapaciño.

Dend' aquel dia, fieles á un xuramento,
vianse sempre ó apartecer, tendo por testigo
d' as suas coitas y expansións o cruceiro.

¡Ay, si él poidera falar, que de cousas nos
dixera! ¡Cántas promesas rubiron por aquelas
edras que cinguen os brazos, pra ir á perderse
n-os ámpitos d' o espazol ¡Cántas docíñas pa-
labras saírían d' os beizos d' a garrida moza,
premiando así o mellorabre comportamento
de Marcelo! ¡Cánta inocencia y-ó mesmo tem-
po canto amor había n-aquelas duas almas des-
tinadas por Dios pra compretarse!..

II

Dous anos levaban profesándose cada vez
mais entrañable afeuto: estas relacións non eran
un misterio pr' es familias d' entrambos, que
miraban co-a sonrisa n-os beizos a prouisi-
midá d' un matrimonio deseado.

Todo, pois, facia creer en que a dicha s' atopa
cumprida n-a terra algunha vez; n-oustante
a realidá iba eshorralar c' o sen sopro de mór-

te mil castelos postos en col d' ilusiós feiticieras.

Como de costume, á baixada d' a tarde foi Marcelo en dereitura ó punto de cita; Xoana retardárase algo, tal vez pra facerse mais necesaria e darlle unha impacencia agradabre.

Por fin pasado un cuarto d' hora asomou a linda rapaza e pouco dempois xuntábase á Marcelo pra ir ponerse ámbus n-o asento d' o cruceiro.

Qu' instante aquel! O sol despedia dende o ócasi eses reflexos dourados que si teñen tod' a cor d' os lirios, en troques teñen tamen tod' a malenconia d' o qu' emigra forzosamente; os paxariños pechaban o pico, gardando armoñosos gorxeos; os xornaleiros, co-a aixada ó lombo, alexábanse pol-as vredas de car' ó eido en busca de repouso; y-a noite disponíase á alcender as estreitas, á dar saída á lua y-á gobernar a terra substituindo ó dia.

Xoana ouservou con posar a tristura d' o seu cortexo e colléndolle a man con toda a dolzura d' unha nai, díxolle:

—Algo che pasa; non queiras acultarmo.

—Certo, miña prenda, certo; eu teño unha pena muy grande.

—Y-hei de saber por qué?

—Non hay inconveniente, mais pode que tal cubiza che coste cara.

—¿Tan malo é o que vós decirme?

—Moito, meu lindo rerafin, porque a causa d' este tromento que me rei ay-alma é...

—Non dubides, Marcelo, conta o que sea— insistiu a rapaza mirandoo ansiosa.

—Si ó fin has d' enteirarte dempois, millor é que te preveña agora; ti sabes que os franceses entraron en Madrid, e que non satisfeitos co-eso tratan de facer sua toda España.

—Algo ll' oubin á meu pai.

—Pois ben; com' as tropas de Napoleon xa están en Galicia, non lonxe d' eiqui, é preciso defendernos d' eles.

—Nada mais natural; denantes que se fagan donos d' esta terra pasarán en col d' os cadávres de todol-os gallegos enxebros.

—E como eu son un d' eles...

—Ay! non queira Dios que veñan.

—Dam' o teu premiso pra loitar hasta' escorrentalos.

—T' débete á Xuana.

—Pro... ¿non ves que peligra a pátria? Si os deixamos porán fogo ás nosas casas, matarán os gandos, roubarán as oirexas, deixarannos por portas!...

—Estonces loita cando a necesidá t' obrigue; pelexa n-a promeira fila; que cada tiro señale unha baixa n-o campo nemigo, que cada batalla sirva pr' alexalos mais e mais d' estes verxeles onde tiven a fertúa de conecerte; pro, entramentres, non te vayas d' a miña beira,

pensa solo que por tí vivo, que pra ti gardo tolo un tesouro d' amor.

—Gracias, rosina; perdóame que non esté mais eiqui; dalle recordos á tua nai, e mañá á mesma hora agárdote—dixo Marcelo erguéndose e facendo ademán de camiñar.

—;Adios!—respondeulle Xoana mandándolle un bico dende o soulo.

III

Un puñado de labercos armados con fouceas, gadañas e carabinas, adiantaban á ventura por estreita corredoira.

As tintas d' a alba douraban os curulos d' as prósimas montañas.

O lonxe escóitase o galopar de caballería, paso de tropa e a voz de *¡allons!* repetida con frecuencia.

Media hora dempois ualia compañía de franceses topábase c' o peloton de paisanos que vimos denantes.

Un d' estes, sin poder conterse, descerraxou un tiro con tan boa sorte, que o capitán d' a columna nemiga caiu á terra.

Esta foi a sinal d' a escaramuza.

Remperon o fogo os franceses, resistiron cortos instantes os labregos postos detrás d' os álbores e n-os repregues d' o terreo; pro, era tan superior o número d' aqueles y-estaban tan iforantes éstos d' os sistemas de combate que á pouco morderon a terra cadávres os que non poderon avanzar pol-os matos prósimos pra ir á espirar fora d' o campo de batalla.

Xoana buscou aquela tarde á Marcelo sin que o topase ó pé d' o cruceiro, cal tiña por costume.

Pobre rapaza! ¿O seu noivo estaba entr' os mortos!...

R. PESQUEIRA CRESPO.

CANTARES GALLEGOS

¿Qué di á meiguña,

Qué di á traidora?

Corazón qu' enloitado te crubos,

C' os negros desprezos qu' á falsa che dona,

¿Por qué vives sufrindo por ela?

¿Por qué namorado, de pena saloucas?

S' ela é bonita,

Ela é traidora.

Di con mengua de min que non sabe,

Qu' airiños me viran veleta mal posta...

Que ch' ó digan rapaza os teus ollos,

Qu' agora me choman, dempois me desbotan.

Qu' anqu' es bonita,

Eres traidora.

S' unhas veces amante che falo,

E s' outras renego de ti... ¡pecadora!

¿Cales auguas repousan serenas,

S' ó vento qu' as manda, rebole antr' as ondas?

E ti ben sabes
 Qu' es revoltosa.
 Son canciño de cego en quererte . . .
 Tal burla merece quen ama sin conta,
 Pois cos socos na man ou sin eles,
 As portas d' ó inferno seguíudote fora.
 Tal estou tolo,
 Tal es grasirosa.
 Que de Marzo marzal teño á cara . . .
 Quizais qu' así sea, mais ti, miña xoya.
 Tamen es cal rayola de Marzo,
 Qu' agora descubre, qu' agora s' entolda.
 Iguales somos,
 Nena fermosa.

ROSALÍA CASTRO DE MURGUIA.

O CAMIÑO REAL.

A-o inspirado poeta galego D. Manuel Nónes Gonzalez.

Er' ancho e reuto, e somellaba unha cinta branca n-un mar de vexetación e verdura. A-unha beira y-outra do camiño olmos e castiñeiros encravados n-as cunetas, coma vixias, ou centinelas inmóbres e fixos. Logo, extendíase unha longa sába de verdura que remiñala n-o leixano hourizonte. Eiras e piñeirales, soutós e vales . . . cruzados por corredoiras tortas y estreitas com' as almas d' os criminales, e n-o medio d'aquel mar de vexetación, espuntaban eiqui y-alá algunha branca chouza somellante a branca pombiña, ou erguíase fusco e denegríto, un hórreo n-os seus piares . . .

Os rayos d'o sol caendo endes d'o ceo azul e sin nubes, vertían fios de luz por antr' follas e ramallos, e furaban por antr' as silveiras, dándolle máis fermoso coor ás negras amoutras antr' as que revoaba en reutos xiros unli abella de verdosas aas e dourado ventre . . .

«Vámol-andando coma din n-as mariñas, qu'a noite parece que quer vir y-é forza chegar a-o lar dinantes que se vote enriba . . .»

Apostados n-o camiño montós de morrillo e pedrugallo, pro montós todos d'un tamaño e postos á mesma distancia.

Os paus do áramio érguense tamen soyos y-ufanos e pol-os fios que estende á unha y-outra beira, van e veñen consolos y espranzas, relembrós e disinganos . . .

De cando en cando stópase un marco que sinala y-amostra á distancia que nos separa d'a capital de España . . .

Sigamos andando, que aló vexo unha nube negra espallar suas aas coma negro moucho, amenazando a pureza do ceo . . . Apretémol-o paso, ou sinón non chegaremos nunca ó lar.

Aló lonxe vexo brilar unhas cousas que relocen coma o ouro. Son as chapas que n-os

sombreiroiros levan os peós camiñeiros . . . . Xa os vexo ben. En mangas de camisa dipindurando as chaquetas d' as polas d' os castiñeiros; non son máis que dous; ali están co-as mazas ou martelos encravados n-unha longa vara. Ben baten n-o morrillo y-o chocal-o aceiro contr'a pedra érguense d' istas chispas de lume, estrelañas douradas, que s' eván ó sair, que morren ó nacer . . . .

—Boas tardes nos dé Dios.

—Vaya con Dios, me din y eu sigo o meu camiño sempre ollando adiante, asperando chegar ó lar dinantes que se me faga xa noite fecha.

Alí vén un labrego montado n-un faco, que cuaseque non pode co-a carga que leva ás costas . . . .

E o tío Farruco de Vizoso que vén d'a feira d'o primeiro de Betanzos—«Vaya con Dios, tío Farruco».

«Xa vostè vé, camiño de lar» «Bueno; quede con Dios y hastr'a vista».

Rexuncras! Agora o encbntro, non é tan bó. Unha crus encravada á beira do camiño, amosttra seus brazos abertos coma pidindo ó ceo misericordia. Persiñarémonos pol-o morto . . . Din qu' eiqui mataron a-un veciño de Cortiñan xa tay anos . . . Diol-o teña n-a sua gloria e perdonase ó asesino.

¡Anda, anda, e que rebulicio de campanelas escoito agora! Pol-o que parece son ús maragatos que ván á Cruña a vender viño e garabanzos . . . . Non, pois cando cheguen, si levan ese paso, boa hora ha de ser tamen!

¡Gracias a Dios que xa vou chegando á casa. Aló vexo á Catuxiña que vén d'o monte c'o gando . . . . Na cuase é noite fecha. Soyo aló n-o hourizonte o ceo parece máis craro . . . . ¡Aire burro! Condanada de besta, por moito que li' encravo o aiguillón nin por esas . . . . Vay con máis calma qu'un crego vello cando di misa.

¡Asus, Maria e Xoxé! Un home morto! Un corpo ensanguentado ali antr' as silveiras! Non-o conezo ¡Quen será? ¡Avisarei á xusticia? Non, que din qu' a-o que dá parte tócallo menos . . . . «Padre nuestro . . .»

Alí está xa miña chouza. Xa vexo sair o fume por antr' as tellas. Alí está Xuana c-o pequecho en brazos facéndolle caramoñas baixo do alpendre; ¡alabado sea Dios que me fay chegar con ben ó seo d'a familia! . . . .

MANUEL AMOR MELAN.

CASOS E COUSAS.

O dia tres d'o mes que ven, que non esta tan lonxe, celebrárase unha función n'o treatro qu' algus chaman d' *araña*, á beneficio d'o

«Centro Gallego», esto é, pra facer engordar á suma d'a suserición que se iniciou pol-a Direutiva n'a Sociada, cò fin laudatorio de facer as composicións qu' estan levandose a término n'a casa d'o «Centros».

Eu pol-a miña parte, digo, e xuro por estas cinco craces, que non faltarei a festa. Non estou moi adiantado que digamos de cartos, pro cando me dixeron qu' o «Centros» pensaba celebrar esa festa, festa que teu que ser unha gran cousa, á xuzgar pol-o programa que segun vin, estan facendo, cinco pesiños que tiña despostos pra gastar n' unha monteira, metimos n' unha bolsa de coiro que teño pra gardar papeles d'estimanza, como son as cartas d'a noiva e ós recibos d'a contribución; e s'a carteira non se perde ou no-a comen os ratos, pois todo pode suceder, esos cinco pesos estarán garlados hastra que chegue o día señalado, pra mercar unha luneta.

Segun teño entendido, n' esa función tomaran parte á compañía que dirixe ó Sr. Palou e o orfeon «Ecos de Galicia», que pensa cantar esa noite ¡*Ayes d' amor!*. ¡*Ayes d' amor!* e unha sentida composición d'o Director d'o Coro, Hixánio Vidales, que segun dixeron algus perodecos, está escrita e feita c'o corazón.

Nada, nada, eu teño que oubir eses ¡*ayes!* con tanto mais motivo, canto qu' eu teño tamen ¡*ayes d' amor!* n'o fondo d'a y-alma, e quero saber s' os ayas de Vidales teñen algún parecido ós que tanto me fan penar.

Conque veña pronto ó día
que xa me tarda á función:
quero qu' o meu corazón
volva á sentie alegría.

Conta un perodeco de Madrid, que n' un pobo de Castilla chimpanon á un home n'a carcel, por róbuar un Santo-Cristo, d' unha Igresia.

O bon d'o home diría
canto d'a Igresia saleo:
Á xusticia non lle escapo
porque levo á Dios n' o peto.

Mais como dice o refran,
que non deixa de ser certo,
pensa unha cousa o borracho
y-outra cousa o tabarneiro.

Un señor que se firma Marcial, como podia firmarse cachola de burro ou queixada de besta, publica N' a *Patria* de Madrid, un articulo ou non sei que rayos, encamiñado á..... decir que Curros Enríquez non é poeta. O Sr. Marcial á xuzgar pol-o que escribe, se non naceu n' unha sacristia, defende á xente de bonete, e pol-o mesmo, xa se comprende á roña que lle ten o autor d' *O divino saine*.

As razóns de que se valo o critico pra dadir qu' o autor d' *A Igresia fria* non mereco entrar pol-as portas d' o parnaso, son catro versos d' un soneto que non lle gustaron o catolico Marcial, sin duda porque non estaban dedicados á cantar os milagros d' unha santa ou as virtudes d' un cura.

Si se xuzgaran así a todos os poetas, era mestre queimal-os á todos, desde Homero hastra Nuñez de Arce.

Dentro d' algus dias faremos un articulo, que publicaremos n' o *Eco de Galicia*, e n' ese articulo faremos por demostrar a inxusticia conque trata á Curros Enríquez o lió Marcial, que non é gallego, segun declaracións d' él mesmo: pro non fai falta tampouco.

S' o autor d' *A Igresia fria*
é un poeta xenial,
fale Castelar, qu' un día
dixolle qu' era inmortal.

Conta un perodeco d' España, que n' un pobo d'a mesma terra luxiron cos seus correspondentes noivos, nada menos que 23 rapazas. N'algún tempo cando non se podía casar as nenas, caendo n' os brazos d' unha profunda morriña, morrian de pesar. Hox' en día, as mulleres son mais sábicas: caudo teñen un noivo e non poden facer co-íl a *suntanza*, como dice a poesía ¡*Que ten o nozo!*, discurren:

—Querásmo moito, preguntan
ó adourado galán.
—Com' os anxeles á Dios,
sempre contesta o rapaz.
—¿Oubíarásme?—Xamais:
antes morrey qu' olvidarte.
—Pois sendo así á..... voste!

N-o pobo de Mula, (Murcia) presentouse un home, que chamandose redentor d' as almas, ou mellor dito, asegurando qu' era o propio Dios, queria encher os petos de cartos, a conta d' os probes veciños. Mais dous guardias municipais, sin fixarse si podia ser Dios ou ó demo, premleron ó bon d' o home, e meterono de fociños u-a prevención. Sin duda que ese larpeiro pensou aló pros seus adentros que que como o pobo se chamaba *Mula*, todos os fillos d' él tiñan que ser *burros*.

¡Vaya, vaya!

S' o Dios fluxido, consigue
Salir enxoiro de Mula,
Ásano en grasa ou aceite,
Antes que volva por Murcia.

XAN D'AS ZOCAS.

ÍNDICES

4. ÍNDICES

4.1. POR NÚMEROS:

N-a Habana: 5 d'o mes de Santiago de 1885. Tocata 1ª. ANO PRIMEIRO

- “O noso pensamento”, Roque d'as Mariñas
- “Saúdo”, A Redaución
- “Viva Galicia”, Xan Manoel Pintos
- “Un conto”, V. P.
- “A Gaita Gallega”, Valentín Lamas Carvajal
- “O zapateiro de Cangas”, Marcos d'a Portela
- “Lonxe d'ela”, Alberto Camino
- “¡Unha caridá, gallegos!”, A Comisión
- “Cousas de mozos”, Andrés Muruais
- “A C...”, (Traducido de A. Opsso) Secundino Cora
- “Casos e cousas”, Chumín de Céltegos
- “Administración d'a Gaita Gallega”, Anónimo

N-a Habana: 2 d'o mes d'Agosto de 1885. Tocata 2ª

- “A festa de Tacón”, Roque d'as Mariñas
- “De riola por Galicia”, Valentín Lamas Carvajal
- “Rosalía Castro de Murguía”, Anónimo
- “Amores e doores. Balada”, Alberto Camino
- “As patacas”, Marcos d'a Portela
- “A Dorindiña Rodríguez”, M. L. F.
- “A Íñigo Varela”, S. C.
- “Os dous abogados (Conto xurídico-retranqueiro)”, K. Ñoto
- “Casos e cousas”, Chumín

N-a Habana: 16 d'o mes d'Agosto de 1885 (Sen numerar)
Tocata fúnebre en honor de Rousalía Castro

“Rousalía Castro”, Roque d’as Mariñas
“N-a morte de Rousalía”, L. U. Grís
“¡Rousalía Castro, morreu!”, Secundino Cora
“Á rola de Galicia, Rousalía Castro de Murguía”, Valentín Lamas Carvajal
“Rousalía Castro de Murguía”, Lisardo R. Barreiro
“Casos e cousas”, Céltegos

N-a Habana: 13 d'o mes d'Setembre de 1885. Tocata 3ª

“A fala gallega”, Roque d’as Mariñas
“O gueiteiro”, M. Curros Enríquez
“A tola d’as ondas”, F. Lourido
“N-o cimenteiro”, (Traducido de F. G. Vergara) L. U. Grís
“As visitas d’os probes”, Marcos d’a Portela
“Unha aberta”, Lisardo Barreiro
“Centro Gallego”, Anónimo
“Epigrama”, Secundino Cora
“Casos e cousas”, Chumín de Céltegos

N-a Habana: 11 d'o mes d'Outubre de 1885. Tocata 4ª

“Non máis emigración”, Roque d’as Mariñas
“A campana d’Anllóns”, Eduardo Pondal
“Rosalía Castro”, Lisardo Barreiro
“Unha de paus”, Andrés Muruais
“Meditación d’un famento”, Marcos d’a Portela
“Cantiga”, M. Curros Enríquez
“Velada literaria”, Anónimo
“Inconstanza”, L. U. Grís
“Casos e cousas”, Chumín de Céltegos

N-a Habana: 8 d'o mes d'Novembre de 1885. Tocata 5ª

“A fala gallega”, Anónimo (pero seguramente de Roque d’as Mariñas)
“A Galicia”, M. A. M.

“Patrea, Fides, Amor”, Anónimo
“Tras de tempos...”, A. J. Pereira
“Centro Gallego”, Anónimo
“O falar d’as fadas”, V. Lamas Carvajal
“Carta”, César Undinoco
“¡Rosalía Castro!”, J. Barcia Caballero
“Os ártabros (Escena orfeónica)”, Farruco M^a d’a Igrexa (Música d’o Maeso D. Pascual Veiga)
“¿Por qué vergonza?”, R. M. E.
“Si fora certo”, R. M. E.
“Casos e cousas”, Chumín de Céltegos

N-a Habana: 13 d’o mes d’Decembre de 1885. Tocata 6^a

“A gaitoterapia”, Marcos d’a Portela
“Xan”, Rousalía Castro de Murguía
“Pr’os gallegos de lonxe”, Perucho
“A espadela (Conto)”, B. Lousada
“Parrafeos entre dous labregos n’ unha feira de Chantada”, Anónimo
“Recordos d’a infancia”, Francisco Añón
“Salayos d’ unha nai”, Valentín Lamas Carbajal
“Noticias escolleitas”, Xan de Tomeza
“Nai chorosa”, Alberto Camino
“A Farruquiña Sagrera, nas súas bodas”, Secundino Cora
“Casos e cousas”, Chumín

N-a Habana: 28 d’o mes de Xaneiro de 1886. Tocata 7^a. ANO SEGUNDO

“Gallegos enxebres: Waldo A. Insua”, Secundino Cora
“¡Boa feira! (Conto)”, Benito Lousada
“O fidalguíño d’a Pinhoa”, (Traducción do portugués) L. de G.
“A pantasma”, Francisco Añón
“Conto de rapaces”, Marcial Valladares
“O desconsolo”, Alberto Camiño
“Refrás gallegos (A)”, Anónimo
“Casos e cousas”, Chumín

N-a Habana: 28 d'o mes de Febreiro de 1886. Tocata 8ª

- “A lenda d'as Burgas”, Lisardo Barreiro
- “¡Pra A Habana!”, Rosalía Castro de Murguía
- “O amor”, Marcos d'a Portela
- “Mirand'o chau”, M. Curros Enríquez
- “Contos de rapaces”, Marcial Valladares
- “O alalalaa...”, Valentín Lamas Carbajal
- “Casos e cousas”, Chu.
- “Partes telefónicos d'A Gaita”, Anónimo

N-a Habana: 31 d'o mes de Marzo de 1886. Tocata 9ª

- “Abril”, Riveira
- “A vida d'o campo”, (Versión gallega d'a oda d'Horacio *Beatus ille, qui procul negotiis*, etc.) José García Mosquera
- “O amor”, Marcos d'a Portela
- “Vaiche n-a misa en Conxo”, V. Lamas Carbajal
- “Unha alborada”, Lisardo Barreiro
- “Refrás gallegos (B e C)”, Anónimo
- “Casos e cousas”, Chumín
- “Partes telefónicos d'A Gaita”, Anónimo

N-a Habana: 27 d'o mes d'Abril de 1886. Tocata 10ª

- “¡26 d'Abril de 1846!”, Chumín de Céltegos
- “Unha boda en Einibó”, M. Curros Enríquez
- “O amor”, Marcos d'a Portela
- “Lembranzas e saudades”, Chumín
- “Farruco Añón”, (Traducido d'o castelao de W. A. Insua) Ch.
- “O fiadeiro”, Valentín Lamas Carbajal
- “Refrás gallegos (D)”, Anónimo
- “¡Non chores!”, G. Sus.

N-a Habana: 31 d'o mes de Mayo de 1886. Tocata 11ª

- “O alalaa...”, Chumín de Céltegos
- “O bautismo”, Andrés Muruais

“¡Alma en pena... requírote!”, Marcos d’a Portela
“O Ciprianillo”, M. Curros Enríquez
“Ir por lan, é...”, R. Pesqueira Crespo
“Refrás gallegos (E, F e G)”, Anónimo
“Casos e cousas”, Chumín

N-a Habana: 30 d’o mes de Xunio de 1886. Tocata 12ª

“Sitio d’a Cruña en 1589. María Pita”, Chumín de Céltegos
“A ponte d’o demo. Lenda”, M. A. M.
“Certame gallego literario-musical en Pontevedra pr’as Festas da Pelengrina promovido pol’O Galiciano”, O Galiciano
“O arco d’a vella”, Xan Barcia Caballero
“Refrás gallegos (H, I, L, M e N)”, Anónimo
“A leiteira”, F. Añón

N-a Habana: 26 d’o mes de Outubro de 1886. Tocata 13ª

“A Pelengrina”, Chumín
“A volta d’o soldado”, Valentín Lamas Carbajal
“Mariquiña y-eu”, F. Romero Blanco
“Himno gallego”, Letra de Chumín de Céltegos. Música de Felipe Pereira
“Tristras”, Loureiro
“Bruxerías”, Alberto G. Ferreiro
“O que dura a lúa de mel”, Gelabert
“Refrás gallegos (N e O)”, Anónimo
“Casos e cousas”, Marcos d’a Portela

N-a Habana: 5 d’o mes de Xaneiro de 1887. Tocata 14ª. ANO TERCEIRO

“As mozas gallegas”, Marcos d’a Portela
“A Noite de Santos”, Benito Losada
“O convite d’o raposo”, Antonio de la Iglesia
“Galicia pintoresca”, Anónimo
“Contos gallegos: A orella d’o demo”, R. Pesqueira Crespo
“Presentimentos”, Eladio Rodríguez González

N-a Habana: 30 d'o mes de Xunio de 1887. Tocata 15ª

- “Fillos de Galicia”, Xan Manoel Rodríguez de Cea
- “Revista d'unha corrida de ζtouros? n-a vila de Noya, feita por un labrego (Poesía humorística)”, Enrique Labarta Y Pose
- “As mulleres de Calvelo”, Marcos d'a Portela
- “Gallegos de por acó: K. Inzo”, G. Sús.
- “Fungueirazos”, Fungueiro

N-a Habana: 18 d'o mes de Setembre de 1887. Tocata 16ª

- “Fillos de Galicia”, Xan Rodríguez de Cea
- “Relembro d'aló”, Benito Losada
- “Un recordo”, P. Nadie
- “A Romaría da Barca”, Rosalía Castro de Murguía
- “Fuliada”, Canteiro
- “Gallegos de por acó: L. U. Grís”, G. Sus.

N-a Habana: 18 d'o mes de Decembre de 1887. Tocata 17ª

- “Fillos de Galicia”, Xan Rodríguez de Cea
- “Catro cousas”, Benito Losada
- “A cama d'o santo (Un conto)”, F. R. B.
- “A feira d'os nenos”, Rogelio Cibeira
- “Refrás gallegos (O)”, Anónimo
- “O magosto(Fragmento)”, Francisco Añón
- “Casos e cousas”, Marcos d'a Portela

N-a Habana: 20 d'o mes de Santiago de 1889. Tocata 1ª (Época 2ª)

- “Outra vez”, Anónimo
- “A fonte d'o demo”, Enrique Labarta
- “A rayola de sol”, Manuel Amor Meilán
- “Cousas d'a vida. Carta”, Xavier Valcarce Ocampo

“Veliños”, Marcial Valladares
“¡Éla á min non m’as pegaba!...”, Xenaro Mariñas
“Os rixóns”, M. A. M.
“Desilusiós (Traducción)”, Anónimo
“A fouce d’o abó”, Manuel Curros Enríquez
“Madrigal”, Manuel Curros Enríquez
“Non descansan elas, non...”, E. Pondal
“Casos e cousas”, Anónimo

N-a Habana: 30 d’Agosto de 1889. Tocata 2ª (Ruada 2ª)

“Pastor Díaz”, Chumín de Céltegos
“Á alborada”, Nicomedes Pastor Díaz
“A ruada”, Manoel Amor Meilán
“O castelo de Sobroso”, Adolfo Mosquera
“O catecismo d’o labrego”, O Tío Marcos d’a Portela
“Os dous compadres (Conto)”, F. Lourido
“Apólogos”: A maldición d’a ovella
O zorro e a melra, Francisco Mª d’a Iglesia González
“Casos e cousas”, Xan d’as Zocas

N-a Habana: 30 d’Setembre de 1889. Tocata 3ª (Ruada 2ª)

“Un verdadeiro amor”, S. Cora
“Unha confesión”, Tradución de Inocente Filgueira
“O catecismo d’o labrego”, O Tío Marcos d’a Portela
“Apólogos”: O galgo e o coello
Un cocho e un faco
Us galgos e unha perdiz
Un home namorado, Farruco Mirás
“Marcelo”, R. Pesqueira Crespo
“Cantares gallegos”, Rosalía Castro de Murguía
“O camiño real”, Manuel Amor Meilán
“Casos e cousas”, Xan d’as Zocas

4.2. POR AUTORES:

A Comisión

“¡Unha caridá, gallegos!” (I, nº 1)

A Redacción

“Saúdo” (I, nº 1)

Amor Meilán, Manuel

“A rayola de sol” (II, nº 1)

“A ruada” (II, nº 2)

“O camiño real” (II, nº 3)

Anónimo

“Administración d’a Gaita Gallega” (I, nº 1)

“Rousalía Castro de Murguía” (I, nº 2)

“Centro Gallego” (I, nº 3)

“Velada literaria” (I, nº 4)

“Patrea, Fides, Amor” (I, nº 5)

“Centro Gallego” (I, nº 5)

“Parrafeo entre dous labregos n’ unha feira de Chantada” (I, nº 6)

“Refrás gallegos (A)” (I, nº 7)

“Partes telefónicos d’ A Gaita” (I, nº 8)

“Refrás gallegos (B e C)” (I, nº 9)

“Partes telefónicos d’ A Gaita” (I, nº 9)

“Refrás gallegos (D)” (I, nº 10)

“Refrás gallegos (E, F e G)” (I, nº 11)

“Refrás gallegos (H, I, L, M e N)” (I, nº 12)

“Refrás gallegos (N e O)” (I, nº 13)

“Galicia pintoresca” (I, nº 14)

“Refrás gallegos (O)” (I, nº 17)

“Outra vez” (II, nº 1)

“Desilusión (Traducción)” (II, nº 1)

“Casos e cousas” (II, nº 1)

Añón, Francisco

“Recordos d’a infancia” (I, nº 6)

“A pantasma” (I, nº 7)

“A leiteira” (I, nº 12)

“O magosto (Fragmento)” (I, nº 17)

Barcia Caballero, Xan

“¡Rosalía Castro!” (I, nº 5)

“O arco d’a vella” (I, nº 12)

Barreiro, Lisardo R.

“Rosalía Castro de Murguía” (I, nº extraordinario)

“Unha aberta” (I, nº 3)

“Rosalía Castro” (I, nº 4)

“A lenda d’as Burgas” (I, nº 8)

“Unha alborada” (I, nº 9)

Camino, Alberto

“Lonxe d’ela” (I, nº 1)

“Amores e doores. Balada” (I, nº 2)

“Nai chorosa” (I, nº 6)

“O desconsolo” (I, nº 7)

Canteiro

“Fuliada” (I, nº 16)

Castro de Murguía, Rosalía

“Xan” (I, nº 6)

“¡Pra A Habana!” (I, nº 8)

“A Romaría da Barca” (I, nº 16)

“Cantares gallegos” (II, nº 3)

Céltegos

“Casos e cousas” (I, nº extraordinario)

Ch.

“Farruco Añón” (I, nº 10) (Traducido d’o castelao de W. A. Insua)

Chu.

“Casos e cousas” (I, nº 8)

Chumín

“Casos e cousas” (I, nº 2)

“Casos e cousas” (I, nº 6)

“Casos e cousas” (I, nº 7)

“Casos e cousas” (I, nº 9)

“Lembranzas e saudades” (I, nº 10)

“Casos e cousas” (I, nº 11)

“A Pelengrina” (I, nº 13)

Chumín de Céltegos

“Casos e cousas” (I, nº 1)

“Casos e cousas” (I, nº 3)

“Casos e cousas” (I, nº 4)

“Casos e cousas” (I, nº 5)

“¡26 d’Abril de 1846!” (I, nº 10)

“O alalaa...” (I, nº 11)

“Sitio d’a Cruña en 1589. María Pita” (I, nº 12)

“Himno gallego” (I, nº 13) (Letra de). Música de Felipe Pereira

“Pastor Díaz” (II, nº 2)

Cibeira, Rogelio

“A feira d’os nenos” (I, nº 17)

Cora, Secundino

“A C...” (I, nº 1) (Traducido de A. Opsso)

“¡Rousalía Castro, morreu!” (I, nº extraordinario)

“Epigrama” (I, nº 3)

“A Farruquiña Sagrera, nas súas bodas” (I, nº 6)

“Gallegos enxebres: Waldo A. Insua” (I, nº 7)

“Un verdadeiro amor” (II, nº 3)

Curros Enríquez, Manuel

“O gueitero” (I, nº 3)

“Cantiga” (I, nº 4)

“Mirand’o chau” (I, nº 8)

“Unha boda en Einibó” (I, nº 10)

“O Ciprianillo” (I, nº 11)

“A fouce d’o abó” (II, nº 1)

“Madrigal” (II, nº 1)

F. R.(omero) B.(lanco)

“A cama d’o santo (Un conto)” (I, nº 17)

Ferreiro, Alberto G.

“Bruxerías” (I, nº 13)

Filgueira, Inocente (Tradución de)

“Unha confesión” (II, nº 3)

Fungueiro

“Fungueirazos” (I, nº 15)

G. Sus.

“¡Non chores!” (I, nº 10)

“Gallegos de por acó: K. Inzo” (I, nº 15)

“Gallegos de por acó: L. U. Grís” (I, nº 16)

García Mosquera, José

“A vida d’o campo” (I, nº 9) (Versión gallega d’a oda d’Horacio
Beatus ille, qui procul negotiis, etc.)

Gelabert

“O que dura a lua de mel” (I, nº 13)

Iglesia González, Francisco M^a d’a

“Os árbabros (Escena orfeónica)” (I, nº 5) (Música d’o Maeso
D. Pascual Veiga)

“Apólogos” (II, nº 2)

Iglesia, Antonio de la

“O convite d’o raposo” (I, nº 14)

K. Ñoto

“Os dous abogados (Conto xurídico-retranqueiro)” (I, nº 2)

L. de G.

“O fidalguiño d’a Pinhoa” (I, nº 7) (Traducción do portugués)

L. U. Grís

“N-a morte de Rousalía” (I, nº extraordinario)

“N-o cimenteiro” (I, nº 3) (Traducido de F. G. Vergara)

“Inconstanza” (I, nº 4)

Labarta y Pose, Enrique

“A fonte d’o demo” (II, nº 1)

“Revista d’unha corrida de ζtours? n-a vila de Noya, feita por un labrego (Poesía humorística)” (I, nº 15)

Lamas Carvajal, Valentín

“A Gaita Gallega” (I, nº 1)

“Á rola de Galicia, Rousalía Castro de Murguía” (I, nº extraordinario)

“De riola por Galicia” (I, nº 2)

“O falar d’as fadas” (I, nº 5)

“Salayos d’unha nai” (I, nº 6)

“O alalalaa...” (I, nº 8)

“Vaiche n-a misa en Conxo” (I, nº 9)

“O fiadeiro” (I, nº 10)

“A volta d’o soldado” (I, nº 13)

Loureiro

“Tristras” (I, nº 13)

Lourido, F.

“A tola d’as ondas” (I, nº 3)

“Os dous compadres (Conto)” (II, nº 2)

Lousada, Benito

“A espadela (Conto)” (I, nº 6)

“¡Boa feira! (Conto)” (I, nº 7)

“A Noite de Santos” (I, nº 14)

“Relembro d’aló” (I, nº 16)

“Catro cousas” (I, nº 17)

M.(anuel) A.(mor) M.(eilán)

“A Galicia” (I, nº 5)

“A ponte d’o demo. Lenda” (I, nº 12)

“Os rixóns” (II, nº 1)

M. L. F.

“A Dorindiña Rodríguez” (I, nº 2)

Marcos d’a Portela

“O zapateiro de Cangas” (I, nº 1)

“As patacas” (I, nº 2)

“As visitas d’os probes” (I, nº 3)

“Meditación d’un famento” (I, nº 4)

“A gaitoterapia” (I, nº 6)

“O amor” (I, nº 8)

“O amor” (I, nº 9)

“O amor” (I, nº 10)

“¡Alma en pena... requírote!” (I, nº 11)

“Casos e cousas” (I, nº 13)

“As mozas gallegas” (I, nº 14)

“As mulleres de Calvelo” (I, nº 15)

“Casos e cousas” (I, nº 17)

Mariñas, Xenaro

“¡Éla á min non m’as pegaba!...” (II, nº 1)

Mirás, Farruco

“Apólogos” (II, nº 3)

Mosquera, Adolfo

“O castelo de Sobroso” (II, nº 2)

Muruais, Andrés

“Cousas de mozos” (I, nº 1)

“Unha de paus” (I, nº 4)

“O bautismo” (I, nº 11)

O Galiciano

“Certame gallego literario-musical en Pontevedra pr’as Festas da Pelengrina promovido pol’O Galiciano” (I, nº 12)

O Tío Marcos d’a Portela

“O catecismo d’o labrego” (II, nº 2)

“O catecismo d’o labrego” (II, nº 3)

P. Nadie

“Un recordo” (I, nº 16)

Pastor Díaz, Nicomedes,

“Á alborada” (II, nº 2)

Pereira, A. J.

“Tras de tempos...” (I, nº 5)

Perucho

“Pr’os gallegos de lonxe” (I, nº 6)

Pesqueira Crespo, R.

“Ir por lan, é...” (I, nº 11)

“Contos gallegos: A orella d’o demo” (I, nº 14)

“Marcelo” (II, nº 3)

Pintos, Xan Manoel

“Viva Galicia” (I, nº 1)

Pondal, Eduardo

“A campana d’ Anllóns” (I, nº 4)

“Non descansan elas, non...” (II, nº 1)

R. M. E.

“¿Por qué vergonza?” (I, nº 5)

“Si fora certo” (I, nº 5)

Riveira

“Abril” (I, nº 9)

Rodríguez de Cea, Xan Manoel

“Fillos de Galicia” (I, nº 15)

“Fillos de Galicia” (I, nº 16)

“Fillos de Galicia” (I, nº 17)

Rodríguez González, Eladio

“Presentimentos” (I, nº 14)

Romero Blanco, F.

“Mariquiña y-eu” (I, nº 13)

Roque d’as Mariñas

“O noso pensamento” (I, nº 1)

“A festa de Tacón” (I, nº 2)

“Rousalía Castro” (I, nº extraordinario)

“A fala gallega” (I, nº 3)

“Non máis emigración” (I, nº 4)

“A fala gallega” (I, nº 5)

S.(ecundino) C.(ora)

“A Íñigo Varela” (I, nº 2)

Undinoco, César

“Carta” (I, nº 5)

V. P.

“Un conto” (I, nº 1)

Valcarce Ocampo, Xavier

“Cousas d’a vida. Carta” (II, nº 1)

Valladares, Marcial

“Conto de rapaces” (I, nº 7)

“Contos de rapaces” (I, nº 8)

“Veliños” (II, nº 1)

Xan d’as Zocas

“Casos e cousas” (II, nº 2)

“Casos e cousas” (II, nº 3)

Xan de Tomeza

“Noticias escolleitas” (I, nº 6)

4.3. POR TÍTULOS:

“¡26 d’Abril de 1846!” (I, nº 10), Chumín de Céltegos

“Á alborada” (II, nº 2), Nicomedes Pastor Díaz

“A C...” (I, nº 1), (Traducido de A. Opsso) Secundino Cora

“A cama d’o santo (Un conto)” (I, nº 17), F. R. B.

“A campana d’Anllóns” (I, nº 4), Eduardo Pondal

“A Dorindiña Rodríguez” (I, nº 2), M. L. F.

“A espadela (Conto)” (I, nº 6), B. Lousada

“A fala gallega” (I, nº 3), Roque d’as Mariñas

“A fala gallega” (I, nº 5), Anónimo (pero seguramente de Roque d’as Mariñas)

“A Farruquiña Sagrera, nas súas bodas” (I, nº 6), Secundino Cora
 “A feira d’os nenos” (I, nº 17), Rogelio Cibeira
 “A festa de Tacón” (I, nº 2), Roque d’as Mariñas
 “A fonte d’o demo” (II, nº 1), Enrique Labarta
 “A fouce d’o abó” (II, nº 1), Manuel Curros Enríquez
 “A Gaita Gallega” (I, nº 1), Valentín Lamas Carvajal
 “A gaitoterapia” (I, nº 6), Marcos d’a Portela
 “A Galicia” (I, nº 5), M. A. M.
 “A Íñigo Varela” (I, nº 2), S. C.
 “A leiteira” (I, nº 12), F. Añón
 “A lenda d’as Burgas” (I, nº 8), Lisardo Barreiro
 “A Noite de Santos” (I, nº 14), Benito Losada
 “A pantasma” (I, nº 7), Francisco Añón
 “A Pelengrina” (I, nº 13), Chumín
 “A ponte d’o demo. Lenda” (I, nº 12), M. A. M.
 “A rayola de sol” (II, nº 1), Manuel Amor Meilán
 “Á rola de Galicia, Rousalía Castro de Murguía” (I, nº extraordinario),
 Valentín Lamas Carvajal
 “A Romaría da Barca” (I, nº 16), Rosalía Castro de Murguía
 “A ruada” (II, nº 2), Manoel Amor Meilán
 “A tola d’as ondas” (I, nº 3), F. Lourido
 “A vida d’o campo” (I, nº 9), (Versión gallega d’a oda d’Horacio
Beatus ille, qui procul negotiis, etc.) José García Mosquera
 “A volta d’o soldado” (I, nº 13), Valentín Lamas Carbajal
 “Abril” (I, nº 9), Riveira
 “Administración d’a Gaita Gallega” (I, nº 1), Anónimo
 “¡Alma en pena... requírote!” (I, nº 11), Marcos d’a Portela
 “Amores e doores. Balada” (I, nº 2), Alberto Camino

“Apólogos” (II, nº 2), Francisco M^a d’a Iglesia González
“Apólogos” (II, nº 3), Farruco Mirás
“As mozas gallegas” (I, nº 14), Marcos d’a Portela
“As mulleres de Calvelo” (I, nº 15), Marcos d’a Portela
“As patacas” (I, nº 2), Marcos d’a Portela
“As visitas d’os probes” (I, nº 3), Marcos d’a Portela

“¡Boa feira! (Conto)” (I, nº 7), Benito Lousada
“Bruxerías” (I, nº 13), Alberto G. Ferreiro

“Cantares gallegos” (II, nº 3), Rosalía Castro de Murguía
“Cantiga” (I, nº 4), M. Curros Enríquez
“Carta” (I, nº 5), César Undinoco
“Casos e cousas” (I, nº 1), Chumín de Céltegos
“Casos e cousas” (I, nº 2), Chumín
“Casos e cousas” (I, nº extraordinario), Céltegos
“Casos e cousas” (I, nº 3), Chumín de Céltegos
“Casos e cousas” (I, nº 4), Chumín de Céltegos
“Casos e cousas” (I, nº 5), Chumín de Céltegos
“Casos e cousas” (I, nº 6), Chumín
“Casos e cousas” (I, nº 7), Chumín
“Casos e cousas” (I, nº 8), Chu.
“Casos e cousas” (I, nº 9), Chumín
“Casos e cousas” (I, nº 11), Chumín
“Casos e cousas” (I, nº 13), Marcos d’a Portela
“Casos e cousas” (I, nº 17), Marcos d’a Portela
“Casos e cousas” (II, nº 1), Anónimo

- “Casos e cousas” (II, nº 2), Xan d’as Zocas
- “Casos e cousas” (II, nº 3), Xan d’as Zocas
- “Catro cousas” (I, nº 17), Benito Losada
- “Centro Gallego” (I, nº 3), Anónimo
- “Centro Gallego” (I, nº 5), Anónimo
- “Certame gallego literario-musical en Pontevedra pr’as Festas da Pelengrina promovido pol’O Galiciano” (I, nº 12), O Galiciano
- “Conto de rapaces” (I, nº 7), Marcial Valladares
- “Contos de rapaces” (I, nº 8), Marcial Valladares
- “Contos gallegos: A orella d’o demo” (I, nº 14), R. Pesqueira Crespo
- “Cousas d’a vida. Carta” (II, nº 1), Xavier Valcarce Ocampo
- “Cousas de mozos” (I, nº 1), Andrés Muruais
- “De riola por Galicia” (I, nº 2), Valentín Lamas Carvajal
- “Desilusión (Traducción)” (II, nº 1), Anónimo
- “¡Éla á min non m’as pegaba!...” (II, nº 1), Xenaro Mariñas
- “Epigrama” (I, nº 3), Secundino Cora
- “Farruco Añón” (I, nº 10), (Traducido d’o castelao de W. A. Insua) Ch.
- “Fillos de Galicia” (I, nº 15), Xan Manoel Rodríguez de Cea
- “Fillos de Galicia” (I, nº 16), Xan Rodríguez de Cea
- “Fillos de Galicia” (I, nº 17), Xan Rodríguez de Cea
- “Fuliada” (I, nº 16), Canteiro
- “Fungueirazos” (I, nº 15), Fungueiro
- “Galicia pintoresca” (I, nº 14), Anónimo
- “Gallegos de por acó: K. Inzo” (I, nº 15), G. Sús.

“Gallegos de por acó: L. U. Grís” (I, nº 16), G. Sus.

“Gallegos enxebres: Waldo A. Insua” (I, nº 7), Secundino Cora

“Himno gallego” (I, nº 13), Letra de Chumín de Céltegos. Música de Felipe Pereira

“Inconstanza” (I, nº 4), L. U. Grís

“Ir por lan, é...” (I, nº 11), R. Pesqueira Crespo

“Lembranzas e saudades” (I, nº 10), Chumín

“Lonxe d’ela” (I, nº 1), Alberto Camino

“Madrigal” (II, nº 1), Manuel Curros Enríquez

“Marcelo” (II, nº 3), R. Pesqueira Crespo

“Mariquiña y-eu” (I, nº 13), F. Romero Blanco

“Meditación d’un famento” (I, nº 4), Marcos d’a Portela

“Mirand’o chau” (I, nº 8), M. Curros Enríquez

“N-a morte de Rousalía” (I, nº extraordinario), L. U. Grís

“Nai chorosa” (I, nº 6), Alberto Camino

“N-o cimenteiro” (I, nº 3), (Traducido de F. G. Vergara) L. U. Grís

“¡Non chores!” (I, nº 10), G. Sus.

“Non descansan elas, non...” (II, nº 1), E. Pondal

“Non máis emigración” (I, nº 4), Roque d’as Mariñas

“Noticias escolleitas” (I, nº 6), Xan de Tomeza

“O alalaa...” (I, nº 11), Chumín de Céltegos

“O alalalaa...” (I, nº 8), Valentín Lamas Carbajal

- “O amor” (I, nº 8), Marcos d’a Portela
- “O amor” (I, nº 9), Marcos d’a Portela
- “O amor” (I, nº 10), Marcos d’a Portela
- “O arco d’a vella” (I, nº 12), Xan Barcia Caballero
- “O bautismo” (I, nº 11), Andrés Muruais
- “O camiño real” (II, nº 3), Manuel Amor Meilán
- “O castelo de Sobroso” (II, nº 2), Adolfo Mosquera
- “O catecismo d’o labrego” (II, nº 2), O Tío Marcos d’a Portela
- “O catecismo d’o labrego” (II, nº 3), O Tío Marcos d’a Portela
- “O Ciprianillo” (I, nº 11), M. Curros Enríquez
- “O convite d’o raposo” (I, nº 14), Antonio de la Iglesia
- “O desconsolo” (I, nº 7), Alberto Camiño
- “O falar d’as fadas” (I, nº 5), V. Lamas Carvajal
- “O fiadeiro” (I, nº 10), Valentín Lamas Carbajal
- “O fidalguiño d’a Pinhoa” (I, nº 7), (Traducción do portugués) L. de G.
- “O gueitero” (I, nº 3), M. Curros Enríquez
- “O magosto(Fragmento)” (I, nº 17), Francisco Añón
- “O noso pensamento” (I, nº 1), Roque d’as Mariñas
- “O que dura a lua de mel” (I, nº 13), Gelabert
- “O zapateiro de Cangas” (I, nº 1), Marcos d’a Portela
- “Os ártabros (Escena orfeónica)” (I, nº 5), Farruco M^a d’a Igrexa
(Música d’o Maeso D. Pascual Veiga)
- “Os dous abogados (Conto xurídico-retranqueiro)” (I, nº 2), K. Ñoto
- “Os dous compadres (Conto)” (II, nº 2), F. Lourido
- “Os rixóns” (II, nº 1), M. A. M.
- “Outra vez” (II, nº 1), Anónimo
- “Parrafeo entre dous labregos n’ unha feira de Chantada” (I, nº 6), Anónimo
- “Partes telefónicos d’A Gaita” (I, nº 8), Anónimo

“Partes telefónicas d’ A Gaita” (I, nº 9), Anónimo
 “Pastor Díaz” (II, nº 2), Chumín de Céltegos
 “Patea, Fides, Amor” (I, nº 5), Anónimo
 “¿Por qué vergonza?” (I, nº 5), R. M. E.
 “¡Pra A Habana!” (I, nº 8), Rosalía Castro de Murguía
 “Pr’os gallegos de lonxe” (I, nº 6), Perucho
 “Presentimentos” (I, nº 14), Eladio Rodríguez González

 “Recordos d’ a infancia” (I, nº 6), Francisco Añón
 “Refrás gallegos (A)” (I, nº 7), Anónimo
 “Refrás gallegos (B e C)” (I, nº 9), Anónimo
 “Refrás gallegos (D)” (I, nº 10), Anónimo
 “Refrás gallegos (E, F e G)” (I, nº 11), Anónimo
 “Refrás gallegos (H, I, L, M e N)” (I, nº 12), Anónimo
 “Refrás gallegos (N e O)” (I, nº 13), Anónimo
 “Refrás gallegos (O)” (I, nº 17), Anónimo
 “Relembro d’aló” (I, nº 16), Benito Losada
 “Revista d’ unha corrida de ζtoursos? n-a vila de Noya, feita por un labrego (Poesía humorística)” (I, nº 15), Enrique Labarta Y Pose
 “Rosalía Castro” (I, nº 4), Lisardo Barreiro
 “¡Rosalía Castro!” (I, nº 5), J. Barcia Caballero
 “Rousalía Castro” (I, nº extraordinario), Roque d’as Mariñas
 “Rousalía Castro de Murguía” (I, nº 2), Anónimo
 “Rousalía Castro de Murguía” (I, nº extraordinario), Lisardo R. Barreiro
 “¡Rousalía Castro, morreu!” (I, nº extraordinario), Secundino Cora

 “Salayos d’ unha nai” (I, nº 6), Valentín Lamas Carbajal
 “Saúdo” (I, nº 1), A Redaución

“Si fora certo” (I, nº 5), R. M. E.

“Sitio d’a Cruña en 1589. María Pita” (I, nº 12), Chumín de Céltegos

“Tras de tempos...” (I, nº 5), A. J. Pereira

“Tristras” (I, nº 13), Loureiro

“Un conto” (I, nº 1), V. P.

“Un recordo” (I, nº 16), P. Nadie

“Un verdadeiro amor” (II, nº 3), S. Cora

“Unha alborada” (I, nº 9), Lisardo Barreiro

“Unha aperta” (I, nº 3), Lisardo Barreiro

“Unha boda en Einibó” (I, nº 10), M. Curros Enríquez

“¡Unha caridá, gallegos!” (I, nº 1), A Comisión

“Unha confesión” (II, nº 3), Tradución de Inocente Filgueira

“Unha de paus” (I, nº 4), Andrés Muruais

“Vaiche n-a misa en Conxo” (I, nº 9), V. Lamas Carbajal

“Velada literaria” (I, nº 4), Anónimo

“Veliños” (II, nº 1), Marcial Valladares

“Viva Galicia” (I, nº 1), Xan Manoel Pintos

“Xan” (I, nº 6), Rousalía Castro de Murguía

XUNTA DE GALICIA

PRESIDENCIA

Secretaría Xeral de Política Lingüística

